

Makszim Gorkij

Inasévek
Az én egyetemeim

FORDÍTOTTA
GELLÉRT GYÖRGY
RADÓ GYÖRGY

INASÉVEK

Az életrajzi trilógia második része

1

Inaséveimet töltöm, mint „kifutó” szolgálók a Divatcipő üzletben, a város főutcáján.

A gazdám gömbölyű kis emberke; arca szürkésbarna, semmitmondó, fogai zöldek, szeme vizenyős-piszkos. Vaksinak gondolom, és meg akarok győződni erről, hát fintorgok.

- Ne húzd el a pofád - szól ő halkán, de szigorúan.

Kellemetlen, hogy ez a zavaros szem lát engem, nem is akarom elhinni, hogy lát: a gazdám talán csak sejti, hogy fintorgok.

- Azt mondtam: ne húzd el a pofád - szól rám még halkabban, szinte nem is mozgatva vastag ajkát.

- Ne vakard a karodat - hatol hozzám száraz suttogása. - Első osztályú üzletben szolgálsz, a város főutcáján, erre gondolnod kell! Az inas úgy álljon az ajtónál, mint a szoborkő...

Én nem tudom, mi az a szoborkő, és nem állom meg, hogy ne vakarjam a karomat: mind a két karom könyökig csupa piros folt és sebhely, kibírhatatlanul marja a rühatka.

- Otthon te mivel foglalkoztál? - kérdi a gazda, és a karomat nézegeti.

Elmondom, ő csóválja szürke hajszálakkal sűrűn teleragasztott fejét, és bántón mondja:

- Rongyszedés: ez rosszabb, mint a koldulás, rosszabb, mint a lopás.

Némi büszkeséggel jelentem ki:

- De hiszen loptam is.

Ekkor kezét úgy teszi az íróállványra, mint kandúr a mancsát, üres szemével ijedten mered az arcomba, és ezt sziszegi:

- Hogyaaan? Hogyhogya loptál?

Megmagyarázom, hogyan és mit.

- No, ezt tekintsük lényegtelennek. De ha nálam fogsz lopni cipőt vagy pénzt, én bizony lecsukatlak, és ülhetsz, amíg nagykorú nem leszel.

Nyugodtan mondta ezt, én megijedtem, és még inkább megutáltam.

A boltban a gazdán kívül kiszolgált még az unokatestvérem, a Jakovék Szasája, meg a szemfüles és tolakodó, pirospozsgás első segéd. Szasa rőt kiskabátot, ingmellet, nyakkendőt, buggyos nadrágot hordott, gögös volt, engem észre sem vett.

Amikor nagyapa elvitt a főnökhöz, és megkérte Szasát, hogy segítsen nekem, tanítson, Szasa fölényesen a homlokát ráncolta, és előre kijelentette:

- Szót kell hogy fogadjon nekem.

Nagyapa a fejemre téve a kezét, meghajtotta a nyakamat.

- Fogadj szót neki, idősebb nálad korban is, rangban is...

Szasa pedig szemét rám meresztve, a lelkemre kötötte:

- Jegyezd meg, mit mondott nagyapa!

És már a legelső naptól buzgón gyakorolta felsőbbbségét.

- Kasirin, ne meresztgesd a szemed - figyelmeztette a főnök.

- Én... dehogyis, uram - felelte Szasa, fejét előreahajtva, de a főnök nem hagyta békében.

- Ne öklelj, azt hiszik a vevők, hogy bakkecske vagy...

A segéd tisztelettudóan nevetett, a gazda torzul széthúzta az ajkát, Szasa fülig kipirulva elbújt a pult mögé.

Nekem nem tetszett az ilyen beszéd, sok szó volt benne, amit nem értettem, néha úgy rémlett, hogy ezek az emberek idegen nyelven szólnak.

Ha belépett egy hölgyvevő, a gazda kihúzta kezét a zsebéből, a bajszához nyúlt, és arcára tapasztotta negédes mosolyát: ettől arca ráncokba szökött, de üres tekintete nem változott meg. A segéd kiegyenesedett, könyökét mereven a csípőjéhez szorította, keze tisztelettel lengett a levegőben, Szasa ijedten pislogott, igyekezett elrejteni düledt szemét, én az ajtóban álltam, lopva vakargattam a karomat, és figyeltem az eladás szertartását.

A segéd a hölgyvevő előtt térdel, így próbálja fel neki a cipőt, ujjait elképesztően szétterpesztve. Keze remeg, és olyan óvatosan érinti meg a női lábat, mintha attól félne, hogy eltöri - pedig ez a láb vaskos, olyan, mint egy csapott oldalú, lefelé fordított palack.

Egyszer az egyik hölgy visszarántotta a lábát, és megborzongva így szólt:

- Juj, de csiklandoz...

- Csak tiszteletből, asszonyom - magyarázta gyorsan, hevesen a segéd.

Nevetni való volt, hogyan tapadt rá a hölgyvevőre, s nehogy elnevessem magam, az ajtó üvegtáblája felé fordultam. De képtelen voltam megállni, hogy ne lessem az eladást: annyira szórakoztatott a segéd viselkedése, s ugyanakkor azt gondoltam, hogy én sosem leszek képes ilyen tisztelettel szétterpesztani az ujjaimat, ilyen ügyesen cipőt húzni más ember lábára.

Ilyenkor a főnök gyakran átment az üzletből a pult mögötti apró helyiségbe, és beszólította Szasát is; a segéd kettesben maradt a hölgyvevővel. Egy ízben, miután egy vörösesszőke hölgy lábát megérintette, összeszorította három ujját, és megcsókolta.

- Ah - sóhajtott a nő -, maga kis huncut!

Ő pedig arcát felfújva, mély érzéssel mondta:

- Hajh...

Ekkor én nevetésben törtem ki, már attól féltem, hogy eldülök, a kilincsbe kapaszkodtam, az ajtó kinyílt, én fejjel neki az üvegnek, és be is törtem. A segéd rám taposott, a gazda nehéz aranygyűrűjével ütötte a fejemet, Szasa mindenáron a fülemet próbálta cibálni, este pedig, hazamenet, alaposan megmosta a fejemet.

- Kidobnak az ilyen tréfákért! Ugyan, mi nevetnivalód volt?

És megmagyarázta: ha a segéd tetszik a hölgynek, akkor jobban megy az üzlet.

- Még ha nincs is szüksége cipőre, a hölgy akkor is bejön az üzletbe, és feleslegesen vesz egy párat, hogy lássa a kellemes segédet. Te persze nem érted ezt! Hiába vesződik veled az ember...

Ez bántott: senki sem vesződött velem, a legkevésbé ő.

Reggelenként a betegeskedő és mérges szakácsné engem egy órával előbb keltett fel, mint őt; én tisztítottam a gazda, a segéd és Szasa cipőjét-ruháját, előkészítettem a szamovárt, fát hoztam be valamennyi kályhába, és elmostam az ebédhez való edényt. Az üzletbe érkezve felsöpörtem a padlót, letörülgettem a port, elkészítettem a teát, kihordtam a vevőkhöz az árut; ebédért hazajártam, ez idő alatt az ajtónál Szasa állott helyettem, s úgy vélve, hogy ez neki megalázó, engem szapult:

- Lajhár! Helyetted kell dolgoznom...

Terhes, unalmas volt, hiszen hozzászoktam a szabad élethez - reggeltől éjszakáig Kunavino homokos utcáin, a zavaros Oka partján, erdőn-mezőn. Hiányzott nagymama, hiányoztak a pajtásaim, nem volt kivel beszélnem, az élet pedig bosszantott, visszatetsző, hazug fonákját fordította felém.

Gyakran előfordult, hogy a hölgyvevő vásárlás nélkül távozott: ilyenkor ők hárman megsértődtek. A gazda zsebre tette negédes mosolyát, és kiadta a parancsot:

- Kasirin, tedd helyére az árut!

És szitkozódott:

- Pfuj, hogy beleturkált a disznó! Unalmas otthon ülnie a libának, hát a boltokban lófrál. Volnál csak az én feleségem, adnék én neked!

Fekete szemű, nagy orrú, szikkadt felesége toporzékolva úgy kiabált vele, mint a szolgájával.

Gyakran, ha egy-egy ismerős hölgyvevőt udvarias hajlongással és szívélyes szavakkal kikísértek, utóbb mocskos, szemérmetlen módon beszéltek róla, ilyenkor kedvem lett volna kiszaladni az utcára, hogy utolérjem az asszonyt, és elmondjam neki, miket mondanak róla.

Persze tudtam, hogy az emberek egymás háta mögött általában megszólják egymást, ezek azonban különösen felháborító módon beszéltek mindenkiről, mint hogyha valaki őket tette volna meg a világ legkülönb embereinek, mindenek bírójának. Sokakat irigyeltek, soha senkit sem dicsértek, és mindenkiről tudtak valami szennyes dolgot.

Egyszer egy fiatal nő jött be az üzletbe, élénkpiros arcában csillogott a szeme, ujjatlan, fekete szőrmegalléros bársonykabát volt rajta - arca úgy emelkedett ki a szőrméből, mint egy csodálatos virág. Kabátját válláról Szasa karjába vetette, és most még szebb volt: sudár alakjára kéesszürke selyem simult feszesen, fülében briliánsok villogtak - Világszép Vaszilisszát juttatta eszembe, és bizonyos voltam benne, hogy ő a kormányzó... Megkülönböztetett tisztelettel fogadták, görnyedeztek előtte, mint a tűzimádók. Kapkodva ontották a szívélyes szavakat. Mindhárman úgy rohangásztak az üzletben, mint az ördögök; tükörképük ide-oda siklott a szekrények üvegén, úgy rémlett, hogy körös-körül lángra lobban, elolvad minden, és rögtön más képet, más alakot ölt.

Amikor pedig a hölgy, hamar kiválasztva egy pár drága cipőt, eltávozott, a gazda csettintett, és fütttyentve mondta:

- Szajha...

- Vagyis: színésznő - jelentette ki megvetően a segéd.

És mesélni kezdtek e hölgy szeretőiről, dorbézolásairól.

Ebéd után a gazda aludni tért a bolt mögötti szobácskába, én pedig felnyitottam aranyóráját, és ecetet csöpögtettem a kerekék közé. Igen jólesett látnom, amikor felébredt, kijött a bolthelyiségbe, s kezében az órával értetlenül dűnnyögte:

- Hát ez mi? Az óram egyszerre csak megizzadt! Ilyet még nem láttam: megizzadt! Csak nem jelent ez rosszat?

De akármennyit lóttam-futottam az üzletben és dolgoztam odahaza, szinte álomba merültem a súlyos unalomtól, és egyre többször ötlött eszembe: mit kellene tennem, hogy kidobjanak az üzletből?

A boltajtó előtt némán suhannak el hólepte emberek, úgy rémlik, hogy temetnek valakit, most kísérik a temetőbe, de elkéstek a halottas menetről, s most rohannak, hogy utolérjék a koporsót. Rázkódnak a lótestek, amint nagy nehezen átvorgódnak a hóbuckákon. A bolt mögötti templom harangtoronyában mindennap bánatosan harangoznak; nagybőjt van; a harangütések a fejemet csapkodják, mintha párnával ütögetnének - nem fáj, de belebutul, belesüketül az ember. Egyszer, amikor kint, a bolt ajtajánál szétszedtem egy friss áruval telt ládát, odajött hozzám a templom öre: ferde csípőjű kis öreg volt, puha, mintha posztóból készült volna, és rongyos, mintha kutyák tépázták volna meg.

- Mondd, kedveském, lopnál nekem egy pár sárcipőt, he? - kérlelt.

Hallgattam. Leült egy üres ládára, ásított egyet, keresztet vetett a szájára, és újrakezdte:

- Lopjál, jó?

- Lopni tilos - közöltem vele.

- Mégis lopnak. Gondolj rá, hogy öreg vagyok!

Jólesően elűtött azoktól az emberektől, akik között éltem; éreztem, hogy teljesen meg van győződve lopási készségemről, hát beleegyeztem, hogy kiadom neki a sárcipőt az ablak szellőztetőjén át.

- Így jó - mondta nyugodtan, nem is örvendezve. - Nem fogsz becsapni? Jó, jó, már látom, hogy nem csapsz be...

Néhány pillanatig szótlanul ült, csizmatalpával morzsolta szét a piszkos, nedves havat, majd rágyújtott agyagpipájára, és hirtelen rám ijesztett:

- De hátha én csaplak be téged? Fogom azt a sárcipőt, és odaviszem a gazdádhoz, azt mondom neki, hogy fél rubelért adtad el nekem. He? Az ára két ezüstrubelnél is több lehet, te pedig fél rubelért adtad ide! Hogy cukorkát vegyél, he?

Elnémulva bámultam rá, mintha már meg is tette volna azt, amit ígért, ő pedig egyre csak beszélt, halkán, orrhangon, a csizmáját nézve és kék füstöt eregetve.

- És ha például kiderül, hogy éppen a gazdád biztatott fel engem: eredj, tedd próbára ezt a kölyköt, tolvaj-e? Akkor mi lesz?

- Nem adok neked sárcipőt - szóltam dühösen.

- Most már ezt nem teheted, hiszen megígérted!

Kézen fogott, magához húzott, és hideg ujjával a homlokomat kopogtatva, lustán folytatta:

- Hogy képzeled ezt: se szó, se beszéd, csak elvennéd?

- Te magad kérted.

- Másra is kérhetnélek! Ha megkérlek, hogy rabold ki a templomot, akkor ki fogod rabolni? Hát szabad hinni az embereknek? Ó, te kis buta...

Félretolt magától, és felállt.

- Nem kell nekem lopott sárcipő; nem vagyok én úriember, hogy sárcipőben járjak. Csak tréfáltam... De amiért jószívű vagy, hát majd húsvétkor felengedlek a harangtoronyba, harangozhatsz, és végignézel a városon...

- Ismerem a várost.

- A harangtoronyból szebb...

Csizmájának orrát a hóba mélyesztve lassan elment, eltűnt a templom sarka mögött, én pedig utánanéztem, és szomorúan, ijedten gondoltam: valóban tréfált-e a kis öreg, vagy pedig a gazdám küldte, hogy próbára tegyen? Félttem bemenni az üzletbe.

Szasa kirent az ajtón, és rám kiáltott:

- Mi az ördögöt pizmogsz itt!

Hirtelen dühömben egy harapófogóval fenyegettem meg.

Tudtam, hogy ő meg a segéd lopni szoktak a gazdánktól: egy-egy pár cipőt vagy papucsot bedugnak a kályhacsőbe, majd amikor hazamennek, a felöltőjük ujjába rejtik. Ez nem tetszett nekem, és félttem is: eszembe jutott a gazdánk fenyegetőzése.

- Te lopsz? - kérdeztem egyszer Szasától.

- Én nem, csak az első segéd - közölte velem szigorúan -, én csupán segíték neki. Ő mondja, hogy segítsek! Szót kell fogadnom, különben én húzom a rövidebbet. Hogy a gazdánk? Tegnap még ő is segéd volt, tudja, hogy megy ez. Te azonban hallgass!

Beszéd közben a tükörbe nézett, és természetellenesen szétterpesztett ujjainak ugyanolyan mozdulataival igazította meg nyakkendőjét, mint az első segéd. Szüntelenül érezte velem, hogy ő az idősebb, és a hatalmában vagyok, mély hangon kiáltott rám, és karját kinyújtva, elutasító mozdulattal parancsolgatott nekem. Magasabb és erősebb voltam, mint ő, de csontos és esetlen - ő pedig zömök, puha és zsíros. Kabátot és buggyos nadrágot hordott, s én komoly, tekintélyes személynek láttam, bár volt benne valami visszataszító és nevetséges. Gyűlölte a szakácsnét, ezt a furcsa nőszemélyt, akiről nem lehetett tudni, hogy jó-e vagy gonosz.

- A világon a legjobban szeretem a verekedést - mondta a szakácsné, tágra nyitva égő, fekete szemét. - Mindegy nekem, hogy milyen verekedés: kakasok viaskodnak-e vagy kutyák vagy férfiak, ez nekem teljesen mindegy!

S ha kint kakasok vagy galambok kaptak össze, ő otthagyva munkáját, az utolsó pillanatig végignézte a verekedést az ablakból, ilyenkor nem látott, nem hallott semmit. Esténként így szólt hozzám és Szasához:

- Mit ültök itt tétlenül, ti gyerkőcök, inkább verekedjetek!

Szasa megdühödött:

- Neked én nem vagyok gyerkőc, te buta liba, hanem a második segéd!

- Hát ezt én nem látom be. Nekem az, aki nem nő, mind gyerkőc!

- Buta liba vagy...

- A sátán okos, mégsem szereti az Úr.

Szólásmondásai különösen bosszantották Szását, ilyenkor ingerkedett vele, amaz pedig megvetően sandítva rá, így szólt:

- Eh, te svábbogár, tévedésből teremtett téged az Isten!

Szasa többször is biztatott, hogy a szakácsné arcát kenjem be álmában cipőpasztával vagy korommal, szúrjak tűt a párnájába, vagy más hasonló módon üzzek „tréfát” vele, én azonban félttem a szakácsnétól, meg aztán nagyon éberem aludt, gyakran felriadt; ilyenkor lámpát gyújtott, s ágyában felülve, valahová a sarokba bámult. Néha odajött hozzám a kemence mögé, felkeltett, és rekedt hangon kérlelt:

- Nem tudok aludni, Lekszejke, félek valamitől, beszéljess velem.

Félálomban meséltem neki valamit, ő pedig szótlanul, testét ringatva ült. Úgy rémlett nekem, hogy forró teste viasz- és tömjénzagú, és hogy nemsokára meg fog halni. Talán éppen most, mindjárt arccal bukik a földre, és meghal. Félelmemben fennhangon kezdtem beszélni, ő azonban megállított:

- Pszt! Még felébred ez a csürhe, és azt gondolják rólad, hogy a szeretőm vagy...

Mindig ugyanabban a testtartásban ült mellettem: előregörnyedve; kezét a térde között, lábának hegyes csontjával szorongatta. Keble nem volt, és még ingének durva vásznán át is kiütköztek bordái, akárcsak egy kiszikkadt hordó abroncsai. Sokáig szótlanul ül, majd egyszerre csak suttogni kezd:

- Bár inkább meghalnék, minden olyan sivár!...

Vagy megkérdezi valakitől:

- Hát leéltem az életemet, és aztán?

- Aludjál! - szól egyszerre csak szavamba vágva, kiegyenesedik, és szürkén, nesztelenül beleolvad a konyha sötétségébe.

- Boszorkány! - így hívta Szasa a háta mögött.

Tanácsoltam neki:

- Mondd a szemébe!

- Azt hiszed, félnék?

De homlokát ráncolva mindjárt hozzátette:

- Nem, a szemébe nem mondom! Hátha valóban boszorkány...

A szakácsné mindenkit megvetett, mindenkire haragudott, nekem sem nézett el semmit; reggel hat órakor a lábamnál fogva kiráncigált, és kiabált:

- Elég az alvásból! Hozz fát! Gyűjtsd be a szamovárt! Hámozz krumplit!

Szasa felébredt és nyafogott:

- Mit ordítasz? Megmondom a gazdának, nem lehet aludni...

A szakácsné száraz csontjai gyorsan mozogtak a konyhában, álmatlanságtól égő szeme rávillant Szására:

- Huh, te Isten tévedése! Lennél csak az én mostohafiam, de megtépáználak!

- Te átkozott! - szidta Szasa, s amikor már az üzlet felé mentünk, így biztatott: - Valamit csinálni kellene, hogy elkergeessék. Észrevétlenül sötét kell szórunk mindenbe: ha minden étel el lesz szórva, akkor elkergetik. Vagy öntsünk petróleumot! De te csak a szádát tátod!

- Hát te?

Mérgesen rám förmedt:

- Gyáva!

A szakácsné a szemünk láttára halt meg: előre hajolt, hogy felemelje a szamovárt, és hirtelen leereszkedett a padlóra, mintha valaki mellbe ütötte volna, aztán szótlanul az oldalára fordult, karját előrenyújtotta, a szájából pedig vér patakzott.

Mi ketten mindjárt tudtuk, hogy meghalt, de félelemtől szorongva sokáig néztük, egyetlen szót sem bírtunk kiejteni. Végül Szasa hanyatt-homlok kirohant a konyhából, én pedig, nem tudva, mitévő legyek, az ablakhoz, a világosság felé húzódtam. Belépett a gazda, aggodalmasan leguggolt, megtapogatta a szakácsné arcát, és így szólt:

- Valóban meghalt... Vajon mitől?

És kezdte vetni a keresztek a sarokba, Csodatevő Miklós apró szentképe felé, imádkozott, majd parancsolóan kiáltotta ki a pitvarba:

- Szaladj, Kasirin, jelentsd be a rendőrségen!

Megjött a rendőr, topogott, zsebre tette a borra valót, majd elment; utóbb ismét megjelent, egy fuvarost hozott magával; megragadták a szakácsné lábánál, fejénél fogva, és kivitték a házból. A gazda felesége belesett a pitvarból, és rám parancsolt:

- Mosd fel a padlót!

A gazda így szólt:

- Jó, hogy este halt meg...

Nem értettem, miért jó ez. Amikor aludni tértünk, Szasa szokatlanul szelíden mondta nekem:

- Ne oltsd el a lámpát!

- Félsz?

Fejére húzta a takarót, és sokáig szótlanul feküdt. Csendes éjszaka volt, szinte csupa lelkesedés, várakozás, nekem pedig úgy rémlett, hogy most mindjárt, a következő pillanatban meghúzzák a harangot, s a városban egyszerre mindenki futkosni, kiabálni kezd a szörnyű, esztelen rémülettől.

Szasa kidugta orrát a takaró alól, és halkán kért:

- Gyere, feküdjünk a kemencére, egymás mellé.

- A kemencén nagyon meleg van.

Hallgatott, majd így szólt:

- Milyen hirtelen ment el, mi? Ilyen egy boszorkány... Nem tudok elaludni.

- Én sem.

Mesélni kezdett halottakról, akik kikelnek a sírból, és éjfélig bolyonganak a városban, keresik, hol laktak, hol vannak most a hozzátartozóik.

- A halottak csak a városra emlékeznek - mondta halkán. - Az utcákra és a házakra már nem...

Egyre nagyobb lett a csend, és szinte a sötétség is. Szasa felemelte a fejét, és megkérdezte:

- Akarod, hogy megnézzük aládát?

Régóta szerettem volna megtudni, mit rejteget a ládájában. Lakattal zárta el, s ezt mindig valamilyen különleges elővigyázattal nyitotta ki, ha pedig én megpróbáltam bepillantani, gorombán szólt rám:

- Mi kell, te?

Most, hogy elfogadtam a javaslatát, felült az ágyában, lábát le sem tette a padlóra, s rögtön parancsoló hangon utasított, hogy rakjam fel a ládáját az ágyra, a lábához. Kulcsa selyemzsinóron lógott, nyakba való keresztjével együtt. Végignézte a konyha sötét sarkait, fontoskodva homlokát ráncolta, felnyitotta a zárat, ráfűjt a láda fedelére, mintha forró volna, végül felemelte, és előhúzott néhány darab fehérneműt.

A láda félig volt tele gyógyszeres dobozokkal, összegöngyölt, színes teacsomagoló papírral, cipőpasztás és szardíniás bádogdobozokkal.

- Ez micsoda?

- Mindjárt meglátod...

Lába közé vette a ládát, fölébe hajolt, és halkan zümmögte:

- Ó, Mennyei Atyám...

Azt vártam, hogy játékokat fogok látni; nekem sohasem volt játékom, és látszólag megvettem az ilyesmit, pedig irigyeltem azt, akinek játékaik vannak, bár szégyelli és rejtegeti; de megértettem ezt a szégyenét.

Felnyitva az első dobozt, egy pápaszemkeretet húzott ki belőle, feltette az orrára, és szigorúan rám pillantva így szólt:

- Nem számít, hogy nincs benne üveg. Ez ilyenfajta pápaszem!

- Add ide, hadd nézzem meg!

- A te szemedre nem illik. Ez feketeszeműeknek való, a tied pedig világos - magyarázta, és úgy krákogott, mint a főnök szokott, de rögtön ijedten körülnézett a konyhában.

Egy cipőpasztás dobozban sok különféle gomb volt; ő büszkén magyarázta:

- Mind az utcán gyűjtöttem! Én magam. Már harminchét darabom van...

A harmadik dobozból nagy réz gombostűk kerültek elő, ezeket is az utcán szedte össze, majd csizmapatkók, kopottak, töröttek és hibátlanok, cipők és papucsok csatjai, egy réz ajtókilincs, egy sétatálca törött csontnyele, egy női, hajba való fésű, egy *Jövendőmondó álmoskönyv* és még rengeteg hasonló értékű holmi.

Rongy- és csontszedő koromban egyetlen hónap alatt könnyűszerrel tízszer ennyi hasonló, értéktelen kacatot szedhettem volna össze. Szasa tárgyai csalódást, zavart és kínzó szálnalmat keltettek bennem. Ő pedig minden egyes darabot figyelmesen megnézegetett, féltve végigsimogatta, vastag ajka fontoskodva előrecsücsörödött, düledt szeme elérzékenyülve és gondterhelten bámult, gyerekarcát azonban mulatságossá tette a pápaszem.

- Minek ez neked?

Pápaszemkerete mögül futó pillantást vetett rám, és mutáló hangján megkérdezte:

- Akarod, hogy ajándékozzak neked valamit?

- Nem, nem kell.

Láthatóan megsértette az elutasításom, és az, hogy nem szenteltem elegendő figyelmet kincseinek; néhány pillanatig hallgatott, majd halkán felszólított:

- Fogd a törülközőt, mindent letörölünk, mert belepte a por...

Amikor a holmikat letöröltük és helyükre raktuk, befúrta magát az ágyba, és a falnak fordult. Megeredt az eső, a tetőn kopogott, szél rázta az ablakot.

Szasa, felém sem fordulva, így szólt:

- Várj csak, ha a kertben szárazabb lesz, olyasmit mutatok neked, hogy eláll a lélegzeted!

Hallgattam, lefeküdtem aludni.

Eltelt még néhány pillanat, ő hirtelen felugrott, és a falat kaparva, megrendítő érzéssel mondta:

- Félek... Úristen, félek! Uram, irgalmazz! Jaj, mi ez?

Most már én is megbénultam a rettegéstől: úgy rémlett nekem, hogy az udvarra nyíló ablaknál, háttal felém áll a szakácsné, fejét előre hajtva, homlokával az üvegnek dől, mint ahogyan életében állt ott, nézte a kakasviadalt.

Szasa zokogott, kaparta a falat, a lába rángatózott. Én nagy nehezen, mintha tüzes parázson lépkednék, körül sem nézve, átmentem a konyhán, és odafeküdtem melléje.

A kimerültségig bögtünk, aztán elaludtunk.

Néhány nap múlva valamilyen ünnep volt, délig folyt az árusítás, otthon ebédeltünk, és amikor a gazdáék ebéd után aludni tértek, Szasa titokzatosan így szólt hozzám:

- Gyere!

Kitaláltam, hogy most fogom meglátni azt, amitől eláll a lélegzetem.

Kimentünk a kertbe. A két ház közé szorult földszávon vagy másfél tucat öreg hársfa állt, a hatalmas törzseket moha vattája borította, a csupasz, fekete ágak élettelenül meredeztek. S egyetlen varjúfészek sem volt rajtuk. A fák mintha síremlékek lettek volna. E hársfákon kívül semmi sem volt a kertben: sem bokor, sem fű; az ösvényeken letaposott és mint az öntött vas, olyan fekete volt a föld; ahol a száraz avar alól előbukkantak kopár foltjai, ott is elborította a penész, mint pocsolyát a békalencse.

Szasa a sarok mögé került, az utca felé néző kerítéshez, megállt az egyik hársfánál, és düledt szemmel nézte a szomszéd ház homályos ablakait. Leguggolt, szétsöpört egy halom falevelet: láthatóvá vált a vastag gyökér, és mellette két, mélyen a földbe nyomott téglát. Ezeket kiemelte; alóluk előtűnt egy darab tetőfedő bádóg, ez alól pedig egy négyszögű deszkadarab, végül egy tágas üreg tárult elém, a gyökér alá nyúlt.

Szasa gyufát gyújtott, majd ezzel meggyújtotta egy viaszgyertya csonkját, betette az üregbe, és így szólt hozzám:

- Nézd! De ne félj...

Ő szemlátomást félt: kezében reszketett a gyertyacsonk, arca elsápadt, ajka csúnyán lebiggyedt, szeme megnedvededett, szabad kezét óvatosan a háta mögé rejtette.

Félelme átragadt énrám, igen óvatosan belenéztem a gyökér alatti mélyedésbe - a gyökér szolgált a barlang boltozatául: ennek mélyén Szasa három kis tüzet gyújtott; a lángok kék fénnel töltötték meg az üreget. Meglehetősen tágas volt: mély, mint egy vödör, de szélesebb, s oldalait teljesen elborították a színes üvegdarabok és törött teáscsészék cserepei. Közepén vörös posztóval borított emelkedés, s azon pöttömnyi ravatal, ezüstpapírral beragasztva és félig leborítva egy rongydarabbal, amely brokátakaróra emlékeztetett, e takaró alól pedig szürke kis madárlábak kandikáltak elő, meg egy hegyes csőrű verébfej. A ravatal mögött szentkönyvtartó asztalkán nyakba való rézkereszt feküdt, az asztalka körül pedig három gyertyacsonk égett, ezek ezüst és arany cukorkáspapírba csavart gyertyatartókban álltak.

A lángok hegye a barlang nyílása felé hajlott; odabent homályosan csillogtak különböző színű szikrák és foltok. A viasz, a meleg agyag és a föld szaga arcomba csapott, szemem előtt szétbontott szivárvány folyt össze és ugrándozott. Mindez nyomasztó csodálkozást keltett bennem, és elfojtotta félelmemet.

- Szép? - kérdezte Szasa.

- Mire való?

- Kápolna - magyarázta. - Látni rajta?

- Nem tudom.

- A halott pedig: a veréb! Talán ereklje lesz belőle, mivelhogy ártatlanul szenvedett vértanú...

- Holtan találad?

- Nem, berepült a pajtába, én pedig ráborítottam a sapkámat, és megfojtottam.

- Minek?

- Csak úgy...

A szemembe nézett, és újra megkérdezte:

- Szép?

- Nem!

Ekkor lehajolt a barlanghoz, gyorsan betakarta a deszkával és a bádoglappal, a téglákat benyomta a földbe, fölállt, és míg térdéről leverte a piszkot, szigorúan kérdezte:

- Miért nem tetszik?

- Sajnálom a verebet.

Mozdulatlan szemmel nézett reám, mint a vak, mellbe ütött, és rám kiáltott:

- Ostoba! Irigységből mondod, hogy nem tetszik! Azt hiszed, a te kertedben, a Kötél utcában, az különb volt?

Eszembe jutott a lugasom, és határozottan feleltem:

- Persze hogy különb!

Szasa a válláról a földre dobta kiskabátját, majd ujját feltúrva, a tenyerébe köpve felszólított:

- Ha így van, akkor verekedjünk!

Nem volt kedvem verekedni, ernyesztő rosszkedv nehezedett reám, kellemetlen volt dühös arcát látnom.

Nekem ugrott, fejével mellbe lökött, feldöntött, lovagolva ült rám, és így kiáltott:

- Élet vagy halál?

Én azonban erősebb voltam, és nagyon felpaprikáztam; néhány pillanat múlva már ő feküdt a földön arccal lefelé, karját kinyújtva, és hörgött. Megijedtem, hozzáláttam, hogy felemeljem, ő azonban kézzel-lábbal kapálózott, amivel egyre inkább rám ijesztett. Félrehúzódtam, nem tudva, mitévő legyek, ő pedig fejét felemelve így szólt:

- Nos, győztél? Most így fogok hemperegni, amíg a főnökék meg nem látnak, és akkor bepanaszolnak, el is fognak kergetni téged!

Szitkozódott, fenyegetőzött, szavai feldühítettek, az üreghez ugrottam, kirángattam a köveket, a verébravatalt a kerítésen át kihajítottam az utcára, az üreg belsejét egészen feltúrtam és összetiportam.

- Nesze, láttad?

Szasa furcsa módon fogadta dühkitörésemet: a földön ült, kissé eltátotta a száját, és összevont szemöldökkel, szótlanul figyelt engem, amikor pedig befejeztem, kényelmesen felállt, meg-rázkódott, és kiskabátját vállára vetve, nyugodtan, vészjóslóan szólt:

- Majd meglátod, hogy mi lesz, várj csak! Mert mindezt én rendeztem számodra, szándékosan. Ez varázslat! Érted?

Egyszerre csak leültem, mintha megütöttek volna a szavai, egész belsőmet hideg öntötte el. Ő pedig elment, hátra sem nézve, s nyugalmaival még inkább lesújtott.

Elhatároztam, hogy már másnap megszököm a városból, a főnöktől, Szasától, a varázslatától, ettől az egész sivár, ostoba élettől.

Másnap reggel az új szakácsné felébresztett, és elkiáltotta magát:

- Úristen! Mi történt a képeddel?

„Megkezdődött a varázslat!” - gondoltam rémülten.

A szakácsné azonban olyan ellenállhatatlanul hahotázott, hogy én is önkéntelenül elmosolyodtam, és belenéztem a tükrebe: arcom vastagon be volt mázolva korommal.

- Szasa tette?

- Talán bizony én? - kiáltotta nevetve a szakácsné.

Hozzáfogtam a cipőtisztításhoz, belenyúltam a cipőbe, és tű fürödött az ujjamba.

„Hát ez a varázslat!”

Minden lábbeliben gombostű vagy varrótű rejtőzött, és mind oly ügyesen elhelyezve, hogy összeszurkálták a tenyeremet. Ekkor fogtam a hidegvizes kancsót, és nagy gyönyörűséggel ráöntöttem tartalmát a még alvó - vagy alvást színlelő - varázsló fejére.

Azért mégis rosszul éreztem magamat: egyre magam előtt láttam a felravatalozott verebet, meggörbült szürke lábát és szomorúan felfelé meredő viaszos csőrét, körülötte pedig a tarkabarka szikrák szakadatlan villogását, mint hogyha szivárvány akarna felcsillanni, de hiába. A ravatal széttágult, a madárkarmok megnöttek, felfelé nyúltak, és remegve megelevenedtek.

Aznap este akartam megszökni, ebéd előtt azonban, amikor a petróleumfőzőn káposztalevest melegítettem egy fazékban, elmélyedtem gondolataimban, túlforraltam a levest, amikor pedig el akartam oltani a tüzet, a fazekat a kezemre borítottam, és el is küldtek a kórházba.

Úgy emlékszem a kórházra, mint egy nehéz lidércnyomásra: imbolygó sárga ürességben morogva és nyögdécselve, vaktában nyüzsögtek a halotti leplekbe burkolt szürke és fehér alakok, mankón járt egy hórihorgas ember, szemöldöke olyan volt, mint más embernek a bajusza, nagy fekete szakállát rázta, és sípolva rikácsolta:

- Bejelentem a főtisztelendőnek!

A fekhelyek ravatalokra emlékeztettek, a betegek pedig, amint orrukkal felfelé fordulva feküdtek, olyanok voltak, mint a halott verebek. A sárga falak inogtak, a mennyezet vitorlaként megduzzadt, a padló libegett, összehúzta és széttolta az ágysorokat, minden bizonytalan volt és ijesztő, az ablakok előtt pedig a fák gallyai úgy meredeztek, mint a virgácsok, és valaki rázta ezeket a vesszőket.

Az ajtóban egy vörös, nyiszlett hulla járta a táncát, kurta karjával rángatta halotti leplét és nyöszörgött:

- Nekem nem kellene bolondok!

A mankós ember pedig ráordított:

- A főtisztelen-dő-nek...

Nagyapa, nagymama és mindenki mindig azt mesélte, hogy a kórházban halálra kínozzák az embereket - én számoltam is azzal, hogy vége az életemnek. Egy szemüveges nő jött hozzám, ezen is halotti lepel volt, felírt valamit a fejpárnámnál levő fekete lapra, a kréta eltörött, és morzsái a fejemre hullottak.

- Hogy hívnak? - kérdezte a nő.

- Sehogy.

- Csak van neved?

- Nincs.

- Te, ne bolondozzál, mert verést kapsz!

Én már előbb is biztos voltam benne, hogy meg fognak verni, ezért nem is válaszoltam neki. Nagyot fűjt, mint egy macska, és a macskák nesztelen lépteivel távozott.

Két lámpát gyújtottak meg, sárga lángjuk a mennyezet alatt úgy fénylett, mint egy gazdáját vesztett szempár; fénylettek, hunyorogtak, bosszúsan elhomályosultak, megpróbáltak közeledni egymáshoz.

Valaki megszólalt a sarokban:

- Gyerünk kártyázni!

- Hogy kártyázzak kéz nélkül?

- Vagy úgy, levágták a kezedet?

Rögtön elképzeltem: lám, levágták a kezét azért, mert kártyázott. És mit fognak tenni énvelem, mielőtt halálra kínoznának?

A kezem égett és szagatott, mintha valaki kirángatta volna belőle a csontot. Félelmemben és fájdalommban halkan sírva fakadtam, s hogy ne lássák a könnyeimet, eltakartam szememet. A könnyek azonban szétpréselték szemhéjamat, és végigcsurogtak a halántékomon, meg belefolytak a fülembe.

Jött az éjszaka, mindenki végigterült az ágyán, a szürke takarók alá bújtak, minden pillanatban nagyobb lett a csend, csak a sarokban mormolta valaki:

- Abból semmi sem lesz: a férfi is szemét, a nő is szemét...

Levelet kellene írnom nagyanyónak, hogy jöjjön és csempésszen ki a kórházból, amíg még életben vagyok; de nem lehet írnom: a kezem nem engedelmeskedik, és nincs is mire írni. Meg kell próbálnom: hátha sikerülne kereket oldani?

Az éjszaka egyre kihaltabbá lett, mintha sohasem akarna elmúlni. Lábamat óvatosan a földre eresztettem, majd odamentem az ajtóhoz, egyik szárnya nyitva volt; s a folyosón, egy lámpa tövében, támlás fapadon ősz sündisznófej meredt fel és füstölt: sötét szemgödre rám bámult. Már nem volt módom elrejtőzni.

- Ki mászkál? Gyere ide!

Nem ijesztő hang volt, hanem csendes. Odamentem, ránéztem kerek arcára, kurtán meredő borostájára; fején a haj hosszú volt, és szétállt minden irányba, ezüstös kis sugarakkal keretezte be; az övé pedig kulcsosomó lógott. Ha szakálla és hajzata hosszabb, Péter apostolhoz hasonlított volna.

- Te vagy, aki leforrázta a kezét? Mit csavarogsz éjszaka? Ki engedte meg?

Sűrű füstöt fújt a mellemre és az arcomba, meleg kezével megfogta a nyakamat, és magához húzott.

- Félsz?

- Igen.

- Itt eleinte mindenki fél, pedig nincs mitől. Különösen ha én itt vagyok, én senkit sem engedek bántani... Akarsz rágyújtani? Eh, ne dohányozzál. Korán lenne, várj még vagy két évig... Hát apád-anyád hol van? Nincsenek szüleid? Eh, nem is kellenek, megélünk nélkülük is, csak sose félj! Megértetted?

Már régen nem találkoztam olyan emberrel, aki egyszerű és érthető, baráti szavakkal tudott volna beszélni - kimondhatatlanul jólesett őt hallgatnom.

Amikor ágyamhoz vezetett, megkértem:

- Ülj egy kicsit nálam!

- Azt lehet - egyezett bele.

- Ki vagy te?

- Én? Katona, a legigazibb katona, a Kaukázusban szolgáltam. Háborúban is voltam. Hát persze. A katona a háborúnak él. Harcoltam magyarokkal, cserkesszel, lengyellel, amit csak akarsz! A háború nagy-nagy huncutság, barátocskám!

Néhány pillanatra behunytam a szememet, amikor pedig felnyitottam, a katona helyén nagyanyó ült sötét ruhában, amaz pedig mellette állt, és ezt mondta:

- Ejnye, hát mind meghaltak?

A kórteremben napsugár játszadozott, mindent megaranyozott, elbújt, majd megint fényesen villant rá mindenre, mint amikor egy gyerek pajkoskodik.

Nagyanyó felém hajolt, és megkérdezte:

- Mi az, galambocskám? Megnyomorítottak? Mondtam én annak a vörös hajú ördögnek...

- Mindjárt elintézek én mindent, ahogyan kell - szólt a katona távoztában, nagyanyó pedig letörülgetve arcáról a könnyeket, így szólt:

- A földink ez a katona, balahnai, megtudtam róla...

Továbbra is azt hittem, hogy álmodom, hát hallgattam. Bejött az orvos, átkötözte égési sebeimet, s egyszerre máris nagyanyóval kocsikázom a város utcáin. Meséli:

- Az öregünknek teljesen elment az esze, olyan fukar lett; ránézni is undorító! És ráadásul nemrég a zsoldároslétezéséből kiemelt egy százrubelest az új barátja: Lovaglópálca, a szűcs. Ujjé, hogy mi volt ott!

Fényesen süt a nap, az égen mint fehér madarak szállnak a felhők, mi pallókon megyünk át a Volgán, zúg, torlódik a jég, a víz megcsobban a palló deszkái alatt, a húsvörös színű vásártéri székesegyházon lángolnak az aranykeresztek. Széles képű asszonyosság jön szembe velünk, karjában egy nyaláb bársonyos barkaág: jön a tavasz, nemsokára itt a húsvét!

Szívem pacsirtaként repes.

- Nagyon szeretlek, nagyanyó!

Nem csodálkozik ezen, nyugodtan mondja:

- Mert a vérem vagy, engem pedig, ezt nem dicsekvésből mondom, az idegenek is szeretnek, hála néked, Szűzanyám!

Mosolyogva teszi hozzá:

- Lám, ő hamarosan örvendezni fog, föltámad a Fia! De Varjusa, az én leányom...

És elhallgat...

2

Nagyapával az udvaron találkoztam: térden állva valamilyen éket faragott a baltájával. Úgy emelte fel a baltát, mintha a fejemhez akarná vágni, majd sapkáját levéve gúnyosan szólt:

- Jó napot, dicső férfiú, nagyságos uram! Hát eleget szolgált? No, most aztán éljen meg abból, amiből akar, úgy ám! Eh, ti...

- Tudjuk ezt, tudjuk - szólt gyorsan nagyanyó, és csak legyintett; majd a szobába lépve begyújtotta a szamovárt, és mesélni kezdett:

- Most aztán teljesen tönkrement a nagyapa; ami pénze volt, mind odaadta a keresztfiának, Nyikolajnak, kamatra, de írást, úgy látszik, nem vett tőle, nem is tudom, mi volt közöttük, csak tönkrement, oda a pénze. S mindez azért, mert nem segítettünk a szegényeken, nem szántuk meg a szerencsétleneket, ezért gondolta rólunk az Úristen: minek adtam én annyi jót Kasirinéknak? Ezt gondolta, és mindent elvett...

Körülhézett, majd közölte velem:

- Én már csak megpróbálom egy kissé kiengesztelni az Úristent, hogy ne nagyon büntesse az öreget; mostanában a keresetemből titokban alamizsnát osztogatok éjszakánként. No, ha akarod, mehetünk ma is: van pénzem...

Bejött nagypapa, s a szemét összehúzáva megkérdezte:

- Zabálni készültök?

- Nem a tiedből - mondta nagyanyó. - De ha jólesik, ülj le mellénk, jut neked is.

Nagypapa asztalhoz ült, és halkán szólt:

- Tölts nekem...

A szobában minden a megszokott helyén volt, csak anyám sarka szomorkodott üresen, a falon pedig, nagypapa ágya fölött, papírlap lógott, rajta nagy, nyomtatott betűs felírás:

„Megváltó Jézus, Egyedülvaló! Legyen velem Szent Neved az én életemnek minden napjában és órájában.”

- Ezt ki írta?

Nagypapa nem felelt, nagyanyó pedig kisvártatva mosolyogva megjegyezte:

- Ez a papír száz rubelbe került!

- Semmi közöd hozzá! - rikácsolta nagypapa. - Mindenemet idegenek közt fogom széosztani!

- Nincs, amit széosztathnál, amikor pedig volt, akkor nem osztogattad - szólt nyugodtan nagyanyó.

- Csend! - sipította nagypapa.

Itt hát minden rendben van, minden a régi.

A sarokban, a ládára tett fehérneműs kis kosárban felébredt Kolja, és ránc nézett; szemének kék kis sávja alig látszott szemhéja alól. Még szűkebb, fonnyadtabb, sorvadóbb lett; engem nem ismert meg, némán megfordult, és behunyta a szemét.

Az utcán szomorú hírek vártak: Galamb meghalt, nagyhéten „elvitte a himlő”; Khabí a városba ment lakni, Pontynak pedig megbénult a lába, nem tudott járni. A fekete szemű Kosztroma, miután mindezt elmondta nekem, haragosan így szólt:

- Nagyon is hamar halnak meg a fiúk!

- De hiszen csak Galamb halt meg.

- Mindegy, aki elment az utcából, olyan, mintha meghalt volna. Alighogy összebarátkoztunk, megszoktuk egymást, a pajtásunkat vagy munkába küldik, vagy meghal. Itt, a ti udvarotokon, Csesznokovnál új emberek laknak: Jevszejenkóék; a kisfiú, Nyuska, rendes, ügyes gyerek! Egy húga van meg egy nővére: ez sánta, mankóval jár, szép lány.

Elgondolkozott, majd hozzátette:

- Tuskó meg én beleszerettünk, folyton veszekszünk!

- A lánnnyal?

- Ugyan! Egymással. A lánnnyal csak ritkán.

Persze tudtam, hogy a nagyfiúk, sőt a férfiak is szerelmesek szoktak lenni, tudtam ennek durva értelmét is. Kellemetlen érzésem támadt, sajnáltam Kosztromát, rosszul esett látnom szögletes testét, haragos, fekete szemét.

Még ugyanaznap este megláttam a sánta kislányt. A tornácról kijött az udvarra, de elejtette mankóját, és tehetetlenül állt meg a lépcsőn, áttetsző kezével a korlát rúdjaiba kapaszkodva, finoman, törekenyen. Fel akartam emelni a mankót, de bekötözött kezem nem engedelmesskedett, sokáig bajlódtam és bosszankodtam, ő pedig fölöttem állva, halkán nevetett:

- Mi történt a kezeddél?

- Leforráztam.

- Látod: én sánta vagyok. Te ebből az udvarból vagy? Sokáig feküdtél a kórházban? Én nagyon-nagyon sokáig feküdtem ott!

Sóhajtott, majd hozzátette:

- Nagyon sokáig!

Kék patkós mintájú fehér ruha volt rajta, viseltes, de tiszta; simára fésült hajának kurta, vastag fonata feküdt a mellén. Nagy, komoly szemének békességes mélyén kék lángocska égett, megvilágította hegyes orrú sovány kis arcát. Kedvesen mosolygott, mégsem tetszett nekem. Egész beteges kis alakja mintha ezt mondta volna: „Ne bántsanak, kérem!”

Hogyan is szerethettek bele a pajtásaim?

- Régóta vagyok beteg - mesélte készségesen és szinte dicsekedve. - A szomszédasszony megbabonázott: összeveszett a mamámmal, s bosszúból megbabonázott engem... Rossz a kórházban?

- Igen...

Feszélyezve éreztem magam, bementem a szobába.

Éjfél tájban nagyanyó gyöngéden felébresztett.

- No, hát menjünk! Ha jót teszel az emberekkel, hamarább meggyógyul a kezéd...

Kézen fogott, és úgy vezetett a sötétben, mint egy vakot. Sötét, nyirkos éjszaka volt, szakadatlanul fújt a szél, mintha sebes folyó ömlenék, lábunk belesüppedt a hideg homokba. Nagyanyó óvatosan odament a szegény emberek házikóinak sötét ablakaihoz, ott háromszor keresztet vetett, felnézett a csillagtalan égre, és ezt suttogta:

- Boldogságos Mennyei Királynő, segíts az embereken! Mindnyájan bűnösök a te színed előtt, Szűzanya!

Minél messzebb távolodtunk el a házunktól, annál süketebb és kihaltabb lett körülöttünk a világ. A feneketlen sötétségbe fúló éjszakai égbolt mintha örökre elrejtette volna a holdat és a csillagokat. Valahonnét egy kutya rohant elő, megállt velünk szemben és ugatott, a sötétben villogott a szeme, én félve bújtam nagyanyóhoz.

- Semmi - mondta -, csak egy kutya, az ördögnek nem ez az ideje, neki már későn van, hiszen a kakasok már kukorékolnak!

Odacsalogatta a kutyát, megsimogatta, és azután rábeszélte:

- Ide figyelj, kicsi kutyám, ne ijesz meg az unokám!

A kutya a lábamhoz dörgölözött, és most már hármasban indultunk tovább. Nagyanyó tizenkét ablakhoz ment oda, s tette a párkányra „titkos alamizsnáját”; derengeni kezdett, a sötétből szürke házak nőttek elő, fehérén, mint egy cukorsüveg, emelkedett ki a Mezei-templom harangtornya; a temető téglakerítése úgy kitöredezett, mint egy ócska gyékény.

- Elfáradt az öregasszony - mondta nagyanyó -, ideje hazamenni! Reggel felébred a fehérség, hát a Szűzanya gondoskodott egy kissé az apróságaikról! Ahol semmi sincs, ott a kevés is jólesik! Hajaj, Aljosa, szegénységben él a nép, és senki sem törődik vele!

Nem gondol Istenre a gazdag ember,
Nem is törődik a végítélettel,
A szegény nem testvére, nem barátja neki,
Egyetlen gondja van: aranyat gyűjteni -
Pedig az aranyból tűz lesz a pokolban!

- Így van ez! Egymásért kellene élnünk, hiszen Isten ott van mindnyájunk felett! Örülök, hogy megint velem vagy...

Én is csendesen örülök, homályosan érzem, hogy részem van valamiben, amit sohasem fogok elfelejteni. Mellettem reszket a vörös szőrű kutya, rókapofája és barátságos, alázatos szeme van.

- Velünk maradhat?

- Miért ne? Maradjon, ha akar. Oda is adom neki ezt a perecet, még maradt nálam két darab. Gyere, üljünk le a lócára, elfáradtam.

Leültünk a kapu elé, a lócára, a kutya a lábunkhoz feküdt, rágta a száraz perecet, nagyanyó pedig mesélt:

- Lakik itt egy zsidó asszony. Kilencen veszik körül, egyik kisebb, mint a másik. Megkérdeztem tőle: „Hogy éledgész, Moszevna?” Azt mondja: „Az én Istenemmel élek, hogy is élhetnék másként?”

Nagyanyó meleg oldalához simultam, és elaludtam.

Az élet ismét gyorsan és sűrűn nekilendült, élmények bő áradata adott a lelkemnek naponta valami újat, ami magával ragadta és aggasztotta, bántotta és gondolkodásra készítette.

Nemsokára én is minden erőmmel azon voltam, hogy minél gyakrabban lássam a sánta kislányt, beszéljek vele, vagy némán üljek mellette a ház előtti lócán - vele együtt még hallgatni is jólesett. Takaros kislány volt, olyan, mint egy énekesmadár, és gyönyörűen mesélt arról, hogyan élnek a doni kozákok: ott élt ő sokáig a bácsikájánál - ez gépész volt egy olajütőben -, majd a kislány apja, aki lakatos volt, átköltözött Nyizsnyijbe.

- Van még egy másik bácsikám is, az magánál a cárnál szolgál.

Esténként, ünnepnapokon az utca lakói kimentek a „környékre”, a legények és leányok a temetőbe indultak körtáncot járni, a férfiak szétszéledtek a kocsmákba, az utcán csak az asszonyok meg a kisgyermek maradtak. A fehérség a kapuknál egyszerűen a homokba vagy a lócákra ült, és nagy lármát csapott, veszekedett, pletykált; a gyerkőcök méztáncolni, pilinckázni, golyózni kezdtek, az anyák figyelték a játékot, biztatták az ügyeseket, és kinevették a rossz játékosokat. Fűlsiketítő zaj és önfeledt jókedv uralkodott; a „nagyok” jelenléte és figyelme serkentett minket, gyerkőcöket, minden játékunkat különösen élénk, szenvedélyes vetélkedéssé tette. De bármennyire belemertünk a játékba mi hárman - Kosztroma, Tuskó meg én -, mégis hol az egyikünk, hol meg a másikunk szaladt el, hogy eldicsekedjék a sánta kislánynak:

- Láttad, Ljudmila? Mind az öt bábút kiütöttem!

Kedvesen mosolygott, és néhányszor egymás után bólintott.

Azelőtt a kompániánk azon volt, hogy minden játékban együtt maradjon, most pedig láttam, hogy Tuskó és Kosztroma mindig más-más csapatban játszik, mindenáron vetélkednek egymással ügyesség és erő tekintetében, gyakran könnyekre és dulakodásra is sor került. Egy ízben olyan veszettül verekedtek, hogy a nagyoknak kellett beavatkozniuk, és vízzel öntötték le az ellenfeleket, mint a kutyákat.

Ljudmila, a lócán ülve, egészséges lábával topogott, amikor pedig a birkózók odahemperegtek eléje, mankójával félrelökte őket, és ijedten kiáltotta:

- Hagyjátok abba!

Arca szinte kékesre sápadt, szeme elhomályosult és kifordult, mint akinek hisztériás rohama van.

Egy más alkalommal Kosztroma, amikor szégyenszemre elvesztett egy pilinckajátszmát Tuskó ellenében, elbújt a szatócsüzlet zabosládája mögé, lekuporodott, és némán zokogott - szinte ijesztő volt, amint keményen összeszorította fogait, arccsontja kidagadt, csontos képe kővé meredt, komor fekete szeméből pedig nagy, súlyos könnycseppek gördültek alá. Amikor vigasztalni kezdtem, könnyek közt fuldokolva rebegte:

- Várj csak... téglával verem be a fejét... Majd megkapja!

Tuskó pökhendi lett, az utca közepén járt, mint a házasulandó legények, sapkáját félrecsapta, kezét zsebre vágta; megtanult fogait összeszorítva hegyeseket köpni, és ezt ígérte:

- Hamarosan rá fogok szokni a dohányzásra. Már kétszer megpróbáltam, csak még émelyít.

Mindez sehogyan sem volt ínyemre. Láttam, hogy elveszítem pajtásomat, és úgy véltem, hogy ebben Ljudmila a hibás.

Egyszer este, amikor az udvaron összegyűjtött csontokat, rongyokat és egyéb hulladékot rendezgettem, odajött hozzám Ljudmila, bicegve, a jobbját lóbálva.

- Jó estét - mondta háromszor bólintva. - Kosztroma veled volt?

- Igen.

- Hát Tuskó?

- Tuskó nem barátkozik velünk. Mindennek te vagy az oka, beléd szerettek, és most verekednek...

Elpirult, de gúnyosan válaszolta:

- Ejha! Miért vagyok én az oka?

- Minek szeretted meg magad?

- Nem én kértem őket, hogy belém szeressenek! - mondta haragosan, és továbbment, így szólva: - Mindez ostobaság! Én idősebb vagyok, mint ők. Tizennégy éves vagyok. Idősebb kislányokba nem szokás beleszeretni...

- Mit értesz te ehhez! - kiáltottam rá; meg akartam sérteni. - Ott van a boltban Lovaglópálca nővére, az egész koros, és mégis hogy cicázik a legényekkel!

Ljudmila felém fordult, mankóját mélyen belenyomta az udvar homokjába.

- Te semmihez sem értesz - mondta gyorsan, a hangjában sírás bujkált, kedves szeme gyönyörűen felragyogott. - Az a boltosnő parázna személy, hát talán én is ilyen vagyok!? Én még kicsi vagyok, engem nem szabad megfogdosni és csipkedni, meg miegyéb... olvasnád csak el a *Kamcsatkai lány* című regényt, annak második részét, akkor tudnád!

Szipogva ment el. Megsajnáltam: szavaiban olyasvalami igazság csengett, amit addig még nem ismertem. Miért csipkedik a pajtásaim? És még azt mondják, hogy szerelmesek belé...

Másnap, hogy hibámat jóvátegyem Ljudmila előtt, hét kopejkáért árpacukrot vásároltam, mert erről tudtam, hogy szereti.

- Akarod?

Erőszakolt haraggal mondta:

- Eredj, nem barátkozom veled!

De mindjárt elvette az árpacukrot, és megjegyezte:

- Legalább papírba csomagoltad volna, milyen piszkos a kezed.

- Megmostam, jobban nem lehet lemosni.

Száraz és forró kezébe fogta a kezemet, és megnézte.

- Hogy tönkretetted...

- Neked meg össze van szurkálva az ujjad...

- A tűtől, mert sokat varrok...

Néhány pillanat múlva körülnézett, és azt javasolta:

- Ide hallgass, bújjunk el valahova, és olvassuk a *Kamcsatkai lány*-t. Akarod?

Sokáig kerestük, hova bújhatnánk, sehol sem volt alkalmas hely. Végül elhatároztuk, hogy legjobb lesz a fürdőház vetkőzőjébe bújnunk, ott sötét van, de az ablakhoz lehet ülni: ez az ablak a pajta és a szomszédos vágóhíd közötti piszkos szegletre nyílt, ritkán néztek be rajta az emberek.

S most ott ül ő, oldalt az ablaknak, beteg lábát kinyújtja a padon, egészséges lábát a padlón nyugtatja, ül, és arcát az elnyűtt könyvbe temetve, felhevülve hadarja a sok-sok érthetetlen és unalmas szót. Én mégis izgatott vagyok. A padlón ülve látom, ahogy komoly szeme mint kék lángocska futkos a könyvoldalakon, néha megnedvesül a könnyektől, hangja remeg, amint sietősen mondja az érthetetlenül összekapcsolt ismeretlen szavakat. Én azonban megragadom e szavakat, és iparkodom versbe szedni, forgatom erre, forgatom arra - ez aztán végképp lehetetlenné teszi, hogy megértsem a könyv tartalmát.

Térdemen a kutya szunyókál, én Szélvésznek hívom, mert lompos és hosszú, gyorsan fut, és úgy morog, mint kéményben az őszi szél.

- Figyelsz? - kérdezi a kislány.

Némán bólintok. A szavak összevisszasága egyre jobban izgat, egyre nyugtalanabbul kívánám felcserélni a sorrendjüket, úgy, ahogyan a dalokban állanak, ahol minden egyes szó él és ragyog, mint csillag az égen.

Amikor besötétedett, Ljudmila, könyvet tartó, elfehérült kezét leeresztve, megkérdezte:

- Ugye szép? No látod...

Ettől az estétől kezdve gyakran üldögéltünk a fürdőház vetkőzőjében. Ljudmila örömmre nemsokára lemondott a *Kamcsatkai lány* olvasásáról. Képtelen voltam válaszolni arra a kérdésre, hogy miről is van szó ebben a véget nem érő könyvben - azért volt véget nem érő, mert a második rész után, ahol az olvasást kezdtük, előkerült egy harmadik; s a kislány azt mondta, hogy van egy negyedik is.

Különösen jól éreztük magunkat esős napokon, ha a rossz idő nem szombatra esett, ilyenkor ugyanis befűtötték a fürdőt.

Az udvaron ömlik az eső, senki sem jön ki a házból, nem néz oda hozzánk, sötét kuckónkba... Ljudmila nagyon félt, hogy „rajtakapnak” bennünket.

- Tudod, mit gondolnának akkor? - kérdezte halkan.

Tudtam, és én is féltem, hogy „rajtakaphatnak”. Órák hosszat üldögéltünk beszélgetve, néha mesélgettem nagyanyó meséit, Ljudmila pedig a Medvegyica folyónál élő kozákok életéről mesélt.

- Haj, de jó ott! - sóhajtotta. - Itt mi van? Itt csak nyomorban él az ember...

Elhatároztam, hogy ha felnövök, feltétlenül odamegyek, és megnézem a Medvegyica folyót.

Nemsokára már nem szorultunk rá a fürdőház vetkőzőjére: Ljudmila anyja munkát kapott egy szücsnél, és már reggel eltávozott hazulról, húga iskolába járt, bátyja egy csempeüzemben dolgozott. Esős napokon elmentem a kislányhoz, segítettem neki főzni, a szobát és a konyhát takarítani, s ő nevetve mondta:

- Úgy élünk mi ketten, mint férj és feleség, csak éppen külön alszunk. Sőt jobban élünk: a férjek nem segítenek a feleségüknek...

Ha pénzem volt, édességet vásároltam, teáztunk, majd hideg vízzel kihűtöttük a szamovárt, nehogy Ljudmila veszekedős anyja rájöjjön, hogy begyújtottuk. Olykor eljött hozzánk nagyanyó, letelepedett, és csipkét horgolt vagy hímzett, s csodálatos meséket mondott, amikor pedig nagyapa a városba ment, Ljudmila jött át mihozzánk, és gondtalanul lakmározottunk.

Nagyanyó így szólt:

- Ujjé, de jól élünk! Amikor van elég pénzed, a világod könnyen éled!

Biztatott a barátkozásra.

- Kisfiú és kislány barátsága jó dolog! Csak butáskodni nem szabad...

S igen egyszerű szavakkal meg is magyarázta nekünk, mit jelent az: „butáskodni”. Szépen, meggyőződéssel beszélt, s én jól megértettem, hogy a virágot nem szabad megérinteni, amíg ki nem nyílt, mert nem lesz illata, sem gyümölcse.

„Butáskodni” nem is akartunk, ez azonban nem gátolta meg egyikünket sem abban, hogy beszéljünk arról, amiről hallgatni szokás. Persze hogy beszélnünk kellett erről, hiszen a nemek kapcsolatának durva alakja nagyon is gyakran és tolatkodóan került a szemünk elé, nagyon is bántott minket.

Ljudmila apja negyven év körüli, szép férfi volt, göndör hajú, bajszos, és valami különös diadallal vonogatta sűrű szemöldökét. Furcsán hallgatag volt, nem emlékszem egyetlen szóra sem, amit tőle hallottam volna. Ha gyermeket becézett, csak nyögött, mint a némák, s még akkor is szótlan maradt, amikor a feleségét verte.

Ünnep estéjén kék orosz ingben, félbársony bugyogóban s fényesre tisztított csizmában, jókora harmonikával - ezt a hátára vetett szíj tartotta - kilépett a kapun, és megállt, mint egy haptákba merevedett katona. Kapunk előtt nyomban meg is kezdődött a „népi mulatság”: hajadon lányok és asszonyok jöttek egymás után, libasorban és rejtetten, a szempillájuk mögül vagy nyíltan, mohó tekintettel nézegették Jevszejenkót, ő pedig állt, alsó ajkát előrebiggyesztve, és ugyancsak nézte fekete szemének vizsga tekintetével valamennyiüket. Volt valami visszataszítóan kutyaszerű a szemeknek ebben a néma beszélgetésében, abban, ahogyan a nők lassú, elszánt járással haladtak el a férfi mellett... úgy rémlett, hogy bármelyikük hajlandó a férfi egyetlen parancsoló szempillantására alázatosan lehemperedni az utca szennyes homokjába, mint akit letaglóztak.

- Kiöltözött a bakkecske, a szemérmetlen fráter! - morogja Ljudmila anyja. A hosszú és foltos arcú, sovány, magas asszony, amióta a tifusz után rövidre nyírták a haját, olyan, mint egy elkopott seprű.

Mellette ül Ljudmila, és sikertelenül próbálja elvonni anyja figyelmét az utcáról. Csökönyösen faggatja valamiről.

- Hagyd már abba, te kiállhatatlan, te szerencsétlen nyomorék! - mordul rá az anyja, idegesen pislogva; keskeny mongol szeme különösen kék és mozdulatlan, meglátott valamit, és örökre fennakadt.

- Ne mérgeledjél, anyuskám, úgyis mindegy - mondja Ljudmila. - Nézd csak, hogy kicsípte magát a gyékényesné.

- Én is jobban öltözhetném, ha ti hárman nem volnátok, agyonettetek engem, tönkrezabáltatok - feleli könnyörtelenül és szinte könnyezve az anya, míg tekintete rátapad a gyékényes megtermett, testes özvegyére.

Olyan ez a nő, mint egy kisebbfajta ház, a keble kidülled, mint egy tornác; fejét úgy beköti a zöld kendőjével, hogy az a húsába vágódik, piros arca, akár a padlásablak, amikor üvegéről visszaverődik a napfény.

Jevszejenko a mellén keresztbe tartja harmonikáját, és játszik. Harmonikáján sok a billentyű, hangjai ellenállhatatlanul csalogatnak valamerre, az egész utcából idesereglenek a gyerkőcök, a harmonikás lába elé vetik magukat, és a homokban kővé merednek az elragadtatástól.

- Várj csak, majd kitekerik még a nyakad - ígéri Jevszejenkónak a felesége.

Amaz szóttanul rásandít.

A gyékényesné pedig mint egy kődarab ül nem messze, a Lovaglópálca boltja előtti lócán, s fejét a vállára hajtva, felgerjedve figyel.

A mezőn, a temető mögött, alkonyfény piroslik, az utcán, akár csak egy folyón, rikító öltözékű, nagy testdarabok úsznak, forgószélként ficákolnak a gyerekek, gyengéd és mámoros a langyos levegő. A napközben felmelegedett homok orrfacsaró levegőt bocsát ki magából, különösen jól érezhető a vágóhidak zsíros, édeskés bűze: a vérszag; azokról az udvarokról pedig, ahol a szücsök laknak, sós és maró irhabűz terjeng. Asszonyi karattyolás, férfiak részeg üvöltése, éles gyerekvisítozás, a harmonika mély zengése - mindez egyetlen, sűrű zúgássá olvad össze: a fáradhatatlanul éltető föld hatalmasakat lélegzik. Mindez nyers, meztelen, és arra késztet, hogy nagy, erős érzéssel bízzuk rá magunkat erre a fekete életre, amely olyan szemérmetlenül állatias. Hecceg az erejével, és aggódalmasan, feszülten keresi, hogyan vezesse le.

S a lármán keresztül olykor a szívemig hatol, örökre az emlékezetembe vésődik egy-egy szokatlanul hátborzongató mondat:

- Egy embert nem szabad mindenkinek egyszerre ütnie, sorjában kell...
- Ki sajnál meg minket, ha mi magunkat sem sajnáljuk?
- Hát Isten csúfságra teremtette az asszonyokat?

Közeleg az éjszaka; a levegő üdőbb, a láрма halkul, a faházak felduzzadnak, megnőnek, árnyékba burkolóznak. A gyerekeket mind hazacipelték aludni, némelyik mindjárt ott a kerítés tövében elszunnyadt, az anyja lábánál vagy a térdén. A legtöbb gyerek éjszakára szófogadóbbá, csendesebbé válik. Jevszejenko észrevétlenül eltűnt, szinte elolvadt, a gyékényesné sincs sehol, a mély hangú harmonika valamerre távol, a temető mögött szól. Ljudmila anyja a lócán ül, összegörnyedve, háta meghajlik, mint a macskáé. Nagyanyó teázni ment a szomszéd-asszonyhoz: ez a nagy testű, inas asszonyság bába és kerítőnő, kacsorra van, lapos férfi-mellén pedig az „Életmentésért” feliratú medáliát viseli. Az egész utca fél tőle, boszorkánynak tartják, azt beszélnek róla, hogy egy tűzvész alkalmával az égő házból hozta ki egy ezredes három gyermekét és beteg feleségét.

Nagyanyó barátkozik vele; ha az utcán találkoznak, már messziről különös örömmel mosolyognak egymásra.

Kosztroma, Ljudmila meg én a kapu előtti lócán ülünk; Tuskó verekedni hívta Ljudmila öccsét: egymásba kapaszkodva, vad hévvel tiporják a homokot.

- Hagyjátok abba! - kéri őket félve Ljudmila.

Kosztroma rásandít fekete szemével, és Kalinyinról, a vadászról mesél, erről a rossz hírű, ravasz tekintetű, ősz kis öregemberről, akit ismertek az egész külvárosban. Nemrég halt meg, de nem ásták el a temető homokos földjébe, hanem a föld felszínére, a többi sírhelytől távolabb helyezték el a koporsóját. Fekete koporsó, magas lábakon áll, fedelére fehér festékkel keresztet, kopját, sétatálcát és két csontot rajzoltak.

Éjszakánként, mihelyt besötétedik, az öreg kikel a koporsóból, és végigjárja a temetőt, egyre csak keres valamit, egészen kakasszóig.

- Ne beszélj ilyen szörnyűségeket! - kérleli Ljudmila.
- Eressz! - kiáltja Tuskó, amint kiszabadul a kislány öccsének öleléséből, majd gúnyosan mondja Kosztromának:
- Mit hazudsz? Magam láttam, amint elásták a koporsót, fölötte üres a föld, oda fog kerülni a sírkő... Azt pedig, hogy a halott járkál, a részeg kovácsok találták ki...

Kosztroma, rá sem nézve, dühösen ajánlotta neki:

- Hát akkor eredj, tölts egy éjszakát a temetőben!

Vitatkozni kezdtek, Ljudmila pedig kelletlenül csóválta fejét, és megkérdezte:

- Anyuskám, a halottak éjszakánként felkelnek?
- Fel - mondta utána az anyja, mint egy távoli visszhang.

Odajött a szatócsné fia, a kövér, piros képű, húsz év körüli Valjok, hallgatta vitánkat, és így szólt:

- Aki hármótok közül virradatig fekszik a koporsón, annak adok húsz kopejkát vagy tíz cigarettát, ha viszont inába száll a bátorsága, akkor addig húzhatom a fülét, amíg akarom. Rendben van?

Mindnyájan zavartan elhallgattunk, Ljudmila anyja pedig így szólt:

- Micsoda ostobaságok! Hogy szabad gyerekeket ilyesmire csábítani?

- Adj egy rubelt, és odamegyek! - ajánlotta zordul Tuskó.

Kosztroma nyomban epésen kérdezte:

- Hát húsz kopejkáért félsz? - és odaszólt Valjokhoz:

- Add neki a rubelt, úgysem megy oda, csak henceg...

- No, fogd a rubelt!

Tuskó azonban felállt, és szótlanként, lassan eltávozott, közvetlenül a kerítés mentén. Kosztroma, ujjait a szájába dugva, fülsértően fütttyentett utána, Ljudmila pedig riadtan mondta:

- Jaj, istenem, milyen hencegő... Mire jó ez?

- Mit képzeltek, ti gyávák? - gúnyolódott Valjok. - És még titeket tartanak az utca első verekedőinek, ti macskakölykök!

Rosszul esett ezt a gúnyolódást hallgatnunk; nem tetszett nekünk ez a jóllakott fiú, mindig gonosz csínyekre bujtotta fel a gyerekeket, mocskos pletykákat beszélt nekik lányokról és asszonyokról, tanította, hogyan kell ingerkedni velük; a gyerekek hallgattak rá, és ezért keservesen kellett fizetniük. Valamiért gyűlölte a kutyámat, megdobálta kövel, egyszer kenyérbe rejtett tűt adott a szájába.

De még rosszabbul esett azt látnunk, hogyan távolodik el, testét összehúzza, a megszégyenített Tuskó.

Odaszóltam Valjokhoz:

- Add a rubelt, és elmegyek én...

Nevetve és engem ijesztgetve odanyújtotta a rubelt Jevszejenko feleségének, az asszony azonban szigorúan mondta:

- Nem akarom, nem veszem át!

És haragosan távozott. Ljudmila sem volt hajlandó átvenni a bankót; ettől Valjok még hevesebben gúnyolódott. Én már menni is akartam, el se kérve a legénytől a pénzt, de odajött nagymama, és megtudva, miről van szó, átvette a rubelt, nekem pedig nyugodtan ezt mondta:

- Végy fel kabátot, és vidd magaddal a takarót, mert hajnaltájt hideg lesz...

Szavai azt a meggyőződést keltették bennem, hogy semmi szörnyűség sem fog történni velem.

Valjok kikötötte, hogy hajnalig a koporsón kell feküdnöm vagy ülnöm, nem szabad lelépnem róla, bármi történnék is, még akkor sem, ha a koporsó inogni kezd, amikor az öreg Kalinyin nekigyürkőzik, hogy kimásszék a sírból. Ha leugrom a földre: vesztettem.

- Úgy vigyázz - figyelmeztetett Valjok -, hogy egész éjjel figyelni foglak!

Amikor elindultam a temetőbe, nagymama, keresztet vetve rám, azt tanácsolta:

- Ha bármi felrémlik, ne moccanj meg, csak mondd el, hogy „Üdvöz légy, Mária”...

Gyorsan lépkedtem, szerettem volna mielőbb megkezdeni és befejezni az egész dolgot. Valjok, Kosztroma és még néhány fiú kísért. Amikor átmásztam a téglakerítésen, beleakadtam a takarómba, leestem, de rögtön talpra ugrottam, mintha a homokról visszapattantam volna. Odakint hahótáztak. Mellemben elszorult valami, a hátamon kellemetlen hideg futott végig.

Botladozva jutottam el a fekete koporsóig. Egyik oldalán be volt temetve homokkal, a másik oldalon kilátszott két vaskos, kurta lába, mintha valaki megpróbálta volna felállítani, és visszatáncolt volna. Leültem a koporsó szélére, a lábánál, és körülnéztem: a hepehupás temetőben sűrűn álltak szürke keresztek, imbolygó árnyak vetődtek a sírokra, átölelték a fűsörtés sírdombokat. Valahol, a keresztek között eltévedve, vékony, keszeg nyírfák meredeznek, ágaik mintegy összekötik a szétszórt sírdombokat; árnyaik csipkészetén keresztül fűszálak merednek fel: ez a szürke sörte a legijesztőbb! Az égre hóbuckaként emelkedik a templom, a mozdulatlan felhők között kicsiny, fogyó hold világít át.

Ponty apja, a Bűdös Paraszt, lustán kongatja az őrharangot; valahányszor megrántja a kötelet, az nekilódul a tető bádoglapjának, és panaszosan nyikorgó hangot ad, majd szárazon kondul a kis harang: kurtán, bánatosan szól.

„Ments meg, Uram, az álmatlanságtól” - jut eszembe a temetőőr mondása.

Félek. S hogy, hogy nem, fülledtséget érzek, kiver a veríték, pedig az éjszaka hűs. Eljutok-e futva az őrbódéig, hogyha az öreg Kalinyin kezdene kimászni a sírból?

Jól ismerem a temetőt, számtalanszor játszottam a sírok között Ponttyal és többi pajtásommal. Igen, ott a templom mellett temették el anyámat...

Még nem alszanak mindenütt, a külvárosból felcsattanó nevetés, nótafoszlány hallatszik. A dombokon, a vasút homokbányájánál vagy valahol Katizovka faluban, el-elfúlva nyávog egy harmonika, a kerítésen túl ballag az örökké részeg Mjacsov kovács, és dalol, megismerem a nótájáról:

A mi házunk anyuskája,
Icipici a hibája:
Minek is kell más neki,
Ha apuskát szereti...

Jólesik hallanom az élet utolsó sóhajait, de minden harangütés után csendesebb lesz, a csend szétárad, mint mezőn a folyó, ha mindent vízbe fojt, elborít. A lélek valami végtelen, feneketlen ürességben úszik, és kialszik, mint gyufa lángja a sötétben, nyomtalanul felolvadva ennek az ürességnek az óceánjában, ahol csupán az elérhetetlen csillagok élnek, ragyognak, a földön pedig minden eltűnik, minden fölösleges és halott.

Takarómba burkolózva, lábamat magam alá húzva ültem a koporsón, arccal a templom felé fordulva, s amikor megmozdultam, a koporsó megnyikordult, alatta csikorgott a homok.

Mögöttem valami a földre esett egyszer-kétszer, aztán a közelemben hullott alá egy darab téglá - rémítő volt, de rögtön kitaláltam, hogy a kerítés mögül dobálják Valjok meg a cimborái: rám akarnak ijeszteni. Az emberek közelségétől azonban megkönnyebbültem.

Önkéntelenül is anyám jutott az eszembe... Egyszer, amikor tetten ért, hogy cigarettázni próbáltam, verni kezdett, én pedig így szóltam:

- Ne bánts, úgyis rosszul vagyok, hányingerem van...

Majd a büntetés után a kemence mögött ültem, ő pedig így szólt nagyanyóhoz:

- Érzéketlen kölyök, senkit sem szeret...

Bántott ezt hallanom. Amikor anyám megbüntetett, én mindig sajnáltam őt, mindig fájt érte a szívem: ritkán büntetett meg jogosan és megérdemelten.

És egyáltalán: nagyon sok bántó dolog van az életben, például ezek az emberek ott, a kerítés mögött, hiszen jól tudják, hogy én félek egyedül a temetőben, és még inkább rám akarnak ijeszteni. Miért?

Szerettem volna odakiáltani nekik: „Menjetek az ördögbe!”

Ez azonban veszélyes lett volna: ki tudja, mit szólna hozzá az ördög? Bizonyára itt van valahol a közelben.

A homokban sok máriaüveg-cserép feküdt, tompán fénylett a holdvilágnál, s erről eszembe jutott, hogy egyszer az Okán egy tutajon fekve bámultam a vízbe - hirtelen, szinte közvetlenül az arcomnál felbukkant egy keszeg, az oldalára fordult, és olyan lett, mint egy emberi ábrázat, majd rám pillantott kerek madárszemével, alámerült s eltűnt a mélyben, úgy libegve, mint a lehulló juharlevél.

Emlékezetem egyre feszültebben működött, felidézte életem különféle eseményeit - mintegy ezekkel védekezve a képzelődés ellen, amely makacsul borzalmakat támasztott elém.

Ni, ott igyekszik előre egy sündisznó, kemény talpa koppan a homokos földön - olyan, mint egy házimanó, éppolyan kicsiny, bozontos.

Eszembe jut, hogy nagyanyó a kemence lábánál guggolva duruzsolta:

- Kedves manó gazda, kergesd el a svábbogarakat...

Messze a város fölött, amelyet nem láttam, szürkült, arcomat hajnali hűvösség csapta meg, összehúzta, szemem leragadt. Összegömbölyödtem, fejemre húztam a takarót - lesz, ami lesz!

Nagyanyó ébresztett fel, mellettem állt, és a takarómat rángatva mondta:

- Kelj fel! Nem fáztál át? No, hát félelmes volt?

- Félelmes, de ne beszélj róla senkinek, ne mondd meg a gyerekeknek!

- Miért ne mondjam? - csodálkozott. - Ha nincs mitől félni, akkor dicsekedni sincs mivel...

Hazamentünk, s nagyanyó útközben gyengéd szeretettel mondta:

- Az embernek mindent magának kell kitapasztalnia, lelkem-galambocskám, mindent magának kell megtudnia... Amit magad nem tanulsz meg, arra senki sem fog megtanítani...

Estére én lettem az utca „hőse”, mindenki megkérdezte:

- Csak nem volt félelmes?

Amikor pedig azt mondtam: „Dehogynem!”, fejüket csóválva kiáltottak fel:

- No ugye! Látnod?

A szatócsné pedig hangosan és meggyőződéssel jelentette ki:

- Tehát mégis hazudtak, hogy Kalinyin felkel. Ha felkelne, hogy ijedt volna meg ettől a gyerektől? Egyszerűen kihajította volna a temetőből, és nem tudni, hogy hová.

Ljudmila szerető csodálkozással nézett rám, még nagyapa is szemlátomást elégedett volt velem, egyre csak mosolygott. Csupán Tuskó szólt mogorván:

- Könnyű neki: a nagyanyja boszorkány!

Észrevétlenül, mint apró csillag hajnalhasadáskor, hunyt el az öcsém, Kolja. Nagyanyó, ő meg én egy kis fészerben aludtunk, mindenféle ronggyal letakart fahasábokon; mellettünk, a hézagos deszkafal mögött volt a házigazda baromfiólja; estétől kezdve hallottuk, hogyan tollászkodnak és kárálnak az elszunnyadó, jóllakott tyúkok; reggel az éles hangú, aranysárga kakas ébresztett fel.

- Ó, hogy pukkadnál meg! - szidta felébredve nagyanyó.

Én már nem aludtam, figyeltem, hogyan verődnek be a deszkák hasadéka át ágyamra a napsugarak, bennük pedig valamilyen ezüstpor: a porszemcsék táncolnak, mint a mesében a szavak. A fahasábok közt egerek motoszkálnak, piros bogarak futkosnak, szárnyuk csupa fekete petty.

Olykor, a tyúkürülék fojtó kipárolgásai elől menekülve, kimásztam a fészerből, felkapaszkodtam a tetejére, és figyeltem, hogyan ébrednek a házban az álmukban felduzzadt, nagy testű, beragadt szemű emberek.

Most dugta ki nagy hajú kobakját az ablakon Fermanov, a csónakos, ez az elkeseredett borissza; bedagadt szemének keskeny részén át néz a napba, és rőfög, mint egy kandisznó. Az udvarra kiszaladt nagyapa, mindkét kezével simítgatva gyér vörös haját: a fürdőházba siet, hogy leöntse magát hideg vízzel. A házigazda pergő nyelvű, hegyes orrú, szeplőkkel sűrűn telefröcskölt szakácsnéja olyan, mint egy kakukk, maga a háziúr pedig, mint egy elhújasodott öreg galamb - egyáltalán minden ember madárra, négylábúra, állatra emlékeztet.

A reggel enyhe és derűs, én mégis szomorkás vagyok, és a mezőre szeretnék menni, ahol nincs senki sem - tudom előre, hogy az emberek, mint mindig, ezt a derűs napot is be fogják szennyezni.

Egy ízben, mikor a háztetőn feküdtem, nagyanyó szólított, és fejével az ágya felé intve halkán mondta:

- Meghalt Kolja...

A fiú lecsúszott a párna piros huzatáról, és elkékvülve, mezítelenül feküdt a nemeztakarón, inge feltüremlett a nyakáig, megmutatva felpuffedt hasát és sebhelyes, görbe kis lábát, kezét furcsán a dereka alatt tartotta, mintha fel akarna emelkedni. Feje egy kissé oldalra csuklott.

- Hála istennek, elment - szólt nagyanyó, fészülködve. - Hogyan élt volna ilyen nyomorban?

Topogva, szinte tánclépésben jött be nagyapa, ujjával óvatosan megérintette a gyermek lehunytt szemét; nagyanyó haragosan szólt:

- Mit nyúlsz hozzá mosdatlan kezeddél?

Nagyapa dűnnyögve mondta:

- Lám: megszületett... élt, evett... és semmi értelme...

- Ébredj fel - vágott szavába nagyanyó.

Nagyapa vaksin ránézett, és kiment az udvarra, közben ezt mondta:

- Nekem nincs miből eltemetnem, ha te akarod...

- Pfuj, pfuj, te szerencsétlen!

Elmentem, és egész estig nem tértem haza.

Kolját másnap reggel temették; én nem mentem el a templomba, az egész mise alatt anyám felásott sírjánál ültem a kutyámmal és Ponty apjával. Ő ásta fel a sírt, olcsón - s ezzel egyre csak dicsekedett előttem.

- Csakis ismerősnek, különben egy rubel volna...

Belenéztem a sárga gödörbe, ahonnét nehéz szag áradt, s oldalt nedves, fekete deszkák látszóttak. Legcsekélyebb mozdulatomra is omladozott a sír körül a homokkupac, vékony patakok csurogtak a gödör fenekére, oldalt ráncokat hagyva maguk után. Szándékosan mozgolódtam, hogy a homok betakarja azokat a deszkákat.

- Ne butáskodjál - mondta a füstöt fújva Ponty apja.

Nagyanyó a karjában hozta a fehér kis koporsót. A Bűdös Paraszt leugrott a gödörbe, átvette a koporsót, a fekete deszka mellé helyezte, majd kiugorva a sírből, lábbal, ásóval kezdte beleszórni a homokot. Pipája úgy füstölt, mint egy tömjénező. Nagyapa és nagyanyó is némán segítettek neki. Nem volt sem pap, sem koldus, csak mi négyen voltunk a keresztek sűrű tömegében.

Nagyanyó, amint pénzt adott a temetőőrnek, szemrehányóan mondta:

- Mégiscsak megzavartad a Varja nyugalomát...

- Hát mit tettem volna? Még így is idegen földbe nyúltam át. Ez nem számít!

Nagyanyó földig hajolt a sír előtt, sírva fakadt, felsikoltott, majd elindult, mögötte pedig nagyapa, szemére húzva sapkaellenzőjét, és kopott kabátját cibálva.

- Felszántatlan földbe vetették a magot - szólt hirtelen nagyapa, úgy futva előre, mint varjú a vetésen.

Megkérdeztem nagyanyót:

- Mire gondol nagyapa?

- Tudja isten! Megvannak neki a maga gondolatai - felelte.

Meleg volt, nagyanyó nehezen lépkedett, lába belesüppedt a meleg homokba; gyakran megállt, kendőjével megtörülte verejtékező arcát.

Nekiduráltam magam, és megkérdeztem:

- A sírban az a feketeség anyám koporsója?

- Igen - felelte haragosan. - Ez az esztelen kutya... Még egy esztendeje sincs, és Varja máris elrothadt! Ez a homoktól van: az átengedi a vizet. Jobb lett volna, ha agyagba teszik...

- Mindenki elrothad?

- Mindenki. Csak a szenteket nem érinti...

- Te nem fogsz elrothadni!

Megállt, megigazította fejemen a sapkámat, és komolyan tanácsolta:

- Ne törd a fejedet ezen, nem kell. Érted?

Én azonban azt gondoltam: „Milyen bántó és undorító dolog a halál. Förtellem!”

Nagyon rosszul éreztem magam.

Amikor pedig hazaérkeztünk, nagyapa már begyújtotta a szamovárt, megterítette az asztalt.

- Teázzunk, meleg van - mondta. - Majd az enyémből főzök. Mindnyájunknak.

Odament nagyanyóhoz, és vállon veregette.

- Nos, mama, he?

Nagyanyó legyintett.

- Ugyan mit akarsz?

- Nono, látod! Megharagudott ránk az Úr, darabonként szakít le minket... Ha a családok is olyan szorosan élnének együtt, mint a kéz ujjai...

Régóta nem beszélt ilyen szelíden és békésen. Hallgattam, és vártam, hogy az öreg elfojtja rossz érzéseimet, segít elfelejtenem a sárga gödröt és az oldalában látott nedves, fekete deszkadarabokat.

Nagyanyó azonban ridegen félbeszakította:

- Hagyd abba, apa! Egész életeden át ezeket mondogod, és ugyan kinek segítesz a szavaiddal? Egész életeden át mindenkit martál, mint a rozsdá a vasat...

Nagyapa krákogott, ránézett és elhallgatott.

Este a kapunál szomorúan mondtam el Ljudmilának azt, amit reggel láttam, rá azonban nem volt észrevehető hatással.

- Jobb árván élni. Ha apám, anyám meghalna, én a húgomat az öcsémre hagynám, magam pedig kolostorba vonulnék életem végéig. Mi mást tehetnék? Férjhezmenetelre nem vagyok alkalmas, aki sánta, abból nem lehet dolgos asszony. És még sánta gyerekeket hoznék a világra...

Józanul beszélt, mint minden nő a mi utcánkban, s én nyilván ettől az estétől szüntem meg érdeklődni iránta; meg aztán az életem is úgy alakult, hogy egyre ritkábban találkoztam barátnőmmel.

Néhány nappal az öcsém halála után így szólt hozzám nagyapa:

- Ma feküdj le korábban, pirkadatkor foglak felköltetni, az erdőbe megyünk rőzséért...

- Én pedig füveket fogok gyűjteni - jelentette ki nagyanyó.

Az erdő, fenyők és nyírfák erdeje mocsaras talajon állt, mintegy három mérföldnyire a külvároستól. Böven akadt benne korhadt fa és hullott gally, egyik oldalán az Okáig nyúlt, a másik oldalon a moszkvai országútig, sőt még messzebb, az úton is túl. Puha, lombos ágai fölé magasan emelkedett, fekete sátoorként, a fenyves bozót: „Szavelij sörénye.”

Mindez a gazdagság Suvalov grófé volt, és rosszul őrizték; a kunavinói szegény emberek a sajátjuknak tekintették, itt gyűjtötték a gallyakat, kivágták az elszáradt fákat, de alkalomadtán az élő fát sem vetették meg. Ősszel, amikor télire beszerezték a tűzifát, tucatjával indultak az erdőbe övükben kötéllel a fejszés emberek.

Így bandukolunk most mi is hárman, hajnalban, a zöldes-ezüstös színű, harmatos mezőn; balra tőlünk - az Okán túl, a Harkály-hegyek vöröses oldala felett, a fehér Nyizsnyij-Novgorod felett, zöld kertekkel borított dombokon, templomok aranykupolája közt - kényelmesen kel fel a lusta orosz nap. Csendes szél fúj álmosan a csendes és zavaros Oka felől, a harmat súlya alatt leng az aranyszínű boglárka, lilába játszó harangvirágok erőtlenül hajlanak le a földre, tarkabarka szalmavirág meredezik szárazon a gyér fű között, bíbor csillagait nyitogatja „az éjszaka szépe”, a szegfű...

Mint sötét hadsereg vonul felénk az erdő. A szárnyas fenyők mintha hatalmas madarak volnának; a nyírfák olyanok, mint a kislányok. A mező fölött savanykás mocsárszag terjeng. Mellettem lohol a kutya, kiöltve rózsás nyelvét, meg-megáll és szaglász, értetlenül csóválja rókafejét.

Nagyapa a nagyanyó kacabajkájában, ellenző nélküli ócska sapkával a fején, hunyorog, mosolyog, vékony lábait óvatosan emelgeti, szinte osonva halad. Nagyanyó kék mellénykében, fekete szoknyában van, fején fehér kendő, szaporán halad, szinte gurul a földön, alig lehet utolérni.

Minél közelebb az erdő, nagyapa annál inkább felélénkül; orrán át szívja a levegőt, krárog, eleinte szaggatottan, érthetetlenül beszél, majd mintegy megrészegülve, szépen, vidáman:

- Az erdők Isten kertjei. Magjaikat senki sem vetette el, csak az Isten szellője, ajkának szent lehelete... Valamikor, ifjúkoromban, a Zsiguli-vidéken, amikor hajóvontató voltam... eh, Lekszej, sosem fogod te azt látni és tapasztalni, amit én átéltem! Az Oka menti erdők Kaszimovtól Muromig, de bezzeg a Volgán túli erdők az Urálig nyúlnak, úgy bizony! És mind végtelen csodálatos...

Nagyanyó sandán nézi, és rám kacsint, nagyapa azonban meg-megbotolva a zombékokban, apránként hinti, elveti emlékezetembe száraz szavait.

- Szaratovból vontattunk egy hegyes orrú hajót olajrakománnyal a Makar-napi országos vásárra, felügyelőnk volt a purehi Kirillo, uszálykormányosunk pedig egy kaszimovi tatár: Aszaf, vagy efféle... Eljutottunk a Zsiguli-vidékig, de fentről ellenszemet kaptunk... teljesen kimerültünk, holpontra jutottunk, megtántorodtunk, hát felmentünk a partoldalba kását főzni. Május volt a földön, a Volga mint tenger terült el, hullámai rajokban hömpölyögtek, mintha hattyúk volnának, ezerszámra úsztak a Kaspi-tenger felé. S azok a Zsiguli-hegyek tavaszi zöldben ostromolták az eget, odafent fehér felhők legeltek, a nap színaranyként olvadt szét a földön. Pihenünk, gyönyörködünk, egyszerre mind összeemelegedtünk; lent a folyón hideg, nyirkos északi szél, fent a parton meleg és langyos illatok! Estefelé a mi Kirillónk - meglett korú, rideg ember volt - felállt, levette sapkáját, és így szólt: „No, fiúk, én többé nem vagyok sem a főnökök, sem a szolgátok, induljatok tovább egyedül, én elmegyek az erdőbe!” Mindnyájan megborzongtunk. Hogyan és miért? Elvégre nem lehetünk meg olyasvalaki nélkül, aki felelős a gazdánknak, az ember nem járhat fej nélkül! Még ha a Volgáról van is szó, mert hát egyenes úton is el lehet tévedni. Az emberféle oktan állat, mit bánja az, mi lesz? Megijedtünk. Ő azonban a magáét fújta: „Nem akarok többé így élni, mint a pásztorok, elmegyek az erdőbe!” Voltak köztünk, akik meg akarták verni, meg akarták kötözni, mások meg gondolkoztak rajta, és így kiáltottak: „Megálljatok!” Hát a tatár uszálykormányos szintén elkiáltotta magát: „Én is elmegyek!” Micsoda nagy kár! Ennek a tatárnak a gazda két úttal tartozott, s ő most már a harmadik út felét is megtette: nagy pénzt jelentett ez akkoriban! Kiabáltunk összevissza egészen éjszakáig, éjszakára pedig heten eltávoztak közülünk, alig maradtunk tizenhatan, vagy tán tizennégyen. Hát ilyen az erdő!

- Azok rablónak mentek?

- Talán rablónak, talán remetének: akkoriban nemigen firtatták az ilyesmit...

Nagyanyó keresztet vetett.

- Szentséges Szűzanyám! Ha ilyenféle emberekre gondolunk, mindenkit megsajnálunk.

- Mindenkinek csak egy ész jutott: aztán lássa az ember, hová viszi az ördög...

Bemegyünk az erdőbe, a latyakos ösvényre, mocsári zsombékok és csenevész fenyők közé. Úgy érzem, ez nagyon jó: örökre elmenni az erdőbe, ahogy a purehi Kirillo ment el. Az erdőben nincsenek fecsegő emberek, nincs verekedés, részegség, ott el lehet felejteni nagyapa visszataszító fősvénységét, anyám homokos sírgödrét, mindazt, ami kíznón szorongatja szívemet nyomasztó bánatával.

Egy száraz helyen nagyanyó így szólt:

- Ennünk kell, üljünk le!

Háncskosarában rozskenyér, zöldhagyma, uborka, só és egy kendőben túró; nagyapa mindezt zavartan nézi és pislog.

- Én meg semmi ételt sem hoztam, ó, Szentanyám...

- Jut ebből mindnyájunknak...

Ülünk egy árbocfenyő rézvörös törzsének támaszkodva, a levegő csupa gyantaillat, a mező felől enyhe szél fújdogál, a zsúrlók himbálózhatnak; nagyanyó sötét kezével füveket tépdés, és mesél nekem az orbáncfű, a tisztessű, az útilapu gyógyerejéről, a páfrány, a ragadós deréce, a poros mocsári füvek titokzatos hatalmáról.

Nagyapa száraz gallyakat vág le, nekem kell az összevágott fát egy halomba hordanom, de észrevétlenül bemegyek a sűrűbe nagyanyó után - lopózva libeg a hatalmas fatörzsek között, s mintha víz alá bukdácsolna, olyan sűrűn hajolgat le a fenyőtűkkel teleszórt földre. Megy, és magában beszél:

- Megint korán jöttünk ki: kevés lesz a gomba! Rosszul gondoskodik a szegényekről, Uram Istenem, a szegényeknek még a gomba is nagy csemege.

Némán megyek mögötte, óvatosan, vigyázok, nehogy észrevegyen: nem akarom zavarni, amíg Istennel, a füvekkel, a békákkal beszélget...

Ő mégis lát engem.

- Hát megszöktél nagyapától?

És a hímes fűpalástartaló dúsán betakart fekete földre hajlongva beszél arról, hogy egyszer az Úristen, amikor megharagudott az emberekre, vízzel árasztotta el a földet, és belefojtott minden élő.

- De az ő szentséges szent édesanyja előre összegyűjtött minden magot egy háncskosárba, el is rejtette, majd utóbb megkérte a napocsát: szárítsd fel a földet végestelen-végig, magasztalni fognak érte az emberek! Felszárította a napocska a földet, Ő pedig bevetette az elrejtett maggal. Látja az Úristen: megint megtelik a föld élővel, növényekkel, állatokkal, emberekkel! Ki tette ezt, úgymond, az én akaratom ellenére? Ekkor Ő megvallotta, és hiszen az Úristennek magának is fájt már oly üresnek látni a földet, hát így szólt hozzája: jól tetted!

Nekem tetszik az elbeszélés, de csodálkozom, és nagyon komolyan mondom:

- Valóban így volt? Hiszen Isten anyja sok idővel a vízözön után született.

Most nagyanyó csodálkozik.

- Ezt ki mondta neked?

- Az iskolában, a könyvekben áll.

Ez megnyugtatja, s azt tanácsolja nekem:

- Te csak hagyd el, felejtsd el a könyveket mind; hazudnak ám azok a könyvek!

És halkán, vidáman nevet.

- Mit ki nem találnek az ostobák! Hogy az Úristen volt, de anyja nem volt, no lám! Akkor kitől született?

- Nem tudom.

- Ez igen! Ennyit tudtál megtanulni, hogy: „Nem tudom!”

- Azt mondta a pópa, hogy Isten anyja Joachimtól és Annától született.

- Tehát Mária Joakimovna?

Nagyanyó már mérges: szembefordul velem, és szigorúan néz a szemembe.

- Ha így fogsz gondolkodni, bizony hogy pofon ütlek!

Néhány pillanat múlva azonban megmagyarázza:

- A Szűzanya mindig is volt, mindennél korábban! Tőle született az Isten, majd pedig...

- Hát Krisztus, ő hogyan?

Nagyanyó hallgat, zavartan behunyja szemét.

- Hát Krisztus... No igen, igen.

Látom, hogy győztem, belezavartam őt az isteni titkokba, s ez rosszul esik nekem.

Egyre mélyebben megyünk az erdőbe, a kékes ködbe, melyet arany napsugarak hasogatnak szét. Az erdő meleg, barátságos hangulatában halkán piheg valami különös nesz, ábrándosan és álmokat ébresztve. Csattog a keresztcsőrű, fütttyögnek a cinkék, kacag a kakukk, rikkant a sárgarigó, fáradhatatlanul és féltékenyen szól a pinty, s elábrándozva hallatja hangját egy különös madár: a pirók. Lábunk alatt smaragdzöld kis békák ugrálnak; a gyökerek között, aranyfejét feltartva, fekszik egy sikló, és figyeli őket. Ropogtat a mókus, a fenyők ágai közt tovavillan bozontos farka; hihetetlenül sokat látunk, és egyre többet szeretnénk látni, egyre messzebb akarnánk menni.

A fenyők törzsei közt hatalmas emberek áttetsző, légies alakja rémlik, majd eltűnnek a zöld sűrűjében; ezen átvilágít az ezüstösen kék égbolt. Lábunk alatt dús szőnyegként fekszik a moha, erdei áfonya száraz szálai meg a tőzegáfonya hímezték ki, a köviszeder vércseppként csillog a fűben, gombák ingerlően erős illata terjeng.

Úgy jár az erdőben, mint a háziasszony, és minden ismerős körülötte: jár, mint egy anyamedve, mindent lát, mindent dicsér, és mindenért hálás. Szinte melegség árad belőle szét az erdőben, s amikor a lába alatt meggyűrődött moha újra felegyenesedik, ezt különösen jólesik látnom.

- Szentséges Szűzanyám, világ világossága - imádkozik sóhajtozva nagyanyó.

Az ember megy és gondolkodik: jó lehet rablónak lenni, kifosztani a fősvényeket, a gazdagokat, a rablott holmit szétosztani a szegények között - hadd legyen mindenki jóllakott, vidám, ne irigykedjék és ne acsarkodjék egymásra az ember, mint a dühös kutya. És jólesik eljutnom nagyanyó Istenéhez meg Szűzmáriájához, és elmondanom nekik az igazságot arról, milyen rosszul élnek az emberek, milyen csúnyán, bántóan temetik el egymást a szennyes homokba. És hogy általában mennyi bántó dolog van a földön, amire egyáltalán nem volna

szükség. Ha Isten anyja megbízik bennem, akkor adjon nekem olyan érzést, hogy mindent átrendezzek, másképpen, valahogy jobban. Hadd hallgassanak rám az emberek bizalommal: majd csak kitapasztalnom, hogyan lehet jobban élni! Nem számít, hogy kicsi vagyok: Krisztus csak egy évvel volt idősebb énnél, és már akkor hallgattak rá a bölcsék...

Egyszerre, amint gondolataim elvakítottak, belebuktam egy mély gödörbe, egy ág megütötte az oldalamat, homlokomon pedig felhasadt a bőr. Ültem a gödör fenekén, a hideg sárban - nyúlós volt, mint a szurok -, és mélyen elszégyenkezve éreztem, hogy nem bírok kimászni a magam erejéből, márpedig nem akartam volna kiáltással megijeszteni nagyanyót.

Mégis odahívtam.

Gyorsan kihúzott, és keresztet vetve mondta:

- Hála istennek! Milyen jó, hogy üres a barlang, mi lett volna, ha benne hever a gazdája?

És sírt meg kacagott. Majd elvitt a patakhoz, megmosott, ingének darabjával bekötözte sebeimet, miután mindenféle fájdalomcsillapító levelet tett rájuk, majd elvezetett a vasúti őrházba - másként nem jutottam volna hazáig, úgy elerőtlenedtem.

Ettől kezdve szinte mindennap kérleltem nagyanyót:

- Menjünk az erdőbe!

Szívesen ráállt, és így éltünk egész nyáron át, késő őszig: fűveket, bogyókat, gombát és mogyorót gyűjtöttünk. Amit gyűjtöttünk, azt nagyanyó eladta, és ebből éltünk.

- Élősdiek! - sipította nagyapa, pedig egyáltalán nem az ő kenyerét fogyasztottuk.

Az erdő a lelki megnyugvás és a barátságos otthon érzését keltette bennem; ebben az érzésben eltűnt minden keserűségem, megfeledkeztem a kellemetlen dolgokról, s ugyanekkor valami különös érzésem fejlődött ki: a benyomások érzéke; hallásom és látásom élesebbé, emlékezetem érzékenyebbé vált, a hangulatok iránt fogékonyabbá lettem.

És egyre jobban csodáltam nagyanyót, megszoktam, hogy minden más ember felett álló lénynek tartsam, a legjobbnak és legbölcsebbnek az egész földön, ő pedig állandóan megerősített ebben a meggyőződésemben. Egyszer fehér gombákat gyűjtöttünk össze, és este hazafelé menet az erdő szélére érkeztünk; nagyanyó lepihent, én pedig a fák mögé mentem, hogy nincs-e ott is gomba.

Egyszerre csak hallom a hangját, és látom: az ösvényen ül, nyugodtan vagdossa le a gombák szárát, mellette pedig, nyelvét lógatva, egy kiéhezett szürke kutya áll.

- Eredj csak, eredj innét! - mondta nagyanyó. - Eredj isten hírével!

Nem sokkal ezelőtt Valjok megmérgezte a kutyámat; nagyon szerettem volna magamhoz csalogatni ezt az új állatot. Kiszaladtam hát az ösvényre, a kutya furcsán meggörbült, s el sem fordítva nyakát, éhes szemének zöld fényét reám vetette, majd behúzott farokkal elugrott az erdőbe. Mozgása nem olyan volt, mint a kutyáké, és amikor ráfűttem, vadul elrohant a bokrok között.

- Láttad? - kérdezte mosolyogva nagyanyó. - Én meg először, hogy ránéztem, azt hittem: kutya; de látom, hogy farkasagya van, és a nyaka is akár a farkasé! Még meg is ijedtem: no, mondom, ha farkas vagy, hát eredj innét! Szerencse, hogy nyáron a farkas szelíd...

Sohasem tévedt el az erdőben, minden alkalommal pontosan megtalálta a hazafelé vezető utat. A növények illatáról tudta, hol milyen gombának kell lennie, és gyakran vizsgáztatott engem.

- No, milyen fát szeret a rizike? És hogyan különbözteted meg az ehető galambgombát a mérgestől? No és melyik gomba szereti a páfrányt?

A fa kérgének észrevehetetlen karcolásaiból megmutatta nekem a mókus odúját, és felmásztam a fára, és kiürítettem a kis állat fészket, kiszedtem téli mogyorókészletét; néha csaknem tízfontnyit is találtam egy üregben...

S egyszer, amikor ezzel foglalkoztam, valami vadász huszonhét szalonkasörét lőtt a jobb oldalamba; tizenegyet nagyanyó tüvel kikapart, a többi pedig sok évig megmaradt a bőröm alatt, lassan, fokozatosan bújtak elő.

Nagyanyónak tetszett, hogy béketűrően viselem el a fájdalmat.

- Helyes! - így dicsért meg. - A türelem rózsát terem!

Valahányszor egy kis pénze gyűlt össze a gomba és mogyoró eladásából, azt szétrakosgatta az ablakpárkányokra „titkos alamizsnának”, ő maga pedig még ünnepnap is tönkrenyűtt, foltozott ruhában járt.

- Rosszabbul öltözől, mint egy koldus, szégyent hozol a fejemre - zsörtölődött nagyapa.

- Nem a lányod vagyok, nem kell férjhez adnod...

Veszekedéseik egyre gyakoribbá lettek.

- Én sem vagyok bűnösebb, mint a többiek! - kiabálta háborogva nagyapa. - Mégis súlyosabban bűnhődöm!

Nagyanyó még ingerelte:

- Az ördög jól tudja, ki mennyit ér.

Nekem pedig négyszemközt ezt mondta:

- Fél ám az öreg az én ördögfiókáimtól! Ezért is vénül olyan gyorsan, a félelemtől... Eh, szegény ember...

Nyáron át nagyon megerősödtem és el is vadultam az erdőben, nem érdekelt a velem egyívásúak élete, sem Ljudmiláé - a lányt unalmasan okosnak éreztem...

Egyszer nagyapa bőrig ázva jött meg a városból: ősz volt, sokat esett - a küszöbnél megrázta magát, mint egy veréb, és diadalmasan mondta:

- No, te naplopó, holnap indulsz az új helyedre!

- Ugyan hová? - kérdezte haragosan nagyanyó.

- A te nővéredhez, Matrjonához, annak a fiához...

- Jaj, apa, ezt rosszul fundáltad ki!

- Hallgass, liba! Mit tudod, tán még rajzolókat is csinálnak belőle.

Nagyanyó némán lehorgasztotta a fejét.

Este elmondtam Ljudmilának, hogy a városba megyek, ott fogok lakni.

- Nemsokára engem is odavisznek - közölte velem ábrándosan. - A papám azt akarja, hogy egészen levágják a lábamat; ha nem lesz lábam, egészséges leszek.

Nyáron át lesoványodott, arcbőre elkékült, a szeme nagyobb lett.

- Félsz? - kérdeztem tőle.

- Félek - felelte, és hangtalanul sírva fakadt.

Nem volt mivel megvigasztalnom, magam is féltem a városi élettől. Sokáig ültünk szomorúan hallgatva, egymáshoz simulva.

Ha nyár lett volna, bizonyára rábeszélem nagyanyót, hogy menjünk világgá, mint ahogyan ő tette még kislány korában. Ljudmilát is magunkkal vihettük volna: én toltam volna talicskán...

De ősz volt, az utcán nyirkos szél száguldott, s az eget kifogyhatatlan felhők borították, a föld ráncokba zsugorodott, szennyes volt és szerencsétlen...

4

Megint a városban élek, egy fehér, emeletes házban; olyan ez, mintha sok-sok ember közös koporsója volna. Új ház ugyan, de valahogyan beteges, felpuffedt, mint a koldus, aki hirtelen pénzre tett szert, és rögtön kövérré zabálta magát. Oldalával az utcának fordul, minden emeletén nyolc ablaka van, amott pedig, ahol a ház homlokzatának kellene lennie: négy ablak - a földszintiek a szűk kis udvari bejáratra néznek, a felsők pedig a kerítésen át egy mosónő kis házikójára meg egy piszkos árokra.

Szokásos értelemben vett utca itt nincs; a piszkos árok a ház előtt szétterpeszkedik, két helyütt keskeny töltés szeli keresztül. Bal felől ez az árok a katonai fogházig terjed, beleöntik a házak minden szemetét, a feneke sűrű, sötétzöld szennypocsolya; jobb felől, az árok végénél, az iszapos Zvezda-tó poshadozik, az árok közepe pedig éppen szemben van a házunkkal; félig szeméttel feltöltve, benőtte a csalán, a bojtortján, a lósóska, másik oldalán Dorimedont Pokrovszkij lelkész kertét ültetett, s ebben vékony lécekből összeállított, zöldre mázolt lugas áll. Ha valaki követ dobna erre a lugasra, a lécek reccsenve törnének össze.

Az egész hely végtelenül lehangoló és felháborítóan piszkos; az ősz még ráadásul kegyetlenül elrondította a szennyes, agyagos földet, vörös szurkot csinált belőle, amely szívósan húzza magához az ember lábát. Soha életemben nem láttam még ilyen kis helyen ennyi piszkot. S miután hozzászoktam a mezők, erdők tisztaságához, a városnak ez a zuga komor hangulatba döntött.

Az árkon túl szürke, omladozó kerítések húzódnak, köztük pedig a messzeségben látom azt a barnásszürke viskót, ahol múlt télen laktam, mint bolti inasgyerek... Ennek a háznak a közelsége még inkább lehangol. Miért kell megint ebben az utcában laknom?

A ház urát már ismerem, látogatóba jött édesanyámhoz az öccsével együtt, aki olyan mulatságosan csipogta:

- Andrej-papa, Andrej-papa.

Egyikük sem változott egy cseppet sem: az idősebbik görbe orrú, hosszú hajú, barátságos, és úgy látszik, hogy jólelkű; a fiatalabbik, Viktor, most is lóarcú és változatlanul szeplős. Anyjuk - nagyanyó nővére - nagyon házsártos, örökké kiabál. Az idősebbik fivér nő, felesége olyan telt és fehér, mint a búzakenyér, szeme nagy és sötét.

Már az első napokban kétszer is ezt mondta nekem:

- Én egy selyemköpenyt ajándékoztam az anyádnak, üveggyöngyös selyemköpenyt...

Nem akartam elhinni, hogy ez a nő ajándékozott, és anyám elfogadta az ajándékát. Amikor még egyszer felhánytorgatta azt a köpenyt, megmondtam neki a véleményemet:

- Ha ajándékoztad, akkor ne dicsekedjél vele.

Ijedten hőkölt hátra.

- Micsodaaa? Mit gondolsz, kivel beszélsz?

Arcát piros foltok borították el, szeme kidülledt, hívta a férjét.

Ez kijött a konyhába, kezében tartotta a körzőjét, ceruzája füle mellé volt tűzve, meghallgatta a feleségét, és így szólt hozzám:

- Őneki és mindenkinek azt kell mondanod, hogy „kegyed”. Szájaskodnod pedig nem szabad!

Aztán idegesen mondta a feleségének:

- Ne zavarjál minden számársággal!

- Hogyhogy számárság? Ha a te rokonod...

- A fene egye meg a rokonságot! - kiáltotta a családfő, és elmenekült.

Nekem sem tetszett, hogy ezek az emberek nagyanyó rokonai; megfigyeltem, hogy a rokonok rosszabbak egymáshoz, mint az idegenek: mivelhogy több csúnya és nevetséges dolgot tudnak egymásról, mint az idegenekről, tehát gonoszabbul pletykálkodnak, gyakrabban veszekednek, sőt verekednek.

A ház ura elnyerte tetszésemet, szépen tudta rázni a haját, a füle mögé simította, és valahogyan Ezmárjóra emlékeztetett. Gyakran és jókedvűen nevetett, szürke szeme barátságosan nézett a világba, karvalyorra körül nevetős redők táncoltak mulatságosan.

- Gaz tyúkok, elég a veszekedésből! - szólt rá feleségére és anyjára, s amint szelíden mosolygott, megmutatta apró, sűrű fogait.

Anyós és meny mindennap veszekedtek egymással; nagyon csodálkoztam, milyen könnyen és gyorsan összezőrdülnek. Reggel mind a ketten fésületlenül, rendetlen öltözkében kezdtek sürgölődni a szobákban, mintha égne a ház; sürgölődtek egész napon át, csak az asztalnál - ebéd közben, a délutáni teánál és a vacsoránál - pihentek. Sokat ettek és ittak, egészen belekábultak, befáradtak, ebédnél az ételekről beszéltek, és lomhán civódtak, már készültek a nagy veszekedésre. Bármit főzött is az anyós, a meny holtbiztosan rámondta:

- Bezzeg az én mamám ezt nem így csinálja.

- Ha nem így, akkor biztos rosszabbul!

- Dehogysis! Jobban!

- Akkor eredj vissza a mamádhoz.

- Ennek a háznak én vagyok az úrnője!

- Hát én mi vagyok?

Ekkor avatkozott be a ház gazdája:

- Elég már, gaz tyúkok! Mi az? Megőrültetek?

A házban megmagyarázhatatlanul torz és nevetséges volt minden: a konyhából az ebédlőbe csak a lakás egyetlen, szűk kis árnyékszékén át lehetett bejutni; ezen keresztül cipelték az ebédlőbe a szamovárt meg az ételt, s ez a körülmény vidám tréfákra adott okot, és gyakran mulatságos félreértések forrásául szolgált. Az én kötelességeim közé tartozott, hogy vizet töltsék a klozett tartályába, mert a konyhában aludtam, szemben a klozettajtóval, a főlépcső

bejáratánál: fejemet a konyha kemencéje melegítette, lábam a bejáratnál a huzatba került; amikor aludni tértem, összeszedtem a lábtörlőket, és mind ráraktam a lábamra.

A nagy szobában két tükör volt az ablakok között, aranykeretben lógtak a *Nyiva* folyóirat ajándéknyomatai, két kártyaasztal és egy tucat hajlított szék állt benne - sivár és unalmas szoba volt. A kis szalon zsúfolva tarka, párnás székekkel, a polcokon állt a „hozomány”: az ezüst és a teáskészlet; a szoba díszé három lámpa volt: egyik nagyobb a másiknál. Az ablaktalan, sötét hálósobában egy széles ágyon kívül ládák és szekrények álltak, levelesdohány és perzsa kamilla szagát árasztották. E három szoba mindig üres volt, a háziak a kis ebédlőben szorultak össze, és örökké útjában voltak egymásnak. A reggeli tea után mindjárt nyolc órakor a családfő és fivére szétnyitotta az asztalt, kirakták rá fehér papírjaikat, körzőkészleteiket, ceruzáikat, tustartóikat, és munkához láttak: egyikük az asztal végében, a másik vele szemben. A billegő asztal betöltötte az egész szobát, és amikor a gyerekszobából kijött a dajka meg a fiatal háziasszony, meg-meglökték az asztal sarkait.

- Ugyan, ne mászkáljatok itt! - kiáltotta Viktor.

Az asszony sértődötten szólt a férjének:

- Vaszja, mondd meg neki, hogy ne ordítson velem!

- Te pedig ne lökd meg az asztalt - tanácsolta békéltetően a ház ura.

- Én állapotos vagyok, itt meg olyan szűk...

- Jól van, majd átmegyünk dolgozni a nagy szobába.

A ház úrnője azonban megbotránkozva kiáltott fel:

- Úristen, ki dolgozik a nagy szobában?

A klozettajtóból előbukkant Matrjona Ivanovna kemencetűztől kipirult ábrázata; az öreg-asszony így kiabált:

- Látod, Vaszja, látod, te dolgozol, ő pedig négy szobában se képes megborjadjani. No persze: grebesoki nemes dáma a híres, de a kobakja üres.

Viktor gúnyosan nevet, a ház ura pedig kiabál:

- Elég!

A meny azonban, minekutána lesújtó ékesszólásának áradatát zúdította anyósára, a székre veti magát, és azt nyögi:

- Világgá megyek! Meghalok!

- Ne zavarjatok a munkámban, hogy vinne el az ördög mindnyájatokat! - üvölti a ház ura, belesápadva a megerőltetésbe. – Örültekháza! Hiszen értetek töröm a derekamat, hogy titeket etesselek! Gaz tyúkok!

Ezek a veszekedések kezdetben megijesztettek, különösen akkor rémültem meg, amikor a fiatalasszony egyszer felkapta az asztali kést, kirohant a klozettba, és mindkét oldalon magára zárva az ajtót, vadul üvölni kezdett. Néhány pillanatra csend támadt a házban, majd a ház ura nekifeszítette kezét az ajtónak, nekigörnyedt, és rám kiáltott:

- Másszál fel, törd be az ablakot, akaszd ki a kampót a hurokból!

Frissen felugrottam a hátára, bevertem az ajtó feletti üveget, amikor azonban behajoltam, a háziasszony hevesen verni kezdte a fejemet a kés nyelével. Mégis sikerült kinyitnom az ajtót, s a ház ura küszködve bevonszolta hitvesét az ebédlőbe, majd elvette tőle a kést. Én a kony-

hában ülve és összevert fejemet dörzsölgetve hamarosan rájöttem, hogy oktanul szenvedtem; a kés olyan életlen volt, hogy még egy karéj kenyeret is alig lehetett leszelni vele, emberi bőrt pedig egyáltalában nem tudott volna átvágni; felesleges volt a férj hátára másznom, az üveget a széken állva is betörhettem volna, és végül a kampót egy felnőtt kényelmesebben kiakaszthatta volna, lévén annak hosszabb karja. Ettől az esettől kezdve e ház veszekedései többé nem okoztak nekem ijedelmet.

A két fivér a templomi énekhar tagja volt; nemegyszer munka közben is halkán dúdolni kezdtek, az idősebbik bariton hangon énekelt:

Egy szép lányka gyűrűjét
Tengerbe ejtettem...

A fiatalabbik tenorban vágott bele:

És ezzel a szerencsét
Végleg elvesztettem.

A gyerekszobából halkán beszólt a háziasszony:

- Megbolondultatok? A gyerek alszik...

Vagy pedig:

- Vaszja, te nő vagy, nem kell a szép lányokról énekelned, mire jó az? Nemsokára vecsernyére harangoznak...

- Hát jó, akkor valami egyházit...

A felesége azonban erősködött, hogy egyházi éneket egyáltalán helytelen akárhol énekelni, hát még itt - és sokatmondóan mutatott a kisajtó felé.

- Más lakás kell nekünk, mert különben... az ördög tudja! - szólt a ház ura.

Legalább ennyiszor mondta azt is, hogy más asztal kell nekik, de három éven keresztül csak hajtogatta.

Amikor hallottam, hogyan beszélnek a háziak az emberekről, mindig a cipőüzlet jutott az eszembe: ott ugyanígy beszéltek. Világosan láttam, hogy ezek a háziak is önmagukat tartják a város legkülönb embereinek, a legpontosabban tudják, hogyan kell viselkedni, és ennek szabályaira támaszkodva - bár e szabályokat én nem láttam tisztán - könyörtelenül, irgalmatlanul ítélkeznek mások felett. Ez az ítélkezés velem megutáltatta, meggyűlöltette házigazdám törvényeit, és legfőbb örömöm forrása lett e törvények megszegése.

Munkám sok volt: én végeztem el a szobalány feladatait, szerdánként felmostam a konyhapadlót, megtisztítottam a szamovárt és a rézedényeket, szombatonként az egész lakás padlóját és mindkét lépcsőt felmostam. Fát aprítottam, és hordtam a kemencékbe, mosogattam, zöldséget tisztítottam, a háziasszonnyal piacra mentem, cipeltem utána a teli kosarat, elszalajtottak boltba, patikába.

Legközelebbi feljebbvalóm, nagyanó nővére, ez a hangos, sohasem enyhülő, dühös öregasszony korán, reggel hatkor kelt, sietve megmosakodott, majd egy szál ingben letérdelt a szentkép elé, és hosszan panaszkodott az Úristennek életére, gyermekeire, menyére.

- Uram Istenem! - kiáltotta könnyes hangon, szertartásosan összetett ujjait a homlokához szorítva. - Uram Istenem, nem kérek én semmit, nem kell nekem semmi, csak pihenni engedj, csak nyugalmat adj, Uram Istenem, a te hatalmaddal!

Panaszkodása ébreszt fel, és felocsúdva, takaróm alól kilesve rémülten hallgatom a heves imádságot. A konyha ablakán, az eső áztatta üvegen keresztül borúsan kandikál be az őszi reggel; a hideg homályban sűrű alak ringatózik a padlón, és izgatottan hadonászik; kis fejéről, kopott kendője alól nyakára és vállára hull gyér, világos haja, a kendő egyre-másra lecsúszik a fejéről, az öregasszony bal kezének egy-egy heves mozdulatával igazítja helyre, és így morog:

- Ó, hogy szakadnál el!

Lendülettel veri homlokát, hasát, vállát - így sziszegi:

- A menyemet pedig büntesd meg, Uram Istenem, az én kedvemért; kérd számon tőle minden, minden sérelmemet! És nyisd fel a fiam szemét, nyisd fel, hogy tisztán lássa ezt a nőt és Viktoruskát is! Istenem, segíts Viktoruskának, részesítsd kegyelmedben...

Viktoruska ugyanott, a konyhában alszik, egy fekvőpolcon; amikor felébred anyja nyögésére, álmos hangon kiáltja:

- Mama, már megint kora hajnalban üvöltözik! Ez igazán szörnyű!

- Jó, jó, csak aludjál - suttogja büntudatosan az öregasszony. Néhány pillanatig ringatózik, majd hirtelen megint bosszúvágyóan csattan fel a hangja: - Hogy ütné meg őket a guta, hogy soha ne legyen nyugtuk, Istenem!

Ilyen iszonyúan még nagyapa sem imádkozott.

Az imádság végeztével felrángat engem:

- Kelj fel, elég az alvásból, nem azért vagy a világon!... Gyűjtsd be a szamovárt, hozz fát, nem készítettél be este gyújtóst. Eh!

Igyekszem mindent gyorsan elvégezni, csak ne halljam az öregasszony sziszegő suttogását, de őt lehetetlen kielégíteni; mint télvíz idején a hóvihar, úgy rohangál a konyhában, és sziszeg és süvít:

- Halkabban, te pokolfajzat! Ha felébreszted Viktoruskát, akkor jaj neked! Szaladj át a boltba...

Hétköznap két font búzakenyeret vásároltunk a reggeli teához, és két kopejkáért olcsó zsemlét a fiatalasszonynak. Amikor meghoztam a kenyeret, a nők gyanakodva nézegették, és a tenyerükön mérlegelve kérdezték:

- Nem adtak hozzá még egy darabot? Biztos? No, hát nyisd csak ki a szádat! - És diadalmasan kiabálták: - Megzabálta, amit hozzáadtak, ni, morzsa van a fogai között!

...Szívesen dolgoztam: tetszett, hogy én tüntetem el a piszkot a házból, felmosom a padlót, tisztogatom a rézedényeket, a szellőzőnyílásokat, az ajtókilincseket; nemegyszer hallottam, amint a nők csendes óráikban ezt mondták rólam:

- Szorgalmas.

- Becsületes.

- Csak nagyon modortalan.

- De anyuskám, hát ki nevelte?

És mindketten iparkodtak, hogy belém neveljék az irántuk való tiszteletet, én azonban féleszűeknek tartottam és nem szerettem őket; nem hallgattam rájuk, és úgy beszéltem velük, ahogyan ők velem. A fiatalasszony alighanem észrevette, hogy egynémely mondása milyen kellemetlenül érint, és ezért egyre gyakrabban mondta:

- Nem szabad elfelejtened, hogy kolduscsaládból vettünk magunkhoz! Én selyemköpenyt ajándékoztam az anyádnak. Üveggyöngy volt rajta!

Egyszer ezt mondtam neki:

- Most aztán azért a selyemköpenyért megnyúzassam magamat a kegyed számára?

- Úristen, ez még ránk gyújtja a házat! - kiáltotta ijedten a fiatalasszony.

Ezen módfelett csodálkoztam: miért gyújtánám rájuk a házat?

Mind a ketten egyre-másra bepanaszoltak a családfőnek, ez pedig szigorúan mondta nekem:

- Vigyázz magadra, öcsém!

Egyszer azonban egykedvűen mondta feleségének és anyjának:

- Ti is finom teremtések vagytok! Úgy lovagoltok ezen a fiún, mint egy paripán, más már régen megszökött volna, vagy felfordulna ettől a munkától...

Ez könnyekig felháborította a két nőt; felesége toporzékolva, magából kikelve kiabálta:

- Hogy beszélhetsz így előtte, te hosszú hajú bolond! Milyen szemmel fog rám nézni, ha ilyesmit hallott? Én állapotos vagyok.

Az anya siránkozva üvöltötte:

- Isten bocsássa meg neked, Vaszilij, csak ne felejtsd el, mit mondok: te rontod el ezt a gyereket!

Amikor mindkét nő dühösen eltávozott, a ház ura szigorúan így szólt:

- Látod, ördögfióka, milyen lármát okoztál? Majd visszaküldlek én a nagyapádhoz, és megint rongyszedő leszel!

Nem bírtam ki ezt a sértést, és így szóltam:

- Rongyszedőnek lenni jobb, mint itt maguknál! Tanulónak vett magához, és mire tanítanak? Mosogatólét hordani...

A ház ura a hajamba markolt, óvatosan, hogy ne fájjon, és a szemembe nézve csodálkozva mondta:

- Mégiscsak kötekedő vagy te! Ezt, öcsém, én nem szívelem, de nem ám...

Azt hittem, elkergetnek, de ugyanő másnap egy vastag papírtekerccsel, ceruzával, szögmérővel és vonalzóval lépett a konyhába.

- Ha megtisztítottad a késeket, rajzold le ezt itt!

A papírlapon emeletes ház homlokzata volt lerajzolva, rajta sok-sok ablak és stukkódíszítés.

- Nesze egy körző! Mérj meg minden vonalat, a végüket jelöld meg a papíron ponttal, azután a vonalzó mentén kösd össze a pontokat ceruzával. Először hosszában: ezek lesznek a vízszintes vonalak; azután merőlegesen: ezek a függőlegesek. Gyerünk!

Nagyon megörültem a tiszta munkának, és annak, hogy megkezdődött a tanulásom, de áhítatos félelemmel néztem a papírra és a rajzeszközökre: nem értettem belőlük semmit sem.

Mégis rögtön megmostam a kezem, és nekiültem a tanulásnak. Meghúztam a papírlapon minden vízszintes vonalat, és ellenőriztem. Jól sikerült. Bár három vonal fölösleges volt. Meghúztam minden függőleget, és álmélkodva láttam, hogy a ház homlokzata értelmetlenül eltorzult, az ablakok a falrészek helyére kerültek, az egyik pedig kicsúszott a falból, s a ház mellett a levegőben lógott. A fölépcső ugyancsak a levegőbe emelkedett az emelet magasságáig, az ereszt a tető közepére került, a padlásablak pedig a kéménybe.

Sokáig szinte sírva néztem ezeket a jóvátehetetlen furcsaságokat, próbáltam megérteni, hogyan jöttek létre. S miután nem értettem meg, elhatároztam, hogy képzelőerőm igénybevételével fogom a hibát kijavítani: a ház homlokzatának minden eresze és a tető gerincére varjakat, galambokat, verebeket rajzoltam, az ablak elé pedig, a földre, görbe lábú embereket, a kezükbe ernyőt, de ez sem takarta el egészen torz mivoltukat. Majd megvonalkáztam az egészet, és munkámat átnyújtottam tanítónak.

Ez magasra húzta szemöldökét, felborzolta haját, és mogorván érdeklődött:

- Hát ez mi?

- Esik az eső - magyaráztam. - Esőben minden ház ferdének látszik, mert maga az eső is mindig ferde. A madarak, mert ezek itt mind madarak, az ereszhez bújnak. Mindig így van, ha esik. Ezek az emberek pedig hazaszaladnak, itt elesett egy hölgy, emez pedig egy citromárus...

- Köszönöm szépen - szólt a ház ura, úgy hajolt rá az asztalra, hogy haja a papírt söpörte, annyira nevetett, és így kiáltott:

- Ó, hogy hasítának szíjat a hátadból, te gaz veréb!

Bejött a felesége, hasát ringatva, mint egy kis hordót, megnézte művemet, és így szólt férjéhez:

- Náspángold el!

A ház ura azonban békésen jegyezte meg:

- Sebaj, magam sem kezdtem különül...

Piros ceruzával megjelölte a homlokzaton végzett rombolásaimat, és még egy ív papírt adott.

- Gyerünk, még egyszer! Addig fogod rajzolni, amíg nem jutsz eredményre...

A második másolat már jobban sikerült, csak a főbejárat ajtajára került egy ablak. Nem tetszett azonban az, hogy a ház üres, és megtöltöttem különféle lakókkal: az ablakokban legyezős úrihölgyek, cigarettázó gavallérok ültek, egyikük pedig nem cigarettázott, hanem orrot mutatott a többieknek. A bejárat előtt kocsi állt, és egy kutya feküdt.

- Miért firkáltad össze megint? - kérdezte haragosan a ház ura.

Megmagyaráztam neki, hogy emberek nélkül nagyon unalmas, ő azonban szitkozódni kezdett:

- A fenébe az egésszel! Ha tanulni akarsz, akkor tessék tanulni! Ez gonosz csíny...

Amikor végre sikerült az eredetihez hasonló másolatot készítenem a homlokzatról, ez megtetszett neki.

- No látod, hogy meg tudtad csinálni! Így talán nemsokára elérjük, amit akarunk...

És feladatot rótt rám:

- Rajzold meg a lakás tervrajzát: hogyan helyezkednek el a szobák, hol vannak az ajtók, az ablakok, mi hol áll. Semmit sem fogok megmutatni neked, csináld meg magad!

A konyhába mentem, és törtem a fejemet, hol kezdjem el.

De rajzoló művészi tanulásom ezen a ponton félbeszakadt.

Odajött hozzám az öregasszony, és vészjósló hangon kérdezte:

- Rajzolni akarsz?

A hajamba markolva, fejemet arccal úgy nekiütötte az asztalnak, hogy felhasadt az orrom és az ajkam, ő pedig felugrott, széttépte a rajzot, lesöpörte az asztalról a rajzszerkeket, és kezét csípőjére téve diadalmasan kiabálta:

- Nesze neked rajzok! Hát nem, ez tűrhetetlen! Hogy egy idegen dolgozzék, az egyetlen édestestvérét pedig elkergetné?

Beszaladt a ház ura, behömpölygött a felesége, és veszett botrány kezdődött, mindhárman egymásnak ugrottak, köpködtek, üvöltöttek, s az egész azzal végződött, hogy a nők sírva távoztak, a családfő pedig így szólt hozzám:

- Egyelőre hagyd ezt, ne tanulj: láthatod, hogy mi lesz belőle!

Sajnáltam őt: hogy milyen elnyűtt, milyen védtelen, végleg belefásult a nők ordítózába.

Már előbb is észrevettem: az öregasszony nem akarja, hogy tanuljak, szándékosan megakadályoz ebben. Mielőtt leültem rajzolni, mindig megkérdeztem:

- Nincs valami tennivaló?

Komorán felelte:

- Ha lesz, megmondom, addig csak lábatlankodjál itt az asztalnál, babrálhatsz...

S egy idő múlva el is küldött valamerre, vagy azt mondta:

- Hogy söpörted le a fölépcsőt? A sarok csupa szemét és piszok. Eredj söpörni!

Odamentem, megnéztem, de nem volt por.

- Feleselsz velem? - kiáltotta.

Egyszer minden rajzomat leöntötte kvasszal. Egy más alkalommal megbillentette fölötte az ikon olajmécsesét, úgy rakoncátlankodott, akár egy rossz kislány, gyerekesen ravasz volt, és ravaszságát éppúgy nem tudta elrejteni, mint egy gyerek. Sem azelőtt, sem azután nem láttam embert, aki ilyen hamar és könnyen méregbe jött, mint ő, és ilyen szenvedélyesen szeretett panaszkodni mindenkire és mindenre. Az emberek általában mind szeretnek panaszkodni, ő azonban ezt valami különös élvezettel tette, mint hogyha dalolna.

Fiát valósággal esztelenül szerette, engem ez a szeretet megneveltetett, és meg is rémített erejével, amelyet nem nevezhetek másnak, mint a düh erejének. Olykor a reggeli imádság után felállt a kemence lépcsőjére, s könyökét a fekvőpolc szélső deszkájának támasztva, forrón sziszegte:

- Istenadta kincsem, én szép, forró vérem, pehelykönnyű, gyémántos, tiszta angyalszárnyam! Alszik; csak aludj, drágám, könnyű álom ölelje át lelkecskédet, álmodjál szép menyasszonyról, világszépe király kisasszonyról, gazdag kereskedőlányról! Az ellenségeid pedig dögöljenek meg, mielőtt megszülettek volna, a barátaid pedig éljenek száz esztendeig, a lányok meg úgy fussanak utánad csapatostul, mint kacsák a gácsér után!

Nem állom meg nevetés nélkül: hiszen a lompos és lusta Viktor harkályhoz hasonlít, olyan tarkabarka, olyan nagy orrú és olyan csökönyös meg buta.

Anyja suttogása néha felébresztette, és ilyenkor álmosan dűnnyögte:

- Menjen a pokolba, mama, mit prüszköl egyenest a pofámba!... Élni sem hagyja az embert!

Az asszony néha engedelmesen lelépett a kemencelépcsőről, és mosolygott:

- No, csak aludj, aludj... te goromba!

Néha azonban ez történt: a lába megcsuklott, lecsúszott a kemence széléig, száját nagyra tátva hangosan lihegett, mintha megégette volna a nyelvét, és perzselő szavak bugyborékoktak fel belőle:

- Úúúgy? Az anyádat küldöd a pokolba, te ebfajzat? Ó, te éjszakai gyalázatom, átkozott terem, az ördög ültetett a lelkembe, hogy rothadtál volna el születésem előtt!

Mocskos szavakat mondott, az utcai részegek szavait - hátborzongató volt ezeket hallanom...

Keveset és nyugtalanul aludt, éjszakánként többször is leugrott a kemencéről, odavetette magát mellém a pamlagra, és felébresztett.

- Mi az?

- Hallgass - suttogta keresztet vetve, és valamit bámult a sötétben. - Istenem... Illés próféta... Szent Borbála vértanú... óvjatok meg a hirtelen haláltól!...

Reszkető kézzel gyújtott gyertyát. Nagy orrú, kerek képe az izgalomtól felfűvódott, szürke szeme riadtan pislogott, így nézegette a sötétben eltorzult holmikat. Nagy konyha volt, de telezsúfolva szekrényekkel, ládákkal; éjszaka kicsinynek látszott. Csöndesen éldegéltek benne a holdsugarak, a szentképek előtt remegett az örökmécses lángocskája, a falon mint jégcsapok villogtak a kések, a polcokon a fekete serpenyők pedig mint szem nélküli ábrázatok.

Az öregasszony óvatosan, mintha folyópartról a vízbe lépne, leszállt a kemencéről, a sarokba ment, ahol a mosogatódézsza fölött füles kézmosótál függött, mint valami levágott fej; ott állt a vizesedény is.

Hörpölgetve és sóhajtozva szűrte a vizet, majd kinézett az ablakon, amelynek üvegére kék mintát rajzolt a dér.

- Uram, irgalmazz nekem, Uram, irgalmazz nekem - könnyörgött suttogva.

Olykor, eloltván a gyertyát, térdre ereszkedett, és sértődötten sziszegte:

- Istenem, ki szeret engem? Kinek van rám szüksége?

Majd felmászott a kemencére, keresztben elzárta a kéményajtót, kitapogatta, szorosan zárul-e a huzatszabályozó, s minthogy összekormozta a kezét, elkeseredetten szitkozódott, majd valahogy rögtön elaludt, mintha láthatatlan erő letaglózta volna. Ha megsértett, ezt gondoltam: kár, hogy nem ezt vette feleségül nagyapa - ez bizony jól meggyötörte volna! No de ennek is kijutott volna a jóból. Gyakran megbántott, de voltak napok, amikor puffedt, párnás arca elszomorodott, szeme könnybe lábadt, és ilyenkor mélységes meggyőződéssel mondta:

- Azt hiszed, nekem könnyű? Gyermekeket szültem, dajkáltam, lábukra állítottam őket, és miért? Most úgy élek, mint a szakácsnőjük, hát jólesik ez nekem? Fiam idegen nőt hozott a házhoz, érte elárulta saját vérét, hát helyes ez? Mi?

- Nem helyes - feleltem én őszintén.

- Ugye? Hogy az a...

És szemérmetlenül kezdett beszélni a menyéről:

- Együtt voltam vele fürdeni. Láttam! Ugyan mivel csalogatta őt magához? Az ilyenre mondják, hogy szép?

Férfi és nő viszonyáról mindig elképesztően mocskos módon beszélt; szavai kezdetben undort ébresztettek bennem, de hamarosan megszoktam, hogy figyelemmel hallgassam, nagy érdeklődéssel: valami súlyos igazságot éreztem szavai mögött.

- A nő nagy erő: magát az Úristent is rászedte. Úgy bizony! - duruzsolta, tenyerével az asztalt ütögetve. - Éva miatt kerül mindenki a pokolba, így van!

A nő erejéről végtelenül hosszan tudott beszélni, s nekem mindig úgy rémlett, hogy valakit meg akar ijeszteni e beszéddel. Főként azt jegyeztem meg, hogy „Éva az Úristent rászedte”.

Udvarunkon volt egy melléképület: ugyanolyan nagy, mint a mi házunk; a két épület nyolc lakása közül négyben tisztak laktak, az ötödikben pedig egy tábori lelkész. Az egész udvar tele volt tisztiszolgákkal, küldöncökkel, s ezekhez mosónők, szobalányok, szakácsnők jártak; minden konyhában állandóan regények szövődtek, és drámák zajlottak le, könnyel, szitkokkal, verekedéssel fűszerezve. A katonák verekedtek egymással, verekedtek a kubikosokkal, a háziúr alkalmazottaival; és verték a nőket. Az udvaron állandóan forrt és ki-kitört az, amit erkölcstelenségnek, paráznaságnak neveznek: az egészséges legények csillapíthatatlan, állati éhsége. Ezt a kegyetlen érzékiséggel, oktan kínzókedvvel, a győztesek piszkos hencegésével telített életet vitatták meg házigazdáim ebédnél, uzsonnateánál és vacsoránál, cinikusan és részletesen. Az öregasszony mindig ismerte az udvar minden történetét, és szenvedélyesen, kárörvendve mesélte ezeket.

A fiatalasszony hallgatta a történeteket, duzzadt ajkával némán mosolygott. Viktor hahotázott, a ház ura pedig homlokát ráncolva mondta:

- Elég már, mama...

- Istenem, már egy szót sem szabad szólnom! - panaszkodott a mesemondó.

Viktor biztatta:

- Rajta, mama, ne szégyellje magát! Magunk között vagyunk...

Az idősebbik fiú megvető sajnálkozással viseltetett anyja iránt, kerülte, hogy négyszemközt maradjon vele, ha pedig mégis így adódott, anyja szüntelenül a feleségére panaszkodott, és minden alkalommal pénzt kért tőle. A fia sietve a markába nyomott egy rubelt vagy egy háromrubelest, esetleg néhány ezüstpénzt.

- Felesleges dolgokra kér tőlem pénzt, mama, én nem sajnálom, de felesleges!

- Hiszen a koldusoknak kérem, meg gyertyára a templomba...

- Az ám, a koldusoknak! Végleg el fogja rontani Viktort.

- Nem szereted az öcsédet, nagy bűn ez a fejed!

Amaz csak legyintett, és kiment.

Viktor durván, gúnyosan bánt az anyjával. Roppant falánk, örökké éhes volt. Vasárnaponként anyja lepényt sütött, s néhány darabot mindig eldugott egy fazékban a díványom alá; Viktor, amikor megjött a miséről, előhúzta a fazekat, és így morgott:

- Nem tudtál többet félretenni nekem, nyanya-banya.

- Edd csak meg gyorsan, hogy meg ne lássák...

- Megmondom én nekik, hogyan lopod nekem a lepényt, szedte-vette!

Egyszer előhúztam a fazekat, és megettem két lepényt. Viktor megvert érte. Ugyanúgy nem szeretett engem, mint ahogy én sem szerettem őt, csúfot űzött belőlem, napjában háromszor kitisztította velem a csizmáját, amikor pedig aludni tért a fekvőpolcra, szétfeszítette a deszkákat, s a résen át leköpött: megcélozta a fejemet.

Bátyját, aki gyakran mondogatta, hogy „gaz tyúk”, Viktor nyilván utánozni akarta, és őneki is megvoltak a maga mondásai, de ezek mind bámulatosan ostobák, értelmetlenek voltak.

- Mama, hátra arc, hol a harisnyám?

Üldözött engem buta kérdéseivel:

- Aljoska, felelj nekem: mi a különbség a cinke és címke között? Mi jobb, ha az embernek „harangja van”, vagy „ha rangja van”? A temetőben miért állunk a „sírál”, és miért nem a „bőgnél”?

Nem tetszett nekem, ahogyan ezek mind beszéltek: nagyanyó és nagyapa ízes beszédén nevelkedtem, kezdetben nem is értettem meg, hogyan kapcsolhatnak egymáshoz olyan össze nem illő szavakat, mint „borzasztóan mulatságos”, „halálosan éhes vagyok”, „szörnyen vidám”; úgy véltem, hogy ami mulatságos, az nem lehet borzasztó, ami vidám, az nem szörnyű, és hogy mindenki éppen addig eszik, amíg él.

Megkérdeztem tőlük:

- Hogy lehet így beszélni?

Megszidtak:

- Nézd csak, oktat minket! Hogy szakítanak le a fülét!

De én ezt is helytelennek találtam, hogy „szakítanak le a fülét”, csak növényt, virágot, mogyorót lehet leszakítani.

Ők megpróbálták bebizonyítani nekem, hogy a fületem is le lehet szakítani, de nem sikerült meggyőzniük, és diadallal mondtam:

- Mégsem szakították le a fületem!

Mennyi kegyetlen csíny, mennyi mocskos szemérmertlenséget láttam magam körül! - mérhetetlenül többet, mint Kunavino utcáin, amelyek tele voltak „nyilvánosházakkal” és „sétáló” leányokkal. Kunavinóban a piszok és a csínyek mögött érezhető volt valami, ami megmagyarázta a kötekedés és a szenny elkerülhetetlenségét: a kínos, éhezve tengetett élet, a nehéz munka. Itt jóllakottan és könnyen éltek, a munkát értelmetlen, felesleges tülekedés, sürgés-forgás helyettesítette. S itt mindenre valami maró, ingerlő unottság telepedett.

Rossz életem volt, de még rosszabbul éreztem magam, amikor meglátogatott nagyanyó. A hátsó bejáratnál jelent meg, bejött a konyhába, keresztet vetett a szentkép felé, majd derékig meghajolt a nővére előtt, s ez a hajbókolása úgy rám nehezedett, úgy fojtogatott, mint valami mázsás teher.

- Úgy, te vagy az, Akulina? - fogadta nagyanyót félvállról és hidegen az én háziasszonyom.

Nem ismertem rá nagyanyóra: ajkát szerényen összeharapta, arca a felismerhetetlenségig megváltozott, csendben leült az ajtó melletti padra, a mosogatódézs mellé, és úgy hallgatott, mint akit valami vétek terhel, aztán halkán, alázatosan válaszolt a nővére kérdéseire.

Ez kínosan érintett engem, és haragosan mondtam:

- Miért ültél oda?

Gyengéden rám kacsintott, és oktató hangon válaszolta:

- Te csak hallgass, itt nem vagy házigazda!

- Mindig beleüti az orrát abba, ami nem az ő dolga, hiába verik, hiába szidják! - kezdte a háziasszony panaszait.

Gyakran kárörvendve kérdezte a húgától:

- Mi az, Akulina, koldussorban élsz?

- Az is baj?

- Semmi sem baj annak, aki nem ismer szégyent.

- Azt mondják, Krisztus is alamizsnából élt...

- A tökfűiek mondják ezt, az eretnekek, te pedig, vén bolond, hallgatsz rájuk! Krisztus nem koldus, hanem az Isten fia, és írva vagyon: dicsőségben léssen eljövendő, ítélni eleveneket és holtakat... holtakat is, ne felejtsd el! Előle nem fogsz elbújni, kedvesem, még ha porrá égsz is... Megfizet ő neked meg Vaszilijnak a gögötökért, meg énértem, hogy valamikor támogatást kértem tőletek, gazdagoktól...

- Hiszen én támogattalak, amennyire az erőmből tellett - szólt egykedvűen nagyanyó. - De aztán az Úristen bajt mért ránk, hiszen tudod...

- Kevés az nektek! Kevés...

Nagyanyót sokáig kínozták a nővére, gyötörte fáradhatatlan nyelvével, én pedig hallgattam dühös sipítózását, és szomorúan tűnődtem: hogy tűrheti ezt nagyanyó? Nem is szerettem őt ezekben a pillanatokban.

Kijött a szobából a fiatalasszony, kegyesen biccentett nagyanyónak:

- Jöjjön be az ebédlőbe, ugyan már, csak jöjjön!

Nagyanyóra még rákiáltott a nővére:

- Töröld meg a lábadat, te tuskó, te falusi, hiszen sárfészekből jössz!

A ház ura jókedvűen fogadta nagyanyót:

- No, te mindentudó Akulina, hogy vagy? Hát az öreg Kasirin megvan-e?

Nagyanyó rámosolygott az ő szívből jövő mosolyával.

- Örökké törődöl, dolgozol?

- Örökké dolgozom! Mint egy elítélt.

Ővele gyengéden, kedvesen beszélt nagyanyó, de úgy, mint aki idősebb a másiknál. A férfi néha anyámat említette:

- Hajaj, Varvara Vasziljevna... Micsoda asszony volt... csupa erő, ugye?

Felesége nagyanyóhoz fordulva elegyedett bele a beszélgetésbe:

- Emlékszik, egy köpenyt ajándékoztam neki, fekete selyemköpenyt, üveggyöngyökkel?

- Persze...

- Még egészen jó köpeny volt...

- No igen - dünnyögte a családfő -, köpeny ide, köpeny oda, az egész élet ostoba!

- Mit beszélsz? - kérdezte gyanakodva a felesége.

- Én? Csak úgy... A szép napok tovaszállnak, jó emberek sírba szállnak...

- Nem értem, mit akarsz ezzel? - idegeskedett a fiatalasszony.

Ezután kivezetik nagyanyót, hogy nézze meg az újszülöttet, én pedig leszedem az asztalról a piszkos teásédényt, s a ház ura halkán tűnődve mondja nekem:

- Kedves, jó asszony ez a te nagyanyád...

Mély hálát érzek iránta e szavakért, amikor pedig négyszemközt maradok nagyanyóval, fájó szívvel megkérdezem tőle:

- Miért jössz ide, minek? Hiszen láthatod, milyenek...

- Ó, Aljosa, én mindent látok - feleli, rám tekintve csodálatos arcának szíves mosolyával. S nekem egyszeriben felébred a lelkiismeretem: hát persze, hiszen mindent lát ő, mindent tud, tudja azt is, mi van a lelkemben ebben a pillanatban.

Óvatosan körülnéz, nem jön-e valaki, átölel, és gyengéden mondja:

- Nem jönnék ide, ha te nem volnál itt... ők nem kellenek nekem. Meg aztán nagyapa megbetegedett, sok bajom volt vele, nem dolgozhattam, nincs pénzem... A fiam pedig, Mihajlo, elkergette hazulról Szasát, most azt is etetnem-itatnom kell. Ezek megígérték, hogy érted hat rubelt fizetnek évenként, hát gondoltam, nem adnának-e mostan legalább egy ezüstöt? Elvégre már egy fél esztendeje élsz itt náluk... - És a fülembe súgja: - Meghagyták nekem, hogy megdorgáljalak, összeszidjalak, azt mondják: senkinek sem fogadsz szót. De maradj már itt náluk, lelkem-galambocskám, tarts ki két rövid esztendeig, amíg fel nem cseperedel! Kitartasz, ugye?

Megígértem, hogy kitartok. Ez nagyon nehéz... fojtogat ez az élet, olyan nyomorúságos, unalmas, mindenki tülekedik az ennivalóért, én meg úgy élek, mintha álmodnám.

Néha arra gondolok, hogy el kellene szöknöm! De átkozott tél van, éjszakánként hóvihar süvít, a padláson táncol a szél, recsegnek a fagy szorongatta szarufák - hova szökhetne az ember?

Szabadon elkószálni nem engedtek, de időm sem lett volna sétálni: a rövid téli napok hihetetlenül gyorsan tűnnek tova a házi robotolásban.

El kellett járnom azonban a templomba - minden szombaton vecsernyére, ünnepnapokon pedig a déli misére.

Jól éreztem magam a templomokban; álltam valamelyik sarokban, ahol szabadabb és sötétebb volt, szerettem távolról nézni az oltárfalat, mintha úszott volna a gyertyafényben, mely sűrű aranypatakokban omlott alá az oltárfal előtti szürke kőlépcsőre. Az ikonok fekete alakjai nesztelenül mozognak; vidáman villog a szentélyajtó aranycsipkézete, a gyertyalángok mint aranyméhecskék libegnek a kékes levegőben, az asszonyok és lányok feje pedig olyan, mint a virág.

Körös-körül minden harmonikusan egybeolvad a karénnal, minden a mesék különös életét éli, az egész templom lassan himbálózik, mint egy bölcső - himbálózik a szuroknál sűrűbb, fekete úrben.

Néha úgy éreztem, hogy a templom belemerült egy tó mély vizébe, elrejtőzött a föld elől, mert külön életet akar élni: a saját, semmi máséhoz nem fogható életét. Ezt az érzést bizonyára nagyanynak a Kityezs váráról¹ szóló meséje idézte fel bennem, s gyakran, amíg félálomban ringatóztam a körülöttem élő világgal együtt, elbódulva a karénektől, az imák zümmögésétől, az emberek sóhajtozásától, csak mondogattam magamban a dallamos, bánatos történetet:

Ostromolják átkozott tatár hadak,
Hej, rettentő pogány sereggel -
Ostromolják nagy Kityezs-vár sáncait,
Hej, amíg miséznek fényes reggelen.
Jaj, Uram, teremő Istenem,
Szentek közt legszentebb Szűzanya!
Jaj, emeld fel bús szolgád, Uram,
A misére hogy méltó legyen
Az igédre hogy méltó legyen!
Jaj, tatároknak ne add oda
Szent oltárodát gúny tárgyául,
A leányt s asszonyt gyalázatul,
Sem a gyermeket játékszerül.
Sem a vént, hogy bösz kard döfje le.
S íme, hallja Szábaóth ura,
Íme hallja Isten anyja is
Az emberek fohászait,
A keresztények siralmait.
És így szólt Szábaóth ura,
Fényes Szent Mihály arkangyalának:
- Te, Mihály arkangyal, szállj oda,
Védd a földet meg Kityezs körül,
Hadd merüljön tóba el Kityezs,
Csak imádkozzék a nemzete
Pihenetlen, fáradatlanul,
A misétől mind a vecsernyeig
Legyen egy szent istentisztelet
Soha nem múló örök évekig.

Ezekben az esztendőkből telis-tele voltam nagyanyó verseivel, mint a kaptár mézzel; azt hiszem, még gondolkozni is az ő verseiben gondolkoztam.

A templomban nem imádkoztam, szégyelltem volna nagyanyó Úristene előtt elismételni nagyapa dühös imádságait és siránczó zsoltárait; bizonyos voltam benne, hogy nagyanyó istenének mindez nem tetszhetik, éppúgy, ahogyan nekem sem tetszett, s ráadásul mindez ki volt nyomtatva könyvekben is, tehát az Úristen éppúgy betéve ismeri, mint minden írástudó ember.

Ezért a templomban, azokban a percekben, amikor szívemet édes szomorúság szorította össze valami miatt, vagy amikor az elmúlt nap apró sérelmei mardosták, tépdesték - megpróbáltam saját imáimat költeni; elegendő volt örömtelen sorsomra gondolnom, és önmagától, megerőltetés nélkül panaszba sorakoztak szavaim:

¹ A néphit szerint Kityezs várát a Szvetlojar-tó a vizébe rejtette Batu kán serege elől.

Uram, Istenem! - unom sorsomat,
Bárcsak felnőtt lennék hirtelen!
Mert így nem bírom ki – fojtogat
Az élet - bocsásd meg, Istenem!

Tanulnom itten nem alkalmas,
Mert e boszorka, a vén Matrjona
Csak ordítóz rám, mint a farkas.
Köztük az élet oly ostoba!

Sok „imádságomra” még máig is emlékszem - amit az ész gyermekkorban művel, az nagyon is mély forradásként üli meg a lelket; gyakran egy egész életen át sem tud behegedni.

A templomban jó volt, ugyanúgy pihentem ott, mint az erdőben és a mezőn. Kis szívemet, amely már ismerte a sok-sok sérelmet - hiszen már beszennyezte az élet gonosz durvasága -, itt bizonytalan, forró ábrándok mosták tisztára.

Ámde a templomba csak olyankor mentem, amikor nagy volt a fagy, vagy amikor a hóvihar veszettül söpörte végig a várost, amikor úgy rémlett, befagyott az égbolt, a szél hófelhőkké porlasztja szét, s a föld, mely ugyancsak megfagyott a hóbuckák alatt, soha többé nem támad föl, nem kel új életre.

Csendes éjszakákön jobban szerettem kimenni a városba, utcáról utcára, behúzódni a legelhagyatottabb zugokba. Csak megy az ember, mintha szárnyakon libegne, egymagában, mint a hold az égbolton; előtte kúszik saját árnyéka, kioltja a havon a fénykarikákat, furcsán vetődik rá az oszlopokra, a kerítésekre. Az utca közepén bandukol az éjjeliőr, kezében a kereplő, nehéz suba van rajta, mellette vacog a kutyája.

Esetlen ember, olyan, mint egy kutyaól: elhagyta az udvarát, és most az utcán mászkál, nem tudni, hova, elkeseredett kutyája pedig utána.

Néha vidám hölgyek és gavalérjaik jönnek szembe: azt gondolom, hogy ezek is megszöktek a vecsernyéről.

Időnként a kivilágított ablakok szellőztetőin keresztül különös illatok áradnak a tiszta levegőbe: finom, ismeretlen illatok, egy másik, előttem ismeretlen élet hírnökei; állok az ablak alatt, és szimatolva, fülelve találgatom: milyen ez az élet, miféle emberek laknak ebben a házban? Vecsernye van, ők pedig mulatozva zajonganak, nevetgélnek, valamilyen különös gitárokon játszanak, a szellőztetőkön át sűrűn ömlik a fémhúrok hangja.

Különösen érdekelt egy alacsony, földszintes ház, amely két néptelen utca - a Tyihonov és a Martinov utca - sarkán állott. Egy holdas éjszakán akadtam rá, hóolvadáskor, húshagyó előtt; az ablak négyzet alakú szellőztetőjéből a meleg párával együtt különös hang áradt az utcára, mintha egy nagyon erős és jó ember énekelne, de csukott szájjal; szöveg nem hallatszott, a dalt azonban csodálatosan ismerősnek és érthetőnek éreztem, bár a húrok hangjától nem hallottam tisztán, mert ezek bosszantóan meg-megszakították a dal áradatát. Leültem egy út menti cölöpre, elképzeltem, hogy valamilyen hegedűn szól a muzsika, csodálatos erővel és elviselhetetlenül, mert szinte fájt hallgatni. Néha olyan erővel zengett, hogy úgy rémlett, mintha az egész ház remegne, s az ablaküvegek zúgnának. A háztetőről csöpögött, és szememből is csöppentek a könnyek.

Észrevétlenül odajött az éjjeliőr, lelökött a cölöpről, és megkérdezte:

- Mit lábatlankodol itt?

- A zene... - magyaráztam.

- Nem számít! Eredj innét!

Gyorsan körülfutottam a háztömböt, visszatértem az ablak alá, de a házban már nem muzsikáltak, a szellőztetőn át viharosan áradt az utcára a jókedvű zajongás, s ez annyira elütött a szomorú zenétől, mintha amazt csak álmomban hallottam volna.

Ezentúl majdnem minden szombaton odaszaladtam ahhoz a házhoz, de csupán egyszer, tavasszal, hallottam meg újra a csellót: szinte megszakítás nélkül játszott éjfélig; amikor hazatértem, elnászpángoltak.

A téli csillagok alatt a város néptelen utcáin sétáltam éjszakánként, s e séták nagyon gazdaggá tettek. Szándékosan a belvárostól távolabb eső utcákat választottam: a belvárosi utcákon sok volt a lámpa, rám ismerhettek volna házigazdám ismerősei, s akkor a háziak megtudták volna, hogy vecsernye helyett sétálni szoktam. Zavartak a részegek, a rendőrök és a „sétáló” lányok is; a távoli utcákon viszont benézhettem a földszinti ablakokon, hacsak nem fagytak be túlságosan, és nem voltak befüggönyözve.

Ezek az ablakok sok különféle képet mutattak nekem: láttam, hogyan imádkoznak, csókolóznak, verekednek, kártyáznak az emberek, hogyan beszélgetnek gondterhelten és hangtalanul - mint egy kopejkás panorámában, úgy vonult el előttem ez az élet, mely néma volt, mint a halaké.

Egy pincehelyiségben az asztalnál ült két nő: egy fiatal meg egy idősebb; velük szemben egy hosszú hajú gimnazistát láttam, amint hadonászva olvasott nekik egy könyvből. A fiatalabbik zordul ráncolta homlokát, hallgatta, és hátradőlt széktámlájára; az idősebbik - ez törekeny és dús fürtű volt - hirtelen a tenyerébe temette arcát, válla megrándult, a gimnazista félrehajította a könyvet, amikor pedig a fiatalabbik nő felugrott és kiszaladt, a gimnazista térdre omlott a dűshajú előtt, és csókolgatni kezdte a kezét.

Egy másik ablakban megfigyeltem egy nagydarab, szakállas embert, amint egy piros mellényes nőt ültetett a térdére, és úgy ringatta, mint egy gyereket - nyilván énekelt is valamit, mert szélesre tátotta a száját, forgatta a szemét. A nő egész testében rázkódott a nevetéstől, hátravetette magát, kalimpált a lábával, a férfi pedig egyenesre ültette, és megint énekelt, s a nő megint nevetett. Sokáig néztem őket, és csak akkor távoztam, amikor már tudtam, hogy egész éjszakára elteltek vidámsággal.

Sok hasonló kép örökre megrögződött emlékezetemben, és gyakran annyira elmerültem bennük, hogy elkéstem hazulról. Ez felébresztette a háziak gyanakvását, és faggatni kezdtek:

- Melyik templomban voltál? Melyik pap tartotta az istentiszteletet?

Ismerték a város minden pópáját, tudták, hogy mikor melyik evangéliumot olvassák, mindent tudtak, könnyen rajtakaphattak a hazugságon.

Mindkét asszony nagyapa haragos Istenét imádta, azt az Istent, aki megkövetelte, hogy rettegéssel járuljanak elébe; neve állandóan ott volt e nők ajkán, s még akkor is, ha veszekedtek, így fenyegették egymást:

- Megállj! Megbüntet téged az Úristen, megtöri ő az ilyen aljasokat!...

Nagybőjt első vasárnapján az öregasszony lepényt sütött, de mind odaégett; s ő a tűztől kipirulva dühösen kiabált:

- Ó, hogy az ördög vinne el mindnyájatokat!

Majd hirtelen megszagolta a serpenyőt, megdöbbsent, a földre hajította, és felüvöltött:

- U-U-Uramisten! Hiszen ez húsos serpenyő, böjtszegő, nem égettem ki a böjti hétfőre, szent Isten!

Térdre omlott, és könnyes szemmel könyörgött:

- Istenem, Uram, bocsáss meg nekem, átkozott asszonynak, a te szenvedésedért! Ne büntess meg, Uramisten, amilyen vén bolond vagyok...

Az összeégetett lepényeket a kutya-^{knak} adták, a serpenyőt kiégették, a meny pedig ettől kezdve veszekedéskor mindig orra alá dörgölte az anyósának:

- Hja, aki még böjtkor is húsos serpenyőben süt...

Bevonták Istenüket a ház minden dolgába, kicsinyes életük minden zugába: s ez a sivár élet ettől látszólag súlyt, jelentőséget kapott, mintha minden órája egy felsőbb hatalom tisztelete volna. Énrám nyomasztóan hatott, hogy minden unalmas semmiségbe bevonják az Istent, és önkéntelenül folyton körbe lestem a sarkokba, valakinek láthatatlan felügyelete alatt éreztem magamat, éjszakánként pedig hideg felhő gyanánt vett körül a félelem: a konyhának abból a sarkából indult felém, ahol a sötét szentképek alatt örökmécses égett.

A fekvőpolc mellett széles ablak volt, tartógerenda által megosztott két keret; az ablakon feneketlen kék üresség bámult be, s úgy rémlett, mintha a ház, a konyha, én magam - mindnyájan ennek az úrnak a legszélén lógnánk, s egy hevesebb mozdulatra mind belezuhanánk a kék és hideg lyukba, elrepülnénk valamerre, a csillagok mellett, bele a halott csendbe, olyan zajtalanul, mint ahogyan a vízbe dobott kő száll alá. Sokáig mozdulatlanul feküdtem, féltem egyik oldalamról a másikra fordulni, vártam az élet iszonyú végét.

Nem emlékszem, hogyan gyógyultam ki ebből a rettegésből, de hamar kigyógyultam belőle; ebben természetesen nagyanyó jószágos Istene volt segítségemre, és azt gondolom, hogy már akkor megéreztem ezt az egyszerű igazságot: én még semmi rosszat nem tettem; hogy ártatlanul bűnhődjem, ez nem áll a törvényben, mások bűneiért pedig én nem vagyok felelős.

A délelőtti misét is elmulasztottam, különösen akkor, amikor beköszöntött a tavasz: ennek leküzdhetetlen ereje egyáltalán nem engedett be a templomba. Ha pedig egy hétkopejkást adtak gyertyára, ez végleg a vesztemet okozta: dobócsontot vásároltam, s az egész mise idején játszottam, ilyenkor holtbiztosan elkéstem hazulról. Egyszer pedig olyan huncut voltam, hogy egy egész tízkopejkást eljátszottam, amit pedig a holtak emlékezetére és áldozási kenyérre adtak velem, úgyhogy kénytelen voltam egy idegen szentelt kenyeret elcsenni arról a tálról, amelyet a sekrestyés hozott ki az oltárról.

Szenvedélyesen vágyódtam játszani, a játék az önkívületig magával ragadott. Meglehetősen ügyes, erős voltam, és csakhamar a környező utcák ismert labda-, kapós- és pilinckajátékosa lettem.

Nagyböjt idején koplalnom kellett, aztán gyónni mentem szomszédunkhoz, Dorimedont Pokrovszkij atyához. Szigorú embernek gondoltam, és sokban vétkeztem személyesen őelle: kődobálással megtépáztam kertjének lugását, ellenségeskedtem a gyermekeivel, és egyáltalán sok olyan különféle vétkemre emlékezhetett, amely öneki okozott kellemetlenséget. Ez nagyon zavarba hozott, s amikor ott álltam a szegényes templomban, várva, hogy rám kerüljön a gyónás sora, szívem izgatottan vert.

Dorimedont atya azonban nyájasan korholó hangon fogadott:

- No lám, a szomszéd... Hát csak térdepelj le szépen! Miben vétkeztél?

Súlyos bársonnyal takarta le a fejemet, lihegve szívtam be a viasz és a tömjén illatát, nehezemre esett, és nem is akaródzott beszélni.

- Szót fogadsz az idősebbeknek?

- Nem.

- Mondd ezt: vétkes vagyok!

Magam is meglepődtem, ahogyan kiböktem:

- Szent kenyeret loptam.

- Hát ezt hogyan? Hol? - kérdezte a pap elgondolkozva és nyugodtan.

- A Három Szentatya templomában, a Mária Oltalma-templomban, a Szent Miklós-templomban...

- Ejha, minden templomban? Ez bizony csúnya dolog, kisöcsém, ez bűn. Érted?

- Érttem.

- Mondd ezt: vétkes vagyok! Tökfilkó! Azért loptad, hogy megegyed?

- Volt, hogy megettem, máskor eljátszottam kapóson a velem adott pénzt, márpedig mindenképpen szentelt kenyeret kellett hazavinnem, így hát loptam...

Dorimedont atya suttogni kezdett valamit, halkán és fáradtan, majd még néhány kérdést tett fel, és hirtelen szigorúan ezt kérdezte:

- Nem olvastál titkos kiadású könyvet?

Persze nem értettem a kérdést, és visszakérdeztem:

- Micsodát?

- Tiltott könyveket nem olvastál?

- Nem én, semmiféle...

- Feloldozlak téged a bűneid alól... Kelj fel!

Csodálkozva néztem az arcába: tűnődőnek és jóságosnak láttam. Kínosan éreztem magam, bántott a lelkiismeret: a háziak, amikor gyónni küldtek, ijesztő, félelmes dolgokat mondtak a gyónásról, lelkemre kötötték, hogy becsületesen valljam meg minden vétkeimet.

- Köveket dobtam a maga lugására - jelentettem ki.

A pap felemelte a fejét, és ezt mondta:

- Ez sem szép dolog! No, eredj...

- És a kutyáját is megdobáltam...

- A következőt! - mondta Dorimedont atya, mögém tekintve.

Amikor elmentem, rászédettnek, megbántottnak éreztem magam: hiszen annyira belelovaltam magam a gyónástól való félelembe, s lám nem volt benne semmi félelmetes, de még csak érdekes sem! Csupán az az egy kérdés volt érdekes, azokról a könyvekről, amiket nem ismertem; eszembe jutott a gimnazista, aki a pincehelyiségben olvasott fel egy könyvet azoknak a nőknek, és eszembe jutott Ezmárjó: neki sok vaskos és titkos könyve volt, tele érthetetlen rajzokkal.

Másnap egy tizenöt kopejkást nyomtak a markomba, és elküldtek áldozni. Húsvét későre esett, a hó már régen elolvadt, az utcák felszáradtak, az utakon már kavargott a por; nap-sütéses, vidám nap volt.

A templomkerítés mellett nagy csapat mesterlegény hevesen játszott kapóst; úgy gondoltam, hogy lesz még időm áldozni, és megkértem a játékosokat:

- Vegyetek be engem is!

- Egy kopejka a belépés - közölte hetykén egy himlőhelyes, vörös játékos.

Én azonban nem kevésbé hetykén mondtam:

- Hármát a bal oldali második párra!

- Kitenni a pénzt!

És megkezdődött a játék!

Felváltottam tizenöt kopejkásomat, három kopejkát letettem a kapós-pár tövébe, a hosszú vonalra: aki leveri azt a két bábut, az megkapja a pénzt, aki elhibázza, attól én kapok három kopejkát. Szerencsém volt: ketten pályáztak a pénzemre, és mind a kettő elhibázta: hat kopejkát nyertem felnőttektől, férfiaktól. Ez nagyon fellelkesített...

Az egyik játékos azonban így szólt:

- Vigyázzatok rá, fiúk, nehogy megszökjön a nyereséggel!

Megsértődtem, és hevesen, mintha odacsaptam volna, kijelentettem:

- Kilenc kopejkát a bal szélső párra!

Ezzel azonban nem tettem észrevehető hatást a játékosokra, csak egy magamkorabeli kölyök kiáltotta figyelmeztetve:

- Vigyázzatok, ez szerencsés fickó, rajzoló, a Zvezda-tónál lakik, ismerem!

Egy ösztövé mesterlegény - a szagáról ítélve szűcs lehetett - gúnyosan mondta:

- Rajzoló-nagyzoló? No, rendben van...

Ólomdobóval célzott, pontosan leverte az én tétemet, és felém hajolva megkérdezte:

- Bógsz-e már?

Azt feleltem:

- A jobb szélsőre hármát!

- Leszedem - hencegett a szűcslegény, de vesztett.

Legfeljebb háromszor egymás után lehetett pénzt tenni a vonalra, így hát most már én kezdtem leverni a mások tétjeit, és még négy kopejkát meg egy halom dobócsontot nyertem. Amikor azonban ismét rám került a sor, három tétet tettem, és minden pénzemet elvesztettem, éppen akkor, amikor a mise véget ért, a harangok megszólaltak, és a nép kifelé jött a templomból.

- Nőd van-e? - kérdezte a szűcslegény, és el akarta kapni a hajamat, de kisiklottam a kezéből, elfutottam, és utolérve egy ünneplő ruhás fiút, udvariasan érdeklődtem:

- Ön áldozott?

- No és mit akar? - felelte amaz, és gyanakodva mért végig.

Megkértem, mondaná el nekem, hogyan áldoznak, mit mond akkor a pap, és nekem mit kellett volna tennem.

Szigorúan rám nézett, és elriasztó hangon kiáltotta:

- Elcsavarogtál az áldozás helyett, te eretnek? No, hát nem mondok el neked semmit, hadd nyúzzon csak meg az apád!

Hazafutottam - biztosra vettem, hogy kérdezősködni fognak, és menthetetlenül megtudják, hogy nem áldoztam.

Az öregasszony azonban szerencsét kívánt nekem, és csak egy dolgot kérdezett meg:

- Mennyit adtál a sekrestyésnek a szívességéért?

- Egy ötöst - mondtam találomra.

- Hárommal is kitörölhetted volna a szemét, magadnak pedig megtarthattál volna egy kétkopejkást, te tökkelütött!

...Tavasza van. Minden nap új ruhát ölt, minden új nap fényesebb és kedvesebb, bódító illat száll a zsenge fűből, a nyírfák friss zöldjéből, ellenállhatatlanul vonz a mező, hogy hanyatt feküdjem a meleg földre, és hallgassam a pacsirtát. Én azonban a téli ruhákat porolom, segítek berakni a ládába, leveles dohányt aprítok, porolom a bútorokat, reggeltől estig kellemetlen és felesleges dolgokkal vesződöm.

Szabad óráimban egyáltalán nem tudok mihez kezdeni; szegényes utcánk sivár, távolabb nem szabad mennem; az udvaron dühös és fáradt kubikosok, lompos szakácsnak és mosónők, esténként kutyalakodalom, ami annyira undorít és bánt, hogy inkább megvakulnék.

Felmegyek a padlásra, ollót és színes papírt viszek magammal, csipkés mintákat vágok ki, és feldíszítem a szarufákat... Legalább ez vigasztal a szomorúságomban. Zaklatott vagyok, szeretnék elmenni valahova, ahol kevesebbet alszanak, kevesebbet veszekszenek, ahol nem ilyen tolakodóan ostromolják az Istent panaszaiikkal, nem ilyen gyakran bántják meg az embereket dühös ítélettel.

Nagyszombaton az Oranszki-kolostorból a városba hozzák a Vlagyimiri Istenanya csodatevő szentképét; június közepéig lesz a város vendége, és végigjárja a házakat, minden egyház-kerület minden lakását.

Az én házigazdám nál egy hétköznapi reggelén jelent meg; én a konyhában a rézedényt tisztogattam, amikor a fiatalasszony ijedten kiáltotta a szobából:

- Nyisd ki a főkaput, hozzák az oranszki képet!

Azon piszkosan lerohantam, faggyús, téglaporos kézzel kinyitottam a kaput, s egy fiatal szerzetes, aki egyik kezében lámpást, a másikban pedig füstölőt tartott, halkán zsörtölődött:

- Alusztok? Segíts...

Két polgárember cipelte fel a keskeny lépcsőn a súlyos ikonszekrényt, én segítettem nekik, piszkos kezemmel és vállammal tartottam az ikonszekrény szélét, utánunk cammogott két testes szerzetes, és gépiesen zümmögték mély hangjukon:

- „Szentséges Szűzanyánk, könyörögi érettü-ünk...”

Szomorú meggyőződéssel gondoltam: „A Szűzanya most megharagszik rám, amiért piszkos kézzel viszem, és el fogja sorvasztani a kezemet...”

Az ikont az elülső sarokba állították, tiszta lepedővel borított két székre, az ikonszekrényt kétoldalt állva tartotta két barát - fiatalok és csinosak, mintha angyalok volnának: kék szeműek, vidámak, fürtösek.

Litániát tartottak.

- „Mindenek által dicsért Anya” - zendített rá magas hangon a nagy testű pópa, és bíborszínű ujjával folyton a duzzadt fülcimpáját tapogatta, amely elrejtőzött dús hajfürtjei közé.

- „Szentséges Szűzanyánk, könyörögj érettü-ünk” - énekelték fáradtan a szerzetesek.

Én szerettem Isten Anyját; nagyanyó meséi szerint ő az, aki a szegény emberek vigasztalására elültetett a földön minden virágot, minden örömet - mindent, ami jó és szép. És amikor kézsókra kellett járulni hozzá, én nem vettem észre, hogyan borulnak oda a felnőttek, hanem remegve csókoltam meg az ikon arcát, a száját.

Egy hatalmas kéz hátralódított, a küszöb felé, a sarokba.

Nem emlékszem, hogyan távoztak el a szerzetesek, hogyan vitték el az ikont, csak arra emlékszem nagyon jól, hogy a háziak körülálltak, amint a padlón ültem, és nagy félelemmel, aggodalommal tárgyalták meg: mi fog velem történni?

- Egy tudósabb pappal kellene beszélni - mondta a ház ura, és jóindulatúan korholt:

- Te oktan, hát nem értetted, hogy az ajkát nem szabad megcsókolni? Pedig iskolába is jártál...

Néhány napig kárhozott módjára vártam, hogy mi lesz? Piszkos kézzel fogtam meg az ikon szekrényt, törvénytelen módon járultam csókra elébe - ezt nem bocsátják meg nekem, nem bocsátják meg!

Isten anyja azonban, úgy látszik, megbocsátotta szándéktalan bűnömet, amelyre őszinte szeretetem vitt rá. Vagy pedig büntetése oly könnyű volt, hogy észre sem vettem azok között a sűrű büntetések között, amelyekben a jószágos emberek részesítettek.

Néha, hogy bosszantsam az öregasszonyt, rosszallóan mondtam neki:

- Isten Anyja, úgy látszik, elfelejt megbüntetni...

- Megállj csak - ígérte epésen az öregasszony. - Még meglátjuk.

Mialatt a padlás szarufáit rózsaszínű teáspapírból és ezüstpapírból kivágott díszekkel, falevelekkel és mindenféle limlommal díszítgettem, templomi dallamokra dudorásztam azt, ami éppen az eszembe jutott, ahogyan a vándor kalmükök szokták:

A padlásra telepedtem,
Ollót tartok a kezemben.
Vágom a papírdarabot,
Unom, hogy semmit se tudok.
Szeretnék kiskutya lenni,
Futnék, ahova kedvem szottyan.
De így engem szid mindenki:
Ülj és hallgass, te kis senki,
Hallgass, amíg jó dolgod van!

Az öregasszony figyelte tevékenységemet, nevetett, és csóválta a fejét.

- Inkább a konyhát díszítenéd fel így...

Egyszer a ház ura jött fel a padlásra, megnézte művemet, felsóhajtott, és így szólt:

- Furcsa gyerek vagy te, Peskov, hogy vinne el az ördög... Talán bűvész lesz belőled, vagy mi? Az ember nem is gondolná...

És egy Miklós cár korabeli, nagy ötkopejkást adott nekem.

A pénzdarabra vékony drótfüleket erősítettem, és mint egy medáliát akasztottam fel tarka műveim közé, a legfeltűnőbb helyre.

Másnapra azonban a pénzdarab fülestül együtt eltűnt.

Bizonyára az öregasszony csente el.

5

Tavasszal mégis megszöktem: egy reggel lementem a boltba, hogy kenyeret hozzak a teához, a boltos pedig jelenlétemben folytatta a feleségével kezdett veszekedést, és a súllyal fejbe verte az asszonyt; amaz kiszaladt az utcára, és ott elterült; rögtön csődület támadt, az asszonyt kocsiba ültették, és a kórházba szállították, én a kocsi után futottam, és egyszerre, magam sem vettem észre, hogyan, a Volga-parton találtam magamat, kezemben a húszkopejkással.

A tavaszi nap barátságosan ragyogott, a Volga szélesen elárasztotta partjait, zajos, tágas volt a föld - hiszen úgy éltem eddig a napig, mint kisegér a pincében. És elhatároztam, hogy nem térek vissza házigazdáimhoz, de nagyanyóhoz sem megyek el Kunavinóba, hiszen nem tartottam meg szavamat, hát restelltem volna őt viszontlátni, nagyapa pedig kárörvendve diadalmaskodott volna.

Két-három napig csavarogtam a parton, barátságos rakodómunkásoktól kaptam eleséget, velük is aludtam a kikötőhelyen; majd egyikük így szólt hozzám:

- Te gyerek, te csak lődörögsz itt, látom! Menj inkább a Dobrijra, ott mosogatófiút keresnek...

Elmentem; a magas, szakállas vendéglős - fején ellenző nélküli fekete selyemsapkát viselt - zavaros tekintettel nézett rám szemüvegén keresztül, és halkán mondta:

- Havi két rubel. Az igazolványodat!

Igazolványom nem volt; a vendéglős gondolkodott, és ezt tanácsolta:

- Hozd el az anyádat.

Elszaladtam nagyanyóhoz, ő helyeselte tervemet, rábeszélte nagyapát, hogy menjen el az iparhatóságához, és szerezzen nekem igazolványt, majd pedig velem jött a hajóra.

- Jól van - mondta a vendéglős, miután végigmért minket. - Gyerünk.

Hátravitt a hajó tatjára, ahol a hatalmas termetű szakács egy asztalnál ült fehér zubbonyban, fehér sapkában; teázott, s ugyanakkor vastag cigarettát szívott. A vendéglős odapenderített elébe.

- A mosogatógyerek.

És rögtön otthagytott minket, a szakács pedig nagyot fújt, felborzolta fekete bajuszát, és utánaaszólt:

- Maga minden sátánfajzatot fölvesz, csak olcsó legyen...

Fekete, kurtára nyírt haja volt, nagy fejét dühösen hátravetette, sötét szemét rám meresztette, nyújtózott, nagyot lélegzett, és harsányan rám kiáltott:

- Ki vagy te?

Nagyon nem tetszett nekem ez az ember: talpig fehérben, mégis szurtosnak látszott, ujjain szőr nőtt, nagy füléből is szőrpamacsok álltak ki.

- Éhes vagyok - mondtam neki.

Pislantott egyet, és vad arca egyszeriben megváltozott széles mosolyától, kövér, kicserzett arcbőre a füléig húzódott szét, megmutatva nagy lófogait, bajusza lágyan lekonyult - egyszeriben olyan lett, mint egy kedves, kövér asszonyság.

Poharából kilötytente a teát a folyóba, frisset töltött, felém nyújtott egy egész fehér cipót és egy nagy darab kolbászt.

- Zabálj! Apád-anyád van-e? Lopni tudsz? No, ne félj, itt mindenki tolvaj, majd megtanítanak!

Úgy beszélt, mintha ugatna. Széles, kékre borotvált arcát orra körül piros erecskék sűrű hálója borította, duzzadt, bíborvörös orra a bajuszára hajlott, alsó ajka ernyedten, megvetően csüngött alá, szája szegletében odaragadva füstölgött a cigaretta. Szemlátomást nemrég érkezett a fürdőből, a nyírfaág és borspálinka szaga érződött rajta, halántékán és nyakán bőséges veríték csillogott.

Amikor kiittam a teámat, egyrubeles bankót nyomott a kezembe.

- Eredj, végy magadnak két kötényt és előkendőt. Megállj, majd én megveszem!

Megigazította sapkáját, és egyetlen himbálózó léptekkel távozott, lábával úgy tapogatta a fedélzetet, mint egy medve.

...Éjszaka van, fényesen világít a hold, balra a mezők felé fut a hajó elől. A fehér csíkos kéményű, öreg, piros színű gőzös nyugodtan, egyenetlenül csapkodja lapátjával az ezüstös vizet, sötét partok lassan úsznak szembe vele, árnyékot vetve a vízre, felettük pirosan csillognak a parasztházak ablakai, a faluban énekszó - lányok körtáncot járnak, s az „ajluli” refrén hallelujának hangzik...

A gőzös után hosszú vontatókötélen úszik az ugyancsak vörös uszály; fedélzetét elborítja egy vaskalitka, ebben olyan foglyok vannak, akiket áttelepítésre és kényszermunkára ítélték. Az uszály orrában gyertyaként fénylik az őrszem szuronya; a kék égbolton az apró csillagok is úgy égnek, mint a gyertyák. Az uszályon csend honol, bőségesen önti el a holdfény, a vasrács fekete hálója mögött homályos-szürke, kerek foltok látszanak: a foglyok nézik a Volgát. Csobog a víz, hol sír, hol meg félénken kacag. Körös-körül szinte templomi hangulat, az olaj is olyan erős illatú, mint a templomban.

Nézem az uszályt, és eszembe jut zsenge gyermekkorom, az Asztrahanyból Nyizsnyijbe vezető hajóút, anyám arca, mintha vasból volna, és nagyanyó: az az ember, aki bevezetett engem ebbe az érdekes, bár nehéz életbe, a nagyvilágba. S amikor nagyanyó jut eszembe, egyszeriben eltávozik mellőlem mindaz, ami rút és bántó, megváltozik, minden érdekesebbé, kellemesebbé válik, az emberek jobbak és kedvesebbek lesznek...

Szinte könnyekig meghat az éjszaka szépsége, izgat ez az uszály: olyan, mint egy koporsó, és annyira nem való oda a szélesen szétáradó, szabad folyóra, a langyos éj elmélyült csendjébe. Az egyenetlen partvonal majd felemelkedik, majd aláereszkedik, kellemesen megremegteti szívemet: szeretnék jó lenni, használni az embereknek.

A mi gőzhajónkon különösek az emberek: valamennyien - öregek és fiatalok, férfiak és nők - egyformának látszanak. Gőzösünk lassan halad; a sietős emberek postahajókra ülnek, minálunk csak holmi csendes semmittevők gyűlnek össze. Reggeltől estig esznek, isznak, és rengeteg sok edényt, kést, villát, kanalat piszkolnak be; az én munkám az edény elmosása, én tisztítom a villákat és késeket, s ez reggeli hat órától kezdve csaknem egészen éjfélig elfoglalt. Napközben kettő és hat óra között, este pedig tíztől éjfélig kevesebb a munkám: az utasok kipihenik az evés fáradalmait, s csak isznak: teát, sört, vodkát. Ezekben az órákban szabad az egész éttermi személyzet: az én főnökségem. Az asztalnál, a lefolyó közelében teázik Szmurij szakács, helyettese, Jakov Ivanics, továbbá a konyhaedények mosogatója, Makszim, és a fedélzeti utasok pincére, a csontos, himlőhelyes arcú, szétfolyó szemű, púpos Szergej. Jakov Ivanics mindenféle szemérmertlenséget mesél, röhögve nevet, ilyenkor kimutatja korhadtt, zöld fogait. Szergej a füléig húzza szét békaszáját, a zord Makszim hallgat, csak nézi őket meghatározhatatlan színű, szigorú szemével.

- Ázsiaiak! Mordvinok! - jelenti ki nagy néha öblös hangján a főszakács.

Ezek az emberek nem tetszenek nekem. A kövér, kopasz kis Jakov Ivanics csak nőkről beszél, és mindig mocskosan. Arca üres, szürke foltos, egyik oldalán szemölcs, és benne vörös szőrpamacs, ezt gazdája tűhegyesre szokta kipödrögni. Ha a hajón felbukkan egy afféle élénk és engedékeny női utas, Jakov Ivanics valahogy különösen félszegen és ijedősen sündörög körülötte, mint egy koldus, mézesmázosan és siránkozva beszél vele, ajkán hab jelenik meg, s ezt időről időre gyorsan lenyalja gyalázatos nyelvével. Hogy, hogy nem, arra gondolok, hogy a hóhérok is ilyen zsíros emberek lehetnek.

- Külön tudomány: a nőket tüzessé tenni - oktatja Szergejt és Makszimot; ezek figyelmesen hallgatják, felfúvódnak, kivörösödnek.

- Ázsiaiak - dörghi megvetően Szmurij, lomhán feláll, és rám parancsol: - Peskov, indulás!

A fülkéjében bőrkötéses könyvet nyom a kezembe, és leheveredik a jégsekreény melletti pucssre.

- Olvasd fel!

Leülök egy téasztásládára, és lelkiismeretesen olvasom:

- „A csillagokkal kirakott umbrákulum az éggel való kényelmes összeköttetést jelenti, amely úton megszabadulnak a profánoktól és a bűnöktől...”

Szmurij rágyújt egy cigarettára, prüszkölve fújja ki a füstöt, és ezt dörmögi:

- Marhák... Meg van írva...

- „A bal mell lemeztelenítése ártatlan szívet jelent...”

- Kinek lesz meztelen a melle?

- Az nincs megírva.

- Egyszóval a fehérnépé... Ó, a paráznák!

Behunyja a szemét, és karját feje alá hajtva fekszik, cigarettája alig füstöl, odatapad a szája szögletébe, ő megigazítja a nyelvével, olyant szippant belőle, hogy sípol a melle, széles arca pedig elmerül a füstfelhőben. Néha úgy rémlik nekem, hogy elaludt, abbahagyom az olvasást, és megnézegetem ezt az átkozott könyvet, már-már hányingerem van tőle, annyira undorít.

Szmurij azonban rám reccsent:

- Olvasd!

- „Venerabel feleli: nézd, kedves barátom, frère Szüveriján...”

- Szeverjan...

- Itt az áll, hogy Szüveriján...

- Úgy? Micsoda ördögösség! Amott, a végén, versek állnak, kezd el onnét...

Elkezdem:

Profánok, kik kíváncsiak vagytok a mi dolgainkra,
A ti gyenge szemetek sohasem látja meg azokat.
Azt sem fogjátok megtudni, hogyan dalolnak frère-jeink.

- Állj - mondja Szmurij -, hiszen ez nem vers! Add ide a könyvet...

Dühösen átlapozza a vastag kék lapokat, majd bedugja a könyvet a matracába.

- Végy elő másikat...

Bánatomra vasveretű fekete ládjában sok könyv van, köztük: *Omír tanításai, Tüzérségi emlékiratok, Lord Sedengally levelei, A poloskának nevezett ártalmas fűregről, valamint annak elpusztításáról, mellékelve a kísértőjelenségei esetére szóló óvóintézkedéseket*; és könyvek, amelyeknek nincs se eleje, se vége. A szakács néha rávett, hogy vegyem sorra e könyveket, olvassam fel mindegyiknek a címét; olvastam, ő pedig mérgesen dörögte:

- Firkálnak, a szélhámosok... Mintha szájon ütnék az embert, és nem tudná, hogy miért. Gervaszij! Hogy az ördögbe kerül elő ez a Gervaszij! Az umbrákulum...

A különös szavak, az ismeretlen nevek tolakodóan bevésődtek emlékezetembe, csiklandozták a nyelvemet, pillanatonként a számra tolultak - talán a hangzásukban rejtett az értelmük? Odakint pedig szüntelenül dalolt, csobogott a víz. Jó volna a tatra menni, ott gyűlnek össze az áruval telt ládák között a matrózok, hajófutók - kifosztják kártyán az utasokat, nótáznak, érdekes történeteket mesélnek. Jólesik velük ülni, és hallgatni csupa egyszerű, érthető dolgot, nézni a Káma partjait, a rézhúrként feszesre nyúlt fenyőket, a réteket, melyeken a zöldár kis tavakat hagyott hátra, s ezek most úgy fekszenek, mint egy törött tükör darabjai, visszaverik a kék eget. Hajónk elszakadt a szárazföldtől, fut előre, a partról pedig, az elfáradt nap csendjében, láthatatlan harangtornyokból árad a kongás, eszünkbe juttatja, hogy ott falvak, emberek vannak. A hullámokon halászbárka ring, olyan, mint egy karéj kenyér; amott a parton falucska bukkant elő, kölykök csapata lubickol a folyóban, a homok sárga szalagján piros inges paraszt halad. Így távolról, a folyóról, minden kellemesnek látszik, mintha játékszer volna: mulatságosan apró és tarkabarka. Kedvem volna barátságos, szíves szavakat kiáltani a partra - a partra és az uszályra.

Ez a vörös uszály nagyon foglalkoztatott, képes voltam egy álló órán át szünet nélkül nézni, hogyan szeli tompa orrával a zavaros vizet. A gőzös úgy vonszolta maga után, mint ahogyan a disznókat szokták; a kötél, ha meglazult, a vizet csapkodta, majd újra kifeszült, bőségesen hullatta magáról a vízcseppeket, és orránál fogva rángatta az uszályt. Nagyon szerettem volna látni azoknak az embereknek az arcát, akik mint állatok ültek: vasketrecben. Permben, amikor a partra kísérték őket, odafurakodtam az uszály pallójához; tucatszámra mentek el mellettem a szürke kis emberek, visszhangosan dobogva, bilincseik láncait csörgetve, meggörnyedve batyujuk súlya alatt; mentek asszonyok és férfiak, öregek és fiatalok, szépek és rútak, de egészen olyanok voltak, mint mindenki más, csupán a ruhájuk volt elütő, és hajuk leborotválásával elégtelenítették a fejüket. Persze: ezek rablók - de hiszen nagyanyó annyi jót mondott a rablókról.

Szmurij, aki inkább emlékeztetett kegyetlen rablóra, mint a többiek, komoran nézegette az uszályt, és ezt dünnyögte:

- Ments meg, Uram, az ilyen sorstól!

Egyszer megkérdeztem tőle:

- Miért van ez: hogy maga főz, a többiek pedig gyilkolnak, rabolnak?

- Én nem főzök, hanem elkészítem az ételeket; főzni csak a fehérszék szokott - mondta elmosolyodva; majd némi gondolkodás után hozzátette: - Az emberek közti különbség a butaságban rejlik. Az egyik okosabb, a másik kevésbé, a harmadik egészen sült bolond. És hogy okosabbak legyünk, helyes könyveket kell olvasnunk a feketemágiáról, és... mi is van még? Minden könyvet el kell olvasnunk, akkor megtaláljuk az igazit...

Állandóan oktatott:

- Olvass! Ha nem értesz meg egy könyvet, olvasd el hétszer, és ha hétszer sem érted meg, olvasd el tizenkétszer...

Szmurij a gőzös minden utasával, beleértve még a hallgatag vendéglőst is, hányaveti módon, alsó ajkát megvetően biggyesztve, bajuszát felborzolva beszélt, mintha köveket vagdosott volna az emberekhez. Irányomban gyengéd és figyelmes volt, figyelmességében azonban valami egy kissé megijesztett; néha olyan féleszünek gondoltam, mint nagymama húgát.

Olykor így szólt hozzám:

- Várj azzal az olvasással...

És sokáig feküdt, szemét behunyva, orrán át szuszogva; nagy hasa hullámozott, mellén, mint egy holttesten, összetett kezének meg-megmozdult valamelyik összeégetett, szőrös ujja: láthatatlan kötőtűvel kötött egy láthatatlan harisnyát. És hirtelen megint zsémbeskedni kezdett:

- No, igen. Nesze neked okosság, és eredj vele az életbe. Az ész úgyanis szűken mérték, és nem is egyformán. Ha mindenki egyenlően okos volna, akkor... ó, nem... Az egyik megérti a dolgokat, a másik nem érti meg, és vannak, akik egyáltalán nem is akarják megérteni, úgy ám!

Meg-megbotolva szavaiban, katonaelőéből mesélt történeteket; e történetek értelmét képtelen voltam kihámozni, úgy éreztem, hogy érdektelenek, meg aztán nem is sorjában mondta el, hanem ahogyan éppen eszébe jutottak.

- Hívhatja azt a közlegényt az ezredparancsnok, és megkérdezi: „Mint mondott neked a hadnagy?” Erre az elmondja úgy, amint történt: katonának igazat kell mondania. A hadnagy pedig úgy néz rá, mint a falra, és elfordul, lehorgasztja a fejét. Hát igen...

A szakács haragszik, fújja a füstöt, és morog:

- Hát tudom azt én, mit lehet mondani, mit nem? Akkor a hadnagyot várfozságra ítélték, az édesanyja pedig azt mondja... jaj, istenem! Hiszen nem értek én semmit...

Meleg van. Körös-körül minden halkan rezeg, zümmög, a hajófülke vasfala mögött csobog a víz, sulykol a hajókerék, a hajóablak előtt széles sávban ömlik a folyó, messziről látszik a parti rétek csíkja, fák derengenek. Hallásom hozzászokott mind az itteni hangokhoz, úgy rémlik, hogy körös-körül csend van, bár a hajó orrában mélabúsan üvölti egy matróz:

- Hé-é-ét, hé-é-ét...

Semmiiben sincs kedvem részt venni. Semmit sem akarok hallani, csinálni, csak ülnék valahol az árnyékban, ahová nem jut el a konyha forró zsírszaga - ülnék, és félálomban nézném, hogyan siklik a vízen ez a csendes, fáradt világ.

- Olvass fel! - parancsolta a szakács hangosan.

Félnek tőle még az első osztály pincérei, sőt a békés természetű, szófukar vendéglős is, ez a süllőszerű ember a jelek szerint ugyancsak fél Szmurijtól.

- Hé, ti disznók! - kiáltja a vendéglői személyzetnek. - Gyere csak, te tolvaj! Ázsiaiak... Umbrákulum...

A matrózok és fűtők tisztelettel viseltetnek irányában, igyekeznek a kegyeibe férközni; tőle kapják a kifőtt levest, érdeklődik falujuk, családjuk felől. Az olajos, kormos belorusz fűtőket a hajón alsóbbrendű embereknek tekintették, közös névvel *jagutoknak* hívták őket, ingerkedtek velük:

- Jagu, bjagu, na berjagu... - szavakkal utánozták a belorusz kiejtést.

Mikor Szmurij ezt hallotta, felháborodott, elöntötte a vér, és ráordított a fűtőre:

- Hogy engedheted meg, hogy kinevessenek, te fapofájú? Vágj a képébe annak a *kacapnak*.

Egyszer a jóképű és gonosz fedélzetmester ezt mondta neki:

- *Jagut, hohol!* mind egykutya!

A szakács megragadta a gallérjánál és övénél, a levegőbe emelte, és rázni kezdte, közben kérdezgette:

- Akarod, hogy összetörjelek?

Gyakran veszekedtek, néha verekezésre is sor került, de Szmurijt nem ütötték: emberfeletti ereje volt, és ezenkívül gyakran, szívélyesen beszélgetett vele a kapitány felesége, ez a magas termetű, telt idomú, férfiarú asszony, aki sima haját olyan rövidre nyíratta, mint egy kisfiú.

Szmurij vadul itta a vodkát, de sosem lett részeg. Reggel kezdte az ivást, négyszerre kiürített egy palackot, és egészen estig hörgölgette a sört. Arca fokozatosan elszürkült, sötét szeme álmélkodva tágult szélesre.

Esténként hatalmas fehér testével ráült a lefolyóra, és ott ült némán, órák hosszat, komoran nézte a tovahömpölygő messziséget. Ilyen órákban mindenki különösen félt tőle, én viszont sajnáltam.

A konyhából kijött Jakov Ivanics, átizzadva, felhevülve; megállt, kopasz fejét vakargatta, majd legyintve eltűnt, vagy messziről odaszólt:

- A kecsge megdöglött...

- Akkor tegyük a szoljankába...

- És ha hallevest rendelnek, vagy párolt halat?

- Készítsd csak el. Megzabálják.

Néha közel akartam férközni hozzája, s ő nehezen fordította rám a szemét:

- Mi az?

- Semmi.

- Jól van...

Egy ilyen órán egyszer mégis megkérdeztem:

- Miért riaszt el mindenkit, hiszen maga jó ember?

Várakozásom ellenére nem haragudott meg.

- Én csak tehozzád vagyok jó.

De rögtön hozzátette, jámborul és elgondolkodva:

- Vagy tán igaz, és mindenkire jó vagyok. Csak nem mutatom ki, nem szabad megmutatni az embereknek, mert akkor eltipornak. A jó emberre rálép mindenki, mint mocsárban a zsombékra... és eltapossák. Eredj, hozzád sört...

Megivott egy palackkal, minden pohár után leszopta a bajuszát, és így szólt:

- Ha nagyobb volnál, madárkám, megtanítanálak sok mindenre. Van nekem mondanivalóm, nem vagyok én ostoba... Olvass könyveket, azokban minden szükségesnek benne kell lennie. A könyv nem bolondság! Akarsz sört?

- Nem szeretem.

- Jól van. Ne is igyál. Az iszákosság átok. A vodka az ördögtől van. Ha gazdag volnék, elkergetnélek, hogy tanuljál. A tanulatlan ember olyan, mint a jószág: akár járomba fogják, akár levágják, akár vágóhídra küldik, csak tűri nagy jámboran...

A kapitányné egy Gogol-kötetet adott neki, felolvastam a *Szörnyű bosszú*-t, nagyon tetszett nekem, Szmurij azonban haragosan kiabálta:

- Butaság, mese! Tudom, hogy vannak más könyvek...

Elvette tőlem a könyvet, egy másikat hozott a kapitánynétól, és komoran utasított:

- Olvasd a *Tarasz*-t, vagy hogy is hívják? Keresd meg, benne. A kapitányné azt mondja, hogy szép... De kinek szép? Neki vagy nekem? Neki szép, de nekem talán nem. A haját lenyíratta, ugye? De a fülét miért nem vágatta le?

Amikor Tarasz verekedni hívta ki Osztapot, a szakács jóízűen elnevette magát.

- Nocsak! Hát aztán? Az egyik okos, a másik erős! Hogy miket nyomtatnak le! A tevék...

Figyelmesen hallgatott, de gyakran zsörtölődött:

- Eh, butaság! Nem lehet egy embert kettéhasítani a vállától az ülepéig! Nem lehet! És lándzsával sem lehet felemelni, mert kettétörne a lándzsa! Hiszen én is katona vagyok...

Andrij árulása undort keltett benne.

- Aljas fickó, mi? Egy nőszemélyért! Pfuj!

Amikor azonban Tarasz agyonlőtte a fiát, a szakács leeresztette lábát a fekhelyéről, rákönykölt, meggörnyedt, és sírva fakadt - arcán lassan csurogtak alá a könnyek, lecsöppentek a fedélzetre; szipogott, és ezt dünnyögte:

- Ó, istenem... istenem...

És hirtelen rám ripakodott:

- Olvasd hát, ördögfajzat!

Megint sírva fakadt, és még hevesebben, még keserűbben akkor, amikor Osztap a halála előtt ezt kiáltotta: „Apám, hallasz engem?”

- Mind elpusztultak - zokogott fel Szmurij -, mind, ugye? Ez már a vége? Eh, átkozott eset! Pedig micsoda emberek voltak. Ez a Tarasz... he? Micsoda emberek...

Kivette kezemből a könyvet, és figyelmesen megnézte, telecsöpögtetve könnyeivel a fedelét.

- Szép könyv! Ünnepe elolvasni!

Aztán elolvastuk az *Ivanhoe*-t: Szmurijnak nagyon tetszett Richard Plantagenet.

- Igazi király! - mondta meggyőződéssel. Én unalmasnak találtam a könyvet.

Általában ízlésünk nem egyezett: engem nagyon lekötött a *Tom Jones* - annak ódon fordítása: a *Tom Jones, talált gyermek históriája* -, Szmurij viszont morgott:

- Butaság! Mi közöm nekem ahhoz a Tomhoz? Mi dolgom vele? Másféle könyveknek is kell lenniük...

Egyszer azt mondtam neki, hogy tudom: vannak másféle könyvek is: földalatti, tilos könyvek, ezeket csak éjszaka, pincékben lehet olvasni.

Rám meresztette szemét, felberzenkedett:

- Mi-micsoda? Mit hazudozol?

- Nem hazudok, egy pópa érdeklődött tőlem irántuk, gyónáskor, de előbb már magam is láttam, hogyan olvassák ezeket, és sírnak...

A szakács mogorván bámult az arcomba, és megkérdezte:

- Ki sírt?

- Az a hölgy, aki hallgatta. A másik még el is futott ijedtében...

- Ébredj fel, félrebeszélisz - mondta Szmurij, lassan lehunyva szemét, majd némi hallgatás után ezt dűnnyögte: - Persze hogy van valahol... Valami titkos. Lehetetlen, hogy ne legyen... Ha nem volnék ennyi idős, no meg ilyen természetű... De azért mégis...

Ilyen ékesszólóan tudott beszélni egy álló órán át.

Magam sem vettem észre, megszoktam az olvasást, élvezettel vettem kezembe a könyvet; amit a könyvek meséltek, jólesően elűtött az élettől, s emez egyre nehezebbé vált.

Szmurij, akit szintén egyre inkább magával ragadott az olvasás, gyakran vont el a munkámtól:

- Peskov, gyere olvasni!

- Még sok az elmosatlan edényem.

- Majd Makszim elmossa.

Gorombán kényszerítette az első mosogatófiút az én munkám elvégzésére, emez dühében poharakat tört össze, a vendéglős pedig szelíden figyelmeztetett engem:

- Kiteszem a hajóról.

Egyszer Makszim a piszkos víz és maradék tea részére szolgáló edénybe szándékosan néhány poharat tett, én pedig kiöntöttem a szennyét a folyóba, s a poharak vele együtt repültek.

- Az én hibám! - mondta Szmurij a vendéglősnek. - Írja föl nekem!

A vendéglő személyzete görbén kezdett nézni rám, azt mondták nekem:

- Eh, te könyvmoly! Ezért kapod a fizetésedet?

És iparkodtak minél több munkával elhalmozni, feleslegesen is bepiszkolták az edényt. Tudtam, hogy mindez rosszul fog végződni, és nem is csalatkoztam.

Egy este valamelyik kis kikötőben felszállt a hajónkra egy vörös képű asszonyság egy leánnyal, akin sárga kendő és új, rózsaszínű mellényke volt. Mind a ketten ittas állapotban voltak: az asszonyság mosolygott, mindenki előtt meghajolt, és szónokolva mondta, mint egy diakónus:

- Bocsánat, kedveseim, én ittam egy kicsit! Bírótság elé állítottak, fölmentettek, hát örömben berúgtam...

A leány is nevetett, zavaros szemmel nézett az emberekre, és lökdöste az asszonyt.

- Eredj már, te dögvészes, eredj, hiszen...

A másodosztályú fülke mellett helyezkedtek el, szemben azzal a kabinnal, ahol Jakov Ivanovics és Szergej aludt. Az asszonyság csakhamar eltűnt valahol, a leányhoz pedig odaült Szergej, s mohón húzta szét békaszáját.

Éjjel, amikor munkám végeztével lefeküdtem aludni az asztalra, odajött hozzám Szergej, és megragadta a karomat:

- Gyere, megházasítunk...

Részeg volt. Megpróbáltam kitépni a karomat, de ő megütött.

- Gyere már!

Odafutott Makszim, ő is részeg volt, és ketten végigcipeltek a fedélzeten az alvó utasok mellett, saját kabinjukhoz. A kabin ajtajánál azonban ott állt Szmurij, Jakov Ivanics az ajtófélfába kapaszkodott, a leány pedig a hátát verte öklével, és részeg hangon kiabálta:

- Hagyjanak, hagyja-a-anak!...

Szmurij kirántott engem Szergej és Makszim kezéből, belemarkolt a hajukba, összekoccantotta a fejüket, és úgy félrelódította őket, hogy mind a ketten elterültek a földön.

- Ázsiai! - mondta Jakovnak, rácsapta az ajtót, és engem meglökve dörögte: - Eredj innét!

Elszaladtam a hajó tatjára. Felhős éjszaka volt, a folyó feketéllett; a tat mögött szürke örvény tajtékzott, széthúzódva a láthatatlan partok felé; az örvények közt haladt előre az uszály. Majd jobbról, majd meg bal felől vörös fényfoltok bukkantak fel, de nem világítottak meg semmit sem, hanem eltűntek a part váratlan kanyaraiban; utánuk még sötétebb és még szomorúbb lett az éjszaka.

Odajött a szakács, leült mellém, mélyet sóhajtott, és rágyújtott egy cigarettára.

- Téged cipeltek ahhoz a fehérchselédhez? Ó, a mocskosak! Hallottam, ahogyan kitervelték...

- A nőt elvette tőlük?

- A nőt? - Durva szitokkal illette a leányt, majd mély nyomatékkal folytatta: - Itt ezek mind férgek. Ez a silány hajó rosszabb, mint a falu. Éltél falun?

- Nem.

- A falu keresztül-kasul romlott! Különösen télen...

Cigarettacsikkjét a vízbe hajította, hallgatott egy ideig, majd újra megszólalt:

- Tönkremégy ebben a csürhében, sajnállak, te kis kutyakölyök. Mindenkit sajnálok. Néha azt sem tudom, mit tegyek... még térdre is hullanék, és így könyörögnék: „Mit csináltok, ebfajzat, mit? Hát vakok vagytok?” A tevék!...

A hajó elnyújtottan bűgött, a vontatókötél megcsobbant a vízben, a sűrű sötétben meglódult a lámpafény, mutatta, merre van a kikötő, a sötétségből pedig újabb fények bukkantak elő.

- Pjanij Bor - dünnyögte a szakács. - Van egy ilyen folyó is, hogy Pjanaja. Volt egy raktárnok altisztünk: Pjankovnak hívták... az írónkunk pedig Zapivohin² volt... Partra szállok...

Testes kámai asszonyok és leányzók hosszú saroglyákon fát hordtak be a partról. A heveder alatt meggörnyedve, rugalmas táncleptekkel páronként jöttek a kazánházhoz, és amikor bedobták a félöves fadarabokat a fekete üregbe, csengő hangon kiáltották:

- Beszórtuk mán!

Amikor a fával jöttek, a matrózok fogdosták a keblüket, a lábukat, a fehérség visongott, ráköptek a férfiakra; amikor pedig visszafelé mentek, a saroglyákkal csapkodva védekeztek a csipkedések és lökdösések ellen. Már vagy tízszer láttam ezt: minden úton, minden kikötőnél, ahol fát rakodtunk, ugyanez történt.

Úgy éreztem, hogy már öreg vagyok, sok esztendeje élek ezen a hajón, és mindent tudok, ami történhet rajta holnap, egy hét múlva, ősszel, jövőre.

Már derengett. A homokos meredélyen, a kikötő fölött hatalmas fenyőerdő rajzolódott ki. Az asszonyok a hegyre mentek fel, az erdő felé, nevettek és daloltak, így emelkedtek egyre feljebb; hosszú saroglyáikkal felfegyverkezve olyanok voltak, mint a katonák.

Sírni szerettem volna, mellemben égtek a könnyek, szívem szinte forrott bennük - ez fájt.

Sírni azonban szégyen, és én segíteni kezdtem Bljahin matróznak a fedélzetet fölmosni.

Jelentéktelen emberke volt ez a Bljahin. Mintha egyre fakulna, fonnyadna, mindig valamilyen sarokba rejtőzött, onnét csillant elő apró szeme.

- Igazi nevem nem is Bljahin, hanem... mert, tudod, az anyám parázna életet folytatott. Van egy nővérem, hát az is... Igen, nyilván ez a sorsa mind a kettőjüknek. A sors, barátocskám, mindnyájunknak olyan, mint a horgony. Továbbmennél, de... hohó, megállj...

És amíg a csutakkal súrolta a fedélzetet, halkan mondta nekem:

- Láttad, hogyan bánnak a nőkkel! Hát ez az! A nedves fa is, ha sokáig csiholják, lángra lobban! Nem szeretem én ezt, barátocskám, nem becsülöm semmire. És ha nőnek születtem volna, beugrottam volna a fekete örvénybe, Krisztus legyen nekem irgalmas!... Úgy sincs senkinek sem szabad akarata, ezek itt pedig még csiholják is őket! Én mondom neked, hogy a heréltek nem buták! Hallottál már a szkopecekről? Okos emberek azok, nagyon helyesen fundálták ki: félre a sok sekély dologgal, szolgáljunk Istennek, tisztán...

Mellettünk ellépdelt a tócsák között a kapitány felesége, magasra emelte a szoknyáját; mindig ilyen korán szokott felkelni. Magas, karcsú, és az arca olyan egyszerű, tiszta... Szerettem volna utánaaszaladni, és egész szívemből kérni:

„Mondjon nekem valamit, mondjon!...”

A hajó lassan távolodott a parttól, Bljahin pedig keresztet vetve mondta:

- Indulás...

² Részeg Erdő, Részeg, Részeges, Iszákos.

Szarapulban Makszim otthagyta a hajót - elment némán, senkitől sem búcsúzva, komolyan és nyugodtan. Mögötte szállt le nevetgélve a jókedvű asszonyság, emögött pedig a leány, gyűrötten, a szeme megduzzadt. Szergej pedig sokáig térdelt a kapitány fülkéje előtt, csókolgatta az ajtóablát, hozzáverte a homlokát, és kiáltozott:

- Bocsásson meg nekem, nem az én hibám! Makszimka volt...

A matrózok, a vendéglői személyzet, sőt néhány utas is - bár tudták, hogy hazudik - biztatva tanácsolták:

- Menj már, menj már, megbocsát neked!

A kapitány elhessegette, még bele is rúgott, úgyhogy Szergej felbukott, de végül is megbocsátott neki. És Szergej azon nyomban elrohant a fedélzeten, felszolgáltá tálcán a teáscsészéket, és kutyaalázatossággal nézett az emberek szemébe.

Makszim helyére a kikötőben felvettek egy vjatkai katonalegényt; kis fejű, piros szemű, csontos ember volt. A segédszakács rögtön tyúkokat adott neki levágásra; a katonalegény leölt egypárat, de a többi szabadon engedte a fedélzeten; az utasok hajtóvadászatot tartottak, és három csirke átrepült a korláton. Ekkor a katonalegény leült a konyha melletti farakásra, és keservesen sírva fakadt.

- Mi van veled, te buta? - kérdezte csodálkozva Szmurij. - Ki látott már katonát sírni?

- Én kisegítőszolgálatos voltam - mondta halkán a katona.

Ez volt a veszte: félóra múlva a hajón mindenki őrajta nevetett; odamentek melléje, közvetlenül az arcába bámultak, így kérdezték:

- Ez az?

És görcsösen rázta őket a bántó, ostoba nevetés.

A katona eleinte nem látta az embereket, nem hallotta a nevetést; ócska kartoningének ujjával törölte le arcáról, mintegy elrejtve kabátujjába, a könnyeket. Piros szeme azonban csakhamar haragosan kigyúlt, és vjatkai módra, szarkaként hadarva mondta:

- Mit meresztitek rám a szemeteket? Ó, hogy pukkadnátok szét!

Ez még jobb kedvre derítette a közönséget, a katonát ujjukkal kezdték bökdösni, rángatták az ingét, a kötényét, úgy játszottak vele, mint egy bakkecskével. És úgy is ingerelték ebédidőig, majd ebéd után valaki egy fakanál nyelére ráerősített egy kifacsart citromot, s a katona hátára kötötte, köténye szalagjához; a katona járkál, a hátán himbálózik a kanál, mindenki hahotázik, ő pedig úgy forgolódik, mint egér az egérfogóban, nem érti, min nevetnek.

Szmurij némán, komolyan figyel, arca nőiessé válik.

Én megsajnálтам a katonát, megkérdeztem a szakácstól:

- Figyelmeztethetem a kanálra?

Némán bólintott.

Amikor megmondtam a katonának, hogy min nevetnek, gyorsan kitapogatta a kanalat, letépte, a földhöz vágta, rátaposott - és mindkét kezével belemarkolt a hajamba; verekedni kezdtünk a közönség nagy gyönyörűségére: rögtön körülvettek bennünket.

Szmurij szétlódította a nézőket, elválasztott minket egymástól, és először az én fülemet tépázta meg, majd a katonát ragadta meg a fülénél. A közönség, amikor látta, hogyan rángatózik a kis ember feje, s hogyan táncol a katona a szakács kezében, őrlöngve ordítani kezdtek, fűtyültek, dobogtak, gurultak a kacagástól.

- Rajta, helyőrség! A fejeddel lökd hasba a szakácsot!

Az emberfalkának ez az elrugaszkodott jókedve azt a vágyat keltette bennem, hogy nekirontsak és doronggal csépeljem a mocskos kobakokat.

Szmurij eleresztette a katonát, és hátratett kézzel, mint egy vadkan, felborzolódom, iszonyúan villogtatva fogait, indult a közönség felé.

- Vissza, lóduljatok! Ázsiaiak!

A katona megint nekem rontott, Szmurij azonban fél karral átnyalábolta, a lefolyóhoz vitte, vizet kezdett húzni, öntözte a katona fejét, és úgy forgatta törékeny testét, mint egy rongybabát.

Odafutottak a matrózok, a fedélzetmester, a másodkapitány, megint tömeg gyűlt össze; valamennyiük fölé emelkedett egy fejjel a vendéglős - halk, szótlán volt, mint mindig.

A katona lekuporodott a konyha melletti farakásra, reszkető kézzel lehúzta csizmáját, és kezdte kifacsarni a kapcáját, az azonban száraz volt, a katona gyér hajából pedig víz csöpögött, s ez újra megneveltette a közönséget.

- Mindegy - szólt a katona halkán, magas hangon -, megölöm ezt a gyereket!

Szmurij a vállamat fogta, és valamit mondott a másodkapitánynak; a matrózok szétoszlatták a közönséget, s amikor valamennyien eltávoztak, a szakács megkérdezte a katonát:

- Mit csináljunk veled?

Emez hallgatott, vad tekintettel nézett engem, és egész testében furcsán rángatózott.

- Vi-gyázz! Bolond! - szólt Szmurij.

A katona felelt:

- Egy csipiszt! Nem vagy a századnál.

Láttam, hogy a szakács zavarba esett, felfűjt arca ernyedten lelohadt, köpött egyet és elment, magával vitt engem is; kábultan lépkedtem mögötte, és vissza-visszanéztem a katonára, Szmurij pedig értetlenül dűnnyögte:

- Ennek meg mi szállt a fejébe? Már engedelmet kérek...

Utolért minket Szergej, és miért, miért nem, suttogva mondta:

- A saját nyakát akarja elvágni.

- Hol? - vakkantott Szmurij, és odaszaladt.

A katona a személyzeti fülke ajtajánál állt, kezében nagy késsel: ezzel a késsel vágta le a tyúkok fejét, ezzel hasogatták a fát a gyújtáshoz - tompa volt és csorba, szinte fűrésznek látszott. A fülke előtt közönség állt, nézegették a nedves fejű, furcsa kis emberkét; pisze orrú arca reszketett, mint a kocsonya, szája fáradtan szétnyílt, ajka meg-megrándult. Ezt üvöltötte:

- Mit kínoznak?... Mit kí-noz-nak?

Felugrottam valamire, az emberek feje fölött néztem az arcokba: az emberek mosolyogtak, vihogtak, egymásnak mondogatták: - Nézd, nézd...

Amikor a katona sovány gyermekkezével a nadrágjába kezdte gyömöszölni kicsúszott ingét, mellettem egy jámbor képű ember sóhajtva mondotta:

- Meg akart halni, és most a nadrágját igazítja...

A közönség még hangosabb nevetésben tört ki. Világos volt: senki sem hiszi el, hogy ez a katona képes volna elvágni a nyakát - én sem hittem el, Szmurij pedig futó pillantást vetett rá, és a hasával kezdte az embereket szétlökdösni, így szólt rájuk:

- El innét, ostoba!

Egyszerre sokakat nevezett ostobának: odalépett egy egész embercsoporthoz, és rájuk förmedt:

- El innét, ostoba!

Ez is komikusan hatott, de igaznak látszott: aznap reggel óta a tömeg olyan volt, mint egyetlen, nagy ostoba alak.

Miután szétkergette a közönséget, odament a katonához, és feléje nyújtotta a kezét:

- Add ide a kést!

- Mindegy - mondta a katona, a hegyével nyújtva feléje a kést; a szakács a kést nekem adta, és belökte a katonát a fülkébe.

- Feküdjél le és aludjál! Mit akarsz, he?

A katona szótlanul leült a priccsre.

- Ő majd enni hoz neked és vodkát; iszol vodkát?

- Egy keveset iszom...

- Te vigyázz, ne nyúlj hozzá: nem ő űzött csúfot belőled, érted? Mondom, hogy nem ő.

- De miért kínoztak? - kérdezte halkán a katona.

Szmurij várt, majd komoran felelte:

- Hát mit tudom én?

Amikor velem ment a konyha felé, ezt dünnyögte:

- Nohát... Valóban belekötöttek a szerencsétlenbe! Látod, hogyan? Ugye, ugye! Az emberek örületbe kergethetnek, öcsém, bizony... Rád ragadnak, mint a poloskák, és alászolgája! De mit: poloskák? rosszabbak a poloskánál...

Amikor odavittem a katonának a kenyeret, a húst és a vodkát, a priccsen ült, előre-hátra himbálózva, és halkán szipogva sírt, mint egy vászoncseléd. Letettem a tányért az asztalára, és így szóltam:

- Egyél...

- Reteszeld be az ajtót.

- Sötét lesz.

- Reteszeld be, különben megint idecsődülnek...

Kimentem. Ki nem állhattam ezt a katonát, nem ébresztett bennem sem részvétet, sem sajnálatot. Ez helytelen volt: nagyanyó sokszor oktatott: „Az embereket sajnálni kell, mind szerencsétlen, mindnekinek nehéz...”

- Odavitted? - kérdezte a szakács. - Nos, hogy van?

- Sír.

- Ilyen egy... rongy ember! És ez katona?

- Nem sajnálom.

- Micsoda? Mit jelent ez?

- Az embereket sajnálni kellene...

Szmurij kézen fogott, magához húzott, és nyomatékkal mondta:

- Erőszakkal senkit sem sajnálhatsz, hazudni pedig nem szabad: megértetted? Ne siránozz, a magad dolgával törődj...

Ellökött magától, és komoran tette hozzá:

- Nem neked való ez a hely! Nesze, gyűjts rá...

Szívem mélyéig fel voltam dűlva, teljesen felkavart az utasok viselkedése, kimondhatatlanul megalázónak és lesújtónak éreztem, ahogyan ingerelték a katonát, és boldogan hahotáztak, mikor Szmurij a fülét cibálta. Hogyan tetszhetett nekik ez a visszataszító, szánalmas látvány, miért nevettek ilyen boldogan?

Lám, most megint leültek a helyükre, végigheveredtek az alacsony ponyva alatt, isznak, falnak, kártyáznak, békésen, komolyan beszélgetnek, nézik a folyót, mintha nem is ők fűtyültek és ordítottak volna egy órával ezelőtt. Valamennyien ugyanolyan csendesek, lomhák, mint mindig; reggeltől estig lassan tengenek-lengenek a hajón, mint napfényben a pillék vagy a porszemek. Lám, ott egy tucatnyi ember a kijáratnál lökdösődik: keresztet vetve mennek ki a hajóról a kikötőbe, a kikötőből pedig újabb, ugyanilyen emberek ballagnak pontosan szembe velük, ugyanúgy görnyednek meg a batyuk és ládák súlya alatt, ugyanolyan az öltözkük...

Az embereknek ez az állandó cserélődése nem változtatja meg a hajó életét: az új utasok ugyanarról fognak beszélni, amiről az előbbieket - a földről, a munkáról, Istenről, a nőkről, sőt ugyanazokkal a szavakkal.

- Isten rendelte, hogy tűrni kell, tehát tűrj csak, ember! Hiába minden: ez a mi sorsunk...

Unom ezeket a szavakat, bosszantanak is; én nem tűröm el a piszkot, nem akarom tűrni a gonoszságot, az igazságtalanságot, mások sértő bánásmódját: szilárdan tudom, érzem, hogy nem szolgáltam rá erre a bánásmódra. A katona sem szolgált rá. Vagy talán ő maga akarná, hogy kinevessék?...

Elkergették a hajóról Makszimot, aki jólelkű, komoly legény volt, Szergejt viszont, az alávaló Szergejt, meghagyták. Semmi sincs úgy, ahogy kellene. És ezek, akik képesek hajtóvadászatot rendezni egy emberre, s majdnem az örületbe kergetni, vajon miért engedelmeskednek mindig alázatosan a matrózok haragos kiáltozásának, miért hallgatják végig jámborul a szidásaikat?

- Miért csoportosultok a fedélzeten? - kiáltja a fedélzetmester, összehúzza szép, de haragos szemét. - A hajó féloldalt dől, oszlojak hát, ostoba fráterek!

A ráncba szedett „fráterek” átözoñlenek a túlsó fedélzetre, onnét pedig ismét továbbkergetik őket, mint a birkákat.

- Ej, átkozottak!

Meleg éjszakák a napközben átforrósodott bádogtető alatt fűledt a levegő; az utasok mint a svábbogarak másznak széjjel az egész fedélzeten, s ott fekszenek le, ahol éppen helyet találnak; egy-egy kikötő előtt a matrózok rúgásokkal keltik fel őket.

- Hé, mit feküsztek ide az útba! El innen, a helyetekre!

Felállnak, és álmosan támolyognak oda, ahová lökdösik őket. A matrózok ugyanolyanok, mint ők, csak az öltözetük más, mégis úgy parancsolgatnak, mint a rendőrök.

Az emberekben mindenekelőtt azt lehet felfedezni, ami bennük halk, félnék és szomorúan alázatos - és milyen furcsa, milyen szörnyű az, amikor az alázatosságnak ezen a kérgén keresztül áttör a vadság, az értelmetlenség meg az ingerkedés, ami majdnem mindig keserű. Nekem úgy rémlik, ezek az emberek nem tudják, hová viszik őket - és mindegy nekik, hol teszik ki őket a hajóról. Bárhol kerültek is partra, nem sokáig ültek ott egy helyben, megint csak felszállnak erre vagy amarra a hajóra, megint útra kelnek valamerre. Mindnyájan valamiféle eltévelyedett, hazátlan emberek, az egész föld idegen nekik. És valamennyien az eszelősségig gyávák.

Egyszer éjfél tájban valami szétpattant a gépházban, és olyat dörrent, mint egy ágyú. A fedélzetet rögtön fehér gőzfelhő borította el, sűrűn szállt föl a gépházból, füstölve tört elő minden hasadékból; egy láthatatlan személy fülrepestzően kiabálta:

- Gavriló, míniumot, tömítést!

Én a gépház szomszédságában, ugyanazon az asztalon aludtam, ahol az edényt mosogattam, s miután felébredtem a dörrenésre és a rázkódásra, a fedélzeten csend volt, a gépházban forrón sistergett a gőz, kalapácsok kopácsoltak szaporán. Néhány pillanat múlva azonban minden fedélzeti utas zűrzavaros kiáltozásban tört ki, ordítottak, és egyszerre félelmetes hangulat támadt.

A gyorsan oszladozó fehér homályban rohangásztak, egymást döntötték fel fedetlen fejű nők, kerek, halszemű, zilált férfiak, valamennyien batyukat, zsákokat, ládákat cipeltek valahova, megbotlottak és elestek, hívták Istent, Szent Miklóst, püfölték egymást; nagyon borzalmas, de ugyanakkor érdekes is volt; én az emberek után futottam, és egyre lestem: mit csinálnak?

Első ízben láttam éjszakai riadalmat, s valahogyan rögtön megértettem, hogy tévedésből támadt: a hajó nem is lassította mozgását, úgy haladt tovább; a jobb fedélzet oldalán, nagyon közel, aratók máglyái égtek, tiszta éjszaka volt, magasan állt a telihold.

A fedélzeten pedig egyre gyorsabban szaladgáltak az emberek, az osztályok utasai előugrottak, valaki átvette magát a korláton, utána a másik és még egy; két paraszt meg egy barát dorongokkal leverte egy padot, amely a fedélzethez volt erősítve; a tatról egy nagy tyúkketrecet dobtak a vízbe; a fedélzet közepén, a kapitányi hídra vezető lépcső mellett térdelt egy paraszt, s a mellette elfutó emberek felé hajlongva, farkasként üvöltötte:

- Pravoszlávok, bűnös vagytok!

- Sátánok, a csónakot! - kiabálta egy kövér úriember, egy szál nadrágban, ing nélkül, és öklével verte a mellét.

Matrózok futkostak, az embereket galléron ragadták, fejbe kólingatták, lelökték a fedélzetre. Súlyos léptekkel jött, hálóingére kapott kabátban Szmurij, és öblös hangon magyarázta az embereknek:

- Szégyelljék magukat! Mi az? Megőrültek? Hiszen már áll a hajó, megállt, no! Itt a part! Azokat a hülyéket, akik a vízbe ugrottak, az aratók kifogták, kihúzták, ott vannak; látják a két csónakot?

A harmadosztályú utasoknak pedig ököllel verte a fejét, felülről csapott rájuk, és azok némán, mint a tuskó kerültek el a fedélzeten.

A fejetlenség még el sem ült, amikor egy köpönyeges hölgy evőkanállal a kezében nekiment Szmurijnak, s a kanállal az orra előtt hadonászva kiabálta:

- Hogy merészelsz?

Egy csuromvíz úriember visszatartotta, és bajsát rágva bosszúsan mondta:

- Hagyd ezt a fatuskót...

Szmurij, két karját széttárva, zavartan pislogott, és tőlem kérdezte:

- Hát ez mi? Mit akar ez éntőlem? No de ilyen! Hiszen először látom életemben!

Valami parasztocská vérző orral szipogva rikkantotta:

- Finom emberek! Hisz ezek rablók!

A nyár folyamán kétszer láttam pánikot a hajón, és mindkét alkalommal nem közvetlen veszély idézte elő, hanem a veszély lehetőségétől való félelem. A harmadik alkalommal két tolvajt fogtak az utasok - az egyik tolvaj zarándoknak volt öltözve -, majdnem egy álló órán át ütötték őket úgy, hogy a matrózok ne lássák, amikor pedig a matrózok kivették a kezükből a tolvajokat, az utazóközönség őket kezdte szidni:

- Persze, az egyik tolvaj védi a másikat!

- Magatok is gazemberek vagytok, ezért óvjátok a gazembereket!

A gazembereket az eszméletlenségig összeverték, nem is bírtak a lábukra állni, amikor az egyik kikötőben átadták őket a rendőrségnek...

Sok ilyesmi történt, ami olyan heves izgalomba hozott, hogy képtelen voltam megérteni az embereket: jók-e vagy gonoszak, jámborak-e vagy kötekedők? És miért ilyen kegyetlenül, ilyen mohón gonoszak, miért ez a birkatürelem?

Meg-megkérdeztem erről a szakácsot, ő azonban cigarettafüstbe burkolózva, nemegyszer mérgesen mondta:

- Eh, hogy téged mi piszkál! Hát ilyenek az emberek... az egyik okos, a másik ostoba. Olvass könyveket, és ne okoskodjál. A könyvekben, ha igaziak, mindennek benne kell lennie...

A vallásos könyveket, a szentek életét nem szerette.

- Nos, ez a papoknak való meg a papok fiainak...

Szerettem volna örömet szerezni: könyvet ajándékozni neki. Kazanyban, a kikötőben öt kopejkáért megvettem azt, hogy *Miként mentette meg egy katona Nagy Péter életét*, a szakács azonban éppen részeg és dühös volt, így hát nem mertem átadni neki az ajándékot, és először magam olvastam végig. Nagyon megtetszett, minden olyan egyszerű, érthető, érdekes és tömör volt benne. Biztosra vettem, hogy ez a könyv tanítónak is örömet szerez.

Amikor azonban átadtam neki a könyvet, szótlanul gombóccá gyúrta a tenyerében, és áthajította a korláton.

- Ez dukál a te könyvednek, tökfilkó! - mondta mogorván. - Tanítalak, mint egy kutyát, és mégiscsak vadat akarsz zabálni, he?

Toppantott, és rám förmedt:

- Miféle könyv ez? A butaságokat én már mind olvastam! Mi áll benne: igazság? Nos, beszélj!

- Nem tudom.

- De én tudom! Ha egy embernek levágták a fejét, akkor lezuhan a létráról, és a többiek már nem másznak fel a szénapadlásra. A katonák nem buták! Inkább felgyújtanak a szénát, és alászolgája! Megértetted?

- Megértettem.

- No látod! Én ismerem Péter cár életét: ez nem történt meg vele! Eredj innét...

Megértettem, hogy a szakácsnak igaza van, de az a könyvecske mégiscsak tetszett nekem; még egyszer megvásároltam, másodszor is elolvastam, és ekkor álmélkodva állapítottam meg, hogy valóban rossz könyv. Ez zavarba hozott, és ettől kezdve még több figyelemmel és bizalommal viseltetem a szakács iránt, ő pedig, hogy, hogy nem, egyre gyakrabban mondta, igen bosszúsan:

- Eh, mennyire kellene téged tanítani! Nem való neked ez a hely...

Én is éreztem, hogy nem nekem való. Szergej gyalázatosan bánt velem; többször észrevettem, hogy elvesz az asztalomról teáskészleteket, és a vendéglős tudta nélkül adja az utasoknak. Tudtam, hogy ez lopásnak számít, Szmurij nemegyszer figyelmeztetett is:

- Vigyázz, ne adj a pincéreknek teásedenyt az asztalodról!

Még sok minden rossz ért engem, gyakran szerettem volna a legelső kikötőben megszökni a hajóról, elbujdosni az erdőbe, de Szmurij visszatartott: egyre gyengédebb volt hozzám, és nagyon lenyűgözött a hajó állandó mozgása. Kellemetlen volt, amikor megállt egy kikötőben, én egyre csak vártam, hogy történjék valami, s mi a Kámáról bejussunk a Belájára, Vjatkáig, majd pedig a Volgára, tovább, ahol új partokat, városokat, új embereket fogok látni.

Ám nem így történt: a hajón folytatott életem váratlanul és megalázó módon szakadt meg. Egy este, amikor Kazanyból éppen Nyizsnyijbe haladtunk, a vendéglős hívatott, bementem, ő becsukta mögöttem az ajtót, és Szmurijhoz fordult, aki komoran ült egy párnázott zsámolyon:

- No, tessék.

Szmurij nyersen megkérdezett:

- Te adsz edényeket Szerjozskának?

- Akkor veszi el, amikor én nem látom.

A vendéglős halkán mondta:

- Nem látja, de tud róla.

Szmurij öklével a térdére csapott, majd megvakarta a térdét, és ezt mondta:

- Várjon vele, ráér még...

És eltűnődött. Ránéztem a vendéglősre, ő énrám, de olyan volt, mintha szemüvege mögött nem volna szeme.

Csendes ember volt, nesztelenül járt-kelt, fojtott hangon beszélt. Színehagyott szakálla és üres tekintete olykor előbukkant egy sarok mögül, és rögtön el is tűnt. Lefekvés előtt sokáig térdelt az étteremben a szentkép és az örökmécs előtt, láttam az ajtó résén keresztül, a piros ászhoz hasonlított; de sohasem sikerült meglátnom, hogyan imádkozik: csak térdelt, és nézte az ikont meg a mécsest, sóhajtozott, a szakállát simogatta.

Szmurij hallgatott, majd megkérdezte:

- Adott neked Szerjozska pénzt?

- Nem.

- Soha?

- Soha.

- Nem hazudik - mondta Szmurij a vendéglősnek, emez pedig halkán válaszolt neki:

- Mindegy. Legyen szíves,

- Gyerünk! - förmedt rám a szakács, az asztalomhoz lépett, és könnyedén megfricskázta a fejem búbját. - Buta vagy! És én is buta vagyok! Nekem kellett volna vigyáznom rád...

Nyizsnyijben a vendéglős elszámolt velem: mintegy nyolc rubelt kaptam, az első nagyobb összeget, amit magam kerestem.

Szmurij búcsúzóul komolyan mondta:

- Hát igen, igen... most aztán nyisd ki a szemed, érted? És ne tátsd a szád...

Egy színes, gyöngyös dohányzacskót nyomott a kezembe.

- Nesze, ez a tied! Szép kézimunka, a keresztlányom hímezte nekem... No, isten áldjon! Olvasd a könyveket, ez a legjobb dolog!

Megfogott a hónom alatt, felemelt, megcsókolt, és keményen talpra állított a kikötőhíd fedélzetén. Fájt a szívem érte és saját magamért; majdnem elbőgtem magam, amint láttam, hogyan tér vissza a hajóra, félrelökdösve a rakodómunkásokat, ez a nagy testű, nehézkes, magányos ember...

Hányszor találkoztam aztán hozzája hasonló, jószívű, magányos emberrel, akit megtört az élet!

7

Nagyapa és nagyanyó ismét a városba költöztek. Mérges, harcias hangulatban érkeztem meg hozzájuk, nehéz volt a szívem: hogy is tarthattak engem tolvajnak!

Nagyanyó gyengéden fogadott, és rögtön sietett begyűjtani a számovárt; nagyapa, szokása szerint, gúnyosan megkérdezte:

- Sok aranyat gyűjtöttél össze?

- Annyit, amennyit, de magamnak - feleltem, és leültem az ablakhoz. Diadalmasan előhúztam zsebemből egy csomag cigarettát, és nagyképpően rágyújtottam.

- Ú-úgy - szólt nagyapa, míg átható tekintettel figyelte, mit csinálok. - Egyszóval így vagyunk. A sátán fűvét szívod? Nem lesz ez még korán?

- Még dohányzacskót is kaptam ajándékba - dicsekedtem.

- Dohányzacskó! - sipított nagyapa. - Mi az, kötekedel velem?

Nekem rontott, kinyújtotta vékony, erős karját, zöld szemét villogtatta; én felugrottam, fejemmel hasba löktem, s az öreg leült a padlóra, majd néhány súlyos pillanatig rám nézett, értetlenül pislogott, szája sötéten szétnyílt, de aztán nyugodtan megkérdezte:

- Engem löktél fel, a nagyapádat? Az anyád édesapját?

- Eleget vert már engem - morogtam, de tudtam, hogy visszataszító módon viselkedem.

Nagyapa szikkadt és könnyű teste felemelkedett a padlóról; leült mellém, hirtelen kikapta számból a cigarettát, kihajította az ablakon, és ijedt hangon szólt:

- Te megátalkodott tökfő, nem érted, hogy Isten ezt sohasem bocsátja meg neked, soha az életben? Anya - fordult nagyanyóhoz -, nézz csak ide, hiszen megütött engem! Ez itt! Megütött. Kérdezd csak meg tőle!

Nagyanyó nem kezdett faggatni, egyszerűen odajött hozzám, a hajamba markolt, és tépázni kezdett, közben így szapult:

- Ezért pedig ez jár neked... ez ni...

Fájni nem fájt, de elviselhetetlenül bántó volt, és különösen bántott nagyapa gúnyos nevetése - dobálta magát a székén, nagyokat csapott a térdére, és nevetés közben így káromgott:

- Lám, lám, lám...

Kitéptem magam, kirohantam a pitvarba, ott lefeküdtem a sarokba, és összetörten, kiábrándultan hallgattam, hogyan duruzsol a szamovár.

Odajött nagyanyó, fölém hajolt, és alig hallható hangon suttozta:

- Bocsáss meg, hiszen nem fájt neked, ahogy megcibáltalak, így is akartam! Nem lehetett másként: a nagyapád öregember, tisztelned kell, az ő csontjait is megtörték, lám, őt is epével itatta az élet, nem szabad megbántanod. Nem vagy kicsi, megértheted... Meg kell értened, Aljosa! Ő is csak gyerek, semmi más...

Szavai, akár a meleg víz, tisztára mostak: ettől a jóindulatú suttozástól szégyelltem is magam, és meg is könnyebbedtem, erősen átöleltem nagyanyót, összecsókolóztunk.

- Menj hozzá, menj csak, nem történt semmi! De ne füstölj előtte most mindjárt, hadd szokja meg...

Bementem a szobába, nagyapára néztem, és alig bírtam visszatartani a nevetésemet: valóban olyan elégedett volt, mint egy gyerek, arca sugárzott, lábát lóbálta, vörös szőrű mancsával az asztalt csapkodta.

- Mi az, bakkecske? Megint öklelni akarsz? Ó, te haramia! Egészen az apja! Szabadkőműves: bejön, keresztet sem vet, rögtön rágyújt, eh, te garasos Bonaparte!

Hallgattam. Ő is kifogyott a szóból, és fáradtan elhallgatott, a teánál azonban oktatni kezdett:

- Az istenfélelemre olyan szüksége van az embernek, mint lónak a zablára. Nincs más barátunk, mint az Úr! Ember az embernek adáz ellensége!

Hogy az emberek egymás ellenségei, ebben valamiféle igazságot éreztem, a többi pedig nem érintett.

- Most menj el megint Matrjona nénihez, tavasszal pedig egy hajóra. A telet töltsd el náluk. De meg ne mondd, hogy tavasszal otthagysz őket...

- Ugyan, hogy lehet becsapni másokat? - mondta nagyanyó, pedig csak az imént csapta be ő is nagyapát, amikor színlelte, hogy megtépz engem.

- Csalás nélkül nem élhetünk - makacskodott nagyapa. - Nos, mondd meg: ki él csalás nélkül?

Este, amikor nagyapa nekiült a zsoltárolvasásnak, nagyanyó meg én kimentünk a házból a mezőre; az az apró, kétablakos viskó, amelyben nagyapa lakott, a város szélén állt, a Kötél utca „hátsó felén”, errefelé volt valamikor nagyapa saját háza.

- Lám, hova érkeztünk! - szólt mosolyogva nagyanyó. - Nem találja a helyét az öreg, folyton költözködik. Itt sem érzi jól magát, pedig énnekem jó itt!

Előttünk, mintegy három mérföldnyire, gyér fűvű térség terült el, árkok szántották keresztül, erdősörény vette körül, meg a kazanyi országút nyírfasora. Az árkokból vesszők meredeztek elő: cserjék ágai, a hűvös alkony sugari véresre festették az ágakat. Csendes alkonyi szél lengette a szürke fűszálakat; a legközelebbi árok mögött ugyancsak fűszálakként tünedeztek fel a szegény családok fiainak és lányainak sötét alakjai. Távol, jobb felől volt az óhitű temető piros fala, ezt „Földkupac-remetelak”-nak nevezték, balról a mezőről sötét facsoport emelkedett az árok fölé: az ott a zsidó temető. Körös-körül minden szegényesen, hangtalanul lapult a felhasogatott földhöz. A városszéli házikók ablakai riadtan nézték a poros utat, az úton apró, rosszul táplált tyúkok kódorogtak. Az apácakolostor mellett csorda bandukolt, tehének bőgtek; a tábor felől katonazene szűrődött oda, réztrombiták recsegték és harsogtak.

Jön egy részeg, kegyetlenül rántja szét harmonikáját, meg-megbotlik, és ezt dünnyögi:

- Elmegyek hozzád... feltétlenül...

- Ostoba - szól nagyanyó, hunyorogva a vörös naptól -, kihez akarsz te eljutni? Mindjárt eldölsz, elalszol, és álmodban kifosztanak... A harmonikád is, a vigasztalód, odavész...

Elmesélem nagyanyónak, hogyan éltem a hajón, és körülnézek. Azok után, amit láttam, itt szomorúnak érzem a világot, magamat pedig úgy, mint potyka a serpenyőben. Nagyanyó némán és figyelmesen hallgatja a szavamat, ugyanúgy, ahogyan én szeretem hallgatni őt, s amikor elmondom Szmurij történetét, ájtatosan keresztet vetve így szól:

- Jó ember, segítse őt a Szűzanya, jó ember! Vigyázz, el ne felejtsd! Ami jó, arra mindig erősen emlékezzél vissza, ami pedig rossz, azt egyszerűen felejtsd el...

Nagyon nehéz volt bevallanom, miért mondtak fel nekem, de mégis nekiduráltam magam, és elmondtam. Semmiféle hatással nem volt rája, csak egykedvűen jegyezte meg:

- Kicsi vagy még, nem tudod, hogyan kell élni.

- Igen, mindenki ezt mondja egymásnak, nem tudod, hogyan kell élni; a parasztok, a matrózok, Matrjona néni a fiának; de hát mit kell tudni?

Ajkába harapott, és megcsóválta a fejét.

- Ezt már én sem tudom!

- Mégis ezt mondd!

- Miért ne mondanám? - jelentette ki nyugodtan. - Ne sértődjél meg, te még kicsi vagy, neked nem kell tudnod. No de ki az, aki tudja? Csak a gazemberek. Látod, nagyapád okos is, tanult is, mégsem jutott semmire...

- És te jól éltél?

- Én? Jól. Meg rosszul is... mindenféleképpen...

Mellettünk kényelmesen sétáltak az emberek, hosszú árnyékukat vonszolva maguk után, s lábuk nyomán füstként szállt fel a por, eltemetve az árnyékukat. Az esti mélabú még nyomasztóbbá vált, az ablakból nagypapa zsémbes hangja áradt:

- „Úristen, ne sújts engem a te haraggoddal, se bosszúd ne érjen engem büntetésül...”

Nagyanyó mosolyogva szól:

- Unja már őt az Úristen, az ám! Minden este nyöszörög, és miért? Hiszen már öregecske, semmire sincs szüksége, és mégis egyre panaszodik, folyton okoskodik... Az Úristen bizonyára hallgatja az esti hangokat, és elmosolyodik: megint Vaszilij Kasirin dohog!... No, gyerünk aludni...

Elhatároztam, hogy énekesmadarakat fogok; úgy véltem, ez a foglalkozás jól hozhat a konyhánkra: én fogom a madarakat, nagyanyó pedig eladja őket. Hálót, gyűrűt, kelepécét vásároltam, kalitkákat fabrikáltam, s most íme, virradatkor az árokban ülök, a cserjék közt, nagyanyó pedig kosárral és zsákkal járja az erdőt, gyűjti az utolsó gombákat, a kányafa bogóját, a mogyorót.

Csak az imént kelt fel a bágyadt szeptemberi nap: fehér sugarai hol kihunynak a felhőkben, hol meg ezüst legyezőként hullanak rám, az árokba. Az árok mélyén még sűrűbb a homály, innét fehéres köd száll fel; a meredek, agyagos árokoldal sötét és kopasz, a túlsó, menedékesebb partot pedig csenevész fű és sárgás, rozsdaszínű meg vörös lombbal sűrűn borított cserjék fedik; a friss szél letépdési leveleiket, és végigsodorja az árkon.

Az árok alján, a gyomok között tengelicék rikoltoznak, látom a kóró tépett, szürke levelei közt a hetyke madárfejecskék piros kis sapkáját. Körülöttem a kíváncsi cinkék lármáznak; fehér képüket mulatságosan felfújva zajonganak és sürgölődnek, okosak, mint a fiatal kunavinói szegény asszonyok ünnepnapkor; gyorsak, dühösek - mindent tudni akarnak, meg akarnak érteni, és így egymás után esnek bele a kelepécebe. Fájó szívvel látom, hogyan vergődnek, de ez komoly üzleti ügy; átrakom a madarakat a tartalék kalitkákbá, és beleteszem a zsákba: a sötétben aztán csendesesen üldögélnek.

Egy galagonyabokorra csízcsapat telepedett, a bokrot előnti a napfény, a csízek örülnek a napnak, és még vidámabban csipognak: úgy viselkednek, mint az iskolás süvölvények. A falánk gébics annyira otthon érzi magát, hogy elfelejtett melegebb vidékre költözni: a csipkebokor hajlékony ágán ül, csőrével tisztítja szárnytollait, fekete szeme élesen lesi a zsákmányt. Pacsirtaként felröppen, elkap egy dongót, gondosan rátűzi egy tüskére, és megint csak ül, forgatja szürke tolvajfejecskéjét. Zajtalanul röppen el a bölcs madár, a meggyvágó: mohó ábrándjaim tárgya, de szeretnék egyszer ilyet fogni! Egy pírók elvált a csapatjától, s most egy égerfán ül, piros és méltóságteljes, mint egy tábornok, dühösen csikorogva csóválja fekete csőrét.

Minél magasabban jár a nap, annál több a madár, és annál vígabban csicseregnek. Az egész árok megtelik zenével, alaphangja nem bírja elnyomni ezt a halk, édesbús zúgást - én a nyár búcsúdalát hallom benne, valamiféle különös szavakat suttog nekem, s ezek önmaguktól dalba fűződnek. Pedig ugyanekkor az emlékezetem - akaratom ellenére - a múlt élményeinek képét támasztja fel.

Valahonnét fentről nagyanyó kiált:

- Hol vagy?

Az árok szélén ül, kendőt terített ki, rátette a kenyeret, az uborkát, a répát meg az almát; mindeme kellemetességek közepette, a napban csillogva áll egy nagyon szép kis csiszolt korsó, kristálydugója Napóleon-fej, a korsóban pedig ürmfüvön párolt, pohárkányi vodka.

- Milyen jó itt, Uramisten! - szól hálásan nagyanyó.

- Én pedig nótát költöttem!

- Nocsak?

Olyasvalamit mondok neki, ami versnek hangzik:

Közel a tél, látni lehet,
Nyári napom, isten veled!...

Nagyanyó azonban nem hallgat végig, a szavamba vág:

- Van egy ilyen dal, de jobb ennél!

És éneklő hangon mondja:

Ó jaj, eltűnt a nyári napfény
A zord éjben, messzi erdők mögött!
Magam maradtam én, leányka,
Elhagytak a tavaszi örömek...

Hogyha reggel kimegyek a határba,
Eszembe jut a víg májusi nap,
A letarolt mező oly búsan néz rám:
Itt vesztettem el ifjúságomat.

Ó, lánypajtásaim, ti kedveskéim!
Ha az első, könnyű hó leesett,
Vegyétek ki szívem fehér keblemből -
A hóba temessétek szívemet!

Költői hiúságom egy cseppet sem szenved sérelmet, nagyon tetszik nekem ez a dal, és nagyon sajnálom a leányt.

Nagyanyó pedig így szól:

- Így kell dalolni a bánatról! Látod, ezt egy leány költötte: tavasz idejétől kezdve járt együtt valakivel, télire pedig drágalátos szeretője otthagya, talán egy másikkal ment el, s ő sírva fakadt szíve fájdalmában... Amit maga nem tapasztalt az ember, arról nem is tud igazán őszintén beszélni, márpedig láthatod, hogy az a lány milyen szép dalt szerzett!

Amikor először adott el madarat negyven kopejkáért, ezen nagyon csodálkozott.

- No, nézd csak! Azt hittem, hiábavaló dolog, gyerekes időtöltés, és lám, mi lett belőle!

- Még olcsón is adtad...

- Csak nem?

Ha vásár volt, egy rubelért vagy többért is árusított, és egyre csak álmélkodott: milyen sokat lehet keresni ilyen semmiséggel!

- Pedig egy nő egy egész napig fehéreneműt mos vagy padlót sikál negyedrubelért, képzeld csak! Nincs ez jól! És az sem jó, hogy a madarakat kalitkában tartják. Hagyj fel ezzel, Aljosa!

Én azonban nagyon belemerültem a madarászásba, tetszett nekem ez a foglalatosság, mert független maradtam, és senkinek sem voltam terhére - kivéve a madarakat. Jó felszerelést szereztem be, s az öreg madarászokkal folytatott beszélgetések sok mindenre megtanítottak; csak én mentem madarászni majdnem harminc mérföld messziségbe, a Ksztovszki-erdőbe, a Volga partjára, ahol egy árbocfenyőn keresztcsőrűek s a madárkedvelők által oly sokra értékelt őszapó-cinkék tanyáztak: ritka szépségű, hosszú farkú fehér madárcák.

Az ember felkerekedett este, és egész éjjel baktatott a kazanyi országúton, néha őszi esőben, feneketlen sárban. Hátamon viaszosvászonnal bevont zsák, benne a lépvevő és kalitkákban a csalogató madarak. Kezemben megbízható mogyorófa pálca. Hűvös és félelmes az őszi sötétség, nagyon félelmetes!... Az út két oldalán villám sújtotta vén nyírfák fejem felett nyújtják ki nedves ágait; balról, a hegy tövében, a fekete Volgán, mintha feneketlen szakadéokban úsznának tova, haladnak az utolsó gőzösök és uszályok árbocain a ritkás fények, a vízben dübörög a hajókerék, harsognak a hajósípok.

A vasfekete földből út menti falvak parasztházai emelkednek ki, dühös, éhes kutyák rohannak a lábam alá, az éjjeliőr üti kongatóját, és ijedten kiáltja:

- Ki jár itt? Kit hoz ide az ördög, hogy rossz órában ne mondjam!

Nagyon félttem, hogy elveszik a felszerelésemet, és ötkopejkásokat vittem magammal az öröknek. Fokinaja faluban összebarátkoztam az örrel, s az mindig jajgatott:

- Megint jössz! Jaj, te vakmerő, nyugtalan éjjeli vándor...

Nyífontnak hívták, ősz emberke volt, a szentekre hasonlított, ingének melléből gyakran húzott elő egy répát, almát, egy marék borsót, a kezembe nyomta, és így szólt:

- Nesze, barátom, ezt az elemózsiát hoztam neked, fogyaszd el jóízűen.

És elkísért a falu végéig.

- Menj csak isten hírével!

Hajnaltájt érkeztem az erdőbe, rendbe szedtem felszerelésemet, szerteszét felakasztottam a csalétket, leheveredtem az erdőszélen, és vártam, mikor kel fel a nap. Csend. Körös-körül minden mély őszi álomba dermedt; a szürkés ködön át alig látom a hegy tövében elterülő széles réteket; ezeket szeli át a Volga, keresztülnyúlnak rajta, és szétfolynak, felolvadnak a ködben. Messze, a lapos folyópart erdein túl, kényelmesen emelkedik fel az egyre fényesebb napkorong, a fekete erdősrényeken fények gyulladnak ki, és valami különös, lélekbe markoló mozgás kezdődik: a rétekről egyre gyorsabban száll fel a köd, és ezüstösen csillog a nap fényében, mögötte pedig cserjék, fák, szénaboglyák emelkednek fel a földről, a rétek szinte szétolvadnak a napban, és elfolynak minden irányban, színük vöröses-arany. Most a nap elérte a part menti csendes vizet - úgy rémlik, hogy az egész folyó mozgásba jött, elindult arrafelé, ahol belemerül a nap. S emez egyre magasabbra emelkedik, örvendezve áldja meg, melegíti fel a megkopaszodott, didergő földet, a föld pedig az ősz édes illatainak tömjénfüstjét árasztja. Az átlátszó levegő végtelen naggyá terjeszti szét a földet, hatalmasnak mutatja. Minden beleúszik a messziségbe, és csalogat, hogy induljunk a kéklő világ tájai felé. Ezen a helyen számtalanszor láttam a napkeltét, s mindig egy új világ született előttem, új szépségben...

Valahogy különösen szeretem a napsugarat, már a neve is tetszik nekem, e név édes hangja, a benne rejlő simogatás; szeretem arcomat behunyt szemmel kitenni forróságának, szeretem felfogni a kezemmel, amikor pengeként hatol át a kerítés résén vagy az ágak között. Nagyapa nagyon tiszteli a „csernyigovi Mihail herceget és Feodor bojárt, akik nem imádták a napot” - én ezeket az embereket cigányfeketéknek, mogorváknak, gonoszoknak gondolom, s a szemük

mindig gyulladós, mint egy szegény mordviné. Amikor a nap felemelkedik a rétek fölé, én önkéntelenül elmosolyodom örömömben.

Fölöttem zúg a tűlevelű erdő, zöld karjairól harmatcseppeket hint; a fák alatti árnyékban, csipkés rajzú páfrányleveleken ezüstbrokátként csillog a hajnali fagy nyoma: a dér. A megrozsdásodott füvet leverték az esők, a földig hajló szálak mozdulatlanok, de ha rájuk hull egy fényes sugár, akkor észrevehetően remegnek a fűszálak, életüknek ez talán az utolsó erőfeszítése.

Felébredtek a madarak: szürke fenyves-cinegék pelyhes gombócként pottyannak ágról ágra, tűzszínű keresztcsőrűek a fenyők csúcsának tobozait aprítják ferde csőrükkel, egy fenyőág végén fehér őszapó-cinke hintázik, meg-meglibbenti hosszú farktollát, fekete gyöngyre emlékeztető szemecskéje bizalmatlanul sandít a kifeszített hálóra. És egyszerre csak hallani, hogy már az egész erdőt, amely egy perccel korábban még elmélyülten ünnepélyes volt, százsámra töltik be a madárhangok, s bennük ezeknek az élőlényeknek minden gondja - a föld legtisztább lényeié, hiszen az ember, aki a földi szépség atyja, az ő mintájukra alkotta magának a tündéreket, a kerubokat és szeráfokat, minden rendű és rangú angyalokat, vigasztalásul.

Kissé fáj megfogni a madárkákat, bánt a lelkiismeret, hogy kalitkába zárom - inkább csak nézném őket, de a vadászszenvedély és a pénzkeresés vágya legyőzi szánalmamat.

A madarak mulattatnak huncutságaikkal: egy kékcinege figyelmesen és aprólékosan szemügyre vette a kelepécét, megértette, mivel fenyegeti őt, és oldalról megkerülve, veszélytelenül, ügyesen kiszedi a magot a kelepce pálcikái között. A cinkék nagyon okosak, de túlságosan kíváncsiak, és ez okozza vesztüket. A tekintélyes pirókok ostobák: csapatostul mennek be a hálóba, mint a jóllakott polgárok a templomba; ha elfogta őket az ember, szerfelett csodálkoznak, szemüket forgatják, és vaskos csőrükkel az ember ujját csipkedik. A keresztcsőrű nyugodtan és komolyan sétál be a kelepcébe; a más madárhoz nem hasonlító, rejtélyes csuszka sokáig ül a háló előtt, hosszú csőrét mozgatja, és vastag farkára támaszkodik; úgy futkos a fák törzsén, mint a harkály, mindig a cinkéket követi. Van ebben a füstszínű madárkában valami nyugtalanító: mintha magányos volna, senki sem szereti, és ő sem szeret senkit. Akárcsak a szarka, szeret lopni, és szereti elrejteni az apró, fényes tárgyakat.

Délre fejezem be a madárfogást, árkon-bokron át indulok hazafelé: ha az országúton mennék, a falvakon keresztül, a fiúk és a legények elvennék kalitkáimat, széttepnék és összetörnék felszerelésemet - ezt már kitapasztaltam.

Fáradtan, éhesen érkeztem meg este, de úgy érzem, hogy megnöttem azon a napon, megismertem valami újat, megerősödtem. Ez az új erő képessé tesz, hogy nyugodtan, békésen hallgassam végig nagyapa rosszindulatú gúnyolódását; s ezt látva, nagyapa értelmesen, komolyan kezd beszélni:

- Hagyd abba az ilyen hiábavalóságokat, hagyd abba! Madarászással még senki sem állta meg helyét a nagyvilágban, ez még nem fordult elő, tudom! Keresd meg a magad helyét, és ott fejleszd ki értelmedet. Az ember nem hiábavalóságok miatt él, az ember Isten magva, és jó maggal telt kalászt kell hoznia! Olyan az ember, akár a rubel: ha jól forgatják, három ezüst is lesz belőle! Azt hiszed, könnyű dolog az élet? Ó, nem, dehogyis könnyű! Az embernek a világ sötét éjszaka, mindenkinek a maga útján kell világítania. Minden ember tíz ujját kapott, és mindenki minél többet akar markolni. Erőt kell mutatni, s akinek nincs ereje, annak ravasz-ságot; aki kicsi és gyenge, az nem jut sem a paradicsomba, sem a pokolba! Élj úgy, mintha a többiekkel élnél, de ne felejtsd el, hogy egyedül vagy; mindenkit hallgass meg, de ne higgy senkinek; ha szemednek hiszel, hibásan fogsz mérni. Hallgass: házat meg várost nem

nyelvével épít az ember, hanem pénzzel és fejszével. Nem vagy sem baskír, sem kalmük, akinek minden vagyona a tetve meg a juhái...

Ilyen szavakkal tudott egész estéken át beszélni, s mindezt én már betéve tudtam. Szavai tetszettek nekem, de az értelmüket gyanakvással fogadtam. Szavaiból az tűnt ki, hogy az ember két erő folytán nem tud úgy élni, ahogyan akarna: Isten és az emberek akadályozzák meg benne.

Nagyanyó az ablaknál ült, cémát font a csipkeveréshez. Fürge kezében surrant a guzsaly, sokáig némán hallgatta nagyapa beszédét, és hirtelen így szólt:

- Minden úgy lesz, ahogyan Isten anyja mosolyogni fog.

- Mi ez? - kiáltotta nagyapa. - Isten! Én nem feledkeztem meg Istenről, én ismerem Istent! Te vén bolond, talán bizony Isten bolondokat küldött szét a földre, azt gondolod?

Úgy gondoltam, hogy a világon a legjobb dolguk a kozákoknak meg a katonáknak van; az ő életük egyszerű és vidám. Szép időben kora reggel megjelentek a házunkkal szemben, az árok túlsó oldalán, elárasztották a kopár mezőt, mintha fehér gombák volnának, és bonyolult, érdekes játékba kezdtek: a fehér inges, ügyes, erős legények jókedvűen futottak át a mezőn, kezükben puskával, eltűntek az árokban, s a trombitaszóra hirtelen megint elárasztották a mezőt, hurrá-kiáltozással, vészjósló dobpergés közepette rohantak egyenesen a mi házunk felé, előrszegeztek szuronyaikat, és úgy rémlett, hogy mindjárt eltörlik házunkat a föld színéről, széthányják, mint egy szénaboglyát.

Én is hurrát kiáltottam, és önfeledten futottam velük; a dühös dobpergés forró vágyat ébresztett bennem, hogy szétromboljak valamit, kerítést döntsék ki, lurkókat verjek meg.

Pihenő idején a katonák mahorkával kínáltak, nehéz puskájukat mutogatták, időnként egyik-másik a hasamnak szegezte szuronyát, és erőltetetten ijesztő hangon kiáltotta:

- Szúrd fel a svábbogarat!

A szurony megvillant, olyan volt, mintha élne, tekeregne, mint a kígyó, és döfni akarna - ez egy kissé félelmes, de azért inkább kellemes volt.

A mordvin dobos megtanított, hogy kell a dobverővel ütögetni a dob bőrfelületét; először megragadta a kezemet, és úgy megnyomkodta, hogy belefájdult, majd meggyötört ujjaim közé dugta a dobverőt.

- Üsd: egyet-kettőt, egyet-kettőt! Tram-ta-ta-tam! Üsd: balnak halkan, jobbnak gyorsan, tram-ta-ta-tam! - kiáltotta vészesen, és madárszeme tágra nyílt.

Egészen a gyakorlatozás végéig futkostam a mezőn a katonákkal együtt, majd elkísértem őket az egész városon keresztül a kaszárnáig, hallgattam hangos nótáikat, nézegettem barátságos arcukat, mindvégig olyan frissek voltak, mint az újonnan vert ötkopejkások.

Az egyforma emberek sűrű tömege mint egységes erő ömlött végig jókedvűen az utcán, baráti érzést keltett, szerettem volna elmerülni köztük, mint egy folyóban, elbujdosni köztük, akár egy erdőben. Ezek az emberek semmitől sem félnek, mindent bátran néznek, mindent le tudnak győzni, elérnek mindent, amit akarnak, s legfőképpen mind egyszerűek és jólelkűek.

Egyszer azonban pihenő idején egy fiatal altiszt vastag cigarettát adott nekem.

- Gyűjts rá! Olyan cigaretta ez, hogy senkinek se adnék belőle, de neked jó lesz, mert remek legény vagy!

Rágyújtottam. Az altiszt visszalépett, és engem hirtelen vörös láng vakított el, megperzselte az ujjaimat, az orromat, a szemöldökömet; a szürke, sós ízű füstől prüszkölnöm és köhögnöm kellett; vakon, rémülten topogtam egy helyben, a katonák pedig, akik szoros gyűrűben vettek körül, harsányan és jókedvűen hahotáztak. Amikor hazamentem, füttyülés és nevetés hömpölygött utánam, valami úgy pattogott, mint a pásztor ostora. Megperzselte ujjaim fájtak, arcom viszketett, szememből könny csörgött, de nem a fájdalom kínozta, hanem a súlyos, értelmetlen megdöbbenés: miért tették ezt velem? Hogyan okozhat ez mulatságot a jószívű legényeknek?

Otthon felmásztram a padlásra, és sokáig ültem ott, eszembe jutott mindaz a megmagyarázhatatlan durvaság, amely oly bőven akadt utamba. Különösen tisztán és elevenen emlékeztem vissza a szarapuli kis katonára - előttem állt, és mintha élne, úgy kérdezte:

- Mi az? Érted ezt?

Csakhamar egy még súlyosabb és lesújtóbb élményben volt részem.

Kezdem eljárni a kozák kaszányákhoz, ezek a Pecserszkaja-külváros környékén voltak. A kozákokat másnak tartottam, mint a katonákat - nem azért, mert ügyesen ülték meg a lovat, és csinosabb öltözkük volt, hanem másképpen beszéltek, másféle nótákat énekeltek, és gyönyörűen táncoltak. Esténként, miután lecsutakolták lovaikat, körbегyűltek az istállók mellett, s egy vörös hajú kis kozák, üstökét rázva, magas hangon rázendített, mint egy rézkürt: halkan, testét megfeszítve kezdett dalolni egy fájdalmas éneket a csendes Donról meg a kék Dunáról. Szemét behunyta, mint a hajnalcsillagmadár, amely gyakorta énekel azelőtt, hogy holtan bukna le az ágról a földre; a kozák inggallérja nyitva volt, kilátszott a kulcsesontja, mint valami bronzzabla, s az egész ember mintha bronzba lett volna öntve. Vékony lábán himbálózott, mintha hullámszana alatta a föld, karját széttárta, nem látott, csak énekel, mintha már nem is ember volna, hanem kürtös trombitájává, pásztor sípjává vált volna. Olykor úgy rémlett, hogy mindjárt feldűl, hanyatt zuhan a földön, és meghal, mint a hajnalcsillag-madár, hiszen egész lelkét, minden erejét beleadta a nótába.

Kezüket zsebre vágva vagy széles hátuk mögé dugva, koszorúban állták körül bajtársai, feszülten nézték érces arcát, figyelték kezét, amely lassan imbolygott a levegőben, és komolyan, nyugodtan énekeltek, mintha templomi kórusban volnának. Valamennyien - a szakállasok és a csupaszkepűek - ebben a pillanatban olyanok voltak, mint az ikonok: olyan komorak, és annyira távol álltak az emberektől. Hosszú volt a dal, mint egy nagy országút, és ugyanolyan egyenletes, széles és bölcs; amikor hallgatta az ember, megfélemedezett róla, hogy nappal van-e a földön vagy éjjel, s hogy ő maga kisfiú-e vagy már aggastyán - megfélemedezett mindenről! Elhallgat a nótázók hangja, hallani, amint a lovak fújnak, visszavágyódva a szabad pusztába, s amint halkan és elháríthatatlanul közeleg a mező felől az őszi éjszaka; a szív pedig megnő, és szét akar szakadni, annyira megtelik mindenféle szokatlan érzéssel, az emberek, a föld nagy, néma szeretetével.

A bronzból öntött kis kozákokat nem is embernek láttam, hanem valami jelentősebb, mesebeli lénynek, aki mindenkinél jobb és emelkedettebb. Nem tudtam beszélni vele. Amikor kérdezett tőlem valamit, boldogan elmosolyodtam, és zavartan hallgattam. Kész lettem volna némán és alázatosan követni, mint egy kutya, csak gyakrabban lássam, halljam énekelni.

Egyszer megpillantottam, amint az istálló sarkában állva, kezét arcához emelte, s az ujjára húzott sima ezüstgyűrűt nézegette; szép ajka mozgott, vörös kis bajusza megrándult, ábrázata szomorú, megbántott volt.

Egyszer azonban, egy sötét estén, bementem kalitkáimmal a Régi Szénapiacon levő kocsmába: a kocsmáros szenvedélyesen kedvelte az énekesmadarakat, és gyakran vásárolt tőlem.

A kozák a söntésasztalnál ült a sarokban, a kemence és a fal között; egy természetes nő volt vele, majdnem kétszer akkora testű, mint ő, kerek arca fénylett, mint a szattyánbőr, szerető anyai tekintettel, kissé izgatottan nézett a kozákra; a kozák részeg volt, kinyújtotta lábát, csoszogott a földön, és bizonyára fájdalmasan belerúghatott a nő lábába, mert az megrándult, elhúzta az arcát, és halkán kérte:

- Ne butáskodjék...

A kozák nagy erőfeszítéssel felvonta szemöldökét, de megint bágyadtan leeresztette. Melege volt, kigombolta a zubbonyát és ingét, a nyaka szabadon maradt. A nő kendőjét fejről a vállára csúsztatta, az asztalra tette izmos fehér karját, ujjait úgy összekulcsolta, hogy bele-vörösödtek. Minél tovább néztem őket, annál inkább olyannak láttam a kozákot, mint egy fiút, aki vétkezett szerető édesanyja ellen; a nő mondott neki valamit nyájasan és szemrehányóan, ő pedig zavartan hallgatott: nem tudott mit felelni a megérdemelt korholásra.

A kozák hirtelen felállt, mintha tüszúrás érte volna, rendetlenül tette fel a sapkáját - túlságosan mélyen húzta a homlokába -, rácsapott a tenyerével, és be sem gombolkozva, az ajtó felé indult; a nő is felkelt, miután odaszólt a kocsmárosnak:

- Mindjárt visszajövünk, Kuzmics...

Az emberek nevetése, tréfái kísérték őket. Valaki öblös hangon, szigorúan mondta:

- Csak térjen vissza az a kormányos, majd ad ennek a nőnek!

Utánuk én is távoztam; mintegy tíz lépéssel megelőztek, a sötétben haladtak, keresztül a téren, belegázolva a sárba, a lejtőn, a magas Volga-part felé. Láttam, hogyan botladozik a nő, amint a kozákba kapaszkodik, és hallottam, hogyan cuppog lábuk alatt a sár; a nő halkán, könnyörögve kérdezte:

- Hová megy? Mégis, hová?

Utánuk gázoltam a sárba, bár az én utam másfelé vitt volna. Amikor elérkeztek a lejtős út járdájához, a kozák megállt, visszalépett egyet a nő mellől, és hirtelen arcul ütötte; a nő csodálkozva és rémülten kiáltott fel:

- Jaj, hát ezt miért?

Én is megrémültem, odaszaladtam melléjük, a kozák éppen átnyalábolta a nő derekát, és keresztülhajította a lejtő kerítésén, utánaugrott, s mindketten fekete tömegként gurultak le a lejtő pázsitján. Magamon kívül voltam, dermedten hallottam, hogy odalent ruha reped és szakad, a kozák üvölt, a nő pedig fojtott hangon, szakadozottan mormogja:

- Sikítok... sikítok...

Hangosan, fájdalmasan feljajdul, majd csend. Kitapogattam egy követ, de kezem lehanyatlik, zizzen a fű. A téren becsapódik a kocsmá üvegajtaja, valaki ordított, nyilván felbukott, és újra csend, minden pillanatban készen arra, hogy megrémítsen valamivel.

A lejtő tövében nagy, fehér gomolyag jelenik meg: zokogva és szipogva, csendesen, bizonytalanul mászik felfelé: felismerem a nőt. Négykézláb jön, mint egy birka, látom, hogy csípőig meztelen, nagy melle lelóg, és ettől olyan, mintha három arca volna. Már el is jutott a korlátig, csaknem közvetlenül mellettem liheg, mint egy meghajszolt ló, igazgatja zilált haját; testének fehérségén jól látni a sár sötét foltjait; sír, könnyeit olyan mozdulatokkal törölgeti arcáról, mint egy mosakodó macska, meglát engem, és halkán felsikolt:

- Úristen, ki az? Eredj, te szemérmetlen!

Nem bírok elmenni, megkövültem a csodálkozástól és keserű, fájó érzésemtől - eszembe jutnak nagyanyó nővérének a szavai:

„A nő nagy erő, Éva magát az Úristent is rászedte...”

A nő felkelt, és ruhájának foszlányaival takarja el a mellét, amitől a lábszára lesz meztelen, sietve odébbáll, a lejtő felől pedig felkapaszkodik a kozák, fehér rongyokat lenget a levegőben, halkan füttyent, hallgatózik, és jókedvűen így szól:

- Darja! No? A kozák mindig elveszi azt, ami kell neki... azt hitted, részeg vagyok?... Ó, nem, csak képzelted... Darja!

Szilárdan áll, hangja józanul és gúnyosan cseng. Lehajol, csizmáját megtörli a rongyokkal, és újra megszólal:

- Hé, fogd a mellényedet... Daska! No, ne kényeskedjél, te...

S hangosan kimond egy szót, ami nagy szégyen a nőnek.

Ülök egy kavicsrakáson, hallom ezt a hangot, amint magányosan s olyan lesújtó fölénnel hangzik az éj csendjében.

Szemem előtt táncol a tér lámpáinak fénye; jobb felől, egy sötét facsoportban áll a nemeslányok intézetének fehér épülete. A kozák lomhán, egyik mocskos szót a másik után mondogatva, végigmegy a téren, lengeti a fehér rongyot, s végül eltűnik, mint egy rossz álom.

Lent, a lejtő tövében, a szivattyútelepen pöfög a gőzelvezető kémény, a meredek úton bérkocsi hajt tova, körülöttem sehol egy lélek. Megmétélyezetten haladok lefelé a lejtőn, kezemben szorongatom a hideg követ - már nem tudtam megdobni vele a kozákot. A Szent György-templomnál megállít az éjjeliőr, hangosan kérdezi, hogy ki vagyok, és mit viszek hátamon a zsákban.

Részletesen elmesélem neki, mi történt a kozákkal, erre hahotázni kezd, és ezt kiáltja:

- Nagyszerű! Barátom, a kozákok akkurátus emberek, különbek, mint mi vagyunk! A fehérnép meg szajha...

Fuldokolt a nevetéstől, én pedig továbbmentem, nem értettem, hogy min nevet.

Rémülettel gondoltam: jaj, ha ilyesmi történt volna az anyámmal vagy nagyanyóval?

8

Amikor lehullt az első hó, nagypapa megint elvitt nagyanyó nővéréhez.

- Nem rossz ez neked, nem rossz - mondogatta.

Úgy éreztem, hogy nyáron iszonyúan sokat éltem át, megöregedtem és megokosodtam, a háziaknál pedig ezalatt még sűrűbb lett a sivárság. Ugyanolyan gyakran betegeskednek, túlságos evéssel el-elrontják a gyomrukat, ugyanolyan részletesen számolnak be egymásnak betegségük menetéről, az öregasszony ugyanolyan szörnyű dühös indulattal imádkozik Istenéhez. A fiatalasszony szülés után lesoványodott, testének méretei ugyan csökkentek, de ugyanolyan fontoskodva és lassan jár, mint állapotos korában. Fehérneműt varr a gyermekeknek, s halkán dúdolja mindig ugyanazt a dalt:

Szpirja, Szpirja Szpiridon -
Szpirja, kedves kisöcsém;
Én ülök a szánkón,
Szpirja ül a hágsón...

Ha bemegyek a szobába, rögtön abbahagyja az éneklést, és dühösen rám kiált:

- Mi kell?

Bizonyos vagyok benne, hogy ezen az egyen kívül egyetlenegy dalt sem tudott.

Este a háziak behívnak a szobába, és rám parancsolnak:

- No, hát meséld el, hogyan éltél a hajón!

Leülök a klozettajtó melletti székre, és beszélek; itt, ahová akaratom ellenére löttek, jólesik visszaemlékezni arra a másik életre. Belemerülök, megfedkezem hallgatóimról, de nem sokáig; a nők még sohasem utaztak hajón, és kérdezzetnek:

- No de mégiscsak félős, ugye?

- Nem értem, mitől kellene félni?

- Hátha egyszer mély helyre kerül és elsüllyed!

A családfő nevet, és én - bár tudom, hogy a hajók a mély vízben sem süllyednek el - képtelen vagyok meggyőzni az asszonyokat. Az öregasszony szilárdan hiszi, hogy a hajó nem úszik a vízen, hanem kerekével a folyó medrére támaszkodva gördül, mint szekér a szárazföldön.

- Hogyan úszik, ha vasból van? Elvégre a fejsze sem úszik...

- Hát a merítőedény, az elsüllyed a vízben?

- Rossz hasonlat! A merítőedény kicsi és üres...

Amikor Szmurijról és a könyveiről beszélek, gyanakodva nézegetnek; az öregasszony azt mondja, hogy a könyveket a buták és az eretnekek írják.

- Hát a zsoltároskönyv? Hát Dávid király?

- A zsoltároskönyv szent irat, de azért még Dávid király is bocsánatot kért Istentől a zsoltárokért.

- Hol áll ez megírva?

- A tenyeremen, és ha megfogom a tarkódat, majd megtudod, hogy hol!

Az öregasszony mindent tud, mindenről határozottan beszél és mindig rosszindulatúan.

- A Pecsorkán meghalt egy tatár, hát a lelke a torkán jött ki, és fekete volt, mint a szurok!

- A lélek szellem - mondom én, ő azonban megvetően kiáltja:

- Egy tatáré? Te buta!

A fiatalasszony szintén fél a könyvektől.

- Nagyon ártalmas dolog könyvet olvasni, különösen amíg fiatal az ember - mondja. - Minálunk, Grebesokon, egy jó családból származó leány csak olvasott, és addig olvasott, amíg bele nem szeretett egy diakónusba. Aztán a diakónus felesége úgy megszégyenítette, hogy szörnyű! Az utcán, nyilvánosan...

Néha olyan szavakat használtam, amelyeket Szmurij könyveiből tanultam; az egyik könyvben, amelynek nem volt sem eleje, sem vége, ez állt: „Tulajdonképpen a puskaport senki sem találta fel; mint rendszerint történni szokott, ez is apró megfigyelések és felfedezések sorozatának végén bukkant fel.”

Nem tudom, miért, de nagyon az emlékezetembe vésődött ez a mondat, és különösen megkedveltem ezt a szóösszetételt: „tulajdonképpen”; erőt éreztem benne - de sok bánatot, nevetséges bánatot is okozott nekem. Előfordul az ilyesmi.

Egyszer, amikor a háziak felszólítottak, hogy meséljek nekik még valamit a hajóról, ezt feleltem:

- Nincs már mit mesélnem tulajdonképpen...

Ezen elcsodálkoztak, és egyszerre mondogatni kezdték:

- Hogyan? Hogy mondtad?

S mind a négyen együtt hahotázni kezdtek, ismételtgették:

- „Tulajdonképpen”... ó, szent egek!

Még a ház ura is így szólt hozzám:

- Rosszul gondoltad ezt ki, te csodabogár!

Ettől kezdve sokáig így szólongattak:

- Hé, te „tulajdonképpen”! Gyere csak, töröld fel a padlót a gyerek után tulajdonképpen...

Ez az értelmetlen gúnyolódás nem bántott, de nagyon csodálkoztam rajta.

Lélekölő szomorúság kódében éltem, s hogy ezt leküzdjem, igyekeztem lehetőleg minél többet dolgozni. Munkában nem is volt hiány: a házban két csecsemő növekedett, s a dajkákat, mivelhogy sosem feleltek meg a háziaknak, folyton-folyvást cserélték; nekem kellett vesződnöm a csecsemőkkel, mindennap pelenkát mostam, és minden héten eljártam a Csendőr-forráshoz ruhát öblíteni; ott csúfoltak a mosónők:

- Hát te női munkára vállalkoztál?

Néha annyira felbőszítettek, hogy összecsavart, nedves ruhával vertem őket, amit ők bőkezűen visszafizettek ugyanígy, mégis vidám és érdekes volt a társaságuk.

A Csendőr-forrás vize egy mély árok medrében folyt le az Okába, ez az árok vágta el a várost attól a mezőtől, amelyet az egyik ősi istenség neve után Jarilo-mezőnek hívtak. Ezen a mezőn az elhunyt lelkek nyári ünnepén a város kispolgárai népünnepélyt rendeztek; nagyanyó mesélte nekem, hogy az ő fiatal éveiben a nép még hitt Jarilóban, és áldozott is neki: fogtak egy kereket, körülcsavarták kátrányos kóccal, leeresztették a lejtőn, és kiáltozva, dalolva lesték, elgurul-e az égő kerék az Okáig. Ha elgurul, akkor Jarilo isten elfogadta az ajándékot, s a nyár napsütéses, szerencsés lesz.

A legtöbb mosónő a Jarilo-mezőről jött, csupa felvágott nyelvű, élénk fehérenép; ismerték a város egész életét is, nagyon érdekes volt hallgatni, amit a kereskedőkről, hivatalnokokról, katonatisztekről - munkaadóikról - beszéltek. Télvíz idején a patak jéghideg vizében fehéreneműt öblíteni fegyencnek való munka; mindegyik nő keze annyira összefagyott, hogy bőrük felrepedezett. A deszkalefolyóval szabályozott patak fölé hajolva, egy ócska, lyukas tető alatt, amely sem hótól, sem szélről nem védte meg őket, öblítették az asszonyok a fehéreneműt; fagycsípte arcuk majd kicsattant, fagyégette nedves ujjukat nem tudták begörbíteni, szemük-

ből könny patakzott, de a nők szüntelenül karattyoltak, és valamilyen sajátos merészséggel meséltek egymásnak mindenről és mindenkiről különböző történeteket.

Valamennyiük közt legjobban Natalja Kozlovskaja mesélt, ez harminc év körüli, izmos, friss fehérnép volt, a szeme nevetős, a nyelve pedig különösen éles és hajlékony. Társnői tisztelték, vele tárgyalták meg különféle dolgaikat, és megbecsülték a munkában tanúsított ügyességéért, rendes öltözkéért, azért, hogy kislányát gimnáziumba járatta. Amikor a nedves fehérneművel telt két kosár súlya alatt meggörnyedve, a síkos ösvényen lefelé jött a hegyről, vígan üdvözölték, és érdeklődve kérdezték:

- Hogy van a leánykád?

- Köszönöm, jól, hál' istennek, tanul!

- Nocsak: úriasszony lesz belőle?

- Azért tanítatom. Hát honnét jönnek az úri népek, a borotvált képek? Mind miközülünk, a föld sarából, máshonnan nem jöhetnek! Minél többet tanulsz, annál messzebbre nyúlsz, annál többet markolsz; és aki sokra ment, annak az ügye szent... Az Úristen mint buta gyereket küld minket a földre, de úgy kell visszamennünk, mint okos öregeknek, tehát tanulnunk kell!

Amikor beszélt, a többiek hallgatták, figyelmesen lesték magabiztos, kerek beszédét. Dicsérték szembe, meg a háta mögött is, csodálták szívósságáért és eszéért, de senki sem utánozta. Egy csizmaszár pirosas bőrével varrta körül mellényének ujját: így nem kellett karját könyökig lemeztelenítenie, és mellényének ujja se nedvesedett át. Mindenki mondogatta, hogy milyen okos ötlet, de senki sem csinálta meg saját magának, amikor pedig én megcsináltam, kinevettek.

- No te, hát asszonyésztől tanulsz?

A lányáról így beszéltek:

- Az is valami?! Hát egy úriasszonnyal több lesz, mit számít az? Meg aztán lehet, hogy nem is fejezi be, lehet, hogy meghal...

- Meg aztán a tanult ember élete sem könnyű: lám, Bahilov lánya csak tanult, tanult, és végül tanítónő lett belőle, ha pedig tanítónő, akkor biztosan pártában marad...

- Hát persze! Férjhez menni tudás nélkül is lehet, csak legyen, amiért elveszik...

- A nőnek nem a fejében az esze...

Furcsa és kínos volt hallgatnom, hogy saját magukról ilyen szégyentelenül beszélnek. Tudtam, hogyan emlegetik a nőket a matrózok, a katonák, a kubikosok, láttam, hogy a férfiak mindig dicsekednek egymás előtt, milyen ügyesen csapják be az asszonyokat, milyen állhatatosak az asszonyok dolgában; éreztem, hogy ellenséges érzülettel viseltetnek a „fehérnép” irányában, de valahányszor a férfiak a győzelmeikről meséltek, dicsekvésük mögött mindig ott csengett valami, amiből arra következtettem, hogy ezekben a történetekben több a hengegés és kitalálás, mint az igazság.

A mosónők nem meséltek egymásnak szerelmi kalandjaikról, de mindenben, amit a férfiokról mondtak, gúnyos, rosszindulatú véleményt vettem észre, és arra gondoltam, hogy talán mégis igaz ez: a nő nagy erő!

- Akárhogyan térsz, akárhogyan fordulsz, mindig csak a nőhöz jutsz, ki nem kerülheted - mondta egyszer Natalja, és valamelyik öregasszony a hidegtől rekedt hangon rákiáltott:

- Hát hogyan is juthatna máshová? Még az Istentől is mihozzánk jönnek: a szerzetesek meg a remeték...

Ezek a beszélgetések a síró vízcsobogás, a nedves ruhák sulykolása közepette, ott, az árok mélyén, a mocskos földhasadéokban, amelyet még a téli hó sem tudott tiszta takarójával elborítani, ezek a szégyentelen, dühös beszédek arról a titokról, hogy honnét ered minden nép és nemzetség - én bennem riadt utálatot ébresztettek, gondolataimat és érzéseimet eltaszították azoktól a „szívszerelmektől”, amelyek tolakodóan rajzottak körülöttem; a „szívszerelem” fogalmával én bennem szilárdan összekapcsolódott egy mocskos és parázna történet képzete.

És mégis, az árokban, a mosónők között, tisztiszolgákkal a konyhákban, kubikosok pincéiben, mindenütt hasonlíthatatlanul érdekesebb volt az élet, mint otthon, ahol a szavak, fogalmak, események dermedt egyhangúsága csak nyomasztó, gonosz unalmat keltett. A háziak az evés, a betegségek, az alvás meg az evéshez és lefekvéshez való kapkodó előkészületek bűvkörében éltek; beszéltek a bűnökről meg a halálról, nagyon féltek tőle, úgy hemzsegték körülötte, mint gabonamagvak a malomkő körül, mindig várva, hogy most fogja szétzúzni őket.

Szabad óráimban kimentem a fészerbe, hogy fát vágjak, szerettem volna magamra maradni, de ritkán sikerült: odajöttek a tisztiszolgák, és meséltek az udvar életéről.

Leggyakrabban Jermohin és Szidorov látogatott meg a fészerben. Az előbbi hosszú, görnyedt kalugai legény volt, mintha csupa vastag és erős ínből fonták volna össze, feje kicsi, tekintete homályos. Lusta és bosszantóan buta volt, lassan, ügyetlenül mozgott, amikor pedig nőt pillantott meg, bégetni kezdett, és előrehajolt, mintha a nő lábához akarná vetni magát. Az udvarban mindenki csodálkozott, hogy milyen gyors győzelmeket arat a szakácsnék, a szobalányok felett, irigyelték is, és féltek medveerejétől. Szidorov ösztövé, csontos, örökké bánatos tulai fickó volt, halkán beszélt, óvatosan köhécselt, szeme riadt fényben égett, nagyon szeretett belesni a sötét sarkokba; akár suttogva mesélt valamit, akár némán ült, mindig abba a sarokba nézett, amelyik a legsötétebb volt.

- Mit bámulsz?

- Hátha előbújik egy egér... Szeretem az egereket, olyan halkán futkosnak...

Én írtam meg azokat a leveleket, amelyeket a tisztiszolgák küldtek a falujukba, írtam üzeneteket a szeretőjüknek: ez tetszett nekem; de Szidorov leveleit szívesebben írtam, mint a többiekét - pontosan minden szombaton küldött egy levelet a hűgának, Tulába.

Behívott magához a konyhába, leült az asztalhoz, mellém, tenyerével erősen dörzsölgette nyírott fejét, és így súgta a fülembe:

- No, gyereünk! Először is, amint illik: „Szeretett húgocskám, az Isten tartson meg sok, sok évekig”... ahogyan szokás! Most ezt írd: „A rubelt megkaptam, de nincs rá szükségem, és köszönöm. Semmire sincs szükségem, jól élünk”... Persze egyáltalán nem élünk jól, hanem úgy, mint a kutyák, de persze ezt ne írd meg, hanem írd azt... hogy jól! Kicsi ő még, mind-össze tizennégy esztendő, hát minek tudja meg? Most írd magad, ahogyan tanítottak...

Odatapadt a bal oldalamhoz, éreztem leheletének szagát, amint forrón fűjt a fülembe, és állhatatosan sugdosta:

- Ne engedje, hogy a legények ölelgessék és hozzányúljanak a melléhez, és sehova se! Írd csak: „Ha valaki nyájasan szól hozzád, annak ne higgyél, az be akar csapni, meg akar rontani...”

Olyan erővel tartotta vissza köhögését, hogy szürke arcát előntötte a vér, felfűvódott, szemét ellepte a könny, fészkelődött a székén, lökdösött engem.

- Zavarsz!

- Sebaj, csak írd!... „Legkevésebb az uraknak higgyél, azok egy-kettő becsapják a lányokat. Azoknak megvan a maguk beszéde, és mindent el tudnak mondani, ha pedig hinnél nekik, már mehetsz is a nyilvánosházba. Ha megtakarítottál egy rubelt, add oda a pópának, az megőrzi neked, ha jó ember. De legjobb, ha elásod a földbe, hogy senki se lássa, és jegyezd meg, hol van.”

Nagyon szomorú volt hallgatnom ezt a suttogást, amint elfojtotta a szellőztetőablak bádogkeretének csikorgása. Nézegetem a kemence bekormozott homlokzatát, a légyköpéses pohárszéket - a konyha elképzelhetetlenül mocskos, hemzseg a poloskáktól, átitatta az odaégett zsír, a petróleum, a füst keserű szaga. A kemencén, a forgács között svábbogarak zizegnek, a lelkemet csüggedés önti el, szinte könnyekig meghatva sajnálom a katonát, a hűgát. Hát lehet így élni, hát jó így élni?

Írok valamit, már nem figyelem Szidorov sugdosását, arról írok, milyen szomorú és bántó az élet, ő pedig sóhajtozva mondja:

- Sokat írsz, köszönöm! Most majd tudni fogja, mitől kell félni...

- Semmitől sem kell félni - mondom haragosan, pedig én magam is sok mindentől félek.

A katona nevet, és köhögve mondja:

- Csodabogár vagy! Hogyhogy nem kell félni? Hát az urak, hát az Isten? Bizony, hogy kell félni!

Ha levele érkezett a hűgától, nyugtalanul kérlelt:

- Olvasd el hamar, kérlek...

És megkívánta, hogy háromszor is felolvassam neki az ákom-bákomokkal írt, bántóan rövid és semmitmondó levelet.

Jólelkű, lágy ember volt, de a nőkkel ő is úgy bánt, mint valamennyien: kutyául gorombán és közönségesen. Amíg akarva-akaratlanul megfigyeltem ezeket a kapcsolatokat, melyek gyakran megdöbbenő és gyalázatos gyorsasággal zajlottak le szemem láttára, elejétől végig, észrevettem, hogy Szidorov a katonaéletére szokott panaszkodni, s ezzel szánakozást kelt a nőben, elbódítja egy nyájas hazugsággal, azután pedig, amikor Jermohinnak beszámol a győzelméről, utálattal fintorog és köp, mintha keserű orvosságot vett volna be. Ez szíven ütött, haragosan megkérdeztem ettől a katonától: miért csapják be mindnyájan a nőket, miért hazudnak nekik, hogy aztán csúfot üzve belőlük, kézről kézre adják, és gyakran meg is verjék őket?

Csak halkán nevetett, és így szólt:

- Nem kell érdeklődnöd az ilyen dolgok iránt, ez mind rossz, ez mind bűn! Te kicsi vagy, korai volna még neked...

Egyszer azonban sikerült határozottabb és nagyon emlékezetes feleletet kapnom tőle.

- Azt hiszed, a nő nem tudja, hogy becsapják? - kérdezte hunyorogva és köhécselve. - De tudja ám! És ő maga akarja! Ebben a dologban mindenki hazudik, ez már így van, mindenki szégyelli, senki senkit sem szeret, ez csak szórakozás! Nagyon szégyenletes, várj csak, majd te is megtudod! Az kell hozzá, hogy éjszaka legyen, vagy nappal sötétség, a kamrában, igen! Ezért üzött ki Isten a paradicsomból, ezért olyan szerencsétlen mindenki...

Olyan szépen, olyan szomorúan, bűnbánóan beszélt, hogy ez egy kissé megbékéltetett a kalandjaival: barátságosabb érzéssel viseltettem iránta, mint Jermohin iránt, akit gyűlöltem, és igyekeztem minden módon nevetségessé tenni, bosszantani - ez sikerült is, és ő gyakran üzőbe vett az udvaron gonosz szándékkal, amit azonban ügyetlensége folytán csak ritkán sikerült megvalósítania.

- Tiltott dolog - mondta Szidorov.

Hogy tiltott, azt én is tudtam, de azt, hogy az emberek ettől volnának szerencsétlenek, nem hittem el. Láttam, hogy szerencsétlenek tőle, de mégsem hittem el azért, mert gyakran valami szokatlan kifejezést láttam a szerelmes emberek szemében, éreztem, hogy a szerelmesek különösen jók: mindig örömmel láttam a szíveknek ezt az ünnepét.

De mégis, emlékszem, az életet, annak formáit és kapcsolatait - úgy, ahogy napról napra élém kerültek - egyre szomorúbbnak, kegyetlenebbnek, örökre megingathatatlanak láttam. Nem is gondoltam, hogy létezhet valami jobb annál, ami van, ami elháríthatatlanul mindennap megjelenik a szemem előtt.

Egyszer azonban a katonák elmondtak nekem egy történetet, amely nagyon felizgatott.

Az egyik lakásban a város legjobb szabójának a szabásza lakott, csendes, szerény ember, és nem orosz származású. Filigrán, gyermektelen felesége éjjel-nappal könyveket olvasott. A lármás udvaron, a részeges lakókkal zsúfolásig töltött házak közt ez a két ember észrevétlenül és hangtalanul élt, vendégeket nem fogadtak, ők sem jártak sehova, csak ünnepnapokon a színházba.

A férj reggeltől késő estig dolgozott, a feleség, aki serdülő kislányhoz hasonlított, hetente kétszer elment a könyvtárba. Gyakran láttam, amint bizonytalan, apró léptekkel, szinte sántikálva tipegett végig a töltésen, átszíjazott könyveivel, mint egy gimnazista lány, egyszerűen, rokonszenvesen, tisztán, frissen öltözve, kis kezén kesztyű. Madárcárával, élénk szemecskéjével olyan csinos volt, mint egy tükrös asztal porcelán figurája. A katonák azt beszélték, hogy jobb oldalán hiányzik egy bordája, ettől ringatózik olyan furcsán járás közben, én azonban ezt rokonszenvesnek találtam, és rögtön megkülönböztettem az udvarban lakó többi hölgytől, a katonatisztek feleségeitől; ezek, akármilyen hangosan beszéltek, tarka díszben, magas turnűrben jártak - valahogy elnyűttnek látszottak, mintha sokáig félredobva feküdtek volna egy sötét kamrában, mindenféle haszontalan limlom között.

A kis szabásznét az udvarban féleszünek tartották, azt beszélték, hogy a könyvektől meghibbant, és annyira jutott, hogy nem képes a háztartással foglalkozni, a férje jár a piacra bevásárolni, az beszéli meg az ebédet és vacsorát nem orosz származású, természetes szakácsnőjükkal; ennek a komor nőszemélynek csak fél szeme volt, s az is vörös, mindig nedves, a másik szeme helyén vékony, rózsaszínű rés látszott. Az asszonyáról azt beszélték, hogy nem tudja megkülönböztetni a sertéshúst a borjúhústól, és egyszer szégyenszemre petrezselyem helyett tormát vásárolt! Képzeljék, milyen szörnyűség!

Mindhárman idegenek voltak a házban, mintha véletlenül pottyantak volna ennek az éktelen nagy tyúkolónak egyik ketrecébe - a cinkékre emlékeztettek, amelyek a fagy elől menekülve, a szellőztetőablakon át berepülnek egy fülledt és szennyes emberi lakásba.

Egyszer a tisztiszolgák elmesélték nekem, hogy a tiszt urak sértő, gonosz játékot találtak ki a kis szabászné kigúnyolására: mindennap valamelyikük - hol az egyik, hol a másik - levelet küld neki, amelyben a szerelméről, szenvedéseiről, az asszony szépségéről ír. Ő válaszol nekik, kéri, hogy hagyják békében, sajnálja, hogy szomorúságot okozott, könyörög Istenhez, hogy legyen segítségükre, és felejtse el őt. A tisztok, valahányszor ilyen levelet kapnak,

közösen olvassák fel, nevetnek az asszonyon, és együtt szerkesztik meg egy másik társuk nevében küldendő levelüket.

A tisztiszolgák, amikor elmesélték nekem ezt az esetet, szintén nevettek, csúfolták a szabásznét.

- Szerencsétlen, sánta bolond - mondta Jermohin öblös hangon, Szidorov pedig halkan támogatta:

- Minden nő akarja, hogy becsapják. Tudja ő az egészet.

Én nem hittem el, hogy a szabászné tudná, miként üznek gúnyt belőle, és nyomban elhatároztam, hogy megmondom neki a dolgot. Kilestem, amikor szakácsnéja a pincébe ment, felszaladtam a hátsó lépcsőn az asszonyka lakásához, beosontam a konyhába, ott nem volt senki, majd a szobába; a szabászné az asztalnál ült, egyik kezében súlyos, aranyozott csésze, a másikban nyitott könyv; megijedt, a könyvet melléhez szorította, és halkan kiáltott:

- Ki az? Auguszt! Hát te ki vagy?

Gyorsan és kapkodva beszélni kezdtem, vártam, hogy mindjárt hozzám vágja a könyvet vagy a csészét. Nagy, lila karosszékben ült, rojtos szélű, csipkés gallérú és ujjú kék pongyola volt rajta, hullámos, vörösszőke haja a vállára omlott. Olyan volt, mint az oltárkapu előtt álló angyal. A karosszék támlájához dőlve kerek szemmel nézett reám, eleinte haragosan, majd csodálkozva, mosolyogva.

Amikor már mindent elmondtam, amit akartam, inamba szállt a bátorságom, az ajtó felé indultam, de ő rám kiáltott:

- Állj meg!

A csészét a tálcára lökte, a könyvet az asztalra dobta, és két kis kezét összekulcsolva, a felnőttek mély hangján mondta:

- Milyen különös fiú vagy te... Gyere közelebb!

Nagyon óvatosan léptem hozzája, megfogta a kezemet, és hideg kis ujjával végigsimítva megkérdezte:

- Senki sem biztatott fel téged arra, hogy ezt elmondd nekem? No jó, látom és elhiszem, hogy te magad határoztad el...

Eleresztette a kezemet, behunyta a szemét, és halkan, vontatottan mondta:

- Hát így beszélnek erről a mocskos katonák!

- El kellene költözniük ebből a lakásból - tanácsoltam komolyan.

- Minek?

- Nem fogják békében hagyni.

Barátságosan elnevette magát, majd megkérdezte:

- Te tanultál? Szeretsz könyvet olvasni?

- Nincs időm olvasni.

- Ha szeretnéd, találnál rá időt. No, köszönöm!

Felém nyújtotta összetett ujjait, egy ezüst pénzdarab lapult benne - restelltem átvenni ezt a hideg holmit, de nem mertem visszautasítani, hát elmenet letettem a lépcsőkorlát egyik oszlopára.

Mélységes élményt vittem magammal ettől a nőtől, olyasvalamit, ami új volt nekem: mintha virradni kezdett volna előttem, és néhány napig boldogságban éltem, visszagondoltam a tágas szobára és az angyalszerű, kék ruhás szabásznérára. Körülötte minden ismeretlenül szép volt, lába alatt dús, aranyszínű szőnyeg feküdt, az ablak ezüstös üvegén keresztül kukkantott be a téli nap, és körülötte felmelegedett.

Szerettem volna még egyszer látni őt - mi lenne, ha odamennék, és egy könyvet kérnék tőle?

Meg is tettem, és viszontláttam őt ugyanazon a helyen, megint könyvvel a kezében, arca azonban valami piros kendővel volt felkötve, a szeme bedagadt. Egy fekete kötésű könyvet adott át nekem, és érthetetlenül mormolt valamit. Szomorúan távoztam, vittem a könyvet, amely kreozot- és ánizscseppek szagát árasztotta. A könyvet eldugtam a padlásokra, becsomagoltam egy tiszta ingbe és papírosba, mert attól tartottam, hogy a háziak elveszik, és darabokra tépik.

Ők a *Nyivá*-t járatták a szabásmintákért és az ajándékokért, nem is olvasták el, csak végignézték a képeket, azután elrakták a hálósobában a szekrény tetejére, az év végén pedig bekötötték, és az ágy alá tették, ahol már három kötet *Zsivopisznoje Obozrenyije* is feküdt. Amikor felmostam a hálósoba padlóját, a piszkos víz a könyvek alá folyt. A családfő a *Russzkij Kurjer* napilapra fizetett elő, és esténként, amikor olvasta, szitkozódni szokott:

- Az ördög érti, miért írják ezeket! Csupa unalom...

Szombaton, amíg a padlásokra ruhát teregettem, eszembe jutott a könyv, elővettem, felnyitottam, és elolvastam a kezdősort: „A házak olyanok, mint az emberek: mindegyiknek megvan a maga arckifejezése.” Meglepett az ebben rejlő igazság: tovább kezdtem olvasni a padlásokablaknál állva, és addig olvastam, amíg át nem fáztam, este pedig, amikor a háziak a vecsernyére mentek, a könyvet magammal vittem a konyhába, és belemerültem az elnyűtt lapokba - olyan sárgultak voltak, mint az őszi falevelek; könnyedén átvezettek egy másik életbe, új nevekhez és kapcsolatokhoz, jó hősokeket, sötét gonosztevőket mutattak, egyikük sem hasonlított azokra az emberekre, akiknek látásából már elegendő volt. Xavier de Montépin regénye volt, hosszú, mint ennek az írónak minden regénye, bővelkedett emberekben és eseményekben, egy ismeretlen, száguldó életet ábrázolt. A regényben minden csodálatosan egyszerű és világos volt, mint ahogy a sorok közt rejtőző valamiféle fényesség világítaná meg a jót és a rosszat, segítene szeretni és gyűlölni, s arra kényszerítene, hogy feszült figyelemmel kísérjük nyomon a tömör sorokba összebonyolódó embersorsokat. Nyomban feltámadt az a sürgető vágyam, hogy segítsem ezt, akadályozzam amást, megfeledkeztem róla, hogy mindez a váratlanul feltáruló élet elejétől végig csak papíron létezik; a harc hullámváltozásai közben minden feledésbe merül, az egyik lapon örömezésbe fullad, a másikon pedig elkeseredésbe.

Annyira belemerültem az olvasásba, hogy amikor a főbejáratnál megszólaló csengőt meghallottam, nem is tudtam rögtön, ki csenget és miért.

A gyertya majdnem leégett, a gyertyatartó, melyet csak aznap reggel tisztítottam meg, telecsöppent faggyúval; az örökmécse kanóca, amelyre nekem kellett volna vigyáznom, kicsúszott a tartójából, és elaludt. Összevissza rohangászni kezdtem a konyhában, megpróbáltam elrejtetni bűneim nyomait, a könyvet bedugtam a kemence alatti részbe, és kezdtem rendbe hozni az örökmécsest. A szobából kiugrott a dajka.

- Megsüketültél? Csöngetnek!

Rohantam ajtót nyitni.

- Aludtál? - kérdezte szigorúan a családfő; felesége, amíg nehézkesen jött felfelé a lépcsőn, panaszkodott, hogy meghűlt miattam, az öregasszony szitkozódott. A konyhában rögtön észrevette a leégett gyertyát, és faggatni kezdett, hogy mit csináltam.

Hallgattam, mintha az égből pottyantam volna alá, leverten és rettegve, hogy megtalálja a könyvet, ő azonban azt kiabálta, hogy fel fogom gyújtani a házat. Jött a családfő a feleségével vacsorázni, az öregasszony így panaszkodott nekik:

- Tessék, nézzétek, leégette az egész gyertyát, és fel fogja gyújtani a házat...

Vacsora után mind a négyen engem szapultak, rám olvasták szándékos és akaratlan ballépéseimet, megfenyegettek, hogy rossz végem lesz, én azonban már tudtam, hogy mindezt nem rosszindulatból és nem is jóindulatból, hanem csak unalomból mondják. És különös volt látnom, milyen üresek és nevetségesek ezek az emberek a könyv szereplőihez képest.

Már be is fejezték az evést, elpilledtek, fáradtan aludni tértek; az öregasszony, miután még háborgatta az Úristent dühös panaszaival, felmászott a kemencére, és elcsendesült. Ekkor én felkeltem, előhúztam a könyvet a kemencenyílásból, az ablakhoz mentem; világos éjszaka volt, a hold egyenesen benézett az ablakon, szemem azonban nem bírt megbirkózni az apró betűkkel. Pedig gyötört a vágy, hogy olvassak. Levettem a polcról egy rézüstöt, ezzel vetítettem a holdfényt a könyvre, de még rosszabb lett, még sötétebb. Ekkor felkapaszkodtam a sarokban álló padra, az ikonokhoz; a méceses fényénél állva kezdtem olvasni, majd kimerülten elszunnyadtam, leroskadtam a padra, és csak az öregasszony kiáltására, ütéseire ébredtem fel. A könyv volt a kezében, azzal verte fájdalmasan a vállamat, a dühtől kipirulva, vörös hajú fejét hátravetve, egy szál ingben, mezítláb állt. A fekvőpolcra Viktor üvöltötte:

- Mama, ne ordítson már! Nem hagyja élni az embert...

„Oda a könyv, széttépik” - gondoltam.

A reggeli teánál ítéleztek fölöttem. A ház ura szigorúan megkérdezte:

- Honnét szerezted a könyvet?

A nők egymás szavába vágva kiabáltak, Viktor gyanakodva szagolgatta a könyv lapjait, és így szólt:

- Parfümszaga van, biz’ isten...

Amikor azt közöltem velük, hogy a könyv egy papé, mindnyájan még egyszer megnézték, csodálkoztak és rosszalottak, hogy egy pap regényeket olvas, ez azonban mégis kissé megnyugtatta őket, jöllehet a családfő még sokáig beszélt a lelkekre, hogy olvasni káros és veszélyes.

- Lám, könyvolvasók robbantották fel a vasutat is, meg akarták ölni...

A fiatalasszony dühösen és ijedten kiáltott a férjére:

- Megőrültél? Mit beszélsz neki?

Elvittem Montépin-t a katonához, elmondtam neki, miről van szó - Szidorov fogta a könyvet, némán felnyitott egy kis ládikát, előhúzott egy tiszta kendőt, belecsavarta a regényt, eltette a ládába, és így szólt hozzám:

- Ne hallgass rájuk, gyere hozzám és olvass, senkinek sem fogom megmondani! Ha pedig eljössz, és én nem vagyok itt, a kulcs a szentkép mögött lóg, nyisd ki a ládát, és olvass...

A háziak véleménye a könyvet szememben rögtön a súlyos és ijesztő titkok magasságába emelte. Az, hogy bizonyos „könyvolvasók” valahol felrobbantották a vasutat, és valakit meg akartak ölni, engem nem érdekelt, eszembe jutott azonban, hogy mit kérdezett gyónáskor a pap, hogyan olvasott a gimnazista a pincehelyiségben, mit mondott Szmurij az „igazi könyvekről”, és visszagondoltam, mit mesélt nagyapa a mágiával foglalkozó szabadkőművesekről:

„Az áldott uralkodónak, Sándornak, Pál fiának idején pedig mindenféle nemesek, engedvén a feketemágia és a szabadkőművesség csábításának, elhatározták, hogy az egész orosz népet átjáltsszák a római pápa kezére, a jezsuiták! Ekkor Arakcsjev tábornok tetten érte őket, és rangra-méltóságra való tekintet nélkül mindnyájukat Szibériába küldte kényszermunkára, ott el is pusztultak, elenyésztek...”

Eszembe jutott a „csillagokkal kirakott umbrákulum”, „Gervaszij” és a mulatságosan ünnepélyes szavak:

„Profánok, kik kíváncsiak vagytok a mi dolgainkra! A ti gyenge szemetek sohasem látja meg azokat!”

Holmi nagy titok küszöbénél éreztem magamat, és úgy éltem, mint aki megháborodott. Szerettem volna végigolvasni a könyvet, féltem, hogy a katonánál elvész, vagy valamiképpen megrongálódik. Mit mondok akkor a szabásznénak?

Az öregasszony pedig éles szemmel ügyelt, nehogy átfussak a tisztiszolgához, és gyötört:

- Könyvolvasó! Ó, a könyvek paráznságra tanítanak! Ugye az az asszony, az a könyvmoly odáig jutott, hogy nem is tud a piacra menni, csak a tisztekkel szűri össze a levet, fényes nappal fogadja őket, tudom én azt!

Szerettem volna rákiáltani:

„Nem igaz! Nem szűri össze a levet...”

De féltem védelmembe venni a szabásznét, hátha kitalálja az öregasszony, hogy övé a könyv.

Néhány napom kétségbeesetten rosszul telt el; szórakozottság kerített hatalmába, aggódva féltem, nem tudtam aludni, annyira rettegtem Montépin sorsáért, azután egyszer csak a szabászné szakácsnéja megállította az udvaron; ezt mondta:

- Hozd el a könyvet!

Az ebéd utáni időt választottam, amikor a háziak pihenni tértek: zavartan, leverten jelentem meg a szabásznénál.

Ő ugyanúgy fogadott, mint amikor első alkalommal találkoztunk, csak másként volt öltözve: szürke szoknyába, fekete bársonymellénybe, csupasz nyakán türkizkeresztel. Olyan volt, mint egy nőstény pirók.

Elmondtam neki, hogy nem sikerült végigolvasnom a könyvet, és hogy tilos olvasnom; ekkor e sérelemtől meg az örömtől, hogy láthatom őt, a szemem könnybe lábadt.

- Pfuj, be buta emberek! - mondta ő, felvonva vékony szemöldökét. - Pedig milyen érdekes az arca a házigazdának. Nem kell elkeseredned, majd kigondolok valamit. Írni fogok neki!

Ettől megijedtem, és közöltem vele, hogy hazudtam a háziaknak, mert azt mondtam, hogy nem tőle kaptam a könyvet, hanem egy paptól.

- Ne tegye, ne írjon! - kérleltem. - Gúnyolódni fognak kegyed felett, szidni fogják. Hiszen az udvarban senki sem szereti kegyedet, mindenki kineveti, azt beszélik, butácska, és hogy hiányzik egy bordája...

Amikor ez kiszaladt a számon, nyomban megértettem, hogy fölösleges volt mondanom, mert megbántottam vele - felső ajkába harapott, és úgy csapott a csípőjére, mintha lovagolna. Én zavartan lehorgasztottam a fejemet, legszívesebben a föld alá süllyedtem volna, a szabászné azonban ledőlt a székére, és jóízűen kacagva ismételte:

- Jaj, de buta... de buta! Hát mit tehet az ember? - kérdezte saját magától, közben áthatóan nézegetve engem, majd felsóhajtva mondta: - Nagyon különös fiú vagy te, nagyon...

Amint a mellette álló tükörbe pillantottam, ott egy széles orrú, csontos arcot láttam, homlokán nagy kék foltot, a régóta nem nyírt hajzat minden égtáj felé felborzolódott - hát ezt nevezik úgy, hogy „nagyon különös fiú”?... A különös fiú nem illett a finom porcelán figurához...

- Akkor nem tetted el a garasocskát, amit adtam neked. Miért?

- Nem kell.

Felsóhajtott.

- Nos, mit tegyek! Ha majd megengedik neked, hogy olvass, gyere el, és kapsz tőlem könyveket...

Tükrös asztalán három könyv hevert; amelyiket most hoztam vissza, az volt a legvastagabb. Szomorúan néztem a könyvre. A szabászné felém nyújtotta rózsaszínű kis kezét.

- Hát, isten veled!

Óvatosan megérintettem a kezét, és gyorsan távoztam.

Talán mégis joggal mondják róla, hogy semmihez sem ért, lám, a húszkopejkást garasocskának nevezte, mint egy gyerek.

Ez azonban tetszett nekem...

9

Szomorú is, nevetséges is visszaemlékezmem, hány súlyos megaláztatást, sérelmet és izgalmat okozott nekem hirtelen fellángoló olvasási szenvedélyem!

A szabászné könyveit szörnyen drágának tartottam, és attól félve, hogy otthon az öregasszony a kemencébe dobja, elégeti őket, azon voltam, hogy ne gondoljak ezekre a könyvekre, viszont tarkabarka kis könyvecskéket kezdtem vásárolgatni abban a boltban, ahol reggelenként a teához való kenyeret vettem.

A boltos igen visszataszító fickó volt; duzzadt ajkú, izzadós, arca fehér és petyhüdt, tele görvélyes sebhelyekkel és foltokkal, a szeme színtelen, duzzadt kezén kurta, ügyetlen ujjak. Boltja az utca sihedereinek és könnyű leányzóinak esti találkozóhelye volt; házigazdám öccse is szinte minden este odajárt sörözni és kártyázni. Gyakran küldtek át engem, hogy hívjam haza vacsorázni, s nemegyszer láttam az üzlet mögötti szűk kis szobáskában a boltos együgyű, pirospozsgás feleségét, amint Viktoruskának vagy valamelyik másik legénynek a térdén ült. Ez szemlátomást nem bántotta a boltost; akkor sem sértődött meg, amikor hűgát, aki segített neki a boltban, jól összeölelgette a sok karénekes, katona és bárki, akinek jólesett. Áru kevés volt a boltocskában, ezt a körülményt a boltos azzal magyarázta, hogy üzlete még új, nem volt ideje berendezni; pedig boltját már ősszel megnyitotta. Vendégeinek és vevőinek

mocskos kis képeket mutatott, s akik kívánták, azoknak szemérmetlen verseket adott, hogy lemásolhassák.

Olvastam Misa Jevsziyignyejev üres könyvecskéit, mindegyiknek az elolvasásáért egy-egy kopejkát fizettem; ez drága volt, a könyvek pedig semmiféle szórakozást nem szereztek. *Guak, avagy a törhetetlen hűség, Francil Venezian, Az oroszok és kabardok ütközete, avagy a gyönyörű muzulmán nő, aki meghal a férje sírján* és az egész ilyenfajta irodalom ugyancsak nem elégített ki engem, gyakran felháborított: úgy éreztem, hogy a könyv engem gúnyol, az ostobát, akinek hangzatos szavakkal mesél valószínűtlen dolgokat.

A sztrelecek, Jurij Miloszlavszkij, A titokzatos szerzetes, Japancsa, a tatár lovas és más hasonló könyvek már inkább elnyerték tetszésemet: valami megmaradt belőlük; de még jobban vonzottak a szentek életrajzai: ezekben volt valami komoly, amiben hinni lehetett, és ami olykor lelkem mélyéig felkavart. Valahogyan minden egyes vértanú Ezmárjót juttatta eszembe, a mártírnők nagyanyót, a szerzetesek pedig nagyapát, amilyen a jó óráiban volt.

A fészerben olvastam, amikor kimentem fát vágni, vagy pedig a padláson, s ez egyaránt kényelmetlen, hideg volt. Olykor, ha a könyv érdekelt, vagy gyorsan kellett kiolvasnom, éjszaka felkeltem, és gyertyát gyújtottam, az öregasszony azonban rájött, hogy a gyertyák éjszakáról éjszakára csökkennek, hát méregetni kezdte őket egy darab forgáccsal, és valahová eldugta a mércét. Ha reggel a gyertyából hiányzott egy hüvelyknyi, vagy ha nekem nem sikerült megtalálnom a forgácsot, hogy letörjek belőle annyit, amennyi a gyertyából elégett, a konyhában dühös kiabálás támadt, s egyszer Viktoruska magából kikelve harsogta a fekvőpolcra:

- Hagyja már abba az ugatást, mama! Élni sem lehet! Persze hogy égeti a gyertyát, hiszen könyveket olvas, a boltostól hozza, tudom! Nézze csak meg a padláson...

Az öregasszony felszaladt a padlásra, talált egy könyvecskét, és darabokra tépte.

Ez persze elkésérített, de olvasási vágyam még inkább megerősödött. Tudtam, hogy ha ebbe a házba egy szent érkeznek, a házigazdái azt is nevelni kezdenék, nekilátnának, hogy átalakítsák a maguk képére; unalmukban tennék. Ha egyszer megszűnnének az embereken ítélkezni, kiabálni, gúnyolódni, el is felejtenenek beszélni, megnémulnának, nem ismernének saját magukra. Hogy az ember érezze önmagát, feltétlenül valamiképp kapcsolatban kell állnia az emberekkel. Az én házigazdái képtelenek voltak más kapcsolatban állni felebarátaikkal: oktatták, elítélték őket, és ha azok ugyanúgy kezdtek volna élni, mint ők, ha ugyanúgy gondolkoztak, éreztek volna, ők akkor is, ezért is elítélték volna az embereket. Ők már ilyenek voltak.

Mindenféle furfangot kitaláltam, hogy olvashassak, az öregasszony többször is elpusztította könyveimet, és egyszerre csak hatalmas összeggel, negyvenhét kopejkával tartoztam a boltosnak! Követelte a pénzt, és fenyegetőzött, hogy adósságomat a háziak pénzéből fogja levonni, amikor bevásárolni jövök a boltba.

- Mi lesz akkor? - kérdezte csúfondárosan.

Elviselhetetlenül undorodtam tőle, ő ezt nyilván érezte is, s ezért különös gyönyörűséget szerzett neki, hogy mindenféle fenyegetéssel kínozzon. Ha bejöttem a boltba, foltos arca széthúzódott, és nyájasan kérdezte:

- Elhoztad az adósságodat?

- Nem.

Ettől megdöbbent, elkomorult.

- Hogyhogy? Mit tegyek, följelentsenek a békebírónál, he? Hogy beírjanak, és javítótelepre küldjenek?

Nem volt honnét vennem a pénzt: béremet nagyapának fizették, elvesztettem a fejem, nem tudtam, mitévő legyek. A boltos pedig arra a kérésemre, hogy várjon, és meg fogom fizetni az adósságomat, felém nyújtotta zsíros, duzzadt, lepényszerű kezét, és ezt mondta:

- Csókold meg, akkor várok!

Amikor azonban felkaptam a pultról a súlyt, és feléje lendítettem, leguggolva kiabálta:

- Mi az, mi az, mi az? Csak tréfálok!

Tudtam, nem tréfál, és elhatároztam, pénzt lopok, csak hogy megszabadulhassak tőle. Reggelként, amikor a családfő ruháját tisztogattam, nadrágzsebében aprópénz csörgött, néha kihullott, és elgurult a padlón, egyszer valamelyik pénzdarab egy résen át a lépcső alá, a fűszekrénybe esett; elfelejtettem szólni erről, és csak néhány nap múlva jutott eszembe, amikor a fa között megtaláltam a húszkopejkást. Amikor visszaadtam a ház urának, felesége ezt mondta neki:

- Látod? Meg kell számolnod a pénzt, ha a zsebedben hagyod.

Férje azonban rám mosolygott, és így szólt:

- Ő nem lop. Tudom!

Most, amikor elhatároztam, hogy lopni fogok, eszembe jutottak ezek a szavak, az a bizalomról tanúskodó mosoly, és éreztem, milyen nehezemre esik majd a lopás. Néhányszor kivettem a zsebből az ezüstpénzt, megszámláltam, és nem bírtam rászánni magam, hogy elvegyem. Vagy három napig gyötrődtem ezzel, és hirtelen minden nagyon gyorsan és egyszerűen oldódott meg; a családfő váratlanul megkérdezett:

- Mi van veled, Peskov, hogy úgy elszomorodtál, talán beteg vagy?

Őszintén elmondtam neki minden bajomat; elkomorodott.

- Látod, látod, hová juttatnak azok a könyvek! Így vagy úgy, feltétlenül baj származik belőlük...

Adott egy félrubelest, és szigorúan tanácsolta:

- Jól vigyázz, ne fecsegd el a feleségemnek vagy az anyámnak, botrány lenne!

Majd jóindulatúan elmosolyodva így szólt:

- Önfejű vagy, hogy vinne el az ördög! Sebj, így van ez jól. De a könyveket hagyd el! Újévtől kezdve előfizetek egy jó újságra, akkor majd olvashatsz...

És íme, esténként, teázástól vacsoráig, felolvasom a háziaknak a *Moszkovszkij Lisztok*-ot: Vaskov, Roksanyin, Rudnyikovszkij regényeit és egyéb olyan irodalmat, amely a halálos unalomba merült emberek számára szolgál táplálékul.

Nem szeretek felolvasni, ez zavar abban, hogy megértsem az olvasottakat; házigazdáim azonban figyelmesen hallgatnak, majd hogynem áhítatos mohósággal, sopánkodnak, álmélkodnak a hősök gonoszságán, és büszkén mondják egymásnak:

- Lám, mi békén, csendben élünk, semmiről sem tudunk, hál' istennek!

A cselekményeket összekavarják: Csurkinnak, a hírhedt rablónak a tetteit Foma Krucsinnak, a postakocsisnak tulajdonítják, összekavarják a neveket is: hallgatóim hibáit kijavítom, s ezen szerfelett csodálkoznak.

- Nohát, ilyen emlékezőtehetsége van!

A *Moszkovszkij Lisztok*-ban gyakran jelennek meg Leonyid Grave költeményei, nagyon tetszenek nekem, le is másolok néhányat egy füzetbe, de a háziak azt mondják a költőről:

- Aggastyán, és mégis költeményeket ír.

- Részeg, féleszü, mindegy neki.

Tetszenek nekem Sztruzskin és Memento Mori gróf versei is, de a két nő, az öreg és a fiatal, azt állítja, hogy a vers pojácskódás.

- Csak a paprikajancsik meg a színészek beszélnek versben.

Nehezemre estek ezek a téli esték, melyeket a háziakkal töltöttem a szűk kis szobában. Odakint halott éjszaka; olykor-olykor valami megreccsen a fagytól, az emberek az asztalnál ülnek, és úgy hallgatnak, mint a sült hal. Másszor hóvihar csap végig az ablakokon és a falon, trombitál a kéményen, zörgeti a kemence szellőztetőjét; a gyerekszobában sírnak a csecsemők, jó volna beülni egy sötét kuckóba, és összekuporodva üvölni, mint a farkas.

A nők az asztal egyik végében ülnek, varrnak, vagy harisnyát kötnek; az asztal másik végénél Viktoruska görnyedt háttal, kelletlenül vázlatrajzokat másol, és időről időre felkiált:

- Ne lökdössétek már azt az asztalt! Élni sem lehet, szedtevette, azt a kutyafáját...

Oldalt, egy nagy hímzőrámánál ül a családfő, egy abrosz vásznára keresztöltéseket hímez; ujjai alól vörös rákok, kék halak, sárga lepkék és rozsdaszínű őszi lombok bukkannak elő. A hímzés mintáját ő maga tervezte, és már a harmadik télen dolgozik rajta: nagyon unja, és napközben, ha szabad vagyok, gyakran mondja nekem:

- No, Peskov, ülj csak a térítőhöz, működjél!

Leülök, és egy vastag tüvel működöm: sajnálom a ház urát, és mindig, mindenben szeretnék erőmhöz képest segíteni neki. Egyre csak úgy rémlik, hogy egyszer majd félredobja a rajzolást, a hímzést, a kártyázást, és valami más, érdekes dologba fog, amiről gyakran gondolkodik, ha munkáját hirtelen félbehagyja, és mozdulatlan, csodálkozó szemmel nézi, mint valami ismeretlen dolgot; haja kuszán lóg homlokába, külseje egy kolostori novíciusra emlékeztet.

- Mire gondolsz? - kérdezi a felesége.

- Csak úgy - hangzik a felelet, s ő újra munkához lát.

Némán csodálkozom: hát lehet azt kérdezni, hogy miről gondolkodik valaki? Nem is lehet válaszolni erre a kérdésre: az ember mindig egyszerre többfélre gondol - mindarra, ami a szeme előtt lejátszódik, arra, amit tegnap és amit egy évvel azelőtt látott; mindez összebonyolódik, megfoghatatlan, minden mozog és változik.

A *Moszkovszkij Lisztok* tárcacikkei nem voltak elegendőek egy-egy estére, én azt tanácsoltam, hogy a hálósobában, az ágy alatt fekvő folyóiratokat olvassuk; a fiatalasszony bizalmatlanul mondta:

- Mi van ott olvasnivaló? Csupa kép...

Az ágy alatt azonban ott volt a *Zsivopisznoje Obozrenyije*-n kívül az *Ogonyok* is, s most olvassuk Szaliasznak *Tyatyin Baltyijszkij gróf* című művét. A családfőnek nagyon tetszik az elbeszélés bamba hőse, szánakozás nélkül és könnyezve kacag a fiatalúr szomorú kalandjain, és ezt kiáltja:

- Nohát, milyen mulatságos dolog!

- Eredj már, csak fecsegés - mondja a felesége, hogy önálló véleményét fitogtassa.

Az ágy alól előkerült irodalom nagy szolgálatot tett nekem: jogot szereztem, hogy átvigye a folyóiratokat a konyhába, és ezáltal lehetőséget kaptam, hogy éjszakánként olvassak.

Szerencsémre az öregasszony átment aludni a gyermekszobába - a dajka ugyanis újra részegeskedni kezdett. Viktoruska békében hagyott. Amikor a házban mindenki elaludt, ő lopva felöltözött, és reggelig eltűnt valamerre. Világítást nem adtak nekem, a gyertyát magukkal vitték a szobába, gyertyavásárlásra nem volt pénzem; ekkor titokban gyűjteni kezdtem a gyertyatartókból a faggyút, egy szardíniásdobozba raktam össze, lámpaolajat öntöttem hozzája, és cernából kanócot fonva, éjszakánként füstölgő tüzet gyújtottam a kályhán.

Amikor átforgattam a hatalmas kötet egyik oldalát, kanócom piros lángnyelve reszketve imbolygott, kialvással fenyegetett, a kanóc percenként elmerült a bűzös, megolvadt folyadékban, füst marta a szememet, de mindezen kényelmetlenség eltűnt ama gyönyörűség mellett, amellyel az illusztrációkat nézegettem, és magyarázataikat olvastam.

Ezek az illusztrációk egyre tágasabban tárták fel a világot, mesebeli városokkal díszítették, magas hegyeket, szép tengerpartokat mutattak. Az élet csodálatosan kibontakozott, a föld csábító lett, emberekben gazdagabb, városokban dúsabb, és minden tekintetben változatosabb. Ha most nézegettem a Volgán túli messzeséget, már tudtam, nem üres, pedig azelőtt, ha a Volgát néztem, különösen összeszorult a szívem: laposan terülnek el a rétek, sötét folt a bozót, a rétek végében az erdő csipkés szélű fekete fala, a rétek felett homályos, hideg kékség. A föld sivár, elhagyatott. S a szív is sivárrá válik, csendes bánat zsongítja, minden vágy eltűnik, nincs mire gondolni, az ember szeretné behunyni a szemét. A kietlen üresség nem ígér semmit, a szívből kiszívja minden tartalmát.

A képaláírások érthetően meséltek más országokról, más emberekről, szóltak a múlt és a jelen különféle eseményeiről; sok mindent nem tudtam megérteni, és ez gyötört. Néha mindenféle furcsa szó fűródik az agyamba: „metafizika”, „khiliazmus”, „chartista” - ezek kibírhatatlanul nyugtalanítanak, szörnyeteg nagyságúra nőnek, mindent eltakarnak, és úgy érzem, hogy soha semmit sem fogok megérteni, ha ezeknek a szavaknak nem sikerül felfednem az értelmét, hiszen ezek állnak őrt minden titkok küszöbén. Gyakran egész mondatok élnek sokáig az emlékezetemben, mint ujjban a tövis, és megakadályoznak abban, hogy másról gondolkodjam.

Emlékszem, egy különös verset olvastam:

Talpig ércben jár a pusztán,
Néma, zord, mint sír ha nyílna,
Jár a hun király, Attila...

- mögötte fekete fellegeként jönnek harcosai, és kiáltozzák:

Hol van a hatalmas Róma?

Róma egy város, ezt már tudtam, de kik azok a hunok? Ezt feltétlenül tudnom kell.

Kilesek egy alkalmas pillanatot, és megkérdem a családfőt.

- A hunok? - mondja utánam csodálkozva. - Ördög tudja, kicsodák! Bizonyára valami butaság...

És rosszállóan csóválja a fejét.

- Butaság forr a te fejedben, nincs ez jól, Peskov!

Akár jól van, akár nincs jól, tudni akarom.

Úgy gondolom, hogy Szolovjov ezredlelkésznek tudnia kell, kik azok a hunok, hát megállítom az udvaron, és megkérdézem.

Az örökké haragos, vörös szemű, szemöldök nélküli, sárga szakállú, sápadt, beteges ember, fekete botjával a földet szurkálva mondja nekem:

- Neked mi közöd ehhez, he?

Nyesztyerov főhadnagy kérdésekre dühösen felelt:

- Micsoda-a-a?

Ekkor elhatároztam, hogy a gyógyszerárban a patikustól fogok kérdezősködni a hunok felől; ez az ember mindig nyájasan néz rám, arca okos, nagy orrán aranykeretes szemüveg.

- A hunok - közölte Pavel Goldberg patikus - nomád nép volt, olyan, mint a kirgizek. Ez a nép ma már nincs, egészen kihalt.

Elszomorított és bosszantott - nem az, hogy a hunok kihaltak, hanem az, hogy a szónak, mely oly sokáig gyötört, ilyen egyszerű az értelme, és nem ad nekem semmit.

Mégis nagyon hálás vagyok a hunoknak: a velük való összetűzésem óta kevésbé nyugtalanítanak a szavak, és Attilának köszönhetem, hogy megismerkedhettem Goldberg patikussal.

Ez az ember minden bölcs szónak ismerte egyszerű értelmét, nála volt minden titkok kulcsa. Két ujjával megigazítva szemüvegét, átható tekintetet vetett a vastag üvegen keresztül a szemembe, és úgy mondta, mintha apró szöveget verne a fejembe:

- A szavak, barátocskám, egy fa leveleit jelentik, s ahhoz, hogy megérthessük, miért ilyen valamely levél és nem más, tudnunk kell, hogyan nő a fa: tanulni kell! Barátocskám, a könyvek olyanok, mint a jó kert, amelyben minden van: az is, ami kellemes, az is, ami hasznos...

Gyakran odaszaladtam hozzá a gyógyszerárba szódáért és magnéziumért a felnőtteknek, akik állandóan „gyomorégésben” szenvedtek, meg babérolajért és hashajtóért a csecsemők részére. A patikus kurta magyarázatai arra készítettek, hogy egyre komolyabb kapcsolatba kerüljek a könyvekkel, s ezek észrevétlenül olyan nélkülözhetetlenné váltak számomra, mint iszákos embernek a pálinka.

Egy másik életet mutattak nekem: azoknak a nagy érzéseknek és vágyaknak az életét, amelyek hőstettekbe és bűncselekményekbe sodorják az embereket. Láttam, hogy a körülöttem élő emberek képtelenek akár hőstetre, akár bűncselekményre, ők valahogyan távol élnek mindattól, amiről a könyvek írnak, és nehéz megérteni, mi az érdekes az életükben? Én nem akarok ilyen életet élni... ezt tisztán látom: nem akarok.

A képek magyarázataiból tudtam, hogy Prágában, Londonban, Párizsban nincsenek a város belsejében árkok és mocskos szeméthegek, ott egyenesek, szélesek az utcák, másfélék a házak és a templomok. Ott nincs hathónapos tél, amely bezárja az embereket a házakba, nincs olyan nagybőjt, amikor csakis savanyított káposztát, sózott gombát, zablisztet és burgonyát lehet enni, undorító lenolajjal elkészítve. Nálunk nagybőjt idején nem szabad könyvet olvasni: el is vették tőlem a *Zsivopisznoje Obozrenyijé*-t, s ez az üres, bőjti élet megint reám tapadt.

Most, hogy már össze tudtam hasonlítani azzal, amit a könyvekből ismertem, még szegényesebbnek és még értelmetlenebbnek látszott. Olvasáskor egészségesebbnek, erősebbnek éreztem magam, serényen és ügyesen dolgoztam, már volt célom: hogy minél előbb befejezzem a munkát, mert annál több időm marad olvasni. Hogy megfosztottak a könyvektől, bágyadt és lusta lettem, addig ismeretlen, beteges feledékenység kerített hatalmába.

Emlékszem, éppen ezekben a sívár napokban történt valami titokzatos dolog: egyszer este, amikor mindenki aludni tért, hirtelen döngve megkondult a székesegyház harangja, s egyszeriben mindenkit felrázott a házban, a félig felöltözött emberek az ablakokhoz rohantak, egymást kérdezték:

- Tűz van? Félreverik a harangokat?

Hallani lehetett, hogy a szomszéd lakásokban ugyancsak sürgölődnek, ajtók csapódtak; valaki végigfutott az udvaron, s egy lovat vezetett kötőféken. Az öregasszony azt kiabálta, hogy kirabolták a székesegyházat, a ház ura leintette:

- Elég már, mama, hiszen hallani, hogy nem verik félre a harangot!

- Hát akkor meghalt az érsek...

Viktoruska lelétszott a fekvőpolcra, felöltözött, és ezt dünnyögte:

- Én tudom, mi történt, tudom!

A családfő felküldött a padlásra, megnézni, nincs-e tűzfény, felszaladtam, kimásztam a padlásablakon a tetőre, de tűzfény nem látszott; a csendes, fagyos léghőnyugodtan dongott a harang; a város álomban terült el a földön; a sötétben a csikorgó havon láthatatlan emberek futkostak, szántalpak nyikorogtak, s a harang egyre vészjóslóbban jajgatott. Visszatértem a lakásba.

Nincs tűzfény.

- Phű, Uramisten! - szolt a ház ura; már kabátban és kucsmában volt, feltúrta a gallérját, és bizonytalanul kezdte a sárcipőbe dugni a lábát. A felesége kérlelte:

- Ne menj! Jaj, ne menj!

- Butaság!

Viktoruska is felöltözött már, és ingerkedett velük:

- Én tudom...

Amikor a fivérek kimentek az utcára, az asszonyok megparancsolták, hogy gyűjtsam be a számovárt, az ablakhoz siettek, de az utcáról szinte ugyanekkor becsöngetett a ház ura, némán felszaladt a lépcsőn, és benyitva az előszobába, tompán mondta:

- Megölték a cárt!

- Hát mégiscsak megölték! - kiáltotta az öregasszony.

- Megölték, egy tiszt mondta nekem... Mi lesz most?

Viktoruska csöngetett be, és kelletlenül levetkőzve, haragosan mondta:

- Én meg azt hittem: háború!

Ezután mind leültek teázni, nyugodtan beszélgettek, de halkán és óvatosan. Az utcán is csend lett, már nem zúgott a harang. Két napig sugdolóztak, eljárak valahova, hozzájuk jöttek vendégek, és részletesen meséltek valamit. Nagyon szerettem volna megtudni, mi történt. A

háziak azonban elrejtették előlem az újságot, amikor pedig Szidorovtól kérdeztem, hogy miért ölték meg a cárt, halkan így felelt:

- Erről tilos beszélni...

Ez is mind gyorsan elmosódott, belepték az apró-cseprő mindennapi dolgok, meg nekem is csakhamar egy igen kellemetlen élményben volt részem.

Az egyik vasárnapon, amikor a háziak elmentek a korai misére, én pedig, titokzatosan begyújtva a szamovárt, a szobákba mentem takarítani, a nagyobbik gyerek bejutott a konyhába, kihúzta a szamovár csapját, és az asztal alá ült a csappal játszani. A szamovár hengerében sok volt a faszén, és miután a víz kifolyt belőle, a fém megolvadt. Még a szobákba is behallottam, hogy a szamovár szokatlanul haragosan zümmög, majd a konyhába lépve rémülten láttam, hogy a szamovár egészen megkékült, és úgy remeg, mintha fel akarna ugrani a padlóról. A kiolvadt csaphüvely bánatosan lekonyult, a tető félrecsúszott, a karok alól óncsepppek gördültek alá - a kékeslila szamovár mintha holtrészeg lett volna. Leöntöttem vízzel, ekkor egyet szisszent, és gyászosan összeroskadt a padlón.

A fölépcsőnél csengettek, ajtót nyitottam, és az öregasszony kérdésére, hogy kész van-e a szamovár, röviden ezt válaszoltam:

- Kész van.

Ezt bizonyára zavaromban és félelmemben mondtam, de csúfalkodásnak vették, és ezért megszigorították büntetésemet. Megverték. Az öregasszony az aprófának hasogatott fenyő kötegével vett munkába, ez nem volt túlságosan fájdalmas, de nagyon sok mélyen ülő szálkát hagyott a bőröm alatt; hátam estére pánavastagságúra dagadt, másnap délben pedig a családfő kénytelen volt kórházba vinni.

Amikor a nevetségesen nyurga, ösztövérv orvos megvizsgált, nyugodtan mondta öblös hangján:

- Itt látéletet kell felvenni arról, hogy megkínózták.

A családfő elpirult, csoszogni kezdett, és halkan beszélt valamit az orvosnak, de ez elnézett a feje felett, és kurtán felelte:

- Nem tehetem. Nem lehet.

De aztán megkérdezett engem:

- Akarsz panaszt tenni?

Fájt a hátam, de ezt mondtam:

- Nem akarok, csak gyógyítson meg mielőbb...

Átvittek egy másik szobába, az asztalra fektettek, az orvos jólesően hideg csipeszekkel kihuzigálta a szálkákat, és mókázott velem:

- Pompásan kikészítették a bőrödet, cimbora, most aztán vízhatlan leszel...

Amikor befejezte elviselhetetlenül csiklandozó műveletét, így szólt:

- Negyvenkét szálkát húztam ki, cimbora, ezt jegyezd meg, dicsekedhetsz vele! Holnap ugyanebben az órában gyere kötözésre. Gyakran vernek?

Gondolkoztam, és ezt feleltem:

- Azelőtt gyakrabban vertek...

A doktor öblös hangon nevetett.

- Minden jóra fordul, cimbora, minden!

Amikor kivezetett a családfőhöz, ezt mondta neki:

- Parancsoljon átvenni, rendbe hoztuk! Holnap jöjjenek el, bekötözzük. Szerencsájuk, hogy van humora a gyerekeknek...

Már a bérkocsiban ülve, a családfő így szólt hozzám:

- Engem is vertek, Peskov, mit tehet az ember? Vertek, öcsém! Téged legalább én sajnállak, de nekem senkim sem volt, aki sajnált volna, senkim! Mindenütt hemzsegnének az emberek, de ha sajnálni kell valakit, egyetlen kurafi se akad! Eh, a gaz tyúkok...

Egész úton szitkozódott, sajnáltam, és nagyon hálás voltam neki, hogy emberi módon beszél velem.

Otthon úgy fogadtak, mintha nevem napja lett volna, az asszonyok részletesen elmeséltették, hogyan kezelt az orvos, mit mondott - hallgatták és sóhajtoztak, édeskésen csámcsogtak, fintorogtak. Csodáltam, milyen feszült figyelemmel érdeklődnek a betegségek, a fájdalom, mindennemű kellemetlenség iránt!

Láttam, hogy meg vannak elégedve velem, amiért nem voltam hajlandó bepanaszolni őket, s ezt kihasználva engedélyüket kértem, hogy könyveket hozhassak a szabásznétól. Nem merték megtagadni kérésemet, csak az öregasszony kiáltott fel álmélkodva:

- Micsoda sátán!

Másnap a szabászné előtt álltam, s ő nyájasan szólt hozzám:

- Pedig azt mondták nekem, hogy beteg vagy, kórházba vittek; látod, milyen valótlanságokat beszélnek!

Hallgattam. Szégyelltem volna megmondani az igazat: miért tudjon meg egy durva és fájdalmas dolgot? Olyan jó, hogy ő nem hasonlít a többi emberhez.

Ismét olvasom az idősebb Dumas, Ponson du Terrail, Montépin, Zaccane, Gaboriau, Aimard, Boigobey vaskos köteteit - gyorsan habzsolom ezeket a könyveket, egyiket a másik után, és jókedvű vagyok. Egy rendkívüli élet részesének érzem magamat, kellemesen izgat, élénkségre gerjeszt. Megint kormoz a magam készítette mécses, egész éjszakákon át olvasok, reggelig, egy kissé bele is fájdul a szemem, s az öregasszony szívélyesen mondja:

- Várj csak, te könyvfaló, tönkremegy a szemed, belevakulsz!

De igen hamar rájöttem, hogy mindezekben az érdekesen bonyolult könyvekben, bármilyen sokféle a cselekmény, bármily különbözőek az országok és a városok, mindig csak ugyanarról a dolgról van szó: hogy a jó emberek boldogtalanok, és a rosszak üldözik őket, a rosszak pedig mindig több sikert aratnak és okosabbak, mint a jók, legvégül azonban valami megfoghatatlan erő legyőzi a gonosz embereket, és feltétlenül a jók diadalmaskodnak. Untatott az a „szerelem”, amelyről minden férfi és nő egy és ugyanazon szavakkal beszélt. Ez az egyhangúság nemcsak unalmassá vált, hanem homályos gyanakvásomat is felkeltette.

Volt úgy, hogy már az első oldalaknál sejteni lehetett, ki lesz a győztes, ki lesz a vesztes, és mihelyt a cselekmény bonyodalma világossá vált, az ember próbálta megoldani fantáziájának erejével. Abba hagyjuk a könyv olvasását, úgy gondolkozunk róla, mint egy számtani tankönyv feladatáról, és egyre gyakrabban sikerül helyesen megállapítani, hogy a hősök közül melyik kerül mindennemű kellemetességek paradicsomába, és kit fognak börtönbe taszítani.

Mindezek mögött azonban látom egy eleven és számomra fontos igazság felvillanásait, egy másik élet, másfajta kapcsolatok vonásait. Tisztán látom, hogy Párizsban a bérkocsisok, munkások, katonák és az egész „köznép” nem olyan, mint Nyizsnyijben, Kazanyban, Permben - bátrabban beszélnek az urakkal, egyszerűbben és közvetlenebbül viselkednek. Itt van például egy katona, de egyikhez sem hasonlít azok közül, akiket ismerek: sem Szidorovhoz, sem a hajón látott vjatkaihoz, még kevésbé Jermohinhoz; emberibb ezeknél. Van benne olyasvalami, mint Szmurijban, de nem olyan állati és durva. Itt van egy boltos, de az is jobb az általam ismert valamennyi boltosnál. A papok sem olyanok a könyvekben, mint amilyeneket én ismerek: jobb szívűek, több részvétellel viselkednek az emberek iránt. Általában az egész külföldi élet, ahogyan a könyvek mesélnek róla, érdekesebb, könnyebb, jobb, mint az az élet, amelyet én ismerek: külföldön nem verekednek olyan gyakran és kegyetlenül, nem üznek gúnyt olyan fájdalmasan az emberből, mint ahogyan a vjatkai katonát gúnyolták, Istenhez nem imádkoznak olyan dühösen, mint ahogyan itt a házban az öregasszony.

Különösen feltűnő, hogy a könyvek, ha gonosztevőkről, kapzsi és aljas emberekről mesélnek, akkor nem mutatják meg bennük azt a megmagyarázhatatlan kegyetlenséget, az ember kicsúfolásának azt az igyekezetét, amelyet olyan jól ismerek, olyan gyakran megfigyeltem. A könyvbeli gonosztevő értelemmel kegyetlen, csaknem mindig tudni lehet, hogy miért kegyetlen, én viszont céltalan, értelmetlen kegyetlenséget látok, amit az ember csak szórakozásból tesz, nem várva tőle hasznot.

Minden könyvvel világosabbá válik előttem, hogy az orosz élet nem hasonlítható más országok életéhez, s ez homályos bosszúságot kelt bennem, egyre inkább kételkedem az agyonolvasott, piszkos sarkú, sárga lapok igazságában.

Egyszer aztán Goncourt *Zemganno fivérek* című regénye került a kezembe; egy ültömben, egyetlen éjszaka alatt végigolvastam, és elámulva valamin, amit addig nem tapasztaltam, újra olvasni kezdtem az egyszerű, szomorú történetet. Nem volt benne semmi bonyodalom, semmi külsőséges érdekesség, az első oldalaktól kezdve olyan komolynak és száraznak tűnt, mint a szentek életrajza. Pontos és cicomátlan nyelvezete kezdetben kellemetlen csodálkozást keltett bennem, de fukar szavai, izmosan felépített mondatai olyan kellemesen érték szívemet, olyan meggyőzően mondták el az akrobata fivérek drámáját, hogy kezem remegett e könyv olvasásának élvezetétől. Keservesen zokogtam, amikor olvastam, hogyan mászik fel a szerencsétlen, törött lábú artista a padlásra, ahol fivére titokban gyakorolja kedvelt művészetüket.

Amikor ezt a remek könyvet visszaadtam a szabásznénak, azt kértem tőle, hogy még egy ugyanilyent adjon.

- Hogyhogy ugyanilyent? - kérdezte mosolyogva.

Ez a mosoly megzavart, és nem tudtam megmagyarázni, mit szeretnék, ő azonban így szólt:

- Ez unalmas könyv, várj csak, hozok neked egy másikat, az érdekesebb lesz...

Néhány nap múlva ideadta nekem Greenwood *Egy kis rongyos igaz története* című könyvét; a könyv címe egy kissé érzékenyen érintett, de már a legelső oldalnál lelkesen mosolyogtam magamban, s így, ezzel a mosollyal olvastam végig a könyvet, néhány oldalát kétszer-háromszor is.

Hát lám, milyen nehezen és kínosan élnek olykor külföldön is a kisfiúk! Nos, az én sorsom távolról sem ilyen rossz, tehát nem kell csüggednem!

Greenwoodtól nagy felfrissülést kaptam, és ezután csakhamar már egy valóban „igaz” könyv került a kezembe: *Eugénie Grandet*.

Az öreg Grandet élénken emlékeztetett nagyapára, bosszantott, hogy ez a könyv olyan kicsi, és csodálkoztam, mekkora igazság van benne. Ezt az általam jól ismert és az életben annyira untató igazságot a könyv teljesen új - szelíd, higgadt - megvilágításban tárta elém. Minden korábban elolvasott könyvben, kivéve Goncourt regényét, ugyanolyan szigorúan és hisztérikusan ítélték el az embereket, mint az én házigazdám - nagyon gyakran rokonszenvet keltettek a bűnös iránt és bosszúságot a jótét lelkek iránt. Mindig fájt látnom, hogy az ember bármily sok észet és akaratot veszteget is el, mégsem bírja elérni azt, amit kíván; a könyv első lapjától az utolsóig megingathatatlanul, mint a kőoszlopok, útját állják a jótét lelkek. S jóllehet ezeken az oszlopokon a bűn minden gonosz szándéka múlhatatlanul szétzúzódik, mégis a kövek nem keltenek rokonszenvet. Hiszen bármily szép és erős lehet is egy fal, amikor azonban az ember almát akarna szedni, és az almafa e fal túlsó oldalán áll, az ember nem gyönyörködhet a falban. Én pedig már úgy éreztem, hogy az, ami a legértékesebb és legelevenebb, valahová az erény mögé van elrejtve.

Goncourt-nál, Greenwoodnál, Balzacnál nem voltak gonosztevők, nem voltak jó emberek, csak egyszerűen emberek, csodálatosan élő emberek voltak; nem is hagytak kételkedni abban, hogy mindaz, amit mondtak és cselekedtek, valóban éppen úgy hangzott el és történt, és nem is történhetett másképpen.

Így értettem meg, milyen nagy ünnep a „jó, igaz” könyv. De hogyan találhatok ilyent? A szabászné ebben nem lehetett segítségemre

- Tessék egy jó könyv - mondta, amikor Arsène Houssaye *Rózsával, arannyal és vérrel teli kezek* című könyvét, Belot, Paul de Kock, Paul Féval regényeit ajánlotta nekem, én azonban ezeket már kényszeredetten olvastam.

Neki tetszettek Marryat és Werner regényei - ezeket unalmasnak tartottam. Nem örvendeztetett meg Spielhagen sem, de nagyon tetszettek Auerbach elbeszélései. Sue és Hugo sem ragadott magával, többre becsültem Walter Scottot. Olyan könyvekre vágyódtam, amelyek izgalmat és örömet szereznek, mint a csodálatos Balzac. A porcelán asszony is egyre kevésbé tetszett nekem.

Amikor megjelentem előtte, tiszta inget vettem magamra, megfésülködtem, mindenáron azt akartam, hogy tetszetős külsőm legyen, ami aligha sikerült, mégis egyre vártam, hogy ő észre vegye csinoságomat, és egyszerűbben, barátibban szóljon hozzám, tiszta és mindig ünnepélyes arcának szokásos halszerű mosolya nélkül. Ő azonban mosolyogva, fáradt és édeskés hangon kérdezte:

- Elolvastad? Tetszett?

- Nem.

Vékony szemöldökét kissé felhúzva nézett reám, sóhajtott, és megszokott módján, orrhangon mondta:

- Ugyan, miért nem?

- Már olvastam erről.

- Mi az az erről?

- A szerelemről...

Hunyorogva, mézesmázosan nevetett.

- Ó, de hiszen minden könyvben írnak a szerelemről!

Tágas karosszékben ül, prémpapucsos kis lábacskáit lóbálja, ásítózik, beburkolózik kék háziköntösébe, és rózsás ujjával dobol a térdére fektetett könyv borítólapján.

Szeretném megkérdezni:

„Miért nem költözik el ebből a lakásból? Hiszen a tiszték egyre írogatják a leveleiket kegyednek, kinevetik...”

De nincs elég bátorságom, hogy ezt mondjam neki, és elmegyek, viszem magammal a „szerelemről” szóló vaskos könyvet meg szívem fájdalmas kiábrándulását.

Az udvaron egyre csúnyábban, gúnyosabban és gonoszabban beszélnek erről a nőről. Nagyon bánt ezeket a mocskos és bizonyára hazug pletykákat hallanom; távollétében sajnálom és félttem az asszonyt. Amikor azonban odamegyek hozzá, és látom éles kis szemét, apró testének macskaszerű hajlékonyságát és mindig ünnepélyes ábrázatát, akkor sajnálatom és félelmem egyszeriben füstté válik.

Tavasszal hirtelen elutazott valahová, néhány nap múlva pedig a férje is elköltözött a lakásból.

Amikor a szobák üresen álltak, várták az új lakókat, bementem, hogy megnézzem a kopár falakat, a képek helyén a négyszögletes foltokat, a meggömbült szögeket és a szögek nyomán látható sebhelyeket. A festett padlón színes rongyok, papírcafatok, törött orvosságos dobozok, parfümös üvegcsék heverték szanaszét, és egy nagy réztű csillogott.

Elszomorodtam, szerettem volna még egyszer viszontlátni a kis szabásznét, hogy megmondjam, milyen hálás vagyok neki...

10

Még a szabászné elutazása előtt történt, hogy házigazdáim lakása alá egy fekete szemű fiatal úrihölgy költözött be a leánykájával és idős, ősz édesanyjával, aki szünet nélkül cigarettázott egy borostyánszipkából. A hölgy nagyon szép volt, parancsoló modorú és büszke; mély és kellemes hangon beszélt, mindenkire hátravetett fejjel, kissé összehúzott szemmel nézett, minthogyha az emberek nagyon messze volnának tőle, s ő rosszul látná őket. Lakásának tornácához Tyufjajev, a tisztiszolga, csaknem mindennap elővezetett egy vékony lábú sárga paripát, a hölgy acélszínű, hosszú bársonyruhában lépett ki a tornácra, kezén tölcseres fehér kesztyű, lábán sárga csizma. Egyik kezével uszályát és lila köves nyelvű, díszes lovaglópalcáját tartotta, másik kis kezével gyengéden megsimogatta a paripa vicsorgó pofáját - az tüzes szemmel sandított rá, egész testében remegett, és patájával halkán kapált a letaposott földön.

- Róbert, Ró-óbert - mondta halkán a hölgy, és keményen megveregette a paripa szép ívelésű nyakát.

Majd Tyufjajev térdére lépve, könnyedén nyeregbe szállt, s a paripa büszkén táncolva megindult a töltésen; a hölgy olyan könnyedén ült a nyeregben, mintha odanőtt volna.

Szép volt. Az a ritka szépség, amely mindig újnak, ismeretlennek tűnik, és mindig mámorító örömmel tölti el a szívet. Amikor ránéztem, azt gondoltam, hogy ilyenek voltak Diana Poitiers, Margot királyné, Lavallière kisasszony meg a többi szép hölgy, a történelmi regények hősnői.

A városban állomásozó hadosztály tisztjei állandóan körülötte lebzseltek, esténként nála zongoráztak és hegedültek, gitároztak, táncoltak és énekeltek. A legtöbbet a kövér, piros képű, ősz Oleszov őrnagy forgolódott körülötte kurta lábán, csillogott a zsírtól, mint egy hajógépész. Jól gitározott, és úgy viselkedett, mint a hölgy alázatos, odaadó szolgálója.

A göndör hajú, telt, öt éves leányka ugyanolyan áldott szépség volt, mint az anyja. Nagy, kékes szeme komolyan, nyugodt, várakozó tekintettel nézett a világba, és volt ebben a kislányban valami felnőttés töprengés.

Nagyanyja reggeltől estig a háztartással volt elfoglalva, a mogorván néma Tyufjajevvel és a bandza, kövér szobalánnyal együtt; a kislánynak nem volt nevelőnője, szinte felügyelet nélkül nevelkedett, egész napokon át a tornácon játszott, vagy azzal szemben, a farakáson. Én esténként gyakran kimentem, hogy játsszam vele, nagyon megszerettem ezt a kislányt, és ő is hamar hozzám szokott; ha mesét mondtam neki, elaludt a karomon. Elaludt, én pedig az ágyába vittem. Nemsokára annyira jutottunk, hogy elalvás előtt mindenáron engem akart látni, tőlem akart elbúcsúzni. Odamentem, ő előkelően nyújtotta felém kövér kezecskéjét, és így szólt:

- Isten veled holnapig! Nadmama, hoda kell mondani?

- Az Úristen vigyázzon rád - mondta a nagyanyja, szürke füstgomolyagot eregetve száján és hegyes orrán át.

- Az Úristen vidázzon rád holnapig, én most már aludni fogok - mondta utána a kislány, csipkés takarójába burkolózva.

Nagyanyja oktatta:

- Nem holnapig, hanem mindig!

- Hát nincs mindig holnap?

Szerette a „holnap” szót, és ha valami tetszett neki, azt mindig a jövőbe helyezte át; leszakított virágokat, letört gallyakat dugdosott a földbe, és ezt mondta:

- Holnap ebből kert lesz...

- Holnap edszér én is veszek magamnak ed lovacskát, és lovagolni fogok, mint a mama...

Okoska volt, de nem nagyon vidám - gyakran élénk játék közben hirtelen elgondolkodott, és váratlanul megkérdezte:

- Miért van a papoknak olyan hajuk, mint a nőknek?

Egyszer megcsípte a csalán, mire megfenyegette az ujjával, és így szólt:

- Vidázz, imádkozni fogok Istenhez, és ő majd megbüntet. Isten mindenkit megbüntethet, még a mamát is.

Néha csendes, mély szomorúság telepedett rá; hozzám simulva felnézett az égre, kék, várakozó szemével, és így szólt:

- A nadmama haragudni szokott. A mama sohasem haragszik, ő csak nevet, őt mindenki szereti, mert sosincs ideje, mindig jönnek vendégek, vendégek, és őt nézik, mert olyan dönörű. Olyan édes a mama. Oleszov is azt mondja: édes mama!

Szörnyen szerettem hallgatni a kislányt: egy ismeretlen világról mesélt nekem. Anyjáról mindig készségesen és sokat beszélt, s előttem lassan feltárult egy új élet, megint Margot királyné jutott az eszembe, ettől még mélyebben hittem a könyveknek, de az élet iránt is jobban érdeklődtem.

Egyszer este, amikor a tornácon ültem, vártam a háziakat, akik a lejtős partra mentek sétálni, a kislány pedig a karomon szundikált, megérkezett az anyja lóháton, könnyedén leugrott a földre, és fejét hátravetve megkérdezte:

- Mi az, alszik?

- Igen.

- Nocsak...

Előugrott Tyuffajev tisztiszolga, átvette a paripát, a hölgy az övébe tűzte lovaglópalcáját, és kezét felém nyújtva így szólt:

- Add ide!

- Majd én fölviszem.

- No, mi lesz? - kiáltott rám a hölgy, úgy, mint a lovára, és toppantott a tornác lépcsőjén.

A kislány felébredt, hunyorogva nézett anyjára, és ő is feléje nyújtotta a kezét. Elmentek.

Megszoktam, hogy rám kiabálnak, de kellemetlen volt, hogy ez a hölgy is kiabál: pedig úgymint mindenki engedelmeskedik neki, még akkor is, ha halkán parancsol valamit.

Néhány pillanat múlva behívott a bandzsa szobalány; hogy a kislány makacskodik, nem akar aludni menni, amíg el nem búcsúzott tőlem.

Elégtételt éreztem az anyjával szemben, így mentem be a szalonba; a kislány anyja térdén ült, a hölgy fürgé kézzel vetkőztette.

- No tessék - mondta. - Hát itt van ez az erdei manó!

- Nem erdei manó, hanem az én fiúcskám...

- Nocsak? Hát jó. Ajándékozzunk valamit a te fiúcskádnak, akarod?

- Igen, akarom!

- Nagyon szép, de ezt bízd rám, te pedig menj aludni.

- Isten veled holnapig - mondta a kislány, kezét nyújtva felém. - Az Úristen vidázzon rád holnapig...

A hölgy csodálkozva kiáltotta:

- Ki tanított erre, a nagymama?

- I-igen...

Amikor kiment a szobából, a hölgy magához intett az ujjával:

- Mit ajándékozzak neked?

Azt mondtam, hogy semmit sem kell ajándékoznia, de nem adhatna-e kölcsön valamilyen könyvet.

Meleg, illatos ujjával felemelte az államát, és kedves mosollyal kérdezte:

- No lám, hát te szeretsz olvasni? És milyen könyveket olvastál?

Amikor mosolygott, még szebb lett; zavartan megneveztem néhány regényt.

- És mi tetszik neked bennük? - kérdezte, kezét az asztalra téve, és nesztelenül játszott az ujjjaival.

Valamilyen virág édes, erős illata áradt belőle, furcsán összekeveredve a ló verejtékének szagával. Hosszú szempilláin át komolyan és elmélyülten nézett - eddig a percig még soha senki sem nézett rám így.

A sok puha és szép bútortól a szobában olyan kevés hely volt, mint egy madárfészekben; az ablakokat virágok sűrű zöldje borította el, a homályban a kályha hófehér csempéi csillogtak, mellette fénylett a fekete zongora, a falakról pedig sötétarany keretben néztek le mindenféle homályos okiratok, ferdén teleszórva öklömnyi egyházi szláv betűkkel, és mindegyik írásról zsinóron nagy, sötét pecsét lógott. Minden tárgy ugyanolyan alázatosan és félénken nézte ezt az asszonyt, mint én.

Megmagyaráztam neki, amennyire tudtam, hogy az élet nagyon nehéz és unalmas, ha viszont könyvet olvasok, akkor megfeledekzem erről.

- Ű-űgy, nocsak? - mondta, felállva. - Ez nem butaság, ez talán igaz is... No jó. Majd adok neked könyveket, de most nincs nálam... egyébként fogd ezt...

Felvett a pamlagról egy sárga fedelű elnyűtt könyvecskét.

- Ha elolvastad, odaadom a második részét. Négy részből áll...

Távoztam, magammal vittem Mescserszkij herceg *Pétervár rejtelvei* című könyvét, és nagy figyelemmel kezdtem olvasni, de már az első oldalaknál világossá vált előttem, hogy a pétervári rejtelvek sokkalta unalmasabbak, mint a madridiak, a londoniak és a párizsiak. Csak a Szabadságról és a Furkósbotról szóló tanmesét találtam szórakoztatónak.

„Én fölöttem állok - mondta a Szabadság -, mert okosabb vagyok.”

A Furkósbot azonban így felelt neki: „Nem, én állok tefölöttem, mert én erősebb vagyok.”

Vitatkoztak, vitatkoztak, végül összeverekedtek; a Furkósbot elnászpángolta a Szabadságot, és a Szabadság - emlékszem - a kórházban belehalt a verésbe.

A könyvben egy nihilistáról volt szó. Emlékszem, a nihilistában - Mescserszkij herceg szerint - annyi a méreg, hogy pillantásától felfordulnak a tyúkok. A „nihilista” szót bántónak és illetlennek éreztem, de ennél többet nem értettem belőle, és elszontyolodtam: úgy látszik, képtelen vagyok megérteni egy jó könyvet! Márpedig arról, hogy a könyv jó, meg voltam győződve: hiszen egy ilyen előkelő és szép hölgy csak nem fog rossz könyvet olvasni!

- Nos, tetszett? - kérdezte, amikor visszaadtam neki Mescserszkij sárga regényét.

Nehéz volt azt mondanom, hogy nem, mert azt hittem, ettől megharagszik.

Ő azonban csak felkacagott, eltűnt az ajtófüggöny mögött, ahol a hálószobája volt, és egy kék szattyánbőrbe kötött kis könyvecskét hozott ki onnan.

- Ez tetszeni fog neked, csak nehogy bepiszkítsd!

Puskin elbeszélő költeményei voltak. Valamennyit egy ültömben elolvastam, elragadott az a mohóság, melyet olyankor érez az ember, amikor egy sosem látott szép tájakra kerül: mindig szeretne egyszerre végigfutni rajta. Úgy éreztem magam, mint aki sokáig járt egy mocsaras erdő mohos zsombékjain, és váratlanul száraz tisztás tárul elébe; csupa virág és napfény. Néhány pillanatig megbűvölve nézi, majd pedig örömmel végigfut rajta, és csendes boldogság tölti el, valahányszor lába megérinti a termékeny föld puha pázsitját.

Puskin annyira bámulatba ejtett verseinek egyszerűségével és zenéjével, hogy a prózát még sokáig természetellenesnek éreztem, és kelletlenül olvastam. A *Ruszlán* előhangja nagyanyó legjobb meséit juttatta eszembe, valamennyit csodálatosan foglalta össze, néhány sora pedig ércebe vésett igazságával késztetett csodálkozásra.

Ott látsz utat, mely úttalan,
Sosem sejtett állatnyomot...

- ezeket a csodálatos sorokat ismétелgettem gondolatban, és láttam a jól ismert, alig észrevehető ösvényeket, láttam a titokzatos nyomokat, melyektől meghajolt a fű, még le sem rázva higanyszerűen súlyos harmatcseppjeit. A telt zengésű verssorokat bámulatosan könnyen megjegyeztem, ünnepi díszbe borítottak mindent, amiről szóltak; ez boldoggá tett, napjaim könnyűvé és kellemessé váltak, úgy csengett ez a vers, mint egy új élet hívó harangszava. Micsoda boldogság, ha az ember ért az olvasáshoz!

Puskin nagyszerű meséi férköztek leginkább a szívemhez és az értelmemhez; amikor néhányszor elolvastam, már fejből tudtam őket; ha aludni tértem, behunyt szemmel verseket suttogtam, míg el nem szenderedtem. Többször is elmondtam ezeket a meséket a tisztiszolgáknak; hallatukon nagyokat nevettek, barátságosan szitkozódtak, Szidorov megsimogatta a fejemet, és halkán így szólt:

- Remek ez, mi? Haj, istenem...

A háziak észrevették az izgalmamot, amely hatalmába kerítet, az öregasszony szapult:

- Belebújik a könyvekbe a gazfickó, a szamovár pedig negyed napja nincs megtisztítva! Mindjárt hozom a sodrófát...

Mit számított a sodrófa? Verssel védekeztem ellene:

Sötét lélek, gonoszt kíván.
A vén boszorka...

A hölgy még magasabbra nőtt a szememben: hát ilyen könyveket olvas! Ez már nem a porcelánból való szabászné...

Amikor elvittem neki a könyvet, és szomorúan visszaadtam, meggyőződéssel mondta:

- Ez biztosan tetszett neked! Hallottál Puskinról?

Olvastam már valamit a költőről az egyik folyóiratban, de szerettem volna, hogy ő meséljen róla, így hát azt mondtam, hogy nem hallottam.

Röviden elmesélte Puskin életét és halálát, majd mosolyogva, mint a tavaszi napsütés, megkérdezte:

- Látod, milyen veszélyes a nőket szeretni?

Minden elolvasott könyvből tudtam, hogy ez valóban nagy veszély, de jó is. Ezt mondtam:

- Veszélyes, de mindenki szerelmes! És a nők is szenvednek ettől...

Úgy pillantott rám, ahogyan mindenre nézett: szempilláin keresztül - és komolyan mondta:

- No lám! Te ezt megérted? Akkor kívánom neked, hogy ne is felejtse el!

És kérdezgetni kezdte, hogy a versek közül melyik tetszett nekem.

Mondtam neki valamit: hevesen hadonászva emlékezetből szavaltam. Némán és komolyan végighallgatott, majd felállt, átment a szobán, és tűnődve mondta:

- Neked, te kedves kis jószág, tanulnod kell! Majd gondolkozom erről... A háziak rokonaid?

S amikor igennel feleltem, felkiáltott:

- Ó! - mintha elítélt volna ezért.

Ideadta Béranger dalainak metszetekkel díszített, aranszegélyű, vörös bőrkötésű, pompás kiadását. Ezek a dalok a maró fájdalomnak és a féktelen örömnél furcsán szoros kapcsolattal végleg elvették eszemet. Mellemben dermedtséget éreztem, amikor az *Öreg koldus* keserű szavait olvastam:

Én féreg, kitől nyugton nem élhet?
Lépj rám, tiporja el a férget!
Mért sajnál? Tessék, taposson porba!
Nevelnie kellett volna önnek:
Mért nem adott utat nyers erőmnek?
Féreg helyett hangya lettem volna!
Nem ölelnek át testvérkarok,
Ha, mint vén csavargó, meghalok
Az emberi nemre átkot szórva.

Később azután, amikor a *Síró férj*-et olvastam, olyan jóízűen nevettem rajta, hogy még a könnyem is kicsordult. És különösen jól az emlékezetembe véstem Béranger-nak ezeket a szavait:

A víg élet tudománya
A jámbornak nem nehéz!...

Béranger fékezhetetlen jókedvet keltett bennem: rakoncátlankodni akartam, merész, éles szavakat mondani mindenkinek, s csakhamar túlságosan nagy sikert is elértem ezen a téren. Verseit ugyancsak betéve tudtam, s nagy gyönyörűséggel szavaltam el a tisztiszolgáknak, amikor néhány percre kiszaladtam hozzájuk a konyhába.

Nemsokára azonban le kellett mondanom erről, mert ez a két sor, hogy

A lánynak, ha tizenhét éves,
Melyik sapka nem állna jól?

- okot adott a lányokról szóló malac beszédre, ami annyira bántott, hogy dühbe gurultam, és serpenyővel fejbe ütöttem Jermohin közlegényt. Szidorov és a többiek kitéptek ügyetlen kezéből, ettől kezdve azonban elment a kedvem attól, hogy átszaladjak a tiszték konyháiba.

Az utcán sétálni nem engedtek, de nem is volt sétára időm - a munkám egyre szaporodott; most a szobalány, a házmester és a „kifutófiú” szokásos feladatain kívül nekem kellett naponta rászögelnem a vásznat a széles táblákra, arra felragasztanom a vázlatrajzokat, lemásolnom a családfő építkezési költségvetéseit, ellenőriznem a szállítók számláit - a ház ura reggeltől éjszakáig úgy dolgozott, mint egy gép.

A vásárterület kincstári épületei ezekben az években mentek át a kereskedők magántulajdonába; a vásársorokat sürgősen átépítették; az én gazdám boltok tatarozását és új üzletek építését vállalta. Födémátalakításra, új padlásablak létesítésére stb. vonatkozó rajzokat készített; ezeket a rajzokat mindig én vittem el egy öreg építészhez, a borítékkal együtt, amelyben egy-egy huszonöt rubeles bankó rejtett - az építész átvette a pénzt, és odaírta: „A rajzot a helyszínen ellenőriztem, a munkálatok felügyeletét elvállaltam, X. Y.” Persze a helyszínen nem járt, a munkálatok felügyeletét pedig nem is vállalhatta, mert betegsége miatt egyáltalán nem hagyta el a házat.

Ugyancsak én hordtam ki a sápot a vásárfelügyelőnek és még néhány hasznos embernek, átvéve tőlük a „mindennemű törvényszegésre feljogosító okiratokat”, ahogyan gazdám ezeket az iratokat nevezte. Mindezek fejében jogot szereztem, hogy a kapuban, a tornácon várhassam be a háziakat, ha este vendégségbe mentek. Ez nem fordult elő gyakran, de ilyenkor éjjel után tértek haza, s én néhány óra hosszat üldögélhettem a tornácon vagy a szemközti farakáson, nézegetve hölgyem lakásának ablakait, mohón lesve a víg beszédet és zenét.

Az ablakok nyitva voltak. A függönyön és a virágsövényen át láttam, hogyan mozognak a szobákban a karcsú tisztai alakok, gurul a gömbölyű őrnagy, s libeg a hölgy csodálatosan egyszerű és szép öltözkében.

Magamban így neveztem: Margot királyné.

„Hát ez az a bizonyos vidám élet, amelyről a francia könyvek írnak” - gondoltam az ablakot nézve, és mindig egy kissé elszorult a szívem: gyermekes féltékenységemben fájt látnom Margot királyné körül a férfiakat; úgy körülrajzották, mint darazsak a virágot.

A többen ritkábban járt hozzá egy sebhelyes homlokú, mélyen ülő szemű, magas, komor katonatiszt; mindig magával hozta hegedűjét, és csodálatosan játszott: úgy hegedült, hogy az ablakok előtt megálltak a járókelők, a farakáson összegyűlt az egész utca népe, és még a házigazdái is - ha otthon voltak - kinyitották ablakaikat, és hallgatták, magasztalták a muzsikust. Nem emlékszem, hogy még valakit magasztaltak volna a székesegyház proto-diakónusán kívül, de tudom, hogy a zsíros halfalatokkal töltött fánkot azért mégis jobban kedvelték a zenénél.

A tiszt olykor énekelt, és verseket szavalt fojtott hangon, furcsán sóhajtozva, tenyerét homlokához szorítva. Egyszer, amikor én az ablak alatt a kislánnyal játszottam, és Margot királyné arra kérte a tisztet, hogy énekeljen, ő sokáig vonakodott, majd tagoltan mondta:

Csak a dalnak kell a szépség,
A szépségnek nincs szüksége dalra...

Ez a vers nagyon megtetszett nekem, s valahogyan megsajnáltam a tisztet.

Hölgyemet szívesebben láttam olyankor, amikor a zongoránál ült és játszott, egyedül a szobában. A zene megrészegített, semmit sem láttam, csak az ablakot, és mögötte, a lámpa sárga fényében az asszony sudár alakját, büszke arcélét és két fehér kezét, amint madárként röpdös a billentyűkön.

Néztem őt, hallgattam a mélabús dallamot, és lázképeket láttam: hogy kincset találok valahol, és mind neki adom - hadd legyen gazdag! Ha én volnék Szkobelej, ismét hadat üzennék a töröknek, megsarcolnám, majd a parti lejtőn - a város legszebb helyén - házat építenék, és öneki ajándékoznám: csak költöznék már el ebből az utcából, ebből a házból, ahol mindenki olyan bántóan és mocskosan beszél róla.

A szomszédok, az udvar egész népe - de különösen az én házigazdái -, valamennyien ugyanolyan csúnyán és ellenségesen beszéltek Margot királynéről, mint a szabásznéről; csak óvatosabban, hangjukat lehalkítva és körülnézegetve.

Talán azért féltek tőle, mert egy igen előkelő embernek volt az özvegye: a szobájának falain látható okleveleket férjének ősei kapták a régi orosz cároktól: Godunovtól, Alekszejtől és Nagy Pétertől - ezt legénye, Tyufjajev mondta el nekem, aki írástudó ember volt, mindig az evangéliumot olvasta. Vagy talán attól féltek az emberek, hogy megveri őket lila köves nyelű lovaglópalcájával; azt beszélték, hogy már megvert vele egy magas állású hivatalnokot.

Ám a suttogva mondott szavak sem voltak különbek a hangosaknál; az én hölgyem az ellenségesség felhőjében élt - én nem értettem ezt az ellenérzést, és kínlódtam miatta. Viktoruska elmesélte, hogy egyszer éjfél után tért haza, felnézett Margot királyné hálósobájának ablakára, és látta, hogy az asszony egy szál ingben ül a pamlagján, az őrnagy pedig térdén állva vagdossa le lábának körmeit, és szivaccsal dörzsöli.

Az öregasszony szitkozódva kiköpött, a fiatalasszony elpirulva sipította:

- Pfuj, Viktor, nem szégyelled magad! Ó, milyen piszkosak ezek az úriemberek!

A ház ura mosolyogva hallgatott - ezért a hallgatásért nagyon hálás voltam neki, de rettegve vártam, hogy ő is egyetértően fog részt venni a lármában és üvöltözésben. Az asszonyok rikácsolva, sopánkodva, részletesen kikérdezték Viktoruskát, hogy pontosan hogyan ült a hölgy, hogyan térdelt előtte az őrnagy - Viktor egyre újabb részleteket fűzött elbeszéléséhez.

- A képe vörös, kilóg a nyelve...

Én semmi megbotránkoztatót sem láttam abban, hogy az őrnagy vagdossa a hölgy körmét, azt azonban nem hittem el, hogy a nyelve kilógott, ezt sértő hazugságnak éreztem, és meg is mondtam Viktoruskának:

- Ha ez helytelen, akkor miért lesett be az ablakon? Hiszen nem kisgyerek...

Persze összeszidtak, de a szidalom nem bántott, csak egyet szerettem volna: leszaladni, térdre borulni a hölgy előtt, ahogyan az őrnagy tette, és megkérni:

„Kérem, költözzék el ebből a házból!”

Most, hogy már tudtam egy másféle élet, más emberek, érzések, gondolatok létezéséről, ez a ház minden lakójával együtt még nagyobb undort ébresztett bennem. Keresztül-kasul be volt fonva a gyalázatos pletykák mocskos hálójával, egyetlenegy olyan ember sem élt ott, akiről ne beszéltek volna gyűlölködve. A szájalomra méltó, beteg ezredlelkészt részegesnek és paráznának kiáltották ki; a tisztok és a tiszt asszonyok, házigazdái elbeszélései szerint, henteregtek a bűnben; megutáltam a nőkkel kapcsolatos és mindig egyforma katonabeszédet, és leginkább megutáltam a házigazdáimat: nagyon is jól ismertem az emberekről oly szívesen mondott könyörtelen ítéleteiknek igazi értékét. Mások bűneit megfigyelni ez az egyetlen szórakozás, amely ingyen adódik. A háziak csak szórakoztak, amint szavaikkal marcangolták embertársaikat, s mintegy bosszút álltak mindenkin azért, hogy ők maguk olyan együgyűen, nehézkesen és unalmasan éltek.

Amikor mocskosan beszéltek Margot királynéről, én már nem gyermeki érzések görcsös rohamait éltem át, szívem megduzzadt a pletykálgatók elleni gyűlöletből, fékezhetetlenül vágytam rá, hogy feldühítssem őket, kihívóan viselkedjem, néha pedig valósággal elöntött a kínzó szájalom magam és minden ember iránt - s ez a tehetetlen szánakozás még súlyosabb volt a gyűlöletnél.

Én a királynéről többet tudtam, mint ők, és féltem, nehogy ők is megtudják azt, amit én.

Az ünnepnapokon, amikor a háziak a késői misére mentek a templomba, én délelőtt kerestem fel őt, behívott a hálósobájába, leültem egy aranselyem borítású kis karosszékbe, a kislány felmászott a térdemre, s én meséltem anyjának az elolvasott könyvekről. Ő széles ágyában feküdt, összefont két kezét arca alá tette, testét elrejtette a takaró, mely ugyanolyan aranyos színű volt, mint a hálósobában minden; farkocsba font sötét haja, átvetve barna vállán, előtte feküdt, olykor lelógott az ágyról a földre.

Hallgatja szavamat, lágy tekintetével az arcomba néz, és alig észrevehetően mosolyogva mondja:

- Nocsak!

Még szívélyes mosolya is csak a királyné leereszkedő mosolya volt a szememben. Mély, cirógató hangon beszélt, s úgy éreztem, hogy mindig ugyanazt mondja:

„Tudom, hogy hasonlíthatatlanul jobb, tisztább vagyok, mint a többiek, és közülük senki sem kell nekem.”

Néha a tükör előtt találtam: alacsony kis karosszékben ült, fésülgette a haját; fonatainak vége a térdén, a szék karfáján feküdt, haja ugyanolyan hosszú és sűrű volt, hátán csaknem a padlóig omlott alá, mint nagymamájé. Láttam a tükörben barna bőré, feszes keblét, előttem vette fel a blúzáját, húzta fel harisnyáját, de tiszta mezítelensége énbennem nem keltett szégyenletes érzéseket, csak boldogságot, hogy büszke lehetek rá. Mindig virágillatot árasztott maga körül, ez megvédte a gonosz gondolatoktól.

Egészséges, erős voltam, jól ismertem férfi és nő kapcsolatainak titkait, az emberek azonban olyan szívtelen kárörömmel, annyira durván, olyan piszkosan beszéltek előttem ezekről, hogy ezt a nőt képtelen voltam férfikarok ölelésében elképzelni, aligha tudtam arra gondolni, hogy valakinek, mint e test gazdájának, joga legyen merészen és szemérmetlenül megérinteni őt. Biztos voltam, hogy a konyhák és kamrák szerelme nem fér Margot királynéhez, ő csak valamilyen más, magasabb rendű örömeket, másféle szerelmet ismer.

Történt azonban egyszer, hogy amikor alkonyatkor bementem a szalonjába, a hálószoa ajtófüggönye mögül meghallottam szívem hölgyének csengő kacagását és egy férfihangot, amint éppen kérlelte:

- No, várj még... Úristen! Nem hiszem...

Mennem kell: ezt megértettem - de képtelen voltam megmozdulni...

- Ki van ott? - kérdezte az asszony. - Te? Gyere be...

A hálószoa fülledt volt a virágillattól, félhomály, befüggönyözött ablakok... Margot királyné állig betakarva feküdt az ágyban, mellette a falnál ült, ingujjban, kigombolt mellel, a hegedűs tiszt - mellén is volt egy sebforradás, vörös sávként húzódott jobb vállától a mellbimbójáig, és olyan éles volt, hogy még a félhomályban is tisztán láttam. A tiszt haja furcsán össze volt borzolva, és ekkor láttam első ízben mosolyt szomorú, összeszabdalt arcán - különös volt. Nagy, nőies szeme pedig úgy nézett a királynéra, mintha ekkor látná először, hogy milyen szép.

- Ez az én barátom - mondta Margot királyné, nem tudom, hogy nekem-e vagy neki.

- Miért ijedtél meg annyira? - hallottam szinte távolról a hangját. - Gyere ide...

Amikor odamentem, mezítelen, forró karjával átölelte a nyakamat, és így szólt:

- Ha megnősz, te is boldog leszel... Eredj!

Letettem a könyvet a polcra, vettem egy másikat, és elmentem, szinte álomban.

Valami megroppant a szívemben. Persze egy pillanatig sem gondoltam arra, hogy az én királyném ugyanúgy szeretkezik, mint a többi asszony, s a tiszt sem engedett erre következtetnem. Még láttam a mosolyát: olyan boldogan mosolygott, mint a váratlanul csodálkozó gyermek, szomorú arca csodálatosan megújódott. Kellett, hogy szeresse az asszonyt - hát lehetett őt

nem szeretni? S az is nyilván bőven megajándékozta őt szerelmével, hiszen ez a férfi olyan gyönyörűen muzsikált, olyan szívbe markolóan tudott szavalni...

De már abból, hogy ezeket a vigasztalásokat kellett találnom, világossá vált előttem, hogy nem minden jó, nem is minden igaz abban az érzésemben, amit ez a látvány keltett, és amit Margot királyné iránt tápláltam szívemben. Úgy éreztem magam, mint aki elveszített valamit, és néhány napig mélységes szomorúságban éltem.

Egy ízben őrjöngve és vakon rakoncátlankodtam, s amikor utána könyvért mentem a hölgyhöz, nagyon szigorúan mondta nekem:

- Az ám, de te egy megátalkodott csibész vagy, amint hallom! Nem gondoltam volna...

Nem álltam meg, és hozzáfogtam, hogy elmeséljem, mennyire undorodom az élettől, milyen nehéz hallanom, ha ő róla rosszat beszélnek. Szemben állt velem, kezét a vállamra tette, eleinte komolyan, figyelmesen hallgatta szavaimat, de kisvártatva elnevette magát, és gyengéden ellökött.

- Elég, ezt mind tudom, érted? Tudom!

Majd mindkét kezemet megragadta, és nagyon gyengéden mondta:

- Minél kevesebbet fogsz törődni ezekkel a csúnyaságokkal, annál jobb lesz neked... De rosszul szoktál kezet mosni...

Hát ezt éppen elhagyhatta volna: ha ő tisztogatja a rézedényeket, súrolja a padlót és mossa a pelenkát, akkor, azt hiszem, az ő keze sem lett volna különb az enyémnél.

- Ha az ember tudja, hogyan kell élnie, akkor dühösek rá, irigylük; ha nem tudja, akkor lenézik - mondta gondolataiba merülve, átölelt, magához húzott, és mosolyogva nézett a szemembe. - Szeretsz engem?

- Igen.

- Nagyon?

- Igen.

- Nos, mennyire?

- Nem tudom.

- Köszönöm; nagyszerű fiú vagy! Szeretem, ha szeretnek engem...

Elmosolyodott, valamit akart mondani, de csak sóhajtott, majd sokáig hallgatott, nem eresztett el.

- Te... gyere hozzám gyakrabban; ahogy csak teheted, gyere el hozzám...

Éltem az engedelemmel, és sok jót kaptam tőle. Ebéd után a háziak lefeküdtek aludni, én meg leszaladtam, s ha ő otthon volt, nála ültem egy órát vagy még tovább.

- Orosz könyveket kell olvasnod, a magunk életét, az orosz életet kell ismerned - tanított, míg fürge, rózsás ujjával hajtúkat dugdosott illatos fűrtjeibe.

Felsorolta több orosz író nevét és megkérdezte:

- Megjegyzed?

Gyakran mondta tűnődve, könnyed bosszúsággal:

- Neked tanulnod kell, tanulnod, és én mindig megfeledekzem erről! Ó, istenem...

Elüldögéltem nála, majd felszaladtam, kezemben az új könyvvvel, s mintegy belül tisztára mosva. Már elolvastam Akszakov *Családi króniká*-ját, az *Erdőben* című pompás orosz hőskölteményt, *Egy vadász feljegyzései*-t, ezt a csodálatos könyvet, Hrebinka és Szollogub néhány kötetét, Venyevityinov, Odojevszkij, Tyutcsev verseit. Ezek a könyvek átöblítették lelkemet, és lehántották róla a nyomorúságos és keserves valóság élményeinek héját; megéreztem, mi az a jó könyv, és már tudtam, hogy szükségem van rá. Lelkemben ezektől a könyvektől lassan az a szilárd meggyőződés alakult ki: hogy nem vagyok egyedül a földön, és nem fogok elpusztulni!

Megjött nagymama, lelkesen meséltem neki Margot királynéről - ő pedig jóízűen szippantva burnójából, meggyőződéssel mondta:

- Lám, lám, milyen szép ez! Hiszen sok a jó ember, csak keresned kell, és találsz!

S egyszer ezt ajánlotta:

- Talán elmennék hozzá, megköszönném, amit érted tett?

- Nem, ne menjen...

- No jó, nem megyek... Istenem, istenem, milyen jó is minden! Örömet élélnék örökkön-örökké!

Margot királynénak nem sikerült gondoskodnia a tanulásomról, mert pünkösdkor undorító história játszódott le, és kis híján a vesztemet okozta.

Néhány nappal az ünnepek előtt ijesztően megdagadt a szemhéjam, és egészen eltakarta a szememet, a háziak megijedtek, hogy megvakulok, de megijedtem én is. Elvittek egy ismerős szemészorvoshoz - Henrik Rodzevicsnek hívták -, mélyen felvágta a szemhéjamat, néhány napig bekötött szemmel, kínzó fekete unalomban feküdtem. Pünkösöd előestéjén levették a kötést, s én megint talpra álltam, mintha elevenen eltemettek volna, s most a sírból kelnék fel. Semmi sem lehet szörnyűbb, mint amikor az ember elveszti a látását; ez kimondhatatlan csapás, a világ kilencetized részétől fosztja meg az embert.

Pünkösöd vidám ünnepén, mint beteget, déltől kezdve felmentettek kötelességeim alól; sorra jártam a konyhákat, végiglátogattam a tisztiszolgákat. A szigorú erkölcsű Tyufjajev kivételével valamennyien részek voltak; délután Jermohin egy fahasábal fejbe verte Szidorovot, s ez eszméletlenül terült el a pitvarban, a rémült Jermohin pedig elfutott az árok felé.

Az udvaron gyorsan elterjedt az az izgalmas hír, hogy Szidorovot megölték. A tornác körül összegyűltek az emberek, nézték a katonát: mozdulatlanul nyúlt el a konyha küszöbén, fejével már a pitvarban; sugdolóztak, hogy hívni kell a rendőrséget, de senki sem hívta, és senki még csak meg sem érintette a katonát.

Előbukkant Natalja Kozlovskaja mosónő, vadonatúj, orgonaszínű ruha volt rajta, vállán fehér kendő, haragosan széttaszigálta az embereket, bement a pitvarba, leguggolt, és hangosan mondta:

- Ostobák, ez az ember él! Adjatok vizet...

Mondogatni kezdték neki:

- Ne ártsd bele magad abba, ami nem a te dolgod!

- Vizet, ha mondom! - kiáltotta a mosónő, mintha tűz volna; ügyesen térde fölé tűrte új ruháját, megigazította alsószyoknyáját, és a katona vérző fejét a térdére fektette.

A nézők rosszállóan és félénken szétoszlottak; a pitvar homályában láttam, miként villog haragosan a mosónő fehér arcán könnyel elöntött szeme. Hoztam egy vödör vizet, ő utasított, hogy öntsék Szidorov fejére, mellére, és figyelmeztetett:

- Engem ne önts le, vendégségbe kell mennem...

A katona magához tért, felnyitotta bamba szemét, felnyögött.

- Emeld fel - mondta Natalja, megragadta a hóna alatt, és kinyújtott karra fogta, nehogy bepiszkítsa a ruháját. Bevittük a katonát a konyhába, lefektettük az ágyára, az arcát Natalja megtörülte vizes kendővel, majd távozáskor így szólt:

- Mártsd vízbe a kendőt, és tartsd a fején, én elmegyek, megkeresem azt a bolondot. Ezek a sátánok képesek az ivás miatt fegyházba kerülni.

Elment, előbb még lábáról a padlóra csúsztatva és a sarokba hajította bepiszkolt alsószoknyáját, majd gondosan megigazította susogó, összegyűrt ruháját.

Szidorov nyújtózott, csuklott, nyögött, fejéről meztelen lábfejemre sötét cseppekben hullott súlyos vére - kellemetlen volt, de félelmemben nem tudtam elhúzni lábamat e csöppek elől.

Keserves volt; odakint ünnepi nap ragyogott, a ház tornácát, a kaput zsenge nyírfaágak díszítették; minden utcai cölöphöz frissen vágott juhar-, berkenyeágakat kötözték; az egész utca vidám zöldbe öltözött, minden olyan fiatal és új volt; reggel óta úgy éreztem, hogy tavasz ünnepe hosszú időre érkezett, s ettől a naptól kezdve tisztábban, derűsebben, jókedvűbben folyik majd az élet.

A katonának felkavarodott a gyomra, langyos vodka és zöldhagyma fülledt szaga töltötte meg a konyhát, az ablaküvegekhez egyre-másra szétnyomott orrú, mindenféle széles, zavaros arcok tapadtak, az odatartott kezektől ezek a pofák torzul nagyfülűeknek látszottak.

A katona dűnnyögve idézte fel magában:

- Ez mi... mi történt velem? Elestem? Jermohin? Jó kis cimborá...

Majd köhécselni kezdett, részeg könnyekre fakadt, és feljajdult:

- Húgocskám... kishúgom...

Talpra állt, lucskos, síkos és rossz szagú volt, megtántorodott, majd a pricesén végigterülve furcsán forgatta a szemét, és így szólt:

- Teljesen meggyilkoltak...

Nevethetnékem támadt.

- Ki az ördög nevet itt? - kérdezte a katona, és bambán nézett reám. - Hogy merészelsz? Engem örökre meggyilkoltak...

Mindkét kezével eltaszította magától, és ezt morogta:

- Az első határnap: Illés prófétának; a második: Szent György a lován; a harmadik: ne gyere hozzám! Hess innét, farkas...

Azt mondtam:

- Ne bolondozzál!

Értelmetlenül megdühödött, felordított, csoszogott.

- Meggyilkoltak, te pedig...

És ernyed, piszkos kezével súlyosan a szemem közé vágott - felüvöltöttem, megvakultam, és valahogyan kirohantam az udvarra, éppen szembe Nataljával; kezénél fogva vezette Jermohint, és kiabált:

- Gyere csak, te ló! Hát veled mi van? - kérdezte, amikor észrevett.

- Verekszik...

- Verekszi-i-ik? - mondta csodálkozásában elnyújtva a szót Natalja, és megrántva Jermohint, így szólt neki:

- No, te szörnyeteg, ezek után adj hálát az istenednek!

Kimostam a szememet vízzel, s a pitvarból benézve az ajtón, láttam, hogy a katonák kibékültek, összeölelekeztek és sírtak, majd mind a ketten Natalját kezdték ölelgetni, ő pedig a karjukat csépelve kiabálta:

- El a mancsotokkal, kuvaszok! Mit gondoltok, én is a ti szajháitok közé tartozom? Kotródjatok aludni, amíg még a gazdáitok nincsenek itthon, no, frissen! Mert különben baj lesz.

Úgy fektette le őket, mint a kisgyermeket szokás, egyiket a padlóra, másikat a priccsre, majd amikor horkolni kezdtek, kijött a pitvarba.

- Egészen összekentem magam, pedig vendégségbe öltöztem! Megütött?... Eh, milyen ostoba! Lám, ezt teszi a vodka. Ne igyál, legényke, sohase igyál...

Majd együtt ültem vele a kapu előtti lócán, és megkérdeztem, hogyhogy nem fél a részegektől.

- A józanoktól sem félek, így fogom őket! - és megmutatta keményen összeszorított vörös öklét. - Az én megboldogult férjecském is leitta magát a sárga földig, ilyenkor aztán részegségében kezét-lábát megkötöztem, amikor pedig felébredt, lehúztam a nadrágját, és jófajta vesszővel elnászpángoltam: ne igyál, ne részegeskedj... ha megnősültél, az asszonyoddal szórakozzál, ne a vodkával! Úgy bizony, vertem, amíg csak bele nem fáradtam, olyan lett utána, mint a viasz...

- Maga erős - mondtam, és eszembe jutott Éva asszony, aki még az Úristent is rászedte.

Natalja sóhajtva mondta:

- A vászoncelédnek több erő kell, mint a férfinak, neki kettő helyett kellene erősnek lennie, de az Úristen fősvény volt hozzá. A férfi mind kiszámíthatatlan.

Nyugodtan beszélt, indulat nélkül, csak ült, hatalmas mellén összefont karral, hátával a kerítésnek támaszkodva, tekintetét szomorúan függesztette a kötörmelékkal teleszórt piszkos töltésre. Elmerültem okos szavaiban, megfeledkeztem az időről, és egyszerre csak a töltés végében megláttam háziasszonyomat, karonfogva a családfővel; lassan jöttek, méltósággal, mint pulykakakas a tyúkjával, és átható tekintettel néztek ránk, valamit mondtak egymásnak.

Odaszaladtam, hogy kinyissam a főbejárati ajtót, ki is nyitottam; a lépcsőn felfelé menet a fiatalasszony epésen mondta:

- Mosónőkkel szerelmeskedel? Kitanultad az udvarlást a lent lakó hölgynél?

Ez akkora ostobaság volt, hogy még csak nem is bántott; sokkal sértőbbnek éreztem azt, hogy a ház ura elmosolyodva így szólt:

- Hát igen... itt az ideje!

Másnap reggel, amint fáért mentem le a fészerbe, a macskák helyéül szolgáló négyszögletes résznél, a fészer ajtajánál egy üres erszényt találtam; tucatszor láttam már Szidorov kezében, hát nyomban odavittem neki.

- És a pénz? - kérdezte, ujjával turkálva az erszény belsejében. - A harminc rubel? Add ide!

Fején törülköző-turbán volt; sárgának, összeaszottnak láttam, dühösen pislogott dagadt szemével, és nem hitte el, hogy az erszényt üresen találtam.

Bejött Jermohin, és felém bólogatva bizonygatni kezdte:

- Ő lopta el, ő, vezesd csak a gazdájához! Katona nem lopja meg a katonát!

Szavaiból megértettem, hogy éppen ő lopta el a pénzt, és odacsempészte énhozzám a fészerbe az erszényt - hát nyomban a szemébe kiáltottam:

- Hazudsz, te loptad el!

És végleg meggyőződtem róla, hogy feltevéseim igaz volt: bárgyú képe eltorzult a félelemtől és a dühtől, elvesztette a fejét, és vékony hangon üvöltötte:

- Bizonyítsd be!

- Mivel bizonyítsam?

Jermohin kiabálva kivonszolt az udvarra, Szidorov mögöttünk jött, és ő is kiabált valamit, az ablakokból mindenféle emberi fejek hajoltak ki; nyugodtan füstölve nézett ránk Margot királyné anyja. Tudtam, hogy hölgyem szemében megsemmisültem; ettől elvesztettem a fejemet.

Emlékszem: a katonák a kezemnél fogva tartottak, a háziak szemben álltak velük, megértően helyeseltek egymásnak, hallgatták a panaszokat, a fiatalasszony meggyőződéssel szólt:

- Persze hogy ő tette! Hiszen a mosónővel szerelmeskedett tegnap a kapunál: kellett, hogy pénze legyen, mert annál ugyan pénz nélkül nem jutni semmire...

- Úgy van! - kiáltotta Jermohin.

Alattam megmozdult a föld, vad düh gyúlt ki bennem, rákiabáltam a háziasszonyra, és alaposan megverték.

De nem annyira az ütések fájtak, mint az, hogy mit fog most rólam Margot királyné gondolni. Hogyan igazoljam magam előtte? Sok szenvedést kellett kiállnom ezekben a szörnyű órákban.

Szerencsémre a katonák hamar szétvitték a történetet az egész udvarban, az utcában, és este, amint a padláson feküdtem, lentről Natalja Kozlovskaja kiáltozását hallottam:

- Azt már nem! Miért hallgatnék? Nem, galambocskám, gyere csak, gyere! Azt mondom: gyere! Különben a gazdához megyek, és az majd megtanít...

Rögtön megéreztem, hogy ez a lárma engem érint. A mi tornácunk mellett kiabált, hangja egyre hangosabban és diadalmasabban csengett.

- Mennyi pénzt mutogattál nekem tegnap? Honnét szerezted? Mondd csak el!

Az örömtől elállt a lélegzetem, amint meghallottam, hogy Szidorov csüggedten elnyújtva mondja:

- Ja-a-aj, Jermohin...

- És ráfogtátok a kisfiúra. Megverték, ugye?

Szerettem volna leszaladni az udvarra, táncolni örömben, hálásan megcsókolni a mosónőt, ekkor azonban - nyilván az ablakból - kikiabált a háziasszonyom:

- A kisfiút azért verték meg, mert mocskos szájú, de azt, hogy tolvaj, senki sem gondolta kívüled, te trampoline!

- Maga a trampoline, nagyságos asszony, igazi tehén, hadd mondjam meg magának!

Ez a veszekedés zene volt a fülemnek, szívemet fájdalmasan égették a sérelem és a Natalja iránti hála forró könnyei, a lélegzetem elállt az erőlködéstől, hogy ne sírjak.

Majd a lépcsőn lassan feljött a ház ura, leült a kötőgerendára mellém, és a haját megigazítva így szólt:

- Mi az, komám, Peskov, rád jár a rúd?

Némán elfordultam tőle.

- Azért mégis csúnyákat szoktál mondani - folytatta, én pedig halkán kijelentettem neki:

- Ha talpra állok, elmegyek maguktól...

Csak ült, hallgatott, szívta cigarettáját, és figyelmesen nézegetve a végét, fojtott hangon mondta:

- Nos, ez a te dolgod! Már nem vagy gyerek, ám lásd, hogyan lesz neked a legjobb...

És elment. Mint mindig, most is sajnáltam.

A történetek utáni negyednapon elmentem a házukból. Kibírhatatlanul szerettem volna elbúcsúzni Margot királynétól, de nem volt bátorságom, hogy felkeressem, és megvallom, azt vártam, hogy ő maga fog hívni.

Amikor a kislánytól elbúcsúztam, megkértem:

- Mondd meg a mamádnak, hogy nagyon köszönöm neki, nagyon, megmondod?

- Meg - ígérte a kislány, és kedvesen, gyengéden elmosolyodott. - Isten veled holnapig, jó?

Húsz évvel később találkoztam vele, egy csendőrtisztnek lett a felesége.

11

Megint mosogató vagyok a gyors járatú, tágas, hattyúfehér Perm gőzhajón. Most én vagyok a „hátsó” mosogató, vagyis a „konyhalegény”, havi hét rubelt kapok, feladatom: segíteni a szakácsoknak.

A vendéglős gögtől felfuvalkodott, kerek ember, kopasz, mint egy labda; kezét hátrátéve egész napokon át csak sétál súlyos léptekkel a fedélzeten, mint amikor az ártány forró napon árnyas zugot keres. Az étteremben pompázik a felesége: negyvenen túli, szép, de elnyűtt hölgy, annyira púderezzi magát, hogy az arcáról tapadós fehér por hull élénk színű ruhájára.

A konyhában Ivan Ivanovics szakács a főirányító, Medvebocsnak nevezik, gúnyos szemű, karvalyorrú, alacsony kövér ember. Nagy piperkőc, keményített gallért visel, mindennap borotválkozik, arcőre kék, fekete bajszát felfelé pedri; szabad perceiben egy pillanatig sem hagyja békében bajuszát, pedergeti pirosra sült ujjáival, és sűrűn pillant kerek kezitükrébe.

A hajón a legérdekesebb ember: Jakov Sumov fűtő, széles mellű, szögletes férfi. Písz orrú képe lapos, mint egy ásó, medveszerű szeme sűrű szemöldöke mögött rejtőzködik, arcát mocsári mohára emlékeztető kis hajgyűrűk veszik körül, fején ez a szőrzet olyan tömör kucsmává állt össze, hogy csak nehezen tud beletúrni görbe ujjával.

Ügyesen kártyázott, nyert is, és elképesztett a falánkságával; mint egy éhes kutya, állandóan a konyhaajtó körül sündörgött, egy-egy darab húst, csontot kunyerált, este pedig Medvebocccsal együtt teázott, és meghökkentő történeteket mesélt önmagáról.

Fiatal korában bojtár volt Rjazanyban a városi pásztor mellett, majd egy arra járó barát kolostorba csábította; ott négy esztendeig novíciuskodott.

- Szerzetes is lettem volna, Isten fekete kis csillaga - mesélte mókázva-hadarva -, de eljött a mi kolostorunkba egy penzai zárdoknő, afféle mulatságos menyecske, és egészen megkótyagosított: hogy micsoda szép legény, micsoda erős legény, én pedig, azt mondja, tisztas özvegy vagyok, magányosan élek, eljöhetnél hozzám kapusnak, hogy azt mondja, saját házam van, és tollal meg pehellyel kereskedem... No jó, ő megtett a kapusának, én pedig őt a szeretőmnnek, és vagy három esztendeig ettem a meleg kenyérét...

- Bátran hazudozol - vág a szavába Medvebocs, gondterhelten méregetve orrának pattanásait.
- Ha a hazugságért fizetnének, neked ezreid volnának!

Jakov rág valamit, vaksi ábrázatán mozognak szürkés hajgyűrűi, szőrös füle mozog, végighallgatta a szakács megállapításait, és éppoly kimerően, gyorsan folytatja:

- Idősebb volt nálamnál, unatkoztam, ásitóztam mellette, hát összeszűrtem a levet az unokahúgával, ő azonban megtudta, és kitette a szűrőmet...

- Úgy kell neked, nem is érdemeltél jobbat - mondja a szakács ugyanolyan könnyedén és határozottan, mint Jakov.

A fűtő folytatja, egy darab cukrot dug a szájába:

- Egy ideig tengtem-lengtem, és összeakadtam egy vlagyimiri atyafival, kucséber volt, és ketten bejártuk az egész földet: jártunk a Balkán hegyeken, még a törököknél is, meg a románoknál, a görögöknél, mindenféle osztrákoknál... bejártunk minden népet, ennél vásároltunk, amannál eladtunk...

- No és loptatok is? - kérdezi komolyan a szakács.

- Az atyafi a viláért sem! Nekem meg azt mondta: idegen földön becsülettel járj, itt, azt mondja, az a rend, hogy semmiségért is leütik a fejed. Megvallom, próbáltam én lopni, de balul ütött ki: egy kereskedő lovát akartam elkötni az udvarról, de nem sikerült, elcsíptek, persze ütni kezdtek, ütöttek-verték, és elcipeltek a rendőrségre. Pedig ketten voltunk: egyikünk igazi, hivatásos lóköltő, én meg csak úgy, inkább kíváncsiságból próbáltam. Csakhogy én dolgoztam már annál a kereskedőnél, kemencét raktam új fürdőházában, és betegségbe esett az a kereskedő, én meg álmában megjelentem neki baljóslatúan, megijedt, és könyörögni kezdett a parancsnokságon: engedjék el ezt... vagyis engem, persze... engedjék el, mert ő jelent meg az álmomban; ha nem bocsátasz meg, azt mondja, nem is fogsz meggyógyulni, varázsló ez, nyilván... vagyis hát én voltam az a varázsló! Nos, tekintélyes kereskedő volt, hát elengedtek...

- Nem elengedni kellett volna téged, hanem leengedni a vízbe vagy három napra, hogy kiázzék belőled az ostobaság - jegyezte meg a szakács.

Jakov rögtön folytatta:

- Ez igaz, ostobaság sok van bennem, meg kell mondanom őszintén: egy egész falunak elég volna...

A szakács bedugja ujját feszes gallérja mögé, és haragosan eltaszítja őt, fejét csóválja, és bosszankodva panaszolja:

- Micsoda zagyvaság! Csak él a világban egy ilyen fegyháztöltelék, zabál, iszik, ténfereg, és minek? No, mondd meg, miért vagy te a világon?

A fűtő csámcsogva feleli:

- Ezt nem tudom. Élek, éldegélek. Ki fekszik, ki meg jár, a hivatalnok ül a fenekén, de ennie mindegyiknek kell.

A szakács még haragosabb.

- Vagyis olyan disznó vagy, hogy ki sem lehet mondani! Disznónak való moslék...

- Miért szidsz? - álmélkodik Jakov. - A parasztnép mind egykutya. Ne szidj, ettől úgysem leszek különb...

Ez az ember rögtön és erősen magához láncolt; szüntelen csodálkozással néztem, tátott szájjal hallgattam. Úgy gondoltam: van benne valami egyéni, erős életismeret. Mindenkit tegezett, mindenkire egyforma nyíltsággal, fesztelenséggel nézett bozontos szemöldöke alól; és mindenkit - a kapitányt, vendéglőst, előkelő, első osztályú utasokat egyaránt - mintha egy sorba helyezett volna önmagával, a matrózokkal, a vendéglői személyzettel és a fedélközi utasokkal.

Néha a kapitány vagy a gépész elé állt, hosszú majomkarját hátradugta, és némán hallgatta, hogyan korholják a lustaságáért, vagy azért, hogy könnyedén kifosztott valakit kártyán - állt, és látszott, hogy nincs rá hatással a korholás, nem ijed meg attól a fenyegetőzéstől, hogy az első kikötőnél kiteszik a hajóról.

Volt benne valami, ami ugyanúgy elválasztotta a többiektől, akárcsak Ezmárjót, szemlátomást ő maga is meg volt győződve saját különösségéről, arról, hogy az emberek képtelenek megérteni őt.

Sosem láttam sértődöttnek, tűnődőnek, nem emlékszem, hogy hosszasan hallgatott volna - bozontos szájából mindig, sőt szinte akarata ellenére szakadatlanul patakzott a szó. Ha szidták, vagy érdekes elbeszélést hallgatott, ajka úgy mozgott, mintha magában ismételné a hallottakat, vagy halkan folytatná a saját mondókáját. Szolgálat végeztével mindennap kimászott a kazánház nyílásából - izzadtan, olajosan, öv nélküli nedves ingben, göndör szőrű, meztelen melle tárva, s a fedélzeten rögtön csörgedezni kezdett egyenletes, egyforma, rekedtes hangja, hullottak szavai, mint a vízcseppek.

- Jó egészséget, anyó! Hová utazol? Csisztopolba? Ismerem, jártam ott, egy gazdag tatárnak voltam a napszámosa. Úgy hívták ezt a tatárt, hogy Uszan Gubajdulin, három felesége volt az öregnek, csupa erő volt, piros a képe. Az egyik fiatalasszony csuda mulatságos kis tatár menyecske volt, bűnbe estem vele...

Mindenütt járt, útjában minden nővel bűnbe esett; mindezekről rosszindulat nélkül, nyugodtan mesélt, mintha életében soha semmi sérelmet, megaláztatást nem szenvedett volna. Néhány pillanat múlva beszéde valahonnét a tat felől hangzott.

- Becsületes ember az, aki kártyázik! Durákot, máriást, lórumot, az ám! Szívderítő dolog a kártya, csak ül az ember, és besepri a pénzt, kereskedő-foglalatosság...

Megfigyeltem, hogy ritkán mondja: jó, rossz, csúnya - hanem majdnem mindig ezt: mulatságos, szívderítő, érdekes. Egy szép nő mulatságos menyecske volt neki, a kellemes napsütéses idő pedig szívderítő napocska. Leggyakrabban azonban ezt mondta:

- Köpni rá!

Mindenki lajhárnak tartotta, én azonban láttam, hogy a kazánnál, a pokoli, fülledt és bűzös forróságban ugyanolyan lelkiismeretességgel végzi munkáját, mint a többiek, és nem emlékszem, hogy panaszkodott volna a fáradtságra, mint ahogyan a többi fűtő panaszkodott.

Egyszer az egyik utastól, egy öregasszonytól valaki elemelte pénzzel teli erszényét; tiszta, csendes estén történt, mindenki békés, barátságos hangulatban volt. A kapitány öt rubelt adott, az utasok is összegyűjtöttek maguk közt egyet-mást; amikor a pénzt odaadták az öregasszonynak, keresztet vetett, és derékig hajolva feléjük, így szólt:

- Kedveskéim, hiszen felesleg van! Három rubellal és tíz kopejkával több, mint amennyi nekem volt!

Valaki jókedvűen rákiáltott:

- Vedd csak el az egészset, néni, kár a sok lármáért. Három rubel sohasem felesleges...

Valaki szabatosan állapította meg:

- A pénz nem ember, tehát nem lehet felesleges...

Jakov pedig az öregasszonyhoz lépett, és komolyan ajánlotta:

- Ami felesleges, azt add ide, majd én elkártyázom!

A közönség nevetésben tört ki, azt hitték, hogy a fűtő tréfál, ő azonban kitartóan kezdte rábeszélni az elképedt öregasszonyt:

- Add csak, néni! Minek neked a pénz? Holnap a temetőbe kerülsz...

Összeszidták, elkergették; fejét csóválva, csodálkozva mondta nekem:

- Furcsa népség! Mit avatkoznak más ember dolgába? Hiszen a néne maga jelentette ki, hogy feleslege van! Nekem meg jól jött volna az a három rubel...

A pénz megtapintása bizonyára nagyon szórakoztatta, mert beszélgetés közben szerette az ezüst- és rézdarabokat a nadrágjába törölgetni, amikor pedig már fényesre dörzsölte a pénzdarabot, szemöldökét vonogatva nézte, pisze orrú arca elé tartva görbe ujjával. De nem volt pénzéhes.

Egyszer azt ajánlotta, hogy játsszunk máriást; én nem értettem hozzá.

- Nem értesz hozzá? - álmélkodott. - Miféle ember vagy? Pedig írni-olvasni tudsz! Meg kell hogy tanítsalak. Gyere, játsszunk csak úgy, cukordarabokba...

Nyert tőlem egy fél font kockacukrot, s a cukrot mind eltüntette borostás arcában, majd amikor úgy látta, hogy már tudok játszani, ezt ajánlotta:

- No, most gyere, játsszunk komolyan, pénzben! Van pénzed?

- Van öt rubelem.

- Nekem meg kettő és valamicske.

Természetesen egykettőre kifosztott. Hogy visszanyerhessem a pénzemet, feltettem ujjasomat öt rubel fejében - és elvesztettem; feltettem háromrubeles tétbe az új csizmámat, és azt is elvesztettem. Ekkor Jakov kellenetlenül, szinte haragosan így szólt:

- Hát nem, nem tudsz te játszani, túlságosan heveskedel; mindjárt le az ujjast, a csizmát! Ez nekem nem kell. Nesze, vedd vissza a ruhádat és a pénzedet is, négy ezüstöt, egy rubel nekem jár a tanításért... Rendben van?

Nagyon hálás voltam neki.

- Köpni rá! - Ez volt a válasza hálálkodásomra. - A játék csak játék, tehát szórakozás, te pedig úgy mégy neki, mintha verekednél. Heveskedni verekedéskor sem szabad, kiszámítva kell ütni! Mire jó heveskedni? Fiatal vagy, keményen kell tartanod magad. Egyszer nem sikerült, ötször nem sikerült, hetedszer köpni rá! Menj odébb. Ha lehültél, kezd el újra! Ez a játék!

Jakov egyre inkább tetszett is, meg nem is. Elbeszélései néha nagyanyót juttatták eszembe. Sok minden vonzott, de hevesen taszított az, hogy mélyen, szemlátomást egész életére belerögződött az emberek iránti közömbösség.

Egyszer alkonyatkor egy részeg másodosztályú utas, jól táplált permi kereskedő kiesett a korláton, és hadonászva úszott a hajó aranyló-vörös nyomában. A gépet hamar megállították, a hajó nem mozgott tovább, kerekei alól habfelhőket bocsátott ki, az alkonyat vörös fény-sugarai véresre festették; ebben a bugyborékoló vérben, már messze a tattól lubickolt a sötét emberi test, a folyón lélekbe markoló, vad kiáltás harsant. Az utasok ugyancsak ordítottak, lökdösődtek, a korlátnál csoportosultak, a hátsó fedélzetre tódultak. A fuldokló ember útítársa - szintén részeg, vörös és kopasz ember mindenkit az öklével csépett, s amikor áttört a korláthoz, ezt üvöltötte:

- El innét! Én mindjárt elérem...

Már két matróz a vízbe ugrott, és öles karcsapásokkal úszott a fuldokló felé, a tatról mentőcsónakot eresztettek le, s a legénység kiáltozása, asszonyvisítások közepette nyugodt, egyenletes patakként áradt szét Jakov rekedtes hangja:

- Megfullad, mindegy, úgyis megfullad, mert ujjas mellény van rajta! Hosszú ruhában feltétlenül megfullad az ember. Például az asszonynép, az miért fül meg hamarabb, mint a férfi? A szoknya miatt. A nő, ha vízbe esett, rögtön a fenekére süllyed, mint a pudos súly... Nézzék csak, már meg is fulladt, nem ok nélkül mondom...

A kereskedő valóban vízbe fült, mintegy két óra hosszát keresték, és nem találták. Társa, amikor kijózanult, a tatra ült, és szuszogva, panaszosan dűnnyögte:

- No, mi aztán megérkeztünk! Most mi lesz, he? Mit fogok mondani a rokonainak, he? A rokonai...

Jakov hátratett kézzel állt előtte, és vigasztalni kezdte:

- Sebaj, kereskedő! Senki sem tudja, mikorra rendeltetett a halála. Van, aki gombát eszik, és puff, már meg is halt! Emberek ezrei gombát esznek, és egészségükre válik, egynek pedig halált hoz! Pedig csak gomba, nem?

A széles, tagbaszakadt ember mint egy malomkő állt a kereskedő előtt, és úgy szórt rá a szavakat, mint a korpát. A kereskedő eleinte némán sírt, széles tenyerével törülgette könnyeit a szakálláról, de aztán odafigyelt, és felordított:

- Szörnyeteg! Miért facsarod a lelkemet? Pravoszlávok, vigyétek innét, mert nem állok jót magamért!

Jakov nyugodtan távozott, és így szólt:

- Furcsa népség! Az ember jót akar, ők meg karóval jönnek neki az embernek...

A fűtőt néha oktondinak tartottam, de gyakrabban azt gondoltam, hogy szándékosan tetteti magát butának. Mindenáron szerettem volna kifaggatni, merre járt, mit látott, ez azonban rosszul sikerült; fejét hátravetve, sötét medveszemét éppen csak hogy felnyitva megsimogatta borostás arcát, és így idézte fel emlékeit:

- Az istenadta nép, kisöcsém, mindenütt annyi, mint a hangya! Ott is emberek, itt is emberek, csupa nyüzsgés, én mondom neked! Persze legtöbb van a parasztból; a föld úgy be van szórva muzsikokkal, mint, mondjuk, őszi falevéllal. A bolgárok? Láttam én bolgárokat és görögöket is, meg aztán szerbeket, románokat és mindenféle cigányt... Sokan vannak és sokfélék! Hogy milyen a nép? Hát milyen? A városban városi, faluhelyen falusi, egészen úgy, mint minálunk. Sok a hasonlatosság. Némelyik még beszéli is a mi nyelvünket, csak rosszul, mint például a tatárok vagy a mordvinok. A görögök nem értik a nyelvünket, összevissza karattyolnak, állítólag szavakat mondanak, de nem lehet tudni, hogy melyik mit jelent. Ezekkel az ujjak útján kell beszélni. Az én kis öreg cimborám pedig tettette magát, hogy állítólag a görögöket is megérti, azt morogta, hogy karamara meg kalimera. Huncut kis öreg volt, alaposan össze-teremtette őket!... Most meg azt kérded, hogy mifélék? Furcsa vagy, hát mifélék lehetnek? Persze hogy feketék, és a románok szintén feketék, ezek más vallásúak. A bolgárok is feketék, nos, ezek már a mi hitünket vallják. A görögök affélék, mint a törökök.

Úgy véltem, hogy nem mond el mindent, amit tud; van még valami, amiről beszélni akar.

A folyóiratok képeiből tudtam, hogy Görögország fővárosa Athén: ősrégi és nagyon szép város - Jakov azonban hitetlenül csóválta a fejét, és nem volt hajlandó tudni Athénról.

- Hazudtak neked, öcsém, Athén nem létezik, de van Athosz, csakhogy az nem város, hanem hegy, és rajta egy kolostor. Semmi egyéb. Úgy hívják: szent Athosz-hegy, vannak ilyen képek is, az öreg kereskedett velük. Van egy város, Belgorod, a Dunánál fekszik, olyasmi, mint Jaroszlavl vagy Nyizsnyij. A városaik csúnyácskák, de a falvaik, az már igen! Az asszonyaik is, no, hát azok halálosan szívderítő asszonyok! Az egyikért majdhogynem ott maradtam; ej, hogy is hívták?

Tenyérével erősen megdörzsöli vaksi képét, tüskés szőre halkán serceg; a torkában, valahol mélyen, nevetés hangzik, egy repedt csörgődob recsegésére emlékeztet.

- Feledékeny ám az ember! Pedig ő énelem akkor... Búcsúzáskor sírt, még én is sírtam, biz' isten...

Higgadt szemérmertlenséggel tanítani kezdett, hogyan kell bánni a nőekkel. Ülünk a tatnál, a langyos, holdas éjszaka szembeúszik velünk, a lapályos part alig látható az ezüst víz mögött, a hegyes partról sárga fények hunyorognak, valamilyen csillagok, amiket a föld rabul ejtett. Körös-körül minden mozog, álmatlanul lüktet, csendes, de szívós életet él. A kedves, mélabús csendbe rekedtes szavak hullanak:

- Akkor széttárja a karját, hátradől...

Jakov elbeszélése szemérmertlen, de nem visszataszító, nincs benne kérkedés, nincs benne durvaság, és valami egyszerű őszinteség meg némi szomorúság csendül meg benne. Az égen a hold ugyancsak szemérmertlenül meztelen, és ugyanígy izgat, késztet, hogy búslakodjunk valamiért. Csupa szép dolog jut az eszembe; a legszebb: Margot királyné és az igazsága folytán feledhetetlen vers:

Csak a dalnak kell a szépség,
A szépségnek nincs szüksége dalra...

Lerázom magamról ezt az ábrándos hangulatot, mint egy könnyű szunnyadást, és ismét faggatom a fűtőt az életéről, arról, hogy mit látott.

- Furcsa vagy - mondja -, mit meséljek neked? Láttam én mindent. Kérdezd meg: láttam-e kolostorokat? Láttam hát. És kocsmákat? Ugyancsak láttam. Láttam az urak és parasztok életét. Éltem jóllakottan, éltem éhesen is...

Lassan, mintha ingó, veszedelmes hídon haladna át egy mély folyó fölött, említi:

- Nos, például ülök az őrszobán, lókötésért: Szibéria vár rám, gondolom! A rendőrtiszt pedig szitkozódik, hogy új házában füstölnek a kemencék. Azt mondom: „Ez az én mesterségem, nagyságos uram, megjavíthatom.” Rám szól: „Hallgass! Itt a legeslegjobb mester sem ért el semmit...”, azt mondja. Mire én: „Van úgy, hogy a pásztor okosabb a tábornoknál”, akkor nagyon sokat merészeltem mindenben, hiszen úgyis mindegy: Szibéria vár rám! Ezt mondja: „No láss neki, de ha még rosszabb lesz, akkor darabokra töröm a csontjaidat!”, mondja. Két nap alatt rendbe hoztam neki azt a holmit; csodálkozik a rendőrtiszt, és így kiabál: „Ó, te bolond, te tuskó! Hiszen mester vagy, és mégis lovakat lopsz, hogy lehet ez?” Azt mondom neki: „Nagyságos uram, merő butaságból tettem”, mondom. „Bizony nagy butaság, sajnállak én téged!”, azt mondja. Hát igen. Azt mondja: sajnál. Láttál ilyet? Rendőrségi ember, hivatalánál fogva könyörtelen, és megsajnált...

- No és aztán? - kérdeztem.

- Semmi. Megsajnált. Mi mást tehetett?

- Ugyan, hogy lehet téged sajnálni? Hiszen te egy darab kő vagy!

Jakov barátságosan nevet:

- Jaj, te furcsa! Azt mondtad: kő, he? Pedig hát a követ is sajnálnod kell, a kő is a maga helyén szolgál, kővel rakják ki az utcákat. Minden anyagot sajnálni kell, semmi sem hever ok nélkül. Mi az a homok? És még azon is megterem a fűszálacska...

Amikor a fűtő így beszél, én különösen tisztán látom, hogy tud valamit, ami énnekem megfoghatatlan.

- Mit gondolsz a szakácsról? - kérdezem.

- A Medvebocsról? - kérdi egykedvűen Jakov. - Mit gondoljak róla? Itt egyáltalán nincs mit gondolni.

Ez igaz. Ivan Ivanovics olyan szigorúan pontos, sima, hogy a gondolat semmibe sem bír belekapaszkodni nála. Csak egy az érdekes benne: nem szereti a fűtőt, mindig szidja, és mégis mindig teázni hívja.

Egyszer azt mondta neki:

- Ha jobbagyság volna, és én volnék a gazdád, bizony minden héten hétszer megbotoználak, te ingyenélő!

Jakov komolyan megjegyezte:

- Hétszer, egy kicsit sok!

A szakács szidja a fűtőt, és közben mindenféleképp traktálja; gorombán a kezébe nyom egy falatot, és rászól:

- Zabálj!

Jakov komótosan majszol, és ezt mondja:

- Sok erőt halmozok én fel a te jóvoltodból, Ivan Ivanovics!
- De hát minek neked az erő, te lajhár?
- Hogyhogy minek? Sokáig fogok élni...
- No és minek élnél sokáig, te szörnyeteg?
- A szörnyeteg is megél. Vagy mondd, nem mulatságos-e az élet? Élni nagyon szívderítő, Ivan Ivanovics...
- Micsoda edióta vagy!
- Hogyan?
- E-di-ó-ta!
- Lám, milyen szó! - csodálkozik Jakov, a Medvebocs pedig így szól hozzám:
- Hát gondold csak el: mi itt vért izzadunk, a csontunk is kiszikkad a tűzhelynél a pokoli forróságban, ez meg itt csak zabál, mint egy disznó!
- Mindenkinek megvan a maga sorsa - mondja a fűtő, rágcsálva ételét.

Tudom, hogy a kazánál dolgozni nehezebb és forróbb, mint a tűzhelynél, néhányszor megpróbáltam éjszaka „rárakni” Jakovval együtt, és érthetetlennek találom, miért nem akarja megmutatni a szakácsnak, milyen nehéz is az ő munkája. Bizony, ez az ember tud valami különöset...

Mindenki szidta őt: a kapitány, a gépész, a fedélzetmester - mindenki, akinek éppen eszébe jutott, és furcsa volt, hogy miért nem bocsátják el. A fűtők észrevehetően jobb véleményekkel voltak róla, mint a többiek, bár kigúnyolták fecsegéséért és kártyázásáért. Megkérdeztem tőlük:

- Jó ember ez a Jakov?
- Jakov? Meglehetősen. Ártalmatlan, akármit megtehet vele az ember, akár izzó parazsat dughat az ingébe...

A kazánoknál végzett nehéz munkához és lóétvágyához képest a fűtő nagyon keveset aludt - leváltották a szolgálatban, és gyakran át sem öltözve, izzadtan, piszkosan egész éjjel a tat körül ténfergett, beszélgetett az utasokkal, vagy kártyázott.

Úgy állt előttem, mint egy lezárt láda, éreztem: olyasvalamit rejt magában, amire szükségem van, és csökönyösen kerestem a kulcsot, amellyel felnyithatnám.

- Mit akarsz te, öcsém? Nem értem - érdeklődött, és végigmért szemével, mely eltűnt a szemöldöke alatt. - Hát igen, a föld, hát igen, való igaz, hogy sokszor bejártam, no és aztán? Furcsa vagy! Gyere, inkább hallgasd meg, elmondom, mi történt egyszer velem.

És mesélt. Élt egyszer egy járási városban egy fiatal, tüdővésztes bírós, a felesége pedig egészséges, de gyermektelen német asszony. Hát beleszeret ez a német asszony egy rőfős-kereskedőbe; a kereskedő nős ember, szép felesége, három gyereke van. Észreveszi a kereskedő, hogy a német asszony beléje szeretett, és elhatározza, hogy csúffá teszi: éjszakára magához hívja a kertjébe, odahívja két barátját is, és elrejteti őket a bokrok közé.

Csuda dolog! Hát eljött a német asszony, így meg úgy, hogy azt mondja: itt vagyok, egészen! Ő pedig azt mondja neki: nem állhatok a rendelkezésedre, hölgyem, mert nős ember vagyok, de beszereztem neked két cimborámat, az egyik özvegyember, a másik nőtlen. A német asszony: ah!... és olyat cserdít a kereskedő pofájába, hogy átbukik a padon, a nő pedig neki az

arcának, a cipője sarkával! Én kísértem oda az asszonyt: a bíró házmestere voltam; kukucs-kálok a kerítés hasadékán, hát látom, meleg a helyzet. Ekkor előrontottak a cimborák, neki a nőnek, a hajába, én pedig átugrottam a kerítésen, szétlöktem őket: „Ezt már nem lehet, kereskedő urak!”, mondom. Az úrihölgy a lelkét hozta neki, ő pedig meg akarta szégyeníteni. El is vezettem őt, amazok meg egy téglával beverték a fejemet... Elbúsult az asszony, magánkívül járt fel-alá az udvaron, és azt mondja nekem: „Hazamegyek én a németek közé, Jakov, mielőtt meghal a férjem, elutazom!” Azt mondom: „Persze hogy el kell utaznia!” Azután a bíró meghalt, ő pedig elutazott haza. Nyájas, okos asszony volt. És a bíró, az is nyájas volt, Isten nyugosztalja...

Csodálkozásomban, mivelhogy nem értettem a história mondanivalóját, csak hallgatok. Érzek benne valami ismerős, könyörtelen értelmetlenséget, de hát mit mondjak?

- Tetszett a történet? - kérdi Jakov.

Mondok rá valamit, fölháborodva szitkozódok, ő azonban nyugodtan magyarázza:

- Jóllakott embereknek mindenük megvan; hát olykor szeretnének tréfát csinálni, de nem sikerül a tréfájuk, nem értenek hozzá. Persze komoly kereskedőemberek. A kereskedéshez nem csekély ész kell; no és okosan élni unalmas, hát megpróbálnak bolondozni.

A tat mögött tajtékozva, gyorsan fut a folyó, hallani a siető víz sistergését, a fekete part lassan kíséri. A fedélzeten horkolnak az utasok, a padok között - az álomba merült testek között - halkan jár, közeledik felénk egy magas, száraz, fekete ruhás, ősz nő, hajadonfőtt - a fűtő pedig megtaszít a vállával, és csendesen mondja:

- Nézd csak, szomorkodik...

És úgy érzem, őt a mások szomorúsága szórakoztatja.

Sokat mesélt, én szomjasan hallgattam, nem felejtettem el egyetlen elbeszélését sem, de egyetlenegy vidámra sem emlékezem. Nyugodtabban beszélt, mint a könyvek - a könyvekből gyakran kiéreztem az író indulatát, haragját, örömét, bánatát, csúfolkodását. A fűtő nem nevetett, nem ítélkezett, semmi sem bántotta és örvendeztette meg észrevehetően; úgy beszélt, mint bíróság előtt a közömbös tanú, mint olyan ember, akinek vádlottak, vádlók, bírák mind egyformán idegenek... Ez az egykedvűsége egyre vadabb bánatomat váltotta ki, haragos ellenségesség érzése ébredt bennem Jakov iránt.

Előtte úgy égett az élet, mint a kazán alatt a tűz, ő állt a kazánnál, fakalapáccsal kérges medvemancsában, és vigyázva kopogtatta a fűvóka csapját, elvett a tüzelőből, vagy hozzátett.

- Bántottak téged?

- Ugyan ki bántana? Hisz erős vagyok, adnék én neki!

- Nem verésre gondolok, hanem a lelkedet nem bántották?

- A lelket nem lehet bántani, a lélek nem fogja fel a sértéseket - feleli. - Az emberi lélekhez sehogyan, semmivel sem lehet hozzányúlni...

A fedélközi utasok, a matrózok valamennyien olyan sokat és olyan gyakran beszéltek a lélekről, mint a földről, a munkáról, a kenyérről és a nőkről. Az egyszerű emberek beszédében minden tizedik szó a lélek, közkézen forog, akár az ötkopejkás. Nekem nem tetszik, hogy ez a szó annyira odaszokott az emberek éles nyelvére, amikor pedig a parasztok dühükben is, kedvességükben is egymás anyját szidják, és beszennyezik a lelküket, ez szíven üt engem.

Nagyon jól emlékszem, milyen óvatosan beszélt nagyanyó a lélekről, a szeretet, a szépség, az öröm titkos lakóhelyéről, és hittem, hogy ha egy jó ember meghal, fehér angyalok viszik lelkét a kék égbe, az én nagyanyám jószágos Istenéhez, ő pedig barátságosan fogadja:

- No, te kedvesem, no, te tiszta lelkem, hát szenvedtél, elfáradtál?

És szeráfszárnyat ad a léleknek: habfehér szárnyat.

Jakov Sumov ugyanolyan óvatosan, ugyanolyan keveset és nem szívesen beszél a lélekről, mint nagyanyó beszélt. Ha szitkozódik, a lelket sosem emlegeti, amikor pedig mások bölcselkednek a lélekről, ő hallgat, lehajtva vörös bikanyakát. Ha megkérdezem, hogy mi is az a lélek, ezt feleli:

- Szellem, Isten lehelete...

Nekem ez kevés, még valamit kérdezek tőle, s ekkor a fűtő fejét lehajtva így szól:

- A lélekről, öcsém, a papok sem sokat tudnak, titkos dolog ez...

Arra készítem, hogy állandóan róla gondolkozzam, makacs erőfeszítéssel próbáljam megérteni, ez az erőfeszítés azonban eredménytelen. Kívülről semmit sem látok, mindent eltakar előlem széles termetével.

Gyanúsán szívélyes hozzám a vendéglős felesége: reggel velem szolgáltatja ki magát a mosakodásnál, holott ez Lusának, a takaros és jókedvű másodosztályos szobalánynak volna a kötelessége. Amikor a szűk fürkében a derékig meztelen vendéglősné mellett állok, és látom megsavanyodott tésztára emlékeztető sárga, petyhüdt testét, eszembe jut Margot királyné ércből öntött barna teste, és undor fog el. A vendéglősné pedig egyre locsog, hol panaszosan és zsörtölődve, hol haragosan és gúnyosan.

Szavainak értelme nem jut el hozzám, bár mintegy távolból sejtem, hogy mit akar, milyen szájalmas, koldus, szégyenletes értelme van beszédének. De nem háborodom fel: távol élek a vendéglősnétől és mindattól, ami a hajón történik, egy nagy darab mohlepte kő mögött vagyok, s az elrejti előlem ezt az egész világot, mely éjjel-nappal hömpölyög valamerre.

- Gavrilovná, fülig beléd szerettem - hallom mintegy álomban Lusa csúfondáros szavait. - Tátsd ki a szád, kapd el a szerencsét...

Nemcsak ő gúnyol, az egész vendéglői személyzet tud a vendéglősné gyengéjéről, a szakács pedig homlokát ráncolva mondja:

- Mindenbe belekóstolt ez a vászonceléd, most sütemény kellene neki, habcsók! Micsoda népség... Duplán vigyázz, Peskov, és háromszorosan légy óvatos...

Jakov is szakszerű atyai tanácsokkal lát el:

- Persze ha két esztendővel idősebb volnál, no, akkor mást mondanék én neked, így azonban, a te korodban, talán jobb, ha nem engedsz! Egyébként ahogy akarod...

- Hagyd el - mondom -, ez a mocskosság...

- No persze...

De rögtön utána, mialatt lelógó haját próbálja ujjjaival felborzolni, így hinti kerekded szavait:

- Persze az ő dolgát is meg kell érteni: sivár élet, téli élet... A kutya is szereti, ha simogatják, hát még az ember! A fehérsépet a kedvesség élteti, mint a gombát a nedvesség. Eh, bizonyára ő maga is szégyelli, de hát mit tehetne? A test megkívánja, hogy kényeztessék, erről van szó...

Feszült érdeklődéssel nézek szemébe - tekintetét alig lehet elkapni -, és megkérdezem:

- Te sajnálod őt?

- Hogy én? Hát anyám ő nekem, vagy mi? Még anya is van, akit nem sajnálnak, te pedig... Furcsa vagy!

Halkan nevet, repedt csörgődob hangján.

Néha, amikor ránézek, mintha néma ürességbe, feneketlen gödörbe és sötétségbe zuhannék.

- Lám, mindenki megházasodik, hát te, Jakov? Miért nem házasodol?

- Ugyan minek? Nőt így is mindig fogok szerezni magamnak, ez hál' istennek, könnyen megy... A nős embernek egy helyben kell élnie, az legyen paraszt, márpedig az én földem rossz, meg kevés is, s a bácsikám még azt is elvette tőlem. Hogy aztán az unokaöcsém visszajött a katonaságtól, tüstént veszekedni kezdett a bácsikámmal, törvény elé mentek, még fejbe is kólintotta karóval. Vérént ontotta. Ezért másfél évi börtönt kapott, a börtönből pedig csak egy út vezet: megint a börtönbe. Pedig a felesége szívderítő menyecske volt... de minek beszéljek! Ha megnősült, hát otthon kellett volna ülnie, a saját kutyaóljának lett volna gazdája, bezzeg a katona a saját életének sem gazdája.

- Te imádkozol Istenhez?

- Furcsa vagy! Persze hogy imádkozom...

- És hogyan?

- Mindenféleképpen.

- Milyen imádságokat mondasz?

- Imádságot nem tudok. Én, öcsém, csak úgy egyszerűen: Uram Jézus, amíg élek, irgalmazz; ha meghaltam, nyugosztalj békében, óvj meg, Uram, a betegségtől... No és még valamit mondok...

- Mit?

- Csak úgy! Őhózzá minden eljut, akármit mond az ember!

Jó szívvel, érdeklődéssel viseltetik irányomban, mint egy értelmes kutyakölyök iránt, amely mulatságos mutatóványokra képes. Ülünk egymással éjszaka, ő olaj-, korom- és hagymaszagot áraszt - nagyon szereti a hagymát, és nyers hagymafejeket harapdál, mintha alma volna; váratlanul megkérdezi:

- Nosza te, Aljoska, borzaska, halljunk egy verset!

Sok verset tudok betéve, ezenkívül van egy vastag füzetem, amelybe a legkedvesebbeket írtam bele. Elmondom neki a *Ruszlán*-t, mozdulatlanul, vakon és némán hallgatja, visszafojtja hörgő lélegzetét, majd halkan így szól:

- Szívderítő, értelmes mese! Te magad találtad ki? Hogy Puskin? Van egy úriember, Muhin-Puskinnak hívják, már láttam...

- Nem az, ezt régen megölték!

- Miért?

Elmondom neki rövid szavakkal, ahogyan Margot királyné mondta el nekem. Jakov hallgatja, majd nyugodtan így szól:

- A fehérség miatt elég sokan elpusztulnak...

Gyakran mondok el neki különféle történeteket, amiket a könyvekben olvastam; énbennem mindezek összekuszálódtak, egybeforrottak egyetlen, szép és nyughatatlan életről szóló, igen hosszú históriává, telis-tele lángoló szenvedélyekkel, csupa esztelen hőstettel, bíborvörös nemeslelkűséggel, mesés sikerekkel, párbajjal és halállal, fennkölt szavakkal és alávaló tettekkel. Rocambole nálam La Mole, Hannibál és Colonna lovagi vonásait öltötte magára; XI. Lajos pedig Grandet apó vonásait; Otletajev kornétás IV. Henrikkel olvadt össze. Ez a história, amelyben én ihletem hatása alatt megváltoztattam a szereplők jellemét, áthelyeztem az események színhelyét, számomra azt a világot jelentette, amelyben szabad voltam, és hasonlatos nagyapa Istenéhez - hiszen ő is úgy játszik mindenkivel, ahogyan akar. A könyveknek ez a káosza nem is zavart meg abban, hogy a valóságot olyannak lássam, amilyen, nem is hűtötte le azt a vágyamat, hogy megértsem az élő embereket, mégis valami áttetsző, de áthatolhatatlan ködfátyollal óvott meg a rengeteg sok ragályos szennytől, az élet gyilkos métélyeitől.

A könyvek sok mindennel szemben felvérteztek; aki tudja, hogyan szeretnek és szenvednek az emberek, az nem mehet el nyilvánosházba; a silány, filléres paráznaság undort keltett bennem, és sajnálatot azok iránt, akik édesnek találják. Rocambole állhatatosságra tanított, hogy ne engedjek a körülmények kényszerének, Dumas hősei azt a kívánságot plántálták el bennem, hogy egy fontos, nagyszerű ügynek szenteljem magam. Kedves hősöm IV. Henrik volt, a vidám király - úgy véltem, hogy Béranger híres verse éppen őrá szól:

Sok jót tett és sokat ivott -
Szerette őt a nép.
Ahol a köznép boldog, ott
A jó király igyék.

IV. Henriket a regények jó embernek rajzolták, együtt élt a népével; ragyogott, mint a nap, s ezzel azt a meggyőződést keltette bennem, hogy Franciaország a világ leggyönyörűbb országa, olyan lovagok hazája, akik királyi palástban és parasztgúnyában egyformán nemes lelkűek: Ange Pitou ugyanolyan lovag, mint d'Artagnan. Amikor Henriket, meggyilkolták, haragosan sírva fakadtam, és fogaimat csikorgatva gyűlöltem Ravaillacot. A fűtőnek mondott történeteimnek majdnem mindig ez a király volt a főhőse, és úgy éreztem, hogy Jakov szintén megszerette Franciaországot meg Henriket.

- Jó ember volt ez a Henrik király, akár potykát foghatott vele az ember, vagy mi - mondta.

Nem lelkesedett, történeteimet nem szakította félbe kérdésekkel, némán hallgatott, mozdulatlan arccal, szempilláját leeresztve: penész lepte, vén kődarab. Ha azonban én szakítottam félbe valamilyen okból a beszédet, rögtön érdeklődött:

- Vége?

- Még nem.

- Akkor ne állj meg!

A franciákról sóhajtozva mondta:

- Hűvösen élnek...

- Hogyhogy?

- Hát mi ketten forróságban élünk, munkában, ők pedig hűvösségben. És munkájuk sincs semmi, csak isznak meg mulatnak: szívderítő élet!

- Dolgoznak is.

- Ez nem derül ki a történeteiből - jegyezte meg jogosan a fűtő, s előttem egyszeriben megvilágosult, hogy az elolvasott könyvek túlnyomó többségében szinte sehol sincs szó arról, hogyan dolgoznak, milyen munkából élnek a nemes hősök.

- No, hát szunyókálok egy kicsit - szólt Jakov, hátradőlve ott, ahol éppen ült, és néhány pillanat múlva már egyenletesen sípolt az orrán keresztül.

Ősszel, amikor a Káma partjai rozsdaszínt öltöttek, a fák aranyba burkolóztak, a nap ferde sugarai pedig megsápadtak, Jakov váratlanul elhagyta a hajót. Már az előző estén így szólt hozzám:

- No, te borzaska, holnapután Permbe érkezünk, gőzfürdőbe megyünk, kigőzöljük magunkat kedvünkre, onnét pedig betelepedünk egy zenés kocsmába, szívderítő lesz! Szeretném nézni, amikor a masina zenél.

Szarapulban azonban felszállt a hajóra egy kövér férfiú, szakálltalan, bajusztalan arca petyhüdt, nőies volt. Nőies mivoltát csak fokozta hosszú meleg posztóköntöse és rókamálás, fülvédős sapkája. Nyomban elfoglalta a konyha melletti asztalt, ahol a legmelegebb volt, teáskészletet kért, és inni kezdte a sárga, forró teát, ki se gombolta köntösét, le se vette sapkáját - alaposan verejtékezett.

Az őszi felhőkből csak szitált az apró szemű eső, s úgy látszott, hogy amikor ez az ember kockás zsebkendőjével a verejtéket letörli arcáról, az eső is csökken, amint pedig ez az ember megint verejtékezni kezd, az eső is fokozódik.

Kisvártatva megjelent mellette Jakov, és együtt kezdtek nézni a naptárban egy térképet: az utas az ujjával mutatta, a fűtő pedig nyugodtan így szólt:

- Hát aztán! Nem fontos. Én köpök rá...

- Akkor jó - mondta vékony hangon az utas, és betette a kalendáriumot a lábánál fekvő, nyitott bőrzsákba. Halkan beszélgettek, teázni kezdtek.

Mielőtt Jakov átvette volna a szolgálatot, megkérdeztem tőle, hogy ki ez az ember. Mosolyogva felelt:

- Látni rajta, hogy gerliceféle, vagyis szkopec. Szibériából, hajaj, messziről! Mulatságos dolog, ültetvényből él...

És otthagytott, ment a fedélzeten, fekete sarka kemény volt, mint a patkó; de ismét megállt, az oldalát vakarta.

- Elszegődtem hozzá munkásnak; ha Permbe érkezünk, itthagynom a hajót, ég veled, borzaska! Vasútra ülünk, aztán folyón utazunk, és még lovon is; öt hétig kell állítólag utazni, lám, hová nem jut az ember...

- Ismered őt? - kérdeztem, csodálkozva Jakov váratlan elhatározásán.

- Honnét ismerném? Sose láttam, hiszen nem jártam én arrafelé...

Reggel Jakov - kurta, zsíros ködmönben, mezítelen lábán rongyos cipő, fején Medvebocs törött, karimátlan szalmakalapja - a kezemet szorongatta öntöttvas ujjával, és így szólt:

- Jönnél velem, he? Felvesz téged is ez a gerlice, csak szólnom kell neki; akarod, hogy szóljak? Levágják rólad azt, amire nincs is szükséged, és pénzt kapsz. Ünnepe az nekik, ha megcsönkíthatnak egy embert, megjutalmazzák érte...

A szkopec a korlátnál állt - hóna alatt fehér batyuja -, élettelen szeme mereven nézte Jakovot, súlyos és puffadt volt, mint aki vízbe fúlt. Én halkan szitkozódtam, a fűtő még egyszer megszorította a kezemet.

- Hagyd csak, köpni rá! Mindenki a maga Istenéhez imádkozik, mi közünk hozzá? No, ég áldjon! Éljen boldogul!

És elment Jakov Sumov, egyik lábáról a másikra dülöngélve, mint egy medve; nehéz, bonyolult érzést hagyott hátra szívemben: sajnáltam is a fűtőt, és haragudtam is rá, néha - emlékszem - kissé irigykedve és szorongva gondoltam: vajon miért távozott el ez az ember az ismeretlenségbe?

És miféle ember volt Jakov Sumov?

12

Késő ősszel, amikor a gőzös beszüntette járatait, beálltam tanoncnak egy szentképfestő műhelybe, a tulajdonosnő azonban, aki jámbor lelkű és italkedvelő öregasszony volt, vlagyimiri kiejtésével már másnap ezt közölte velem:

- Mostanság rövidek a napok, hosszúak az esték, tehát délelőtt az üzletbe fogsz menni: mint inas álldogálsz a pultnál, este pedig tanulj!

És a szemfüles kis segéd hatalmába adott - ez csinos, mézesmázos képű fiatal legény volt. Reggelenként a hideg hajnali szürkületben vágtunk át kettesben az egész városon, az álomba merült kereskedőutcán, az Iljinkán, egészen az Alsóbazárig; ott, a kalmársor emeletén volt az üzlet. A raktárból átalakított sötét helyiségnek vasajtaja volt, egyetlen kis ablaka egy bádoggal fedett teraszra nézett, maga a helyiség zsúfolásig tele volt különféle méretű ikonokkal, sima és „szőlődiszes” szentképszekrényekkel, egyházi szláv betűs, sárga bőrbe kötött könyvekkel. Boltunk mellett egy másikban ugyancsak ikonokat és könyveket árusított egy fekete szakállas kereskedő, az egyik Volga-szerte és Kerzsenyec táján is nevezetes óhitű biblia magyarázónak a rokona; mellette volt sovány, ürge, velem egykorú fia, ennek kis szürke öregember-arca és nyugtalan egérszeme volt.

Üzletnyitás után az volt a dolgom, hogy teavízért fussak a vendéglőbe; teázás után üzletet takarítani, letörölgetni a port az áruról, majd pedig a teraszon álldogálni, és éles szemmel figyelni, nehogy a vásárlók a szomszéd boltjába térjenek be.

- A vevő ostoba - mondta meggyőződéssel a segéd. - Annak mindegy, hol vásárol, csak olcsó legyen, az áruhoz nem ért!

Fürgén zörögve a szentképtáblákkal, az üzlet pontos ismeretével hencegve oktatott:

- A msztyorai munka olcsó áru, a háromhüvelykes minekünk négybe van... a hathüvelykes hétbe van magunknak... Ismered a szenteket? Jegyezd meg: Bonifác az iszákosság ellen; Borbála vértanú a fogfájás és váratlan halál ellen; Boldog Vaszilij a hidegrázás és forroláz ellen... A Szűzanyákat ismered? Ide nézz: a Fájdalmas, a Háromkezű, az Abalacki Csodatevő, a Ne-sirass-engem-Anyám, a Csillapítsd-bánatomat, a Kazanyi, az Oltalmazó, a Hétnyílvesszős...

Hamar megjegyeztem az ikonok méret és kidolgozás szerinti árát, megjegyeztem a Szűzanya-ikonok különbségeit is, de a szentek jelentőségét nem volt könnyű megjegyezmem.

Elgondolkoztam a boltajtónál állva, a segéd pedig hirtelen vizsgáztatni kezdett:

- A nehéz szülés megkönnyebbítője kicsoda?

Ha hibáztam, gúnyosan kérdezte:

- Mire való a fejed?

Még nehezebb volt becsalogatni a vevőket; a torzra festett ikonok nem tetszettek nekem, eladni sem volt könnyű őket. Nagyanyó elbeszélései után a Szűzanyát fiatalnak, szépnek, jószágosnak képzeltem; ilyen volt a folyóiratok képein is, az ikonok viszont öregnek, szigorúnak ábrázolták, itt hosszú, görbe orra és fából való keze volt.

Vásáros napokon, szerdán és pénteken frissen folyt az árusítás, a teraszon sűrűn bukkantak fel parasztok és öregasszonyok, olykor egész családok, csupa Volgán túli óhitű - bizalmatlan és komor erdei emberek. Amikor meglátom, milyen lassan lépked, mintha attól félne, hogy leszakad alatta az erkély, a bársonybundába és vastag abaposztóba burkolt nagydarab ember, kínosan érzem, szégyellem magam előtte. Erőt véve magamon, útjába állok, félmázsás csizmái körül lábatlankodom, és szűnyog módjára zümmögöm:

- Mit parancsol, tisztelt úr? Sorba szedett és magyarázatos zsoltároskönyvek, Jefrem Szirin és Kirill könyvei, rendtartások, szertartások... parancsoljon, tekintse meg! Minden szentkép, amit csak óhajt, különféle árakon, a legjobb kidolgozás, sötét színek! Megrendelésre készítjük, amit óhajt, minden szentet és a Szűzanyát! Talán névre szólót parancsol rendelni, vagy családit? Ez Oroszország legjobb műhelye! A város legelső kereskedése!

A kifürkészhetetlen és érthetetlen vevő sokáig hallgat, úgy néz rám, mint egy kutyára, és hirtelen félretol fatuskókezevel, odalép a szomszéd boltjához, az én segédem pedig, nagy fülét dörzsölve, mérgesen morogja:

- Elengeded, finom kereskedő vagy...

A szomszéd boltjában lágy, édes hang duruzsol, kábító beszéd patakzik:

- Drága uram, mi nem báránybőrrel kereskedünk, nem is csizmával, hanem az isteni adománnyal, amely ezüstnél-aranynál többet ér, és meg nem fizethető...

- Hogy az ördög vinné el! - suttogja a segéd irigykedve és lelkesen. - Jól kitörli a paraszt szemét! Tanulj tőle, tanulj!

Lelkiismeretesen tanultam: minden dolgot jól kell végezni, ha már elvállalta az ember. De nehezen haladtam a vásárlók becsalogatásában és a kereskedésben; ezek a mogorva, szófukar parasztok, patkányszerű, örökösen riadt, görnyedt hátú öregasszonyok szánalmat keltettek bennem, szerettem volna odasúgni a vevőknek az ikonok valódi árát, nem kérve tőlük még húsz kopejkával sem többet. Mindegyik szegénynek, éhesnek látszott, és furcsa volt, hogy ezek az emberek három és fél rubelt fizetnek egy zsoltároskönyvért: ezt vásárolták a leggyakrabban.

Csodálkoztam, mennyire ismerik a könyveket, az ikonrajzok értékeit, egyszer pedig egy ősz kis öregember, akit beteretlem az üzletbe, szelíden ezt mondta nekem:

- Az már nem igaz, öcsém, hogy a ti műhelyetek a legjobb orosz ikonműhely, mert a legjobb a moszkvai Rogozsiné!

Zavartan félrehúzódtam, ő pedig nyugodtan továbbállt, a szomszéd boltjába se ment be.

- Lenyelted? - kérdezte gúnyosan a segéd.

- Maga nem beszélt nekem Rogozsin műhelyéről...

Szitkozódni kezdett:

- Idetolják a képüket ezek a ténfergő alakok, és mindent jobban tudnak az átkozottak, mindent értenek a vén kuvaszok...

A jóllakott, öntelt, jóképű segéd gyűlölte a parasztokat, és derűs pillanataiban így panaszkodott nekem:

- Én művelt vagyok, szeretem a tisztaságot, a jó illatokat, a tömjént, a kölnvizet, de hiába minden csiszoltságom, derékig kell hajolnom minden bűdös paraszt előtt, hogy ötkopejkás hasznót szerezzek az öregasszonynak! Hát jó ez nekem? Mi az a paraszt? Közönséges, durva pokróc, földi tetű, és mégis...

Keserűen elhallgatott.

Nekem tetszettek a muzsikok, mindegyikben éreztem valami olyan titokzatosat, mint Jakovban.

Egyszer betéved a boltba egy nehézkes alak, ködmönben, a tetejében még parasztkabáttal, leveszi bozontos kucsmáját, óhitű módra, két ujjal keresztet vet, a szeglet felé nézve, ahol az örökmécs pislákol, nagy igyekezettel, nehogy tekintetével érintse a beszengetetlen ikonokat, majd pillantása némán körbetapogatózik; és így szól:

- Adjon egy magyarázatos zsoltároskönyvet!

Feltűri a parasztkabát ujját, hosszasan olvassa a címlapot, véresre cserepesedett földszínű ajkát mozgatja.

- Régebbi nincs?

- A régebbiek több ezer rubelbe kerülnek, amint tudja...

- Tudjuk.

Megnyálazza ujját, lapoz egy oldalt: ahol megérintette, ott maradt sötét ujjlenyomata. A segéd dühös tekintettel nézi a vevő feje búbját, és így mondja:

- A szentírás mind egyformán régi, az Úr nem változtatta meg ígését...

- Tudjuk, hallottuk már! Az Úr nem változtatta meg, de Nyikon megváltoztatta.

A vevő a könyvet becsukva némán távozik.

Ezek az erdei emberek néha vitatkoztak a segéddel, s én világosan láttam, hogy jobban ismerik a szentírást, mint ő.

- Mocsárlakó pogányok - morogta a segéd.

Azt is láttam, hogy az újfajta könyv ugyan nincs ingyére a parasztnak, mégis tisztelettel pillant rá, óvatosan érinti meg, mintha az a könyv madárként kiröppenhetne a kezéből. Ezt nagyon jólesett látnom, mert a könyv énnekem is csodát jelentett: magában rejtette írójának lelkét; ha felnyitom, kiszabadítom ezt a lelket, s az titokzatosan beszélni kezd velem.

Igen gyakran hoztak öregemberek és öregasszonyok eladásra a Nyikon előtti időkből származó, régi nyomtatású könyveket, vagy ilyen könyvekről készült másolatokat, az igrizi és kerzsenyeci remeték szép keze munkáját; a rosztovi Dmitrij által nem javított szertartáskönyvek másolatait; régi festésű ikonokat, kereszteteket és összehajtható, zománcozott rézionokat, amiket a tenger mellékén öntöttek, ezüst merítőkanalakat, amelyeneket a moszkvai fejedelmek ajándékoztak italméréseik bérlőinek; mindezt titokban, körüllesve, a kabátjuk alól kínálták.

A mi segédünk és a szomszéd is nagyon feszülten leste az ilyen eladókat, igyekeztek megkaparintani őket egymás elől; rubelekért vagy tízrubelekért vásárolták meg a régiségeket, majd a vásáron százakért adták el gazdag óhitűeknek.

A segéd oktatott:

- Figyeld ezeket a szörnyetegeket, ezeket a boszorkánymestereket, feszülten figyeld őket! Szerencsét hoznak.

Amikor ilyen eladó bukkant fel, a segéd elküldött engem Pjotr Vaszilicsért, a bibliamagyarázóért, a régi nyomtatású könyvek, az ikonok és mindennemű régiségek szakértőjéért.

E magas termetű öregembernek olyan hosszú szakálla volt, mint Boldog Vaszilijnak, rokonszenves arcában okos szempár csillogott. Egyik lábfejét amputálták, sántikálva járt egy hosszú bottal, télen-nyáron reverendaszerű, könnyű, vékony zekében, különös alakú, fazékra emlékeztető bársonysapkában. Az élénk, nyíltszívű ember az üzletbe lépve leeresztette vállát, meggörnyedt, halkán nyögdécselt, két ujjával sűrűn vetette a keresztet, és egész idő alatt imádságokat, zsoltárokat mormolt. A bibliamagyarázónak ez a jámborsága és öreges gyengesége nyomban bizalmat keltett az eladóban.

- Miféle mocskosság van megint itt maguknál? - kérdezte az öreg.

- Ez az ikon eladó, egy ember hozta, azt mondja, sztroganovi.

- Micsoda?

- Sztroganovi.

- Aha... Rosszul hallok, az Úr eltorlaszolta fületem a Nyikon-féle igék fertelmétől...

Leveszi a sapkáját, vízszintesen tartja az ikont, nézi a festést hosszában, oldalról, egyenesen, nézi a falapban levő csapot, hunyorog, és ezt duruzsolja:

- Az istentelen nyikoniánusok, felfedezvén az ősi, igaz ábrázolás iránti szerelmünket, és különféle hamisságokat tanulván a ravasz sátántól, manapság a szentképeket is ügyesen utánozzák, hajaj, nagyon ügyesen! Látszatra a kép minthogyha valóban sztroganovi avagy usztyugi, sőt éppenséggel szuzdali festésű volna, no de ha a lélek tekintetével néz reá az ember, hamis!

Ha azt mondja, hogy „hamis”, ez azt jelenti, hogy az ikon drága és ritka. Előre megbeszélte több kifejezéssel adja értésére a segédnek, mennyit adhat az ikonért, a könyvért; tudom, hogy a „csüggedés és bánat” szavak tíz rubelt jelentenek, az, hogy „az a tigris Nyikon”: huszonöt rubel; szégyellem nézni, hogyan csapják be az eladót, de leköt a bibliamagyarázó ügyes játéka.

- Nyikon követői, annak a tigris Nyikonnak fekete gyermekei mindenre képesek, mert a sátán vezérli őket, lám, ez az alapfesték is mintha valódi volna, s a szent öltözkését is mintha ugyanaz a kéz festette volna, pedig az arca, nézd csak: nem az az ecset, de nem ám! Minden régi mester, mint Szimon Usakov, bár ő eretnek volt, maga festette az egész képet, az öltözkését és az ábrázatot is, maga gyalulta a lapot, és rakta rá az alapfestéket, manapság azonban az istentelen gonoszok képtelenek erre! Régen szentség volt az ikonfestés, manapság csak művészet, úgy ám, ti istenfélő emberek!

Végül óvatosan leteszi az ikont a pultra, és fejére téve sapkáját, így szól:

- Csupa bűn.

Ez azt jelenti: meg kell venni!

Édeskés szavainak özönébe fúlva s az öregember ismereteitől lenyűgözve, az eladó tisztelettel kérdi:

- És hát ez a kép, tisztelt úr?
- Ez a kép Nyikon-féle kéz műve.
- Lehetetlen! Nagyapáim, dédapáim imádkoztak hozzá.
- Nyikon előbb élt, mint a te dédapád.

Az öregember az eladó arcához emeli az ikont, és már szigorúan mondja:

- Nézd csak meg, milyen vidám a képe; hát ikon ez? Ez festmény, vaksi művészet, Nyikon-mulatság, nincs ebben a dologban lélek! Hát fogok én valótlan beszélni? Öregember vagyok én, üldözést szenvedtem az igazságért, hamarosan az Úr elé kell állnom, alakoskodnom rossz számítás volna!

Az üzletből kilép a teraszra, aggkori elgyengüléstől haldokolva, sértődötten, hogy nem hittek a becslésének. A segéd néhány rubelt fizet az ikonért, az eladó távozik, még mélyen meghajol Pjotr Vaszilics felé; engem elszalajtanak a kocsmába teavízért; amikor visszatérek, a biblia-magyarázót élénknek, jókedvűnek látom; szeretettel nézegeti a megvásárolt holmit, és tanítja a segédet:

- Nézd: remek ikon, finoman festették, istenfélelemmel, ami emberi, azt megtagadták tőle...
- De ki festette? - kérdezi a segéd, ugrándozva, ragyogva.
- Ezt neked még nem kell tudnod.
- És mennyit adnak érte a szakértők?
- Nem tudom. Add ide, megmutatom valakinek...
- Ó, Pjotr Vaszilics...
- Ha pedig eladom, akkor a tied ötven, és ami felette van, az enyém!
- Ó...
- Ne óbégass...

Teáznak, szemérmetlenül alkudoznak, a hamiskártyások pillantásával méregetik egymást. Nyilvánvaló, az öreg egészen a markában tartja a segédet; amikor az öreg elmegy, ő ezt mondja nekem:

- Jól vigyázz, nehogy elfecsegsd a tulajdonosnőnek ezt a vételt!

Miután megállapodtak az ikon eladásában, a segéd megkérdezi:

- No és mi újság a városban, Pjotr Vaszilics?

Az öreg megigazítja a szakállát sárga kezével, kimutatja zsíros ajkát, és mesél a gazdag kereskedők életéről: üzleti sikereikről, dorbézolásaikról, betegségeikről, esküvőikről, férjek és feleségek hűtlenségéről. Olyan gyorsan és ügyesen süti ki ezeket a zsíros történeteket, mint jó szakácsnő a palacsintát, és sziszegő nevetésével önti le. A segéd kerek képe elsötétül az irigységtől és a gyönyörűségtől, szemét ábrándos köd lepi el; felsóhajtva, panaszosan mondja:

- Hogyan élnek az emberek! Én pedig itt...
- Mindenkinek megvan a maga sorsa - zeng a bibliamagyarázó öblös hangja. - Egyiknek a sorsát angyalok kovácsolják, kis ezüstkalapácsokkal, a másikat az ördög a balta fokával...

Ez az izmos, inas öregember mindent tud: a város egész életét, a kereskedők, hivatalnokok, pópák, iparosok minden titkát ismeri. Szeme éles, mint a ragadozó madaré, farkas és róka tulajdonságai vegyültek el benne; én mindig szeretném feldühíteni, ő azonban távolról s mintegy ködön át néz reám. Úgy látom, mintha feneketlen üresség venné körül, ha közelebb lépnék hozzá, lezuhanék. Érzek benne valamit, ami rokon Sumovval, a fűtővel.

A segéd szemtől szembe és a háta mögött is lelkesedik ugyan Pjotr Vaszilics eszéért, de vannak pillanatok, amikor ő is, akárcsak én, szeretné felbosszantani, megsérteni az öreget.

- De hiszen te becsapod az embereket! - mondja váratlanul, és kihívóan néz az öreg arcába.

Emez lustán elmosolyodik, és így felel:

- Csak az Úristenben nincsen csalás, mi azonban bolondok közt élünk; a bolondnak pedig, hogyha nem csapják be, ugyan mi a haszna?

A segéd tűzbe jön:

- De hiszen nem minden paraszt bolond; lám, a kereskedők is parasztokból lettek!

- Nem a kereskedőkről beszélgetünk. A bolondok nem tudnak hamiskodni. A bolond: szent, benne csak alszik az elme...

Egyre lustábban beszél az öreg, és ez igen ingerlő. Úgy látom, hogy egy zsombékon áll, körülötte a láp. Felbosszantani nem lehet, őhozzá nem fér harag, vagy pedig ügyesen és mélyen el tudja rejteni.

Gyakran előfordult azonban, hogy ő akart ingerkedni velem: odajött hozzám, és szakállába mosolyogva kérdezte:

- Hogy hívod azt a francia író: Porcos?

Kétségbeejtően bosszant engem ez az utálatos szokása, hogy kiforgatja a neveket, de egyelőre türtőztetem magam, és így felelek:

- Ponson du Terrail.

- Talán Citerálj?

- Ne bolondozzon, maga nem gyerek.

- Ez igaz, nem vagyok gyerek. Mit olvasol?

- Jefrem Szirint.

- És ki ír jobban: a te világi íróid, vagy ez?

Hallgatok.

- A világi írók miről írnak a legtöbbet? - faggat tovább.

- Mindenről, ami az életben előfordul.

- Egyszerűen kutyákról és lovakról: mert ezek fordulnak elő.

A segéd hahotázik, én mérgeledöm. Nagyon nehéz, kellemetlen ez, de ha megpróbálok odábbállni, a segéd visszatart:

- Hova, te?

Az öreg meg kínoz:

- No, te írástudó, ezt a feladatot harapd szét: áll előtted ezer mezítelen ember, ötszáz nő és ötszáz férfi, köztük Ádám és Éva; hogy találod meg Ádámot és Évát?

Sokáig faggat, és végül diadallal kijelenti:

- Te bolond, hiszen ők nem születtek, hanem teremtvé lettek, tehát nincsen köldökük!

Az öreg megszámlálhatatlanul sok effajta „rejtvényt” tud, ezekkel agyon szokott gyötörni.

Bolti szolgálatom első idejében elmondtam a segédnek néhány olvasmányom tartalmát, most ezek a történetek ellenem fordulnak: a segéd továbbmesélte őket Pjotr Vasziljevicsnek, szándékosan elferdítve, mocskos értelemben eltorzítva. Az öreg ügyesen segít neki ebben szemérmetlen kérdéseivel; mosdatlan szájuk parázna szavak mocskával halmozza el Eugénie Grandet-t, Ljudmilát, IV. Henriket.

Tudtam, hogy nem gonoszságból, csak unalomból teszik, ettől azonban az én szívem nem lett könnyebb. Megcsinálták a piszkot, és úgy túrtak bele, mint a disznók, még rőfögtek is a gyönyörűségtől, hogy beszennyezik, összemocskolják azt, ami szép, ami önekik idegen, érthetetlen és nevetséges.

Az egész kalmársor, annak egész lakossága - kereskedők és segédek - furcsa életet éltek, mely telítve volt gyerekesen ostoba, de mindig rosszindulatú szórakozásokkal. Ha egy jövevény muzsik megkérdezte, hogyan lehet a legrövidebb úton eljutni a városnak egyik vagy másik részébe, mindig rossz irányba küldték - ez annyira szokásává vált mindenkinek, hogy már nem is szerzett mulatságot annak, aki becsapta a jövevényt. Megfogtak két patkányt, összekötötték a farkukat, eleresztették őket az országúton, és azon mulattak, hogyan próbálnak két ellenkező irányba rohanni, hogyan harapdálják egymást, néha pedig petróleummal öntötték le egy patkányt, és meggyújtották. A kutya farkára törött bádogvödröt kötöttek, s a kutya vad rémületben, vinnyogva és csörömpölve vágatott el valamerre, az emberek nézték és röhögtek.

Sok effajta szórakozásuk volt, úgy látszott, mintha minden ember - különösen ha falusi - csakis a kalmársor szórakoztatására volna a világon. Az ember láthatóan annyiban érdekelte őket, hogy mindig csúffá akarták tenni, gyötörni, kínos helyzetbe hozni. Különösképp az általam olvasott könyvek hallgattak az embereknek arról az állandó, megfeszített törekvéséről, hogy kigúnyolják egymást.

A kalmársor egyik ilyen szórakozását különösen bántónak és visszataszítónak éreztem.

Lent, a boltunk alatt, a gyapjút és nemezcsizmát áruló kereskedőnek volt egy segédje, aki az egész Alsóbazárt ámulatba ejtette falánkságával; gazdája úgy dicsekedett alkalmazottjának ezzel a képességével, mint ahogyan azzal szokás dicsekedni, hogy egy kutya harapós, vagy egy ló erős. Nemesyszer fogadást ajánlott a szomszéd boltosnak:

- Ki tesz rá tíz ezüstöt? Fogadok, hogy Miska két óra alatt megeszik tíz font sonkát!

De mindenki tudta, hogy Miska képes erre, hát ezt mondták:

- Nem tartjuk a fogadást, de megvehetjük a sonkát, hadd zabáljon, és mi majd nézzük.

- De aztán színhús legyen, csont nélkül!

Vitáznak egy kissé, lustán, s már elő is bújik a sötét raktárból egy hosszú posztókabátba bújtatott, piros övet viselő, gyapjúcsomókkal teleragadt, ösztövé, szakálltalan, csontos arcú legény. Kis fejéről tisztelettudóan leveszi sapkáját, mélyen ülő szemének zavaros tekintetével némán néz gazdájának erős, szúrós borostával benőtt, kicsattanóan vörös képébe.

- Befalsz tíz font sonkát?
- Mennyi idő alatt, uram? - kérdi tárgyilagosan, vékony hangon Miska.
- Két óra alatt.
- Nehéz dolog, uram!
- Dehogyan nehéz!
- Kegyeskedjék két pohár sört adni, uram!
- Gyerünk - mondja a gazdája, és így dicsekszik: - Ne higgyék, hogy éhgyomorral eszi, ó, nem, reggel két font kalácsot fogyasztott, délben pedig rendesen beebédelt...

Hozzák a sonkát, összegyűlnek a nézők, csupa tekintélyes kereskedő: amint nyakig gombolkoznak nehéz bundájukba, olyanok, mint hatalmas mérlegsúlyok; a hasuk nagy, kis szeme pedig mindegyiknek zsírpárnák közül kandikál ki, és a leküzdhetetlen unalom álmos köde vonja be.

Kezüket kabátujjukba dugva, szoros gyűrűben veszik körül a késsel s egy nagy karéj rozskenyérrel felfegyverezett evőbajnokot; ez ájtatosan keresztet vet, ráül egy gyapjúhalomra, ráteszi a sonkát a mellé álló ládára, üres tekintettel méregeti.

Levág egy vékony szelet kenyeret és egy vaskos húsdarabot, a kettőt pontosan egymásra teszi, mindkét kezével a szájához emeli, hosszú nyelve, mint a kutyáé, nyaldossa remegő ajkát, kilátszanak apró, hegyes fogai - és kutyamozdulattal hajtja pofáját a hús fölé.

- Elkezdte!
- Nézzétek az órát!

Minden szem érdeklődéssel szegeződik az evőbajnok képére, alsó állkapcsára, a füle körüli kerek dudorokra; nézik, hogy hegyes álla ütemesen le-fel jár, bágyadtan cserélik ki véleményüket:

- Tisztára medvének képzelem magát!
- Miért, te már láttál medvét enni?
- Hát erdőben lakom én? Ezt így szokták mondani: zabál, mint a medve.
- Azt mondják: mint a disznó.
- Egyik disznó nem eszi a másik húsát...

Erőltetetten nevetnek, s egy hozzáértő mindjárt ki is javítja:

- A disznó mindent felfal, a malacait és a saját testvéreit is...

Az evőbajnok arca fokozatosan elsötétül, füle szürke színt ölt, beesett szeme kidülled csontgödöréből, nehezen lélegzik, de álla változatlanul ütemesen mozog.

- Frissen, Mihajlo, múlik az idő! - biztatják. Ő nyugtalanul méregeti a még meglevő húst, sört iszik, és tovább csámcsog. A közönség felélénkül. Egyre sűrűbben pillantanak a Miska gazdájának kezében levő órára, egymást figyelmeztetik:
- Nehogy visszaigazítsa az óráját, vegyék el tőle!
- Miskát figyeld: nehogy néhány darabot a kabátja ujjába dugjon!
- Nem falja fel időre!

Miska gazdája kihívóan kiáltja:

- Huszonöt rubelt teszek rá! Miska, ne hagyj cserben!

A közönség ingerkedik a kereskedővel, de senki sem tartja a fogadást.

Miska pedig egyre csak zabál, arca már olyan, mint a sonka, porcogós, hegyes orra panaszosan sípol. Ránézni is szörnyű, úgy érzem, hogy most mindjárt felkiált, sírva fakad:

- Könyörüljenek!

Vagy pedig torkig telefalja magát hússal, fejjel bukik a nézők lábához, és meghal.

Végül megette az egészet, szeme kidülled, és fáradtan hörgi:

- Inni adjatok...

A gazdája azonban nézi az óráját, és így morog:

- Elkéstél, alávaló, négy másodperccel...

A közönség ugratja:

- Kár, hogy nem fogadtunk, vesztettél volna!

- De mégiscsak állati fickó!

- Hát igen, a cirkuszban kellene mutogatni...

- Lám, milyen szörnyszülöttet teremthet az Isten, ugye?

- Mehetünk teázni, nem igaz?

És elhőmpölyögnek a kocsmába, mint az uszályok.

Szeretném megérteni, mi csődítette össze ezeket a vasból öntött, nehézkes embereket a nyomorult legény köré, miért szórakoztatja őket beteges falánksága?

A gyapjúval, birkabőrrel, kenderrel, kötéllel, nemezcsizmával, lószerszámmal telezsúfolt keskeny folyosón homály és unalom honol. Téglaszlopok választják el a járdától; az ügyetlenül vastag oszlopokat körülrágta az idő, telefröcskölte az utca sara. Minden tégláját és hasadékát is bizonyára már ezerszer megszámláltam, és valamennyi egyszer s mindenkorra az emlékezetembe vésődött torz mintáinak súlyos hálózatával.

A járdán ráérősen ballagnak a járókelők; az úttesten kényelmesen haladnak a bérkocsik és a teherszállító szánkók: az utca túlsó felén, az emeletes üzletházak piros téglanégyszögében a dobozokkal, szalmával, gyűrött csomagolópapírral teleszórt térséget összetaposott, piszkos hó borítja.

Mindez, az emberekkel és lovakkal együtt, bár mozog, mégis mozdulatlannak tetszik, mintha lomhán keringene egy helyben, mert láthatatlan láncok kötik le. Hirtelen úgy érzi az ember, hogy ez az élet majdnem hangtalan, szinte néma - olyan kevés a hangja. Csikorognak a szántalpak, üzletajtók csapódnak, árusok ordítva kínálják a süteményt, a méhsert, de az emberi hangok örömtelenül, kelletlenül csengenek, mindegyik egyforma, az ember gyorsan megszokja, és már észre sem veszi.

A templom harangja úgy szól, mintha temetnének valakit; fülem sohasem felejt el ezt az egyhangú zúgást. Mintha ott libegne a vásár felett, a levegőben szünet nélkül, éjjel-nappal, s mintha nyomasztó, érces hanglerakódásával, minden más benyomást legyőzve, beburkolná az ember minden érzését, gondolatát.

Hideg és lélekölő unalom ásítózik mindenünnen: a piszkos hóval borított földből, a háztetők szürke hókupacaiból, az épületek hússzínű téglájából; unalom száll fel szürke füstként a kéményekből, és hatol a szürkés, alacsony, üres égbolt felé: unalom párolog a lovakból, unalmat lihegnek az emberek. Még szaga is van: ez a verejték, a háj, a lenolaj, a kemence alján sült sütemények és a füst nehéz, füledt szaga; ez a bűz úgy szorítja az ember fejét, mint a szűk, meleg sapka, beszivárog a mellébe, és furcsa részegséget okoz: homályos vágyat kelt, hogy hunyjuk be a szemünket, kiáltsunk kétségbeesetten, és fussunk valamerre, fejfel rohanjunk neki a legelső falnak.

Nézem a zsíros és szinte kicsattanó, fagycsípte, jól táplált kereskedőarcokat: mozdulatlanok, mintha álomban látszanának. Az emberek sűrűn ásítóznak, tátogva, mint a száraz fövényre kivetett halak.

Télen gyengén megy az üzlet, s a kereskedők szeméből eltűnik annak az állandóan készen álló kapzsiságnak a csillogása, amely nyáron némi színt és élénkséget ad nekik. Nehéz bundájuk akadályozza mozgásukat, lefelé húzza az embereket; a kereskedők lustán beszélgetnek, s ha megharagszanak, akkor veszekednek; azt hiszem, szándékosan teszik, ezzel akarják bebizonyítani egymás előtt, hogy élnek.

Tisztán látom, hogy az unalom fojtogatja, emésztí őket, és csupán az unalom mindent elnyelő ereje elleni sikertelen harcuk az, amivel meg tudom magyarázni magamnak az emberek kegyetlen és buta szórakozásait.

Erről néha beszélgetek Pjotr Vasziljevicsel. Bár általában gúnyosan bánik, csúfolkodik velem, mégis tetszik neki a könyvek iránti szenvedélyem, és olykor rászánja magát, hogy oktatta, komolyan szóljon hozzám.

- Nem tetszik nekem a kereskedők életmódja - mondom.

Szakállának egy fürtjét rácsavarja hosszú ujjára, majd megkérdezi:

- Ugyan honnét tudhatod te, hogyan élnek? Talán gyakran vendégeskedel náluk? Ez itt az utca, te fiú, az utcán pedig az emberek nem laknak, ott kereskednek, vagy gyorsan-gyorsan végigmennek rajta, és megint haza! Az utcára felöltözve lépnek ki az emberek, és nem lehet tudni, milyenek az öltözkük alatt; az ember nyíltan csak odahaza, saját négy fala közt él, és hogy ott hogyan él, azt te nem tudhatod!

- De hát a gondolataik csak ugyanazok, akár itt, akár otthon?

- Ugyan ki tudhatja, milyenek a szomszédja gondolatai? - mondja az öreg nyomatékkal, öblös hangon, és szigorúan rám nyitja a szemét. - A gondolat olyan, mint a tetű, nem veszi számba a betű: mondogatják a vének. Elképzelhető, hogy valaki hazatér, térdre hull, és sírva könyörög Istenhez: „Bocsáss meg nekem, Uram, vétkeztem a Te szent napodon!” Lehet, hogy a háza kolostort jelent neki, és csak ő meg az Úristen lakik benne? Hát igen! Minden póknak ismer-nie kell a szegletét, szője csak a hálóját, és mindig ismerje a maga súlyát, nehogy a földre hulljon...

Amikor komolyan beszél, hangja még mélyebben cseng, még dörgőbb, mint hogyha titkokat bízna reám.

- Lám, te töröd a fejedet, márpedig a fejedet törnöd még korai, a te korodban nem ésszel, hanem szemmel kell élni! Tehát vigyázz, emlékezzél és hallgass. Az üzlethez ész, de a léleknek hit kell! Jó az, hogy könyveket olvasol, de mindenben tarts mértéket: némelyek túlolvassák magukat, belebolondulnak, és istentagadókká lesznek...

Halhatatlannak gondoltam őt: nehéz volt elképzelnem, hogy megöregedhet, megváltozhat. Szeretett történeteket mesélni olyan kereskedőkről, útonállókról, pénzhamisítókról, akik híres emberré váltak; én nagyapától már sok ilyen történetet hallottam, és nagyapa jobban mesélt, mint ez a bibliamagyarázó. Az elbeszélések értelme azonban ugyanaz volt: hogy a gazdagságot mindig az emberek és az Isten elleni bűnnel szerezték. Pjotr Vasziljevics nem sajnálta az embereket, Istenről viszont meleg érzéssel, sóhajtozva és szemlesütve beszélt.

- Hát így csalják meg az Istent, ő pedig, Jézus atyuskánk, mindent lát és sír: „Emberek, embereim, elkeseredett emberek, a pokol vár rátok!”

Egyszer bátorkodtam emlékeztetni:

- Hiszen maga is becsapja a parasztokat...

Nem sértődött meg.

- Ez ugyan nem nagy dolog - mondta. - Legombolok róluk négy-öt rubelt, ennyi az egész.

Egyszer meglátta, hogy olvasok, kivette kezemből a könyvet, kötekedve kifaggatott, hogy mit olvastam, és bizalmatlan csodálkozással szólt a segédhez:

- No, nézd csak: érti ám a könyveket a himpellér!

És értelmesen, jól megjegyezhetően oktatott:

- Fogadd meg a szavaimat, hasznodra lesz! Cyrill kettő volt, mind a kettő püspök; az egyik alexandriai, a másik jeruzsálemi. Az első az átkozott eretnek ellen, Nesztor ellen hadakozott, mivelhogy az gyalázatos módon azt tanította, hogy a Szűzanya, ember lévén, nem hozhatott a világra Istent, hanem embert szült, neve és tette szerint Krisztust, vagyis a világ megváltóját; ezek szerint nem Istenanya, hanem Krisztusanya volna az igazi neve... megértetted? Ennek neve: eretnekség! A jeruzsálemi Cyrill pedig az eretnek Arius ellen harcolt...

Nagyon fellelkesített, hogy ennyire ismeri az egyháztörténetet, ő pedig ápolt pópakezével a szakállát tépdese így dicsekedett:

- Én ebben tábornoknak számítok; utaztam én már Moszkvába, a Szentháromság-templomba, hogy szóbeli vitát folytassak az ádáz nyikoniánusokkal, papi és világi tudósokkal; én, kisfiam, még professzorokkal is huzakodtam, úgy bizony! Az egyik pópát annyira meghajszoltam szavaim korbácsával, hogy bizony eleredt az orra vére, úgy ám!

Arcát elborította a pír, a szeme felcsillant.

Az ellenfél orrvérzésében szemlátomást sikereinek tetőpontját, dicsősége aranykoszorújának legfénylőbb rubinkövét látta, és kéjesen mesélt erről:

- Jóképű, nagydarab pápa volt, makkegészséges! Ott áll a könyvtartó asztalkánál, hát az orrából csepp csepp után hull! És nem is látja a szegyenét. Dühös pápa volt, akár a sívó oroszlán, hangja, mint a harangé! Én pedig szép halkan, de a lelke mélyéig, a bordái közé döftem szavaimat, mint az árt!... Őt rögtön, mint a forró kemencét, általfűti az eretnekség dühe... Hajaj, történtek ám dolgok!

Gyakran más bibliamagyarázók érkeztek: a nagy hasú Pahomij, félszemű, puffedt, rőfögő ember, átszírosodott ujjasban; Lukjan, a kis aggastyán, sima, mint az egér, nyájas és élénk, és vele jött egy nagy, komor ember, olyan, mint egy kocsis, fekete szakállú, arca érzéketlen, ellenszenves, de szép, és szeme mozdulatlan.

Majdnem mindig hoztak eladni régi könyveket, ikonokat, füstölőket, mindenféle kelyheket; néha eladókat hoztak; egy-egy Volgán túli öregasszonyt vagy öregembert. Dolguk végeztével úgy ültek a pultnál, mint varjak a mezsgyén, teát ittak kaláccsal és böjti cukorral, mesélgettek egymásnak, hogyan üldözi őket a nyikoniánus egyház; itt házkutatást tartottak, elkobozták az istentiszteletre szánt könyveket, ott a rendőrség bezárt egy imaházat, és tulajdonosait a 103. paragrafus alapján bíróság elé állította. Beszélgetésük leggyakoribb témája volt ez a 103. paragrafus, de olyan nyugodtan beszéltek róla, mintha elkerülhetetlen volna, akár télen a fagy.

Az ilyen szavak, mint: rendőrség, házkutatás, börtön, bíróság, Szibéria - azok a szavak, amelyek hitük üldözéséről szóló beszélgetéseikben a leggyakrabban csendültek fel, izzó parázsként hullottak lelkemre, rokonszenvet és együttérzést keltettek bennem ezek iránt az öregek iránt; a könyvek, amelyeket olvastam, megtanítottak, hogy tiszteljem az állhatatosan célratörő embereket, megbecsüljem lelki szilárdságukat.

Elfelejtettem mindazt a rosszat, amit az életnek ezekben a tanítómestereiben láttam, csak nyugodt állhatatosságukat éreztem, s mögötte - úgy véltem - a tanítóknak a maguk igazságába vetett rendületlen hite, az igazságért való szenvedések vállalásának készsége rejtett.

Utóbb, amikor az óhitnek már sok ilyen és hasonló őrzőjét láttam mind a nép, mind az értelmiség körében, megértettem, hogy ez az állhatatosság azoknak az embereknek a passzivitását jelenti, akiknek nincs hová menniük, de nem is akarnak elmenni sehová, mivelhogy szorosan kötik őket a régi szavak, túlélte fogalmak bilincsei, megkövesedtek ezekben a szavakban és fogalmakban. Akaratuk mozdulatlan, képtelen a jövő irányába fejlődni, és ha valamely kívülről jövő csapás eltaszítja őket megszokott helyükről, tehetetlenül gurulnak lefelé, mint a kő a hegyről. A túlélte igazságok temetőhelyénél állnak posztjukon, a múlt emlékeinek és a szenvedés, üldöztetés beteges kívánásának halott erejével, ha azonban elvonnék tőlük a szenvedés lehetőségét, megüresedve eltűnnének, mint friss, szeles napon a felhők.

A hit, amelyért élvezettel és nagy öntetszélgéssel hajlandók szenvedni, kétségkívül erős hit, ámde olyan, mint egy viseltes ruha: mindenféle mocsok itatta át, csak ezért fér hozzá, oly nehezen az idő romboló munkája. Gondolatuk és érzésük hozzászokott az előítéletek és dogmák szűk, nehéz burkához, s jóllehet szárnyszegetten, megcsonkítva, de kényelmesen, biztonságban él tovább.

Életünknek egyik legszomorúbb és legártalmasabb jelensége ez a megszokásból eredő hit; területén, mint egy kőfal árnyékában, minden új csak lassan, eltorzultan növekszik, szinte nedvek nélkül nő nagyra. E sötét hitben túlságosan kevés a szeretet sugara, túlságosan sok a bántalom, a harag és irigység, ami mindig együtt jár a gyűlölettel. E hit tüze: a rothadás foszforeszkáló fénye.

De ahhoz, hogy mindezekről meggyőződjem, sok nehéz esztendőt kellett átélnem, sok mindennek meg kellett törnie a lelkemben, ki kellett hullania az emlékezetemből. Abban az időben pedig, amikor először találkoztam az élet tanítómestereivel, unalmas és lelkiismeretlen környezetükben még nagy szellemi erővel felruházott egyéniségeknek, a világ legjobb embereinek láttam őket. Majdnem mindegyikük állt már bíróság előtt, börtönben is ült, kiutasították különböző városokból, fegyencekkel vándorolt állomásról állomásra; mindnyájan óvatosan éltek, mindnyájan meglapultak.

Láttam azonban, hogy ezek a vének, bár a nyikoniánusok részéről tapasztalt „szellemi sanyargatásra” panaszkodnak, de ugyanakkor ők maguk is nagyon szívesen, sőt gyönyörűséggel sanyargatják egymást.

A félszemű Pahomij, ha ivott, szívesen hencegett valóban bámulatos emlékezőtehetségével: néhány könyvet „felütve” tudott kívülről - mint ahogyan a jesivabeli zsidók tudják a talmudot -, felüt egy lapot, rábök, és annál a szónál, ahol az ujjá megállt, betéve folytatja gyenge kis orrhangján. Mindig a padlóra néz, és fél szeme olyan izgatottan futkos a padlón, mintha valami nagyon értékes elveszett holmit keresne. Ezt a bűvészmutatványt legtöbbször Miseckij herceg *Orosz szőlőtőke* című könyvével mutatta be: különösen jól ismerte „a bámulatra méltó és mindenkinél bátrabb mártírok roppant szenvedésekkel járó és roppant hősiek béketűrését”, Pjotr Vasziljev pedig mindig azon volt, hogy rajtakapja valami hibán: - Nem igaz! Ez nem a Jámborul Eszelős Kipriannal történt, hanem Szűzies Gyenyisszel.

- Ez meg miféle Gyenyisz? Gyionyisznak mondják...

- Ne kapaszkodjál a szavakba!

- Te pedig ne taníts engem!

Néhány pillanat múlva mindketten a haragtól pukkadózva, egymással farkasszemet nézve mondják:

- Ó, te haspók, szemérmetlen alak, ni, milyen pocakot növesztett!

Pahomij úgy felelt, mintha számvetőről olvasná le:

- Te pedig kéjenc vagy, bakkecske, szoknyavadász.

A segéd, kezét kabátjának ujjába dugva, gúnyosan mosolyog, és úgy uszítja egymásra az ősi erények őrzőit, mint a gyerkőcöket:

- Megadtad neki! No még egyszer!

A vének egyszer összeverekedtek. Pjotr Vasziljev váratlan fürgeséggel képen törülte társát, megfutamította, majd fáradtan törülgetve arcáról a verítéket, a menekülő ember után kiáltott:

- Vigyázz, ez a te bűnöd! Átkozott vagy, hogy bűnbe vitted a tenyeremet, pfuj!

Különösen szerette minden társának szemére vetni azt, hogy hitükben nem eléggé szilárdak, és egyre inkább a „mindentagadásra” hajlanak.

- Mindig az Alekszasa zavar meg benneteket, az a kukorékoló kakas!

A „mindentagadás” feldühítette, és szemlátomást meg is ijesztette, de arra a kérdésre, hogy miben rejlik ennek a tannak a lényege, nem nagyon értelmesen így felelt:

- A „mindentagadás” a legádázabb eretnecség: merő értelem van benne, de Isten nincs! Lám, a kozákok, azok már semmit sem tisztelnek a biblián kívül, a bibliájukat pedig a szaratovi németektől, Luthertől kapták, akiről írva nagyon: „Neve méltó öhozzája: úgy-úgy, mert Ljutor, amiben benne van a *ljut*, a gonoszság, mert bizony gonosz ő!” A „mindentagadás” hívei félbolondok meg stundisták, és mindez Nyugatról jön, az ottani eretnekektől.

Csonka lábával dobantva, hidegen és nyomatékkaal mondja:

- Lám, ezeket üldözzé az új szertartású egyház, ezeket lesse és égesse! És ne minket, mert mi vagyunk az ősi Oroszország, a mi hitünk az igazi keleti, tősgyökeres orosz hit, emez pedig mind csak a Nyugat, a szabadgondolkodás! Németektől, franciáktól miféle jó jöhet? Bezzeg a tizenkettes évben...

Belelovalta magát, és megfeledkezett róla, hogy gyerek áll előtte - kemény kézzel megragadta az övemet, s hol magához húzva, hol meg eltaszítva, ékesen, nagy indulattal, hevesen, fiatalosan mondta:

- Úgy bolyong az emberi értelem tulajdon agyrémeinek őserdeiben, miként ádáz farkas, a sátán szolgálja, sanyargatja az emberi lelket, Isten adományát! Mit fundáltatok ki, sátán növendékei! A bogumilok, akiktől a „mindentagadás” elindult, azt tanították, hogy a sátán Istennek a fia volna, Jézus Krisztus bátyja, hát idáig jutottak! Ezt is tanították: a felsőségnek ne engedelmeskedjél, dolgozni ne dolgozzál, asszonyodat, gyermekedet hagyd el; nem kell az embernek semmi, semmiféle rend, csak hadd éljen az ember úgy, ahogyan akar, ahogyan a sátán mutatja meg neki. Lám, újfent megjelent az az Alekszasa, ó, ti férgek...

Előfordult, hogy ilyenkor a segéd valamilyen utasítást adott nekem, és otthagytam az öreget, ő azonban, bár egyedül maradt az erkélyen, tovább beszélt a környező ürességnek:

- Ó, szárnyaszegett lelkek, ó, ti vakon született macskakölykök, kihez meneküljek tőletek?

Majd fejét hátraszegve, kezével térdére támaszkodva sokáig hallgatott, átható, mozdulatlan tekintettel nézte a szürke téli eget.

Írányomban figyelmesebbé és nyájasabbá lett: ha könyv mellett talált, megsimogatta a vállamat, és így szólt:

- Olvass, kisfiam, olvass, ez kell neked! Úgy látszik, jó az eszed; kár, hogy nem tiszteled az idősebbeket, mindenkivel úgy vagy, hogy „fogat fogért”; azt hiszed, eljutsz valahová ekkora arcátlansággal? Ez, kisfiam, nem juttat téged máshová, legfeljebb egy fegyencsapatba. Olvass, de jegyezd meg: a könyv csak könyv marad, te pedig használd a kobakodat! Volt az önostorozóknak egy tanítójuk, Danyilov, az jutott arra a gondolatra, hogy sem régi, sem új könyvek nem kellenek, szedd hát össze őket egy halomba, és be a vízbe!... Igen... Ez persze szintén butaság! Bezzeg az Alekszasa, az a kutyafejű, az is zavart okoz...

Egyre sűrűbben emlegette azt az Alekszasát, majd egyszer gondterhelten, komoran jött be az üzletbe, s bejelentette a segédnek:

- Alekszandr Vasziljev tegnap megérkezett ide a városba! Kerestem, kerestem, de nem találtam. Bujkál! Leülök, hátha bekukkant ide...

A segéd barátságtalanul felelte:

- Én semmit sem tudok, senkit sem ismerek!

Az öreg bólintott, és így szólt:

- Így helyes: neked minden ember vagy vevő, vagy eladó, másféle nincs is! Kínálj meg egy kis teával...

Amikor behoztam a forró vizet egy nagy réz teáskannában, az üzletben vendégeket találtam: ott volt a jókedvűen mosolygó kis öreg Lukjan, az ajtó mögött pedig egy sötét kuckóban új ember ült, meleg kabát és magas nemezcsizma volt rajta, derekát zöld öv szorította össze, kucsmáját ügyetlenül szemöldökéig nyomta a homlokába. Arcában nem volt semmi különös, csendes, szerény embernek látszott, mint egy kereskedősegéd, aki most vesztette el állását, s ez nagyon bántja.

Pjotr Vasziljevics, nem nézve feléje, valamit magyarázott, szigorúan és nyomatékkal, amaz pedig jobb kezének görcsös mozdulataival egyre a kucsmáját tologatta: felemelte a kezét, mintha keresztet akarna vetni, és hátralökte a kucsmáját, majd még és még, amikor pedig majdnem a feje búbjára tolta már, megint mereven és ügyetlenül lehúzta a szemöldökéig. Ez a görcsös mozdulat azt az együgyűt juttatta eszembe, akire azt mondták, hogy Igosa, „aki a halált hordja zsebében”.

- Úsznak zavaros patakunkban mindenféle menyhalak, és egyre zavarosabbá teszik a vizét - szólt Pjotr Vasziljev.

A kereskedősegedszerű ember halkán és nyugodtan megkérdezte:

- Ezt rám értetted talán?

- Akár terád is...

Ekkor az az ember még megkérdezte, halkán, de nagyon melegen:

- No és saját magadról mit tartasz, ember?

- Magamról csak az Úristennek szólok... ez az én dolgom...

- Nem, ember, az enyém is - mondta a jövevény ünnepélyesen és keményen. - Ne fordítsd el arcodat az igazságtól, ne vakítsd el önmagadat a te elbizakodottságodban, mert nagy bűn ez az Úristen és az emberek előtt!

Tetszett nekem, hogy „embernek” nevezi Pjotr Vasziljevet, és felizgatott csendes, ünnepélyes hangja. Úgy beszélt, ahogyan a jó pópák mondják az „Uram, életem parancsolója”-t, és egyre előregörnyedve, szinte lecsúsztatva a székéről, hadonászott tulajdon arca előtt...

- Ne ítélj el, engem sem mocskolt be több bűn, mint tégedet.

- Felforrt a samovár, pöfögni kezd - jelentette ki megvetően az öreg bibliamagyarázó, amaz pedig nem zavartatta magát szavaitól, hanem így folytatta:

- Csak Isten a megmondhatója, ki zavarja meg jobban a Szentlélek forrásait, talán a ti bűnösök ez, ti könyvbe bújt, papirosfaló emberek, én pedig nem vagyok könyvolvasó, papírfaló, csak egyszerű élő ember...

- Ismerem én a te egyszerűségedet, hallottam már róla eleget!

- Ti vagytok, akik megzavarjátok az embereket, ti töritek meg az egyenes gondolatokat, ti könyvmolyok, farizeusok... Hát mit mondok én... beszélj!

- Eretnekséget! - jelentette ki Pjotr Vasziljev, az az ember pedig arca előtt elhúzva tenyerét, mintha arról olvasná, hevesen így szólt:

- Azt hiszitek: ha átkergettétek az embereket az egyik istállóból a másikba, jót tettetek velük; de én azt mondom: nem! Azt mondom én, szabadulj fel, ember! Mit számít a házad, feleséged és mindened az Úristen előtt? Szabadulj fel, ember, mindenektől, amikért az emberek ütik és pusztítják egymást: az aranytól, ezüstartól és mindennemű vagyonoktól, lévén ez rothadás és utálatosság! Nem a földi mezőkön lészen a lélek megváltása, hanem a menny virányain! Szakadjatok el mindentől, én mondom nektek, szakítsátok el minden köteléketeket, minden láncotokat, tépjétek szét e földi világ hálóját, mert az Antikrisztus szötte azt... Én egyenes úton járok, én nem tekergek a lelkekkel, e sötét világot nem veszem magamba...

- Hát a kenyeret, vizet, ruhát elveszed? Hiszen lásd, ez is földi dolog! - mondta gúnyosan az öreg.

E szavak azonban nem bántották Alekszandrt, folytatta, s egyre elmélyültebben, és jóllehet hangja halkán csendült, mégis olyan volt, mintha ércharsonát fújna.

- Mi drága tenéked, ember? Csupán az Úristen drága egyedül; lépj tehát elébe mindentől megtisztultan, lelkedről szakítsd le e földi bilincseket, s az Úr meg fogja látni: te is egymagad vagy, Ő is egymaga van! Így közeledjél az Úrhoz, ez az egyedüli út, amely Őhöz vezet! Ímé, ebben vagyon az üdvözlésed: hagyd el apádat-anyádat, megmondatot, vedd el magadtól még a szemedet is, amely megbotránkoztat, szakítsd ki magadból! Az Úristen kedvéért pusztítsd el

önmagadat e földi dolgokban, és őrizd meg lélekben, és lelked lánggal fog égni örökkön-örökké...

- Eredj a bűdös kutyákhoz - szólt Pjotr Vasziljevics, s felállt. - Már azt hittem, hogy tavaly óta megokosodtál, de még rosszabb vagy...

Az öreg bizonytalan léptekkel kiment a boltból a teraszra; ez megzavarta Alekszandrt, csodálkozva, gyorsan megkérdezte:

- Távozol? De hát... hogyan?

A nyájas Lukjan azonban megnyugtatóan hunyorított reá, és így szólt:

- Semmi... semmi...

Ekkor Alekszandr őrá vetette magát:

- Lám, te is, földi buzgólkodó, te is mocskos szavakat szórsz szét, pedig mi értelme annak? Hej, háromszoros alleluját, hej, kétszerest...

Lukjan rámosolygott, és ugyancsak kiment a teraszra, ő pedig odafordult a segédhez, és meggyőződéssel mondta:

- Képtelenek elviselni a szellememet, képtelenek! Eltűnnek, miként füst a tűz színe előtt...

A segéd sandán pillantott rá, és szárazon megjegyezte:

- Én nem avatkozom bele ezekbe a dolgokba.

Az az ember mintha zavarba jött volna, orráig húzta le kucsmáját, és így dörögött:

- Hogy lehet az, nem beleavatkozni? Olyan dolgok ezek... megkövetelik, hogy beleavatkozzék az ember...

Néhány pillanatig némán ült, fejét lehorgasztva; majd hívták az öregek, s mindhárman búcsúzás nélkül eltávoztak.

Ez az ember úgy lángolt fel előttem, mint máglya az éjszakában, éles fénnel lobogott és kialudt, minekutána arra készítetted, hogy élettagadásában valamiféle igazságot érezzek.

Este, kiválasztva az alkalmas időt, nagy hévvel meséltem róla a szentképfestő műhely vezető mesterének, a csendes és nyájas Ivan Larionovicsnak; végighallgatott és megmagyarázta:

- Bizonyára „menekvő” lehet, vannak ilyen szektások, ezek nem ismernek el semmit.

- Hát hogyan élnek?

- Menekülésben élnek, egyre csak bolyonganak a földön, innét is származik az elnevezésük: „menekvő”. „A föld s minden, ami hozzája tartozik, idegen nekünk”... így mondják; a rendőrség pedig kártékonyaknak tartja, üldözi őket...

Bár keservesen éltem, mégsem tudtam megérteni: hogyan lehet mindentől elmenekülni? Abban az életben, amely akkortájt körülvett, sok olyasmi volt, ami érdekelt, ami kedves volt a szívemnek, és Alekszandr Vasziljev csakhamar elhalványult az emlékezetemben.

Időről időre azonban nehéz óráimban megjelent előttem: a mezőn szürke úton halad az erdő felé, munkához nem szokott fehér kezének görcsös mozdulatával bökdösi előre botját, és ezt döröggi:

- Én az igaz úton járok, én nem fogadok el semmit! Szakítsd el a kötelékeket...

Mellette bukkant fel emlékezetemben az apám, úgy, ahogyan nagymama látta őt álmában: kezében mogyorófa pálcát tart, mögötte pedig tarka kutya fut, lógatja a nyelvét...

A szentképfestő műhely egy félig kőből épült nagy ház két szobájából állt, az egyik szoba három ablaka az udvarra nézett, kettő a kertre; a másiknak egy ablaka a kertre, egy pedig az utcára. Kis négyszögletes ablakok voltak, üvegük szivárványszínt öltött az ősckaságtól, nehezen eresztette be a műhelybe a téli nap szegényes, szétszóródó fényét.

Mindkét szoba szorosan tele volt zsúfolva asztalokkal, minden asztalnál görnyedten ült egy szentképfestő, némelyiknél kettő is. A mennyezetről zsinóron üveggömbök lógtak, vízzel megtöltve, összegyűjtötték a lámpa fényét, és fehér, hideg sugárként vetették rá a négyszögletes ikondeszkára.

A műhely meleg és fűledt; mintegy húsz „istenfestő” dolgozik itt, palehi, holuji, msztyorai emberek; valamennyien kigombolt gallérú kartoningben, zsávolynadrágban ülnek, mezítláb vagy rongyos cipőben. A mesterek feje fölött az elfüstölt mahorkák nyoma terül szét szürkés-kék hártvaként, olajkence, lakk, záptojások sűrű szaga áll a levegőben. Lassan, mint a szurok, ömlik a mélabús Vlagyimir-vidéki ének:

Jaj, de szemérmetlen manapság a nép:
Nyíltan csábítja el legény a leányt...

Másféle dalokat is énekelnek, azok is bánatosak, de ezt éneklük a legtöbbször. Elnyújtott dallama nem zavar a gondolkodásban, nem akadályozza őket, hogy hermelinszőrből készült vékony ecsetjükkel kifessék az ikon rajzát, színezzék az „öltözék” redőit, s a szenvedés finom ráncocskáit fessék rá a szentek csontos arcára. Az ablak tövében kis kalapácsával kopácsol Gogolev vésnök, ez a nagy, kék orrú, részeges öregember; a dal lomha hömpölygésébe szakadatlanul beleszól a kalapács száraz csattogása; mintha szű enné a fát.

A szentképfestés senkit sem köt le; valami rosszindulatú bölcs ezt az egész munkát olyan műveletek hosszú sorozatára bontotta fel, amelyekben nincsen semmi szépség, amelyek képtelenek felkelteni a munka szeretetét, az iránta való érdeklődést. Az epés, gúnyos Panfil, a kancsal asztalos hozza a különböző méretű, legyalult és összeragasztott ciprus- és hársfadeszkákat; Davidov, a tüdőbajos legény készíti el az alapot; társa, Szorokin rárakja az enyvet; Miljasin ceruzával átmásolja az eredetiről a rajzot; az öreg Gogolev bearanyozza, és az aranyba belevési a mintát; az öltözékfestő megfesti a tájat és a szent ruháját, majd arc és kéz nélkül áll az ikon a falhoz támasztva, várja az arcfestők munkáját.

Az ikonosztázok és oltárajtók részére készült nagy szentképek kiábrándító látványt nyújtanak, amikor arc, kéz és láb nélkül állnak a falnál: a szenten csupán köntöse vagy vértje, az arkangyalon rövid ingecskéje van rajta. E tarkán befestett deszkákról a halál lehelete árad; nincs rajtuk, aminek életet kellene lehelnie beléjük, de úgy rémlik, már ott volt, csak csodálatos módon eltűnt, csupán nehéz köntösét hagyva ott.

Amikor az arcfestő megfestette a „testet”, az ikont átadják annak a mesternek, aki a vésés mintája szerint zománcot rak rá; külön mester festi a feliratot is, majd maga a csendes Ivan Larionics, a műhely vezetője rakja fel a lakkot.

Az arca szürke. Vékony, selymes szőrökből szövődő rövid szakálla ugyancsak szürke - szürke szeme különösen mély és szomorú. Barátságosan mosolyog, de valahogyan nem lehet visszamosolyogni rá, kínos volna. Oszlopos Simeon ikonjához hasonlít: ugyanolyan száraz, ösztövé, mozdulatlan szeme ugyanolyan elvontan tekint valahová messze, embereken és falakon keresztül.

Néhány nappal azután, hogy beléptem a műhelybe, a zászlófestő mester, a jóképű és izmos Kapengyuhin doni kozák részegen jött be, és fogait erősen összeszorítva, epedő, nőies szemével hunyorogva, vasöklével szótlanul püfölni kezdte többieket. Az alacsony, karcsú legény úgy csapott szét a műhelyben, mint kandúr a pincében a patkányok között; az emberek tanácstalanul húzódtak vissza előle a sarokba, és onnét kiáltozták egymásnak:

- Üsd!

Jevgenyij Szitanov arcfestőnek sikerült egy zsámollyal fejbe kólintani a dühöngő vadembert, s elkábította. A kozák leült a földre, rögtön hátára fordították, és megkötözték törülközőkkel. Ekkor harapni kezdett, fogaival úgy kapott feléjük, mint egy vadállat. Most Jevgenyij dühödött meg, felugrott egy asztalra, és könyökét csípőjéhez szorítva nekikészült, hogy ráugorjék a kozákra; a hosszú, inas ember, ha ráugrik, feltétlenül betöri Kapengyuhin mellkasát, ebben a pillanatban azonban felbukkant mellette Larionics, kabát és kucsma volt rajta, ujjával megfenyegette Szitanovot, és halkán, tárgyilagosan mondta a mestereknek:

- Ki kell vinni a pitvarba, hadd józanodjék ki...

A kozákat kicipelték a műhelyből, az asztalokat, székeket helyükre állították, és újra nekiültek a munkának, rövid megjegyzéseket váltottak, társuk erejét emlegették, és megjósolták, hogy egyszer verekezésben agyon fogják ütni.

- Agyonütni nehéz lesz - mondta Szitanov igen nyugodtan, mint ahogyan köztudomású dolgokról szoktak beszélni.

Ránéztem Larionicsra, és értetlenül törtem a fejemet: vajon ezek az erős, zabolátlan emberek miért engedelmeskednek neki ilyen könnyen?

Ő mutatta meg mindenkinek, hogyan kell dolgozni, még a legjobb mesterek is készséggel megfogadták tanácsait; Kapengyuhint többször és alaposabban oktatta, mint a többieket.

- Te, Kapengyuhin, festőművésznak nevezed magadat, ez azt jelenti, hogy művészettel kell festened, olasz módra. Az olajfestés a meleg színek egységét kívánja meg, te pedig itt feleslegesen sok fehéret tettél rá, s az Istenanya szeme hidegre, téliesre sikerült. Az arcát pirosra festetted, olyan, mint az alma, a szeme azonban idegen. És rosszul is van felrakva; fél szeme orrnycsüvére néz, a másik elhúzódtott a halántékára, és az arckifejezés nem szent, nem tiszta, hanem hamiskásra, földiesre sikerült. Nem gondolkozol munka közben, Kapengyuhin.

A kozák hallgatja, elfintorodik, majd nőies szemével szemérmetlenül mosolyogva, a részegségtől kissé rekedtes, de kellemes hangján így szól:

- Eh, apám, Ivan Larionics, nem nekem való ez! Muzsikusnak születtem, és szerzetesnek adtak!

- Buzgósággal minden munkát el lehet sajátítani.

- Dehogysis, hát mi vagyok én? Inkább kocsis lennék egy sebes trojkán, eh...

És kidüllesztve ádámcsutkáját, nekibúsulva, hosszan fújja:

Hej, hej, hej, hej, a trojkámba
Két gyors fakót befogok,
És a jeges éjszakában
A babámhoz robogok.

Ivan Larionics engedékenyen elmosolyodik, szürke, bánatos orrán megigazítja pápaszemét és odébb megy, egy tucatszámú hang pedig közösen felkapja a dalt, egyetlen erős folyóvá ömlik össze, s mint hogyha az egész műhelyt a levegőbe emelné, egyenletes lökésekkel ringatja:

Tudja ám a ló az utat,
Hol lakik a kedvesem...

Paska Ogyincov, a tanonc, aki a tojássárgáját gyűjti egybe, abbahagyja a munkáját, kezében a tojáshéjjal pompás szoprán hangon vezeti a kíséző szólamot.

A hangoktól megrészegülnek, mindnyájan belefeledkeznek, mind egy közös tudóval lélegzenek, egy közös érzés élteti őket, közben sandán figyelik a kozákot. Amikor ő énekel, az egész műhely elismeri urának; mindnyájan feléje húznak, figyelik kezének széles lendületét: úgy széttárja karját, mintha repülni készülne. Biztosan tudom, ha ő hirtelen abbahagyta volna az éneket, és ezt kiáltotta volna: „Törjetek, zúzzatok szét mindent!” - akkor valamennyien, még a legkomolyabb mesterek is, néhány pillanat alatt ízzé-porrá zúzták volna a műhelyt.

Ritkán énekelt, de szilaj dalainak hatalma mindig egyformán ellenállhatatlan és diadalmas volt; bármily nyomott hangulatban voltak az emberek, ő magasba emelte és lángra gyújtotta őket, mindegyik megfeszítette az erejét, igyekezetük forró összeolvadásában egyetlen hatalmas orgonává lettek.

Bennem égő érzést keltettek e dalok: irigyeltem az énekest, milyen hatalma van az embereken; szívemben szorongó izgalom ömlött szét, fájdalmasan kitágította, szerettem volna sírva fakadni, és odakiáltani az éneklőknek: „Szeretlek benneteket!”

A sárga, tüdőbajos, mindig kócos Davidov ugyancsak kitátotta a száját, furcsa módon olyan csókafiókára emlékeztetett, amely éppen most kelt ki a tojásból.

Vidám, szilaj nótákat csak olyankor énekeltek, amikor a kozák zendített rá - gyakrabban fűjtak mélabús, elnyújtott dalokat „a lélektelen népről”, *Hej, mikor a kiserdőben*, és I. Sándor haláláról, *Amikor a mi Sándorunk seregéhez utazott*.

Zsiharjovnak, műhelyünk legjobb arcfestőjének javaslatára néha megpróbáltak egyházi énekeket énekelni, ez azonban ritkán sikerült. Zsiharjov mindig valami különleges harmóniára törekedett, amit azonban csak ő értett, és amivel mindenkit megzavart az éneklésben.

Negyvenöt éves, száraz ember volt, kopasz feje búbját cigányosan göndör, fekete hajkoszorú övezte, nagy, fekete szemöldöke akár a bajusz. Sűrű, hegyes kis szakálla igen vonzóvá tette finom és barna bőré, nem oroszos arcát, görbe orra alatt azonban szúrós bajsza meredezett, bár szemöldöke mellett feleslegesnek tűnt. Kék szeme párja különbözött egymástól: a bal szeme észrevehetően nagyobb volt a jobbnál.

- Paska! - kiáltotta tenor hangon tanonctársamnak. - Gyerünk, kezd rá, hogy: „Dicsérjétek”!
Emberek, jól figyeljétek!

Paska megtörülte kezét a kötényében, és rákezdté:

- „Di-icsérjétek...”

- „...az Ú-úr nevét” - kapták fel a hangot néhányan, Zsiharjov pedig izgatottan kiáltotta:

- Jevgenyij, mélyebben!

- Ereszd le a hangod a lelked legmélyére...

Szitanov döngve, mintha egy hordóra csapna, zengi:

- „R-rabjai az Istennek...”

- Nem jó! Itt úgy kell belekapni, hogy dübörödjön a föld, és maguktól feltáruljanak az ajtók, az ablakok!

Zsiharjov egész testében rángatózik az érthetetlen izgalomtól, bámulatos szemöldöke fel-le ugrál a homlokán, hangja elcsuklik, és az ujjai láthatatlan guszlán játszanak.

- Rabjai az Istennek, érted ezt? - mondja nyomatékkal. - Ezt érezni kell a burkán keresztül egészen a magváig. R-ra-bok, dicsérjétek az Urat! Hogy lehet az, hogy élő emberek vagytok, és nem értitek?

- Ez sosem sikerül nekünk, jól tudhatja - szól udvariasan Szitanov.

- Hát akkor hagyjuk!

Zsiharjov sértődötten munkához lát. Ő a legjobb mester, tud arcokat rajzolni bizánci módon, génuai módon és „festőien”, olasz modorban. Amikor ikonosztázokra vesznek fel megrendeléseket, Larionics övele beszéli meg a dolgot, mert nagy ismerője az ikonfestés eredeti alkotásainak s a csodatevő szentképeknek - a feodorovi, a szmolenszki, a kazanyi és egyéb képeknek minden drága másolata az ő kezén megy keresztül. Amíg azonban az eredetiek közt turkál, hangosan dörög:

- Megkötöztek minket ezek az eredetiek... nyíltan kimondhatjuk: megkötöztek!

Bár ilyen fontos szerepet tölt be a műhelyben, mégis kevésbé gőgös a többiekénél, barátságosan bánik a tanoncokkal, velem és Pavellal, meg akar tanítani a mesterségre, ezzel rajta kívül senki sem törődik.

Nehéz őt megérteni: szomorú ember, néha egész héten át hallgatagon dolgozik, mintha megnémult volna; csodálkozva és idegenül néz a többiekre, mintha először látná ezeket az ismerős embereket. S bár nagyon szereti az éneklést, ilyen napokon mégsem énekel, sőt, mintha nem is hallaná, hogy énekelnek. Mindenki figyel, egymásnak hunyorogva mutatnak feléje. Ráhajol a ferdén állított ikonra, deszkája a térdén áll, közepét az asztal szélének támasztja, vékony ecsetje gondosan festi a sötét, elidegenült arcot, ő maga is sötét és idegen.

Hirtelen megszólal, szabatosan és sértődötten:

- Előfutár. Mit jelent ez? A futár a régiek szerint annyi, mint: aki az úton jár. Az előfutár: az úton elől járó, semmi más...

A műhelyben csend támad, mindenki Zsiharjov felé sandít, mosolyognak, a csöndben pedig különös szavak csengenek:

- Őt nem subában kellene ábrázolni, hanem szárnyasan...

- Kinek mondd? - kérdezik.

Hallgat, nem hallja a kérdést, vagy nem akar válaszolni, majd ismét az ő szavai hullanak a várakozással teli csendbe:

- A szentek életét ismernünk kellene, de hát ki ismeri az életüket? Mit tudunk mi? Szárnyak nélkül élünk... Hol a lelkünk? A lélek, az hol van? Eredeti példányok, igen, azok vannak, de szív sehol...

Ez a hangos gondolkodás Szitanov kivételével mindenkit gúnyos mosolyra fakaszt; szinte minden alkalommal valaki kárörvendve suttozja:

- Szombaton leissza magát...

A hosszú, inas Szitanov, ez a huszonkét éves, bajusztalan, szemöldöktelen, kerek arcú fiatalember, szomorúan és komolyan néz a sarokba.

Emlékszem, hogy a Feodorovi Istenanya egyik másolatának elkészülte után - azt hiszem, kunguri megrendelésre készült - Zsiharjov a sarokba tette az ikont, és hangosan, felindultan mondta:

- Be vagy fejezve, Szentanyám! Olyan vagy, mint egy kehely, feneketlen kehely, amelybe most az emberek világának keserves, szívből fakadó könnyei omlanak...

És valakinek a kabátját vállára kanyarítva elindult a kocsmába. A fiatalok nevettek, fütttyentettek; az idősebbek irigykedve sóhajtottak utána, Szitanov pedig odalépett az ikonhoz, figyelmesen szemügyre vette, és megmagyarázta:

- Persze hogy leissza magát, mert fáj a szíve, hogy oda kell adnia a művét. Ezt a fájdalmat nem mindenki érti...

Zsiharjov italozása mindig szombaton kezdődött. Ez talán nem is a részeges iparosok szokásos betegsége volt; így szokott kezdődni: reggel írt egy levelet, és elküldte valahová Pavellel, ebéd előtt pedig így szólt Larionicszhoz:

- Ma fürdőbe megyek!

- Mennyi időre?

- Hát, istenem...

- Nos, nagyon kérlek, ne tovább, mint keddig!

Zsiharjov egyetértően bólintott, szemöldöke megrándult.

Amikor visszaérkezett a fürdőből, piperkőc öltözet volt rajta: ingmellet vett, kendőt kötött a nyakára, atlaszmellényéről hosszú ezüstlánc lógott alá; hallgatagon továbbindult, miután megparancsolta nekem és Pavelnak:

- Estére takarítsátok tisztára a műhelyt; a nagy asztalt lemosni, lekaparni!

Mindenkit ünnepi hangulat fogott el, mindenki felcihelődött, megtisztálkodott, elszaladt a fürdőbe, nagy sietve meg is vacsoráztak; vacsora után pedig megjelent Zsiharjov, sört és bort, zacskókban elemózsiát hozott, mögötte jött egy nőszemély, akinek méretei minden kiterjedésben szinte szemérmetlenül túlzottak voltak. Két arsinnál vagy tizenkét hüvelykkel volt magasabb, előtte minden asztalunk és zsámolyunk játékszernek látszott, még a hosszú Szitanov is sihedernek tűnt fel mellette. A nő méretei arányban álltak egymással, csak a keble emelkedett dombként az álláig, mozdulatai esetlenek és lassúak voltak. Már túl járt a negyvenen, de hatalmas lószemű, kerek, mozdulatlan arca friss és sima maradt, kis szája olyan festettnek látszott, mint egy olcsó bábué. Kényeskedve mosolygott, széles, meleg tenyerét nyújtotta mindenkinek, és felesleges szavakat mondott:

- Jó estét! Ma fagy van. Hogy itt milyen sűrű a levegő! Festékszagú. Jó estét.

Nyugodt és erős volt, mint egy bővizű, nagy folyó, jólesett ránézni, szavaiban azonban bujkált valami álmosító: feleslegesek voltak, és fárasztották az embert. Mielőtt egy szót kimondott, felfújta az arcát, piros képe még kerekébbé vált.

A fiatalok kuncogva sugdosták:

- Ez aztán a masina!

- Harangláb!

Száját csücsörítve, karját keble alatt tartva ül le a megterített asztalhoz, a szamovárhoz, és lószemének barátságos tekintetével sorra végigmér mindenkit.

Mindenki tisztelettel viseltetik iránta, a fiatalok még félnek is tőle egy kissé: valamelyik fiú mohó szemmel pillant nagy testére, amikor azonban a nő ölelésbe szorító tekintete találkozik a pillantásával, a fiatalember zavartan sūti le szemét. Zsiharjov is tisztelettudóan viselkedik vendégével, önözi, komaasszonynak szólítja, mélyen meghajolva kínálgatja.

- Csak ne zavartassa magát - nyújtja el édeskésen a nő -, de igazán, hogy milyen zavart ön!

Ő maga komótos, kezét csak könyöktől csuklóig mozgatja, a könyökét erősen a csípőjéhez szorítja. Meleg kenyér erjedt illata árad belőle.

Az öreg Gogolev elragadtatásában dadogva magasztalja a nő szépségét, mint amikor a kántor mond dicshimnusz, amaz hallgatja, jóindulatúan mosolyog, amikor pedig a férfi belegabalyodik a szavaiba, ő maga mondja magáról:

- Pedig kislány korunkban egyáltalán nem voltunk szépek, mindezt az asszonyi életmód adta meg nekünk. Harmincéves korunkra olyan figyelemreméltóak lettünk, hogy még nemesemberek is érdeklődtek irántunk, egy járási főnök pedig kétlovas hintót ígért...

Kapengyuhin már részeg; zilált, gyűlölködő pillantással néz rá, és durván kérdezi:

- Ezt miért ígérte?

- Persze a szerelmünkért - magyarázza a vendég.

- Szerelem? - dűnnyögi Kapengyuhin meglepetten. - Miféle szerelem?

- Ön, egy ilyen csinos fiatalember, nagyon is jól tudja, mi az a szerelem - a nő csak ennyit mond.

A műhely rázkódik a nevetéstől, Szitanov pedig zsörtölődve közli Kapengyuhinnal:

- Buta liba, ha ugyan nem rosszabb! Az ilyet csak elkeseredésében szeretheti az ember, ez köztudomású...

Elsápad a bortól, halántékán verítékcseppek gyöngyöznek, okos szeme nyugtalanul ég. Az öreg Gogolev pedig torz orrát húzogatva, ujjával törli ki a könnyeket a szeméből, és megkérdezi:

- Gyereked mennyi volt?

- Egyetlen gyermekünk volt...

Az asztal felett lámpa lóg, a kemence szeglete mögött pedig még egy. Kevés világosságot adnak, a műhely sarkaiban sűrű árnyak gyűltek össze, valahonnét befejezetlen, fej nélküli alakok néznek ránk. A lapos szürke foltokban - a kezek és fejek helyén - szívszorongató dolgok rémlenek: most még inkább, mint egyébként, úgy rémlik, hogy a szentek teste titokzatos módon eltűnt a festett öltözékből, eltűnt ebből a pincéből. Az üveggömböket egészen a mennyezetig felhúzták, ott kampókon lógnak a füstfelhőben, és kékesen villognak. Zsiharjov nyugtalanul járkál az asztal körül, kínálgat mindenkit, kopasz feje majd ehhez, majd ahhoz hajlik, vékony ujjai egyre csak játszanak. Lefogyott, ragadozóorra hegyesebbé vált; amikor oldalvást áll a fénynek, orrának fekete árnyéka ráfekszik az arcára.

- Egyetek, igyatok, barátaim - mondja csengő tenor hangon.

A nő pedig háziasszonyként fuvolázza:

- Miért zavartatja magát, komámuram? Mindenkinek van keze, van étvágya, többet, mint amennyi jólesik, senki sem ehet!

- Pihenjünk, emberek! - kiáltja izgatottan Zsiharjov. - Barátaim, mi mindnyájan Isten rabjai vagyunk. Énekeljük hát el azt, hogy *Dicsérjétek az ő nevét...*

Az éneklés nem sikerült; már mindenki elpilledt, megmámorosodott az ételtől és a vodkától. Kapengyuhin kezében kétsoros harmonika, a fiatal Viktor Szalautyin - fekete és komoly, mint egy hollófióka - csörgődobot ragad, annak feszes bőrén járnak az ujjai, tompán dong a bőr, a csengettyűk szilajul csilingelnek.

- Orosz táncot! - vezényel Zsiharjov. - Komámasszony, engedje meg!

- Ah - sóhajtja a nő, és feláll. - Hogy maga mindig zavartatja magát!

Kilép az üres helyre, és olyan szilárdan áll ott, mint egy kápolna. Széles, barna szoknya van rajta, sárga batisztblúz, fején pedig piros kendő.

A harmonika szilajul jajgat, csilingel a csengettyű, csendül a csörgődob; a dob bőre nehéz, tompán sóhajtó hangot ad, kellemetlen hallgatni: mintha valaki megháborodott volna, és jajgatva, zokogva csapkodná fejét a falhoz.

Zsiharjov nem tud táncolni, csak aprózza lépteit, fényesre tisztított csizmájának sarkával toppant, bakkecskeként ugrál, és sohasem a vérpezsdítő zene ütemére. Lába mintha nem is hozzá tartoznék, teste csúnyán vonaglik, dobálja magát, mint darázs a pókhálóban vagy hal a halász hálójában - szomorú látvány. De valamennyien, még a részegek is, figyelmesen nézik rángatózásait, valamennyien némán figyelik arcát és karját. Zsiharjov képe meghökkentő módon változik, majd nyájas és zavart lesz, majd hirtelen büszke, és zordul elkomorul; most elcsodálkozik valamin, feljajdul, egy pillanatra behunyja a szemét, majd mire felnyitja, elszomorodott. Kezét ökölbe szorítva a nőhöz oson, és hirtelen, lábával dobbantva, térdre hull előtte, karját szélesen kitárja, szemöldökét felvonja, szívből mosolyog. A nő felülről lefelé nézi, kegyes mosollyal, és nyugodtan figyelmezteti:

- El fog fáradni, komámuram!

A nő megpróbálja elérzékenyülten behunyni a szemét, ez a háromkopejkás pénzérme nagyságú szem azonban nem zárul le, és arca, ráncolódva, ellenszenves kifejezést ölt.

Ő sem tud táncolni, csak lassan ringatja hatalmas testét, és nesztelenül viszi egyik helyről a másikra. Bal kezében kendő, ezt lomhán lobogtatja; jobb kezét csípőjére támasztja, ettől olyan lesz, mint egy hatalmas korsó.

Zsiharjov pedig körüljárja ezt a sziklanőt, összevissza változtatja arckifejezését - úgy látszik, mintha nem is ő egyedül táncolna, hanem tíz különböző ember: egy csendes és alázatos, egy haragos és ijesztő, egy harmadik pedig, aki maga is fél, és halkan nyögdecselve szeretne észrevétlenül megszökni a nagydarab, ellenszenves nőszemélytől. Most megjelenik még egy alakja: fogát vicsorgatja, és görcsösen rángatózik, mint egy sebzett kutya. Ez az unalmas, csúnya tánc bennem nyomasztó csüggedséget kelt, kellemetlen emlékeket ébreszt - katonákra, mosónőkre és szakácsnékre, kutyalakodalmakra gondolok.

Eszemben járnak Szidorov szavai:

„Ebben a dologban mindenki hazudik, ez már így van, mindenki szégyelli, senki senkit sem szeret, ez csak szórakozás.”

Nem akarom elhinni, hogy „ebben a dologban mindenki hazudik”. Hova soroljam Margot királynét? Zsiharjov sem hazudik persze. Tudom, hogy Szitanov megszeretett egy „sétáló” leányt, az pedig megfertőzte őt egy szégyenletes betegséggel, és ő mégsem veri meg érte,

ahogyan társai tanácsolják, hanem szobát bérelt neki, gyógyíttatja a leányt, és mindig valami különös gyengédséggel, zavartan beszél róla.

A nagydarab nő állandóan ringatja a testét, élettelenül mosolyog, kendőjét lengeti; Zsiharjov görcsösen ugrándozik körülötte, én nézem, és azt gondolom: vajon Éva, aki magát az Úristent is rászedte, ehhez a lóhoz hasonlított volna? Egyszeriben gyűlöletet érzek iránta.

A sötét falakról arc nélküli ikonok néznek alá, az ablaküveghez hozzátapadt a sötét éjszaka. A műhely fülledt levegőjében homályosan égnek a lámpák, az ember fülel, és a súlyos lábdobogás, a hangzavar közepette áthallatszik, amint a rézmosdóból szaporán hullanak a vízcseppek a mosogatódézsába.

Mennyire nem hasonlít ez ahhoz az élethez, amelyről a könyvekben olvastam! Ijesztően elüt tőle. Most végre mindenki megunta a dolgot. Kapengyuhin a harmonikát Szalautyin kezébe nyomja, és így kiált:

- Rajta! De füstölögjön ám!

Úgy táncol, mint Ciganok Vanyka, szinte a levegőben úszik, majd szilajul és fürgén táncra perdül Pavel Ogyincov és Szorokin; a tüdővész Davidov is súrolja a földet lábával, és köhög a portól, füsttől, a vodka és a füstölt kolbász erős szagától, ami mindig olyan, mint a cserzett bőr.

Táncolnak, dalolnak, kiáltoznak, de mindegyik tudatában van annak, hogy ő most mulat, és mindegyik mintha vizsgáznék a többiek előtt: vizsgázik ügyességből és szívósságból.

Szitanov már részeg, és hol ettől, hol a másiktól kérdi:

- Hát lehet ilyen nőt szeretni, he?

És mintha mindjárt sírva fakadna.

Larionics hegyes csontú vállát felhúzza felel neki:

- Minden nő egyforma; mit akarsz hát?

Azok, akikről beszélnek, észrevétlenül eltűntek. Zsiharjov két-három nap múlva jelenik meg a műhelyben, fürdőbe megy, és két héten át némán, komolyan és mindenkitől idegenül fog dolgozni a kuckójában.

- Elmentek? - kérdi önmagától Szitanov, és bánatos, kékesszürke szemmel néz körül a műhelyben. Arca csúnya, van benne valami öreges, de szeme tiszta és jósaágos.

Szitanov barátságos hozzám: ezt vaskos füzetemnek köszönhetem, amelybe a verseket írtam. Szitanov nem hisz Istenben, de nagyon nehéz megérteni, hogy a műhelyben Larionics kivételével ki szereti Istent, és hisz is benne: mindnyájan komolytalanul, gúnyosan beszélnek róla, ugyanúgy, ahogyan a tulajdonosnőről szeretnek beszélni. Mégis, valahányszor ebédhez vagy vacsorához ülnek, mind keresztet vetnek, lefekvéskor imádkoznak, ünnepnapokon pedig eljárnak a templomba.

Szitanov semmi ilyesmit nem tesz, s őt istentagadónak tartják.

- Nincs Isten - mondja.

- Honnét van hát minden?

- Nem tudom...

Amikor megkérdeztem tőle: hogyan lehet az, hogy nincs Isten - így magyarázta:

- Nézz ide: a magasság az Isten!

És hosszú kezét feje fölé emelte, majd leeresztette a földtől egy arsinnyi magasságig, és így szólt:

- Ami alacsony, az az ember! Így van? Márpedig írva vagy: „Az ember Isten képe és hasonlatosságára teremtett”, ezt te is tudod! Hát kihez hasonlít Gogolev?

Ez megingat hitemben: a mocskos és részeges, vén Gogolev öreg kora ellenére Onan bűnében vétkezik; eszembe jut a kis vjatkai katona meg Jermohin és nagyanyó nővére - hát mi hasonlatos bennük Istenhez?

- Az emberek disznók, ezt tudjuk - mondja Szitanov, és rögtön vigasztalni kezd:

- Sebaj, Makszimics, vannak jó emberek is, vannak ám!

Vele könnyen, egyszerűen beszélhettem. Amikor nem tudott valamit, őszintén megmondta:

- Nem tudom, erre még nem gondoltam!

Ez is szokatlan. Mielőtt vele találkoztam, csak olyan embereket láttam, akik mindent tudtak, mindenről beszéltek.

Különös volt látnom füzetkéjében a lélekbe markoló, szép versek mellett azt a sok mocskos költeményt, amelyek csak szégyent keltettek. Amikor Puskinról beszéltem neki, megmutatta a *Gábriász-t*, amelyet lemásolt a füzetkéjébe...

- Puskin, hát aztán? Közönséges tréfacsináló, már ez a Benyegyiktov, ez aztán figyelemre méltó költő, te Makszimics!

És szemét behunyva, halkán szavalta:

Nézd a gyönyörű szép nőnek
Varázslatos kebelét...

S valamilyen oknál fogva különösen három sort emelt ki, ezeket szavalta büszke örömmel:

Ámde van, amit a sasszem se láthat:
Mert az sem törheti ezt a forró gátat
Által, hogy a szív mélyére nézzen.

- Érted ezt?

Nagyon kínos volt beismernem, hogy nem értem, mi az, aminek ő örül.

14

A műhelyben végzendő munkám egyszerű volt: reggel, amikor még mindenki aludt, nekem kellett begyűjtanom a mestereknek a számovárt, amíg pedig ők a konyhában teáztak, Pavel meg én kitakarítottuk a műhelyt, festéknek elválasztottuk a tojás sárgáját a fehérjétől, majd én az üzletbe indultam. Este festékkeverésre fogtak, és „tanulmányoznom” kellett a festők munkáját. Eleinte nagy érdeklődéssel „tanulmányoztam”, de csakhamar megértettem, hogy majdnem valamennyien, akik ezt az apró részletekre szétbontott mesterséget folytatják, gyűlölik munkájukat, és gyötrelmes unalomtól szenvednek.

Estéim szabadok voltak, meséltem az embereknek a hajó életéről, elmondtam különböző könyvek tartalmát, és - magam sem vettem észre - már valami különleges helyet foglaltam el a műhelyben: mesélő és szavaló lettem.

Hamarosan megértettem, hogy mindezek az emberek kevesebbet láttak és tudnak, mint én; majdnem mindegyiket már gyermekkorában beültették a műhely szűk kalitkájába, és azóta is itt ülnek. Az egész műhelyből csak Zsiharjov járt Moszkvában, és nyomatékkal, mogorván beszélt róla:

- Moszkva nem hisz a könnyeknek, ott nagyon kell vigyázni!

A többiek mind csak Sujában, Vlagyimirban jártak; amikor Kazanyról beszéltek, megkérdezték tőlem:

- Mennyi orosz lakik ott? Templom is van?

Perm az ő szemükben Szibéria volt; nem hitték el, hogy Szibéria az Urálon túl fekszik.

- Onnét hozzák az uráli süllőt és kecségét, ugye, a Kaspi-tengerből? Tehát az Ural a tengernél van!

Néha azt hittem, hogy csúfot űznek belőlem, amikor azt állítják, hogy Anglia az óceánon túl van, Bonaparte pedig kalugai nemesszaládból származott. Amikor arról meséltem nekik, amit tulajdon szememmel láttam, nehezen hitték el, de valamennyien szerették az ijesztő meséket, a bonyolult történeteket; még az idősebbek is szemlátomást többre tartották a kitalálást az igazságnál; jól láttam, hogy minél valószínűtlenebb egy esemény, minél több egy mesében a fantázia, annál jobban figyelnek reám. Általában a valóság nem foglalkoztatta őket, és mindnyájan ábrándozva néztek a jövőbe, nem akarták látni a jelen nyomorúságát, torz világát.

Ez annál inkább csodálkozásra késztetett, mert én már eléggé élesen megéreztem az élet és a könyvek ellentmondását; hiszen élő emberek voltak előttem, a könyvekben pedig nem találtam ilyeneket: ott nem volt Szmurij, sem Jakov fűtő, sem Alekszandr Vasziljev, a menekvő, sem Zsiharjov, sem Natalja, a mosónő...

Davidov ládájából előkerültek Golicsinszkij agyonnyűtt elbeszélései, Bulgarin *Ivan Vizsigin*-je és Brambeusz báró egyik kötete; mindegyiket felolvastam, tetszettek nekik, Larionics pedig ezt mondta:

- Az olvasás elsöpri a veszekedést és a lármát: ez jó dolog!

Serényen kutatni kezdtem könyvek után, találtam is, és majdnem minden este felolvastam. Kellemes esték voltak: a műhely csendes, mint éjszaka, az asztalok fölött üveggömbök lógnak, mint fehér, hideg csillagok, fényük megvilágítja az asztal fölé hajló borzas és kopasz fejeket; látom a nyugodt, gondolatokba merült arcokat, néha valaki fennhangon dicséri a könyv szerzőjét vagy hősét. A figyelmes és szelíd emberek mintha mások volnának, mint különben; ezekben az órákban nagyon szeretem őket, és ők is jó szívvel viseltetnek irántam; úgy érzem, megtaláltam a helyemet.

- A könyvekkel mintha a tavasz költözött volna hozzánk, mint amikor kiemelik a téli ablakkereteket, és első ízben nyitják ki az ablakokat, hogy bejöjjön a szabad levegő - mondta egyszer Szitanov.

Nem volt könnyű könyvet szereznem; arra nem gondoltam, hogy beiratkozzam egy könyvtárba, de azért mégis sikerült egy kis furfanggal könyveket kerítenem, mindenütt úgy kértem kölcsön, mintha alamizsnát kérnék. Egyszer egy tűzoltómester Lermontov kötetét adta nekem, és ekkor megéreztem a költészet erejét, azt a nagy hatást, amit az emberekre gyakorol.

Emlékszem, már a *Démon* első sorai után Szitanov belenézett a könyvbe, majd az én arcomra, letette az asztalra az ecsetjét, és hosszú kezét a térde közé dugva, mosolyogva hintázott. Alatta megreccsent a szék.

- Halkabban, testvérek - szól Larionics, és ő is félbehagyta munkáját, Szitanov asztalához lépett, amelynél olvastam. A költői elbeszélés kínzó és édes izgalomba hozott, hangom elfúlt, rosszul láttam a verssorokat, szememből könny buggyant. De még jobban felizgatott a műhelyben támadó tompa, óvatos mozgás, az egész helyiség nehézkesen kifordult önmagából, és az embereket mintha mágnes húzta volna felém. Amikor befejeztem az első részt, majdnem valamennyien körülállták az asztalt, szorosan összesimultak, átölelték egymást, komoran és mosolyogva is.

- Olvasd, olvasd - mondta Zsiharjov, és fejemet a könyv fölé hajtotta. Befejeztem az olvasást, ő elvette a könyvet, megnézte a címét, és hóna alá dugva kijelentette:

- Ezt még egyszer el kell olvasni! Holnap újra elolvasod. A könyvet elteszem.

Otthagytam, Lermontovot bezárta asztalfiókjába, és munkához látott. A műhelyben csend volt, az emberek vigyázva széteszlottak, ki-ki az asztalához; Szitanov az ablakhoz lépett, homlokát az üveghez támasztotta, és megmerevedett, Zsiharjov pedig megint letette ecsetjét, és szigorú hangon szólt:

- Ez aztán az élet, ti Isten rabjai... ez igen!

Felvonta a vállát, behúzta a fejét, és így folytatta:

- A démonnak akár le is festhetném: teste fekete és szőrös, szárnya tűzpiros, mint a minium, az arca, a keze, a lába majdnem kékesfehér, mint például a hó egy holdfényes éjszakán.

Egészen a vacsoráig nyugtalanul és nála szokatlan módon izgett-mozgott a széken, ujjáival játszadozott, és érthetetlenül beszélt a démonról, a nőkről, Éváról és a paradicsomról, meg a szentek bűnbeeséséről.

- Mindez igaz! - erősködött. - Ha a szentek bűnös asszonyokkal vétkeznek, akkor természetesen a démonnak jólesik, hogy egy tiszta lélekkel vétkezhet...

Némán hallgatták; bizonyára senkinek sem volt kedve beszélni - nekem sem. Kelletlenül dolgoztak, az órára nézegettek, amikor pedig elütötte a kilencet, nagyon is egyszerre hagyták abba a munkát.

Szitanov és Zsiharjov kimentek az udvarra, én velük mentem. Ott Szitanov a csillagokra pillantva így szólt:

Az éter útján seregestül
Vándorló csillagfényeket...

Ez nem lehet kitalálás!

- Én egy szóra sem emlékszem - jegyezte meg Zsiharjov, vacogva a metsző hidegben. - Semmire sem emlékszem, de látom őt! Csodálatos dolog: valaki arra készlet, hogy sajnáljuk az ördögöt! Mert hiszen sajnáljuk, nem igaz?

- Sajnáljuk - ismerte el Szitanov.

- Lám, mire képes egy ember! - kiáltotta nyomatékkal Zsiharjov.

A pitvarban figyelmeztetett:

- Te, Makszimics, senkinek az üzletben ne beszélj erről a könyvről: ez természetesen tiltott olvasmány!

Megörültem: no lám, hát ilyen könyvekről kérdezett gyónáskor a pap!

Bágyadtan vacsoráztunk, a szokásos láрма és beszélgetés nélkül, mintha valamennyiünkkel valami fontos dolog történt volna, amiről kitartóan gondolkoznunk kell. Vacsora után pedig, amikor már mindenki aludni tért, Zsiharjov elővette a könyvet, és így szólt hozzám:

- Nos, olvasd el még egyszer! Lassabban, ne siess...

Néhány ember némán felkelt ágyából, az asztalhoz lépett, és úgy, ahogyan volt, levetkőzve leült, maga alá húzta a lábát.

Amikor pedig befejeztem az olvasást, Zsiharjov megint megszólalt, ujjával kopogtatva az asztalt:

- Ez aztán az élet! Ó, az a démon, az a démon... ugye, öcsém, he?

Szitanov áthajolt a vállamon, beleolvasott valamit, és elnevette magát; így szólt:

- Leírom magamnak a füzetembe...

Zsiharjov felállt, és saját asztalához vitte a könyvet, de megállt, és hirtelen sértődött, remegő hangon kezdett szólni:

- Úgy élünk, mint a vak kutyakölykök, nem tudjuk, mi mire való, sem Istennek, sem a démonnak nem kellünk! Miféle rabjai vagyunk Istennek? Jób is rab volt, de ővele az Úristen maga beszélt! Mózással is! Mózesnek még nevet is adott: „moj szej”, enyém vagy, tehát Isten embere. Hát mi kinek az emberei vagyunk?

Eltette a könyvet, és öltözni kezdett, Szitanovtól megkérdezte:

- Kocsmába mégy?

- A nőmhöz megyek - felelte halkán Szitanov.

Amikor eltávoztak, lefeküdtem az ajtónál a földre, Pavel Ogyincov mellé. Sokáig fészkelődött, szuszogott, és váratlanul halkán sírva fakadt.

- Mi van veled?

- Halálosan sajnálom mindegyiket - mondja -, hiszen már negyedik esztendeje velük élek, valamennyit ismerem!

Én is sajnáltam ezeket az embereket; sokáig nem aludtunk el, suttogva beszélgettünk róluk, mindegyikben találtunk jó és szép vonásokat, és valamennyiben volt valami, ami még jobban elmélyítette gyermekes sajnálkozásunkat.

Pavel Ogyincovval nagyon jó barátságban éltem; belőle utóbb kitűnő mester lett, de nem sokáig; harmincadik esztendejére veszettül inni kezdett, majd a moszkvai Hitrovo-piacon találkoztam vele, mezítláb volt, s most nemrég azt hallottam, hogy meghalt tífuszban. Hátborzongató arra emlékezmem, hány kitűnő ember pusztult el értelmetlenül az én időmben! Minden ember elkopik és elpusztul, ez természetes; de sehol sem kopnak el olyan iszonyú gyorsan, olyan értelmetlenül, mint minálunk, Oroszországban...

Akkoriban kerek fejű gyerkőc volt, két évvel idősebb, mint én; szilaj, okos, becsületes és tehetséges; szépen rajzolt madarakat, macskákat és kutyákat, és bámulatos ügyességgel készített karikatúrákat a mesterekről, mindig szárnyakkal ábrázolta őket. Szitanovot fél lábon álldogáló bánatos szalonkának, Zsiharjovot tépett tarajú kakasnak, amelynek toll sincs a feje

búbján, a beteg Davidovot különös bíbicnek. De valamennyinél jobban sikerült lerajzolnia Gogolevet, az öreg vésnököt: nagy fülű, gúnyos orrú és hatujjas lábú kis denevérnek. Sötét, kerek arcában szemének két karikája fehérlett, szembogara olyan volt, mint egy szem lencse, és keresztbe állt - ez arcának eleven és nagyon visszataszító kifejezést adott.

A mesterek nem sértődtek meg, amikor Pavel megmutatta nekik a karikatúrákat, Gogolev karikatúrája azonban kellemetlen érzést keltett mindenkiben, és szigorúan ajánlották a művészeknek:

- Inkább tépd el, mert ha meglátja az öreg, agyonüt!

A piszkos és roskatag, örökké részeg öregember bár tolakodóan fitogtatta a jámborságát, csillapíthatatlanul gonosz volt, és az egész műhelyre árulkodott a segédnek, minthogy pedig a tulajdonosnő ehhez hozzá akarta adni az unokahúgát, a segéd már az egész ház és az emberek gazdájának érezte magát. A műhely gyűlölte, de félték is tőle, és ezért Gogolevtől is félték.

Pavel veszett dühvel és minden lehető módon igyekezett kihozni a sodrából a vésnököt, mintha csak azt tűzte volna ki céljául, hogy Gogolevet egy percig se hagyja békében. Én erőmhez képest ugyancsak segitettem neki ebben, a műhely mulatott a csínyjeinken, melyek majdnem mindig könnyörtelenül durvák voltak; de figyelmeztettek is minket:

- Ellátják a bajotokat, fiúk! Kidob még benneteket a Kuzka-féreg!

Kuzka-féreg - ezt az elnevezést a műhely adta a segédnek.

A figyelmeztetések nem riasztottak el minket: az álmos vésnöknek befestettük az arcát; egyszer, amikor részegen aludt, bearanyoztuk az orrát, görbe orrának ráncaiból vagy három napig képtelen volt eltávolítani az aranyat. De valahányszor sikerült feldühítenünk az öreget, eszembe jutott a gőzhajó, a kis vjatkai katona, és lelkemben homály támadt. Gogolev élemedett kora ellenére olyan erős volt, hogy gyakran megvert minket, amikor tetten ért; megvert, majd bepanaszolt a tulajdonosnőnél.

Az asszony is italos volt mindennap, s ennek folytán mindig jólelkű, jókedvű - most iparkodott ránk ijeszteni, duzzadt kezével az asztalt verte, és így kiabált:

- Már megint rakoncátlankodtok, sátánok? Ez az ember öreg, őt tisztelni kell! Ki töltött bor helyett petróleumot a poharába?

- Mi...

A tulajdonosnő csodálkozott:

- Szent isten, még be is vallják! Hej, ti átkozottak!... Az öregeket tisztelni kell!

Kikergetett minket, este pedig panaszkodott a segédnek, s az dühösen mondta nekem:

- Mi van veled: könyveket olvasol, még a szentírást is, és így gonoszkodol, mi? Vigyázz, öcsém!

A tulajdonosnő magányosan élt, és megindítóan szánalmas volt; néha leitta magát, annyit ivott az édes likőrből, hogy berúgott, az ablakhoz ült, és így énekelt:

Engem még senki meg nem sajnált,
Mert senkiben sincs szánalom,
Nem értik lelkem nagy fájdalmát,
Kinek valljam meg bánatom?

És fel-felzokogva, reszkető, öreges hangján elnyújtva fújta:

- Uj-ujuj...

Egyszer láttam, amint egy fazék forralt tejjel a kezében le akart menni a lépcsőn, de lába hirtelen megbicsaklott, ő földre huppant, és lecsúszott a lépcsőn, súlyosan nekiütődve egymás után a lépcsőfokoknak, de nem eresztette el a fazekat. A tej kifreccsent a ruhájára, s ekkor ő kezét kinyújtva dühösen rákiáltott a fazéokra:

- Mi az, te szörnyeteg? Mit akarsz?

Nem volt kövér, csak petyhüdtlen puha, mint az öreg macska, amely már nem tud egerészni, hanem a jóltápláltságtól elnehezülve csak dorombol, édesen emlékszik vissza győzelmeire és mulatságaira.

- Lám - szólt Szitanov, és arcát ráncolva elgondolkozott -, nagy üzlet volt ez, kitűnő műhely, egy okos ember foglalkozott ezzel az üzlettel, most pedig minden kárba vész, Kuzka markába kerül! Dolgoztak, dolgoztak, és mindezt egy idegen fickónak. Az ember gondolkodik erről, és kobakjában egyszerre csak elpattan egy rugó: semmihez sincs kedve, legszívesebben köpne az egész munkára, és lefeküdnék a háztetőre, fekédnék egész nyáron át, nézné az eget...

Pavel Ogyincov ugyancsak magáévá tette Szitanovnak ezeket a gondolatait, és amint felnőtt ember módjára rágyújtott egy cigarettára, bölcselkedni kezdett Istenről, a részegségről, a nőkről, meg arról, hogy minden munka semmivé lesz, némelyek csinálnak valamit, mások pedig tönkreteszik azt, amit azok alkottak, mert nem becsülik, és nem is értik.

Az ilyen pillanatokban éles, barátságos arca ráncokba szökött, megöregedett, leült földön vetett ágyára, térdét átölelte, és hosszasan nézegette az ablakok kék négyszögét, a hóbuckák közé szorult fészertetejét, a téli égbolt csillagait.

A mesterek horkolnak, nyögnek alvás közben, valaki álmában beszél, kapkodja a szavakat, a fekvőpolcon életének utolsó maradványait köhögi ki Davidov. A sarokban egymáshoz szoruló testtel hemperegnek az álom és mámor béklyójában „Isten rabjai”: Kapengyuhin, Szorokin, Persin; a falról arc, kéz és láb nélküli ikonok néznek alá. A kence, a záptojás meg a padlórésekben erjedő piszok sűrű szaga fojtogat.

- Hogy mennyire sajnálom mindegyiket! - súgja Pavel. - Istenem!

Nekem is egyre több nyugtalanságot okoz az emberek iránti szájalom. Kettőnknek, mint már mondtam, úgy tűnik fel, hogy minden mester jó ember, csak az élet rossz, méltatlan öhozzájuk, és elviselhetetlenül unalmas. A hóviharos téli napokon, amikor a földön minden - a ház és fa egyaránt - rázkódott, nyögött, sírt, s a mélabús harangok nagybőjtő hangon kongtak, az egyhangúság hullámai öntötték el a műhelyt, ólomszerűen nehezedtek rá az emberekre, kiölve belőlük mindazt, ami eleven, és a csapszékbe, azokhoz a nőkhöz taszították őket, akik ott ugyanúgy a feledés eszközéül szolgáltak, mint a pálinka.

Ilyen estéken a könyvek sem segítettek, s ekkor Pavel meg én azon iparkodtunk, hogy a magunk módján szórakoztassuk az embereket: képünket korommal, festékekkel mázoltuk össze, kódíszot öltöttünk, és különféle, magunk szerezte komédiákat játszva, hősiesen küzdöttünk az unalom ellen, nevetni készítettük a többieket. Eszembe jutott az a történet, hogy *Miként mentette meg egy katona Nagy Péter életét*, és párbeszédes formában adtuk elő a könyvecske tartalmát, felmáztunk a fekvőpolcra Davidovhoz, és ott kóklerkódtunk, vígan vagdostuk le a képelt svédek fejét; a publikum kacagott.

Különösen tetszett nekik Csing Jü-tong kínai ördög legendája; Paska játszotta a szerencsétlen ördögöt, amelyik azt vette a fejébe, hogy jót fog cselekedni - és én játszottam a többieket: a mindkét nembeli embereket, a tárgyakat, a jó szellemet, sőt még azt a követ is, amelyen a kínai ördög kipihente magát nagy szomorúságában, hogy sohasem sikerült jót cselekednie.

A közönség nevetett, én pedig csodálkoztam, milyen könnyű valakit megnevetetni - kellemetlenül érintett, hogy ennyire könnyű.

- Hej, ti pojják! - kiáltották nekünk. - Hej, ti gazfickók!

De minél tovább tartott ez, annál csökönyösebben fészkelte belém magát az a gondolat, hogy ezeknek az embereknek a lelkéhez közelebb áll a szomorúság, mint az öröm.

Nálunk az öröm sohasem önmagáért való, és sohasem önmagáért becsülik; erőszakkal emelik ki rejtkehelyéről, mint eszközt, amely enyhíti az álmos orosz kedélytelenséget. S eleve gyanús az olyan öröm belső ereje, amely nem önmagától kél, nem azért, mert élni akar, hanem csupán a bánatos napok hívására jelenik meg.

S az orosz vidámság túlságosan is gyakran változik át váratlanul és érthetetlenül kegyetlen drámává. Valaki táncol, mintha széttépné a ráneheződő béklyókat, és hirtelen felszabadul benne egy szörnyen kegyetlen vadállat, vadállati bánatában nekiugrik a többieknek, és tör, zúz, harap...

Az erőszakolt jókedv, melyet kívülről eredő lökések keltenek, engem felháborított, és az önfeledtségig felindulva, hirtelen kialakuló fantáziaképeimet kezdtem mesélni és eljátszani - annyira szerettem volna felébreszteni az emberek őszinte, szabad és könnyű jókedvét! Valamelyes eredményt el is értem, megdicsértek, megcsodáltak, de az a szomorúság, amelyről azt hittem, hogy sikerült megingatnom, lassan ismét összesűrűsödött, és megerősödött, gyötörte az embereket.

A szürke Larionics nyájasan mondta:

- Te aztán jól elszórakoztatod az embereket, az Isten áldjon meg!

- Megvigasztalsz - támogatta Zsiharjov is. - Te Makszimics, keress helyet magadnak egy cirkuszban vagy egy színháznál, kitűnő bohóc leszel belőled!

Az egész műhelyből csak ketten voltak, Kapengyuhin és Szitanov, akik karácsony után és húshagyó előtt színházba jártak; az idős mesterek komolyan azt tanácsolták nekik, hogy ezt a bűnt a vízszentelés helyén vízkeresztkor vágott lékben megfürödve kell lemosniuk. Különösen Szitanov biztatott gyakran:

- Hagyj itt mindent, tanulj, légy színész!

És megindultán elmesélte a *Jakovlev színész élete* című szomorú történetet.

- Látod, mik történnek!

Szeretett mesélni Stuart Mária királynőről, azt mondta rá, hogy nagy selma volt, de különösen a *Spanyol nemes*-ért lelkesedett.

- Don César de Bazan: ez igen nemes lelkű ember, te Makszimics! Csodálatra méltó!

Benne magában is volt valami a *Spanyol nemes*-ből: egyszer a téren a tűzjelző előtt három tűzoltó szórakozásból megvert egy parasztot; mintegy negyvenfőnyi embertömeg nézte a püfölést, és dicsérték az egyenruhásokat. Szitanov a verekedőkre vetette magát, hosszú karjának cséplő ütéseivel leterítette a tűzoltókat, talpra állította a parasztot, és odatartotta az emberek felé, így kiáltva:

- Vigyétek el!

Ő pedig ott maradt: egyedül három ellen; a tűzoltóudvar alig tíz lépésre volt onnét, az egyenruhások segítséget hívhattak, és Szitanovot megverték volna, szerencséjére azonban a tűzoltók úgy megijedtek, hogy beszaladtak az udvarra.

- Kutyák! - kiáltotta utánuk.

Vasárnaponként a fiatalság ökölviadalokra járt a Petropavlovszk temető mögötti fatelepekhez, itt akartak megverekedni a pöcegödörtisztító kocsik munkásaival meg a környező falvak parasztjaival. A pöcegödör-tisztítók egy híres ökölvívót állítottak ki a város ellenében: egy óriás termetű, kis fejű mordvint, akinek gyulladt szeme mindig könnyezett. Rövid köntösének piszkos ujjával törölte le könnyeit, így állt a társai előtt, szélesre terpesztett lábakkal, és barátságosan szölongatta ellenfeleit:

- No, gyertek már, mert didergek!

A mi oldalunkról Kapengyuhin állt ki ellene, és a mordvin mindig megverte. A kozák azonban véresen, lihegve ezt mondta:

- Ha addig élek is, de legyőzöm a mordvint!

Végül is ez vált életének céljává, még a vodkaivásról is lemondott, lefekvés előtt hóval dörzsölte be a testét, sok húst evett, s hogy izmait fejlessze, minden este sok ízben keresztet vetett egy kétpudós súlyzóval. De ez sem segített neki. Ekkor kesztyűjébe ólomdarabokat varrt bele, és így dicsekedett Szitanov előtt:

- Most aztán vége a mordvinnak.

Szitanov szigorúan figyelmeztette:

- Hagyd ezt, mert elárullak a viadal előtt!

Kapengyuhin nem hitt neki, amikor azonban megérkeztek a színhelyre, Szitanov hirtelen így szólt a mordvinhoz:

- Lépj vissza, Vaszilij Ivanics, előbb én mérkőzöm meg Kapengyuhinnal!

A kozák elvörösödött, és így ordított:

- Veled nem mérkőzöm, eredj!

- De igen - mondta Szitanov, és nekitámadt, tekintetét a kozák arcába fúrva. Kapengyuhin egy helyben topogott, lerántotta kezéről a kesztyűjét, inge alá dugta, és gyorsan távozott a színhelyről.

A mi pártunk és az ellenpárt is bosszankodva csodálkozott, valamelyik tiszteletre méltó férfiú haragosan szólt Szitanovhoz:

- Nem szokás ez, öcsém, hogy egymás közti dolgaitokat nyilvános viadalon döntsétek el!

Mindenfelől nekitámadtak Szitanovnak, szidták, ő sokáig hallgatott, de végül így szólt a tiszteletre méltó férfiúhoz:

- És ha gyilkosságot akadályoztam meg?

A tiszteletre méltó férfiú rögtön kitalálta, miről van szó, és még a sapkáját is lekapta, így mondta:

- Akkor fogadd a hálánkat!

- Csak aztán nehogy kifecsegd, bátyó!

- Miért tenném? Kapengyuhin ritka jó verekedő, a sikertelenség pedig feldühíti az embert, tudjuk ezt! Most azonban a viadal előtt meg fogjuk nézni a kesztyűjét.

- Ez a ti dolgotok!

Amikor a tiszteletre méltó férfiú távozott, a mi pártunk kezdte szidni Szitanovot:

- Mi a fenét csináltál, te tökfilkó? A kozák megverte volna, most pedig mi távozzunk vereséggel...

Sokáig kötekedve, élvezettel szidalmazták. Szitanov felsóhajtott, és így szólt:

- Eh, csöcselék!

S amit senki se várt volna, párviadalra hívta ki a mordvint; ez nekiállt, jókedvűen lengette az öklét, és bolondozott:

- Üssük hát egymást, hadd melegedjünk meg...

Néhány ember megfogta egymás kezét, és hátával visszalökte a mögötte állókat, így széles, tágas kör képződött.

A viaskodók élesen figyelve egymást, még haboztak, jobb kezüket előretartották, bal kezüket a mellükhöz szorították. A tapasztalt emberek rögtön észrevették, hogy Szitanov karja hosszabb, mint a mordviné. Csend lett, csak a hó csikorgott a viaskodók lába alatt. Valaki már nem bírta a feszültséget, panaszosan és mohón ezt dörögte:

- Már kezdhetnék...

Szitanov meglendítette jobb kezét, a mordvin védekezésül felemelte a balját, és amikor Szitanov bal kezének egyenes ütése a gyomorszáján érte, krakogott, egyet hátralepett, és elégedetten mondta:

- Fiatal, de nem buta!

Egymás felé kezdtek ugrándozni, nagy lendülettel irányították egymás mellének súlyos öklüket; néhány pillanat múlva már mindkét párt lelkesülten kiáltozott:

- Frissen, szentképfestő! Rajzold csak meg a képét, ötvözd ki!

A mordvin sokkal erősebb volt Szitanovnál, de lényegesen nehezkesebb is, nem tudott olyan gyorsan ütni, és egy ütés ellenében kettőt-hármat is kapott. De akárhány ütés érte is a mordvin testét, az szemlátomást nem nagyon szenvedett tőle, egyre csak kérkedett, nevetgélt, és hirtelen súlyos ütéssel irányozva alulról felfelé, ellenfelének hóna alá, vállból kifecamította Szitanov jobb karját.

- Szétválasztani: döntetlen! - kiáltotta egyszerre több hang, s az emberek, megtörve a kört, szétválasztották a viaskodókat.

A mordvin jóindulatúan így szólt:

- Nem nagyon erős a szentképfestő, de ügyes! Jó verekedő lesz belőle, ezt mindenki előtt kijelenthetem.

A kamaszok általános verekedésbe kezdtek, én pedig elvezettem Szitanovot egy csontigazító felcserhez; amit tett, még magasabbra emelte őt szememben, megerősítette iránta való rokonszenvenemet és tiszteletemet.

Általában igen igazságos, becsületes volt, s ezt mintegy kötelességének is tartotta, a hányaveti Kapengyuhin azonban nyeglén kinevette:

- Eh, Zsenya, te a látszat kedvéért vagy ilyen! Megtisztítottad a lelkedet, mint ünnep előtt a szamovárt szokták, és most hencsz: lám, milyen fényesen ragyog! Pedig rézből van a lelked, és szörnyen unalmas vagy...

Szitanov nyugodtan hallgatta, közben serényen dolgozott, vagy másolta füzetébe Lermontov verssorait; minden szabad idejét erre a másolásra fordította, amikor pedig azt ajánlotta neki: „Hiszen magának van pénze, megvehetné a könyvet!” - ezt felelte:

- Dehogyan, jobb azt saját kezemmel leírni!

Miután tetszetős apró betűvel, cifra kacskaringókkal teleírt egy lapot, megvárta, amíg felszárad a tinta, és közben halkán olvasta:

Nem lágyít el sajnálat, részvét:
Így nézel majd a Földre, hol
Nincsen sokáig tartó szépség
S való boldogság sincs sehol...

Majd hunyorítva mondta:

- Ez igaz! Hej, milyen jól ismeri az igazságot!

Nagyon csodálkoztam Szitanov és Kapengyuhin kapcsolatán: a kozák, ha berúgott, mindig iparkodott verekedni a társával, és Szitanov hosszasan beszélt a lelkére:

- Ne tedd! Ne akard!

Majd pedig vadul ütni kezdte a részeget, olyan vadul, hogy a mesterek, akik pedig az egymás közti verekedést látványosságnak tartották, beavatkoztak ebbe a verekedésbe, és szétválasztották a két barátot.

- Ha Jevgenyijt nem tartják vissza időben, akkor agyonüti a másikat, és magával sem törődik - mondogatták.

Kapengyuhin józan állapotban is szüntelenül gúnyolta Szitanovot, kinevette a versek iránti szenvedélyét és szerencsétlen szerelmét is, mocskos szavakkal akarta felkelteni féltékenységet, de sikertelenül. Szitanov szótlanul hallgatta a kozák gúnyolódását, nem sértődött meg, néha pedig még maga is együtt nevetett Kapengyuhinnal.

Egymás mellett aludtak, és éjszakánként sokáig suttogva beszélgettek valamiről. Ezek a beszélgetések engem nem hagytak nyugton. Furdalt a kíváncsiság, hogy miről tudnak baráti módon beszélgetni olyan emberek, akik ennyire elütnek egymástól. Amikor azonban odaléptem hozzájuk, a kozák rám mordult:

- Te mit akarsz?

Szitanov pedig mintha nem is látott volna.

Mégis egy ízben odahívtak magukhoz, és a kozák megkérdezte:

- Mit csinálnál, Makszimics, ha gazdag lennél?

- Könyveket vásárolnék.

- Hát még?

- Nem tudom.

- Eh! - Kapengyuhin bosszankodva fordult el tőlem, Szitanov pedig nyugodtan mondta:

- Látod, senki sem tudja, sem aki öreg, sem aki fiatal! Én mondom neked: önmagában a gazdagság sem ér semmit! Mindenhez kell még valami...

Megkérdeztem:

- Miről beszélnek?

- Nem akaródzik aludnunk, hát beszélgetünk - felelte a kozák.

Később, amint beszélgetésüket figyeltem, megtudtam, hogy éjszakánként ugyanarról beszélgetnek, amiről az emberek napközben is szeretnek beszélni: Istenről, az igazságról, a boldogságról, a nők ostobaságáról és ravaszságáról, a gazdagok kapzsiságáról, meg arról, hogy az egész élet szövevényes és érthetetlen.

Mindig mohó érdeklődéssel hallgattam ezeket a beszélgetéseket, izgattak, tetszett nekem, hogy majdnem minden ember egyformán mondja: az élet rossz, jobban kellene élni! Ugyanakkor azonban láttam azt is, hogy a jobb élet vágya semmire sem kötelez, semmiképpen sem változtatja meg a műhely életét, a mesterek egymás közti kapcsolatait. Mindezek a beszédek, bár megvilágították előttem az életet, mögötte feltártak valamilyen reménytelen ürességet is, és ebben az ürességben - akárcsak porszemek a tó vizében, ha fúj a szél - értelmetlenül és dühösen úszkálnak az emberek, ugyanazok az emberek, akik azt mondják, hogy ennek a tülekedésnek semmi értelme sincs, és sérti őket.

Sokat és szívesen bölcsekedtek, s egyúttal mindig ítélkeztek valaki felett, vagy szántákbánták tetteiket, vagy dicsekedtek, vagy semmiségek miatt dühös veszekedéseket szítva, fájdalmasan sértegették egymást. Találgatták, mi lesz velük, ha meghalnak, közben pedig a műhely küszöbénél, ahol a szennylé-dézsza állt, elkorhadt a padlódeszka, s alulról ezen a nedves, rideg, továbbkorhadó lyukon keresztül az erjedő föld szaga és hideg áradt be - ettől lábunk átfázott; Pavel meg én szénával és rongyokkal tömtük be a lyukat. Gyakran emlegették, hogy a padlódeszkát ki kellene cserélni, a lyuk azonban állandóan tágult, hóviharos napokon úgy fújt be rajta a hideg, mint egy csövön, az emberek meghültek, köhögtek. A szellőztetőablak bádogforgója undorítóan nyikorgott, ezt szemérmetlen szavakkal szidták, amikor pedig én bekentem olajjal, Zsiharjov hallgatózni kezdett, majd így szólt:

- Unalmas, hogy már nem nyikorog a szellőztető!

Amikor megjöttek a fürdőből, lefeküdtek poros, mocsos ágyaikba: a piszok és a rossz szag általában egyiküket sem bántotta. Rengeteg sok szennyes apróság volt, ami megnehezítette az életüket: olyan dolgok, amiket könnyen kiküszöbölhettek volna, mégsem tették.

Gyakran mondogatták:

- Az embereket senki sem sajnálja, sem az Isten, sem ők saját maguk...

Amikor azonban mi ketten, Pavel meg én, megmostuk a mocsokban és férgek közt fetrengő haldokló Davidovot, kinevették minket, levetették ingüket, és javasolták, hogy azt is bogarásszuk át, fürdősöknek neveztek, és általában úgy kigúnyoltak, mintha valami szégyenletes és nagyon nevetséges dolgot követtünk volna el.

Davidov karácsonytól egészen nagybőjtig feküdt a fekvőpolcon, hosszasan köhögött, vérszagú cafatokat köpött lefelé, de nem találta el a szennylé-dézsát, s a vér a padlóra freccsent szét; éjszakánként lázalmában kiáltozott, és felébresztette az embereket.

Majdnem mindennap ezt mondtuk:

- Kórházba kellene vinni!

Eleinte azonban a személyazonossági igazolványáról kiderült, hogy lejárt, majd Davidov jobban érezte magát, végül pedig megállapították:

- Mindegy, úgyis hamar meghal!

Ő maga is ígérte:

- Hamar!

Csendes humora volt, ő is mindig azon iparkodott, hogy tréfákkal üzze el a műhely szörnyű unalmát: sötét, csontos arcát lefelé lógatta, és sípoló hangon hirdette:

- Emberek, halljátok a fekvőpolcra hangzó szöveget...

Majd szabatosan elmondta bánatos bolondságát:

Itten élek én, fenn,
Korán felkiabálnak,
Álmomban és ébren
Svábbogarak zabálnak.

- Hogy nem csügged el! - lelkesedett a közönség.

Néha Pavellal együtt felmásztunk hozzá, ilyenkor kényszeredetten tréfálkozott:

- Mivel vendégjellemmel meg, kedves látogatóim? Parancsoltok egy kis friss pókhúst?

Lassan haldokolt, s ezt nagyon unta már; őszinte bosszúsággal mondta:

- Kész szerencsétlenség, sehogy sem bírok már meghalni!

Pavelt nagyon elrémítette, hogy ennyire nem fél a haláltól, éjszakánként felkeltett engem, és ezt suttogta:

- Makszimics, mintha meghalt volna... Meglátod, éjszaka fog meghalni, mi pedig majd itt fekszünk alatta, jaj, istenem! Én félek a halottaktól...

Vagy ezt mondta:

- No hát, élt, és minek? Húszéves sem múlt, és máris haldoklik...

Egyszer, egy holdas éjszakán, felkeltett, és kidülledt szemmel, rémülten nézve, így szólt:

- Figyelj!

A fekvőpolcon Davidov hörgött, gyorsan és érthetően beszélt:

- Add már ide, add, add...

Majd csuklani kezdett.

- Meghal, istenemre, meglátod! - izgult Pavel.

Én egész nap havat hordtam a hátamon az udvarról a mezőre, nagyon elfáradtam, aludni szerettem volna, de Pavel könyörgött:

- Ne aludj, Krisztus szerelmére kérlek, ne aludj!

És hirtelen térdre ugorva, magánkívül kiáltotta:

- Keljtek fel, Davidov meghalt!

Egyik-másikuk felébredt, az ágyakról néhány alak emelkedett fel, haragos kérdések hallatszottak.

Kapengyuhin felmászott a fekvőpolchoz, és csodálkozva mondta:

- Valóban, mintha meghalt volna... ámbar még meleg...

Csend támadt. Zsiharjov keresztet vetett magára, és takarójába burkolózva így szólt:

- Hát akkor Isten nyugosztalja!

Valaki ezt javasolta:

- Ki kellene vinni a pitvarba...

Kapengyuhin lemászott a fekvőpolcra, kinézett az ablakon:

- Hadd feküdjék itt reggelig, életében sem zavart senkit...

Pavel fejét párnájába rejtve zokogott.

Szitanov pedig fel sem ébredt.

15

A mezőn elolvadt a hó, az égbolton szétolvadtak a téli felhők, nedves hó és eső formájában lehulltak a földre; a nap egyre lassabban tette meg napi útját, a levegő felmelegedett, úgy tűnt fel, hogy megjött a tavasz öröme, csak még tréfából rejtőzködik valahol, a város környékén, a földeken, de nemsokára rázúdul az utcákra. Az utcákon rozsdaszínű sár, a járda mellett patakok folynak, a Fegyenc tér hómentes foltjain vígan ugrálnak a verebek. Az embereken is valami verébszerű élénkség látszik. A tavaszi láрма felett reggeltől estig csaknem szüntelenül ömlik szét a nagybőjti harangzúgás, puha lökéseivel ringatja szívünket: e zúgásban, akár az öregek beszédében, sértődöttség rejlik - mintha a harangok mindenről hideg kiábrándultsággal ezt mondanák:

„Ez volt, el-múlt, ez volt...”

Névnapomon a műhelytől egy finom rajzú kis szentképet kaptam ajándékba: az Istenes Alekszij képét, Zsiharjov pedig egy hosszú szónoklattal, amelyet nem fogok elfelejteni, lelkemre beszélt:

- Ki vagy te? - mondta, ujjával játszadozva, és felvonta szemöldökét. - Mindössze kisfiú, tizenhárom esztendőös árva, én pedig majdnem négyszer annyi időt éltem már, mint te, mégis megdicsérlek, nagyon megdicsérlek azért, hogy nem oldalvást állsz az emberekhez, hanem szemtől szembe! Mindig is így állj, így helyes!

Beszélt Isten rabjairól és embereiről, az emberek és a rabok közti különbséget azonban tovább nem értettem, de bizonyára ő sem látta világosan. Unalmasan beszélt, a műhely ki is nevette, én, kezemben az ikonnal, igen megindultan és zavartan álltam, nem tudtam, mitévő legyek. Végre Kapengyuhin dühösen rákiáltott a szónokra:

- Ugyan, hagyd már abba a gyászénekeidet, láthatod, még a füle is belekékült!

Majd vállamra csapott, és ő is megdicsért:

- Benned az a jó, hogy mindenkinek mintha a hozzátartozója volnál, látod, ez jó! És téged nemhogy megütni, de még szidni is nehéz, még akkor is, ha volna miért!

Mindnyájan barátságos szemmel néztek rám, kedveskedve kinevették zavaromat, és kis híján bizonyára elbőgtem volna magamat attól a váratlan örömtől, hogy olyasvalakinek érzem magam, akire ezeknek az embereknek szükségük van. Történt pedig éppen ezen a reggelen, hogy az üzletben a segéd, fejével felém intve, ezt mondta Pjotr Vasziljevnek:

- Ellenszenves kölyök, és semmire sem használható!

Mint mindig, ezen a napon is reggel óta az üzletben voltam, ebéd után azonban a segéd így szólt hozzám:

- Eredj haza, hányd le a havat a fészertetejéről, és töltsd meg vele a vermet...

Nem tudta, hogy névnapom van; biztosra vettem, hogy más sem tud róla. Amikor a műhelyben befejeződött az üdvözlési ceremónia, átöltöztem, kiszaladtam az udvarra, és felmásztam a fészertetejére, hogy ledobáljam a nehéz, tömör havat, mely ezen a télen különösen bőséges volt. Izgalmamban azonban elfelejtettem felnyitni a verem ajtaját, és teleszórtam hóval. Amikor leugrottam a földre, és felfedeztem hibámat, rögtön hozzáláttam, hogy elhányjam a veremajtóról a havat; a nedves hó azonban keményen összetapadt; falapáttal csak nehezen hánnyhattam, vaslapát nem volt, s el is törött kezemben a lapát, történetesen éppen abban a pillanatban, amikor a kertajtóban megjelent a segéd; beigazolódt az orosz mondás: „Az örömnek sarkában jár a bánat.”

- Ú-úgy - szólt csúfondárosan a segéd, és odalépett hozzám. - Így dolgozol te, hogy vinne el az ördög! Adok én mindjárt neked arra az ostoba fejedre...

Felém csapott a lapát nyelével, én félreugrottam, és haragosan mondtam:

- Csakhogy én nem mindenesnek szegődtem magukhoz...

A lábamhoz vágta a lapát nyelét, én pedig felkaptam egy marék havat, és sikerült eltalálnom az arcát; prüsszkölve szaladt el, én pedig otthagyva munkámat, bementem a műhelybe. Néhány pillanat múlva leszaladt a menyasszonya, az a kifejezéstartalan és pattanásos arcú, szeles leányzó.

- Makszimics, fel!

- Nem megyek - mondtam.

Larionics csendesen és csodálkozva kérdezte:

- Hogyhogy nem még?

Elmondtam neki, miről van szó, gondterhelten összeráncolta homlokát, és ő maga ment fel, de még odasúgta nekem:

- Hogy te milyen arcátlan vagy, öcsém...

A műhely felzúdult, szidták a segédet; Kapengyuhin így szólt:

- No, téged aztán kihajítanak!

Ettől nem ijedtem meg. Köztem és a segéd közt már régen elviselhetetlen volt a viszony: makacsul és egyre hevesebben gyűlölt, én sem állhattam, de szerettem volna tudni, miért viselkedik velem ilyen ostobán.

Pénzt szokott elszórni a bolt padlóján; sepréskor megtaláltam, és beletettem a pulton levő csészébe, ahol a koldusoknak szánt kétkopejkások és egykopejkások voltak. Amikor rájöttem, hogy miért találok ilyen sűrűn pénzdarabokat, ezt mondtam a segédnek:

- Hiába szór el nekem pénzt!

Felfortyant, és elővigyázatlanul elkiáltotta magát:

- Ne merészelj engem tanítani, tudom, mit csinállok!

De rögtön helyreigazította szavait:

- Hohyhogy: hiába szórok el pénzt? Magától hullik le...

Megtiltotta, hogy az üzletben könyvet olvassak:

- Ez nem a te eszednek való! Mi az, te naplopó, tán bibliamagyarázó akarsz lenni?

Nem hagyta abba próbálkozásait, hogy tetten érjen egy-egy húszkopejkás eltulajdonításán, s én tudtam, hogy ha padlósöprés idején a pénzdarab begurulna egy részbe, ő biztosra venné, hogy én elloptam. Ekkor másodszor is felszólítottam, hogy hagyja abba ezt a játékot, még aznap azonban, amikor a kocsmából visszajöttem a forró vízzel, meghallottam, hogy a szomszéd nemrég felvett segédjét biztatja fel:

- Vedd rá, hogy zsoltároskönyvet lopjon: nemsokára zsoltároskönyveket fogunk kapni, három dobozzal.

Tudtam, hogy rólam van szó: amikor ugyanis beléptem az üzletbe, mind a ketten zavarba estek, de ezen a jelenségen kívül is minden okom megvolt, hogy az ellenem irányuló ostoba összeesküvéssel gyanúsítsam őket.

Az a segéd már nem először szolgált a szomszédnál; ügyes kereskedőnek számított, csak iszákosságban szenvedett; részeges időszakaiban a gazdája elkergette, de aztán ismét felvette a vékonydongájú, alattomos tekintetű, gyenge akaratú embert. Látszatra szelíd volt, gazdája minden intésének engedelmeskedett, mindig okosan somolygott rövid szakállába, szeretett szellemeskedni; a korhadó fogú emberek piszokbúze áradt belőle, noha fogai fehérek és erősek voltak.

Egyszer szörnyen elképesztett: nyájas mosollyal lépett hozzám, de váratlanul leverte fejéről a kucsmát, és belemarkolt a hajamba. Verekedni kezdtünk, a teraszról betuszkolt az üzletbe, és egyre csak azon iparkodott, hogy rálökjön a padlón álló nagy ikonszekrényre: ha ez sikerül, én betöröm az üveget, összezúrom a fafaragást, és bizonyára össze is karcolom a drága ikont... Nagyon gyenge ember volt, és sikerült fölébe kerekednem, ekkor azonban nagy csodálkozásomra a szakállas férfi keservesen sírva fakadt, csak ült a padlón, és törülgette betörött orrát.

Másnap reggel pedig, amikor gazdáink elmentek valahova, és egyedül maradtunk, ő az orra nyergén és közvetlenül a szeme alatt mutatkozó daganatot dörzsölgetve, barátságosan így szólt hozzám:

- Azt hiszed, saját jószántamból támadtam neked? Nem vagyok én bolond, tudtam, hogy meg fogsz verni, gyenge ember vagyok, szeretem az italt. A gazdám parancsolta meg: „Lásd el a baját, úgymond, és légy rajta, hogy verekezés közben minél több kárt okozzon az üzletükben, elvégre az ő káruk!” Én magamtól nem kezdtem volna, lám, hogy kicifráztad a képemet...

Hittem neki, és meg is sajnáltam, tudtam, hogy nyomorban él egy nővel, aki verni szokta. De mégis megkérdeztem:

- No és ha arra akarnának rávenni, hogy megmérgezzél valakit, megtennéd?

- A gazdám arra is rávesz - mondta a segéd halkan, szánalmas mosollyal. - Ő megteszi.

Nem sokkal utóbb ezt kérdezte tőlem:

- Ide hallgass, nincs egy fillérem sem, otthon nincs mit zabálnunk, az asszony ugat, szerezz hát, fiam, valami ikont a raktárból, én meg majd eladom, he? Szerzel? Vagy tán egy zsoltároskönyvet?

Eszembe jutott a cipőüzlet, a templom őre, és erre gondoltam: ez az ember el fog árulni! Mégis nehéz volt nemet mondanom, hát adtam neki egy ikont, de többrebeles zsoltároskönyvet elemelni nem akartam, ezt túlságosan nagy bűnnek véltem. Mit tehet az ember? Az erkölcsben mindig van egy rejtett számítás: a büntető törvénykönyv szent naivitása nagyon is világosan felfedi ezt az apró titkot, amely mögött a tulajdonjog nagy hazugsága rejlik.

Amikor meghallottam, hogyan beszéli rá a mi segédünk ezt a nyomorult embert, hogy vegyen rá engem egy zsoltároskönyv ellopására, bizony megijedtem. Tisztán láttam: a mi segédünk tudja, hogy én az ő számlájára tettem jót - a szomszéd segéd szolt neki az ikonról.

A más ember rovására tett jó cselekedet rondasága és a nekem állított piszkos csapda, mindez együttvéve felháborított, és undort keltett bennem magam és az egész világ iránt. Néhány napig kegyetlenül gyötrődtem, vártam, mikor érkeznek meg a könyvesládák; végre megjöttek, én felbontom a raktárban, odajön hozzám a szomszéd segéd, és megkér, hogy adjak neki egy zsoltároskönyvet.

Ekkor megkérdeztem:

- Te szóltál a mi segédünknek az ikonról?

- Igen - feleli fáradt hangon. - Öcsém, én semmit sem tudok titokban tartani...

Ez meghökkentett, leültem a padlóra, és rámeresztettem a szememet, ő pedig sietve mormolni kezdett, teljesen összezavarodott, szívfájdítóan nyomorult volt:

- Látod, ezt a ti segédek találta ki, azazhogy az én gazdám ötlete, ő mondta neki...

Úgy éreztem, hogy végem: ezek az emberek behálózta, és már vár is a helyem a kiskorú bűnözők telepén! Ha így van, úgylis mindegy! Ha már meg kell fulladni, akkor legalább mély vízben! A segéd kezébe nyomtam egy zsoltároskönyvet, ő a kabátja alá rejtette és elment, de rögtön vissza is fordult, a zsoltároskönyv a lábam elé hullott, ő pedig továbbindult, így szolt:

- Nem viszem el! Miattad tönkremegy az ember...

Nem értettem ezeket a szavakat: miért megy miattam valaki tönkre? De nagyon örültem, hogy nem vitte el a könyvet. Ettől kezdve a mi kis termetű segédünk még dühösebben és gyanakvóbban nézett rám.

Mindez eszembe villant akkor, amikor Larionics felfelé ment a lépcsőn. Nem sokáig maradt ott, és amikor lejött, még levertebb, csendesebb volt, mint máskor, vacsora előtt pedig négy szemközt ezt mondta nekem:

- Azt kértem, hogy engedjenek el az üzletből, adjanak ide a műhelybe. Nem sikerült! Kuzma nem akarja. Nagyon nem tetszel neki...

A házban is élt egy ellenségem: a segéd menyasszonya, aki szerfelett dévaj leányzó volt; cicázott vele a műhely egész fiatalsága, meglesték a pitvarban, ott ölelgették; nem sértődött meg emiatt, csak halkan vinnyogott, mint egy kiskutyá. Reggeltől estig majszolt, zsebei tele voltak mézeskaláccsal, lepénnyel, állkapcsa állandóan mozgott, üres arca, nyugtalan, szürke szeme ellenszenves volt. Nekem és Pavelnak olyan rejtvényeket adott fel, amelyek mögött mindig valami kis durva malacság rejtett, olyan szavak hadarására biztatott, amelyek összefolyva valami illetlenséget adtak.

Egyszer az egyik idősebb mester ezt mondta neki:

- Hogy te milyen szemérmetlen vagy, te lány!

Kötekedve felelte egy huncut nóta szövegével:

A lány, hogyha piruló,
Menyecskének nem való...

Életemben először láttam ilyen lányt, undorodtam tőle, és meg is ijedtem durva kacérságától, ő pedig látva, hogy viszolygok a pajzánságaitól, egyre tolakodóbbá lett.

Egyszer a pincében, amikor én meg Pavel a kvaszos és uborkás hordók kigőzölésénél segítettünk neki, azt ajánlotta:

- Fiúk, akarjátok, hogy megtanítsalak csókolózni?

- Jobban tudok, mint te - felelte neki Pavel nevetve, én pedig azt válaszoltam, hogy menjen csókolózni a vőlegényéhez, s ezt nagyon barátságtalanul mondtam. Megharagudott.

- Micsoda goromba fickó! Egy kisasszony kedveskedik vele, ő meg elfintorítja az orrát! Még szóljanak hozzá, hogy milyen előkelő!

Ujjával megfenyegetett, és így szólt:

- No, várj csak, ezt még megemlegeted!

Pavel mellém állt, és ő is ezt mondta neki:

- Majd kapsz a vőlegényedtől, ha megtudja, milyen szemtelen vagy.

A lány megvetően húzta el pattanásos arcát.

- Félek is én tőle! Olyan hozományom van, hogy tízet is találok, sokkal különbeket. A lány elvégre csak az esküvőig szórakozhat.

És kezdett is szórakozni Pavellal, engem pedig ettől kezdve fáradhatatlanul rágalmazott.

Az üzletben egyre nehezebb lett a helyzetem, az egyházi könyveket mind kiolvastam, már a bibliamagyarázók vitái és beszélgetései sem érdekeltek, hiszen állandóan ugyanazt a nótát fűjták. Csak Pjotr Vasziljev kötött le továbbra is azzal, hogy mennyire ismeri az emberek sötét életét, milyen érdekesen és hévvel tud beszélni. Néha úgy véltem, hogy Elizeus próféta is ugyanígy járhatott a földön, ilyen magányosan és haragvóan.

Valahányszor azonban őszintén beszéltem az öreggel az emberekről, saját gondolataimról, ő jóindulatúan végighallgatott, de minden szavamat továbbadta a segédnek, ez pedig bántó módon kinevetett, vagy dühösen összeszidott.

Azt mondtam egyszer az öregnek, hogy szavait néha felírom a füzetembe, ahová már különféle verseket, könyvidézeteket is feljegyeztem; ez szerfelett megijesztette a bibliamagyarázót, hirtelen hozzám hajolt, és aggodalmasan kérdezte:

- Miért teszed ezt? Fiam, ezt ne tedd! Hogy megjegyezd? Ó, nem, hagyd el! Hogy te milyen vagy! Ugye, ideadod nekem ezeket a feljegyzéseidet, he?

Sokáig és makacsul igyekezett meggyőzni, hogy adjam oda neki a füzetemet, vagy égessem el, majd pedig haragosan összesúgott a segéddel.

Hazamenet a segéd szigorúan mondta nekem:

- Te valamit jegyezni szoktál, ilyesmiről ne is halljak! Megértetted? Ilyesmivel csak a titkosrendőrök foglalkoznak.

Óvatlanul megkérdeztem:

- Hát Szitanov? Ő is jegyezni szokott.

- Ő is? Ó, a hórihorgas bolond...

Hosszas hallgatás után szokatlanul lágyan megkért:

- Ide figyelj, mutasd meg nekem a füzetedet és Szitanovét is. Kapsz tőlem egy félrubelest! De úgy, hogy Szitanov ne tudja meg, titokban...

Nyilván bizonyos volt benne, hogy eleget teszek kívánságának, és nem is szólt róla tovább, hanem futva megelőzött, pedig kurta volt a lába.

Otthon elmondtam Szitanovnak, hogy mit kíván tőlem a segéd. Jevgenyij elkomorodott.

- Kár volt fecseged... Most majd rávesz valakit, hogy lopja el a füzetemet meg a tiedet. Add csak ide a tiedet is, majd eldugom... Téged pedig hamarosan elmar innét, meg fogod látni!

Ebben bizonyos voltam, és elhatároztam, hogy el is megyek, mielőtt nagyanyó visszatér a városba, mert egész télen át Balahnában lakott, valaki odahívta, hogy leányokat csipkeverésre tanítson. Nagyapa megint Kunavinóban lakott, én nem jártam hozzá, ő sem keresett fel engem, ha bejött a városba. Egyszer egymásba ütköztünk az utcán; nehéz mosómedve bundában jött, méltóságteljesen, lassan, mint egy pópa, üdvözöltem, ő pedig tenyerét szeme fölé tartva nézett reám, és tűnődve mondta:

- Úgy, te vagy az... ikonfestő lettél? Igen, igen... No, csak eredj, eredj!

Félretolt az útjából, és ugyanolyan méltóságteljesen, lassan ment tovább.

Nagyanyót ritkán láttam; fáradságot nem ismerve dolgozott, etette nagyapát, akin aggkori elmeengesség jelei mutatkoztak. Nagyanyó bajlódott a nagybácsik gyermekeivel is. Különösen sok gondot okozott neki Mihail bácsi fia, Szasa, akiből jóképű, méléző legény lett, a könyveket bújta. Képfestő műhelyekben dolgozott, gyakran változtatott gazdát, a közbenső időben pedig mindig nagyanyó nyakán élt, nyugodtan várta, hogy nagyanyó találjon neki új helyet. Az ő nyakán lógott Szasa nővére is, aki szerencsétlen házasságot kötött egy részeges mesterlegénnyel: férje megverte, és elkergette hazulról.

Ha nagyanyóval találkoztam, mindig egyre tudatosabban rajongtam a lelkéért. De már éreztem, hogy ezt a csodaszép emberi lelket elvakították a mesék, ezért képtelen látni, képtelen megismerni a keserű valóság jelenségeit - aggodalmaim, izgalmaim idegenek voltak neki.

- Túrni kell, Aljosa!

Ez volt minden, amit mondhatott válaszképpen az élet förtelmeiről, az emberek kinszenvedéseiről, a szomorúságról mondott történeteimre, mindarra, ami engem felháborított.

Én aligha voltam alkalmas a béketúrásra, s bár olykor tanúságot tettem az igavonó barmoknak, a fáknek és köveknek erről az erényéről, ez csak azért történt, hogy kipróbáljam magamat, csak azért, hogy tisztában legyek erőimmal, milyen szilárdan állok a földön. Kamaszfiúk néha ostoba legénykedésből, megirigyelve a felnőttek erejét, megpróbálnak felemelni, és fel is emelnek olyan súlyokat, amelyek túlságosan nagyok az ő izmaikhoz és csontjaikhoz képest, hencegő módon nekirugaszkodnak a felnőtt erőművészek mutatványának: hogy kétpados súlyzókkal vessenek keresztet.

Mindezt én is megtettem, fizikai és átvitt értelemben egyaránt: testileg és lelkileg is, és csak valami véletlennek köszönhetem, hogy nem szakadtam bele, nem váltam nyomorékká egész életemre. Mert az embert semmi sem nyomorítja meg oly szörnyen, mint a béketűrés, mint az, ha alázatosan beletörődik a külső körülményekbe.

S ha végeredményben mégiscsak megnyomorodva terülnék el a földön, úgy - büszkén elmondhatom utolsó órámban - ezt annak köszönhetem, hogy jó emberek negyven éven keresztül komoly gondot fordítottak lelkem eltorzítására, bár kitartó munkájuk mégse nagyon sikerült.

Egyre gyakrabban vett rajtam erőt az a szilaj vágy, hogy rakoncátlankodjam, hogy mulattassam, megnevettessem az embereket. Ez sikerült nekem, tudtam mesélni az Alsóbazár kereskedőiről úgy, hogy be is mutattam őket: előadtam, hogyan adják és veszik a muzsikok meg az asszonyok az ikonokat, milyen ügyesen lóvá teszi őket a segéd, hogyan vitatkoznak a bibliamagyarázók.

A műhely hahotázott, a mesterek gyakran abbahagyták a munkát, látva, hogy előadást tartok, utána azonban Larionics mindig ezt tanácsolta nekem:

- Inkább vacsora után tartanál előadást, mert most zavarod a munkánkat...

Az „előadás” végeztével könnyebben éreztem magamat; mintha nyomasztó teher hullott volna le rólam: egy félórára, egy órára fejemben kellemes gondtalanság támadt, de utóbb megint csak felébredt az az érzésem, hogy fejem telis-tele van apró éles szegekkel, s azok állandóan mozognak, átizzanak.

Körülöttem valamilyen szennyes kása forrongott, s úgy éreztem, hogy lassan-lassan én is forrásba jövök vele.

Ezt gondoltam: „Hát valóban ilyen az egész élet? Én is így fogok élni, mint ezek az emberek? Semmi jobbat nem fogok látni, nem fogok találni?”

- Dühös ember lesz belőled, Makszimics - mondta Zsiharjov, figyelmesen végig-végig-méregetve.

Szitanov gyakran kérdezgette:

- Mi a szándékod?

Nem tudtam felelni.

Az élet csökönyösen és durván letörülte lelkem legszebb rajzait, gúnyosan holmi fölösleges piszkot csempészett a helyükbe: én haragosan és konokul ellene szegültem erőszakosságának, ugyanabban a folyóban úsztam, ahol a többiek, számomra azonban hidegebb volt a vize, és nem is tartott olyan könnyen a felszínén, mint a többieket, olykor az az érzésem támadt, hogy alámerülök valami mélységbe.

Az emberek egyre jobban bántak velem, nem ordítottak reám, mint Pavelra, nem zsarnokoskodtak velem, apai nevemen szólítottak, ezzel is meg akarták mutatni, hogy tisztelnek. Ez jó dolog, de gyötrelmes volt látnom, milyen sok pálinkát isznak az emberek, milyen undorítóak részeg állapotban, és milyen beteges kapcsolatok fűzik őket a nőkhöz, bár azt is megértettem, hogy a pálinka és a nő jelenti életük egyetlen szórakozását.

Gyakran szomorúan gondoltam, hogy még az annyira okos, bátor Natalja Kozlovszkaja is merő szórakozásnak nevezte a nőt.

De hát nagyanó? És Margot királyné?

Margot királynéra olyan érzéssel emlékeztem vissza, amely a félelemhez állt közel. Ő annyira távol állt mindenektől, mint hogyha álmomban találkoztam volna vele.

Túlságosan sokat kezdtem gondolkodni a nőkről, és már fel is vetődött bennem a kérdés: vajon a legközelebbi ünnepnapon ne menjek el én is oda, ahová valamennyien járnak? Nem fizikai vágy űzött: egészséges és fölényes voltam, időről időre azonban szinte őrjöngve szerettem volna átölelni valakit, aki kedves, okos, és őszintén szerettem volna végtelen sokáig beszélni neki, mint egy édesanyának, lelki aggodalmairól.

Irigyeltem Pavelt, amikor éjszakánként a szemközti ház egyik szobalányához fűződő regényéről mesélt nekem.

- Remek dolog ez, öcsém: egy hónappal ezelőtt hóval dobáltam meg, nem tetszett, most pedig ott ülök a lócán, összesimulunk, és nincs drágább nála!

- Miről beszélgettek?

- Természetesen mindenről. Ő saját magáról, és én is neki magamról. És csókolózunk... Csakhogy ő tisztességes ám... És szörnyen csinos, öcsém!... No, hallod, te úgy füstölsz, mint egy öreg katona!

Sokat dohányoztam: a dohány megrészegített, eltompította nyugtalan gondolataimat, izgatott érzéseimet. A vodkának, szerencsémre, undorodtam a szagától meg az íztől, Pavel viszont szívesen ivott, s ha berúgott, panaszosan siránkozott:

- Haza akarok menni, haza! Engedjete haza...

Pedig, emlékszem, árva volt - apja-anyja rég meghalt, testvérei nem voltak, nyolcesztendő kora óta idegenek közt élt.

Az izgatott kielégületlenségnek ebben az állapotában, a tavaszi csábításoktól még jobban felbolygatva elhatároztam, hogy megint hajón keresek munkát, és ha lejutok Asztrahanyig, onnét Perzsiába szököm.

Már nem emlékszem, hogy miért éppen Perzsiába - talán azért, mert a nyizsnyij-novgorodi vásáron nagyon megtetszettek nekem a perzsa kereskedők: ültek, mint holmi kőbálványok, a nappal süttették festett szakállukat, nyugodtan szívták a vízpipát, s nagy fekete, mindentudó szemük volt.

Bizonyára el is menekültem volna valahová, de húsvét hetében, amikor a mesterek egy része hazautazott a falujába, a többiek pedig dorbézoltak, egy napsütéses napon az Oka menti földeken sétálva szembetalálkoztam egykori házigazdámmal, nagyanyó unokaöccsével.

Könnyű szürke kabát volt rajta, keze a nadrágzsebében, fogai közt cigaretta, kalapját hátratulolta a tarkójára; barátságos arca szívélyesen mosolygott felém. A szabad, vidám emberek megvesztegető arckifejezése sugárzott róla, s kettőnkön kívül senki sem járt ott a mezőn.

- Nini, Peskov! Krisztus feltámadt!

Húsvéti csókot váltottunk, megkérdezte, hogy folyik az életem, s én őszintén elmeséltem neki, hogy meguntam a műhelyt, a várost, általában mindent, és Perzsiába akarok utazni.

- Hagyd el ezt - mondta komolyan. - Mi az ördögöt keresnél te Perzsiában? Ismerem én ezt, öcsém, a te korodban én is menekülni szerettem volna, akár az ördög nagyanyjához is!

Tetszett nekem, hogy ilyen hetykén dobálózik az ördögökkel; valami jóleső tavaszi hangulat villózott benne, egész lénye olyan volt, mint egy félrekapott kalap.

- Rágyújtasz? - kérdezte, és felém nyújtotta ezüst cigarettatárcáját, vastag cigarettáival.

Hát ezzel aztán végleg legyőzött!

- Tudod mit, Peskov, gyere vissza hozzám! - ajánlotta. - Öcsém, én az idei vásáron negyven-ezerért vállaltam megrendelést, érted ezt? Neked is hasznodat vehetem a vásáron: afféle felügyelőm lehetnél, átvennéd a különböző anyagokat, ügyelnél, hogy minden idejében a helyére kerüljön, és hogy a munkások ne lopjanak. Rendben van? A fizetésed: havi öt rubel, és napi öt kopejka ebédre! Az asszonyokhoz semmi közöd, reggel mégy, este jössz; az asszonyok mintha ott sem volnának! Csak el ne mondd nekik, hogy találkoztunk, egyszerűen látogass meg minket a húsvét utáni vasárnapon, és kész!

Barátként váltunk el, búcsúzóul megszorította a kezemet, sőt messziről szívélyesen integetett a kalapjával.

Amikor a műhelyben megmondtam, hogy elmegyek, eleinte a legtöbben sajnálkoztak, s ez hízelgett nekem - különösen Pavelon vett erőt a felindulás.

- Ugyan, gondold meg - mondta szemrehányóan -, hogyan élhetsz majd holmi parasztok közt, miutánunk? Ácsok, mázolóok... Eh! Erre mondják, hogy diakónusból sekrestyés...

Zsiharjov zsörtölődött:

- A hal azt nézi, hol mélyebb, a jó fiú azt, hogy hol rosszabb...

Búcsúztatni aztán szomorúan és kényszeredetten búcsúztatott a műhely.

- Persze hogy ki kell próbálni ezt is meg amazt is - mondta Zsiharjov, másnaposan, sárgán. - De mégis jobb mindjárt erősen megkapaszkodni valahol...

- Mégpedig egy egész életre - tette hozzá halkán Larionics.

Én azonban éreztem, hogy erőltetetten és némileg kötelességszerűen beszélnek: az a fonál, amely összefűzött minket, valahogy egyszerűen szétfoslott, elszakadt.

A fekvőpolcon a részeg Gogolev fetrengett, és rekedten mondta:

- Ha akarom, mindnyájan börtönbe kerültek! Ismerem a titkot! Ki hisz itt Istenben? A-há-á!...

Mint mindig, befejezetlen, arc nélküli ikonok támaszkodtak a falnak, üveggömbök ragadtak a mennyezethez. Már régóta világítás nélkül dolgoztunk, a gömböket nem használtuk, korom és por szürke rétege rakódott rájuk. Az egész kép oly erősen emlékezetembe vésődött, hogy ha behunyom a szemem, a sötétben látom az egész pincehelyiséget, mindegyik asztalt, a festékesdobozokat az ablakdeszkán, a nyeles ecetek kötegeit, az ikonokat, a szennyvizes dézsát a sarokban, a tűzoltósisakra emlékeztető rézmosdó alatt, s a fekvőpolcon nyugvó Gogolev lelógó mezítelen lábát, mely kék, mint a vízbefűlté.

Szerettem volna minél előbb távozni onnét, Oroszországban azonban szívesen nyújtják hosszúra a szomorú percek: búcsúzáskor az emberek mintha gyászszertartást végeznének.

Zsiharjov, szemöldökét összevonva, így szólt hozzám:

- Ezt a könyvet pedig, a *Démon*-t, nem adhatom vissza neked. Akarsz érte húsz kopejkát?

A könyv az én tulajdonom volt, az öreg tűzoltómester nekem ajándékozta, és sajnáltam odaadni Lermontovot. Amikor azonban egy kissé sértődötten visszautasítottam a pénzt, Zsiharjov nyugodtan visszatette az erszényébe, és rendíthetetlenül kijelentette:

- Ahogy akarod, de a könyvet nem adom vissza! Ez a könyv nem neked való, olyan könyv ez, hogy akinél van, az hamarosan bűnbe esik...

- De hiszen a boltban árusítják, láttam!

Ő azonban kétszeres nyomatékkal mondta:

- Az nem számít, a boltban pisztolyt is árúsítanak.

Nem is adta vissza Lermontovot.

Amikor felmentem, hogy a tulajdonosnőtől elbúcsúzzam, a pítvarban az unokahúgába ütköztem; megkérdezett:

- Azt mondják, elmégy. Igaz?

- Elmegyek.

- Ha nem mennél magadtól, kidobnának - közölte velem nem valami barátságosan, de teljes őszinteséggel.

A pityókos háziasszony ezt mondta:

- Ég áldjon, Krisztus kísérfen utadon! Rossz fiú vagy, szemtelen! Én ugyan semmi rosszat nem láttam tőled, de mindenki azt mondja, hogy rossz vagy!

És hirtelen sírva fakadt, könnyek közt mondta:

- Ha néhai férjem élne, a drága megboldogult, az én édes lelkem, bizony megpofozott volna, tarkón csördített volna, de itt tartana, nem kergetne el! Most azonban minden másként fordult, most majdhogynem... Kifelé, takarodjál! Jaj, mire jutsz, kisfiam, hová kerülsz most?

16

Gazdámval a vásár utcáin csónakázunk, a kőből épült üzleteket az árvíz emeletmagasságig elöntötte. Én evezek, gazdám a tatban ül, ügyetlenül kormányoz, mélyen a vízbe mártja a kormányvezetőt; a csónak tehetetlenül forog, egyik utcából a másikba kanyarodik a zavarosan merengő, csendes vízen.

- Haj, magas most ez a víz, hogy vinné el az ördög! Késlelteti a munkálatokat - morog a gazdám, és rágyújt egy szivarra; füstjének szaga megpörkölt posztóra emlékeztet.

- Lassabban! - kiált rám ijedten. - Nekimegyünk a lámpának!

Elfordítja a csónakot, és szitkozódik:

- Eh, micsoda ladikot adtak a gazemberek!

Megmutatja azt a helyet, ahol a víz lepadása után meg fognak kezdődni a boltok tatarozási munkálatai. Kékre borotvált képével, nyírott bajuszával és szájában a szivarval nem is olyan, mint egy vállalkozó. Börzubbony és térdig érő magas csizma van rajta, a vállán vadásztáska, lábánál értékes, kétcsövű Lebel puska mered felfelé. Időről időre idegesen megigazítja børsapkáját, a szemére húzza, felfűjja a száját, és gondterhelten néz körül; majd sapkáját a homlokába löki, most fiatalosabb, és valami kellemes gondolatra a bajszába mosolyog - az ember el sem hinné, hogy sok a munkája, és hogy nyugtalanítja a víz lassú apadása: szemlátomást valamilyen nem hivatalos gondolatok hullámanak benne.

Énrám azonban a csöndes csodálkozás érzése nehezedik: olyan furcsa látnom ezt a halott várost, a zárt ablakú, egyenes épületsorokat - a várost teljesen elöntötte a víz, és mintha elúsznék a csónakunk mellett.

Az égbolt szürke. A nap eltévedt a felhők között, csak néha-néha csillan át sűrűjükön nagy, téliesen ezüstös foltként.

A víz is szürke és hideg; folyását nem lehet észrevenni; úgy érzem, megállt, elaludt ezekkel az üres házakkal, ezekkel a piszkossárgára mázolt üzletsorokkal egyetemben. Amikor a fehérülő nap átpillant a fellegeken, körülöttünk kissé felderül minden, a víz visszaveri az ég szürke szövetét, csónakunk két égbolt között, a levegőben csüng; a kőépületek is felemelkednek, és szinte észrevehetően úsznak a Volga, az Oka felé. Csónakunk körül mindenféle törött hordó, láda, kosár, forgács és szalmaszál ring a vízen, néha egy rúd vagy gerenda úszik el - olyan, mint valami döglött kígyó.

Imitt-amott az ablakok nyitva vannak, az üzletsor erkélyein fehérnemű szárad, szőrcsizmák meredeznek; az egyik ablakból egy nő bámul ki a szürke vízre, az erkély öntöttvas oszlopának csúcsához egy csónak van kikötve, piros oldalát vastagon, tömören veri vissza a víz.

Gazdám a fejével int az élet jelei felé, és magyarázza nekem:

- A vásár öre itt lakik. Az ablakból mászik ki a tetőre, csónakba ül, és körüljár, ügyel, nincs-e valahol tolvaj. S ha tolvajt nem talál, akkor ő maga lop...

Lustán, nyugodtan mondja ezt, gondolata másutt jár. Köröskörül csend, üresség; és minden olyan valószínűtlen, mint az álomban. A Volga meg az Oka egyetlen hatalmas tóvá folyt össze, távol, a bozontos hegyen tarkán díszleg a város, csupa kert, ezek még sötétlenek, de a fák rügyei már megduzzadtak, s a kertek meleg, zöldes subát borítanak a házakra meg a templomokra. A víz felett tömör, húsvéti harangzúgás ömlik szét, hallani, hogyan dübörög a város, itt azonban olyan, mint egy elfelejtett temetőben.

Csónakunk fekete fák két sora közt forgolódik, a Főúton haladunk a régi székesegyház felé. Gazdám zavarja a szivar, csípős füstje marja a szemét, a csónak időnként orrával vagy oldalával nekiütközik a fák törzsének, gazdám ingerülten csodálkozik:

- Ilyen vacak csónak!

- Hát ne kormányozzon.

- Hogy lehet azt? - dörmögi. - Ha ketten vannak egy csónakban, akkor az egyik evez, a másik kormányoz. Nézd csak, a kínai üzletsorok...

Régóta úgy ismerem a vásárt, mint a tenyeremet; ismerem ezeket az ügyetlen tetejű, nevetéses sorokat is; a tetők sarkán keresztbe tett lábbal ülnek a kínai gipszfigurák; valamikor pajtásaimmal köveket hajigáltunk oda, és némelyik kínainak éppen én vertem le a fejét, a karját. De már nem kérkedem vele...

- Értelmetlenség - mondja gazdám az üzletsorokra mutatva. - Ha velem építették volna...

Fütyönt, sapkáját a tarkójára tolja.

Én azonban valahogy arra gondolok, hogy ő ugyanilyen unalmasan építette volna fel ezt a kővárost, ugyanezen az alacsony helyen, amelyet minden évben elönt a két folyó. A kínai sorokat is így képzelte volna el...

Szivarját a vízbe hajítja, undorral utánaköp, és így szól:

- Unom, Peskov! Unom. Nincs művelt ember, nincs kivel beszélni. Az ember szeretne eldicsekedni, no de kinek? Nincsenek emberek. Csupán ács, kőműves, paraszt, csaló népség...

Jobb felé pillant, a vízből vonzóan kiemelkedő fehér mecsetre, a dombra, és úgy folytatja, mintha valami elfelejtett dolgot idézne fel:

- Rászoktam a sörözésre, szivarozok, úgy élek, mint egy német. A német szorgalmas nép, öcsém, azok is gaz tyúkok! Sörözni kellemes, de a szivart még nem szoktam meg! Ha rágyújtok, zsörtölődik a feleségem: „Mitől van olyan szagod, mint egy tímárnak?” Hát igen, öcsém, élünk, igyekszünk... No, most kormányozz magad...

Behúzza az evezőjét, fogja a puskáját, és rálő a tető egyik kínai figurájára - a kínai nem sérül meg, a sörét teleszórja a tetőt és a falat, porfelhőt csap fel a levegőbe.

- Nem talált - állapítja meg a lövész sajnálkozás nélkül, és ismét megtölti a puskáját.

- Hogy állsz a lányokkal, beléjük kóstoltál-e már? Még nem? Bezzeg én tizenhárom éves koromban már szerelmes is voltam...

Mint egy álmot, úgy mondja el, hogyan lett szerelmes életében először annak az építésznek a szobalányába, akinél mint tanuló lakott. Halkan csobog a szürke víz, mossa az épületek szegletét, a székesegyház mögött homályosan csillog a víz-sivatag, imitt-amott fűzesek fekete ágai emelkednek ki belőle.

A szentképfestő műhelyben gyakran énekeltek egy szemináriumi dalt:

Kék a tenger,
Zord a tenger...

A halálos unalom bizonyára ez az a kék tenger...

- Éjszakákon át nem aludtam - meséli a gazdám. - Egyszer aztán felkelek az ágyamból, és ott állok az ajtaja előtt, remegve, mint egy kutyakölyök, hideg volt ám az a ház! Éjszakánként a gazdánk látogatta őt, rajtakaphatott engem, de nem félttem, úgy ám...

Emlékeibe merülve mesél, mint hogyha egy ócska, agyonnyűtt ruhát nézegetne: felveheti-e még vagy sem?

- Észrevett, megsajnálta, kinyitotta az ajtaját, és behívott: „Gyere, te kis bolond...”

Sok ilyen elbeszélést hallottam, untattak is, bár volt bennük valami kellemes: első szerelméről majdnem mindenki hencegés és mocskolódás nélkül, gyakran meg éppen jó szívvel és szomorúan mesélt, hát megértettem: ez volt életében a legszebb. Sokuknak bizonyára csak ez volt a szép.

Gazdám nevet, és fejét csóválja, csodálkozva kiált:

- Aztán a feleségemnek nehogy elmondd! Pedig hát mi van ebben? De azért mégse mondd el! Egyszóval így történt...

És elmondja, de nem nekem, hanem saját magának. Ha hallgatna, akkor én beszélnék - ebben a csendben és ürességben feltétlenül beszélni, dalolni, harmonikázni kell, mert különben az ember örökre elalszik, súlyos álomba merül itt, a halott városban, mely belefűlt a hideg, szürke vízbe.

- Először is: ne nősülj korán! - oktat. - Öcsém, a házasság óriási fontosságú dolog! Élhetsz, ahol akarsz és ahogyan akarsz, a tetszésed szerint. Lehetsz Perzsiában muzulmán, Moszkvában városi polgár, bánkódhatsz, lophatsz, mindent rendbe hozhatsz! De a feleség, öcsém, az olyan, mint az időjárás, azt nem hozhatod rendbe... de nem ám! Nem csizma az, öcsém, hogy leveszem és eldobom...

Arca megváltozott, szemöldökét összevonva nézte a szürke vizet, ujjával dörzsölte horgas orrát, így morogta:

- Hja, öcsém, nagyon vigyázz! Mondjuk így, próbálkozzál mindenfelé, de állj mégis egyenesen... Nos, mindegy: mindenkit vár a csapdája...

Beevezünk a Mescserszkij-tó cserjéi közé, ez a tó egygyé folyt a Volgával.

- Halkabban evez - suttogja gazdám, és puskájával megcélozza a cserjéket.

Néhány sovány szalonkát lő, majd így vezényel:

- Gyerünk Kunavinóba! Én ott maradok estig, te pedig otthon majd azt mondd, hogy a szállítók feltartottak...

Kiszáll az előváros egyik ugyancsak elöntött utcájában, én pedig visszatérek a vásáron át a Sztrelkához, kikötöm a csónakot, és benn ülve nézegetem a két folyó összefolyását, a várost, a gőzhajókat, az égboltot. Olyan az égbolt, mint egy hatalmas madár pompás szárnya, felhői csupa fehér toll. A felhők közötti kék hasadékokban felbukkan az aranyszínű napkorong, s elég egyetlen pillantást vetnie a földre, hogy mindent megváltoztasson rajta. Körös-körül minden vidáman és biztosan halad előre, a folyam gyors sodra könnyen viszi a megszámlálhatatlan sok tutajt; a tutajokon keményen állnak a szakállas muzsikok, forgatják hosszú evezőiket, és átkiáltanak egymásra meg a szembejövő gőzhajóra. Egy kis gőzhajó üres uszályt vonszol ár ellenében, a folyó sodorja, összevissza rángatja, s úgy dobálja az orrát, mint a csuka, és pöfög, kerekeivel makacsul belekapaszkodik a vízbe, mely eszeveszetten rohan szembe vele. Az uszályon, lábát a vízbe lógatva, szorosan egymás mellett ül négy muzsik - az egyik en vörös ing - és dalolnak; a dal szövegét nem hallom, mégis ismerem.

Úgy rémlik, hogy itt, az eleven folyón ismerek mindent, minden közel áll hozzám, és érthető. A mögöttem elmerült város pedig csak rossz álom, gazdám agyszüleménye, ugyanolyan kevésbé érthető, mint ő maga.

Miután eleget nézegettem a világot, visszatérek haza, úgy érzem, felnőtt ember vagyok, bármilyen munkára képes. Útközben a fellegrvár hegyéről lenézek a Volgára - felülről a föld a messzeségben óriásnak látszik, és felkínál mindent, amit csak kíván az ember.

Otthon könyveim vannak; abban a lakásban, ahol Margot királyné lakott, most egy népes család él: öt kisasszony, egyik csinosabb a másiknál, meg két gimnazista - tőlük kapok könyveket. Mohó érdeklődéssel olvasom Turgenyevet, és csodálkozom, mennyire érthető önála minden, milyen egyszerű s milyen ősziesen áttetsző, milyen tiszták az alakjai, s milyen jó mindaz, amiről ő szelíd szívvel hírt ad.

Olvasom Pomjalovszky *Papneveldé*-jét, és ugyancsak csodálkozom: különösképpen a szentképfestő műhely életét juttatja eszembe; hiszen annyira ismerem az unalomnak azt az elkeseredését, amely durva gondoskodásba szokott átcsapni.

Jólesett orosz könyveket olvasnom, ezekben mindig éreztem valami ismerős és szomorú elemet, mint hogyha valahol a sorok közt titokban megmaradt volna a nagyböjti harangszó - s alig üti fel az ember a könyvet, halkan máris megszólal.

A *Holt lelkek*-et kelletlenül olvastam el, s a *Feljegyzések a holtak házából* kötetét ugyanígy; *Holt lelkek*, *Holtak háza*, *Halál*, *Három halál*, *Élő ereklje*, a könyvcímeknek ez az egyformasága önkéntelenül felkeltette a figyelmemet, s egyben homályosan ellenséges érzést oltott belém az effajta könyvek ellen. *Idők jele*, *Lépésről lépésre*, *Mit tegyünk*, *Szmurin falu krónikája* - ezek a címek éppúgy nem tetszettek, mint maguk az ilyenfajta könyvek sem.

Nagyon tetszett azonban Dickens és Walter Scott: ezeket a szerzőket rendkívül nagy élvezettel olvastam, ugyanazt a könyvet kétszer-háromszor is egymás után. Walter Scott könyvei egy pompás templomban folyó ünnepi misére emlékeztettek - kissé hosszúak és unalmasak, de

mindig ünnepélyesek; Dickens maradt az az író, aki előtt tisztelettel meghajlok: ez az ember bámulatos módon elsajátította az emberszeretet igen nehéz művészetét.

Esténként a ház tornácán nagy társaság gyűlt össze; a K. fivérek, leánytestvéreik, kamasz fiúk; egy pisze gimnazista: Vjacseszlav Szemasko; néha eljött az egyik magas állású tisztviselő leánya is, Ptyicina kisasszony. Könyvekről, versekről beszélgettek - mindez a szívemhez szólt, érthető volt; én többet olvastam, mint ők együttvéve. De gyakrabban meséltek egymásnak a gimnáziumról, panaszkodtak tanáraikra; elbeszélésük hallatán úgy éreztem, hogy én szabadabb vagyok társaimnál, nagyon csodálkoztam, mennyire türelmesek ők, de azért mégiscsak irigykedtem rájuk, hiszen tanulnak!

Ismerőseim idősebbek voltak nálam, magamat mégis felnőttnek, érettebbnek és tapasztaltabbnak éreztem: ez némiképp zavarba hozott, szerettem volna közelebb kerülni hozzájuk. Késő este porosan, sárosan mentem haza, telve egészen másfajta élményekkel, mint az övök, de tulajdonképpen nagyon is egyforma élmények voltak. Ők sokat beszéltek kisasszonyokról, beleszerettek hol az egyikbe, hol a másikba, megpróbáltak verset írni; ebben gyakran segítségemre szorultak, s én szívesen gyakoroltam a versírást, könnyen találtam rímet, de valahogyan a verseim mindig tréfásra sikerültek. Ptyicina kisasszonyt például, akihez a legtöbb vers szólt, feltétlenül valamilyen zöldséghez, például hagymához hasonlítottam. Szemasko ezt mondta:

- Ez vers? Ez csizmaszeg.

Minthogy semmiben sem akartam elmaradni tőlük, én is beleszerettem Ptyicina kisasszonyba. Nem emlékszem, hogy ez miben nyilvánult meg nálam, de végződni rosszul végződött. A Zvezda-tó békalencsés zöld vizén egy fapalló úszott, s én meghívtam a kisasszonyt, hogy csónakázzunk ezen a pallón. Igent mondott, én a parthoz húztam a pallót, és felálltam rá - amíg egyedül voltam rajta, biztosan tartott. Amikor azonban a csipkés, szalagos, pompás ruhába öltözött kisasszony kecsesen rálépett a palló túlsó végére, én pedig hajónkat egy bottal büszkén eltaszítottam a szárazföldről, akkor az az átkozott deszka megbillent a lábunk alatt, és a kisasszony a tóba pottyant. Én lovag módjára utánavettem magamat, hamarosan kivonszoltam a partra - de a rémület és a tó zöld hínárja tönkretette hölgyem szépségét!

Nedves öklével fenyegetőzve kiáltotta:

- Szándékosan dobtál a vízbe!

És nem hitt mentegetőzésem őszinteségében - ettől fogva ellenségemmé vált.

Életem a városban általában nem volt nagyon érdekes; az öreg háziasszony ugyanolyan barátságatlan volt hozzám, mint azelőtt, a fiatal gyanakodva méregetett; Viktoruska, aki még szeplősebb, még vörösebb lett, gyógyíthatatlan sértődöttségében mindenre prüszkölt.

Gazdámnál sok rajzolási munka akadt; ő meg a fivére nem is tudtak megbirkózni vele, és odavette segítségül a mostohaapámat.

Egyszer korán, öt óra felé érkeztem haza a vásárból, s az ebédlőbe lépve megpillantottam ezt az elfelejtett embert a teázóasztalnál, a családfő mellett. Kezét nyújtotta felém.

- Jó estét...

Elképedtem a meglepetéstől, a múlt egyszeriben tűzvészként lobbant fel bennem, égette a szívemet.

- Ni, hogy megijedtél! - kiáltotta a gazdám.

Ijesztően sovány arcú mostohaapám mosolyogva pillantott rám; fekete szeme még nagyobb lett, az egész ember elnyúltnek, megtörtnek látszott. Kezemet nyújtottam; megfogta vékony, forró ujjaival.

- No lám, megint találkoztunk - mondta köhögve.

Kimentem, annyira elgyengülve, mintha megvertek volna.

Valamilyen óvatos és bizonytalan viszony keletkezett közöttünk; ő keresztnévemen és apai nevemen szólított, úgy beszélt velem, mint egyenlő az egyenlővel.

- Ha bemegy a boltba, legyen szíves, vegyen nekem egy negyed font Laferme dohányt, száz Victorson cigarettahüvelyt és egy font főtt kolbászt...

Ha pénzt adott nekem, az mindig kellemetlenül meleg volt forró kezétől. Világos volt, hogy tüdővész, és nem sokáig fog élni ezen a földön. Ő tudta ezt, és nyugodt, öblös hangon mondta, hegyes, fekete szakállát pödörgetve:

- Betegségem majdnem gyógyíthatatlan. Egyébként, ha sok húst fogyasztanék, akkor jobban lennék. Talán jobban is leszek.

Valószínűtlenül sokat evett, csak evett és dohányzott, a cigarettát csupán evés közben vette ki a szájából. Mindennap vásároltam neki kolbászt, sonkát, szardíniát, nagyanyó nővére azonban bizonyossággal s valahogy kárörvendően mondogatta:

- A halált nem lehet étellel megvesztegetni, azt senki sem csaphatja be, de nem ám!

A háziak sértő figyelmet tanúsítottak mostohaapám iránt, kitartóan tanácsolták neki, hogy próbálja ki ezt vagy amazt a gyógyszert, háta mögött azonban kinevették.

- Nemesember! Azt mondja, hogy gyakrabban söpörjük le az asztalról a morzsát, szerinte a legyek a morzsáktól szaporodnak - mesélte a fiatalasszony, az öregasszony pedig megtoldotta:

- Hát persze, nemesember! A kabátja elkopott, tönkrement, de ő azért mégis kefével dörzsölgeti. Az a bogara, hogy egy porszem se legyen rajta!

A családfő mintegy vigasztalólag mondta:

- Várjatok csak, gaz tyúkok, meghal ez nemsokára!

Hogy a polgáremberek ennyire gyűlölködtek a nemesemberrel, ez önkéntelenül közelebb hozott engem mostohaapámhoz. A légyölő mérges gomba, de legalább szép!

Mostohaapám, ahogyan ezek között fuldoklott, olyan volt, mint egy hal, amely véletlenül baromfiudvarra került - ostoba hasonlat, amilyen ostoba volt az az egész élet.

Kezdttem felfedezni benne Ezmárjó tulajdonságait - ezt az embert nem tudtam elfelejteni; őt meg Margot királynét felruháztam mindazzal a legjobb tulajdonsággal, amit a könyvekben olvastam, nekik adtam azt, ami bennem a legtisztább volt: az olvasás által lángra gyújtott egész képzeletemet. Mostohaapám ugyanolyan különc volt, mint Ezmárjó, s ugyanúgy senki sem kedvelte. A házban mindenkivel finoman beszélt, sohasem szólított meg senkit, s ha kérdezték, valamilyen különleges udvariassággal és röviden válaszolt. Nagyon tetszett nekem, amikor a gazdátat tanította: az asztalnál állt, kétrét görnyedve, és száraz körmével a vastag papírt kopogtatva nyugodtan magyarázta:

- Itt össze kell kötni a födémgerendákat. Ez elvágja a falakra gyakorolt nyomás erejét, különben a gerendák szétnyomnák a falakat.

- Igaza van, az ördög vigye el! - dünnyögte a gazdám, a felesége pedig, amikor mostohaapám elment, ezt mondta neki:

- Egyszerűen nem értem, hogy engedheted meg, hogy így oktassanak!

A fiatalasszonyt különösen dühítette az, hogy mostohaapám vacsora után mindig megmosta a fogát, és kiöblögette a száját, úgy, hogy hegyes ádámcsutkája szinte kiugrott a helyéből.

- Szerintem - mondta az asszony fanyarul -, szerintem önnek, Jevgenyij Vaszilics, árt, ha így hátrahajtja a fejét!

Mostohaapám udvarias mosollyal megkérdezte:

- Ugyan miért?

- Hát... csak úgy...

Majd csontpálcikával kékes körmét kezdte tisztogatni.

- Mit szólnak hozzá, még a körmét is tisztítgatja! - háborgott a háziasszony. - Már haldoklik, de azért...

- Eh! - sóhajtott a gazdám. - Hogy bennetek mennyi butaság halmozódott fel, gaz tyúkok!

- Most miről beszélsz? - mérgelődött a neje.

Az öregasszony pedig éjszakánként hevesen panaszkodott az Úristennek:

- Uram, most még ezt a rothadót is a nyakamba varrták, és Viktoruska megint a háttérbe szorul...

Viktoruska utánozni kezdte mostohaapám modorát, lassú járását, úri kezének biztos mozdulatait, eltanulta tőle, hogyan kell különösen pompás módon megkötni a nyakkendőjét, és csámcsogás nélkül, ügyesen enni. Egyre-másra nyersen megkérdezte tőle:

- Hallja, hogy mondják azt franciául, hogy „térd”?

- Engem Jevgenyij Vasziljevicsnek szokás szólítani - emlékeztette nyugodtan a mostohaapám.

- Jó, jó! És mi az a „mell”?

Vacsoránál Viktoruska így vezényelte az anyját:

- Ma mér, donnémua ánkór³ a marhahúsból!

- Ó, te kis franciám - szólt érzékenyülten az öregasszony. Mostohaapám rendületlenül, mintha süketnéma volna, rágta a húst, nem nézett senkire sem. Egyszer gazdám így szólt az öccséhez:

- Nos, Viktor, megtanultál franciául, most már szeretőt kell fognod magadnak...

Ez volt az egyetlen alkalom, amikor emlékezetem szerint mostohaapám némán elmosolyodott.

A háziasszony pedig felháborodottan az asztalra csapta kanalát, és ráförmedt a férjére:

- Nem szégyelled magad, hogy disznóságokat beszélsz előttem!

Mostohaapám néha felkeresett engem a sötét pitvarban; ott aludtam a padlásra vezető lépcső alatt; a lépcsőn pedig, az ablakkal szemben szoktam olvasni a könyveimet.

- Olvas? - kérdezte, kifújva a füstöt; a mellében mintha zsarátnok sistergett volna. - Mit?

³ Anyám, adjon még nekem (rossz francia kiejtéssel).

Megmutattam a könyvet.

- Ó - mondta, amint meglátta a címét -, azt hiszem, ezt én is olvastam! Rágyújt?

Cigarettáztunk, az ablakon át néztük a piszkos udvart; majd megszólalt:

- Nagy kár, hogy nem tanulhat, azt hiszem, van tehetsége...

- Hiszen tanulok, olvasok...

- Ez kevés, iskola kell, rendszer...

Majdnem kiszaladt a számon:

„Önök, tisztelt uram, iskolája is volt, rendszere is volt, és mi haszna lett belőle?”

Ő azonban, mintha sejtene, mit gondolok, még hozzátette:

- Akinek jelleme van, azt jól neveli az iskola. Az életet csak nagyon tanult emberek vihetik előre...

Nemegyszer ezt tanácsolta:

- Önök jobb lenne elmennie innét, semmi értelme az ittlétének, haszna nincs belőle...

- Nekem tetszenek a munkások.

- Ugyan... És miért?

- Érdekes köztük.

- Lehet...

Egyszer pedig ezt mondta:

- Alapjában véve milyen szemét népség ezek a mi házigazdánk, szemét népség...

Eszembe jutott, hogyan és mikor mondta ki ezt a szót az anyám, önkéntelenül visszahúzódtam mostohaapámtól, de ő mosolyogva kérdezte:

- Nem gondolja?

- De igen.

- No, ugye... Látom én ezt.

- A gazdám mégis tetszik nekem...

- Nos, ő talán rendes fickó... De nevetséges.

Szerettem volna könyvekről beszélni vele, ő azonban szemlátomást nem szeretett a könyveket, s többször is ezt tanácsolta:

- Ne merüljön el bennük, a könyvekben minden túlságosan ki van színezve, mindent eltorzítanak az egyik vagy a másik irányban. A legtöbb ember, aki könyvet ír, olyan, mint a mi házigazdánk: sekély.

Az effajta gondolatokat bátraknak éreztem, és felkeltették rokonszenvem.

Egyszer megkérdezett:

- Olvasta Goncsarovot?

- A *Pallada fregatt*-ot.

- A *Pallada* nagyon unalmas. De általában Goncsarov a legokosabb író Oroszországban. Tanácsolom, hogy olvassa el *Oblovov* című regényét. Ez az ő legigazibb és legbátrabb könyve. És általában az orosz irodalom legjobb könyve...

Dickensről így nyilatkozott:

- Biztosíthatom, hogy ostobaság... Most azonban a *Novoje Vremja* című újság mellékletében egy igen érdekes dolgot közölnek: *Szent Antal megkísértése*, ezt olvassa el! Úgy látom, szereti a templomot, és általában az egyházi dolgokat, nem? A *Megkísértés* hasznára lesz...

Ő maga hozta el nekem egy csomagban a mellékleteket, s én elolvastam Flaubert bölcs művét; eszembe juttatta a szentek életének megszámlálhatatlan sok történetét meg a biblia magyarázó egyik-másik históriáját, de különösebben mély élményt nem nyújtott nekem; már sokkalta inkább tetszett az ugyanott kiadott könyv: *Upilio Fajmala állatidomár emlékiratai*.

Amikor ezt bevallottam mostohaapámnak, ő nyugodtan megjegyezte:

- Ez mutatja, hogy még korai ilyeneket olvasnia! De ne feledkezzék meg erről a könyvről...

Olykor sokáig ült velem, egy szót sem szólt, csak köhögött, és szüntelenül fújta a füstöt. Szép szeme ijesztően égett. Lopva lestem feléje, és elfelejtettem, hogy ez az ember, ez a becsületesen és egyszerűen, panaszszó nélkül haldokló ember valamikor közel állt anyámhoz, és megalázta őt. Tudtam, hogy most egy varrónővel él együtt, értetlenül és sajnálattal gondoltam erre a nőre: hogyhogy nem undorodik megölelni ezeket a csontokat, megcsókolni ezt a száját, amelyből csak úgy árad a rothadás szaga? S mint valamikor Ezmárjó, a mostohaapám is váratlanul kimondott valami nagyon egyéni gondolatot:

- Szeretem a vadászkutyákat; ostobák, de szeretem őket. Nagyon szépek. A szép nők gyakran ostobák...

Büszkén gondoltam: „Ismerted volna Margot királynét!”

- Azoknak az embereknek, akik sokáig laknak ugyanabban a házban, egyformává válik az arcuk - mondta egyszer, s ezt beírtam a füzetembe.

Úgy vártam ezeket a kijelentéseket, mint valami nagy jótéteményt - jólesett hallanom ilyen szokatlanul összekapcsolt szavakat abban a házban, ahol mindenki színtelen nyelven, elnyűtt, egyhangú, megcsontosodott formákban beszélt.

Mostohaapám sohasem beszélt nekem az anyámról, sőt azt hiszem, még a nevét sem ejtette ki soha; ez nagyon tetszett nekem, olyan érzésemet ébresztette fel, ami közel volt a tisztelethez.

Egyszer Istenről kérdeztem - hogy mit, arra már nem emlékszem; ő rám nézett, és nagyon nyugodtan ezt mondta:

- Nem tudom. Én nem hiszek Istenben.

Eszembe jutott Szitanov, és mesélni kezdtem róla, mostohaapám pedig, miután figyelmesen végighallgatott, megint csak nyugodtan jegyezte meg:

- Az az ember elmélkedik, márpedig aki elmélkedik, az mégis hisz valamiben... Én egyszerűen nem hiszek!

- Hát lehetséges ez?

- Miért ne volna lehetséges? Láthatja: nem hiszek.

Csak egyet láttam: hogy haldoklik. Nem hinném, hogy sajnáltam, de első ízben éreztem feszült és természetes érdeklődést egy haldokló embertársam és a halál titka iránt.

Lám, itt ül egy ember, térde hozzáér az enyémhez, forró, gondolkozó ember; magabiztosan osztályozza az embereket aszerint, hogy mi a véleménye róluk; beszél mindenről, mint akinek hatalma van ítélni és dönteni - van benne valami, amire nekem szükségem van, illetve háttérbe szorítja azt, amire nincs szükségem. Egy felfoghatatlanul bonyolult lény, a gondolatok végtelen kavargását rejti magában; bármi legyen róla a véleményem, ő az énemnek egy része, itt él valahol bennem, gondolkozom róla, és lelkének árnyéka rávetődik az én lelkemre. Holnap egészen el fog tűnni, egészen, mindenestül, ami a fejében, a szívében rejlik, amit - úgy vélem szép szeméből ki tudok olvasni. Ha majd eltűnt, akkor megszakad azoknak az élő szálaknak egyike, amelyek engem a világhoz kötnek, megmarad az emlék, de már teljesen énbennem, mindörökre elhatárolva és változatlanul. Az élő pedig, a változó, elmegy...

Ezek azonban csak gondolatok, s mögöttük olyasvalami rejlik, amit szóval kifejezni nem lehet, ami szüli és táplálja a szavakat, ami nagy erővel kényszerít minket, hogy szemléljük az élet jelenségeit, s valamennyiunktól választ követel: miért?

- Tudja, azt hiszem, hamarosan ágynak dőlök - mondta mostohaapám egyszer, egy esős napon. - Ilyen ostoba gyengeség! És semmihez sincs kedvem...

Másnap az esti teánál különösen nagy gondossággal seperte le az asztalról és térdéről a kenyérmorzsákat, eltávolítva magától valami láthatatlant, az öreg háziasszony pedig, amint sandán figyelte, odasúgta a menyének:

- Nézd, hogy kopasztja, hogy tisztogatja magát...

Két napig nem jött dolgozni, majd pedig az öreg háziasszony egy nagy fehér borítékot nyomott a markomba, és így szólt:

- Nesze, még tegnap hozta valami nőszemély, déltájban, de elfelejtettem átadni. Jóképű nőszemély volt, el sem tudom képzelni, mi dolgod lehet vele!

A borítékban egy papír volt a kórház jelzésével, és öklömnyi betűkkel ez állt rajta:

Ha lesz egy szabad órája, látogasson meg. A Martinovszkájában vagyok. J. M.

Másnap délelőtt a kórteremben ültem, mostohaapám betegágyán; teste hosszabb volt az ágynál, és szürke, lecsúszó térdharisnyába bújtatott lába kikandikált az ágytámla rúdjai közül. Szép szemének tekintete zavartan kószált a sárga falakon, majd megállt az arcomon és annak a leánynak kis kezén, aki ágya fejénél, egy zsámolyon ült. A leány a párnán nyugtatta kezét, mostohaapám pedig, száját felnyitva, hozzádörzsölte az arcát. Telt idomú leány volt, sima, sötét ruhában; tojásdad alakú arcán lassan gördültek le a könnyek; nedves kék szeme rátapadva nézte mostohaapám arcát, hegyes csontjait, nagy és megnyúlt orrát, sötétlő száját.

- Papot kellene hívni - suttogetta -, de nem engedi... nem ért semmit...

És elvette kezét a párnáról, a melléhez szorította, mintha imádkoznék.

Mostohaapám egy pillanatra magához tért, felnézett a mennyezetre, komolyan, és mintha eszébe jutna valami, a homlokát ráncolta, majd felém nyújtotta sovány kezét.

- Eljött? Köszönöm. Hát, amint látja... Nagyon ostobán... érzem magam...

Ez kifárasztotta, lehunyta a szemét; megsimogattam hosszú, hideg ujjait, kék körmeit, a leány pedig halkán kérlelte:

- Jevgenyij Vasziljevics, egyezték hát bele, kérem!

- Ismerkedjenek meg egymással - szólt, és szemével a leány felé intett. - Ő kedves ember...

Elhallgatott, száját egyre szélesebbre tátotta, és hirtelen felrikoltott, rekedten, mint egy varjú; rángatózni kezdett az ágyában, ledobta takaróját, mezítelen karjával tapogatózott maga körül; a leány is felsikoltott, fejét a gyűrött párnába rejtette.

Mostohaapám gyorsan halt meg; meghalt, és rögtön megszépült.

A leányt karon fogtam, úgy hagytuk el a kórházat. Támolygott, mint egy beteg, és sírt. Kezében zsebkendője gombóccá gyűrve; felváltva nyomta hol jobb, hol bal szeméhez, majd még szorosabbra gyűrte a kendőt, és úgy nézett rá, mintha ez volna legdrágább és legutolsó holmija.

Hirtelen megállt, hozzám simulva, és szemrehányóan mondta:

- Még a telet sem érte meg... Haj, Uram Istenem, miért van ez?

Majd felém nyújtotta könnyeitől nedves kezét.

- Ég áldja. Nagyon dicsérte önt. Holnap temetik.

- Hazakísérjem?

Körülnézett.

- Ugyan minek? Nappal van, nem éjszaka.

A mellékutca sarkáról utána néztem: úgy ballagott, mint akinek nincs hová sietnie.

Augusztus volt, a fákról már hullott a lomb.

Nem jutott rá időm, hogy mostohaapámat kikísérjem a temetőbe, és soha többé nem láttam azt a lányt...

17

Minden reggel hatkor indultam a munkálatokhoz, a vásártérre. Ott érdekes emberek vártak: az ősz hajú kis Oszip ács, aki Szentéletű Nyikolajra emlékeztetett, ügyes munkásember és tréfamester volt; Jefimuska, a púpos tetőfedő; az örökké töprengő Pjotr, az istenfélő kőműves, aki ugyancsak egy szentet juttatott az eszembe; a szőke szakállú, kék szemű, jóképű Grigorij Sislin vakolómunkás - róla csendes jószág sugárzott.

Ezeket az embereket már ismertem abból az időből, amikor másodszor laktam a tervrajzolónál; minden vasárnap megjelentek a konyhában, méltósággal, komolyan, számomra új, jóízű szavakat tartalmazó szíves beszéddel. Akkoriban ezeket a komoly férfiakat mind szívük mélyéig jóknak gondoltam; mindegyik a maga módján volt érdekes, mind előnyösen különböztek Kunavino előváros rosszindulatú, tolvaj, iszákos köznépétől.

A legjobban akkor Sislin vakoló tetszett, még meg is kértem, hogy vegyen fel a munkacsoportjába, ő azonban, aranyszínű szemöldökét vakargatva fehér ujjával, szelíden elutasított:

- Még korán lenne neked, a mi munkánk nem könnyű, várj egy-két évet...

Majd szép fejét hátravetve megkérdezte:

- Talán nem jó itt a sorod? Hát ne gondold rá, tűrj, légy szilárdabb önmagadban, és akkor kibírod!

Nem tudom, mi hasznom volt ebből a jó tanácsból, de hálásan eszembe véstem.

Most is minden vasárnap reggel felkeresték a gazdát, letelepedtek a konyhaasztal körüli lócákra, és a ház urát várva érdekesen elbeszélgettek. A ház ura zajosan és jókedvűen üdvözölte őket, megszorította kemény kezüket, majd leült az elülső sarokba. Előkerült a számvető, egy pénzköteg, a férfiak kirakták az asztalra számadásaikat, gyűrött noteszukat: megkezdődött a heti elszámolás.

A ház ura tréfálva, mókázva iparkodott becsapni őket, ők pedig viszont; néha keményen összeszólalkoztak, de gyakrabban együtt nevettek a dolgon.

- Hej, kedves uram, te aztán csalónak születted! - mondogatták azok a férfiak a gazdának.

Ő zavartan, heherészve válaszolta:

- No, ti gaz tyúkok, ti is meglehetősen csalók vagytok!

- Hát lehetne-e másképp, barátom? - ismerte el Jefimuska, a komoly Pjotr pedig így szólt:

- Amit lopunk, az a mienk; mert amiért megdolgozunk, az az Istennek és a cárnak jut...

- Látjátok, nekem is jólesik rászédni titeket - nevetett a házigazda.

S amazok barátságosan helyeselték:

- Vagyis lóvá tenne?

- A jégre vinne?

Grigorij Sislin, a melléhez simítva dús szakállát, éneklő hangon kérdezte:

- No de testvérek, nem lehetne egyszerűen elintézni a dolgot, csalás nélkül? Hiszen ha becsületesen él az ember, az olyan jó, olyan nyugodt élet, nem igaz? Egymáshoz tartozunk, nem igaz?

Kék szeme elborult, megnedvesedett; ezekben a pillanatokban csodálatosan vonzó volt; kérése mintha mindnyájukat zavarba hozta volna, mindnyájan tanácstalanul elfordultak tőle.

- Parasztember nem csaphat be sokkal - dünnyögi sóhajtva a jámbor képű Oszip, mintha sajnálná ezért a parasztembert.

A komor kőműves, görnyedt hátát az asztal fölé hajtva, öblös hangon mondja:

- A bűn olyan, mint a mocsár: minél messzebb jutunk, annál mélyebbre süllyedünk!

S a gazda az ő beszédük hangnemében mormolja:

- Hát én? Amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten...

Némi bölcselkedés után megint megpróbálják rászédni egymást, amikor pedig már elszámoltak, az erőlködéstől verítékezve és fáradtan indulnak a csapszékbe teázni, meghívják a gazdát is.

A vásártéren nekem kell ügyelnem, hogy ezek az emberek ne lopjanak szöget, téglát, faanyagot; a gazdának végzett munkán kívül mindegyiküknek megvoltak a maga megrendelése, és mindegyik iparkodott elemelni valamit az orrom előtt a saját munkájához.

Engem nyájasan fogadtak, Sislin pedig ezt mondta:

- Emlékszel, az én munkacsoportomba kéredzkedtél? Most pedig lám hová emelkedted, a főnököm leszel, ugye?

- Haj, haj - tréfált Oszip -, jól szaglássz, jól vigyázz, adja isten, ne hibázz!

Pjotr barátságatlanul jegyezte meg:

- Csősznek küldték a fiatal darut az öreg egerek közé...

Kötelességeim kínos zavarba hoztak; restelkedtem ezek előtt az emberek előtt: mind olyanok voltak, mintha valami különös, jó és rajtuk kívül senki által sem ismert dologhoz értenének, nekem pedig mégis úgy kellett figyelnem őket, mint a tolvajokat és csalókat.

Az első napokban nehezen bírtam ki köztük, Oszip azonban ezt csakhamar észrevette, s egyszer négy szemközt ezt mondta nekem:

- Ide hallgass, te fiú, ne fújd fel magad, ennek nincs értelme: megértetted?

Persze semmit sem értettem belőle, de megéreztem, hogy ez az öregember a kellemetlen helyzetemre céloz, és hamarosan őszinte kapcsolatba kerültünk egymással.

Valamelyik sarokban oktatott:

- Közöttünk, ha tudni akarod, a főtolvaj Petruha, a kőműves; népes családja van, és kapzsi, őreá kétszeresen vigyázz, ő semmit sem vet meg, minden jól jön neki: egy font szög, egy tucat tégl, egy zsák mész, mind jöhet! Jóságú ember, istenfélő, szigorúan gondolkodik, és tud írni-olvasni, csak éppen hogy szeret lopni! Jefimuskának a nők jelentenek mindent, szelíd ember, a te szempontodból ártalmatlan. Ő is okos, a púposok sosem buták! Már ez a Grigorij Sislin, ez kissé együgyű, ő nemhogy a másét elvenné, hanem inkább odaadja a magáét! Egészen hiába dolgozik, mindenki becsaphatja, de ő képtelen rá! Ész nélkül él bele a világba...

- Jó ember?

Oszip mintha messziről nézett volna rám, és ezeket az emlékezetes szavakat mondotta:

- De jó ám! A lusta embernek legkönnyebb jónak lennie; a jósnak, te fiú, nincs szüksége észre...

- No és te? - kérdeztem Oszipot. Mosolyogva felelte:

- Én olyan vagyok, mint egy kislány: ha majd vénasszony leszek, akkor beszélni fogok magamról is, ezt várd meg! Egyébként... jöjj rá a magad eszétől, hogy hol rejtőzöm, jöjj csak rá!

Halomra döntötte mindazt, amit róla és a barátairól képzeltem. Nehéz lett volna kételkednem megállapításainak igazságában: láttam, hogy Jefimuszka, Pjotr és Grigorij okosabbnak, az élet dolgaiban maguknál járatosabbnak tartják ezt a jámbor képű öregot. Minden kérdést megbeszéltek vele, figyelemmel hallgatták végig tanácsait, minden módon kimutatták tiszteletüket.

- Légy szíves, adj nekünk tanácsot - kérlelték; az egyik ilyen kérés után azonban, amikor Oszip már elment, a kőműves halkán odaszólt Grigorijnak:

- Eretnek.

Grigorij pedig mosolyogva tette hozzá:

- Bohóc.

A vakoló barátságosan figyelmeztetett engem:

- Jól vigyázz, Makszimics, ezzel az öreggel óvatosan kell bánni, egyszer majd az ujja köré csavar téged. Az effajta öregek veszélyesek, Isten óvjon attól, hogy milyen kárt okozhatnak!

Semmit sem értettem ebből.

Úgy véltem, hogy a legbecsületesebb és legerényesebb Pjotr, a kőműves; ő mindenről röviden, meggyőzően beszélt, gondolata a legtöbbször állapotodott meg Istennél, a pokolnál és a halálnál.

- Eh, fiúk, testvérek, bárhogv vetélkedünk, bárhogv reménykedünk, a koporsót és temetőt egyikünk sem kerülheti el!

Állandóan fájt a gyomra, és voltak napok, amikor egyáltalán nem bírt enni; még a legkisebb falat kenyér is görcsös fájdalmat és kínzó émelygést okozott neki.

A púpos Jefimuskát nagyon jószívűnek és becsületesnek véltem, de mindig nevetnem kellett rajta, néha együgyűnek, sőt hibbantnak látszott, mint valami csendes bolond. Állandóan szerelmes volt különböző nőkbe, és valamennyiükről ugyanazokkal a szavakkal mondta:

- Őszintén mondom: nem asszony az, hanem tejfelbe mártott virágszál, biz' isten!

Amikor csintalan kedvű kunavinói munkásasszonyok jöttek padlót mosni a boltokba, Jefimuska lemászott a tetőről, és valamelyik szegletbe húzódva dörögni kezdett, szürke, élénk szeme kidülledt, egyébként is nagy szája a füléig húzódott szét.

- Micsoda tűzről pattant menyecskét küldött elébem az Úr, micsoda boldogság szakadt rám! Úgy ám, hiszen ez tejfelbe mártott virágszál, hogv adjak hálát sorsomnak az ilyen ajándékért? Bizony ekkora szépségtől elevenen fogok elégni!

A vászoncelédek eleinte kinevették, egymásnak kiáltozták:

- Nézzétek csak, hogv olvadozik a púpos, ni... Szentatyám!

A gúnyolódás a legkevesbé sem bántotta a tetőfedőt, csontos arca álmataggá vált, s mintha lázban beszélne, úgy szólt hozzájuk, édes szavai részeg árként ömlöttek, és láthatóan megmámorosították az asszonyokat. Végül valamely idősebbik csodálkozva mondta a társnőinek:

- Figyeljétek csak, hogv epekedik ez az ember, tisztára mint egy fiatal legény!

- Dalol, akár a madár...

- Inkább mint koldus a templomajtóban - erősködött a csökönyösebbik.

Jefimuska azonban nem hasonlított koldushoz; szilárdan állt a lábán, mint egy erős gyökerű fatönk, hangja egyre csábítóbban csengett, szavai még inkább csalogatták az asszonyokat, s azok némán hallgatták. Valóban, mintha olvadozott volna saját nyájas, mákonyos beszédétől.

Ez a dolog rendszerint azzal végződött, hogv uzonnakor vagy munka után, nehéz, szögletes fejét csóválva, álmélkodva mondta társainak:

- Nohát, milyen édes-kedves fehérnép: életemben először volt dolgom ilyennel!

Jefimuska, amikor a győzelmeiről beszélt, nem dicsekedett, nem gúnyolta a meghódított nőt, ahogv a többiek mindig tették, csak boldogan és hálásan elérzékenyült, szürke szeme pedig csodálkozva tágult kerekre.

Oszip a fejét csóválva kiáltotta:

- Ó, te elpusztíthatatlan férfi! Hány éves múltál?

- Az éveim száma negyvennégy! De ez nem számít! Ma öt esztendő fiatalodtam, mintha a folyóban, az élet vizében fürödtem volna meg, kigyógyultam minden bajomból, megnyugodott a szívem! Nohát, micsoda asszonyok vannak, nem igaz?

A kőműves szigorúan rászólt:

- Ha majd átlépted az ötödik tízes határát, akkor vigyázz: megkeserednek ezek a te parázna szokásaid!

- Szemérmetlen vagy, Jefimuska - sóhajtott Grigorij Sislin.

Nekem pedig úgy rémlett, hogy ez a szép ember irigyli a púpos sikereit.

Oszip egyformán göndörödő ősz szemöldöke alól mindnyájukat figyelte, és így mókázott velük:

- Szeszélyes mindegyik Maska: az egyiknek fazék kell és kanalacska, a másiknak gyűrű és cifra tollacska... de a végén minden Maska vénasszony lesz: ócska, csacska.

Sislin nős volt, a feleségét azonban falun hagyta, és ő is rajta felejtette szemét a súrolóasszonyokon. Ezek mind könnyen kaphatók voltak, mindegyik elfogadta volna a „mellékjövedelmet”; az ilyenfajta pénzkeresetet az éhező külvárosban ugyanolyan természetesnek tekintették, mint bármilyen munkát. A szép arcú parasztember azonban nem nyúlt a nőkhöz, csak messziről nézegette őket különös tekintettel, mint hogyha sajnálna valakit, talán önmagát, talán őket. Amikor pedig amazok kezdtek kacérkodni vele, csalogatták, ő zavartan mosolyogva odébbállt...

- Nohát!

- Mit csinálsz, bolond? - álmélkodott Jefimuska. - Hogy szalaszthatod el az alkalmat?

- Nős vagyok - emlékeztette Grigorij.

- Azt hiszed, megtudná a feleséged?

- A feleség mindig megtudja, ha a férj tisztességtelen: az asszonyt nem csaphatod be, öcsém!

- De hát hogyan tudná meg?

- Fogalmam sincs, hogyan, de meg kell tudnia, ha ugyan ő maga tisztességesen él, ha pedig én élek tisztességesen, és ő vétkeznék, akkor én tudnám meg róla...

- De hát hogyan? - kiabálja Jefimuska, Grigorij azonban nyugodtan ismétli:

- Fogalmam sincs.

A tetőfedő felháborodottan tárja szét karját.

- No tessék! Tisztességes, de fogalma sincs. Eh, te buta!

Sislin munkásai - heten voltak - közvetlen hangon beszéltek vele, nem érezték benne a felettesüket, háta mögött pedig borjúnak nevezték. Ha megjelent a munkahelyen, és látta, hogy lustálkodnak, fogta a döngölőfát, az ásót, és tüntetően maga látott munkához, nyájasan kiáltozva:

- Rajta, fiúk, rajta!

Egyszer gazdám mérgében megbízott, hogy ezt mondjam Grigorijnak:

- Rosszak a munkásaid...

Úgy tetszett, mintha csodálkoznék:

- Csak nem?

- Ezt a munkát már tegnap délelőtt be kellett volna fejezni, és még ma sem jutnak a végére...

- Igaz: nem jutnak a végére - ismerte el; majd némi hallgatás után, óvatosan így szólt: - Persze én is látom, de nem visz rá a lelkiismeretem, hogy meghajszoljam őket: hiszen mind a földijeim, mind az én falumból jöttek. Meg aztán ezt se felejtsd el: az Úristen rendelte, hogy arcod verítékével keresd meg a kenyeredet, márpedig mindenkinek ezt rendelte, neked is, nekem is. S mi ketten mégis kevesebbet fáradunk, mint ők, hát... kellemetlen volna meghajszolnom őket...

Bölcseledve élt; ha a vásártér néptelen utcáin ment, akkor is hirtelen megállt a Körcsatorna egyik hídjánál, sokáig állt a korlátnál, nézte a vizet, az égboltot, az Okán túli messzeséget. Utolértem és megkérdeztem:

- Mit csinálsz?

- He? - Felrezenve, zavartan mosolygott. - Csak úgy... megálltam, nézelődtem egy kissé...

- Jól elrendezett mindent az Úristen, öcsém - mondogatta többször. - Van ég és föld, folyók folynak, gőzhajók úsznak. Az ember hajóra ül, és utazik, ahová kívánja: Rjazanyba vagy Ribinszkbe, Permbe, s egészen Asztrahanyig! Voltam én Rjazanyban, tűrhető városka, csak unalmas, unalmasabb, mint Nyizsnyij; ez a mi Nyizsnyijünk pompás és vidám! Asztrahany is unalmasabb. Asztrahanyban főleg sok a kalmük, és ezt én nem szeretem. Nem szeretek semmiféle mordvint, holmi kalmüköt, perzsát, németet és más efféle népeket...

Lassan beszél, szavai óvatosan tapogatózva keresik a hasonló gondolkodású embert, s azt mindig megtalálják Pjotrban, a kőművesben.

- Nem is népek azok, csak amolyan „nélkül” emberek - mondja határozottan és haragosan Pjotr. - Krisztus nélkül születtek, Krisztus nélkül járkák az útjukat...

Grigorij felélénkül, ragyog.

- Így vagy amúgy, de én, testvérek, a tiszta népet, az orosz népet szeretem, annak egyenes vágású a szeme! A zsidókat sem szeretem, és nem is értem, miért kell annyi nép az Istennek? Túl okosan van elrendezve...

A kőműves komoran teszi hozzá:

- Túl okosan, és mintha sok volna a fölösleges!

Oszip hallgatja a beszédüket, és gúnyosan, epésen szól közbe:

- Van, ami fölösleges, például ez a ti beszédetek, ez egészen fölösleges! Eh, ti szektások! Jól el kellene verni mindnyájatokat.

Oszip a maga útját járja, de nem lehet tudni, kinek a véleményét fogadja el, kivel akar vitatkozni. Néha úgy látszik, egykedvűen egyetért mindegyikükkel, minden gondolatukkal; gyakrabban azonban azt látni, hogy mindegyiket utálja, úgy néz rájuk, mint a féleszűekre, és ezt mondja Pjotrnak, Grigorijnak, Jefimuskának:

- Eh, ti disznók, kutyák...

Mosolyognak rajta, nem nagyon jókedvűen és szívesen, de azért mosolyognak.

A gazdánk napi öt kopejkát adott nekem kenyérre; ez nem volt elég, éheztem egy kissé; a munkások látták ezt, és meghívtak, hogy reggelizzem, uzsonázzam velük. Néha pedig a vállalkozók is meghívtak a vendéglőbe teázni. Szívesen elfogadtam, szerettem velük ülni, hallgatni lassú beszédüket, különös történeteiket; gyönyörködtek benne, hogy mennyire ismerem az egyházi könyveket.

- Jól teleetted magad könyvekkel, duzzadtra tömted a bendődet - mondta Oszip, és figyelmesen nézegetett búzavirágszínű szemével; hogy nézésével mit akart kifejezni, azt nehéz lett volna kitalálni: szemgolyója mintha mindig szétfolyt, szétolvadt volna.

- Őrizd meg, gyűjtsél hozzá, megéri; ha pedig felnőttél, állj be szerzetesnek, hogy szavaiddal vigasztald a népet, vagy menj el millionáriusnak...

- Misszionáriusnak - helyesbíti a kőműves, valami oknál fogva sértődött hangon.

- Hogyan? - érdeklődik Oszip.

- Úgy mondják: misszionárius, hiszen tudod! És süket sem vagy...

- No jó, hát misszionárius, menj vitázni az eretnekekkel. Vagy ha magad is eretneknek állsz be, az is hasznos foglalkozás! Akinek esze van, az az eretnekségből is jól megél...

Grigorij zavartan nevet, Pjotr pedig a szakállába döröggi:

- Bizony, a boszorkánymesterek sem élnek rosszul, a különféle istentelenek...

Oszip azonban rögtön tiltakozik:

- A boszorkánymester nem írástudással él, az írástudás nem a boszorkánymesternek való...

És ezt meséli nekem:

- Nos, jól vigyázz, ide figyelj: élt a mi járásunkban egy zsellérféle, Tuskának hívták, ösztövé, haszontalan kis paraszt volt; úgy élt, mint a toll, hol ide, hol oda, amerre éppen a szél fújta, nem volt sem dolgos, sem dologtalan! Hát elment egyszer a nagy semmittevésben zarándokútra, és vagy két esztendeig kódorgott, aztán egyszerre csak új alakban jelent meg: vállig ért a haja, a fején papi süveg, a testén ördögbörből készült rozsdaszínű kámzsa, mindenkire úgy néz, mint a sügér, és csökönyösen követeli: tartsatok bűnbánatot, ti átkozottak! Ugyan, kinek ne volna mit megbánnia, különösen a nőknek? Aztán ment a dolog a maga útján: Tuska jóllakott, Tuska berúgott, Tuska a nőkkel is szerfelett meg volt elégedve... A kőműves haragosan vágott közbe:

- Ugyan, hát azon múlik a dolog, hogy jóllakik és részeg az ember?

- Mi máson múlték?

- A szavakon!

- Nos, a szavaiba nem bújtam bele: szavakból nekem is több van a kelleténél.

- Jól ismerjük mi ezt a Dmitrij Vaszilics Tusnyikovot - mondja megbántva Pjotr, Grigorij pedig némán lehorgasztja fejét, és poharába néz.

- Nem vitatkozom - jelenti ki békülékenyen Oszip -, én csak ennek a mi Makszimicsunknak beszélek arról, hogy hányféle úton-módon jut az ember a falat kenyérhez...

- Némely úton börtönbe is jutnak...

- Jutnak ám! - helyesli Oszip. - Nem mindegyik olyan út, hol az ember paphoz jut, tudnunk kell, hol lesz jó elkanyarodni...

Egy kissé mindig ingerkedik a jámborokkal: a vakolóval meg a kőművessel; lehet, hogy nem szereti őket, de ezt ügyesen titkolja. Általában nem lehet tudni, mi a véleménye az emberekről.

Jefimuskára mintha lágyabban, szívesebben tekintene. A tetőfedő nem vesz részt az Istenről, igazságról, szektákról, az emberi élet keserveiről szóló beszélgetésekben, társainak kedvenc témáiban. Székét oldalt fordítja az asztalnak, hogy a támla ne zavarja a púpját, nyugodtan issza a teáját, egyik poharat a másik után, de hirtelen felfigyel, körülnéz a füstös szobában, hallgatja a hangok összefüggéstelen zsvaját, és gyorsan eltűnik. Ez azt jelenti, hogy bejött a vendéglőbe valaki, akinek Jefimuska tartozik, márpedig hitelezője több mint egy tucat van, és mivelhogy némelyik meg is szokta verni, hát inkább kereket old.

- Haragszanak, a csodabogarak - álmélkodik -, pedig ha volna pénzem, miért ne adnám meg nekik?

- Hajaj, keserű idők... - szól utána Oszip.

Jefimuska néha hosszasan ül, gondolataiba mélyed, nem lát, nem hall semmit; csontos arca ellágyul, barátságos szeme még barátságosabban néz a világba.

- Miről ábrándozol, pajtás? - kérdezik.

- Arra gondolok, hogy ha gazdag lennék, eh... feleségül venném a legigazibb úrinőt, biz' isten, nemeslányt vennék feleségül, például egy ezredes lányát, és szeretném... Istenem! Elevenen égnék el mellette... Mert egyszer, testvérek, egy ezredes nyaralóján végeztem a tetőfedést...

- És annak volt egy özvegy lánya... ezt már hallottuk - vágott szavába Pjotr barátságtalanul.

Jefimuska azonban, tenyerével a térdét dörzsölve, csak hintázik, púpjával szeli a levegőt, és így folytatja:

- Egyszer sétált a kertben, hófehéren, gyönyörűen, én nézem a tetőről, és... mit nekem a napfény, minek a széles világ? Bár inkább galamb lehetnék, hogy a lába elé repüljek! Igazi tejfelbe mártott kék virágszál! Bizony, ilyen úrnővel akár az egész élet éjszaka lehetne!

- És mit zabálnátok? - kérdi ridegen Pjotr, ez azonban nem zavarja Jefimuskát.

- Istenem! - kiáltja. - Alig volna szükségünk valamire... Aztán meg: ő gazdag...

Oszip nevet:

- No és ha eltékozolnád ezeket a dolgokat, te tékozló?

Jefimuska a nőkön kívül semmiről sem beszél, és megbízhatatlan munkás: hol kitűnően, fűgén dolgozik, hol meg sehogyan sem megy neki a munka, fakalapácsa hanyagul ütögeti össze a tetőt, réseket hagy. Mindig faggyú és halzsír szaga árad belőle; de megvan a saját szaga is, egészséges, kellemes illat, frissen gyalult fára emlékeztet.

Az áccsal bármiről érdekesen lehet beszélni; érdekesen, de mégsem nagyon jólesően, mert szavaitól mindig összeszorul a szívem, és nehéz megállapítanom, mikor beszél komolyan, mikor tréfál.

Grigorijjal viszont legjobban Istenről lehet beszélni, szereti ezt a témát, és kitart mellette.

- Grisa - kérdezem -, ugye tudod: vannak emberek, akik nem hisznek Istenben?

Nyugodtan mosolyog:

- Hogyhogy?

- Azt mondják: nincs Isten!

- Vagy úgy! Szóval ez! Ezt tudom.

És mintha egy láthatatlan legyet hessegetne el, így szól:

- Ugye emlékszel, már Dávid király megmondotta: „Így mondá az esztelen az ő szívében: nincs Isten”... ugye, hogy már mikor mondták ezt az esztelenek! Isten nélkül sehogyan sem lehet boldogulni...

Oszip mintha egyetértene vele:

- Vedd el Petruhától az istenét, majd ellátja a bajodat!

Sislin csinos arca megkeményedik; szakállával játszó ujjainak körmére odaszáradt a mész; rejtélyesen mondja:

- Isten benne él mindegyik testben; a lelkiismeret s az egész belső mag Istentől adatott!

- Hát a bűnök?

- A bűn a testtől származik, a sátántól! A bűn kívül van, akár a himlő, ennyi az egész! A legsúlyosabban az vétkezik, aki sokat gondolkozik a bűnről; ne gondolj bűnre, nem fogsz vétkezni! A bűn gondolatát a sátán sugallja, a test gazdája...

A kőműves kételkedik:

- Valami bökkenő mégis van ebben...

- Van bizony! Isten büntelen, az ember pedig az ő képe és hasonlatossága. A kép, a test, az bűnözik; a hasonlatosság azonban nem bűnözhet, mert a hasonlatosság: szellem...

Diadalmasan mosolyog, Pjotr pedig akadékoskodik:

- Azért ez mégsem lehet így...

- Szerinted talán úgy van - kérdi Oszip a kőművestől -, hogy ha nem vétkezel, akkor nincs is mit megbánnod, és ha nem tartasz bűnbánatot, akkor nem is üdvözülhetsz?

- Így már érthetőbb! Ha elfelejtet az ördögöt, nem szereted az Istent, így mondták az öregek...

Sislin nem bírja az italt, már két pohárkától részeg; ilyenkor arca kirózsásodik, szeme mint egy gyermeké, és a hangja dalol:

- Testvéreim, milyen jó is mindez! Hát éldegélünk, dolgozzatunk, jóllakunk, hál' istennek... jaj de jó!

Sírt is, könnye lecsurgott a szakállára, és üveggyöngyként csillogott a szakáll szálai között.

Az, hogy olyan sűrűn dicsérte az életet, és ezek az üveggyöngyök nekem ellenszenvesek voltak - nagyanyó meggyőzőbben, egyszerűbben, nem ilyen tolakodóan dicsérte az életet.

Mindezek a beszélgetések állandó feszültségben tartottak, homályos izgalmat keltettek bennem. Már sok történetet olvastam a parasztokról, és látnom kellett, hogy a könyvbeli paraszt mennyire elüt az eleventől. A könyvekben minden paraszt szerencsétlen; akár jó, akár rossz, mindegyiknek kevesebb a szava és a gondolata, mint az élőknek. A könyvek parasztja kevesebbet beszél Istenről, a szektákról, a templomról - és többet a feletteseiről, a földről, az igazságról, meg az élet nehézségeiről. A nőkről is kevesebbet beszél, nem ilyen durván, hanem jobb szívvel. Az eleven parasztnak a fehérség csak szórakozás, de veszedelmes szórakozás, mert a nővel mindig hamiskodni kell, különben ő kerekedik felül, és összekuszálja az ember életét. A könyvek parasztja vagy rossz, vagy jó, de mindig teljes egészében benne van a könyvben; az élő parasztok viszont se nem jók, se nem rosszak, hanem csodálatosan érdekesek. Bármennyire kiönti is lelkét az ember előtt egy élő paraszt, mindig az az érzésünk

támad, hogy maradt még benne valami, ez a maradék azonban csak az övé, és talán éppen ebben a ki nem mondott, rejtve maradt dologban rejlik a legfontosabb.

Minden könyvparaszt közül legjobban tetszett nekem az *Ácsceh* Pjotrja; kedvem támadt, hogy ezt az elbeszélést felolvassam barátaimnak, hát magammal vittem a könyvet a vásártérre. Gyakran kellett egyik vagy másik munkacsoporttal töltenem az éjszakát; vagy azért, mert nem volt kedvem esőben visszatérni a városba, vagy - gyakrabban - azért, mert napközben elfáradtam, és nem volt erőm hazamenni.

Amikor azt mondtam, hogy itt van nálam egy könyv, amely az ácsokról szól, mindnyájan élénken érdeklődtek iránta, különösen Oszip. Ki is vette kezemből a könyvet, átlapozta, közben hitetlenkedve csóválta szentképszerű fejét.

- Valóban, mintha rólunk írták volna! Hej, ti selmák! Ki írta ezt, egy úriember? No, mindjárt gondoltam. Az urak meg a hivatalnokok mindenre kaphatóak! Ahol az Úristen nem igazodik ki, ott egy hivatalnok fején találja a szöveget; hiszen ebből is élnek...

- Vigyázatlanul beszélsz Istenről, te Oszip - jegyezte meg Pjotr.

- Nem számít! Istennek az, amit én mondok, kevesebb, mint nekem egy hópehely vagy egy esőcsepp a kopasz fejemen. Ne is kételkedjél, mi ketten sehogyan sem érhetünk fel Istenhez...

Hirtelen nyugtalanul sziporkázni kezdett: úgy szórta éles, okos szavait, mint kovakő a szikrákat, és mintegy ollóval nyeste le mindazt, ami ellene szólt. A nap folyamán többször is megkérdezte:

- Olvasunk, Makszimics? Nos, jól van, jól van! Ez kitűnő ötlet.

A munka végeztével az ő munkacsoportjához mentünk vacsorázni, vacsora után pedig megjelent Pjotr a munkatársával, Ardaljonnal, meg Sislin is egy Foma nevű fiatal legénnyel. Abban a fészerben, ahol ez a munkacsoport aludni szokott, lámpát gyújtottak, s én olvasni kezdtem; némán, moccanás nélkül hallgattak, Ardaljon azonban nemsokára haragosan ezt mondta:

- No, nekem elegendő van belőle!

És elment. Elsőnek Grigorij aludt el, csodálkozva, tátott szájjal, utána pedig elaludtak az ácsok is, de Pjotr, Oszip és Foma közelebb húzódtak hozzám, és feszült figyelemmel hallgattak.

Amikor abbahagytam az olvasást, Oszip rögtön eloltotta a lámpát - a csillagokról ítélve már éjfél körül járhattunk.

A sötétben Pjotr megkérdezte:

- Miért írták ezt? Ki ellen?

- Most aludj! - szólt rá Oszip, lehúzza csizmáját.

Foma némán félrehúzódott.

Pjotr követelőzően ismételte meg:

- Azt kérdem: ki ellen írták ezt?

- Ők már tudják! - jelentette ki Oszip, és lefeküdt aludni a dobogóra.

- A mostohák ellen írni teljesen hiábavaló munka: ettől a mostohák nem lesznek jobbak - mondta csökönyösen a kőműves. - Ez ellen a Pjotr ellen szintén hiába írtak: az ő bűne az ő felelőssége! Gyilkosságért Szibériába küldik, és kész! Az ilyen bűn esetében felesleges a könyv... ugye felesleges, hát nem?

Oszip hallgatott. Ekkor a kőműves hozzátette:

- Nincs mivel foglalkozniuk, hát mások dolgaiba ütik az orrukat! Mint asszonynépség a téli estéken. No, ég veletek, aludni kell...

Néhány pillanatra megállt a nyitott ajtó kék négyszögében, és megkérdezte:

- Oszip, te hogy gondolod?

- Tessék? - kérdezte félálomban az ács.

- No jól van, aludj csak...

Sislin ott dőlt az oldalára, ahol éppen ült. Foma mellettem feküdt le az összenyomott szalmára. A külváros álomba merült, messziről mozdonyok sípoltak, vaskerekek súlyosan dübörögtek, ütközők csattantak. A fészerben különféle hangokon horkoltak az emberek. Kellemetlenül éreztem magam: mindenféle beszélgetést vártam, és semmi...

Hirtelen azonban Oszip halkán és tisztán megszólalt:

- Ne higgyetek, ti fiúk, ennek semmit, fiatalok vagytok, sokáig fogtok élni, gyarapítsátok az elméteket! Az eszed kettőnek is elég legyen! Foma, alszol?

- Nem - válaszolt készségesen Foma.

- Jó, jó! Mind a ketten írástudóak vagytok, csak olvassatok, de hitelt semminek se adjatok. Azok mindent kinyomtathatnak, mert kezükben tartják ezt a dolgot!

Lábát lelógatta a dobogóról, kezével a deszka szélére támaszkodott, és felénk hajolva így folytatta:

- A könyv? Hogyan kell azt érteni? A könyv árulkodik az emberekre! Mintha ezt mondaná: látjátok, ilyen az ember, akár ács, akár valami más efféle, de már ez az úriember, ez nem olyan ember! Nem ok nélkül írják a könyvet, hanem valakinek a védelmére...

Foma fojtottan mondotta:

- Az a Pjotr jól tette, hogy megölte a vállalkozót...

- Eh, rosszul tette, embert ölni sosem helyes. Tudom, hogy nem szereted Grigorijt, de vedd el magadtól ezeket a gondolatokat. Mi mindnyájan szegény emberek vagyunk, ma én gazda vagyok, holnap megint munkás...

- Nem rád gondoltam, Oszip bácsi...

- Mindegy...

- Te igazságos vagy.

- Várj csak, azt is megmondom, miért írták ezeket a műveket - vágta el Foma haragos szavát Oszip -, ez nagyon ravasz könyv! Hogy lám, ilyen az úr, ha nincs parasztja, s ilyen a paraszt, ha nincs ura! Lássuk csak: az úrnak is rossz, és a parasztnak sem jó. Az úr elgyengült, elbutult, a paraszt pedig hencegő, részeges, beteg és sértődött lett. No ugye! Hogy azt mondja: a jobbágyságban jobb volt, az úr elbújt a paraszt mögé, a paraszt az úr mögé, és mindketten jóllakottan, nyugodtan forgolódtak... Ezt nem vitatom: igaz, a jobbágyság idején nyugodtabb

volt az élet, a földesúr nem húzott hasznát abból, ha a paraszt elszegényedett; nekik az a jó, ha a paraszt gazdag, de nem okos, ebből van hasznuk. Én tudom, hiszen magam is jobbágysorban éltem majdnem negyven esztendőig, sok minden leolvasható az én bőrömről.

Eszembe jutott: ugyanígy beszélt a földesurakról az a Pjotr kocsis, aki elvágta a nyakát, és nagyon kellemetlennek találtam, hogy Oszip gondolatai megegyeznek annak a gonosz öregembernek a gondolataival.

Oszip megérintette a lábamat, és így folytatta:

- A könyveket és egyéb műveket érteni kell! Ok nélkül senki sem csinál semmit, legfeljebb csak úgy látszik, mintha ok nélkül tenné. A könyveket sem írják ok nélkül, hanem azért, hogy megzavarják az emberek fejét. Minden értelemmel történik, értelmetlenül fejszét sem ragadhat, bocskort sem fonhat az ember...

Hosszasan beszélt, lefeküdt, és újra felugrott, a sötétben és csendben halkán ontotta ügyes szójátékait:

- Azt mondják: az úr idegen a parasztnak. Ez pedig nem igaz. Bennünk is van az úrból, csak éppen legalulról; és persze az úr tanul a könyvekből, mi meg a könnyekből, no meg az úr fenéke fehér: ennyivel többet ér. Hát nem, fiúk, ideje, hogy a világ új módon éljen, az ilyen könyveket el kell dobni, ott kell hagyni! Saját magától kérdezze meg mindenki: ki vagyok? Ember. És az ott kicsoda? Ő is ember. Mármint: talán Isten többet kér tőle egy fityinggel? Ó, nem, Istennek mind a ketten egyformán adózunk...

Végül már hajnalodott, és a pirkadás fénye kioltotta a csillagokat, amikor Oszip így szólt hozzám:

- Láttad, hogy tudok költeni? Mert olyasmiről beszéltem, amiről még csak nem is gondolkodtam soha! Fiúk, ne higgyetek nekem, inkább álmatlanságomban beszéltem, mint komolyan. Az ember fekszik, fekszik, és kigondol valamit a maga szórakozására: „Egyszer volt, hol nem volt, élt egyszer egy varjú, repült erdőn-mezőn, hetedhét határon, élt, amíg meg nem halt, és megbüntette az Urísten: a varjú elfáradt, felfordult, elszáradt!” Van ennek értelme? Nincs ennek semmiféle értelme sem... No de most már aludjunk, nemsokára fel kell kelniünk...

18

Mint annak idején Jakov, a fűtő, most meg Oszip nőtt nagyra a szememben, és eltakarta előlem a többieket. Valami nagyon hasonlóvá tette a fűtőhöz, ugyanakkor azonban eszembe juttatta nagyapámat meg Pjotr Vasziljev biblia magyarázót meg Szmurij szakácsot is, és mivelhogy volt benne valami mindnyájukból, jól megragadt az emlékezetemben, mély nyomot hagyott benne, beleette magát, mint oxid a harang ércébe. Gondolatai észrevehetően kétfélék voltak: napközben, a munkánál, az emberek között, bátor, egyszerű gondolatai tárgyilagosak és érthetőbbek, mint azok, amelyek pihenőidőben, esténként merültek fel benne, amikor a városba ment velem lepényárus komaasszonyához - meg éjszakánként, amikor nem jött álom a szemére. Voltak különleges éjszakai gondolatai, olyan sokoldalúak, mint lámpának a lángja. Jól világít, de vajon melyik az igazi arca: ennek-amannak a gondolatnak melyik oldala forrott inkább a szívéhez, vajon melyik drágább Oszipnak?

Sokkal okosabbnak gondoltam, mint bárkit, akivel valaha találkoztam, olyan hangulatban mászkáltam körülötte, mint Jakov fűtő körül: szerettem volna megismerni, megérteni, ő azonban kicsúszott, kisiklott, megfoghatatlan volt. Miben rejlett az igazsága? Miért hihettem neki?

Emlékszem, ezt mondta nekem:

„Jöjj rá a magad eszétől, hogy hol rejtőzöm, jöjj csak rá!”

Ez bántotta az önérzetemet, de többet is bántott bennem, mint az önérzetet: életfontosságú volt számomra, hogy megértsem az öreget.

Minden érthetlensége ellenére is szilárd volt. Úgy látszott, hogy még száz évig élélhetne, és mindenben változatlan maradna, rendületlenül megőrizné magát a megdöbbenően állhatatlan emberek közepette. A bibliamagyarázó ugyanilyen állandóság érzését keltette bennem, ez azonban nem volt valami kellemes; Oszip állhatatossága másféle: jólesik.

Az emberi állhatatlanság túlságosan szembetűnő; ahogyan szemfényvesztő módjára ugráltak egyik helyzetből a másikba, ezzel elkésérítettek; már belefáradtam, hogy csodálkozzam ezeken a megmagyarázhatatlan ugrándozásokon, ők pedig szép lassan kioltották bennem az emberek iránti élő érdeklődést, megzavarták irántuk való szeretetemet.

Egyszer, július elején, arra a helyre, ahol dolgoztunk, lóhalálában érkezett egy rozoga bérkocsi; a bakon, mérgesen csukladozva, egy nagy szakállú, részeg kocsis ült, feje fedetlen, ajka felhasítva; a kocsiban részegen fetrengett Grigorij Sislin - egy vörös képű, kövér leányzó fogta a karját, ennek fején piros szalagos és üvegmeggyekkel díszített szalmakalap, kezében napernyő, pucér lábán gumi sárcipő volt. Ernyőjével hadonászva, testét riszálva vihogott, és így kiabált:

- Hé, ördögök! Nincs nyitva a vásár, nincs ma vásár, mégis a vásárba cipelnek!

A gyűrött, megtépázott Grigorij kimászott a kocsiból, leült a földre, és könnyek közt magyarázta nekünk, akik néztük:

- Té-té-térden állok, sokat vétkeztem! Gondoltam egyet, és vétkeztem, ugye! Jefimuska mondja: Grisa! Azt mondja: Grisa... Igazán ezt mondja, de bocsássatok meg nekem! Mindnyájan a vendégeim lehettek. Igazán azt mondja: egyszer élünk... másodszor élni úgysem lehet...

A leányzóból kipukkadt a nevetés, topogott, leesett a sárcipője, a kocsis pedig dühösen kiabált:

- Gyerünk már tovább! Gyerünk már, maskarák, a ló nem áll!

A ló, ez az öreg, roskatag gebe egészen tajtékozva úgy állt, mintha földbe gyökerezett volna a lába, s az egész látvány együttvéve kibíratatlanul nevetséges volt. Grigorij munkásai szinte gurultak a nevetéstől, amint főnökükre, annak felcicomázott hölgyére és a felháborodott kocsisra néztek.

Csak Foma nem nevetett, mellettem állt a boltajtóban, s ezt dörmögte:

- Dorbézolt a disznó... pedig otthon felesége van, micsoda szép asszony!

A kocsis egyre sürgette őket, hogy hajtsanak tovább, a leányzó kimászott a kocsiból, felemelte Grigorijt, és a térdére ültetve a férfit, ernyőjével hadonászva rikkantotta:

- Indulás!

Az emberek barátságosan tréfálkozva gazdájuk esetén, irigyelve is őt, hozzáfogtak a munkához Foma hívására; neki nyilván kellemetlen volt, hogy ilyen nevetséges helyzetben látja Grigorijt.

- Még főnöknek hívják az ilyent! - dünnyögte. - Nem egészen egy hónap van hátra a munkánkból, mehetünk falura... De nem bírta ki odáig...

Bosszantott Grigorij esete: a meggyekkel cicomázott leányzó olyan bántóan visszataszító volt mellette.

Gyakran gondoltam rá: miért Grigorij Sislin a gazda és Foma Tucskov a munkás?

A karvalyorrú, fürtös fejű, izmos, fehér legény, a kerek arcú, szürke és okos szemű Foma nem hasonlított a parasztokhoz: jó ruhában járt, jó családból való kereskedőfiúnak is beillett volna. Mogorva ember volt, keveset beszélt, és mindig a munkáról. Tudott írni-olvasni, ő vezette a vállalkozó számadását, ő állította össze a költségvetést, értett hozzá, hogy társait eredményes munkára sarkallja, ő maga azonban kelletlenül dolgozott.

- Minden munkát egy örökkévalóság alatt sem végezhet el az ember - mondta nyugodtan. A könyvekről megvetően nyilatkozott: - Kinyomtatni mindent lehet, kigondolhatom neked, amit csak akarsz, ez mind semmi...

De figyelmesen meghallgatott mindent, és ha valami érdekelte, részletesen és csökönyösen kérdezősködött, mindig a maga gondolatait szőtte, mindent a maga mértékével mért.

Azt mondtam egyszer Fomának, hogy inkább neki kellene vállalkozónak lennie - ő lustán válaszolta:

- Ha egyszerre ezreket lehetne forgatni, no, akkor még csak-csak... De garasokért vesződni az emberekkel, ez annyi volna nekem, mint csöbörből vödörbe. Ó, nem, most egy kicsit körül-nézek a világban, aztán kolostorba megyek, Orankiba. Jóképű és erős vagyok, talán csak megtetszem valamilyen kereskedőasszonynak, valamilyen özvegynek! Előfordul az ilyesmi, az egyik szergacki legény két esztendő alatt megtalálta a szerencsáját, ráadásul szűz lányt vett feleségül, idevalósi városi lányt, ikont cipelt házról házra, akkor szemelte ki magának az a lány...

Komolyan gondolta - sok történetet tudott arról, hogyan jutnak az emberek a kolostorbeli novícius-szolgálat révén könnyű élethez. Elbeszélései nem tetszettek, nem tetszett Foma észjárása sem, de bizonyos voltam benne, hogy kolostorba fog vonulni.

Megnyílt a vásár, és Foma - amit senki sem várt volna - a vendéglőbe állt be pincérnek. Nem mondhatom, hogy társai csodálkoztak ezen, de valamennyien megvetették érte a legényt; ha ünnepnapokon teázni gyűltek össze, nevetve mondták egymásnak:

- Gyerünk a saját kiszolgálónkhoz!

Majd a vendéglőbe lépve, parancsolóan kiabálták:

- Hé, pincér! Te, te bodrosfejű, gyere csak ide!

Odalépett, és fejét felvetve kérdezte:

- Mit parancsolnak?

- Nem ismered meg az ismerőseidet?

- Nincs időm megismerni...

Érezte, hogy társai megvetik, mulatni akarnak rajta, és unottan, várakozó tekintettel nézett rájuk, arca megkövült, de mintha ezt mondta volna:

„No, csak tessék, nevésetek csak, vagy mi...”

- Kell-e borraivaló? - kérdezték; szándékosan sokáig turkáltak erszényükben, és nem adtak egy kopejkát sem.

Megkérdeztem Fomát: miképpen lehet az, hogy szerzetesnek készült, és lakájnak szegődött.

- Nem készültem én szerzetesnek - felelte -, lakájnak pedig nem hosszú időre álltam be...

Négy évvel később Caricinban találkoztam vele, még akkor is pincér volt egy vendéglőben; majd azt olvastam az újságban, hogy Foma Tucskovot betöréses lopás kísérletéért letartóztatták.

Különösen Ardaljon kőműves története képesített el - ő volt Pjotr munkacsoportjának legidősebb és legjobb munkása. Ez a fekete szakállú, jókedvű, negyvenéves parasztember ugyan csak önkéntelenül ezt a kérdést támasztotta az emberben: miért nem ő a gazda, hanem Pjotr? Vodka ritkán ivott, és szinte sohasem annyit, hogy lerészegedjék; a munkához kitűnően értett, szeretett is dolgozni, a téglák úgy repültek a kezében, mintha piros galambok volnának. Hozzá képest a bojtos képű, beteg Pjotr egészen feleslegesnek látszott a munkacsoportban; így is beszélt a munkáról:

- Kőből házat építetek az embereknek, hogy deszkából koporsó jusson magamnak...

Ardaljon vidám vadsággal rakta a téglákat, és így rikkantott:

- Hajrá, neki a munkának, fiúk, Isten dicsőségére!

És elmondta mindenkinek, hogy jövő tavasszal Tomszkba utazik, ott a sógora nagy megrendelést vállalt - templomépítést -, és munkavezetőnek hívja.

- Ezt már elhatároztam. Szeretek templomot építeni! - mondta, és felajánlotta nekem: - Gyere velem! Szibériában, öcsém, nagyon könnyű a sora annak, aki írni tud, ott az írástudás ütőkártya.

Beleegyeztem, és Ardaljon diadalmasan kiáltotta:

- No ugye! Valóság ez, nem tréfa...

Pjotr és Grigorij iránt barátságos gúnnyal viseltetett, mint ahogyan felnőtt bánik a gyermekkel, és ezt mondta Oszipnak:

- Hencegnek, folyton az okosságukat fitogtatják egymás előtt, mintha kártyáznának. Az egyik: hogy ni, tessék, milyen színeim vannak; a másik meg: hogy azt mondja, nekem viszont adum van!

Oszip bizonytalanul jegyezte meg:

- Miért lenne másként? A hencegés emberi dolog, minden leány kidüllesztett mellel jár...

- Folyton csak jaj-jaj, istenem, nagy a baj, közben pedig gyűjtik a pénzt! - csökönyösködött Ardaljon.

- Ugyan, Grisa nem gyűjti...

- Én Pjotrról mondom. Inkább mennék Isten hírével az erdőbe, a pusztába... Eh, unalmas itt nekem, tavasszal Szibériába indulok...

A munkások irigyelték Ardaljont, és így beszéltek:

- Volna csak nekünk is ilyen pártfogónk, mint a te sógorod, mi sem félnénk Szibériába menni...

És egyszer csak Ardaljon eltűnt. Vasárnap eltávozott a munkacsoporttól, és három napig senki sem tudta, hol van.

Aggódva találgattuk:

- Talán leütötte valaki?

- Vagy fürdött és vízbe fúlt?

De odajött Jefimuska, és zavartan közölte:

- Ardaljon mulat!

- Ne hazudj! - kiáltotta hitetlenkedve Pjotr.

- Mulat, leitta magát. Mint mikor egy magtár belseje kigyullad. Állítólag meghalt a kedves felesége...

- De hisz özvegy! Hol van?

Pjotr dühösen indult, hogy megmentse Ardaljont, ez azonban megverte.

Ekkor Oszip, keményen az ajkába harapva, kezét mélyen zsebre dugva kijelentette:

- Odamegyek, megnézem, hogyan történhetett. Jó ember az...

Csatlakoztam.

- Hát ilyen az ember - mondta Oszip útközben -, él, éldegél, minden mintha rendben volna, hirtelen pedig megkótyagosodik, és elcsavarog, amerre lát. Figyeld meg, Makszimics, és tanulj...

Elérkeztünk a „csuda vidám Kunavino falu” egyik olcsó házába, ahol tolvajképű vénasszony fogadott. Oszip összesúgott vele, akkor egy üres kis helyiségbe vezetett minket - olyan sötétség és piszok volt, mint egy istállóban. A fekhelyen elnyúlva aludt egy nagydarab, kövér nőszemély; a vénasszony öklével oldalba taszította, és így szólt:

- Kifelé! Hé, te béka, kifelé!

A nőszemély ijedten felugrott, tenyerével megdörzsölte arcát, és ezt kérdezte:

- Istenem! Ki az? Mi az?

- Detektívek - szólt szigorúan Oszip; a nőszemély feljajdult és eltűnt, ő pedig utánaköpett, és megmagyarázta nekem:

- A detektívektől ezek jobban félnek, mint az ördögtől...

A vénasszony levett a falról egy kis tükröt, majd felemelte a tapéta egy darabját.

- Nézzék meg: ő az?

Oszip átnézett a válaszfal hasadékán.

- Persze hogy ő! Kergesd csak el onnét azt a leányt...

Én is bekukkantottam a résen: egy ugyanolyan szűk kutyaólbán, mint az, amelyikben mi voltunk, a spalettákkal szorosan betámasztott ablak deszkáján bádogmécses égett, mellette állt egy pucér, kancsal tatár lány, s egy inget varrt. Mögötte az ágy két párnájából domborodott ki Ardaljon felpuffedt arca, ott meredezett fekete, összezilált szakála. A tatár lány megrezzent, magára kapta az ingét, elhaladt az ágy mellett, és váratlanul megjelent a mi szobánkban.

Oszip megnézte, és ismét kiköpett:

- Pfuj, te szemérmetlen!

- Te vén számár lenni - felelte amaz nevetve.

Oszip is elnevette magát, és megfenyegette az ujjával.

Átmentünk a tatár lány kutyaóljába, az öreg leült az ágyra, Ardalion lábához, és sokáig sikertelenül ébresztgette, amaz így dünnyögött:

- No jó... várj csak, majd megyünk...

Végül felébredt, vadul pillantott Oszipra meg énrám, majd piros szemét behunyva felnyögött:

- Hát, hát...

- Mit jelentsen ez? - kérdezte Oszip nyugodtan, szemrehányás nélkül, de komoran.

- Kirúgtam a hámból - magyarázta rekedten, krákogva Ardalion.

- Minek?

- Hát csak úgy...

- Nem lesz ez jó...

- Mi van jobb?

Ardalion vette az asztalról a megkezdett vodkáspalackot, és abból kezdett inni, majd Oszipot is megkínálta:

- Akarsz? Harapnivalónak is kell lennie...

Az öreg hörpintett a pálinkából, lenyelte, összeráncolta a homlokát, és figyelmesen rágni kezdett egy falat kenyeret, a kótyagos Ardalion pedig bágyadtan mondta:

- Látod, egy tatár lánnyal álltam össze. Mindennek Jefimuska az oka, ő mesélte, hogy fiatal tatár lány jött, kaszimovi árva, a vásárra indult.

Tört orosz nyelven, vidáman hallatszott a fal mögül:

- Tatár lány jó lesz! Mint fiatal csibe. Kergetni ezt el innen, ez nem apja neked...

- Ő az - dünnyögte Ardalion, és bambán nézte a falat.

- Láttam - mondta Oszip. Ardalion hozzám fordult:

- Látod, milyen vagyok én, öcsém...

Azt vártam, hogy Oszip szemére fogja vetni a dolgot Ardalionnak, tanítani fogja, amaz pedig majd zavartan szánja-bánja, amit tett. De semmi ilyesféle nem történt: egymás mellett ültek, a válluk összeért, és nyugodtan, rövid mondatokkal beszélgettek. Nagyon szomorú volt látnom őket ebben a sötét, piszkos kutyaóljban; a tatár lány mulatságos szavakat mondott a fal résén keresztül, ők azonban nem hallották. Oszip felvett az asztalról egy voblahalat, hozzáverte a csizmájához, majd gondosan kezdte lehúzni a bőrét, közben ezt kérdezte:

- Minden pénzedet elverted?

- Petruhánál van még...

- Jól vigyázz, hátha rendbe jössz? Most kellene abba a Tomszkba utaznod...

- Ugyan eredj, Tomszkba...

- Talán meggondoltad magad?

- Még ha idegenek hívnának...

- Miért?

- Hát mert a nővérem, a sógorom...

- Nos?

- Nem valami vidám dolog, ha rokon a főnök...

- A főnök mindenütt egyforma.

- De mégis...

Olyan barátian, komolyan beszélgettek, hogy a tatár lány sem ingerkedett már velük, bejött a szobába, némán levette a falról ruháját, és eltűnt.

- Fiatal - állapította meg Oszip.

Ardaljon ránézett, és indulat nélkül mondta:

- Mindennek Jefimuska az oka, az az incselkedő. Nőkön kívül semmiről sem tud a világon... Ez a tatár lány jókedvű, folyton bolondozik...

- Vigyázz, nem fogsz kievickélni - figyelmeztette Oszip; megette a voblát, és búcsúzkodni kezdett.

Visszafelé az úton megkérdeztem Osziptól:

- Miért mentél hozzá?

- Hát megnézni. Merthogy ismerős ember. Sok, sok ilyen esetet láttam én már: él, éldegél valaki, és hirtelen mintha börtönből törne ki - ismételte meg azt, amit már korábban is mondott. - A vodkától óvakodni kell!

Néhány pillanat múlva azonban így szólt:

- Nélküle azonban unalmas az élet!

- Vodka nélkül?

- Hát igen. Ha iszik az ember, mintha egy másik világba kerülne...

Ardaljon nem evickélt ki. Néhány nap múlva munkába állt, de nemsokára újra eltűnt, tavasszal pedig a mezítlábasok közt láttam: a jeget hasogatta a téli kikötőben, az uszályok körül. Örültünk a találkozásnak, és bementünk egy vendéglőbe teázni, a tea után pedig így dicsekedett:

- Emlékszel, milyen munkás voltam? Megmondom nyíltan: a magam munkájában ezermester vagyok! Százakat kereshetnék...

- Mégsem kerestél.

- Hát nem kerestem! - kiáltotta büszkén. - Köpök én a munkára!

Heveskedett, a vendéglőben az emberek figyelemmel hallgatták szilaj beszédét.

- Emlékszel, mit mondott a munkáról Petruha, az a csendes tolvaj? Hogy kőházat készítünk az embereknek, magunknak meg deszkakoporsót. Hát ez az: ez a munka!

Azt mondtam:

- Petruha beteg ember, fél a haláltól.

Ardaljon azonban rám förmedt:

- Én is beteg vagyok. Nekem talán a lelkem nincs a helyén!

Ünnepnapokon gyakran mentem le a városból a Millionnaja utcára, ahol a mezítlásosok tanyáztak, és láttam, milyen gyorsan alkalmazkodik Ardalion ezekhez a „martalócokhoz”. Még egy esztendővel azelőtt vidám, komoly ember volt, most veszekedős lett, különös, hányaveti járásra szokott, kötekedően nézett az emberekre, mintha vitatkozni és verekedni hívná ki őket, és egyre hengegett:

- Nézd csak, hogyan fogadnak ezek az emberek, olyan vagyok én itt, mint valami vezér!

Keresményét nem sajnálta, meg-megvendégelte a mezítlásosokat, verekedésnél a gyengébb pártjára állt, és gyakran kiabálta:

- Fiúk, szabálytalanság! Szabályosan kell csinálni!

Így is nevezték el: a Szabályos, s ez nagyon tetszett neki.

Buzgón figyeltem ezeket az embereket, akik sűrűn bezúfolódtak az utca öreg és mocskos kőzsákjába. Csupa olyan ember, aki letöredezett az életről, de úgy rémlett, hogy a gazdáiktól független, jókedvű életet rendeztek be maguknak. Gondtalanságukkal, hetykeségükkel eszembe juttatták nagyapa történeteit: a hajóvontatókról, akikből oly könnyen vált rabló vagy remete. Ha nem volt munkájuk, nem vetették meg azt sem, hogy némi apróságot elcsenjenek az uszályokról és a gőzhajókról, ez azonban nem zavart engem: láttam, hogy az egész élet lopással van teleszöve, mint az ócska köntös szürke szálakkal, ugyanakkor pedig láttam, hogy ezek az emberek néha nagy élvezettel dolgoznak, nem sajnálják az erejüket, minthogyha gyorsjáratú dereglyén szolgálnának, vagy tűzvész, jégzajlás volna. És általában másképpen éltek, mint bárki más, úgy, minthogyha mindig ünnepnap volna.

Oszip azonban, amikor észrevette, hogy Ardalionnal barátkozom, apai módon figyelmeztetett:

- No lám, lelkecském, te keserves tuskó, miért barátkozol olyan nagyon szorosán a Millionnaja utcával? Vigyázz, nehogy bajod essék...

Tőlem telhetően megmagyaráztam neki, hogy nekem tetszenek ezek az emberek: munka nélkül vígan élnek.

- Miként az ég madarai - vágott szavamba elmosolyodva. - Azért ilyenek, mert lusták, értéktelen népség, a munkát csapásnak tekintik!

- De hát mi is az a munka? Azt mondják: becsületes munkával senki sem szerez magának kőházat!

Könnyű volt ezt mondanom, nagyon is gyakran hallottam ezt a szólásmondást, és éreztem, hogy igazság van benne. Oszip azonban megharagudott rám, és így kiáltott:

- Ki mondta ezt? Az ostobák és a lajhárok! Neked pedig, te kutyakölyök, ezt nem kellene meghallanod! Hogyisne! Ezeket a butaságokat az irigyek, az ügyetlenek mondják, neked azonban előbb nőjenek ki a tollaid, aztán huss! A barátkozásodról pedig szólni fogok a gazdának, ha nem veszed rossz néven!

Szólt is. A gazda az ő jelenlétében mondta nekem:

- Te Peskov, hagyd azt a Millionnaját! Ott tolvajok, utcalányok laknak, onnét az út vagy a börtönbe, vagy a kórházba vezet. Hagyd!

Titkolni kezdtem a Millionnaján tett látogatásaimat, csakhamar azonban kénytelen voltam lemondani róluk.

Egyszer éppen Ardaljonnal és Robenok nevű társával ültem egy pajta tetején, az egyik éjjeli menedékhely udvarán; Robenok tréfásan mesélte nekünk, hogyan jutott el gyalog a Don melletti Rosztovból egészen Moszkváig. Utáskatona volt, a György-rend lovagja, és sántított: a török háborúban széttroncsolták a térdét. Az alacsony, zömök embernek szörnyű erő volt a karjában - erejének azonban nem látta hasznát, mert sántasága miatt nem dolgozhatott. Valamilyen betegségtől a feje búbján és az arcán kihullott a szőrzete: feje valósággal egy újszülött csecsemőére emlékeztetett.

Vörös szemét villogtatva mondta:

- Következett Szerpuhov, ott kiskertjében ült egy pópa; atyám, mondom, adjon valamit a török háború hőseinek.

Ardaljon a fejét csóválva mondja:

- No, hazudj csak, hazudj...

- Hogy én hazudok? - kérdi sértődés nélkül Robenok, a barátom pedig oktatón és lustán zsörtölődik:

- Szabálytalan ember vagy! Örnek kellene jelentkezned, a sánták mindig örként szolgálnak, te pedig csak kódorogsz a világban, és egyre hazudozol...

- De hiszen én... csak a nevetség kedvéért, csak mulatságból hazudom...

- Magadon kellene nevetned...

Az udvaron, mely a száraz, napsütéses idő ellenére sötét és piszkos volt, megjelent egy asszonyosság, és holmi rongyot lobogtatva kiabálta:

- Ki veszi meg ezt a szoknyát? Hé, asszonyok!...

A házak réseiből asszonyok bukkantak elő, szoros gyűrűben fogták közre az árust; én rögtön felismertem - Natalja volt, a mosónő! Leugrottam a háztetőről, ő azonban, miután az első ígért árért odaadta a szoknyát, már csendben távozott is az udvarról.

- Jó napot! - üdvözöltem örömmel, amikor a kapun kívül utolértem.

- És más mondanivalód nincs? - kérdezte rám sandítva, de hirtelen megállt, és indulattal kiáltotta: - Uram, irgalmazz! Mit keresel te itt?

Ijedt felkiáltása meghatott, és meg is zavart: tudtam, hogy énmiattam ijedt meg - okos arcán olyan világosan megmutatkozott a félelem és a csodálkozás. Nagy hirtelenében elmagyaráztam neki, hogy én nem ebben az utcában lakom, csak néha jövök ide körülnézni.

- Körülnézni?! - kiáltotta gúnyosan és haragosan. - Mit jelent ez, hová nézel? A járókelők zsebébe vagy az asszonyok blúzába?

Arca elnyúlt volt, szeme alatt sűrű árnyék feküdt, ajka fáradtan lebiggyedt.

Megállt egy vendéglő ajtajában, és így szólt:

- Gyerünk, megitatlak teával! Az öltözőked tiszta, nem olyan, mint az ittenieké, valahogy mégsem hiszek én neked...

A vendéglőben azonban mintha már hitt volna nekem, s miközben teát töltött, unalmasan beszélni kezdett arról, hogy csak egy órával ezelőtt ébredt fel, és még nem evett, nem ivott semmit.

- Tegnap pedig tökrészen feküdtem le, már nem is tudom: hol ittam és kivel?

Sajnáltam, zavarban is voltam, és szerettem volna megkérdezni: hova lett a lánya? Kiiitta a pálinkáját és forró teáját, majd ismert szilaj, szabad modorában - mint ennek az utcának az asszonyai - kezdett beszélni; de amikor a lányáról kérdeztem, egyszeriben kijózanodott, és így rikoltott:

- Minek azt neked tudni? Nem, kedveském, az én lányomat nem kaphatod meg, de nem ám!

Újra ivott, és elmesélte:

- A lányomnak nincs hozzám semmi köze. Mi vagyok én? Mosónő. Miféle anyja lehetek én neki? Tanult, művelt lány az. Úgy bizony, öcsém! El is ment tőlem egy gazdag barátnőjéhez, bizonyára tanítónőnek...

Némi hallgatás után halkán megkérdezte:

- Nocsak! A mosónő nincs ínyedre? Hát egy „sétáló” nőszemély, az kellene?

Hogy ő is „sétáló”, azt persze rögtön észrevettem: másféle nő nem is jár ebben az utcában. Amikor azonban ezt ő maga mondta, úgy elszégyelltem magam, és úgy megsajnáltam őt, hogy a könnyem is kicsordult, mintha megperzselt volna a beismerésével - ő, aki nemrég még olyan büszke, olyan független és okos volt!

- Eh, te - mondta, rám nézett és felsóhajtott. - Eredj innét! Kérlek is, meg tanácsolom: ne gyere ide, mert elpusztulsz!

Majd csendesen és mintegy magában, összefüggéstelenül beszélni kezdett, az asztalra hajolt, és valamit rajzolt ujjával a tálcára:

- De mit számít neked az én kérésem és tanácsom? Ha még a tulajdon lányom sem hallgatott rám. Rákiáltok: „Nem hagyhatod itt az édesanyádat, hogy képzeled?” Ő pedig azt mondja: „Felkötöm magam.” Kazanyba utazott, a bábaságot akarja kitanulni. No, jól van... Jól van... Hát én? Én már csak így... Hová forduljak támogatásért?... Hát... a járókelőkhöz...

Elhallgatott, sokáig gondolkozott valamiről, hangtalanul mozgatta ajkát, és szemlátomást megfeledkezett rólam. Ajkának szeglete lebiggyedt, szája sarló alakúra görbült, és kínos látvány volt, hogyan rándul meg ajkán a bőr, némán is hogyan beszélnek valamiről ezek a reszkető ráncok. Arca gyermekivé és sértődötté vált. Kendője alól kikandikált egy hajfürtje, és kis füle mögé csavarodva simult az arcára. A csészében még volt kihűlt tea, oda csöpögtek a könnyei; ezt észrevette, félretolta a csészéjét, és szorosan behunyta a szemét, még két könnycseppet sajtolva ki belőle, majd arcát letörülte zsebkendőjével.

Nem volt tovább türelmem, hogy vele üljek, hát csendben felálltam.

- Ég áldja!

- He? Eredj, eredj a fenébe! - és elhessegetett, rám se nézve, bizonyára már nem is tudta, hogy ki ül vele.

Visszamentem az udvarra, Ardalionhoz: úgy volt, hogy együtt megyünk rákászni, én pedig szerettem volna erről a nőről beszélni neki. De sem őt, sem Robenokot nem találtam a tetőn.

Amíg a zezugos udvarban kerestem őket, az utcán zaj támadt: egy errefelé megszokott botrány.

Kiléptem a kapun, és rögtön beleütköztem Nataljába: a zokogástól fuldokolva, összevert arcát fejkendőjével törülve, másik kezével szétzilált haját igazítva, vaktában ment a járdán, mögötte lépdelt Ardalion és Robenok; Robenok így szólt:

- Még egyet adj neki, még egyet!

Ardaljon a nő után ugrott, ütésre emelte az öklét; a nő feléje fordult - ijesztő arcában szeme gyűlölelettől égett.

- Tessék, üss! - kiáltotta.

Belecsimpaszkodtam Ardaljon karjába, ő csodálkozva pillantott reám.

- Mit akarsz?

- Ne nyúlj hozzá! - Alig bírtam kimondani.

Nagyot kacagott

- Tán a szeretőd? Nézzétek a Natasát, felfalta a kamaszát!

Robenok is vihogott, az oldalát csapkodta, és sokáig sütögettek engem ebben az izzó mocsokban. Szörnyű volt! Amíg azonban velem voltak elfoglalva, Natalja elment, én pedig végül is már nem bírtam tovább, fejfel ugrottam Robenok melléne, feldöntöttem és elszaladtam.

Attól a naptól kezdve sokáig nem látogattam el a Millionnájára, de még egyszer láttam Ardaljont: a kompon találkoztunk.

- Hát te hova tűntél? - kérdezte örvendezve.

Amikor elmondtam neki, hogy undorodom visszaemlékezni, miképpen ütötte meg Natalját, és milyen mocskosan sértegetett engem, Ardaljon kedélyesen elnevette magát.

- Ugyan, hát komolyan gondoltuk? Csak tréfából szapultunk! Az a nőszemély pedig... hát hogyne verjük, amikor afféle „sétáló”? Még a feleségeket is verni szokás, az effélét pedig igazán nem sajnálja senki! Elvégre mindez csak szórakozás! Én aztán csak megértem, hogy tanítani nem lehet ököllel!

- Mire is tanítanád őt? Mennyivel vagy te jobb?

Átölelte a vállamat, alaposan megrázott, és gúnyosan így szólt:

- Éppen abban van a mi gyalázatosságunk, hogy egyikünk sem jobb a másiknál... Én, öcsém, mindent megértek, kívülről is, belülről is, mindent! Nem vagyok falusi...

Egy kissé pityókos volt és jókedvű; azzal a nyájas sajnálattal nézett rám, ahogyan a jó tanító szokta nézni az értelmetlen tanítványt...

Néha találkoztam Pavel Ogyincovval; még hetykébb lett, piperkőc módra öltözködött, lóhátról beszélt velem, és sűrűn a szememre vetette:

- Miféle munkát vállaltál, tönkremégy! Hiszen azok a parasztok...

Majd szomorúan elújságolta a műhely életének eseményeit.

- Zsiharjov most is abba a tehénbe van belegabalyodva; Szitanov láthatóan bankodik: a szokottnál többet iszik. Gogolevet pedig felfalták a farkasok; karácsonyra hazautazott, és ott részegségében felfalták a farkasok!

Ekkor jóízű kacagásba tört ki, majd pedig gúnyosan hozzáköltötte:

- Megették, és mindegyik részeg lett! Jókedvük támadt, hátsó lábukon járták az erdőt, mint a tudós kutyák, üvöltöztek, és másnapra mindegyik megdőglött!

Hallgattam, és én is nevettem, de éreztem, hogy a műhely és mindaz, amit ott átéltem, már messze van tőlem. Ez egy kissé elszomorított.

Télen a vásártéren úgyszólván nem akadt munka; otthon, mint korábban is, számos apró feladat hárult rám; ezek elfoglalták egész napomat, estéim azonban szabadok maradtak, megint fennhangon olvastam a háziaknak a *Nyiva* és a *Moszkovszkij Lisztok* regényeit, amelyeket nem szerettem - éjszakánként viszont jó könyveket olvastam, és megpróbáltam verset írni.

Egyszer, amikor az asszonyok vecsernyére mentek, a ház ura pedig gyengélkedése folytán otthon maradt, megkérdezte tőlem:

- Viktor azon nevet, hogy te, Peskov, állítólag verseket írsz. Igaz ez? Akkor hát olvasd fel!

Kínos lett volna nemet mondanom, hát felolvastam néhány versemet; láthatóan nem nyerték meg tetszését, de mégis így szólt:

- Csináld, csak csináld! Talán Puskin lesz belőled; olvastad Puskit:

Mi ez itt, manótemetés?
Vagy boszorkányesküvő?

Az ő korában még hittek a házimanókban, no persze ő maga nyilván nem hitt, csak tréfálkozott! - Úgy bizony, öcsém - mondta elnyújtva, tűnődve -, neked tanulnod kellene, de elkéstél vele! Tudja az ördög, milyen életed lesz... Ezt a füzetedet gondosan rejtse el, mert a nők beléd kötnek és kinevetnek... A fehérség, öcsém, szereti az ilyesmit: fájdalmat okozni az ember szívének...

Egy idő óta a ház ura csendes és tűnődő lett, folyton óvakodva pillantgatott maga körül, megijedt, ha a csengő szólt; olykor hirtelen megdühödött holmi semmiségektől, mindenkivel kiabált, és megszökött hazulról, majd késő éjszaka tért vissza, részegen... Érezhető volt, hogy életében történt valami, amit rajta kívül senki sem tud, ami feldúlta a szívét, s most bizonytalanul, kelletlenül élt, csak éppen hogy megszokásból.

Ünnepnapokon ebéd-től kilenc óráig elmentem sétálni, este pedig a Gödör utca egyik vendéglőjében ültem; a kövér és folyton verítékező vendéglős szörnyen szerette az éneklést, majdnem valamennyi templomi kórus énekesei tudták ezt róla, és nála tartották összejöveteleiket; éneklésükért vodkával, sörrel, teával vendégelte meg őket. Az énekesek - részeges és érdektelen népség - kedvetlenül, csak éppen a kínálásért énekeltek, és majdnem mindig templomi énekeket, s mivelhogy az ájtatos lelkű részek úgy vélték, hogy vendéglőben nincs helye a templomi éneknek, a gazda a szobájába invitálta őket, én pedig csak az ajtón keresztül hallhattam az énekszót. Néha azonban falusiak, parasztok, mesteremberek énekeltek a vendéglőben - maga a vendéglős kutatta fel a városban az énekeseket, vásárosnapokon az odaérkező parasztnál érdeklődött felőlük, és meghívta őket magához.

Az énekes mindig a söntésasztal melletti széken, a vodkás hordócska tövében ült - feje a hordócska feneke előtt úgy rajzolódott ki, mint egy kerek keretben.

Valamennyiük között a legjobban - és mindig különösen szép dalokat - énekelt egy cingár kis tímárlegény, a gubancos, vörös hajú, összetört, elnyűtt Klescsov: orra úgy fénylett, mint egy hulláé, apró, álmos szeme mozdulatlanul nézett a világba.

Néha behunyta, tarkójával nekitámaszkodott a hordócska fenekének, és mellét kidüllesztve, halk, de diadalmas tenor hangon, hadarva zendített rá:

Hajh, leszállt a köd a rónaságra,
Eltakarta már a messzi utakat...

Itt felállt, és csípőjével az állványnak dőlve, hátrahajolva, szíve mélyéből feltörő hangon, arcát a mennyezet felé fordítva folytatta:

Hajh, én hová, hová mehetnék?

A széles útra, jaj, hol is lelhetnék?

Hangja gyenge volt, de fáradhatatlan; ezüsthúrként szötte át a vendéglő tompa, homályos zaját, a szomorú szöveg, a sóhajok és jajkiáltások úrrá lettek mindenkin; még a részek is bámulatosan elkomolyodtak, szótlanul nézték maguk előtt az asztalt, nekem pedig sajgott a szívem, annyira csordulásig töltötte az a hatalmas érzés, melyet mindig felébreszt az emberben a jó zene, amint csodálatos módon eljut a lélek mélységéig.

A vendéglőben olyan csend támadt, mint a templomban, az énekes pedig egy jó papra emlékeztetett. Nem szónokol, hanem valóban egész lelkével, becsületesen imádkozik az egész emberi nemért, becsületesen, fennhangon gondolkozik a szerencsétlen emberi élet minden keservéről. Mindenfelől szakállas emberek nézik, a durva arcok tűnődve pislognak gyermeki szemükkel; olykor valaki felsóhajt, s ez jól aláfesti az ének diadalmas erejét. Az ilyenfajta pillanatokban ott mindig úgy éreztem, hogy az emberek mind hamis, kiagyalt életet élnek, az igazi emberi élet pedig itt van, ez az!

Ül a sarokban Liszuha, a kövér képű kofa, ez a visszataszító nőszemély, aki oly szemérmetlenül szokott dorbézolni; fejét behúzza hájas vállába, és sír, könnyeivel némán mossa tisztára kihívó szemét. Tőle nem messze borult az asztalra Mitropolszkij, a komor, mély hangú énekes, ez a kiugrott diakónusra emlékeztető, torzonborz parasztleány - részeg arcában óriási szempár ül -, belebámul az előtte álló pálinkáspohárba, felemeli a szájához, és óvatosan, nesztelenül visszaállítja az asztalra: valamilyen oknál fogva képtelen lehajtani.

S a vendéglőben mindenki kővé dermedt, minthogyha valami régen elfelejtett dolgot hallana, amely oly kedves volt neki, közel állt a szívéhez.

Amikor Klescsov a dal végeztével szerényen visszaül székére, a vendéglős egy pohár vodkát nyújt neki, és elégedett mosollyal mondja:

- Hát persze hogy kitűnő! Bár nem is annyira énekelsz, inkább csak mesélsz, de azért meg kell hagyni: művész vagy! Senki sem mondaná másképp...

Klescsov kényelmesen kiissza vodkáját, óvatosan köhéccsel, és halkán szól:

- Énekelni mindenki tud, ha van hangja, de megmutatni, milyen a dalban a lélek: ez csak nekem adatott meg!

- No, azért hencegni nem kell!

- Az nem henceg, akinek nincs mivel - mondja ugyanolyan halkán, de még konokabban az énekes.

- Elbizakodott vagy, Klescsov! - kiáltja bosszúsan a vendéglős.

- Csak abban bizakodom, ami a lelkemtől telik...

A sarokban felüvölt a komor basszusénekes:

- Mit értetek ti ennek a förtelmes angyalnak az énekéből, ti férgek, ti penészberek?

Soha senkivel sem ért egyet, mindenkivel vitatkozik, mindenkit kipellengérez, és alig múlik el ünnepnap, hogy ezért kegyetlenül el ne páholnák az énekesek meg mindazok, akik akarják, akik képesek rá.

A vendéglős szereti Klescsov énekeit, de ki nem állhatja magát az énekest; mindenki előtt panaszkodik, és láthatóan alkalmat keres, hogy megalázza, kinevesse a tímárlegényt; tudják ezt a vendéglő törzsvendégei, és tudja maga Klescsov is.

- Jó énekes, de hencegő, hát ráncba kell szedni - mondja, és több vendég helyesel.

- Ez igaz, elbizakodott fickó!

- Mitől ilyen elbizakodott? Hangját az Istentől kapta, nem ő maga szerezte! És nem is olyan nagy a hangja - erőseti csökönyösen a vendéglős.

Az egyetértő közönség csak kontráz neki:

- Igaz, nem a hang teszi nála, inkább a gyakorlat...

Amikor egyszer az énekes lehiggadt és elment, a vendéglős Liszuhát kezdte rábeszélni:

- Látod, Marja Jevdokimovna, neked cicáznod kellene ezzel a Klescsovval, megkótyagosíthatnád egy kicsit, he? Mi az neked?

- Hiszen ha fiatalabb volnék... - szólt mosolyogva a kofa.

A vendéglős harsányan, hevesen kiáltotta:

- Ugyan, mihez értenek a fiatalok? Hát fogj hozzá! Láttad volna, hogy illegett körülötted! Bánatba kellene hajszolni, akkor zendítene csak rá igazán, mi? Ne hagyd el magad, Jevdokimovna, meghálálom, jó?

De amaz nem vállalta. A nagydarab, tagbaszakadt nőszemély lesütötte a szemét, és ujjával mellkendőjének rojtjait babrálva, egyhangúan, lomhán mondta:

- Ehhez fiatal nőre van szükség. Ha fiatalabb volnék... no, nem haboznám...

A vendéglős majdnem mindig igyekezett leitatni Klescsovot, emez azonban, miután két-három dalát elénekelt, és mindegyik után felhajtott egy pohárral, torkát gondosan bebugyolálta kötött sáljába, sapkáját erősen torzonborz fejébe húzta, és elment.

A vendéglős gyakran vetélytársakat szerzett Klescsovnak; ilyenkor a tímárlegény eldalolta énekét, ő pedig megdicsérte, és izgatottan mondta:

- Egyébként még egy énekesünk érkezett! Most aztán tessék, mutassa meg, mit tud!

Az énekes néha jó hangról tett tanúságot, de nem emlékszem olyan esetre, hogy Klescsov vetélytársai közül bármelyik is olyan egyszerűen, szívhez szólóan énekelt volna, mint ahogyan ez a szerény külsejű kis tímárlegény...

- Hát igen - szólt némi sajnálkozással a vendéglős -, ez persze szép volt! Amott fő a hang, de itt lélek van...

A közönség nevetett:

- Már látni, hogy a tímárt nem lehet legyőzni!

Klescsov pedig gubancos, rőt szemöldöke alól nézegetve őket, nyugodtan és meglehetősen tisztelettel szólt a vendéglőshöz:

- Hiába próbálkozik. Ellenem nem találhat énekest, mivelhogy az én tehetségem Istentől van...

- Mindnyájan Istentől vagyunk!

- Ön tönkremehet a borán, mégsem fog találni...

A vendéglős elvörösödött, és ezt dörögte:

- Ki tudja, ki tudja?

Klescsov pedig csökönyösen bizonygatta neki:

- Még egyszer mondom önnek, hogy az éneklés nem olyan, mint például a kakasviadal...

- Azt tudom! Minek csökönyösködjöl?

- Nem csökönyösködöm, csak bebizonyítom: az ének, ha szórakozás, akkor a sától ered.

- Elég volt! Inkább énekelj még...

- Én mindig tudok énekelni, akár álmomban is - állt rá Klescsov, óvatosan köhécselt, és rázendített.

És minden mellékes, a szavak és szándékok minden szennye, az egész múlt, a vendéglői környezet, csodálatos módon füstként foszlott szerte; mindenki felett mintha egy másik, egy szeretettel és szomorúsággal teli, ábrándos, tiszta élet áradata lebegett volna.

Irigyeltem ezt az embert, görcsösen irigyeltem tehetségét, az emberek feletti hatalmát - hiszen ezt a hatalmat oly pompásan gyakorolta! Meg akartam ismerkedni a tímárlegénnyel, beszélni akartam vele valamiről hosszan, de nem mertem odamenni hozzá - Klescsov mindenkire olyan különösen nézett fehéres szemével, mintha senkit sem látott volna maga előtt. És volt benne valami, ami kellemetlenül érintett, ami megakadályozta, hogy megszeressem: pedig szerettem volna ezt az embert nemcsak akkor szeretni, amikor énekel. Kellemetlen volt látnom, amikor aggastyán módjára fejébe nyomta sapkáját, s mintegy tüntetőleg csavarta nyaka köré piros kötött sálját, amelyről ezt mondta:

- A kedveském kötötte nekem, egy leányka...

Amikor nem énekelt, akkor nagyképűen felfuvalkodott, ujjával megdörzsölte összefagyott, elhalt orrát, a kérdésekre pedig kelletlenül, egy-egy kurta szóval felelt. Egyszer odaültem hozzája, és megkérdeztem valamiről; rám se pillantva így szólt:

- Eredj innét, legényke!

Sokkal jobban megnyerte tetszésemet a mély hangú Mitropolszkij; amikor megjelent a vendéglőben, a súlyos terhet cipelő ember járásával ballagott a sarokba, egy rúgással helyrelökte a széket, majd leült, szélesen rákönyökölve az asztalra, s tenyerébe hajtotta torzonborz, nagy fejét. Szótlanul lehörpintett két-három pohárkával, harsogva krárogott, mindenki felrezzent és feléje fordult, ő pedig állát tenyerébe támasztva kihívóan nézett az emberekre; fésületlen sörénye úgy hullott duzzadt, szürkés arcára, mint egy vadócnak.

- Mit néznek rajtam? Mit látnak? - kérdezte hirtelen kitörő szavakkal.

Néha ezt felelték neki:

- Szörnyeteget látunk!

Voltak esték, amikor szótlanul ivott, és ugyancsak szótlanul távozott, súlyosan csoszogva, néhányszor azonban hallottam, hogyan pellengérezte ki az embereket, a prófétát utánozva:

- Istennek megvesztegethetetlen szolgája vagyok én, és mindőtöket pellengérre állítalak, akár Ézsaiás! Jaj neked, Ariel városa, ahol szajhák és csalók és mindenféle gyalázatos ocsmányok lakoznak aljas tévelygéseik sarában! Jaj nektek, ti, e földnek hajószárnyai, mivelhogy rondasággal teli emberférgeseket hordoztok a világmindenség útjain; rólatok beszélek, ti iszákosok,

falánkok, e világnak hulladéka, nincs számotok, ti átkozottak, s a föld nem fogad be ölébe benneteket!

Hangja úgy dörgött, hogy még az ablaküvegek is csörömpöltek - ez nagyon tetszett a hallgatóságának, és dicsérték a prófétát:

- Jól fújja a bozontos kuvasz!

Ővele könnyű volt megismerkedni: csak meg kellett kínálni valamivel; rendelt egy kancsó vodkát meg egy adag paprikás marhamájat, ez volt kedvenc eledele, mert marta a száját és a beleit. Amikor megkértem, mondja el, milyen könyveket kell olvasnia az embernek, vadul nekem szegezte a kérdést:

- Minek olvasni?

De zavarom meglágyította, és így dörögte:

- A Prédikátor könyvét olvastad?

- Igen.

- Olvasd a Prédikátor könyvét! Azonkívül semmit. Abban megvan a világ minden bölcsesége, csak a sokszoros birkák nem értik meg... tehát senki sem érti... Te miféle vagy, tudsz énekelni?

- Nem.

- Miért nem? Énekelni kell. Ez a legbutább foglalkozás.

A szomszéd asztaltól megkérdezték:

- De hiszen te is énekelsz, nem?

- Igen, én ingyenélő vagyok! Tessék?

- Semmi.

- Ez nem újság. Mindenki tudja, hogy semmi sincs a fejedben. És soha semmi sem lesz. Ámen!

Ilyen hangnemben beszélt a többiekkel, és persze velem is; bár miután kétszer-háromszor megkínáltam, hozzám már lágyabb volt, sőt egyszer némi csodálkozással így szólt:

- Nézlek, és nem értem: kiféle, miféle vagy te, és miért vagy? Különben... vigyen el az ördög!

Klescsovval érthetetlen módon viselkedett: látható gyönyörűséggel hallgatta énekeit, néha még nyájas mosollyal is, de nem ismerkedett meg vele, és durván, megvetően mondta róla:

- Fatuskó! Tud lélegzetet venni, érti is, miről énekel, és mégis számár!

- Miért?

- Ilyen a természete.

Szerettem volna olyankor beszélni vele, amikor józan, de józan állapotában csak bömbölt, és elborult, elkínzott tekintettel nézett az emberre. Valakitől megtudtam, hogy ez az örökké részeg ember a kazanyi főiskolán tanult, érsek is lehetett volna belőle - nem akartam elhinni. Egyszer azonban, amikor magamról meséltem neki, megemlítettem Chrysanth püspök nevét; a basszusénekes megrázta a fejét, és így szólt:

- Chrysanth? Ismerem. Tanítóm és jóakaróm. Kazanyban, a főiskolán, emlékszem! Chrysanth annyit jelent, mint aranyvirág, amint helyesen állapítja meg Pamva Berinda. Igen, aranyvirág volt ez a Chrysanth!

- És ki az a Pamva Berinda? - kérdeztem; Mitropolszkij azonban kurtán felelte:

- Semmi közöd hozzá.

Otthon ezt írtam füzetembe: „Feltétlenül elolvasni Pamva Berindát” - úgy éreztem, hogy éppen ennél a Berindánál fogok feleletet találni a sok nyugtalanító kérdésre.

Az énekes szívesen használt mindenféle, előttem ismeretlen nevet, különös szókapcsolatot; ez nagyon bosszantott.

- Az élet nem Anyiszja - mondta.

Megkérdeztem:

- Ki az az Anyiszja?

- Egy hasznos nőszemély - felelte, és mulatott a csodálkozásomon.

Ilyen beszéde, meg az a körülmény, hogy főiskolán tanult, azt a gondolatot keltette bennem, hogy sokat tud, és rendkívül bántott, amikor semmiről sem akart velem beszélni - ha pedig beszélt, akkor érthetetlenül. Vagy talán én nem tudtam, hogyan kell kérdezni?

Mégis hagyott valamit a lelkemben: tetszett nekem Ézsaiás prófétát utánzó leleplezéseinek részeg vakmerősége.

- Ó, ti földnek mocska és büdössége! - üvöltötte. - Nálatok a gazok élnek dicsőségben, a jókat pedig üldözik; eljő a rettentő nap, és banni fogjátok bűneiteket, de már késő lesz, késő!

E bömbölés hallatán eszembe jutott Ezmárjő, a könnyen és fájdalmasan tönkrement Natalja mosónő, Margot királyné a szennyes pletykák felhőjében - már volt mire visszaemlékezni...

Rövid ismeretségünk furcsán végződött.

Tavasszal a szántóföldön, a katonai tábor közelében találkoztam vele, úgy lépdelt, mint egy teve, magányosan, puffedten, a fejét ingatta.

- Sétálsz? - kérdezte rekedt hangon. - Menjünk együtt. Én is sétálok. Öcsém, én beteg vagyok, bizony...

Néhány lépést szótlánul mentünk, és hirtelen egy sátor helyén visszamaradt gödörben megpillantottunk egy embert: a gödör fenekén ült, oldalt dőlt, vállával a földhányás falának támaszkodott, egyik oldalán kabátja a füle fölé húzódott, mint hogyha le akarta volna venni, de képtelen lett volna rá.

- Részeg - állapította meg az énekes, és megállt.

Annak az embernek azonban a keze ügyében, a zsenge fűvön jókora revolver hevert, nem messze tőle feküdt a sapkája, e mellett pedig egy majdnem teli vodkásüveg - üres szájára ráborultak a zöld fűszálak. Az ember arca szégyenlősen a kabátja alá rejtőzött.

Néhány pillanatig szótlánul álltunk, majd Mitropolszkij szélesre terpesztette lábát, és így szólt:

- Agyonlőtte magát.

Én már tudtam, hogy ez az ember nem részeg, hanem halott, mégis olyan váratlanul ért, hogy nem akartam elhinni. Emlékszem, sem félelmet, sem szánalmat nem éreztem, amint a kabát alól előbukkanó sima, nagy koponyát és elkékült fülét néztem - nem bírtam elhinni, hogy valaki ilyen derűs tavaszi napon megölheti magát.

A basszusénekes erősen megdörzsölte tenyerével borotvátlan képét, mintha fáznék, és rekedten így szólt:

- Idős ember. Otthagytá a felesége. Vagy idegen pénzhez nyúlt...

Elküldött a városba rendőrért, ő maga pedig leült a gödör szélére, belelógatta lábát, dideregve húzta össze elnyűtt kabátját. Minekutána egy rendőrrel közöltem az öngyilkosságot, gyorsan visszaszaladtam, addigra azonban a basszusénekes már kiitta a halott ember vodkáját, s az üres palackkal hadonászva fogadott.

- Ettől pusztult el! - ordította, és olyan vadul csapta földhöz a palackot, hogy pozdorjává zúzta.

Mögöttem érkezett futva a rendőr, a gödörbe nézett, levette sapkáját, s bizonytalanul keresztet vetve kérdezte az énekestől:

- Te ki vagy?

- Semmi közöd hozzá...

A rendőr gondolt egyet, és most már udvariasabban kérdezte:

- Hogy tehet ilyet; itt fekszik egy halott, és ön részeg?

- Én húsz év óta részeg vagyok! - jelentette ki büszkén az énekes, mellére ütve.

Bizonyos voltam benne, hogy letartóztatják a megivott vodkáért. A városból futva érkeztek emberek, kocsin jött egy szigorú rendőrtiszt, lemászott a gödörbe, és felemelte az öngyilkos kabátját, belenézett az arcába.

- Ki látta meg elsőnek?

- Én - mondta Mitropolszkij.

A rendőrtiszt ránézett, és vészjósló hangon, lassan mondta:

- Á, á, jó napot, tisztelt uram!

Vagy másfél tucat néző sereglett össze; lihegve, izgatottan nézegettek a gödörbe, kerülgették; valaki így kiáltott

- A mi utcánkban lakott, hivatalnok, ismerem!

A basszusénekes ingadozva állt a rendőrtiszt előtt, levette sapkáját, és vitázott vele, tompán, érthetetlenül kiabált mindenféle szavakat; majd a rendőrtiszt mellbe lökte, ő megingott és leült, ekkor a közrendőr kényelmesen előhúzott zsebéből egy zsineget, összekötözte az énekes kezét, melyet az megszokottan, engedelmesen már hátra is tett, a rendőrtiszt pedig dühösen kezdett kiabálni a nézőkkel:

- El innét! Csürhe...

Odafutott még egy idősebb rendőr is, ennek nedves, piros szeme s a fáradtságtól szétnyíló szája volt; fogta annak a zsinegnek a végét, amellyel a basszusénekest megkötözték, és lassan elvezette a városba.

Én is elmentem a mezőről, nyomott hangulatban; emlékezetemben tompa visszhangként csengtek az ostorozó szavak:

„Jaj neked, Ariel városa!”

Szemem előtt pedig a nyomasztó kép: a rendőr kényelmesen húzza elő köpönyege zsebéből zsinegét, a rettentő próféta meg, vörös, szőrös kezét engedelmesen hátrátéve, oly megszokott, ügyes mozdulattal rakja keresztbe csuklóit...

Nemsokára megtudtam, hogy a prófétát kitoloncolták a városból. Majd utána eltűnt Klescsov is, előnyös házasságot kötött, és egy járási székhelyre költözött, ott nyitott tímárműhelyt.

Olyan buzgón dicsérgettem a tímárlegény énekét gazdámnak, hogy egyszer így szólt:

- Oda kell mennem, hogy meghallgassam...

S ott ül az asztalkánál, velem szemben, szemöldökét álmélkodva vonja fel, szeme szélesre tágul.

A vendéglőbe menet kinevetett, s a vendéglőben is az első percekben folyton gúnyolódott rajtam, a közönségen meg a fojtó szagokon. Amikor a tímárlegény rázendített, ő gúnyosan elmosolyodott, és sört kezdett tölteni a poharába, de csak félig töltötte, és megállt:

- Ejha... az ördögbe!

Keze megremegett, a palackot csendben letette, és feszülten figyelni kezdett.

- Hát igen, öcsém - mondta felsóhajtva, amikor Klescsov befejezte az énekét. - Valóban jól énekel... hogy vinné el az ördög! Egészen melegem lett tőle...

A tímárlegény hátravetette fejét, a mennyezetre nézett, és ismét rázendített:

A gazdag faluból visz az út,
A réteken egy kis lányka fut...

- Tud énekelni - dörmögte a gazdám, fejét csóválva és mosolyogva. Klescsov pedig dalolt, mint egy furulya:

Azt feleli hát a szép leány:
Árva vagyok, senki sem néz reám...

- Szép - suttogja a gazdám, és vörösre gyúlt szeme csak úgy pislog -, phú, az ördögbe... nagyon szép!

Ránézek és örülök: a dal zokogó szövege azonban már legyőzte a vendéglő lármáját, egyre erősebben, szebben, szívhezszólóbban zeng:

A mi falunk nem emberi módra él!
Engem, a leányt, a legény nem kísér.
Jaj, szegény vagyok én, csúnya a ruhám,
Persze hogy a legény nem is néz reám...
Özvegyember vett el, hogy cselédje legyenek,
Ily sanyarú sorsot hogyan is tűrhetek?

Gazdám nem szégyelli magát, és sírva fakad: lehajtott fejjel ül, hajlott orrán át szipog, könnyei térdére csöppennek.

A harmadik ének után izgatottan és mintegy összetörve mondta:

- Nem bírok tovább itt ülni, megfulladok, ezek a szagok, az ördögbe... Gyerünk haza!

Az utcán azonban ezt javasolta:

- Gyerünk a fogadóba, Peskov, eszünk valamit, és kész... Nincs kedvem hazamenni!

Alkudozás nélkül szánt fogadott, beleült, és az egész úton hallgatott, a fogadóban azonban egy sarokasztalhoz telepedett, s rögtön beszélni kezdett, suttogva, körülnézve, haragos panasszal:

- Felszakította sebeimet ez a bakkecske... olyan szomorúságba kergetett... Igen, hiszen te olvasol, gondolkozol, hát mondd meg: miféle boszorkányság ez? Él az ember, él, leélt negyven évet, van felesége, vannak gyermekei, és nincs kivel beszélnie. Néha annyira szeretné feltárni a lelkét, annyira beszélne mindenféléről, és nincs kivel! Hogy azzal beszéljen, a feleségével?... Ahhoz el sem jut a szava... Mert hát kicsoda az? Gyermekei vannak... no és a háztartás, az az ő dolga! Idegen ő az én lelkemnek. Az asszony addig barátunk, amíg nincs meg az első gyereke... így szokott lenni. Az enyém pedig egyáltalán... hiszen te magad is látod... se hús, se hal... lélektelen test, hogy vinne el mindnyájukat az ördög! Szomorú ez, öcsém...

Görcsösen kiitta a hideg, keserű sört, egy ideig hallgatott, hosszú haját borzolta, majd újra megszólalt:

- Egyáltalán, öcsém, az emberek: csöcselék! Lám, te ott a parasztokkal szoktál beszélni, hogy így meg úgy... tudom én, nagyon sok a helytelen, az aljasság, úgy bizony, öcsém... Mindenki tolvaj! És azt hiszed, meghallják a szavaidat? Fenét! Bizony, Pjotr, Oszip, mind csaló! Mindent elmondanak nekem, azt is, hogy te miket mondasz rólam, mindent... No, öcsém?

Csodálkozva hallgattam.

- Úgy ám! - mondta mosolyogva a gazdám. - Igazad volt, amikor Perzsiába készültél, ott legalább nem ért meg semmit az ember, idegen a nyelvük! A saját nyelvünkön azonban csakis alávalóságokat hallhatunk!

- Oszip mesélni szokott rólam? - kérdeztem.

- Persze! Miért, te mit gondoltál? Ő beszél a legtöbbet, nagy fecsegő. Ravasz alak az, öcsém... Bizony, Peskov, a szavak nem odajutnak el, ahová kell. Hogy az igazság? Mi az ördögnek kell az? Olyan, mint az őszi hó: sárba esik, és szétolvad. Csak a sár szaporodott. Inkább maradj néma...

Egyik pohár sört a másik után itta ki - de nem szállt a fejébe az ital -, s egyre szaporábban, egyre haragosabban beszélt:

- Azt tartja a közmondás: beszélni ezüst, hallgatni arany. Haj, öcsém, a szomorúság, a szomorúság... Jól énekelte az az ember: „A mi falunk nem emberi módra él.” Árva emberek...

Körülnézett, halkabbra fogta a hangját, és így szólt:

- Tudod... találtam én magamnak... egy szívbeli jó barátot: akadt itt egy asszony, megözevegyült, a férjét Szibériára ítélték pénzhamisítás miatt, itt ül, a börtönben. Megismerkedtem a nővel... pénze nincs egy fillér sem, nos hát, ezért is, tudod... egy kerítőnő hozott össze vele... Szemügyre vettem: milyen kedves teremtség! Tudod, szép és fiatal... egyszerűen káprázatos! Egykettő... majd ezt mondom neki: „Hogy lehet az, mondom, hogy a férjed gazfickó, te magad is becsstelenül élsz, hát miért mennél utána Szibériába?” Mert hát, tudod, utánamegy a száműzetésbe, úgy bizony... Hát ezt mondja nekem az a nő: „Olyannak szeretem őt, mint amilyen, énnekem jó! Talán éppen énmiattam követte el a bűnt? Én pedig önnel vétkezem, őérte, mert pénz kell neki: nemesember, és hozzászokott a kényelmes élethez. Ha egyedül volnék, mondja, akkor tisztességesen élnék. Ön szintén jó ember, mondja, és nagyon tetszik

nekem, csak ne beszéljen velem erről a dologról...” Az ördögbe!... Odaadtam neki mindazt, ami nálam volt: nyolcvan rubelt és még valamit, majd ezt mondtam: „Bocsásson meg, mondom, többé nem lehetek önnel, nem tehetem!” El is mentem, és... tessék...

Elhallgatott, majd hirtelen megrészegevedve összecsuklott, és ezt dünnyögte:

- Hatszor voltam nála... Te nem tudhatod, mi ez? És talán még hatszor mentem el a lakásához... de bemenni nem bírtam... nem tehettem! Most már elutazott...

Kezét az asztalra tette, és ujjait mozgatva, suttogva mondta:

- Isten ne adja meg, hogy még egyszer találkozzunk... Isten ne adja meg! Mert akkor mehet minden a pokolba! Gyerünk haza... gyerünk!

Elindultunk; tántorgott, és ezt morogta:

- Nohát, öcsém...

Én nem csodálkoztam a történetén: már korábban úgy rémlett nekem, hogy valami szokatlan dolog fog történni vele.

De nagyon lesújtott az, amit az életről mondott, különösen Oszipról.

20

Három nyáron át voltam „munkafelügyelő” a kihalt városban, az üres épületek között, figyeltem, hogyan rombolják le a munkások ősszel az esetlen kőboltokat, tavasszal pedig hogyan építenek ugyanolyanokat.

A gazdám gondosan vigyázott, hogy jól megdolgozzam az öt rubelért. Ha egy boltban új padlót raktak fel, nekem egy arsinnyi mélységben fel kellett ásnom egész területén a földet; a mezítlábasok egy rubelt kaptak ezért a munkáért, én nem kaptam semmit, de amíg ezzel voltam elfoglalva, nem figyelhettem az ácsokat, s azok kisoróholták az ajtók zárait, kilincseit, mindenféle holmit loptak.

Munkások és vállalkozók is minden módon iparkodtak becsapni engem, elloponi valamit - majdnem nyíltan tették, mintha valami unalmas kötelességet teljesítenének, és egyáltalán nem haragudtak, amikor tetten értem őket, csak jámborul csodálkoztak:

- Te úgy iparkodol öt rubelért, mintha húszat kapnál, nézni is nevetséges!

Bebizonyítottam a gazdámnak, hogy amikor egy rubelt nyer a munkámon, mindig tízszer annyit veszít - ő azonban rám kacsintva csak ennyit mondott:

- Jól van, alakoskodjál csak!

Tudtam, a lopások ügyében cinkossággal gyanúsít, ezért megvettem, de nem sértődtem meg; ez már a rendszer: mindenki lop, maga a gazda is szívesen veszi el a másét.

Amikor vásár után végignézte a tatarozásra átvett boltokat, és megpillantott egy ottfelejtett számovárt, edényt, szőnyeget, ollót, vagy néha egy ládát, árudarabot, mosolyogva mondta:

- Állítsd össze a holmik jegyzékét, és hordjál be mindent a raktárba!

A raktárból viszont mindent hazahordott, és velem többször is átjavíttatta a holmik jegyzékét. Én nem szeretem a holmikát, nem fűt a birtoklás vágya, még a könyvek is terhemre vannak. Nem is volt semmim, csak Béranger-nak és Heine verseinek egy kis kötete; szerettem volna

megszerezni Puskind, de a város egyetlen antikváriusa, egy dühös aggastyán, túlságosan sokat kért érte. A sok bútor, szőnyeg, tükör és mindaz, ami a háziak lakásán felhalmozódott, nem tetszett nekem, nehézkes, ügyetlen alakjuk, festék- és lakkszaguk csak bosszantott; általában nem tetszettek nekem a háziak szobái, mert haszontalan, felesleges holmikkal megtöltött ládákra emlékeztettek. Visszataszító volt, hogy a gazdám idegen holmikat cipel haza a raktárból, egyre gyarapítja maga körül a felesleges állományt. Margot királyné szobáiban szintén kevés volt a hely, de ott viszont minden szép volt.

Általában az életet értelmetlennek, ostobának éreztem, túlságosan sok benne a nyilvánvaló butaság. Átépítjük a boltokat, tavasszal pedig a zöldár előnti valamennyit, felduzzasztja a padlódeszkákat, kiforgatja helyükből a külső ajtókat; majd leapad a víz, és rothadásnak indulnak a gerendák. Évtizedeken át évről évre víz önti el a vásárt, rongálja az épületeket, a kövezetét; ezek az évenkénti áradások óriási veszteséget okoznak az embereknek, és mindenki tudja, hogy az árvizek önmaguktól nem fognak megszűnni.

A jégzajlás minden tavasszal uszályokat tép le, tucattjával sodorja el a kisebb hajókat; az emberek jajveszékelnék - és új hajókat építenek, a jégzajlás pedig ezeket is tönkretesz. Micsoda tehetetlenség ez, így egy helyben topogni!

Megkérdezem ebben a dologban Oszipot, ő csodálkozik és nevet.

- Hej, te furcsa gém, lám, mibe nem ütöd a csőrödet! Ugyan mi közöd van neked mindehhez? Tied ez, he?

De mindjárt komolyabban folytatja, bár öregembernél szokatlanul derűs kék szemében nem alszik ki a gúny szikrája:

- Okosan figyelted meg! Tegyük fel, hogy neked semmi hasznod belőle, de azért van értelme! Látod, még valamit figyelj meg...

És kurta, száraz szavakkal mesélni kezd, dobálózik a szójátékokkal, váratlan hasonlatokkal, mindenféle kópésággal:

- Látod: panaszkodnak az emberek, hogy kevés a föld, a Volga pedig tavasszal elmosza a partot, elhordja a földet, lerakja a medrébe, zátonynak; erre aztán mások panaszkodnak: zátonyosodik a Volga! A tavaszi patakok és nyári esőzések árkokat vájnak: megint csak föld kerül a folyóba.

Sajnálkozás nélkül, harag nélkül beszél, és mintha élvezné, mennyire ismeri az életre szórt panaszokat, és jóllehet szavai az én gondolataimat visszhangozzák, mégsem esik jól hallgatnom.

- És figyelj meg még valamit: a tűzvészeket...

Eszembe jut, hogy bizonyára nem volt nyár, amikor a Volgán túl ne égtek volna az erdők; júliusban minden esztendőben piszkos-sárga füst borítja el az eget; a bíborszínű nap sugarait vesztve néz le a földre, mint valami beteg szem.

- Az erdő nem számít - mondta Oszip -, az földesúri és kincstári birtok, a parasztnak nincs erdeje. Ha a városok égnek, az sem nagy dolog: a városban a gazdagok laknak, őket nem kell sajnálni! De nézd a községeket, a falvakat, hány falu leég egy nyáron! Lehet, hogy száz is akad, látod: ez a nagy kár!

Halkan nevet.

- Van birtok és vész, mert nincs elég ész! Így süthetjük ki mi ketten, hogy az ember nem is magára dolgozik, nem is a földért, hanem a tűznek meg a víznek!

- Miért nevensz?

- Hogy miért? Könnyekkel nem lehet tűzvészt oltani, a könnyektől csupán az árvíz duzzad fel. Tudom, hogy ez a jámbor képű öreg a legokosabb valamennyi közül, akivel találkoztam, de vajon mit szeret, és mit gyűlöl?

Erről gondolkodom, ő pedig tovább rakosgatja máglyámra száraz szavait.

- Nézd csak, milyen rosszul gazdálkodnak az emberek az erejükkel, a magukéval és a másokéval is. Ugye a gazdád hogy megdolgoztat téged? És a vodka, az mibe kerül a világnak? Lehetetlen kiszámítani, több ez, mint amit a tudós ész fölé... Ha egy parasztház leég, másikat lehet összetákolni, de amikor egy jobb sorsra érdemes ember hasztalanul elpusztul, ezt nem lehet helyrehozni! Például Ardaljon vagy Grisa: nézd csak, hogy lánggra lobban ez az ember! Buta, de jólelkű fickó ez a Grisa! Füstöl, mint egy szalmacsóva! Úgy rámasztak a vászon-cselédek, mint a férgek az erdőben megölt emberre.

Megkérdezem, indulat nélkül, kíváncsiságból:

- Miért mondd el a gazdának az én gondolataimat? Nyugodtan, sőt szinte nyájasan magyarázza:

- Hát hogy megtudja, milyen ártalmas gondolataid vannak. Kell, hogy tanítson téged; kitől tanulnál, ha nem a gazdától? Én nem rosszindulatból mondom el neki, hanem azért, mert sajnállak. Nem vagy te buta gyerek, de a kobakodat megzavarja az ördög. Lophatsz, én hallgatni fogok; eredj a lányokhoz, azt sem mondom el; és ha részeg leszel, arról is hallgatni fogok! De a vad gondolataidat mindig el fogom mondani a gazdának, ezt jegyezd meg...

- Nem beszélek veled többé!

Elhallgatott, körmével lekaparta tenyeréről a kátrányt, majd barátságos tekintetet vetve reám, így szólt:

- Nem igaz, fogsz beszélni! Ki mással beszélhetnél? Nincs kivel...

A tiszta, ápolt Oszip egyszerre a minden iránt közömbös Jakov fűtőt juttatja eszembe.

Néha Pjotr Vasziljevre, a bibliamagyarázóra emlékeztet, néha Pjottra, a kocsisra, olykor pedig olyasvalakit látok benne, ami nagyapához teszi hasonlatossá - így vagy amúgy, minden öregemberre emlékeztet, akiket valaha láttam. Mindnyájan csodálatosan érdekes öregek, de érzem, hogy velük élnem nem lehet - nyomasztó és utálatos dolog. Mintegy kimarják a lelkeket, okos beszédek rőt rozsdával borítják el szívemet. Jó ember ez az Oszip? Nem. Gonosz? Az sem. Okos, ezt világosan látom. De ez az ész, amíg rugalmasságával elkápráztat, egyúttal el is csüggeszt engem, és végeredményben azt kezdem érezni, hogy mindenképpen az ellenségem.

Lelkemben fekete gondolatok háborognak:

„Minden ember idegen egymásnak, hiába a kedves szavak és mosolygások, igen, a földön minden idegen; mintha senki sem a szeretet erős érzésével volna hozzáfűzve a földhöz. Egyes-egyedül nagyanyó szeret élni, és szeret mindent. Nagyanyó és a csodálatos Margot királyné.”

Néha ezek és az ezekhez hasonló gondolatok sötét felhővé sűrűsödnek, az élet fullasztóvá és nehezzé lett, de hát hogy is élhetnék másképpen, hová mehetnék? Még beszélnem sincs kivel, csak Oszippal, és egyre sűrűbben beszélgetek vele.

Heves fecsegésemet látható érdeklődéssel hallgatta végig, kérdezgetett, szeretett volna valahová kilyukadni, és nyugodtan mondta:

- A harkály csökönyös, de nem ijesztő, senki sem fél tőle! Tiszta szívből tanácsolom neked: eredj kolostorba, ott élhetsz, amíg fel nem nősz, ügyes beszédeddel felderítheted a zárandokokat, és ettől teneked nyugodt életed, a barátoknak meg jó jövedelmük lesz! Tiszta szívből tanácsolom. Látni való, hogy a világi dolgokra nem vagy alkalmas.

A kolostorhoz nem fűlt a fogam, de éreztem, hogy valami érthetetlen dolog bűvkörébe kerültem, és ott vergődöm. Bánat fogott el. Az élet olyanná vált, mint az erdő ősszel: a gombák már eltűntek, a néptelen erdőben nem volt mit tennem, úgy látszott, hogy már keresztül-kasul ismerem.

Nem ittam pálinkát, nem szűrtem össze a levet a lányokkal - a lélek mámorának ezt a két módját nálam a könyvek helyettesítették. De minél többet olvastam, annál nehezebb volt olyan üres és haszontalan életet élnem, amilyenek az emberek életét láttam.

Éppen akkor léptem tizenhatodik évembe, néha azonban öregembernek éreztem magamat; valahogy megduzzadtam belülről, és elnehezedtem mindattól, amit átéltem, amit elolvastam, amiről nyugtalanul töprengtem. Bensőmben tekintve, élményeim tárházát sötét lomtárhoz hasonlónak láttam, ahol szorosan összezsúfolódva hevernek különféle holmik. Ezek közt tájékozódni sem erőm, sem képességem nem volt.

Minden súly, bármilyen sok volt is, bizonytalanul hevert, ingadozott, és megingatott engem is, miként víz a bizonytalanul álló edényt.

Megvettem, gyűöltem a szerencsétlenségeket, a betegségeket, a panaszokat; amikor kegyetlenkedést - vért, ütleget, de akár embergúnyolást - láttam, testi undor vett rajtam erőt; ez hamar átalakult valamilyen hideg dühvé, és most már magam verekedtem, úgy, mint valami vadállat - utána pedig annyira szégyenkeztem, hogy szinte fájt.

Néha oly szenvedélyesen szerettem volna megütni egy-egy kegyetlenkedő embert, és olyan vakon vettem magam a verekezésbe, hogy még ma is szégyenkezve és szomorúan emlékszem ezekre a kétségbeesett rohamokra, amelyek tehetetlenségemből eredtek.

Két ember élt bennem: az egyik túlságosan sok aljasságot és mocskot ismert, amitől kissé megriadt, s a mindennapok szörnyűségének ismeretétől összetörve, mind az életet, mind az embereket bizalmatlanul, gyanakodva kezdte figyelni, tehetetlen szálnak érzett minden iránt, még saját maga iránt is. Ez az ember arról ábrándozott, hogy csendben, magányosan, könyvek társaságában, emberek nélkül fog élni kolostorban, erdészkunyhóban, vasúti őrházban, Perzsiában, éjjeliőr lesz valahol a város peremén. Csak minél kevesebb embert, csak minél távolabb tőlük...

A másik, akit a becsületes és bölcs könyvek szent szelleme felmagasztosított, a hétköznapi szörnyűségek diadalmas erejének láttán azt érezte, milyen könnyen szakíthatja le fejét ez az erő, s tiporhatja le szívét mocskos talpával, és erejét megfeszítve, fogait csikorgatva, kezét ökölbe szorítva védekezett, mindig készen állt bármilyen vitára és küzdelemre. Ez tettekkkel szeretett és sajnált, s amint a francia regények bátor hőiséhez illett, már a harmadik szóra kirántotta kardját hüvelyéből, és harci állásba helyezkedett.

Volt akkoriban egy ádáz ellenségem; a Malaja Pokrovszkaja utca egyik nyilvánosházának szolgája. Valamelyik reggel ismerkedtem meg vele, amikor a vásártérre igyekeztem; éppen a ház kapujánál ráncigált ki egy bérkocsiból egy eszméletlen, részeg leányt; megragadta lábát, melyről lecsúszott a harisnya, úgyhogy csípőig póre maradt, arcátlanul cibálta, kurjongatva és röhögve, ráköpött a testére, a leány pedig a rángatásra kijebb-kijebb csúszva a kocsiból, gyűrötten, vakon, tátott szájjal, ernyedten és szinte kifícamodott karját feje fölé vetve, hátával,

tarkójával és elkékült arcával neki-nekiütődött a kocsi ülésének, lépcsőjének, majd végül a járdára esett, és fejét beverte a kőbe.

A kocsis a lovára cserdített, tovahajtott, a szolga pedig mintegy befogta magát a leány két lába közé, és hátrálva vonszolta végig a járdán, mint valami hullát. Eszemet veszítve rohantam oda, és szerencsémre futás közben magam hajítottam el vagy véletlenül elejtettem a nálam levő öles vízszintezőt, amely körülmény mindkettőnk nagy kellemetlenségétől mentett meg. Nekifutásból csaptam le a szolgára, feldöntöttem, felugrottam a tornácra, kétségbeesetten rángattam a csengő húzóját; holmi nekivadult emberek rohantak elő, én semmit sem tudtam megmagyarázni nekik, hát elmentem, magamhoz véve a vízszintezőt.

A lejtőnél utolértem a kocsist; a bak magaslatáról lenézett rám, és helyeslően mondta:

- Ügyesen nekimentél!

Dühösen megkérdeztem: hogyan engedhette meg, hogy a szolga ilyen gyalázatosan bánjon azzal a lánnyal - ő nyugodtan, megvetően felelte:

- Tőlem mehetnek a fenébe! Az urak kifizettek, amikor azt beültették a kocsiba, hát mi közöm hozzá, hogy ki kit üt meg?

- És ha megölik?

- No, az ilyent nem olyan könnyű megölni - jelentette ki a kocsis, úgy, mintha már több ízben is megpróbált volna részeg lányokat megölni.

Attól a naptól kezdve majdnem minden reggel láttam a szolgát; megyek az utcán, ő pedig a járdát seprí, vagy a tornácon ül, mintha énrám lesne. Odaérek hozzája, feláll, feltűri az ujját, és mintegy figyelmeztetve közli:

- No, most összetörlek!

Negyvenen felüli, görbe lábú kis ember volt, a hasa, mint egy terhes nőé, villogó szemével mosolyogva nézett rám, és hátborzongatóan furcsa volt látnom, hogy szeme jóindulatú és vidám. Verekedni nem tudott, meg aztán a karja rövidebb lévén, mint az enyéem, két-három nekigyürkőzés után kénytelen volt engedni, háttal a kapunak dőlt, és csodálkozva mondta:

- No, várj csak, te ügyes!

Ezek a csaták már untattak, s egyszer így szóltam hozzá:

- Ide figyelj, te számár, hagyd békén engem, légy szíves!

- És te minek verekszel? - kérdezte szemrehányóan.

Én is megkérdeztem, miért bánt olyan undorítóan azzal a lánnyal.

- Mi közöd hozzá? Sajnálod?

- Persze hogy sajnálom.

Hallgatott, megtörülte az ajkát, és megkérdezte:

- Tán egy macskát is sajnálnál?

- Persze, azt is sajnálom...

Ekkor így szólt:

- Számár vagy és csaló! Várj csak, majd megmutatom én neked...

Nem kerülhettem el azt az utcát, ez volt a legrövidebb utam. De ettől kezdve korábban keltem fel, hogy ne találkozzam ezzel az emberrel, mégis néhány nap múlva megláttam: kint ült a tornácon, és a térdén fekvő füstös színű macskát simogatta, amikor pedig vagy három lépésre megközelítettem, felugrott, felkapta a macskát a lábánál fogva, és nagy lendülettel odacsapta fejét a szegletkőhöz, úgy, hogy meleg vér freccsent rám - odacsapta, majd a lábamhoz dobta a macskát, beállt a kiskapuba, és megkérdezte:

- No és?

Hát mit tehettem? Úgy hemperegünk az udvaron, mint két kutya; majd utóbb a lejtő fűvében ülve, a kimondhatatlan szomorúságtól elkábulva, ajkam harapdáltam, hogy ne zokogjak, ne ordítsak. Lám, az ember visszaemlékszik, s a kínzó undortól remegve csodálkozik: miként lehet, hogy nem vesztettem el az eszemet, nem öltem meg valakit?

Miért mesélem el ezeket a gyalázatosságokat? Azért, hogy önök tudjanak róla, tisztelt uraim - hiszen mindez nem múlt el, nem múlt el! Önöknek tetszenek a kiagyalt félelmek, tetszenek a szépen elmesélt borzalmak, a fantasztikus iszonyat kellemesen borzongatja önöket. Én pedig, látják, ismerem azt, ami valóban iszonyú, ami a hétköznapiak szörnyűsége, és vitathatatlan jogom, hogy kellemetlenül borzongassam meg önöket, amikor elbeszélem - hadd eszméljenek rá, hogyan és miben élnek önök.

Aljas és mocskos életben élünk mi valamennyien, erről van szó!

Én nagyon szeretem az embereket, és senkit sem akarnék meggyötörni, de nem szabad érzelegniük, és nem szabad elrejteniük a zord igazságot holmi tetszetős hazugság tarkabarka szavaiba. Az élet felé kell fordulniuk! Fel kell oldaniuk benne mindazt, ami szívünkben és elménkben szép és emberi akad.

Különösen a nőekkel való bánásmód vette el az eszemet; miután teleolvastam magamat regényekkel, úgy tekintettem a nőt, mint ami a legjobb, a legfontosabb az életben. Ebben megerősített nagyanyó, mindaz, amit a Szűzanyáról és Bölcs Vaszilisszáról mondott, a szerencsétlen Natalja mosónő, meg az a sok száz és ezer tekintet és mosoly, amit megláttam, s amivel a nők, az élet szülőanyái széppé teszik ezt az örömtelen, ezt a szeretet nélküli életet.

A nő dicsőségét zengték Turgenyev könyvei, és ami szépet csak tudtam a nőkről, mindazzal feldíszítettem a Királyné bennem élő képét; ehhez különösen sok értéket adott Heine és Turgenyev.

Ha este visszatértem a vásártérrel, megálltam a hegy tetején, a várfalnál, és néztem, hogyan bukik alá a Volga mögött a nap, az égen tűzfolyók ömlenek széjjel, bíborban és kéken hömpölyög a drága, földi folyó. Ilyen pillanatokban néha az egész földet egyetlen óriási fogolyszállító uszálynak láttam; olyan, mint egy disznó, s egy láthatatlan gőzös lomhán vonszolja valamerre.

De gyakrabban gondoltam arra, milyen nagy is a föld, mekkorák azok a városok, amelyeket a könyvekből ismerek, az idegen országok, ahol másképpen élnek. A külföldi írók könyveikben az életet tisztábbnak, kedvesebbnek, kevésbé súlyosnak rajzolták, mint az az élet, amely körülöttem forrott lomhán és egyhangúan. Ez csillapította szorongásomat, és makacs ábrándokat ébresztett bennem, hogy egy másik élet is lehetséges. És egyre csak úgy éreztem, hogy most fogok találkozni valamilyen egyszerű, bölcs emberrel, s az majd kivezet a széles, derűs útra.

Egyszer a várfal tövében egy lócán ültem, és Jakov nagybátyám telepedett mellém. Nem vettem észre, hogyan jött oda, és nem is ismertem meg rögtön; bár több éven át ugyanabban a városban laktunk, de ritkán, csak véletlenül és futólag találkoztunk.

- Hű, de megnyúltál - szólt tréfálkozva, meglökött, és úgy kezdtünk beszélgetni, mint idegen emberek, akik azonban régóta ismerik egymást.

Nagyanyó elbeszéléseiből tudtam, hogy Jakov bácsi ezekben az esztendőkből végleg tönkrement, mindenét felélte, elmulatta; a toloncházban mint helyettes felügyelő szolgált, ez a szolgálata azonban rosszul végződött: a felügyelő megbetegedett, Jakov bácsi pedig vidám lakomákat rendezett lakásában a foglyoknak. Ennek híre ment, megfosztották állásától, és bíróság elé állították azzal a váddal, hogy a foglyokat éjszakánként kiengedte a városba „mulatni”. Egyetlenegy fogoly sem szökött meg, az egyiket azonban történetesen éppen akkor csípték el, amikor nagy buzgón fojtogatott egy diakónust. A vizsgálat sokáig elhúzódott, tárgyalásra azonban nem került sor - a foglyoknak és a börtönőröknek sikerült kimenteniük a jószívű bácsit ebből a históriából. Most munka nélkül élt, a fia tartotta el, aki Rukavisnyikov akkoriban nevezetes templomi énekkarának volt a tagja. A bácsi furcsán beszélt fiáról:

- Milyen komoly, milyen tekintélyes lett! Szólista. Nem lehet elég gyorsan begyűjtani neki a számovárt vagy kitisztítani a ruháját, mindjárt megdühödik! Akkurátus legény. És becsületes...

Maga a nagybátyám alaposan megöregedett, megkopott, piszkos és petyhüdt lett. Pajzán fürtjei nagyon megritkultak, füle szétállt, szeme fehérijében és borotvált képének szattyánbőrén vörös erecskék sűrű hálózata jelent meg. Tréfálkozva beszélt, de úgy rémlett, mintha valami volna a szájában, és akadályozná a nyelvét, pedig fogai épek voltak.

Megörültem, hogy elbeszélgethetek olyasvalakivel, aki értett a vidám élethez, sokat látott, és sokat kell tudnia. Élénken felötlöttek emlékezetemben szilaj és mulatságos nótái, és gondolatomban megcsendültek nagyapa róla mondott szavai:

„Ha énekel: Dávid király, de a gaz Absolom, ha valamit csinál.”

A bulváron tiszta öltözetű járókelők haladtak el mellettünk: pompás úrihölgyek, hivatalnokok, katonatisztek; a bácsi elnyűtt őszi felöltőt, gyűrött sapkát, rozsdaszínű csizmát viselt, és összehúzta testét, nyilván szégyellte ruházatát. Bementünk a Pocsainszki-árok egyik vendéglőjébe, és a piacra nyíló ablaknál foglaltunk helyet.

- Emlékszik még, hogyan énekelte:

Koldus szárít rongyos kapcát,
Ellopja a másik koldus...

Amikor kimondtam a dal szövegét, váratlanul és első ízben fedeztem fel annak gúnyos értelmét, és úgy éreztem, hogy a vidám nagybácsi gonosz és okos.

Ő azonban vodkát töltött a pohárkájába, és tűnődve mondta:

- Hát igen, éltem, különködtem, de mit számít? Ez a nóta nem tőlem van, egy szemináriumi tanító szerezte, ejnye, hogy is hívták a megboldogultat? Elfelejtettem. Jó cimborám volt, agglegény. Leitta magát, és meghalt, megfagyott. Hogy hány emberre emlékszem, aki halálra itta magát, nehéz volna összeszámolnom! Te nem iszol? Ne igyál, várj vele! Nagyapádát gyakran látod? Szomorú kis öregember. Úgy látszik, meghibbant.

Ivott, felélénkült, kinyújtózott, megfiatalodott, és élénkebben kezdett beszélni.

Megkérdeztem, hogyan történt azokkal a foglyokkal.

- Hallottad? - érdeklődött, majd körülnézve, fojtott hangon mesélte: - Mik azok a foglyok? Nem vagyok a bírójuk. Látom, hogy olyan emberek, mint a többi, hát azt mondom: no, testvérek, éljünk barátságban, éljünk vidáman; azt mondom, van egy ilyen nóta:

Jókedved ne gátolja a végzet;
Hiába kínozz és nem kímél,
Éljünk csupán a nevetésnek -
Bolond, aki másképpen él.

Elnevette magát, kinézett az ablakon a homályba burkolózó árokra, melynek fenekén árusok bódéi álltak, és bajszát pödörgetve folytatta:

- Azok persze örülnek neki, unalmas ám a börtönben. No, hát végzünk az ellenőrzéssel, gyerünk át hozzám; vodka, jó falatok; hol én adom, hol ők adják, és nekilódult, felzendült a mi Oroszország-anyánk! Szeretem a dalt, táncot, köztük pedig remek énekesek és táncosok akadnak, csak bámulni lehet! Némelyiken bilincs van; persze azzal nem lehet táncolni, hát megengedtem, hogy levegyék róluk a bilincset, ez igaz. Mondjuk, ők maguk is le tudják venni, kovács nélkül, mert bámulatosan ügyes emberek! De az, hogy rabolni engedtem őket a városba, ostobaság, ezt be sem lehetett bizonyítani...

Elhallgatott, és csak nézett ki az ablakon, az árokba, ahol az ócskások éppen zárták a bódéjukat; ott reteszvasak csikorogtak, rozsdás eresztékek sírtak, tompa puffanással hullottak le mindenféle deszkák. Majd jókedvűen rám kacsintva, halkán így folytatta:

- Az igazat megvallva, az egyik valóban kiszökött éjszakánként, ez azonban nem volt megbilincselve, csak közönséges idevalósi, nyizsnyij-novgorodi tolvaj volt; itt a közelben, a Pecsorka utcában lakott a szeretője. Meg a diakónussal is tévedésből történt a dolog: a diakónust kereskedőnek vélték. Télen történt, éjjel, hóviharban, amikor mindenkin bunda van, hát a nagy sietségben ki tudja megkülönböztetni, ki a kereskedő, és ki a diakónus?

Ezt mulatságosnak találtam, ő is elnevette magát, és így szólt:

- Úgy, biz' isten! Az ördög tudná megkülönböztetni őket...

Ekkor a bácsi váratlanul és furcsa módon kissé megneheztelt, félretolta a tányért, melyen az étel volt, arcát megvetően összeráncolta, és egy cigarettára gyújtva, fojtott hangon dörögte:

- Egymást meglopják, aztán egymásra vadásznak, börtönbe, Szibériába, kényszermunkára juttatják egymást, hát nekem mi közöm ehhez? Köpök én mindegyikre... Van nekem lelkem, és az az enyém!

Felrémltettem a bozontos fűtő, ő is gyakran mondogatta, hogy köpni kell rá. Őt is Jakovnak hívták.

- Mire gondolsz? - kérdezte lágyan a bácsi.

- Sajnálta a foglyokat?

- Azokat könnyen megsajnálja az ember, olyan fiúk vannak köztük, hogy csodálatos! Néha nézi az ember, és arra gondol: lám, én a cipőtalpáig sem érek fel neki, pedig felettese vagyok! Okosak, ügyesek a gazfickók...

A bor és az emlékek megint kellemesen felélénkítették; az ablakdeszkára könyökölve, sárga kezével, ujjai közt cigarettacsutkával hadonászva, hevesen kezdte mesélni:

- Az egyik félszemű volt, vésnök és órásmester, pénzhamisításért ítélték el, és megszökött: azt hallottad volna, hogyan beszélt! Csupa tűz! Szinte énekelt, mint egy szólista. „Magyarázzák meg, mondta, miért szabad a kincstárnak pénzt nyomni, nekem pedig nem? Magyarázzák meg!” Ezt senki sem tudja megmagyarázni neki. Senki, én sem. Pedig én a felettesük vagyok! Egy másik, ez ismert moszkvai tolvaj volt, afféle halk szavú, piperkőc, finnyáskodó, nos, ez udvariasan beszélt. „Az emberek, azt mondja, a megbutulásig dolgoznak, ez nekem nem kell.

Én, azt mondja, kipróbáltam ezt: dolgozik, dolgozik az ember, a fáradságba belebutul, egy garast eliszik, hetet elkártyázik, ötöt ad egy nőszemélynek a kedvességéért, aztán megint éhes és szegény. Nem, mondja, ezt a játékot én nem játszom...”

Jakov bácsi az asztalra hajolt, és a feje búbjáig belevörösödve folytatta, úgy nekihevílt, hogy még kis füle is remegett:

- Nem bolondok azok, öcsém, józanul ítélnék! De hát kell az ördögnek ez az egész huzavona. Például: hogyan éltem én? Szégyen visszagondolnom: csak apró részletekben, titokban éltem; a szomorúság a magamé volt, a jókedvet lopnom kellett! Hol az apám kiabált: ne merészelj!, hol a feleségem: nem lehet!, hol meg magam féltem a rubelnak a nyakára hágni. Hát így szalasztottam el az életemet, öregkoromra pedig a fiam lakája lettem. Minek titkoljam? Jámborul szolgálok neki, öcsém, ő pedig mint valami nagyúr szokott rám ripakodni. Azt mondja: apám, de én így hallom: lakáj! Hát mi vagyok én, erre születtem, ezért nyűglődtem, hogy a fiam szolgája legyek? De még ha ez nem volna, akkor is: minek éltem, vajon sok örömben volt-e részem?

Oda se figyelve hallgattam. Kelletlenül, választ nem várva, mégis megszólaltam:

- Igen, én sem tudom, hogyan éljek...

Elmosolyodott.

- Ugyan... Ki tudja azt? Nem láttam még olyant, aki tudta volna! Igen, csak élnek az emberek, ki mihez szokott...

És megint sértődötten, haragosan kezdett beszélni:

- Volt nálam egy orjoli ember, erőszakoskodásért került oda, nemesember volt, remek táncos, mindenkit megnevettetett, amikor Vanykáról dalolt:

Temetőben sétál Vanyka,
Bandukol előre,
Eredj, Vanyka, bármely tájra,
Csak ne temetőbe!...

Hát én azt gondolom, hogy ez egyáltalán nem nevetség, hanem ez az igazság! Akárhogy próbálkozik az ember, a temetőn túl nem láthat. Akkor pedig nekem mindegy: hogy fogolyként élek-e, vagy foglyok felügyelője vagyok...

Belefáradt a beszédbe, kiitta a vodkáját, és madár módra, fél szemmel kukkantott bele az üres kancsóba, szóltanul rágyújtott még egy cigarettára, bajszába fújta a füstöt.

„Akárhogyan verekednél, akármiben reménykednél, koporsótól-temetőtől senki el nem menekül” - mondogatta gyakran Pjotr, a kőműves, aki semmiben sem hasonlított Jakov bácsira. És hány ilyen meg hasonló szólásmondást ismertem már!

Ezután semmit sem akartam kérdezni a bácsitól. Elszomorodtam és megsajnáltam; egyre csak az a szilaj nótaszó és az a gitárszó jutott eszembe, mint öröm szívárgott át a bánat lágy rétegén. Nem felejtettem el a vidám Ciganokot sem, dehogy felejtettem el, és most Jakov bácsi gyűrött alakjára pillantva, önkéntelenül erre gondoltam: „Emlékszik-e vajon, hogyan nyomták agyon Ciganokot a kereszttel?”

Nem akartam megkérdezni.

Kinézttem az árokba, melyet színültig megtöltött a nyirkos augusztusi sötétség. Az árokból alma és dinnye illata szállt fel. A városba vezető keskeny útnál lámpák villogtak, mindez nagyon ismerős volt. Most mindjárt búgni fog a Ribinszk felé haladó gőzös, meg a másik, amelyik Permbe indul...

- Mégiscsak menni kell - szólt a bácsi.

A vendéglő ajtajánál megrázta kezemet, és tréfásan ezt tanácsolta:

- Ne lógasd a fejed; úgy látom, fejedet lógatod, nem? Köpjél a világra! Hiszen még fiatal vagy. A legfontosabb, hogy ne felejtse el: „Jókedved ne gátolja a végzet!” No, ég áldjon, nekem a Mennybemenetel-templomba kell mennem!

Jókedvű nagybácsim eltávozott, én pedig beszédétől még inkább összekuszálódtam.

Felmentem a városba, kiléptem a szabad mezőre. Telihold volt, az égen súlyos fellegek hömpölyögtek, fekete árnyékuk eltörülte a földről az én árnyékomat. A földeken át megkerültem a várost, kijutottam a Volgához, a parti lejtőre, ott leheveredtem a poros fűre, és sokáig néztem a folyót, a réteket, az egész mozdulatlan földet. A Volgán lassan vánszorgott a felhők árnyéka; amikor átjutott a rétekre, ott világosabbá vált, mintha megmosakodott volna a folyam vizében. Körös-körül minden félálomba merült, minden olyan fojtott, minden mintha akarata ellenére mozogna, súlyos kénytelenségtől hajtva, nem pedig a mozgás, az élet forró szeretetétől.

Hej, de szeretnék jól belerúgni az egész földbe és saját magamba, hogy minden - és én magam is - vidám forgószélként kavarodjék fel, s ünnepi táncra perdüljenek azok az emberek, akik szeretik egymást, szeretik ezt az életet, hiszen egy másik élet, egy szép, derűs, becsületes élet kedvéért kezdték meg!

Erre gondoltam: „Valamit kell tennem magammal, különben elvesztem...”

Borús őszi napokon, amikor az ember nemcsak hogy nem látja, de nem is érzi a nap sugarait, meg szokott feledkezni róla - őszi napokon nemegyszer eltévedünk az erdőben, letérünk az útról, elveszítünk minden ösvényt, végül belefáradva a keresésükbe, fogunkat összeszorítva vágunk neki homlokegyenest a bozótnak, a korhadó avarnak, a mocsár ingatag zsombékjainak - és végül mindig megtaláljuk az utat!

Hát döntöttem.

Annak az évnek az őszén elutaztam Kazanyba - titkon azt reméltem, hogy ott talán alkalmam lesz tanulni.

AZ ÉN EGYETEMEIM

Az életrajzi trilógia harmadik része

Nos hát, a kazanyi egyetemre megyek tanulni, alább nem adom.

Az egyetem ötletét N. Jevreinov gimnazista sugallta: szép és kedves fiú volt, nyájas, lányos szemű. Egy házban laktunk - ő a padláson -, gyakran látott könyvet a kezemben: ez felkeltette érdeklődését, megismerkedtünk, s Jevreinov hamarosan azt kezdte bizonygatni, hogy „kivételes tehetségem van a tudományhoz”.

- Magát a természet is a tudomány szolgálatára alkotta - mondogatta, és kecsesen megrázta hosszú sörényét.

Én akkoriban nem tudtam még, hogy a tudományt a kísérleti nyúl szerepében is lehet szolgálni, Jevreinov pedig oly meggyőzően bizonygatta: az egyetemeknek éppen olyan legényekre van szükségük, amilyen én vagyok. Mondani sem kell, még Mihail Lomonoszov emlékét is megbolygatta. Jevreinov közölte, hogy Kazanyban nála fogok lakni, ősszel és télen elvégzem a gimnáziumot, leteszek „egynémely” vizsgát - így mondta: „egynémely” -, az egyetemen pedig állami ösztöndíjat kapok, és öt év múlva „tudós” leszek. Minden igen egyszerűnek látszott, mert Jevreinov tizenkilenc esztendő volt és jószívű.

Vizsgái után elutazott, én pedig vagy két hét múlva indultam utána.

Nagyanyám, aki kikísért, tanácsokkal látott el:

- Aztán ne haragudj az emberekre, te mindig csak haragoskodsz, szigorú és elbizakodott lettél! A nagyapádtól örökölted, hát ő mire vitte, a nagyapád? Élt, éldegélt, és végül meghibbant, keserű vénember lett. Egyet jegyezz meg: nem Isten ítél az emberek fölött, az ördög keze van benne! No, isten veled...

Gyér könnyeit törölgette fonnyadt, barna arcán, úgy mondta:

- Hát nem látjuk többé egymást, messzire kalandozol, nincs maradásod, én pedig meghalok...

Az utóbbi időben eltávolodtam a kedves öregasszonytól, és ritkán is láttam, most pedig egyszerre fájdalmasan eszméltem rá, hogy soha többé nem fogok találkozni senkivel, aki szívvel-lélekkel ily közel álljon hozzám.

A hajó tatján álltam, s elnéztem, amint ott a móló szélén keresztet vet nagyanyám az egyik kezével, a másikkal pedig - kopott kendője csücskével - megtörli arcát és sötét szemét, amelyből az emberek iránti elpusztíthatatlan szeretet sugárzik.

És most itt vagyok ebben a félig tatár városban, egy földszintes ház szűk kis lakásában. A házacska magányosan emelkedik egy kis halmon, a keskeny, szegényes utca végében, egyik fala tűzpusztította üres telekre néz, amelyet sűrűn benőtt a gaz; az üröm, bogáncs és vadsóska bozótjában, a bodzabokrok között téglépület romjai terpeszkednek; a romok alatt tágas pince, melyben kóbor kutyák tanyáztak, s itt is pusztultak el. Igen emlékezetes nekem ez a pince, ez volt az én egyetemeim egyike.

Jevreinovék - anya és két fia - koldus-nyugdíjon tengődtek. Már az első napokban láthattam, hogy amikor a kis szürke özvegyasszony megjön a piacról és kirakosgatja szerzeményeit a konyhaasztalra, milyen tragikus szomorúsággal fog hozzá a nehéz feladat megoldásához:

hogyan főzzön néhány hitvány húscsapatból elegendő mennyiségű ízletes ételt három egészséges fiúnak, önmagát nem is számítva.

Hallgatag volt; szürke szemében egy ló reménytelen, szelíd makacssága izzott - egy lóé, amely már minden erejét kiadta; vonszolja a lovacska a szekeret felfelé, tudja jól: nem bírom felhúzni, és mégis húzza!

Vagy három nappal érkezésem után, reggel, amikor a két fiú még aludt, én pedig a konyhában segítettam zöldséget tisztítani, az asszony halkán és óvatosan megkérdezte:

- Maga miért jött ide?

- Tanulni, az egyetemre.

Szemöldöke felfelé kúszott, homloka sárga bőrével együtt, megvágta az ujját a késsel, és míg kiszívta a vért, leült a székre, de nyomban felugrott:

- Hogy az ördög...

Zsebkendőjébe bugyolálta megvágott ujját, majd megdicsért:

- Maga jól tud krumplit tisztítani.

Hát hogyan tudtam volna! Elmeséltem, hogy hajón szolgáltam. Megkérdezte:

- Gondolja, ez elég ahhoz, hogy beiratkozzék az egyetemre?

Abban az időben nemigen értettem a humort. Komolyan vettem a kérdést, és szép sorjában elmondtam neki mindazokat a lépéseket, amelyeknek végén okvetlenül kitárul előttem a tudomány szentélyének kapuja.

Felsőhajtott:

- Ó, ez a Nyikolaj...

A fiú éppen ebben a pillanatban lépett a konyhába, hogy megmosakodjék; álmos volt, borzas és vidám, mint mindig.

- Anyám, de jó volna húsos derelyét csinálni!

- Bizony jó volna - hagyta rá az anyja.

Hogy megcsillogtassam jártasságomat a konyhaművészetben, kijelentettem, hogy húsos derelyének ez a hús rossz is, meg kevés is.

Erre Varvara Ivanovna megharagudott, és néhány olyan éles szóval illetett, hogy a fülem is belevörösödött, és valósággal megnyúlt. Egy csomó sárgarépat dobott az asztalra, és kiment a konyhából. Nyikolaj meg rám hunyorított, és így magyarázta anyja viselkedését:

- Rosszkedvű...

Letelepedett a padkára, és kijelentette, hogy a nők általában idegesebbek a férfiaknál; ez már a természetükkel jár, mint ahogyan megcáfолhatatlanul bebizonyította egy igen szavahihető tudós, alighanem svájci. Az angol John Stuart Mill is mondott valamit erről.

Nyikolajnak nagyon tetszett, hogy taníthat engem. Felhasznált minden kínálkozó alkalmat, hogy agyamba véssen valami nélkülözhetetlen ismeretet, ami nélkül lehetetlen élni. Mohón hallgattam; de Foucault, La Rochefoucauld és La Rochejacquelein csakhamar egyetlen személlyé olvadt össze a fejemben, és nem tudtam visszaemlékezni, hogy ki kinek vágta le a fejét: Lavoisier Dumouriez-nek vagy fordítva? A derék fiú őszintén szeretett volna „embert faragni belőlem”, ezt határozottan meg is ígérte, de nem volt rá ideje, meg a többi szükséges

feltétel is hiányzott ahhoz, hogy komolyan foglalkozhasson velem. A fiatalság önzése és könnyelműsége folytán nem látta, mekkora erőfeszítéssel, milyen találékonysággal vezeti anyja a háztartást, s még kevésbé vette észre ezt öccse, a nehézkes, hallgatag gimnazista. Én azonban már régóta pontosan ismertem a konyha vegytanának és gazdaságának bonyolult bűvészmutatványait, és jól láttam az asszony leleményességét, aki napról napra kénytelen rászedni gyermekeinek gyomrát, hogy még egy kellemetlen külsejű, rossz modorú, kóbor kölyköt is etetni tudjon. Természetes, hogy minden falat kenyér, ami nekem jutott, ólom-súllyal nehezedett lelkemre. Munka után néztem. Reggel elmentem hazulról, hogy ne ebédeljek otthon, rossz időben pedig az üres telek egyik mélyedésében üldögéltem. Beszívtam a macska- és kutyatetemek szagát, s a zápor és a szél zúgása közepette hamarosan rájöttem, hogy az egyetem hiú ábránd, és okosabban tettem volna, ha Perzsiába utazom. És már ősz szakállú varázslónak képzeltem magam, aki meglege a módját annak, hogyan lehet alma nagyságú gabonaszemeket és egy pud súlyú krumplit kitenyészteni, s általában sikerült kieszelnem egy sereg jótéteményt a föld számára, amelyen oly pokolian nehéz az élet másnak is, nemcsak énnekem.

Már megtanultam nem mindennapi kalandokról és nagy hőstettekről ábrándozni. Ez nagy segítségemre volt az élet nehéz napjaiban, és mivel sok ilyen nap akadt, egyre nagyobb gyakorlatra tettem szert az ábrándozásban. Nem vártam külső segítséget, és nem reménykedtem szerencsés véletlenben, hanem fokozatosan szívós kitartás fejlődött ki bennem, és minél súlyosabbak lettek életkörülményeim, annál erősebbnek, sőt annál okosabbnak éreztem magam. Nagyon hamar rájöttem arra, hogy az embert a környezettel szemben tanúsított ellenállása alakítja ki.

Hogy ne éhezsem, lejártam a Volgához, a kikötőbe, ahol könnyűszerrel meg lehetett keresni tizenöt-húsz kopejkát. Itt, a rakodómunkások, ágrólszakadtak és csirkefogók között izzó szénbe dugott vasdarabnak éreztem magam: mindennap éles, perzselő élmények serege töltött meg. Forgószélként kavartak előttem a leplezetlenül sóvár, nyers ösztönű emberek; tetszett az élet iránti dühük és gúnyosan ellenséges magatartásuk a világon mindennel szemben és nemtörődomségük önmaguk iránt. Mindaz, amit közvetlenül átéltem, vonzott hozzájuk, és azt a kívánságot ébresztette bennem, hogy belemeryüljek maró tömegükbe. Bret Harte és a temérdek „ponyvaregény”, amit olvastam, csak fokozta rokonszenvem e népség iránt:

Egy Baskin nevű hivatásos tolvaj, volt tanítóképző intézeti növendék - cudarul összevissza vert, tüdővésztes ember - ékesszólón így oktatott:

- Mit gunnyasztasz, akár egy lány, tán a tisztességedet félted? Lánynak a tisztesség a legnagyobb kincse, neked meg csak nyűg. Tisztességes bika... mi jut neki: széna!

A rőt hajú, színész módra simára borotvált Baskin apró testének ügyes, puha mozdulataival kismacskára emlékeztetett. Tanított és pártfogolt, s láttam, hogy szívből sikert, szerencsét kíván nekem. Nagyon okos volt, elolvasott nem egy jó könyvet, de a legjobban a *Gróf Monte Cristo* tetszett neki.

- Ennek a könyvnek van értelme, és szív is van benne - mondogatta.

Szerette a nőket, és szívesen mesélt róluk; eközben élvezettel, elragadtatással cuppantgatott, s mintha görcs rángott volna végig elnyomorított testén; volt ebben a rángásban valami beteges, ami undort keltett bennem, beszédét azonban figyelmesen hallgattam, megéreztem benne a szépséget.

- Asszony, asszony! - kántálta, és sárga arcbőre kipirult, sötét szemében elragadtatás csillogott. - Asszony kedvéért mindenre hajlandó vagyok. Neki, akárcsak az ördögnek, semmi sem bűn! Éljen mindig szerelmesen, nincsen ennél jobb a földön!

Tehetséges elbeszélő volt, és könnyűszerrel költött az utcalányoknak megható dalocskákat a reménytelen szerelem bánatáról; dalait minden Volga menti városban énekelték, a többi között tőle való ez az igen elterjedt dal is:

Szép se vagyok, gazdag se,
Ócska a ruhám,
Így marad pártában a
Magamfajta lány...

Jó szívvel volt hozzám Truszov, egy sötét múltú, megnyerő külsejű és választékosan öltözött férfi; vékony muzsikusujjai voltak. Kis boltja volt az Admiralitás-negyedben, „Órásmester” cégtáblával, valójában azonban orgazdasággal foglalkozott.

- Te, Peskov, ne kapj rá a tolvajfogásokra! - magyarázta nekem, s közben megfontoltan simogatta őszes szakállát, és összehunyorította ravasz, kihívó szemét. - Látom: előtted más út áll, te a szellem embere vagy.

- Mit jelent: a szellemé?

- Akiben nincs semmi irigység, csupán kíváncsiság...

Ez nem illett rám: sokszor és sok mindenért irigykedtem. Egyebek között felkeltette irigységemet Baskinnak az a képessége, hogy különös, versszerű módon tudott beszélni, váratlan hasonlatokkal és kifejezésekkel. Eszembe jut egy szerelmi kalandról szóló elbeszélésének kezdete:

„Üldögelek a sötét szemű éjszakában - mint bagoly az odújában -, a fogadóban, Szvizjazsszk nyomorúságos városában, ősz van, október, lomhán szemerkél az eső, sóhajt a szél, mintha sorsüldözött tatár keseregne dalban, és a dalnak se vége, se hossza: o-o-o-u-u-u...

És íme, belép ő, könnyedén, rózsásan, mint felhő a kelő nap fényében, szemében a lélek csalóka tisztasága. - Kedvesem - szól őszinte hangon -, nem vétettem én teellened. - Tudom: hazudik; de hiszem, hogy igazat mond! Az eszem biztosan tudja, de a szívem sehogy sem hiszi el!”

Beszéd közben ütemesen ringatta magát, néha lehunyta a szemét, és lágy mozdulattal gyakran a mellére tette a kezét, a szíve tájára.

Hangja tompa, fakó, de szavai ragyognak, s mintha fülemüle dalolna bennük.

Irigyeltem Truszovot; csodálatos érdekesen mesélt Szibériáról, Khíváról, Bokharáról, mulatságosan és igen kajánul a főpapok életéről, egy ízben meg titokzatosan, ezt mondta III. Sándor cárról:

- Ez a cár mester a maga dolgában!

Az én szememben Truszov egyike volt azoknak a „gonosztevőknek”, akik a regény végén - az olvasó meglepetésére - nemes lelkű hőssé változnak.

Fülledt éjszakákon ezek az emberek néha átkeltek a kis Kazanka folyó túlsó partjára, letelepedtek a réten, a bokrok között, és ott ettek-ittak, beszélgettek viselt dolgaikról. Többnyire az élet bonyodalmairól, az emberek közötti kapcsolatok furcsa útvesztőjéről esett szó, de leginkább az asszonyokról. Haraggal beszéltek róluk és bánattal, olykor megindítóan, és mindig olyan érzéssel, mintha ijesztő meglepetésekkel teli sötétségbe kémlelnének. Két-három éjszakát töltöttem el velük, a homályos csillagokkal telehintett sötét égbolt alatt, a fűzfabokrokkal sűrűn benőtt völgy fojtó melegében. A Volga közelségétől nedves sötétségben mint aranyos pókok kúsztak minden irányban az árboclámpások fényei, a meredek part fekete

tömegét tüzes csomók és erek pettyezték: a gazdag Uszlon falu kocsmáinak és házainak ablakai világítottak. Tompán paskolják a vizet a hajókerék lapátjai, keservesen, farkas módra üvöltenek a matrózok az uszálykaravánon, valahol kalapács sújt le a vásra, mélabúsan száll a dal - csendesen epekedik egy lélek -, s a daltól hamuként hull a szívre a bánat.

És még szomorúbb az emberek halkán sikló beszédét hallgatni: mélyen elgondolkoztak az életről, s mindegyik a magáét mondja, szinte nem is hallgatja a másikat. Ülnek vagy heverésznek a bokrok tövében, cigarettáznak, nagy ritkán - de nem mohón - pálinkát vagy sört iszogatnak, és megindulnak valahová visszafelé, az emlékek útján.

- Velem meg ez történt egyszer - kezdi valaki, és az éj sötétje valósággal a földhöz lapítja.

Az emberek végighallgatják az elbeszélést, és helyeselnek:

- Ez is megesik, minden megeshet...

„Megesett”, „megesik”, „megeshet” - hallom, és úgy tetszik, mintha ezen az éjszakán életük utolsó órájához értek volna az emberek: minden megesett, semmi több nem lesz már!

Ez eltávolított Baskintól és Truszovtól, de mégis kedveltem őket, s a tapasztalatok után logikusan az lett volna a legtermészetesebb, ha velük tartok. A sebzett reménység, hogy felfelé törjek, tanulni kezdjek, szintén feljűk hajtott. Az éhség, keserűség és bánat óráiban úgy éreztem, teljesen képes vagyok bünt elkövetni, és nemcsak a „tulajdon szent intézménye” ellen. Az ifjúkor romantikája azonban megakadályozott abban, hogy letérjek arról az útról, amelyen járnom rendeltetett. A humánus Bret Harte-on és a ponyvaregényeken kívül olvastam már jó néhány komoly könyvet is: ezek vágyakozást ébresztettek bennem valami homályos dolog iránt, ami azonban sokkal jelentősebb volt mindannál, amit valaha is láttam.

Ugyanakkor új ismeretségeket kötöttem, új élményt szereztem. A Jevreinov-lakás mellett levő üres telken szoktak összegyűlni a gimnazisták gorodkit játszani, és engem elbűvölt az egyik: Gurij Pletnyev. Cigánybarna, kékesfekete hajú volt, akár egy japán; arcát apró fekete pontok borították, mintha puskaporral dörzsölték volna be; fergetegesen vidám, ügyes a játékban, szellemes a beszédben - egyszóval különféle képességektől duzzadt. És mint majdnem minden tehetséges orosz ember, a természetadta kincseiből élt, nem törekedett gyarapításukra és fejlesztésükre. Kitűnő hallása és pompás zenei érzéke volt, szerette is a zenét, művészien játszott guszlán, balalajkán és harmonikán, de nem próbált meg nemesebb és nehezebb hangszert. Szegény volt, rosszul öltözött, de szilajságához, inas teste fürge mozdulataihoz igen jól illett a gyűrött, szakadozott ing, a foltos nadrág meg a lyukas, félretaposott csizma.

Olyan emberre hasonlított, aki most lábalt ki hosszú, súlyos betegségéből, vagy fogolyra, akit tegnap eresztettek ki a börtönből: az életben minden új és kellemes volt számára, minden zajos vidámságot keltett benne: úgy ugrándozott a földön, akár a béka-rakéta.

Mikor megtudta, milyen nehezen és keservesen élek, felajánlotta, hogy költözzünk össze, és készüljünk együtt a falusi tanítói pályára.

És most itt élek egy furcsa, vidám zugban, a Maruszovkában, amelyet a kazanyi diákoknak bizonyára jó néhány nemzedéke ismer. Nagy, félig romba dőlő ház ez a Halsoron: mintha ostrommal foglalták volna el tulajdonosaitól az éhes diákok, utcalányok meg az idejüket múlt kísértetalakok. Pletnyev a folyosón lakott, a padláslépcső alatt, ott állt a priccse a folyosó végén, az ablaknál pedig egy asztal és egy szék: ez volt minden. A folyosóra három szoba nyílt, kettőben utcalányok laktak, a harmadikban egy tudóveszes matematikus, hajdani papnő-vendék, hórihorgas, ösztövé, valósággal rettenetes ember; arcát durva, rótszínű szőr nőtte be, mocskos gúnyája alig-alig takarta testét, szakadt rongyain keresztül ijesztően kiviláglott kékes bőre, kilátszottak csontváz-bordái.

Úgy rémlett, mintha csakis a saját körmeivel táplálkoznék, véresre rágták őket; éjjel-nappal rajzolt és számolgatott, és szüntelenül köhögött, tompán pufogó hangon. Az utcalányok féltek tőle, örültek tartották, de szájalomból kenyeret, teát és cukrot tettek az ajtaja elé; ő felvette a padlóról a csomagot, bevitte szobájába, közben pedig fel-felhorkant, mint a fáradt ló. Ha pedig a lányok elfelejtették, vagy valamilyen oknál fogva nem tudták odavinni neki ajándékaikat, kinyitotta az ajtót, és hörögve üvöltött ki a folyosóra:

- Kenyeret!

Sötét gödrébe húzódó szemében egy eszelős ember gögje csillogott, akit boldoggá tesz a saját nagyságának tudata. Olykor meglátogatta egy ősz hajú, csámpás, púpos kis torzszülött; duzzadt orrán vastag szemüveget viselt, sárgás eunucharcán ravasz mosoly bujkált. Szorosan becsukták az ajtót, s órákig ültek szótlanul, furcsa csendben. Csupán egy ízben, késő éjjel vert fel a matematikus rekedt, bőszi kiáltása:

- Én meg azt mondom: börtön! A mértan kalitka, bizony! Egérfogó, bizony! Börtön!

A púpos torzszülött sívítva vihogott, többször ismételt valamilyen különös szót, a matematikus pedig újra felüvöltött:

- Vigyen el az ördög! Takarodj!

Mikor vendége bő körgallérjába burkolózva, sziszegve és sipítozva kipenderült a folyosóra, a hórihorgas, rémítő külsejű matematikus ujjait borzas hajába mélyesztette, és a küszöbről hörögte:

- Euklidész tökfilkó volt! Tök-fil-kó... Bebizonyítom, hogy Isten okosabb ennél a göröggnél!

És becsapta az ajtót, olyan erősen, hogy szobájában nagy robajjal leesett valami.

Nemsokára megtudtam, hogy ez az ember a matematikából kiindulva akarja bebizonyítani Isten létezését; de meghalt, mielőtt ez sikerült volna.

Pletnyer nyomdában dolgozott, éjszakai újsággörgektor volt. Tizenegy kopejkát kapott éjjelenként, és ha én nem tudtam megtoldani a magam keresetéből, akkor napi négy font kenyéren, két kopejka ára teán és három kopejkányi cukron éltünk. Nekem pedig nem jutott időm a munkára: tanulnom kellett. Nagy ügyel-bajjal gyűrtem le a tudományt, főként a nyelvtan volt nehéz torzan szűk, megcsontosodott formáival, amelyekbe semmiképp sem tudtam beleszorítani az élettől duzzadó, nehéz és szeszélyesen hajlékony orosz nyelvet. Nagy öröömre azonban hamarosan kiderült, hogy „túl korán” kezdtem a tanulást, és még ha leteszem a falusi tanítósághoz szükséges vizsgákat, akkor sem kaphatok állást a korom miatt.

Pletnyev és én ugyanazon a priccsen aludtunk, én éjszaka, ő meg nappal. Kora reggel jött haza, az álmatlan éjszakától elgyötörtén, még sötétebb arccal és gyulladáso szemmel; én pedig azon nyomban a kocsmába futottam forró vízért; számovárunk persze nem volt. Azután letelepedtünk az ablak mellé, és teát ittunk kenyérrel. Gurij elmesélte az újsághíreket, felolvasta a részeges tárcaíró, Vörös Dominó mulatságos verseit, s ámulatba ejtett könnyelmű életfelfogásával; éppúgy bánt az étellel, akár a dagadt képű Galkina asszonysággal, aki viseltes női ruhákkal és lányokkal kereskedett.

Ettől az asszonytól bérelte a lépcső alatti zugot, de fizetni nem tudott a „lakásért”, s így vidám tréfákkal, harmonikázással és érzelmes dalokkal törlesztett; amikor tenor hangján énekelt, szemében mosoly csillogott. Galkina asszonyság fiatal korában kóristalány volt az operában, értett az énekhez, s kihívó szeméből gyakran dúsan ömlött a könny az iszákosságtól és falánkságtól puffadt, lilás arcára; kövér ujjáival gyorsan lesodorta arcáról az apró könnycseppeket, majd ujjait gondosan megtörölte piszkos zsebkendőjével.

- Ah, Gurocska - sóhajtott fel -, maga igazi művész! És ha csak egy kicsit szebb volna, megalapoznám a szerencsáját! Hány ifjút hoztam én már össze olyan asszonyokkal, akiknek eleped a szívük a magánytól!

Az egyik ilyen „ifjú” ugyanitt lakott, felettünk. Egyetemi hallgató volt, szűcssegéd fia, közepes termetű, széles mellű, csúnyán keskeny csípőjű legény; háromszöghöz hasonlított, amelynek hegyes csúcsa lefelé néz, és kissé le van törve; a diák lába kicsiny volt, akár egy nőé. Mélyen a válla közé ékelt feje szintén kicsiny, rőt kefehaj ékesítette, vértelen fehér arcából pedig komoran meredt dülledt, zöldes szeme.

Nagy nehézség árán - úgy éhezett, mint a kivert kutya -, apja akarata ellenére sikerült elvégeznie a gimnáziumot, és beiratkoznia az egyetemre; de felfedezték mély, lágy basszus hangját, és ő kedvet kapott arra, hogy énekelni tanuljon.

Galkina élt az alkalommal, és összehozta egy gazdag kereskedőasszonnyal. A nő vagy negyvenesztendő volt, fia már harmadéves egyetemi hallgató, leánya a gimnázium utolsó osztályát végezte. Sovány, lapos asszony volt, szálegyenes, akár egy katona, aszott arca aszkéta apácára emlékeztetett, nagy, szürke szeme mélyen elrejtőzött sötét gödrében; fekete ruhát, ódivatú selyem fejkendőt viselt, fülében mérgeszöld köves függő rezgett.

Néha esténként vagy kora reggel eljött a diákjához; nem egyszer megfigyeltem, ahogyan berontott a kapun, és határozott léptekkel végigment az udvaron. Arca félelmetes volt, ajkát annyira összeszorította, hogy alig látszott, tágra nyitott szeme végzetszerűen, bánatosan meredt előre, de szinte vaknak látszott. Nem lehetett azt mondani, hogy rút, de világosan érződött benne a feszültség, amely elcsúfította, valósággal megnyújtotta testét, és fájdalmasan összeszorította arcát.

- Oda nézz - szólt Pletnyev -, akár az örült!

A diák gyűlölte az asszonyt, bújt előle, az pedig üldözte, mint a könyörtelen hitelező vagy a besúgó.

- Elesett ember vagyok én - bánkódott a diák részeg fejjel. - És minek is nekem énekelni? Ilyen pofával meg alakkal úgysem engednek színpadra, nem bizony!

- Vess véget ennek a kínlódásnak! - tanácsolta Pletnyev.

- Igen. De mégis sajnálom ezt a nőt! Ki nem állhatom, de sajnálom! Ha tudnátok, hogy ő... eh...

Mi tudtuk, mivel hallottuk, amikor az asszony éjszaka, a lépcsőn állva, tompa, reszkető hangon könyörgött:

- Krisztus szerelmére... galambocskám, no... Krisztus szerelmére!

Az asszonynak nagy gyára volt, házai, lovai voltak, ezeket adományozott bábaképző tanfolyamokra, és mint a koldus könyörgött szerelmi alamizsnáért.

Teázás után Pletnyev rendszerint lefeküdt aludni, én pedig elmentem munkát keresni, és csak késő este tértem haza, amikor Gurijnak a nyomdába kellett indulnia. Ha hoztam kenyeret, kolbászt vagy főtt pacalt, megfeleztük a zsákmányt, s ő magával vitte a részét.

Amikor egyedül maradtam, a Maruszovka folyosóin és zegzugaiban ödöngtem, és elnéztem, hogyan élnek ezek a számomra új emberek. A ház zsúfolásig tele volt velük, és hangyabolyhoz hasonlított. Savanyú, csípős szagok ülték meg, s a szögletekben mindenütt sűrű, ellenséges árnyak rejtőztek. Reggeltől késő éjszakáig zúgott a ház; szakadatlanul kattogott a varrónők gépe, az operett-kóristalányok hangjukat próbálgatták, basszus-skálákat dörgött a diák,

hangosan szavalt a tökrészeg, félőrült színész, hisztérikusan üvöltöztek a mámoros utcalányok - s bennem felöltött a természetes, de megoldatlan kérdés: „Mire jó mindez?”

Az éhes fiatalok között céltalanul ténfergett egy kiálló pofacsontú, rőt hajú, kopaszodó ember; nagy hasa volt és vékony lába, hatalmas szája és lófogai - ezért nevezték el Rőt Lónak. Harmadik éve pereskedett a rokonaival, szimbirszki kereskedőkkel, és ezt erősgette boldogboldogtalan előtt:

- Ha belepusztulok is, de tönkrejuttatom őket! Nyakukba veszik a koldustarisznyát, három évig alamizsnából élnek majd; akkor azután visszaadok mindent, amit elpereltem tőlük, mindent odaadok, és megkérdem: „Ugye, pokolfajzat? Az ám!”

- Ez az életed célja, Ló? - kérdezték tőle.

- Bizony, én már egész lelkemmel ezen csüngök, és semmi máshoz nem tudok fogni!

Naphosszat a kerületi bíróságon, a törvényszéken, az ügyvédjénél rostokolt, esténként pedig gyakran egész halom zacskót, csomagot, üveget hozott haza bérkocsin; otthon azután, roskatag mennyezetű és ferde padlójú, mocskos szobájában zajos lakomákat csapott, amelyekre meghívta a diákokat, a varrónőket, egyszóval mindenkit, aki jól akart lakni, és egy kissé felönteni a garatra. Maga a Rőt Ló csak rumot ivott, ami olyan ital, hogy lemoshatatlan, sötétvörös foltokat hagy abroszon, ruhán, sőt még a padlón is. Amikor benyakalt, üvölteni kezdett:

- Drága kis madárkáim! Szeretlek én titeket... becsületes népség vagytok! Én meg hitvány gazember és kr-rokodil vagyok, tönkre akarom tenni a rokonaimat, és tönkre is teszem őket! Biz' isten! Ha belepusztulok is...

A Ló panaszosan hunyorgott, rút, csontos arcát részeg könnyek öntözték; letörölte tenyerével orcájáról, és elmázolta a térdén - buggyos nadrágja mindig olajfoltos volt.

- Hogyan tudtok így élni? - ordított. - Éhség, hideg, hitvány ruha... talán ez a törvény? Mi jóra taníthat az ilyen élet? Eh, ha az uralkodó tudná, hogyan éltek...

Kirántott a zsebéből egy csomó különféle színű bankjegyet, és kínálgatta:

- Kinek kell pénz? Nesztek, testvérek!

A kóristalányok és a varrónők mohón kapdosták a pénzt szőrös kezéből, ő pedig csak kacagott:

- Nektek ugyan nem adom! Ez a diákoké.

A diákok azonban nem fogadták el a pénzt.

- Pokolba a pénzzel! - ordította böszén a szűcs fia.

Egyszer, részegen, maga hozott Pletnyevnek egy csomó tízrubelest, szoros kupacba gyűrve; az asztalra hajította, s így szólt:

- Itt van... kell? Nekem nem kell...

Lefeküdt a priccsünkre, elbődült és felzokogott, úgyhogy meg kellett itatni és fellocsolni. Mikor elaludt, Pletnyev megpróbálta kisimítani a bankókat, de lehetetlen volt: oly szorosan egybe voltak gyűrve, hogy meg kellett nedvesíteni, csak így lehetett elválasztani az egyiket a másiktól.

A füstös, piszkos szoba, amelynek ablakai a szomszéd ház kőfalára néztek, szűk és fülledt, zajos és kísérteties volt. A Ló üvöltött lehangosabban. Megkérdeztem tőle:

- Miért lakik itt, és miért nem szállodában?

- Kedvesem... a szívem miatt! Idehúz hozzátok az én szívem...

A szűcs fia helyesel:

- Igaz, Ló! Én is így vagyok. Másutt elpusztulnék...

A Ló kérleli Pletnyevet:

- Játsszál valamit! Énekelj...

Gurij térdére fekteti a guszlit, és rázendít:

Kelj fel már, kelj fel már, szép nap...

Hangja lágy, szívbe markoló.

A szobában csendesség lesz, elgondolkodva hallgatják a panaszos szavakat és a guszli húrjainak halk pengését.

- Pompás volt, ördögfióka! - mormogja a kereskedőnő szerencsétlen vigasztalója.

A vén ház furcsa lakói között Gurij Pletnyev a tündérmesék jó szellemének szerepét játszotta: nagy bölcsesség birtokában volt, amelynek neve vidámság. Lelke az ifjúság élénk színeiben pompázott, és remek tréfái, ügyes dalocskái, az emberek életmódjáról, szokásairól költött csípős gúnyversikéi s az élet durva igazságtalanságait leleplező bátor szavai sziporkázásukkal fényt árasztottak az életre. Alig múlt húszesztendő, külsőre még kamasznak látszott, de a házban mindenki olyan embernek tekintette, aki nehéz időben okos tanácsot tud adni, s mindig képes segíteni. A jóra való emberek szerették, a rosszak félték tőle, és még Nyikiforics, az öreg rendőrőrszem is mindig barátságosan üdvözölte rókamosolyával.

A Maruszovka átjáróház volt, hegynek emelkedett, és két utcát kötött össze: a Halsort a Régi Fazekas utcával; ez utóbbin, lakóhelyünk kapujától nem messze, húzódtott meg egy kényelmes sarokban Nyikiforics bódéja.

Ő volt a rangidős rendőr a mi negyedünkben; magas, szikár, érmekkel teliaggatott öregember, arca okos, mosolya nyájas, szeme ravasz.

Nagy figyelmet tanúsított a múlt és a jövő embereinek lármás telepe iránt; szoborszerű alakja naponta többször felbukkant az udvarban, ráérősen ment, és be-bekandikált a lakások ablakain, olyan pillantással, ahogyan az állatkerti őr néz be az állatok ketreceibe. Télen az egyik lakásban letartóztattak egy Szmironov nevű félkarú tisztet és egy Muratov nevű köz-katonát, akik a Szent György-rend lovagjai és Szkobelev ahal-tekei expedíciójának tagjai voltak; letartóztatták őket, valamint Zobnyint, Ovszjankint, Grigorjevet, Krilovot és még másokat is: titkos nyomda létesítésének kísérlete miatt; evégből ugyanis Muratov és Szmironov vasárnap fényes nappal behatolt a város egyik forgalmas utcáján levő Kljucsnyikov-nomdába, hogy betűket lopjon. Ezen aztán rajtavesztettek. Egy éjjel pedig a csendőrök elfogták a Maruszovka egy hórihorgas, mogorva lakóját, akit én Bolygó Haranglábnak neveztem el. Amikor reggel Gurij megtudta, izgatottan összeborzolta fekete haját, és így szólt hozzám:

- Ide hallgass, Makszimics öcsém, ördög és pokol: rohanj el lóhalálában a...

Megmagyarázta, hová kell elszaladnom, majd hozzátette:

- De vigyázz, óvatos légy! Lehet, hogy detektívek lesznek ott...

Roppantul megörültem a titkos megbízatásnak, és mint a fecske, oly gyorsan repültem az Admirális-külvárosba. Itt, egy sötét rézműves műhelyben, egy göndör hajú, feltűnően kék szemű fiatalembert találtam; lábast foltozott, de nem hasonlított munkásra. A sarokban pedig,

a satunál, egy kicsiny öregember bajlódott egy csap beillesztésével; fehér haját vékony szíj szorította le. Megkérdeztem a rézművest:

- Van-e munkátok?

A kisöreg mérgesen felelte:

- Nekünk van, de a te számodra nincs!

A fiatalember futó pillantást vetett rám, majd újra a lábas fölé hajolt. Kissé megpöccintettem a lábát - erre csodálkozva, haragosan rám meresztette kék szemét, és úgy fogta a lábast a fülénél, mintha hozzám akarná vágni. De mikor észrevette, hogy ráhunyorítok, nyugodtan így szólt:

- Eredj, eredj...

Még egyszer ráhunyorítottam, és kimentem az ajtón. Odakint megálltam. A göndör fiatalember nyújtózkodva utánam jött, cigarettára gyújtott, és szótlánul rám függesztette tekintetét.

- Maga Tyihon?

- Én hát!

- Pjotr letartóztatták.

Mérgesen összeráncolta homlokát, és fürkészőn mért végig.

- Miféle Pjotr?

- Azt a hórihorgas, diakónus külsejűt.

- No és?

- Semmi több.

- Hát mi közöm nekem Pjotrhoz, a diakónushoz meg a többiekhez? - kérdezte a rézműves. A kérdés módja végképp meggyőzött róla, hogy nem egyszerű munkással van dolgom. Azzal a büszke tudattal szaladtam haza, hogy végre tudtam hajtani a megbízatást. Ilyen volt hát első részvételem az „illegális” ügyekben.

Gurij Pletnyev közeli kapcsolatban állott velük, de hiába kértem többször is, hogy avasson be ezekbe az ügyekbe, mindig csak ezt felelte:

- Korai neked még, öcskös! Tanulj csak...

Jevreinov megismertetett egy titokzatos emberrel. A megismerkedést különféle óvintézkedések nehezítették meg, amelyek azt az előérzetet keltették bennem, hogy valami nagyon komoly dologról van szó. Jevreinov a városon kívül elterülő Arsz-mezőre vezetett; útközben figyelmeztetett, hogy ez az ismeretség igen nagy elővigyázatosságot követel tőlem, titokban kell tartanom. Azután rámutatott egy kis szürke alakra, amely lassan haladt a távolban, a néptelen mezőn.

Jevreinov körülnézett, és halkán így szólt:

- Ő az! Menjen utána, s amikor megáll, lépjen oda hozzá, és mondja ezt: „Idegen vagyok...”

A titokzatosság mindig kellemes, itt azonban nevetségesnek tetszett: forró, derűs nap, a mezőn szürke fűszálként hajladozik egy magányos emberke - ennyi az egész. Utolértem a temető kapujánál, s egy ifjút láttam magam előtt: kicsiny, száraz arca volt és szigorú nézésű szeme, olyan kerek, mint egy madaré. Szürke gimnazistaköpenyt viselt, amelyen a világos gombokat fekete csontgombok helyettesítették, elnyúlt tányérsapkáján meglátszott a címer

helye, és általában valahogy idő előtt megkopottnak tűnt, mintha sietett volna teljesen érett embernek mutatkozni önmaga előtt.

A sírok között ültünk, sűrű bokrok árnyékában. Szárazon, tárgyilagosan beszélt, és nekem az egész ember sehogyan sem tetszett. Szigorúan kikérdezett, hogy mit olvastam, majd azt ajánlotta, tanuljak az általa szervezett körben. Én ráálltam, és elváltunk - ő távozott elsőnek, s óvatosan körülpillantgatott a néptelen mezőn.

A körben, amelyhez kívülem még három vagy négy fiatalember tartozott, én voltam a legfiatalabb, és egyáltalán nem készültem fel John Stuart Mill könyvének tanulmányozására, Csernisevskij magyarázataival. Egy Milovszkij nevű tanítóképző intézeti növendék lakásán gyűltünk össze. Ő később Jeleonszkij álnéven elbeszéléseket írt, és miután megírt öt kötetre valót, öngyilkos lett - milyen sok emberrel találkoztam, aki aztán önként távozott az életből!

Hallgatag ember volt, gondolatban félénk, szóban óvatos. Egy piszkos ház pincéjében lakott, és asztalosmunkával foglalkozott a „test és lélek egyensúlya” végett. Unalmas volt nála. Mill könyvének olvasása nemigen érdekelt, a közgazdaságtan alaptételei pedig hamarosan nagyon ismerőseknek látszottak: közvetlen tapasztalatból tanultam meg őket, a saját bőrömön. Úgy véltem, felesleges erről ilyen vaskos könyvet írni, tele nehéz szavakkal; hiszen mindez amúgy is teljesen világos azok számára, akik arra pazarolják erejüket, hogy az „idegen bácsi” jólétben és kényelemben élhessen. Nagy megerőltetéssel végigültem két-három órát az enyvszagot árasztó odúban, s a mocskos falon mászó pincebogarakat nézegettem.

Egy ízben tanítómesterünk nem jelent meg a rendes időben. Mi már azt hittük, hogy egyáltalán nem jön, és kis lakomát rendeztünk: vettünk egy üveg pálinkát, kenyeret és uborkát. Egyszerre csak látjuk, hogy az ablak mellett elsuhan tanítónk szürke lába. Alighogy elrejtettük a pálinkát az asztal alá, Milovszkij máris közöttünk termett, és megkezdődött Csernisevskij bölcs következtetéseinek magyarázata. Valamennyien mozdulatlanul ültünk, akár a sóbálvány, rettegtünk, hogy valaki fellöki lábával az üveget. És éppen tanítónk lökte fel! Fellökte, az asztal alá pillantott, de egyetlen szót sem szólt. Ó, bárcsak inkább alaposan lehordott volna!

Hallgatása, komor arca és sértődötten összehúzott szeme roppant zavarba ejtett. Szemem sarkából néha lopva rápillantottam társaim szégyenpírban égő arcára, s úgy éreztem, bűnt követtem el a mesterrel szemben. Őszintén restelltem a dolgot, noha a pálinkát nem az én kezdeményezésemre vették.

A felolvasások unalmasak voltak; kedvem lett volna kimenni a Tatár-külvárosba, ahol jólelkű, nyájas emberek élnek a maguk különös, tiszta életét; nevetségesen eltorzított orosz-szággal beszélnek; esténként a magas minaretekről a müezzinek furcsa hangja a mecsetbe szólítja őket... Úgy képzeltem, a tatárok egész élete másként, számomra titokzatos módon folyik, és nem hasonlít ahhoz, amit én ismerek, és amiben semmi örömet sem lelek.

Vonzódtam a Volgához, a munkásélet muzsikájához; ez a muzsika mindmáig kellemes bódulatba ejti szívemet; jól emlékszem arra a napra, amikor először éreztem a munka hősi poézisét.

Kazany alatt közátonyra futott és léket kapott egy perzsa áruval megrakott nagy uszály, s a rakodómunkások artyelje engem is felfogadott az átrakáshoz. Szeptember volt, fentről fűjt a szél, a szürke folyón mérgesen táncoltak a hullámok; a szél bőszen tépdeste tarajukat, s hideg permettel hintette be a folyót. Az artyel tagjai, mintegy ötvenen, mogorván helyezkedtek el egy üres uszály fedélzetén, gyékénybe és ponyvába burkolóztak; az uszályt egy kis vontatógőzös húzta, lihegett, és minduntalan vörös szikrakévéket köpdösött az esőbe.

Esteledett. Az ólomszínű, nedves égbolt sötétedőn borult a folyam fölé. A rakodómunkások morogtak és szitkozódtak, átkozták az esőt, a szelet, az életet, lomhán mászkáltak a fedélzeten, menedéket keresve a hideg és a nedvesség elől. Nekem úgy rémlett, hogy ezek a félálomba süppedt emberek nem képesek dolgozni, s nem tudják megmenteni a pusztulófélben levő rakományt.

Éjfélre odaértünk a zátonyhoz, az üres uszályt hozzákötöttük a megfenekletthez, úgyhogy palánkjuk szorosan egymáshoz simult. Az artyel vezetője - ragyás képű, agyafúrt és mocskos szájú, keselyűszemű és -orrú, epés kis öregember - letépte tar fejéről a nedves sapkáját, és magas, nőies hangján, felkiáltott:

- Imára, fiúk!

A sötétben, az uszály fedélzetén fekete csomóba verődtek a rakodómunkások, és morogni kezdtek, akár a medvék; vezetőjük pedig, aki elsőnek fejezte be az imát, felvisított:

- Lámpásokat ide! No, legények, mutassátok meg, mit tudtok! Vágjátok ki a rezet, fiúk! Isten nevében... rajta!

És a nehézkes, lomha, átázott emberek nekiláttak, hogy „megmutassák, mit tudnak”. Mint a csatába, úgy rohantak az elsüllyedt uszály fedélzetére és hombárjaiba, kiáltoztak, ordítoztak, tréfálkoztak. Körülöttem a pehelypárnák könnyedségével röpködtek a liszteszsákok, mazsola-, bőr- és karakülprém-bálák, rohangáltak a tagbaszakadt legények, üvöltözéssel, füttyel, durva káromkodással serkentve egymást. Nehéz volt elhinni, hogy ilyen vidáman, könnyen és szaporán dolgoznak ugyanazok a nehézkes, mogorva emberek, akik az imént még csüggedten panaszkodtak az életre, az esőre és a hidegre. Az eső sűrűbb, hidegebb lett, a szél erőre kapott, tépdeste az ingeket, aljukat felcsapta az emberek fejére, csupaszon hagyva hasukat. A nedves sötétségben, a hat lámpa gyenge fényénél ide-oda rohantak a fekete emberek, tompán dobogtak az uszályok fedélzetén. Úgy dolgoztak, mintha kiéheztek volna a munkára, mintha már régen várták volna azt a gyönyörűséget, hogy négy-pudós zsákokat dobáljanak kézzel kézre, és bálákkal a hátukon futkározzanak. Játszva dolgoztak, a gyermekek vidám lelkesedésével, a cselekvés mámoros örömeivel, amelynél csak az asszony ölelése édesebb.

Egy jól megtermett, szakállas, bekecses ember átázva, nedvességtől csillogva - nyilván a rakomány tulajdonosa vagy a megbízottja hirtelen izgatottan felordított:

- Legények: egy veder pálinkát fizetek! Betyárok: kettőt! Szaporán!

A sötétben mindenfelől öblös hangok horkantak:

- Három vederrel!

- Meglesz a három! Szaporán, ügyelj!

És a munka vihara még jobban fokozódott.

Én is a zsákok után kaptam, hurcoltam, dobáltam őket, viasszaladtam, és újakat ragadtam meg; úgy tetszett, mintha ezek az emberek akár hónapokig, évekig is tudnának ilyen bösen és vidáman dolgozni, fáradhatatlanul, magukat nem kímélve, s ha belekapaszkodnak a harangtornyokba, a minaretekbe, akár az egész várost is odább tudnák vonszolni, ahová kedvük tartja.

Ezt az éjszakát eddig nem ismert örömben éltem át, lelkemet az a vágy ragyogta be, hogy egész életemet a cselekvés e félőrült mámorában éljem le. Odalenn táncoltak a habok, a fedélzetet csapkodta az eső, szél süvített a folyó fölött, a szürke hajnali félhomályban sebesen és fáradhatatlanul futkostak a félmeztelen, ázott emberek, kiáltoztak, nevettek, gyönyörködtek

saját erejükben, munkájukban. Azután a szél széttépte a felhők nehéz tömegét, s az ég élénkké volt foltján felragyogott a rózsás napsugár... Karban, üvöltéssel fogadták a vidám vadak, s megrázták kedves kobakjuk ázott sörényét. Legszívesebben megöleltem és megcsókoltam volna ezeket a kétlábú állatokat, akik annyira okosak és ügyesek a munkában, oly önfeledten belemerülnek!

Úgy tetszett, hogy ennek az örömteli, bőszen lendületnek semmi sem állhat ellen, az ilyen csodákat tud művelni a földön, egyetlen éjszaka alatt pompás kastélyokkal és városokkal boríthatja el az egész földet, mint ahogyan a bölcs mesékben áll. A napsugár is nézegette egy-két percig az emberek munkáját, de nem tudta áttörni a felhők súlyos tömegét, elmerült közöttük, mint gyermek a tengerben, az eső pedig felhőszakadássá változott.

- Állj! - kiáltotta valaki, de bőszen letorkolták:

- Majd adok én neked!

S a félmeztelen emberek pihenő nélkül, szakadó esőben, metsző szélben dolgoztak délután két óráig, míg csak át nem rakták az árut, és én áhítattal eszméltem rá, milyen hatalmas erőben gazdag az emberek világa.

Azután átmentünk a hajóra, és mindnyájan mély álomba merültünk, akár a részegek; amikor pedig Kazanyba érkeztünk, a part homokjára tódultunk, mint valami szürke, piszkos áradat, és a kocsmába mentünk, hogy megigyük a három veder pálinkát.

Itt hozzám lépett Baskin, a tolvaj; végigmért és megkérdezte:

- Mit csináltak veled?

Én elragadtatással meséltem neki a munkáról. Végighallgatott, majd felsóhajtott, és megvetéssel mondta:

- Tökfilkó. Sőt, annál is rosszabb: idióta!

Fütyörészve, halkán ficánkolva siklott át a szorosan egymás mellett sorakozó asztalok között, ahol zajosan lakmároztak a rakodómunkások. A sarokban valaki tenor hangján rázendített egy pajzán nótára:

Sétálni ment ki a kertbe
Kisasszonykám, galambom,
Így esett át sötét éjjel
Ezen a kis kalandon...

Tucatnyi hang csapott fel fülsiketítő üvöltéssel, s a tenyerek az asztalokat verdesték:

A várost az őr vigyázza,
S látja, ott fekszik egy dáma...

Hahotázás, füttyszó szállt, és olyan szavak harsogtak, amelyeknek keserű cinizmusukban talán nincs is párjuk a föld kerekiségén.

Valaki megismertetett Andrej Gyerenkovval, annak a kis fűszerüzletnek a tulajdonosával, amely ott bújt meg a szeméttel betemetett árok fölött húzódó szegényes, szűk utca végében.

Ez a béna kezű, kedves arcú, világos szakállú, okos szemű emberké volt a város tiltott és ritka könyvekben leggazdagabb könyvtára. Könyveit Kazany számos tanintézetének növendékei és különféle, forradalmi érzelmű emberek olvasták.

Gyerenkov boltja egy szkopec pénzváltó házához ragasztott alacsony épületszárnyban volt; az üzlet hátsó ajtaja nagy szobába nyílt, amelyet gyengén világított meg az udvarra néző ablaka. E szoba után szűk konyha következett, a konyha mögött pedig, az épületszárny és a ház között húzódó sötét folyosón, kis kamra bújt meg a sarokban: itt rejtőzött a baljós könyvtár. A könyvek egy részét kézírással másolták vastag füzetekbe; ezek közé tartozott Lavrov *Történelmi levelei*, Csernisevskij *Mit tegyünk*-je, néhány cikk Piszarevtől, az *Éhség-fejedelem*, a *Ravasz mechanika* - mindezeket a kéziratokat már agyonolvasták, összegyűrték.

Amikor először mentem be az üzletbe, Gyerenkov, aki a vevőkkel foglalkozott, fejével a szobába nyíló ajtóra mutatott. Beléptem, és a félhomályban, a sarokban, kis öregembert pillantottam meg: térdepelve, ájtatosan imádkozott - Szerafim Szarovszkij portréjához hasonlított. Amint az öregre néztem, valami zavaró ellentmondást éreztem.

Gyerenkovot úgy emlegették előttem, mint „narodnyikot”; az én elképzelésem szerint pedig a narodnyik forradalmár volt, forradalmár pedig nem hihet Istenben, az istenfélő kis öregember tehát semmiképp sem illett ebbe a házba.

Az imádságot befejezve, szépen lesimította fehér haját és szakállát, szemügyre vett, s így szólt:

- Andrej apja vagyok. Hát maga kiféle? Úgy? Én meg azt hittem: álruhás diák.

- De minek álruha a diáknak? - kérdeztem.

- Hát bizony - válaszolta csendesen az öreg -, akárhogy átöltözől is, Isten felismer!

Kiment a konyhába, én meg az ablaknál ülve elgondolkodtam; hirtelen kiáltás riasztott fel:

- Hát maga az!

A konyhaajtó félfájánál fehér ruhás lány állt, szőke haja rövidre volt vágva, sápadt, pufók arcában mosolygósan ragyogott a kék szeme. Szakasztott olyan volt, mint az olcsó olajlenyomatok angyalai.

- Mitől ijedt meg? Hát olyan ijesztő vagyok? - kérdezte vékony, reszkető hangon, és óvatosan, lassan felém indult: a falhoz támaszkodott, mintha nem szilárd padlón, hanem a levegőben kifeszített kötélén járna. E gyámoltalan járása révén még inkább egy másvilági lényhez hasonlított. Egész testében reszketett, mintha tűk fúródának a lábába, s a fal égetné gyermekesen pufók kezét. Ujjai furcsán mozdulatlanok voltak.

Szótlanul álltam előtte, különös zavart és heves szájalmat éreztem. Milyen szokatlan minden ebben a sötét szobában!

A lány olyan óvatosan ült le, mintha attól félne, hogy a szék kirepül alóla. Egyszerűen beszélt - még senkit sem hallottam így -, elmesélte, hogy csupán ötödik napja van fenn, azelőtt majdnem három hónapig feküdt, keze-lába megbénult.

- Ez afféle idegbetegség - mondta mosolyogva.

Emlékszem, szerettem volna, ha állapotát valahogy másképp lehetne magyarázni; idegbetegség - ez túlságosan hétköznapi egy ilyen lányhoz és egy ilyen furcsa szobában, ahol minden tárgy félénken a falhoz lapul, a sarokban pedig, az ikonok előtt, éles fénnel ég a mécses, s rézláncainak árnyéka titokzatosan kúszik az ebédlőasztal fehér abroszán.

- Sokat hallottam magáról, hát látni akartam, milyen maga - csengett a lány gyermekesen magas hangja.

Olyan fürkésző pillantással méregetett, hogy alig tudtam elviselni, úgy éreztem, átható kék szemével olvas bennem. Ilyen lánnyal nem tudtam beszélni, képtelen voltam rá. Hallgattam, s közben Herzen, Darwin, Garibaldi arcképét nézegettem.

Az üzletből berontott egy velem egykorú, hirtelenszőke, kihívó szemű legényke, s eltűnt a konyhában; közben elcsukló hangon kiáltotta:

- Te minek bújtál ki, Marja?

- Az öcsém, Alekszej - mondta a lány. - Én bábaképző tanfolyamra járok, de most megbetegedtem. Miért hallgat? Szégyelli magát?

Belépett Andrej Gyerenkov. Béna kezét inge hasadékaiba rejtette; szótlánul megsimogatta húga lágy haját, megborzosolta, majd faggatni kezdett: milyen munkát keresek?

Azután megjelent egy vörös fürtös, zöldes szemű, karcsú lány, szigorúan rám nézett, majd karon fogta a sápadt kislányt, és elvezette:

- Elég volt, Marja!

A név nem illett a kislányhoz, durvának éreztem.

Én is elmentem, különösen izgatottan, de harmadnap este megint ott ültem ebben a szobában, és próbáltam megérteni: hogyan és mi célból élnek itt? Mert furcsán éltek.

Sztyepan Ivanovics, a kedves, szelíd öregember, aki szinte áttetszően fehér volt, a sarokban üldögélt, és onnan nézelődött; csendes mosollyal mozgatta sötét ajkát, mintha ezt kérné: „Ne bántsatok!”

Nyúlászív lakott benne, a szerencsétlenség aggasztó előérzete - ez világos volt előttem.

A béna kezű Andrej szürke zubbonyt viselt, amelynek mellét az olajfoltok és a lisztesomók szinte fakéreggá keményítették. Valahogy féloldalt járt a szobában, bűnbánó mosollyal, mint a gyermek, akinek épp az imént bocsátották meg csínyét. A lusta, darabos Alekszej segítségére volt az üzletben. A harmadik fivér, Ivan, tanítóképzőbe járt, internátusban lakott, és csak ünnepekre jött haza; a kicsiny, rendesen öltözött, simára fésült emberke öreg hivatalnokhoz hasonlított. A beteg Marja valahol a padláson lakott, és csak ritkán jött le; jelenléte azonban mindig feszélyezett, mintha láthatatlan béklyók kötöttek volna gúzsba.

Gyerenkovék háztartását a szkopec házigazda élettársa vezette: magas, karósovány nő volt, arca akár a fabábué, szigorú szeme gonosz apácára emlékeztetett. Lánya, a vörös hajú Nasztya is itt forgolódott; amikor zöld szeme férfira pillantott, hegyes orrának cimpái megremegtek.

Gyerenkovék lakásának igazi gazdái azonban az egyetemisták, hittudományi főiskolások, állatorvos-hallgatók voltak: lármás gyülekezet, amely az orosz nép sorsa miatti gond és Oroszország jövőjéért táplált szüntelen aggodalom állapotában élt. Állandó izgalomban tartották őket az újságcikkek, a nemrég olvasott könyvek megállapításai, a városi és az egyetemi élet eseményei; esténként Kazany valamennyi utcájából összesereglettek Gyerenkov boltjában, hogy hevesen vitatkozzanak, és halkán sugdolózzanak a sarokban. Vaskos könyveket hoztak magukkal, és ujjukkal a lapokat bökdösve kiabáltak egymásra: mindegyik a maga igazát bizonygatta.

Én természetesen édeskeveset értettem ezekből a vitákból, számomra az igazságok elvesztek a szóáradatban, akár a zsírcseppecskék a szegények híg levesében. Néhány diák a Volga-melléken élő szektás, öreg bibliaolvasókra emlékeztetett; azt azonban megértettem, hogy olyan emberekkel van dolgom, akik meg akarják javítani az életet, s noha őszinteségük fuldoklott a

szilaj szóáradatban, mégsem süllyedt el benne. A feladatok, amelyeket próbáltak megoldani, világosak voltak előttem, és úgy éreztem, személyes érdekem e feladatok sikeres megoldása. Gyakran úgy rémlett, hogy a diákok szavaiban az én néma gondolataim öltenek testet, s valósággal elragadtatást éreztem irántuk, mint a fogoly, akinek szabadulást ígérnek.

Ők meg úgy tekintettek rám, mint az asztalos egy darab fára, amiből valami nem egészen mindennapi tárgyat lehet formálni.

- Őstehetség! - ajánlottak egymás figyelmébe, ugyanolyan büszkeséggel, ahogyan az utcakölykök mutogatják egymásnak a kocsíúton talált rézpetákat. Nekem nem volt ínyemre, ha „őstehetségnek” és a „nép fiának” neveztek - én az élet mostohagyermekének tartottam magam, s időnként nagyon is megéreztem annak az erőnek a súlyát, amely szellemi fejlődésemet irányította.

Amikor egyszer a könyvkereskedés kirakatában megláttam egy könyvet, amelynek címlapján a számomra ismeretlen *Aforizmák és maximák* szavak álltak, fellángolt bennem a vágy, hogy elolvassam; kölcsön is kértem egy papnövendéktől.

- Még mit nem! - kiáltott fel gúnyosan a leendő főpap, egy göndör, néger fejű, duzzadt ajkú, kiálló fogú fiatalember. - Ez badarság, öcsém. Azt olvasod, amit kapsz, amihez pedig semmi közöd: abba ne üsd bele az orrod!

Gorombasága nagyon rosszul esett. A könyvet természetesen megvásároltam: a pénz egy részét a kikötőben kerestem, a többit Andrej Gyerenkovtól vettem kölcsön. Ez volt az első komoly könyv, amelyet vásároltam, s mind a mai napig őrzöm.

Egyébként meglehetősen szigorúan bántak velem. Mikor elolvastam a *Társadalomtudományok ábécéjé*-t, az volt az érzésem, hogy a szerző túlzott jelentőséget tulajdonít a pásztor-törzseknek a kultúra kialakításában, a vállalkozó szellemű nomádokat, vadászokat pedig megrövidíti. Kételyeimet közöltem egy nyelvészsel, mire az meggyőző kifejezést próbált erőltetni nőies arcára, s álló óra hosszat beszélt nekem a „bírálat jogáról”.

- Hogy jogunk legyen bírálni, hinnünk kell valamilyen igazságban... maga miben hisz? - kérdezte.

Még az utcán is könyvet olvasott; ment a járdán, arcát a könyvbe temette, s lökdöste a járókelőket. Éhségtífuszban hánykolódott otthon, a padláson, és így kiáltozott:

- Az erkölcsnek harmonikusan össze kell egyeztetnie magában a szabadság és a kényszer elemeit; harmonikusan, har-har-harm...

Az állandó koplalásba belebetegedett, a megdönthetetlen igazság makacs keresésétől elgyötört, törekeny ember egyetlen öröme az olvasás volt; amikor úgy vélte, sikerül elsimítania két határozott elme ellentmondásait, kedves, sötét szeme gyermeki boldogsággal mosolygott. Kazanyi tartózkodásom után vagy tíz évvel Harkovban láttam viszont: öt esztendő telt el száműzetésben Kemben, és újra egyetemre járt. Úgy láttam, hogy ellentmondó gondolatok hangyabolyában él; tüdővészben senyvedt, s közben Nietzschét próbálta összeegyeztetni Marxszal, vért köpött és hörgött, hideg és nyirkos ujjával a kezem után kapdosott:

- Szintézis nélkül nem lehet élni!

Villamoson halt meg, útban az egyetem felé.

Nem egy ilyen vértanút láttam az értelem oltárán - emlékük szent előtttem.

Vagy húsz efféle ember szokott összegyűlni Gyerenkov lakásában; még egy japán is akadt közöttük: Pantyelejmon Szato hittudományi főiskolai hallgató. Néha megjelent egy széles mellű, sűrű körszakállú és tatárosan borotvált fejű, nagy férfi. Olyan volt, mintha szorosan bevarrták volna állig gombolt, szürke kozákzubbonyába. Rendszerint valamelyik sarokban üldögélt, kurta pipáját szívta, és nyugodtan fürkésző szemét végighordozta mindenkin. Tekintete gyakran és figyelmesen szegeződött arcomra, és éreztem, hogy ez a komoly ember gondolatban mérlegel engem, s valamiért félttem tőle. Csodálkoztam hallgatagságán; körülötte mindenki sokat beszélt, hangosan és határozottan, s minél élesebb szavak röpködtek, természetesen annál inkább tetszettek nekem; igen sokáig nem sejtettem, milyen gyakran rejtőznek az éles szavak mögött szálnalmas, képmutató gondolatok. Miről hallgat hát ez a szakállas dalia?

Hoholnak hívták, és Andrejt kivéve talán senki sem ismerte igazi nevét. Hamarosan megtudtam, hogy nemrégiben tért vissza száműzetéséből, a jakut tartományból, ahol tíz évet töltött. Ez fokozta érdeklődésemet iránta, de mégsem öntött akkora bátorságot belém, hogy megismerkedjem vele; pedig nem voltam sem szégyenlős, sem félénk, sőt ellenkezőleg: szinte betege voltam a nyugtalan kíváncsiságnak, annak a szomjúságnak, hogy mielőbb megtudjak mindent. Ez a tulajdonságom egész életemen át akadályozott abban, hogy egy dologgal komolyan foglalkozzam.

Amikor a népről beszéltek, én ámulattal és önmagam iránti bizalmatlansággal éreztem, hogy erről másként gondolkodom, mint ők. Szemükben a nép a bölcsesség, a lelki szépség és a jószívűség megtestesülése volt, valósággal istenszerű és egylényegű, tárháza mindennek, ami gyönyörű, igazságos és fennkölt. Én nem ismertem ilyen népet. Láttam ácsokat, rakodómunkásokat, kőműveseket, ismertem Jakovot, Oszipot, Grigorijt, itt meg egylényegű népről beszéltek, önmagukat pedig a nép alá rendelték, az ő akaratától tették függővé. Én viszont azt hittem, hogy éppen ezek az emberek testesítik meg a gondolat szépségét és erejét, bennük összpontosul és lobog az emberszerető jóakarát lángja, amely az életet az emberszeretet új törvényein akarja felépíteni.

Éppen az emberszeretet volt az, amit hiába kerestem azokban az emberkékből, akik között addig éltem, itt pedig minden szóból ez csendült, minden tekintetben ez izzott.

Üdítő esőként hullottak szívemre a nép tisztelőinek szavai, és nagy segítségemre volt a falu zord életéről, a paraszt jeles vértanúságáról szóló naiv irodalom is. Éreztem, ha nagyon erősen, igazi szenvedéllyel szeretjük az embert, csak akkor lehet ebből a szeretetből erőt meríteni az élet értelmének megtalálásához és megértéséhez. Felhagytam tehát az önmagamról való töprengéssel, és nagyobb figyelemmel fordultam az emberek felé.

Andrej Gyerenkov bizalmasan közölte velem, hogy üzletének szerény jövedelmét teljesen felemészti az a segély, melyet „a nép boldogsága mindenekelőtt” elve híveinek nyújt. Úgy forgolódott közöttük, mint a hitbuzgó diakónus a főpap miséjén, nem palástolta elragadtatását a beavatottak fürge bölcsessége miatt; béna kezét ingébe rejtette, a másikkal pedig kis puha szakállát huzigálta, és boldog mosollyal kérdezgette tőlem:

- Ugye? Az ám!

És amikor Lavrov állatorvos-növendék - akinek libagógóghoz hasonló, furcsa hangja volt - eretnek módon szembeszállt a narodnyikokkal, Gyerenkov ijedten behunyta a szemét, és így suttogott:

- Micsoda bajkeverő!

A narodnyikokhoz való viszonya olyasféle volt, mint az enyém; a diákoknak Gyerenkovval szemben tanúsított viselkedése azonban kissé durvának és lenézőnek tetszett: az urak bánnak így a munkással, a pincérrel. Gyerenkov azonban nem vette észre. Miután kikísérte vendégeit, gyakran ott tartott éjszakára; kitakarította a szobát, azután leheveredtünk a földön végigterített nemeztakaróra, és baráti suttogással sokáig beszélgettünk a sötétben, melyet alig oszlatott el a mécses halvány fénye. Gyerenkov a hívó csendes örömeivel hajtogatta:

- Százakra, ezrekre szaporodik az efféle derék emberek száma, ők kerülnek majd minden fontos állásba Oroszországban, és egy csapásra megváltoztatják az egész életet!

Vagy tíz évvel idősebb volt nálam, s észrevettem, hogy a vörös hajú Nasztya nagyon tetszik neki; igyekezett nem nézni a lány kihívó szemébe, mások előtt a gazda rideg, parancsoló hangján beszélt vele, de vágyakozó pillantással kísérte; négy szemközt pedig zavartan, félénken mosolygott rá, és a szakállát rángatta.

Kishúga is a sarokból figyelte a szócsatákat; gyermekes arca nevetségesen felfűvódott a feszült figyelemtől, szeme tágra nyílt; amikor pedig különösen éles szavak röpködtek, hangosan felsóhajtott, mintha jeges vízcseppek fröccsentek volna rá. Egy vörös hajú orvos kerülgette, mint valami méltóságteljes kakas; titokzatosan, félíg suttogva beszélt vele, és sokatmondón ráncolta a szemöldökét. Minden bámulatosan érdekes volt.

De jött az ősz, és állandó munka nélkül lehetetlenné vált az élet számomra. Minden érdekelt, ami körülöttem történt; egyre kevesebbet dolgoztam, és idegen kenyéren éltem, amely mindig nehezen csúszik le az ember torkán. „Helyet” kellett keresnem télire, és meg is találtam Vaszilij Szemjonov perecsütődjében.

Életemnek ezt a szakaszát a *Gazdám, Konovalov, Huszonhat férfi - egy leány* című elbeszéléseimben rajzoltam meg. Nehéz idő volt! De tanulságos.

Nehéz volt fizikailag, még nehezebb erkölcsileg.

Mikor leereszkedtem a műhely pincéjébe, a „feledés fala” tornyosult közöttem és azok között, akiket látnom és hallanom már nélkülözhetetlen lett. Közülük senki sem jött el hozzám a műhelybe, én pedig, mivel napi tizennégy órát dolgoztam, hétköznapi nem tudtam elmenni Gyerenkovhoz, ünnepnap pedig vagy aludtam, vagy munkástársaimmal voltam. Egy részük már a legelső napoktól fogva mulatságos bohócnak tekintett, mások pedig gyermekes, naiv szeretetet tápláltak irántam, mint az olyan valaki iránt, aki érdekes történeteket tud mesélni. Ördög tudja, mit mondtam ezeknek az embereknek, de természetesen csupa olyat, ami reményt kelthetett bennük egy más, könnyebb és értelmesebb élet lehetőségére. Néha sikerült is ez nekem, és amikor láttam, hogy puffadt arcukon emberi szomorúság ragyog fel, és szemükben a sérelem s a harag lángja lobog, ünnepi hangulat töltött el, és büszkén gondoltam arra, hogy „a nép között dolgozom”, „felvilágosítom” a népet.

De természetesen sokkal gyakrabban fordult elő az, hogy rá kellett eszmélnem tehetetlenségemre, hiányos tudásomra, arra, hogy a mindennapi élet legegyszerűbb kérdéseire sem tudok választ adni. Ilyenkor úgy éreztem magam, mintha sötét verembe taszítottak volna, ahol úgy nyüzsögnek az emberek, mint a vak férgek, és csupán arra törekcszenek, hogy elfeledjék a valóságot, s ezt a feledést csapszékekben vagy utcalányok hideg ölelésében találják meg.

A nyilvánosházak látogatása szinte kötelező volt havonta, a bérfizetés napján; erről az élvezetről azután fennhangon ábrándoztak egészen a boldog nap eljöveteleig; mikor pedig túl voltak rajta, sokáig mesélgették egymásnak az átélt gyönyörűségeket. Ezekben a beszédekben cinikusan hencegtek nemi erejükkel, kegyetlenül gúnyolódtak a nőkön, undorodva kiköptek említésükkor.

Mindezek mögött azonban - különös módon - szomorúság és szégyen lappangott, legalább nekem így rémlett. Láttam, hogy az „örömtanyán”, ahol egy rubelért egész éjszakára meg lehetett vásárolni a nőt, társaim zavartan, büntudatosan viselkedtek - s ezt természetesnek tartottam. Néhányan pedig túlságosan fesztelenül, hetykén forgolódtak, de én megéreztem benne a szándékosságot és a mesterkéeltséget. Roppantul érdekelt a nemek egymáshoz való viszonya, és különös figyelemmel kísértem mindent. Magam még nem ízleltem asszony ölelését, s ez kellemetlen helyzetbe hozott: gonoszul csúfolódtak velem a nők is, társaim is. Hamarosan már nem is hívtak az „örömtanyára”, és nyíltan kijelentették:

- Te ne gyere velünk, pajtás.

- Miért ne?

- Hát azért! Kellemetlen teveled.

Görcsösen belekapaszkodtam ezekbe a szavakba, mintha valami fontosat éreztem volna bennük a magam számára, de nem sikerült értelmesebb magyarázatot kapnom.

- Hé, te! Megmondtuk: ne gyere! Zavarsz minket.

Csak Artyom tette hozzá mosolyogva:

- Mintha pap vagy az apánk volna mellettünk.

A lányok eleinte kinevették tartózkodásomat, azután pedig sértődötten kérdezgették:

- Undorodsz?

Egy negyvenéves „leány” - a buja, szép lengyel Tereza Boruta, a „gazdi” - rám nézett okos, fajkutya szemével, és így szólt:

- Hagyjátok őt, lányok... biztosan jegyese van, ugye? Ilyen erős legényt csak a jegyese tarthat féken, senki más!

Iszákos volt, idült alkoholista, részegen leírhatatlanul undorító; józan állapotában azonban csodálatba ejtett az emberek iránt tanúsított megfontolt viselkedésével és azzal, hogy milyen higgadtan kutatta cselekedeteik értelmét.

- A legérthetlenebb népség feltétlenül a hittudományi főiskolások, bizony - mesélte társaimnak. - Például ilyesmit művelnek a lányokkal: bekenik szappannal a padlót, a meztelen lányt négykézlábra állítják, kezével-lábával tányérokra, és lökdösik az ülepén, milyen messze csúszik a padlón. Ezt csinálják sorra minddel. Úgy ám. Mire való ez?

- Hazudsz! - mondtam.

- Dehogya! - kiáltotta Tereza sértődés nélkül, nyugodtan, s nyugodtságában volt valami nyomasztó.

- Te találtad ki az egészet!

- Hogy találhat ki egy lány ilyesmit? Talán bolond vagyok? - kérdezte, és kimeresztette a szemét.

A férfiak mohó figyelemmel füleltek vitánkra, Tereza pedig mindent elmesélt a vendégek játékaikról, s az olyan ember szenvtelen hangján beszélt, akinek csak egy fontos: hogy megértse, mire való ez.

Hallgatói undorral kiköptek, bőszen szidták a diákokat. Én pedig láttam, hogy Tereza gyűlöletet szít azok iránt, akiket már megkedveltem, s ezért kijelentettem, hogy a diákok szeretik a népet, a javát akarják.

- Igen, a Voszkreszenszkaja utcai diákok, a civilek, az egyetemisták, de én a papnövendékekről beszélek, az Arsz-mezőről! Ők mind árvák, az árva pedig, ha felnőtt, okvetlenül rossz ember lesz, tolvaj vagy csirkefogó... hiszen árva, nem tartozik senkihez!

A „gazdi” csendes meséi és a lányok keserű kifakadásai a diákok, a hivatalnokok és általában az „úri közönség” ellen, nemcsak undort és ellenszenvet keltett társaimban, hanem valósággal örömet is, s ezt ilyen szavakkal fejezték ki:

- Egyszóval a műveltek rosszabbak minálunk!

Nehéz és keserű volt e szavakat hallanom. Láttam, hogy ezekbe a kicsiny, félhomályos szobákba, mint megannyi gödörbe, beleömlik a város minden szennye, azután felforr a boszorkánykonyhán, és ellenszenvvel, haraggal telítve újra szétömlik a városban. Megfigyeltem, hogy ezekben az odúkban, ahová az ösztön és az életuntság kergeti az embereket, bárgyú szavakból érzelmes dalocskák szövődnek a szerelem gyötrelmeiről és kínjairól, torz legendák születnek a „művelt emberek” életéről, gúnyos és ellenséges magatartás támad az érthetetlen-nel szemben; láttam, hogy az „örömtanyák” valóságos egyetemek, ahonnan társaim rendkívül mérgező tudást hoznak haza.

Elnéztem, amint a mocskos padlón lustán csoszogva mozognak az örömlányok, ahogyan undorítóan rázzák petyhüdt testüket a harmonika egyhangú nyekergésére vagy az ütött-kopott pianínó húrjainak idegesítő recsegésére, elnéztem - és homályos, de aggasztó gondolataim támadtak. Körülöttem mindenből valósággal áradt az unalom, s azzal a tehetetlen kívánsággal mérgezte lelkemet, hogy elmenjek valahová.

Amikor a műhelyben arra tereltem a szót, hogy vannak olyan emberek, akik önzetlenül keresik a szabadsághoz, a nép boldogságához vezető utat, letorkoltak:

- Bezzeg a lányok egészen másként beszélnek róluk!

Irgalmatlanul, cinikus gonoszsággal kigúnyoltak. Én meg kötekedő kis kutyakölyök voltam, okosabbnak és bátrabbnak éreztem magam a felnőtt kutyáknál - s én is nekidühödtem. Mindinkább rájöttem, hogy az életről való töprengés nem kevésbé nehéz, mint maga az élet, és időnként úgy éreztem, hogy lelkemben gyűlölet lobban fel a csökönyösen türelmes emberekkel szemben, akikkel együtt dolgoztam. Különösen felháborított békétűrésük, alázatos reménytelenségük, ahogyan részeges gazdánk esztelen komiszságait elviselték.

És - szinte készakarva! - éppen ezekben a nehéz napokban volt alkalmam megismerni egy számomra teljesen új eszmét, amely iránt ugyan ösztönszerű ellenszenvet éreztem, de mégis nagyon felkavart.

Egy hóföregteteges éjszakán, mikor úgy rémlik, hogy a vadul süvöltő szél a szürke eget parányi foszlányokra szaggatta szét, s azok a földre hullanak, és jeges por buckái alá temetik, mikor úgy rémlik, megszűnt az élet a földön, a nap kihunyt, és nem kel fel többé - egy ilyen éjszakán, farsang végén, hazafelé tartottam Gyerenkovéktól a műhelybe. Mentem lehunyt szemmel, széllel szemközt, a zavarosan gomolygó, szürke föregtetegen keresztül, és egyszerre csak elvágódtam: belebotlottam valakibe, aki keresztbe feküdt a járdán. Mind a ketten káromkodtunk, én oroszul, ő meg franciául:

- Hogy az ördög...

Ez kíváncsiságot ébresztett bennem; felsegítettem, talpra állítottam: kis termetű, könnyű ember volt. Lökdösött, és haragosan kiabált:

- Hol a kucsmám, az ördög vinné el magát! Adja ide a kucsmámat! Megfagyok!

Megtaláltam a hóban a kucsmát, leráztam, és borzas fejére húztam; de nyomban letépte, és lóbálva, kétnyelvű káromkodás közepette, elzavart:

- Eredj innen!

Hirtelen előrerontott, és elmerült a kavargó, kásás hóban. Továbbmenve újra megpillantottam; egy kialudt lámpa faoszlopát ölelgette, és meggyőző hangon mondogatta:

- Lena, elpusztulok... ó, Lena...

Nyilván részeg volt, és talán meg is fagy, ha otthagynom az utcán. Megkérdeztem, hol lakik.

- Milyen utca ez? - kiáltott fel sírós hangon. - Nem tudom, merre menjek.

Átkaroltam a derekát, és vezetni kezdtem; közben faggattam, hol lakik.

- A Bulakon - dünnyögte, és összerezzent. - A Bulakon... ott a fürdőnél... van egy ház...

Bizonytalanul, botladozva lépkedett, és engem is akadályozott a járásban; hallottam, hogy vacog a foga.

- Si tu savais - mormogta, és lökött egyet rajtam.

- Mit mond?

Megállt, felemelte kezét, és jól érthetően, sőt büszkén - nekem így tetszett - ezt felelte:

- Si tu savais où je te mène...⁴

Ujjait a szájába dugta, s annyira dülöngélt, hogy majdnem elesett. Leguggoltam, a hátamra emeltem, és úgy vittem, ő pedig állával a fejemnek támaszkodott, s ezt mormogta:

- Si tu savais... Megfagyok, ó, istenem...

A Bulakon nagy nehezen kiszedtem belőle, hogy melyik házban lakik; végül bemásztunk egy kicsiny szárnyépület folyosójára: a ház valósággal elveszett az udvar mélyén, a hóiharban. Kitapogatta az ajtót, óvatosan bekopogott, és pissegett:

- Pszt! Csendesen...

Az ajtót egy vörös pongyolás nő nyitotta ki, kezében égő gyertya volt; utat engedett nekünk, szó nélkül félrevonult, lornyettet húzott elő valahonnan, és szemügyre vett engem.

Közöltem, hogy a férfinak valószínűleg megfagyott a keze, okvetlenül le kell vetkőztetni és ágyba fektetni.

- Igen? - kérdezte a nő csengő, fiatalos hangon.

- A kezét hideg vízbe kell mártani...

Lornyettjével szó nélkül a sarokba mutatott, ahol a festőállványon kép állt: folyót, fákat ábrázolt. Csodálkozva néztem a nő furcsán mozdulatlan arcára, ő pedig a szoba sarkába ment, az asztalhoz, amelyen rózsaszín ernyős lámpa égett; leült, felvett az asztalról egy kör alsót, és vizsgálgatni kezdte.

- Van pálinkájuk? - kérdeztem hangosan. A nő nem felelt, kártyákat rakosgatott az asztalon. A férfi, akit hazahoztam, egy széken ült, mélyen lehorgasztott fejjel, vörös keze lecsüngött az oldala mellett. Lefektettem a díványra, és vetkőztetni kezdtem, szinte félálomban, semmit sem

⁴ Ha tudnád, hová vezetlek...

értve. A dívány fölött a falat fényképek borították, köztük fakón fénylett egy aranykoszorú fehér szalagszokorral, a szalag végén aranybetűs felírás: „A csodálatos Gildának.”

- Az ördögbe is, óvatosabban! - nyögött fel a férfi, amikor dörzsölni kezdtem a kezét.

A nő gondterhesen, némán rakosgatta a kártyákat. Hegyes orrú madárcacót nagy, mozdulatlan szempár világította meg. Kislányos kezével felborzolta ősz haját, amely dús volt, akár a paróka, és halkán, de csengő hangon megkérdezte:

- Láttad Misát, Georges?

Georges ellökött magától, gyorsan felült, és sietve válaszolta:

- De hiszen Kijevbe utazott...

- Igen, Kijevbe - ismételte a nő, merőn bámulva a kártyát; megfigyeltem, hogy hangja monoton, kifejezéstelen.

- Hamarosan megjön...

- Igen?

- Hát persze! Hamarosan.

- Igen? - ismételte a nő.

A félmeztelen Georges lesiklott a padlóra, két ugrással térdre vetette magát a nő lába előtt, s mondott neki valamit franciául.

- Nyugodt vagyok - felelt a nő oroszul.

- Eltévedtem, érted? Hóvihar, szörnyű szél, azt hittem, megfagyok - mesélte sietve Georges, s közben az asszony kezét simogatta, amely a térdén feküdt. Vagy negyvenéves lehetett, piros, vastag ajkú, fekete bajuszos arca ijedtnék, riadtnak látszott; erősen dörzsölte a kerek koponyáját borító ősz sörtét, és egyre józanabban beszélt.

- Holnap Kijevbe utazunk - szólt az asszony, félig kérdőn, félig állítón.

- Igen, holnap! Neked pihenned kell. Miért nem fekszel le? Már nagyon késő van...

- Misa nem jön meg ma?

- Ó, dehogy! Ilyen hóviharban... Menjünk, feküdj le...

Felvette a lámpát az asztalról, s elvezette az asszonyt a könyvszekrény mögötti kis ajtón át. Sokáig ült egyedül, nem gondoltam semmire, csak a férfi halk, rekedtes hangját hallgattam.

Az ablaküvegen egy bogár bolyhos lábai zizegtek. Az olvadt hó tócsáiban félénken verődött vissza a gyertya lángja. A szoba zsúfolva volt bútorral, furcsa, meleg szag töltötte be, amely elbódította az elmét.

Georges újra megjelent; támolygott, kezében tartotta a lámpát, amelynek ernyője szaporán kopogott az üvegen.

- Lefeküdt.

A lámpát az asztalra tette, elgondolkozva megállt a szoba közepén, és rám sem nézve beszélni kezdett:

- Hát így vagyunk. Nélküled bizonyára elpusztultam volna... Köszönöm! Ki vagy?

Oldalt hajtotta fejét, a szomszéd szobából hallatszó neszre figyelt s megremegett.

- A felesége? - kérdeztem halkan.

- A feleségem. Mindenem. Egész életem - mondta a férfi tagoltan, csendesen és a padlóra bámulva, majd ismét erősen dörzsölni kezdte a fejét mindkét tenyerével.

- Teát iszunk, jó?

Szórakozottan az ajtóhoz indult, de megállt: eszébe jutott, hogy a szolgáló elrontotta a gyomrát hallal, és kórházba szállították.

Azt ajánlottam, tegyék fel a szamovárt; ő helyeslően bólintott, és nyilván elfeledve, hogy félig meztelen, csupasz lábával a nedves padlón csoszogva kivitt a kis konyhába. Háttal a kályhának támaszkodott, és megismételte:

- Nélküled megfagytam volna... köszönöm!

Hirtelen összerezzen, és ijedten tágra nyílt szemmel meredt rám.

- De mi lett volna akkor övele? Úristen...

A sötét ajtónyílásba bámulva, sebesen, suttogva beszélni kezdett:

- Hiszen látod: beteg. A fia agyonlőtte magát Moszkvában, zenész volt; ő pedig még most is várja, két éve lesz már...

Később, teázás közben, kuszán, furcsa szavakkal elmesélte, hogy az asszony földbirtokosnő, ő pedig történelemtanár, a fiú házitanítója volt, s beleszeretett az asszonyba; az otthagya férjét, egy német bárót, és operaénekesnő lett; nagyon jól éltek, bár az első férj mindenképp igyekezett megkeseríteni az asszony életét.

Mesélés közben összehúzta a szemét, és feszült figyelemmel vizsgált valamit a félhomályos, piszkos konyhában, ahol a kályha körül korhadt volt a padló. A teát szürcsölve megégette a száját, arca ráncba borult, kerek szeme ijedten pislogott.

- Ki vagy te? - kérdezte ismét. - Igen, perecsütő, munkás. Furcsa. Nem vagy olyan. Mit jelentsen ez?

Szavai nyugtalanul csengtek; bizalmatlanul, egy űzött vad tekintetével nézett rám.

Elmondtam magamról egyet-mást.

- Úgy? - kiáltott fel halkán. - No lám...

Hirtelen megélénkült.

- Ismered a csúf kiskacsáról szóló mesét? - kérdezte. - Olvastad?

Arca eltorzult, dühösen beszélt; csodálkoztam természetellenes, sivításba csapó, rekedtes hangján.

- Ez a mese kísértésbe ejt! A te korodban én is azon töprengtem, vajon nem vagyok-e hattyú? És lám... Papneveldébe kellett mennem, egyetemre mentem. Apám lelkész volt, és kitagadott. Párizsban tanulmányoztam az emberiség szerencsétlenségeinek történetét: az emberi haladás történetét. Írtam is, igen. Ó, minden mennyire...

Felugrott a székről, hallgatózott, majd így folytatta:

- A haladás pusztá önámítás! Az élet értelmetlen, nincs semmi célja. Rabság nélkül nincs haladás, ha a többség nem veti alá magát a kisebbségnek, az emberiség megtorpan az útján. Amikor meg akarjuk könnyíteni életünket, munkánkat, csak megnehezítjük az életet, a munkát. A gyárak és a gépek azért vannak, hogy még több gépet gyártsanak: ez ostobaság!

Egyre több munkás lesz, pedig csak a paraszt, a gabonatermelő szükséges. A gabona... ez minden, amit munkával el kell venni a természettől. Minél kevesebbel éri be az ember, annál boldogabb, minél több a kívánsága, annál kevésbé szabad.

Talán szó szerint nem így hangzott, de ezeket a megdöbbenő gondolatokat most hallottam először, ráadásul ilyen éles, meztelen formában. A házigazda izgalmaiban felsivített, és félénken pillantgatott a belső szobákba vezető nyitott ajtóra, egy percre a csendre fülelt, majd újra szinte böszén suttogta:

- Értsd meg: az embernek kevés kell: egy darab kenyér meg a nő...

Titokzatos suttogással kezdett beszélni a nőről, olyan szavakat használt, amelyeket nem ismertem, verseket szavalt, amelyeket nem olvastam - hirtelen Baskin tolvajra hasonlított.

- Beatrice, Fiammetta, Laura, Ninon - súgta az előttem ismeretlen neveket, és mindenféle szerelmes királyról, költőről mesélt, francia verseket szavalt, s közben a ritmust ütötte vékony kezével; karja könyökig csupasz volt.

- A szerelem és az éhség kormányozza a világot - hallottam forró suttogását; eszembe ötlött, hogy ezek a szavak olvashatók az *Éhség-fejedelem* című forradalmi brosúra címe alatt, és ez különösképp megnövelte jelentőségüket a szememben.

- Az emberek feledést, vigaszt keresnek, nem pedig tudást!

Ez a gondolat végképp megdöbbenített.

Reggel távoztam a konyhából: a kis faliórán hat múlt néhány perccel. Szürke félhomályban lépkedtem, hóbuckák között, hallgattam a hóvihar vijjogását, eszembe idéztem az összetört férfi bösz rikoltozásait, s úgy éreztem, hogy szavai megakadtak valahol a torkomon, és fojtogatnak. Nem volt kedvem a műhelybe menni, embereket látni, és valóságos hórétteget cipelve magamon, a Tatár-külváros utcáin ödöngtem, míg végre kivilágosodott, és a hó örvényei között feltűnedeztek a járókelők.

A tanárral soha többé nem találkoztam, és nem is akartam találkozni vele. Később azonban nemegyszer hallottam az élet értelmetlenségéről és a munka hiábavalóságáról szóló beszédet: írástudatlan vándorok, hontalan csavargók, tolsztojánusok és magas műveltségű emberek szájából egyaránt. Beszélt erről szerzetespap, hittudós, robbanóanyagokkal kísérletező vegyész, neovitalista biológus, és még sokan mások. De ezek az eszmék már nem hatottak rám olyan döbbenetesen, mint akkor, amikor először ismerkedtem meg velük.

És íme, alig két éve - több mint harminc esztendővel az erről a témáról folytatott első beszélgetés után - váratlanul megint ugyanazokat a gondolatokat, sőt majdnem ugyanazokat a szavakat hallottam egy régi munkásismerősömtől.

Egy ízben amúgy őszintén elbeszélgettünk, és ez az ismerősöm - „politikai főkolompos”, ahogyan ő komor mosollyal magát nevezte - azzal a rettenthetetlen őszinteséggel, amely szerintem csak az orosz emberek sajátja, így szólt hozzám:

- Kedves Alekszej Makszimovicsom, énnekem nem kell semmi, mire való ez az egész: papneveldek, tudomány, repülőgép... fölösleges mind! Csak egy csendes zug kell meg egy asszony, hogy csókolhasson, amikor akarom, ő pedig tisztességgel, testével-lelkével viszonzza: ennyi az egész! Maga értelmiségi módjára ítél, már nem a mi emberünk, meg van fertőzve, magának az eszme fontosabb az embernél, maga zsidó módra okoskodik: az ember van a szombatért, ugye?

- A zsidók nem így okoskodnak...

- Ördög tudja, hogyan okoskodnak, sötét népség - válaszolta; cigarettája csutkáját a folyóba hajította, és tekintetével követte esését.

A Néva partján ültünk, egy gránitpadon, holdas őszi éjszakán; mindkettőnket elgyötört a nap, mely hiábavaló izgalmaiban s abban a makacs, de eredménytelen vágyakozásban telt el, hogy valami jót, hasznosat cselekedjünk.

- Maga velünk tart, de nem a miénk, ezt mondom én - folytatta a munkás megfontoltan, halkan. - Az értelmiségek kedvelik a nyugalanságot, ők ősidők óta mindig csatlakoztak a felkelésekhez. Ahogyan Krisztus idealista volt, és földöntúli célokért hirdetett lázadást, akként az egész értelmiség is utópiáért lázong. Fellázad az idealista, és vele tart a semmirekellő, a himpellér, a csöcselék, és valamennyi keserűségből, mivel látja, hogy neki nem jut hely az életben. A munkás viszont a forradalomért kel fel, neki a munkaeszközök és a munka termékeinek helyes elosztását kell kiharcolnia. Amikor majd végképp kezébe ragadja a hatalmat, gondolja, beleegyezik-e az államba? Semmi esetre! Akkor majd szétszélednek valamennyien, és mindenki egy nyugodt kis zugot teremt magának, a saját szakállára...

- A technika, azt mondja? Ez még szorosabbra húzza a hurkot a nyakunkon, még erősebben gúzsba köt. Nem: meg kell szabadulnunk a fölösleges munkától. Az ember nyugalomra vágyik. A sok gyár meg a tudomány nem ad nyugalmat. Egy embernek nem kell sok. Minek építsek várost, ha csak egy kis házikóra van szükségem? Ahol tömegben élnek, ott kell vízvezeték, csatornázás, villany. De próbáljon csak enélkül élni, milyen könnyen fog menni! Bizony, sok fölösleges dolog van nálunk, és mindennek az értelmiség az oka, ezért én azt mondom: az értelmiség káros kategória.

Azt feleltem, hogy az életet senki sem tudja olyan alaposan és gyökeresen megfosztani az értelmétől, mint mi, oroszok.

- Szellemileg a legszabadabb nép - válaszolta gúnyosan elmosolyodva. - Csakhogy, ne haragudjék, én helyesen ítélem meg a dolgokat, nálunk milliók gondolkodnak így, csak nem tudják kifejezni... Az életet egyszerűbben kell berendezni, akkor kegyesebb lesz az emberekhez...

Ez az ember sosem volt tolsztojánus, nem tanúsított hajlandóságot az anarchizmusra - jól ismerem szellemi fejlődésének történetét.

A vele való beszélgetés után önkéntelenül is azt gondoltam: hátha az oroszok milliói valóban csak azért tűrik a forradalom nyomasztó kínjait, mert lelkük mélyén azt a reményt ápolják, hogy megszabadulhatnak a munkától? Minimális munka, maximális élvezet - ez nagyon csábító és vonzó, mint minden, ami megvalósíthatatlan, ami utópia.

Eszembe jutottak Ibsen sorai:

Maradisággal vádolsz engemet.

Szavaim változatlan zengenek.

Utálom az egérszülő hegyet.

Mihelyt igazi harcba hisz, megyek.

Egy forradalom győzött itt csupán,

Hanem az kongatott is pár kupán.

Azé lett minden hír és glória.

A vízözön az a história.

*Akkor sült fel Lucifer, a számár -
Noé parancsuralmat proklamál.*

*Kezdjük hát újra, bátor szellemek!
De ehhez férfikarok kellenek.*

*Ti árasszátok el e csúf zugot.
Én bús bárkánk alá bombát dugok.⁵*

Gyerenkov boltja igen csekély jövedelmet hozott, az anyagi segítségre szoruló egyének és „ügyek” száma viszont nőttön-nőtt.

- Ki kell eszelni valamit - mondta Andrej, gondterhesen tapogatva szakállát, és büntudatosan mosolygott, mélyeket sóhajtott.

Úgy rémlett, ez az ember azt képzei: őt életfogytiglani fegyházbüntetéshez hasonlóan arra ítélték, hogy embertársainak segítségére legyen, s noha beletörődött büntetésébe, időnként mégis terhesnek érezte.

Több ízben is megkérdeztem tőle, más-más formában:

- Miért csinálja ezt?

Nyilván nem értette meg kérdéseimet, s úgy válaszolt, mintha arról érdeklődtem volna: mi a célja ennek? S könyvízü, zagyva magyarázatba fogott a nép nehéz sorsáról, a felvilágosítás, a tudás szükségességéről.

- De akarják, keresik az emberek a tudást?

- Hát persze! Természetesen! Hiszen maga is akarja, ugye?

Igen, én akartam. De eszembe jutottak a történelemtanár szavai:

„Az emberek feledést, vigaszt keresnek, nem pedig tudást.”

Az efféle merész eszmékre káros, ha tizenhét éves emberkével találkozunk; az eszmék eltompulnak e találkozástól, s az ember sem nyer rajta.

Mindinkább úgy rémlett, hogy unos-untalan ugyanazt tapasztalom: az embereknek csupán azért tetszenek az érdekes elbeszélések, mert - akár egy órára is - elfeledtetik velük mindennapi nehéz életüket. Minél több a „kitalálás” a történetben, annál mohóbban hallgatják. Legérdekesebb az olyan könyv, melyben sok „szép kitalálás” van. Egy szó, mint száz: a kábulat kódében úsztam.

Gyerenkov azt tervezte, hogy pékséget nyit. Emlékszem, egészen pontosan kiszámította, hogy ennek a vállalkozásnak legalább harmincöt százalékot kell hoznia minden rubelnyi forgalom után. Én a pékmester „segédje” lettem, és mint „bizalmi embernek”, arra kellett ügyelnem, hogy az ne lopja a lisztet, a tojást, a vaját meg a kisütött árut.

Így hát a nagy, mocskos pincéből egy kisebb, tisztább helyiségbe költöztem; a tisztaságról való gondoskodás rám hárult. Negyvenfőnyi munkáscsapat helyett csupán egy emberrel volt dolgom. Ősz halántéka volt, hegyes kis szakáll, aszott, füstös arca, sötét, ábrándos szeme és furcsa szája: kicsiny, akár a sügéré, ajka duzzadt, vastag, s valahogy úgy csücsörödött, mintha gondolatban csókolóznék. A szeme mélyén pedig gúnyos fény csillogott.

⁵ Ibsen *Egy forradalmár szónokhoz* című verse, Hajdu Henrik fordításában.

Természetesen lopott: már a munka legelső éjjelén félrerakott tíz tojást, vagy három font lisztet, és egy jókora darab vajat.

- Ez hová megy?

- Egy leányzónak - felelte barátságosan, és orra tövét ráncolva hozzátette: - De-erék leány!

Megpróbáltam meggyőzni, hogy a lopás bűn. De vagy kevés ékesszólás akadt bennem, vagy magamnak sem volt eléggé szilárd meggyőződés az, amit bizonyítani igyekeztem - szavaim nem értek el hatást.

A pék a dagasztóteknőn hevert, s miközben az ablakon át a csillagokat bámulta, csodálkozva dűnnyögte:

- Ő tanít engem! Először lát, s máris tanít! Pedig harmadannyi idő, mint én. Nevetséges...

Szemügyre vette a csillagokat, s megkérdezte:

- Mintha már láttalak volna valahol, kinél is dolgoztál? Szemjonovnál? Ahol lázongtak? Úgy. Nos, akkor álmomban láttalak...

Néhány nap múlva észrevettem, hogy ez az ember mindig tud aludni: bármennyit és bármilyen helyzetben, még állva is, lapátra támaszkodva. Álmában kissé felhúzta a szemöldökét, arca furcsán elváltozott, gunyoros csodálkozás jelent meg rajta. Unos-untalan ismételgette kedvenc történeteit a kincsekről meg mindenféle álmokról. Meggyőződéssel mondogatta:

- Keresztüllátok a földön, olyan az, mint a kincsekkel töltött pirog, mindenütt pénzes üstök, ládák, vassfazekak vannak elásva. Sokszor megesett velem: ismerős helyet láttam álmomban, mondjuk fürdőházat; a sarkában pedig egy láda ezüstedény volt a földbe rejtve. Felébredtem, és még az éjjel elmentem ásni, beástam vagy másfél arsint, lenéztem: hát szén meg ebkopo-nya. Nohát, ezt kifogtam! Hirtelen... csirr!... egy ablak pozdorjává törik, és valamilyen nősze-mély éktelenül ordít: „Segítség, tolvaj!” Persze kereket oldottam, nehogy elagyabugyáljanak. Nevetséges.

Gyakran hallom tőle ezt a szót: nevetséges! Ivan Kuzmics Lutonyin azonban nem nevet, csak mosolygósra hunyorítja a szemét, ráncolja az orra tövét, orrlukait tágítja.

Álmai nem változatosak, éppoly unalmasak és ostobák, mint a valóság; és nem megy a fejembe, miért meséli őket olyan elragadtatással, a körülötte élőkről pedig miért nem szeret beszélni?⁶

Az egész város felbolydult: egy gazdag teakereskedő leánya, akit erőszakkal adtak férjhez, az esküvőről hazaérve agyonlőtte magát. Koporsóját sokezeres tömegben kísérték az ifjúság, a sírnál a diákok beszédekkel mondtak, a rendőrség azonban szétkergette őket. A pékműhely mellett levő kis üzletben mindenki arról a drámáról harsog, az üzlet mögötti szoba zsúfolásig megtelt diákokkal; izgatott hangjuk, éles szavuk lehallatszik hozzánk a pincébe.

- Túlságosan kesztyűs kézzel bántak ezzel a leánnyal - jegyzi meg Lutonyin, és utána közli velem: - Úgy rémlett, mintha kárászokat fognék egy tóban, és egyszerre csak ott terem egy rendőr: „Megállj, hogy merészelsz ilyet?” Menekülni nem lehetett, hát a vízbe buktam... és felébredtem.

⁶ A kilencvenes évek végén olvastam egy régészeti folyóiratban, hogy Lutonyin-Korovjakov valahol a csisztopoli területben kincset talált: egy arab pénzzel teli üstöt. (Gorkij jegyzete)

Noha a valóság valahol a tudatán kívül folyt, mégis ráésmélt nemsokára, hogy ebben a pékségben van valami rendkívüli: az üzletben két lány árul, aki nem ért ehhez, és könyveket olvas: a tulajdonos húga és ennek barátnője, egy nagy, rózsás arcú, nyájas szemű lány. Diákok jönnek, sokáig üldögélnek az üzlet mögötti szobában, és kiabálnak vagy sugdolóznak valamiről. A tulajdonos ritkán jelenik meg, én pedig, a „segéd”, úgy viselkedem, mintha az üzlet vezetője volnék.

- Rokona vagy a gazdának? - kérdi Lutonyin. - Vagy talán sógorának szemelt ki? Nem? Nevetséges. De minek lábatlankodnak itt a diákok? A kisasszonyok miatt... Hát igen. Bizony, ez meglehet... Bár a kisasszonyok nem túlságosan gyönyörűségesek... A diákcskák bizonyára inkább cipót pusztítanak, mintsem a kisasszonyok körül legyeskednek...

Majdnem minden reggel, öt-hat óra tájt, megjelenik az utcán, a pékség ablaka előtt, egy kurta lábú leányzó; mintha különböző méretű félgömbökből rakták volna össze, egy zsák görög-dinnyéhez hasonlít. Meztelen lábát az ablak előtti mélyedésbe dugja, és ásítózva szólítja a péket:

- Ványa!

A leány fején tarka kendő, kibújnak alóla göndör szőke fürtjei, apró csigákkal hintik be labdaként felfújott orcáit, alacsony homlokát, csiklandozzák álmos szemét. Kicsiny kezével lustán hátraveti haját az arcából, ujjait mulatságosan szétterpeszti, akár az újszülött csecsemő. Érdekes, vajon miről lehet beszélni egy ilyen lánnyal? Felkeltem a péket, az pedig megkérdi tőle:

- Eljöttél?

- Láthatod.

- Aludtál?

- Ugyan mért ne?

- Mit álmodtál?

- Nem emlékszem...

Csend van a városban. De nem: valahol házmester seprűje zizeg, csiripelnek az imént felébredt verebek. A kelő nap langyos sugarai az ablaküvegre tűznek. Nagyon szeretem ezeket a merengő hajnalokat. A pék szőrös kezét kinyújtja az ablakon, s tapogatja a lány lábát, az pedig egykedvűen, mosoly nélkül tűri a tanulmányozást, birkaszeme hunyorog.

- Peskov, vedd ki a vajastésztát, ideje!

Kiveszem a kemencéből a vaslapokat: a pék tízesével szedi le róluk a pacsnikat, leveles süteményeket, fonott cipókat, és a lány ölébe hajítja; az pedig a forró pacsnit egyik tenyeréből a másikba dobálja, s beleharap sárga birkafogaival, megégeti a száját, és mérgesen nyöszörög, jajgat.

A pék gyönyörködik benne:

- Ereszd le a szoknyádat, te szégyentelen...

Amikor pedig a lány elmegy, dicsekvésbe fog:

- Láttad? Olyan fürtös, akár a barika. Én, öcsém, tiszta ember vagyok, asszonnyal nem élek, csak lánnyal. Ez a tizenharmadik! Nyikiforics keresztlánya.

Hallgatom lelkendezését, s ezt gondolom: „Én is így éljek?”

A kemencéből kiveszem a kilós fehér kenyeret, tíz-tizenkét darabot egy hosszú deszkára teszek, és Gyerenkov boltjába sietek vele. Visszatérve megrakok egy kétpudós kosarat cipóval és vajasztásával, s máris rohanok a hittudományi főiskolára, hogy odaérjek a diákok reggeli teájára. Ott megállok a tágas ebédlő ajtajában, és ellátom a diákokat cipóval, „felírásra” vagy „készpénzért” - állok, és hallgatom a Tolsztojról szóló vitákat; az egyik tanár, Guszev, esküdt ellensége Lev Tolsztojnak. Kosaramban, a cipók alatt néha könyvek lapulnak, amelyeket észrevétlenül valamelyik diák kezébe kell csúsztatni; máskor pedig a diákok dugnak könyveket és jegyzeteket a kosaramba.

Hetenként egyszer még messzebbre futok: az örültekházába, ahol Behtyerjov elmeorvos tart előadásokat, a betegek bemutatásával. Egy ízben egy nagyzási hóbortban szenvedő beteget mutatott be diákjainak; amikor a hórihorgas ember fehér zubbonyban, harisnyához hasonló sipkában megjelent az előadóterem ajtajában, akaratlanul elmosolyodtam, ő pedig egy pillanatra megállt mellettem, és az arcomba nézett - úgy elugrottam, mintha szíven szúrt volna tekintetének fekete, de tüzes fullánkja. És amíg Behtyerjov, szakállát huzigálva, tiszteletudóan beszélgetett a beteggel, én a tenyeremmel lassan simogattam az arcomat: mintha forró por perzselte volna meg.

A beteg tompa basszus hangon beszélt, követelőzőtt, köpenyéből fenyegetően kinyújtotta hosszú kezét, hosszú ujjait; nekem úgy tetszett, hogy egész teste természetellenesen megnyúlik, végtelenül megnövekszik, és helyéről el sem mozdulva engem is elér, s torkon ragad sötét kezével. Átható nézésű fekete szeme fenyegetően és parancsolón csillogott csontos arca sötét gödréből. Vagy húsz diák szemlélte a fura sipkás embert; néhányan mosolyogtak, de legtöbben figyelmesen, szomorúan nézték, és szemük az örült égő szeméhez képest feltűnően közönségesnek látszott. Félelmetes ember, de van benne valami fenséges - igen, van!

A diákok síri csendje közepette igen tisztán csengett a professzor hangja; minden kérdése fenyegető, tompa hördülést csalt elő a beteg torkából, s ez a hang mintha föld alól, élettelen, fehér falak közül tört volna elő. A beteg mozdulatai lassúak és méltóságosak voltak, akár egy főpapé.

Éjszaka verset írtam az eszelősről, amelyben „királyok királyának, isten barátjának és tanácsadójának” neveztem; képe sokáig élt bennem, s megzavarta életemet.

Mivel este hat órától jóformán másnap délig dolgoztam, ezért nappal aludtam, és csupán munka közben olvashattam, amikor már bedagasztottam a tésztát, és vártam, hogy megkeljen a másik, vagy amikor a kenyeret betettem a kemencébe. Amint egyre jobban elsajátítottam a mesterség titkait, a pék mind kevesebbet dolgozott; „oktatott” engem, és nyájas csodálkozással mondta:

- Értesz a munkához, egy-két év múlva pék lehetsz. Nevetséges. Fiatal vagy, nem engedelmesszedsz majd neked, nem tisztelnék...

A könyvek iránti rajongásomat rosszalta:

- Ne olvass, inkább aludj - tanácsolta gondoskodóan, de sohasem kérdezte, hogy milyen könyveket olvasok.

Az álmok, a kincsekről való ábrándozás meg a gömbölyded, tömzsi leányzó teljesen leköltötték. A lány gyakran éjjel jött, és akkor a pék vagy kivitte a pitvarba a liszteszákokra, vagy pedig - ha hideg volt - orra tövét ráncolva rám szólt:

- Eredj ki félórácskára!

Én kimentem, s ezt gondoltam: „Milyen szörnyen más ez a szerelem, mint az, ami a könyvekben van...”

Az üzlet mögötti kicsiny szobában lakott gazdánk húga; én forraltam neki a vizet a szamovárhoz, de igyekeztem minél ritkábban találkozni vele - éreztem, hogy feszélyez. Gyermekszeme ugyanazzal az elviselhetetlen pillantással szegeződött rám, mint első találkozásainkkor; szeme mélyén mosolyt sejtettem, s úgy rémlett, ez a mosoly gúnyos.

Erőtől duzzadtam, és igen esetlen voltam; a pék elnézte, amint az ötpudos zsákokat forgatom és hurcolom, és sajnálkozva mondta:

- Erődből futja háromra is, de ügyesség nincs benned! Ámbár hórihorgas vagy, mégis, akár a tuskó...

Noha már jó néhány könyvet elolvastam, a verseket is nagyon kedveltem, és magam is írogattam, mégis a „saját szavaimmal” beszéltem. Éreztem, hogy ezek a szavak súlyosak, élesek, de úgy véltem, csak velük tudom kifejezni gondolataim mélységes zűrzavarát. Olykor pedig szándékosan durva voltam, tiltakozásul valami idegen és számomra bosszantó dolog ellen.

Egyik tanítómesterem, egy matematikus hallgató, több ízben megrótt:

- Fene tudja, hogyan beszél maga. Nem szavakkal, hanem mintha súlyokkal dobálózna!...

Általában nem tetszettem magamnak, mint ez kamaszoknál gyakran előfordul; nevetségesnek, faragatlannak tartottam magam. Arcom széles csontú volt, akár a kalmüké, hangom pedig nem akart engedelmeskedni.

A gazda húga pedig gyorsan, ügyesen mozgott, mint a fecske a levegőben, és nekem úgy tetszett, hogy könnyed mozgása ellentétben van gömbölyű, puha kis alakjával. Mozdulataiban és járásában volt valami hamis, mesterkélt. Hangja vidáman csengett, gyakran nevetett, és gyöngyöző nevetése hallatán ezt gondoltam: azt akarja, hogy elfelejtsem, milyennek láttam először. Én pedig nem akartam elfelejteni, nekem drága volt a rendkívüli, nekem tudnom kellett, hogy ilyesmi is lehetséges, ilyesmi is van.

Néha megkérdezett:

- Mit olvas?

Én kurtán feleltem, és szerettem volna megkérdezni:

„Hát magát miért érdekli?”

Egy ízben a pék, miközben a kurta lábú leányzót ölelgette, mámoros hangon így szólt hozzám:

- Eredj ki egy percre. Eh, miért nem mégy a gazda húgához, mit mamlaszkodsz? Bezzeg a diákok...

Megígértem, hogy szétverem a fejét egy súllyal, ha még egyszer ilyesmit mond, majd kimentem a pitvarba a zsákokhoz. A behajtott ajtó résén keresztül kiszűrődött Lutonyin hangja:

- Minek haragudjam rá? Teletömte a fejét könyvekkel, úgy él, mint az örült...

A pitvarban patkányok cincognak és szöszmötölnek, a pékműhelyben pedig a leány jajong és nyöszörög. Kimegyek az udvarra; lustán, szinte zajtalanul szemerkél az eső, de a levegő mégis fojtó, pernyeszaggal teli: ég az erdő. Már jóval elmúlt éjfél. A pékséggel szemközti ház ablakai nyitva vannak; a homályosan megvilágított szobákból ének száll:

Szent Varlám áll ott, feje körül arany
Kéve ragyog,
A magasból néz le rájuk
És mosolyog...

Megpróbálom elképzelni Marija Gyerenkovát, amint a térdemen fekszik - ahogyan a pék térdén fekszik az ő leányzója -, s egész lényemmel érzem, hogy ez lehetetlen, sőt szörnyű.

Iszik, dalol - hosszú az éjjel,
Zajlik a bál -,
Iszik, dalol, de vajon aztán
Még mit csinál?

A kórusból hetykén kicsendül a basszus öblös o-ja. Lekuporodom, kezemet a térdemnek támasztom, s benézek a kis szoba ablakán; a függöny csipkéjén keresztül négyszögletes vermet látok, szürke falait égszínkék ernyőjű kis lámpa világítja meg; előtte arccal az ablak felé, ül a lány és ír. Most felemeli fejét, és a piros tollszárral megigazít halántékán egy hajfürtöt. Szemét összehúzza, arca mosolyog. Lassan összehajtogatja a levelet, nyelvét végighúzza a boríték szélén, leragasztja, majd az asztalra dobja, és megfenyegeti apró ujjával - parányibb az még a kisujjamnál is. De újra felveszi a levelet, homlokát ráncolva feltépi a borítékot, elolvassa a levelet, másik borítékba zárja, az asztal fölé hajolva megcímezi, s meglóbálja a levegőben, akár a fehér zászlót. Pörögve, tapsolva a sarokba megy, ahol az ágya áll, azután előjön onnan, leveti a blúzát - a válla kerek, mint a zsemle -, felveszi a lámpát az asztalról, és eltűnik a sarokban. Ha megfigyeled, hogyan viselkedik valaki, amikor egyedül van, bizony örültnek tartod. Fel-alá járok az udvarban, s arra gondolok, milyen különösen él ez a lány, amikor egyedül van a maga vackában.

De amikor eljött hozzá a vörös hajú diák, és halk hangon, szinte suttogva beszélt hozzá, a lány egészen összekuporodott, még kisebb lett, félénken nézett rá, és kezét a háta mögé vagy az asztal alá rejtette. Nem tetszett nekem ez a rőt hajú legény. Nagyon nem tetszett.

Kendőjébe burkolózva, támolyogva jön ki a kurta lábú leányzó, és ezt mormolja:

- Eredj a műhelybe...

A pék, miközben kiszedi a tésztát a dagasztóteknőből, elmeséli, milyen gyönyörűséges és fáradhatatlan a kedvese; én pedig ezt fontolgatom: „Mi lesz énvelem?”

Úgy rémlik, valahol a közelben, a sarkon túl, szerencsétlenség leselkedik rám.

A sütőde olyan jól megy, hogy Gyerenkov már nagyobb pékséget keres; elhatározta, hogy még egy segédet vesz fel. Ez helyes is, túl sok a munkám, mindig holtfáradt vagyok.

- Az új pékségben te leszel az első segéd - ígéri nekem a pék. - Szólok majd, hogy tíz rubelt kapj havonta. Bizony.

Világosan látom, neki igen előnyös, ha én vagyok a felettese: nem szeret dolgozni, én pedig szívesen dolgozom, a fáradság hasznomra van, eltompítja a lélek nyugtalanságát, féken tartja a nemi ösztön makacs követelőzését. De gátol az olvasásban.

- Jó, hogy sutba dobtad a könyvecskéket, fálják fel a patkányok! - mondja a pék. - De mondd csak: nem szoktál álmodni? Biztosan szoktál, csak titkolod! Nevetséges. Álmokat mesélni: a legártalmatlanabb dolog, mit félsz tőle...

Nagyon kedves hozzám, talán tisztel is. Vagy pedig fél tőlem, mivel a gazda jobbkeze vagyok; ámbár ez egyáltalán nem akadályozza abban, hogy rendszeresen lopkodja az árut.

Meghalt a nagyanyám. Haláláról hét héttel a temetése után értesültem, unokabátyám leveléből. A rövid levélben - amelyben egyetlen vessző sem volt - közölte, hogy nagyanyó, miközben a templom tornácán alamizsnát gyűjtött, elesett, és lábát törte. A nyolcadik napon üszkösödés lépett fel. Később tudtam meg, hogy két unokabátyám és az unokanővérem a gyermekeivel együtt - noha egészségesek és fiatalok voltak - mind a nagyanyámon élőködtek, abból az alamizsnából éltek, amit ő gyűjtött. De annyi eszük nem volt, hogy orvost hívjanak.

A levél így szólt:

A Péter-Pál temetőben földeltük el, ahol a mieink nyugszanak, kikisértük őt mi meg a koldusok, ők nagyon szerették és sírtak. Nagyapa is sírt, minket elzavart, egyedül maradt a sírnál, mi a bokrok közül néztük, hogyan sír, ő is meghal hamarosan.

Én nem sírtam, de - emlékszem - mintha jeges szél csapott volna meg. Éjjel, az udvarban, a farakáson ülve, makacs vágyat éreztem, hogy meséljek valakinek nagyanyóról, elmondjam, milyen csupa szív, okos asszony volt, mindenkinek igazi anyja. Sokáig hordoztam lelkemben ezt a nehéz vágyat, de nem volt kinek mesélnem, úgyhogy kimondatlanul elhamvadt bennem.

Évek múltán jutottak eszembe ezek a napok, mikor Csehov csodálatosan igaz elbeszélését olvastam a bérkocsisról, aki lovával beszélgetett a fia haláláról. És sajnáltam, hogy azokban a sajgó fájdalommal teli napokban nem volt mellettem sem ló, sem kutya, és bánatomat nem tudtam megosztani a patkányokkal - bár sok akadt a pékségben, és én jó barátságban éltem velük.

Nyikiforics rendőr úgy kerülgetett, mint keselyű a zsákmányát. A délceg, izmos férfi fejét ezüstös sörte borította, gondosan nyírt, dús körszakállt viselt; ízesen cuppantgatva mustrált, mint a karácsonyra levágott libát.

- Úgy hallom, szeretsz olvasni, igaz? - kérdezte. - Például milyen könyveket? Mondjuk a szentek életét vagy a bibliát?

Olvastam a bibliát, a szentek életét is; Nyikiforics nagyon elcsodálkozott rajta, és szemlátomást zavarba esett.

- I-igen? Az olvasás okvetlenül hasznos! Hát Tolsztoj gróf műveit nem olvasgattad történetesen?

Olvastam Tolsztojt is, de - mint kiderült - nem azokat a műveit, amelyek a rendőrt érdekelték.

- Ezek, hogy úgy mondjam, közönséges művek, amilyeneket bárki ír, de azt beszélük, némelyik könyvében a papok ellen acsarkodik... ezeket kellene ám elolvasni!

A „némely könyveket”, amelyek sokszorosítón készültek, szintén olvastam, de unalmasnak tartottam, és tudtam, hogy nem kell a rendőrrel tárgyalnom róluk.

Miután útközben, az utcán már beszélgettünk néhányszor, az öreg meghívott magához:

- Nézz be hozzám az őrházba egy csésze teára!

Én persze tudtam, mit akar tőlem, de kedvem volt elmenni hozzá. Meghánytam-vettem a dolgot okos emberekkel, és arra a megállapításra jutottunk, hogy ha elhárítom a rendőr kedvességét, az megerősítheti gyanakvását a péküzlet iránt. És most vendégségben vagyok Nyikiforicsnál. A kis odú egyharmadát a kemence foglalja el, másik harmadát a kartonfüggönnyel takart kétszemélyes ágy, egész halom piros huzatú párnával, a fennmaradó térséget edényes szekrény, asztal, két szék ékesíti, meg egy padka az ablak alatt. Nyikiforics kigombolt zubbonyban a padkán ül, testével elfödi az egyetlen ablakocskát; mellettem a

felesége, húsz év körüli, pirospozsgás menyecske, ravasz és gonosz szeme különös, kékesszürke színű; élénkvörös ajka szeszélyesen biggyedt, hangja mérges, száraz.

- Tudomásom van róla - mondja a rendőr -, hogy a ti pékségetekbe jár Szekletyeja, a keresztlányom: parázna és hitvány leányzó. Minden fehérchseléd hitvány.

- Mind? - kérdezi a felesége.

- Egytől egyig! - erősítgeti határozottan Nyikiforics, és úgy csörgeti érmeit, akár a ló a szerszámját. Felhörpinti a teát a csészealjából, s ízesen ismétli: - Hitvány és parázna mind, a legutolsó utcalánytól kezdve... egészen a királynőig! Sába királynője kétezer mérföldet utazott a sivatagban Salamon királyhoz, paráználkodásért. Katalin cárnő pedig, ámbár Nagynak hívják...

Részletesen elmeséli egy fűtő históriáját, aki egyetlen éjszakán, amelyet a cárnővel töltött, megkapott valamennyi rangot, őrmestertől a tábornokig. Felesége figyelmesen hallgatja, néha megnyalja a szája szélét, és az asztal alatt a lábamat lökdösi. Nyikiforics igen folyékonyan, ízes szavakkal beszél, majd szinte észrevétlenül más témára siklik át:

- Itt van például egy elsőéves egyetemi hallgató, Pletnyev.

Felesége sóhajtva fűzi közbe:

- Nem szép, de jóvágású!

- Kicsoda?

- Pletnyev úr.

- Először: nem úr, úr akkor lesz, ha kijárja az iskoláit, addig csupán egyszerű diák, amilyen ezrével akad nálunk. Másodszor: mit jelent, hogy jóvágású?

- Vidám. Fiatal.

- Először: a vásári pojáca is vidám...

- A pojáca pénzért vigad.

- Kuss! Másodszor: jön még a kutyára dér...

- A pojáca olyan, mint a majom...

- Kuss, hisz mondtam már! Nem hallottad?

- De hallottam.

- Hát azért...

Nyikiforics, miután lecsendesítette feleségét, tanáccsal lát el:

- Ide hallgass: ismerkedj meg ezzel a Pletnyevvel... nagyon érdekes fiú!

Mivel valószínűleg többször is látott Pletnyevvel az utcán, így válaszolok:

- Ismerjük egymást.

- Igen? Úgy...

Szavaiból bosszúság csendül ki, hirtelen mozdulatot tesz, érmei megcsörrennek. Én pedig résen állok: tudtam ugyanis, hogy Pletnyev röplapokat sokszorosít.

Az asszonyka bökdös a lábával, ravaszul tüzeli az öreg; az pedig felfújja magát, mint a páva, és belefog terjengős mondókájába. Feleségének huncutkodása zavar a figyelésben, s megint nem veszem észre, mikor változott meg a rendőr hangja: halkabb, meggyőzőbb lett.

- A láthatatlan fonál, érted? - kérdi, s az arcomba bámul kerekre nyílt szemével: mintha megijedt volna valamitől. - Tekintsd a felséges uralkodót póknak...

- Ó, mit beszélsz! - kiált fel a felesége.

- Neked hallgass a neved! Buta liba, csak az érthetőség kedvéért mondtam, nem pedig ócsárlásul, te kanca! Szedd le a szamovárt...

Ráncba vonja szemöldökét, összehúzza a szemét, és nyomatékosan folytatja:

- A láthatatlan fonál, akár a pókháló, uralkodónk, ő cári felsége III. Sándor cár satöbbi... szívéből indul ki, végighalad a miniszteri urakon, a kormányzó úr főkegyelmességén és valamennyi állami hivatalnokon, egészen énhozzám és a legutolsó közkatonáig. Ez a fonál mindent összeköt és befon, láthatatlan erején nyugszik örök időkre a cári birodalom. A lengyelecskék, a zsidók meg a furfangos angol királynő zsoldjában álló poroszok pedig iparkodnak eltépni ezt a szálat, ahol csak lehet... mintha ők a népért harcolnának!

Áthajol hozzám az asztal fölött, és fenyegető suttogással kérdi:

- Érted? Az ám. És miért mondom el neked? A péked dicsér téged, azt mondja, eszes legény vagy, becsületes, és egyedül élsz. De nálatok, a pékségben diákok lábatlankodnak, éjszakákon át üldögélnek a Gyerenkov lánynál. Ha egyvalaki, ez érthető. De ha sokan? Mi? Én nem szólok egy szót se a diákok ellen: ma diák, holnap meg ügyészhelyettes. A diákok: derék népség, csak nagyon sietnek szerephez jutni, a cár ellenségei pedig bujtogatják őket! És még azt is elmondom...

De nem tudta elmondani: szélesre tárult az ajtó, s belépett egy vörös orrú kis öregember; göndör haján szíj volt, kezében pálinkásüveg; látszott rajta, hogy már felöntött a garatra.

- Dámázunk? - kérdezte vidáman, s máris ontotta sziporkázó élceit.

- Apósom, a feleségem apja - mondta Nyikiforics bosszúsan, mogorván.

Néhány perc múlva elbúcsúztam s elmentem; a huncut asszonyka, amikor becsukta utánam az ajtót, belém csípett, és ezt mondta:

- Milyen vörösek a felhők, akár a tűz!

Az égen egyetlen aranyszínű felhőcske foszladozott.

Nem akarom megsérteni tanítóimat, de mégis megmondom, hogy a rendőr határozottabban és szemléltetőbben magyarázta el az államgépezet szerkezetét, mint ők. Ül valahol egy pók, belőle indul ki a „láthatatlan fonál”, amely egybefűzi, behálózza az egész életet. Csakhamar megtanultam, hogyan tapintsam ki mindenütt e fonál erős hurkait.

Késő este, zárás után, a háziasszony magához hívott, és fontoskodva közölte, hogy kötelessége megtudni, miről beszélt velem a rendőr.

- Ah, istenem! - kiáltotta ijedten, miután végighallgatta részletes beszámolómat, és fejét rázva a szoba egyik sarkából a másikba futott, mint az egér. - Hát a pék nem szokta faggatni magát? Hiszen a szeretője Nyikiforics rokona, ugye? Ki kell dobni ezt a péket.

Én az ajtófélfának támaszkodva álltam, és bizalmatlanul figyeltem a lányt. Valahogy túl egyszerűen ejtette ki ezt a szót: „szeretője”. Ez nem tetszett nekem. És nem tetszett az a döntése sem, hogy kidobja a péket.

- Nagyon óvatos legyen - mondta, s mint mindig, most is feszélyezett szúrós pillantása; úgy rémlett, olyasmiről kérdez, amit nem értek. Hirtelen megállt előttem, kezét háta mögé téve.

- Miért olyan komor mindig?

- Nemrég halt meg a nagyanyám.

A választ mulatságosnak tartotta; mosolyogva kérdezte:

- Nagyon szerette?

- Igen. Egyebet nem óhajt?

- Nem.

Kimentem, és még az éjszaka verset írtam, amelyben - emlékszem - volt egy dacos sor:

Maga nem az, akinek látszani akar.

Elhatározták, hogy a diákok lehetőleg ritkábban látogatják a péküzetet. Mivel nem találkoztam velük, jóformán semmi módomban sem volt arra, hogy megkérdezzem valakitől, amit nem értettem olvasmányaimban, ezért egy füzetben jegyeztem fel azokat a kérdéseket, amelyek érdekeltek. Egyszer azonban fáradtságomban elnyomott az álom a füzet mellett, s a pék elolvasta feljegyzéseimet. Felébresztett és megkérdezte:

- Mit irkálsz te? „Garibaldi! Miért nem kergette el a királyt?” Mi az a Garibaldi? És csak úgy el lehet kergetni a királyokat?

Mérgesen a teknőre hajította a füzetet, bebújt a vackába, és onnan dohogott:

- Ki látott ilyet: királyokat akar elűzni! Nevetséges. Verd ki a fejedből ezeket az ötleteket. Olvas! Öt évvel ezelőtt Szaratovban csendőrök fogdosták össze az efféle olvasókat, akár az egereket, bizony. Nyikiforics amúgy is érdeklődik irántad. Hagyd abba a királyok kergetését, nem galambok azok!

Jóindulatúan beszélt, de nem válaszolhattam neki kedvem szerint: tilos volt „veszélyes témáról” beszélni a pékkel.

A városban kézzől kézre járt valamilyen izgalmas könyv; olvasták, és veszekedtek rajta. Megkértem Lavrov állatorvost, hogy szerezze meg nekem, ő azonban csüggedten mondta:

- Eh, öregem, nem érdemes erre várni! Különben, azt hiszem, a napokban olvasni fogják valahol, talán elvezethetem oda...

Nagyboldogasszony napján éjfélkor ott lépdelek az Arsz-mezőn, Lavrov alakját követem a sötétben: vagy ötven százensenye.

A mezőn sehol egy lélek, de - Lavrov tanácsára - mégis „óvóintézkedésekkel” haladok: füttyörések, dudorások, „becsípett mesterlegényt” alakítok. Fölöttem fekete felhőfoslányok úsznak lomhán, közöttük arany labdaként gurul a hold, árnyak borulnak a földre, a tócsák ezüstösen és acélosan csillognak. Hátam mögött mérgesen zúg a város.

Vezetőm megáll a hittudományi főiskola mögött, egy kert kerítésénél; én sietve utolérem. Szótlanul átmászunk a kerítésen, elvadult kert bozótján át igyekszünk, beleakadunk a fák ágaiba, s kövér vízcseppek hullanak ránk. Megállunk egy ház előtt, csendesen zörgetünk a szorosan bezárt ablak zsaluján; az ablakot egy szakállas ember nyitja ki, mögötte sötétség, és egyetlen hangot sem hallani.

- Ki az?

- Jakovtól.

- Bújjatok be.

A szuroksötétségben érezni lehet, hogy sok ember van jelen: ruhazizegés, csoszogás, halk köhögés, sugdosás hallatszik. Gyufa lobban, megvilágítja arcomat, s a falnál néhány sötét emberi alakot pillantok meg a padlón.

- Mindenki itt van?

- Igen.

- Függyönyözzétek be az ablakokat, hogy ki ne szűrődjék a fény a zsaluk résein.

Mérges hang harsan:

- Miféle világokosa eszelte ki, hogy egy lakatlan házba csödítsen minket?

- Csend!

A sarokban meggyújtanak egy kis lámpát. A szoba üres, bútor nincs benne, csupán két láda; a ládákon deszka fekszik, a deszkán pedig - mint varjak a kerítésen - öt ember gunnyaszt. A lámpát is a hosszában felállított ládára tették. Hárman a padlón ülnek a fal tövében, egy meg az ablakmélyedésben: hosszú hajú, nagyon sovány és sápadt ifjú. Rajta és a szakállason kívül mindenkit ismerek. A szakállas basszus hangján bejelenti, hogy a *Nézeteltéréseink* című brosrát fogja olvasni, szerzője Georgij Plehanov, „volt narodovolec”.⁷

A sötétben felüvölt valaki a padlón:

- Tudjuk!

A titokzatos környezet kellemes izgalommal tölt el: a titokzatosság költészete a legmagasztosabb költészet. Úgy érzem magam, mint hívő a templomban, a reggeli misén, és a katakombákra, az első keresztényekre gondolok. A szobát megtölti a tompa basszus hang, mely tagoltan ejti a szavakat.

- Oss-tobaság! - üvölt megint valaki a sarokból.

A sötétben rejtélyesen, fakón csillog ott valamilyen rézholmi: római harcos sisakjára emlékeztet. Kitalálom, hogy kályhakürtő.

A szobában fojtott hangok búgnak, belevegyülnek az izzó szavak tömkelegébe, s nem lehet megállapítani, ki mit mond. Az ablakpárkányról, a fejem fölött gúnyosan és hangosan kérdi valaki:

- Olvasunk, vagy nem?

A hosszú hajú, sápadt ifjú mondja. Mindenki elhallgat, csak a felolvasó basszusa hallatszik. Itt-ott gyufa lobban, cigaretta piros tüzeckéje csillan, megvilágítja a töprengő embereket, összehúzott vagy tágra nyitott szemüket.

Az olvasás fárasztóan hosszúra nyúlik; belefáradok a figyelésbe, noha tetszenek az éles és kihívó szavak, amelyek könnyedén és egyszerűen rendeződnek meggyőző gondolatokba.

Egyszerre csak váratlanul elakad a felolvasó hangja, és nyomban felháborodott kiáltások verik fel a szobát:

- Renegát!

⁷ A Narodnaja Volja (Népakarát) titkos terrorista szervezet 1879-ben alakult.

- Nem mind arany, ami fénylik!
- Meggyalázza a hősök kiontott vérét!
- Genyeralov és Uljanov kivégzése után...

Az ablakmélyedésből újra felcsendül az ifjú hangja:

- Uraim, nem lehetne-e szitkozódás helyett a tárgyra vonatkozó komoly ellenvetéseket tenni?

Nem szeretem a vitákat, nem bírom hallgatni: nehezemre esik a felhevült elme szeszélyes bakugrásait követni, és mindig bosszant a vitatkozók leplezetlen hiúsága.

Az ifjú lehajolt az ablakmélyedéstől, s megkérdezte tőlem:

- Maga Peskov, a péksegéd? Fedoszejev vagyok. Nekünk meg kellene ismerkednünk. Itt tulajdonképpen nincs mit keresnünk: sokáig eltart ez a lárma, haszna meg édeskevés. Menjünk?

Fedoszejevéről már hallottam: egy igen jelentős ifjúsági kört szervezett. Tetszett sápadt, ideges arca, mélyen ülő szeme.

Miközben a mezőn mentünk, megkérdezte, vannak-e munkás ismerőseim, mit olvasok, van-e sok szabad időm; s a többi között megjegyezte:

- Hallottam erről a maguk péküzletéről; furcsa, hogy maga ilyen badarsággal foglalkozik. Mire kell ez magának?

Egy idő óta magam is éreztem, hogy nincs szükségem rá, és meg is mondtam neki. Megörült szavaimnak; erősen megszorította a kezemet, és derűs mosollyal közölte, hogy harmadnap elutazik; mintegy három hétig lesz távol, visszatérve pedig értesít, hogyan és hol találkozhatunk.

A péküzlet igen jól ment, az én dolgom viszont egyre rosszabbul. Új műhelybe költöztünk, és ezzel kötelezettségeim még jobban megsaporodtak. Dolgoztam a sütödében, kihordtam a cipókat a lakásokba, a főiskolára és a „nemeslányok intézetébe”. A lányok, miközben a vajascipókat válogatták kosaramból, levélkéket csúsztattak belé, és a szép kis papírlapokon nagy csodálkozásomra nemegyszer cinikus szavakat olvashattam, szinte gyermekes betűkkel írva. Furcsán éreztem magam, amikor a csinos, derűs szemű kisasszonyok vidám serege körülrajzolta kosaramat; mulatságos fintorok közepette turkáltak rózsás kis kacsóikkal a cipók tömegében - én pedig néztem őket, s megpróbáltam kitalálni, vajon kik írják azokat a szemérmetlen levélkéket, amelyeknek szégyenletes értelmét talán fel sem fogják? Eszembe jutottak a mocskos „örömtanyák”, s ezt gondoltam: „Vajon ezekből a házakból idáig is elér a »láthatatlan fonál«?”

Az egyik leány - telt keblű, dús hajfonatú, barna teremtés - megállított a folyosón, és sietve, halkán mondta:

- Kapsz tíz kopejkát, ha elviszed ezt a levélkét a rajta levő címre.

Kedves, sötét szemét könny lepte el; rám nézett, erősen ajkába harapott, arca és füle bíborvörös lett. Nagylelkűen visszautasítottam a tíz kopejkát, a levélkét azonban átvettem és kézbesítettem egy hórihorgas diáknak, akinek arcán a tüdővész lázrózsája vöröslött; egy törvényszéki bíró fia volt. Fél rubelt ajánlott fel, szótlánul, elgondolkozva számolta le, apró rézpénzben, mikor pedig kijelentettem, hogy nem kell, az aprópénzt a nadrágzsebébe akarta dugni, de melléjtette, és a pénz a padlóra hullott.

Szórakozottan nézegette a szanaszét guruló öt- és hétkopejkásokat, és olyan erősen összedörzsölte a két kezét, hogy ujjpercei megropogtak. Fájó sóhajjal mormolta:

- Hát most mitévő legyek? No, isten veled! Gondolkodnom kell...

Nem tudom, mit eszelt ki, a lányt azonban nagyon sajnáltam. Hamarosan el is tűnt az intézetből; vagy tizenöt év múlva láttam viszont; tanárnő volt egy krími gimnáziumban, tüdőbajban szenvedett, és a világon mindenről egy életunt ember kegyetlen haragjával beszélt.

Amikor befejeztem a cipók széthordását, lefeküdtem aludni; estefelé a pékségben dolgoztam, hogy éjjelre az üzletbe kerüljön a vajastészta: az üzlet a városi színház mellett volt, és az előadás után betért hozzánk a közönség forró buktát pusztítani. Azután hozzáláttam a kilós kenyér meg a fehér cipók dagasztásához, márpedig kézzel dagasztani tizenöt-húsz pud tésztát nem gyerekjáték.

Megint aludtam két-három órát, és megint elindultam széthordani a cipókat.

Így ment napról napra.

Engem pedig tűrhetetlen viszketegség fogott el, hogy az „értelmeset, jót, örökkévalót” terjesszem. Közlékeny természetű voltam, élénken tudtam mesélni, s képzeletemet felszították az élmények és az olvasmányok. Nagyon kevésre volt szükségem ahhoz, hogy mindennapi tényből érdekes históriát költsek, amelynek mélyén szeszélyesen tekergőzött a „láthatatlan fonál”. Voltak ismerőseim a Kresztovnyikov- és az Alafuzov-gyár munkásai között; különösen közel állt hozzám Nyikita Rubcov, az öreg takács, aki Oroszország jóformán valamennyi szövőgyárában dolgozott már: nyugtalan, okos lélek volt.

- Ötvenhét esztendeje járok a földön, Lekszej Makszimicsom, te ifjú csibészem, kis komám! - mondta fojtott hangon, s mosolygott a beteg, szürke szemével, amelyet rézdróttal saját kezűleg egybekötözött sötét szemüveg takart; az oxidálódó drót zöld foltokat hagyott az orra tövében és a füle mögött. A szövőmunkások Németnek nevezték, mivel borotválta szakállát, de tömött bajuszt viselt, meg egy sűrű ősz szőrtincs ágaskodott alsó ajka alatt. Közepes termetű, széles mellű volt, s bús vidámsággal teli.

- Szeretek cirkuszba járni - mondta, s bal vállára hajtotta kopasz, dudoros koponyáját. - Hogy ki tudja tanítani a lovakat, pedig állatok, mi? Vigasztaló. Én tisztelettel nézek az állatra, s azt gondolom: nos, akkor az embereket is meg lehet tanítani, hogy éljenek az értelmükkel. Az állatot cukorral kenyerezik le az idomítok, mi persze boltban vehetünk cukrot. Nekünk a lelkünknek kell a cukor s ez a nyájasság! Bizony, öcskös, nyájasan kell bánni az emberekkel, nem pedig husánggal, mint ez közöttünk szokás, igaz?

Jómaga nem volt nyájas az emberekkel, kissé megvetően és gúnyosan beszélt velük, vita során kurta felkiáltásokkal vágott vissza, szemlátomást igyekezett megsérteni ellenfelét. A sörözőben ismerkedtem meg vele, amikor el akarták döngetni, és kétszer már rásóztak - de én beleavatkoztam, és elvittem onnan.

- Nagyon megverték? - kérdeztem, amikor a sötétben, a szemerkélő őszi esőben mentünk.

- Itt sétálnék én akkor? - mondta egykedvűen. - Megállj csak, miért magázol te engem?

Így ismerkedtünk össze. Eleinte szellemesen és ügyesen gúnyolt, de amikor elmondtam neki, milyen szerepet játszik életünkben a „láthatatlan fonál”, elgondolkozva kiáltott fel:

- Nem vagy te ostoba, nem bizony! No, lám! - és azóta atyai kedvességgel bánt velem, sőt kereszt- és apai nevemen szólított.

- A te gondolataid, Lekszej Makszimicsom, kedves kis gézengúzom, helyes gondolatok, csakhoggy senki nem hisz neked, nem érdemes...

- Maga hisz?

- Én kivert kutya vagyok, kurta farkú, a nép pedig házőrző kutyákból áll, s mindegyiknek a farkán sok a bogáncs: asszony, gyermekek meg egyéb gönc. És minden kutyácska imádja a maga ólját. Nem hiszik el. Nálunk, Morozov gyárában volt is ribillió! Aki elől megy, annak betörik a fejét, a fej pedig nem far... lassan nő rajt' a var.

De más hangon kezdett beszélni, amikor megismerkedett Saposnyikov lakatossal, a Kresztovnyikov-gyár munkásával: a tüdőbajos, gitáros, bibliaismerő Jakov megdöbbenetete bösz isten-tagadásával. Vércsomókat köpdösve rothadt tüdejéből, hevesen és szenvedélyesen bizonygatta:

- Először: én egyáltalán nem „Isten képére és hasonlatosságára” teremtettem; nem tudok semmit, nem tehetek semmit, s azonkívül nem vagyok jó ember, nem vagyok jó! Másodszor: Isten nem tudja, milyen nehéz az életem, vagy tudja, de nincs hatalma, hogy segítsen; vagy segíthet, csak nem akar. Harmadszor: Isten nem mindentudó, nem mindenható, nem irgalmas, hanem egyszerűen: nincs! Merő kitalálás, minden kitalálás, az egész élet kitalálás, engem ugyan nem csaptok be!

Rubcov megnémult ámulatában, azután elszürkült a haragtól, és vadul káromkodni kezdett. Jakov azonban a bibliai idézetek ünnepélyes nyelvezetével leszerelte, hallgatásra kényszerítette, a takács elgondolkodva összekuporodott.

Beszéd közben Saposnyikov szinte félelmetessé vált. Finom vonású, barna arca volt, cigányosan göndör fekete haja, kékes ajka mögött farkasfogak csillantak. Sötét szeme mozdulatlanul meredt egyenest ellenfelének arcába, s nehéz volt elviselni ezt a nyomasztó, görnyesztő pillantást - a nagyzási mániában szenvedő örült szemére emlékeztetett.

Együtt távoztunk Jakovtól, és Rubcov mogorván mondta:

- Elöttem még senki sem kelt ki Isten ellen. Ilyesmit sosem hallottam. Sok mindent hallottam, de ilyet soha. Persze, ez az ember fél lábbal már a sírban van. Bizony, kár érte! Úgy lángol, mint a tűz... Érdekes, pajtás, roppant érdekes.

Hamarosan megbarátkozott Jakovval; egész lénye valósággal forrt, hevült, s ujjaival minduntalan beteg szemét dörzsölgette.

- Ú-úgy - kezdte gunyoros mosollyal -, tehát Istent a sutba dobták? Hm! Ami a cárt illeti, édes egy komám, megvan a magam véleménye: nekem a cár nem akadály. Nem a cárokon múlik a dolog: a tulajdonosokon. Én megbékélek bármilyen cárral, akár Rettegett Ivánnal: no, maradj, uralkodj kedvedre, csak adj nekem hatalmat a tulajdonos fölött, úgy ám! Ha megadod: aranyláncokkal kötözlek a trónhoz, imámba foglallak...

Miután elolvasta az *Éhség-fejedelmet* megjegyezte:

- Minden szakasztott így van!

Amikor először látott sokszorosított nyomtatványt, megkérdezte:

- Ki írta ezt? Ügyesen ír. Mondd meg neki, hogy köszönöm.⁸

⁸ Köszönöm, Alekszej Nyikolajevics Bah! (Gorkij jegyzete)

Rubcov olthatatlan tudásszomjtól égett. Feszült figyelemmel hallgatta Saposnyikov megsemmisítő istenkáromlásait, órák hosszat hallgatta beszédemet a könyvekről, és örömmel, fejét hátravetve, ádámcsutkáját kidülesztve hahotázott s lelkendezett:

- Huncut jószág az emberi eszezske, ó, be huncut!

Jómaga nehezen olvasott: akadályozta a beteg szeme; de ő is sokat tudott, és gyakran csodálatba ejtett tudásával:

- Van a németeknek egy páratlan eszű ácsuk, maga a király is tanácskozára hívja.

Kérdőzködéséből kiderült, hogy Bebelről van szó.

- Honnan tudja ezt?

- Tudom - válaszolta kurtán, s kisujjával vakargatta dudoros koponyáját.

Saposnyikov nem törődött az élet nyomasztó zűrzavarával, teljesen belemerült az Isten megsemmisítésébe, a papok kicsúfolásába; különösen a szerzeteseket gyűlölte.

Egy ízben Rubcov békülékenyen megkérdezte:

- Mi az, Jakov, folyton csak az Isten ellen ordítasz?

Az még dühöttebben üvöltött fel:

- Hát mi más áll még az utamban, mi? Majdnem két évtizeden át hittem, rettegtem őtöle. Tűrtem. Vitatkozni nem szabad. Égi rendelés. Bilincsben éltem. Tanulmányozni kezdtem a bibliát, hát látom: kitalálás! Kitalálás, Nyikita!

Hadonászott, mintha a „láthatatlan fonalat” tépné szét, és szinte sírt:

- Bizony, idő előtt halok meg emiatt!

Volt még néhány érdekes ismerősöm, gyakran beszaladtam Szemjonov pékségébe a régi társaimhoz, s ők örömmel fogadtak, szívesen hallgattak. De Rubcov az Admiralitás-külvárosban lakott, Saposnyikov meg a Tatár-külvárosban, túl a Kabanon, jó öt versztányira egymástól; és én igen ritkán láthattam őket. Hozzám pedig nem lehetett járni: nem volt hol fogadnom a vendégeket, ráadásul pedig az új pék - egy kiszolgált katona - jóban volt a csend-örökkel; a csendőrpáncsnokság hátsó udvara szomszédos volt a mi udvarunkkal, és a derék „kézsubbonyosok” a kerítésen át mászkáltak hozzánk, hogy cipőt vásároljanak Gangardt ezredesnek és kenyeret saját maguknak. Meg aztán lelkemre kötötték, ne nagyon „mutakozzam emberek között”, nehogy túlságosan rátereljem a figyelmet a péküzletre.

Láttam, hogy munkám elveszíti értelmét. Mind gyakrabban fordult elő, hogy az üzletmenettel nem törődve, olyan meggondolatlanul vettek ki pénzt a kasszából, hogy néha nem tudtuk kifizetni a lisztet. Gyerenkov szakállát huzigálta, és csüggedten mosolygott:

- Tönkre megyünk.

Neki sem volt rózsás az élete: a vörös fürtös Nasztya viselő volt, és úgy prüszkölt, akár a dühös macska, és zöld szemével sértődötten mustrált mindent és mindenkit.

Egyenesen nekiment Andrejnek, mintha nem látná; a férfi pedig bűnbánó mosollyal utat engedett és sóhajtozott.

Néha panaszkodott nekem:

- Komolytalanul megy az egész. Mindenki elszed mindent... ok nélkül. Vettem magamnak fél tucát zoknit, mindjárt lába kelt!

Ez nevetséges volt - mármint a zokni -, én azonban nem nevettem, mivel láttam, hogy küszködik ez a szerény, önzetlen ember, igyekezve jövedelmezővé tenni az üzletet; de mindenki körülötte könnyelműen és hebehurgyán kezeli s tönkreteszi. Gyerenkov nem számított hálára azoktól, akiket szolgált, de joga volt figyelmesebb, baráti bánásmódra, és ezt nem kapta meg. Családja pedig hamar széthullott; apja csendes vallási tébolyba esett, öccse ivásra adta a fejét, és lányok után járt, húga úgy viselkedett, mint az idegen, és szemlátomást szomorú regénye volt a vörös hajú diákkal; gyakran észrevettem, hogy szeme duzzadt a sírástól, és meggyűlöltem a diákokat.

Úgy rémlett, szerelmes vagyok Marija Gyerenkovába. Szerelmes voltam üzletünk elárúsító kisasszonyába, Nagyezsda Scserbatovába is: a kövérkés, piros arcú leányzó sötétpiros ajka mindig nyájasan mosolygott. Általában szerelmes voltam. Korom, jellemem és zilált életem megkövetelte a nővel való érintkezést, és ez inkább későn, mintsem idő előtt történt. Szükségem volt női gyengédségre, vagy legalábbis egy nő baráti figyelmére, hogy kitarhassam a szívemet, és eligazodjam kusza gondolataim útvesztőjében, benyomásaim zürzavarában.

Barátom nem volt. Azok az emberek, akik „feldolgozandó anyagnak” tekintettek, nem keltettek bennem rokonszenvet, nem serkentettek őszinteségre. Mikor olyasmiről kezdtem beszélni velük, ami nem érdekelte őket, ezt tanácsolták:

- Hagyja ezt!

Gurij Pletnyevet letartóztatták, és Pétervárra szállították, a Kereszt börtönbe. Elsőnek Nyikiforics közölte velem, amikor kora reggel találkoztunk az utcán. Elgondolkodva, ünnepélyesen, érmei teljes díszében lépdelt felém - mintha díszszemléről jönne -, kezét sapkájához emelte, és szótlanul elhaladt mellettem, de aztán mindjárt megállt, s mérges hangon a tarkómnak szegezte:

- Gurij Alekszandrovicsot letartóztatták az éjjel...

Legyintett, és körülnézve, halkabban tette hozzá:

- Befellegzett neki!

Úgy rémlett, ravasz szemében könny csillog.

Tudtam, hogy Pletnyev várta letartóztatását, maga figyelmeztetett erre, és azt tanácsolta, ne találkozzunk vele, se én, se Rubcov, akivel éppúgy megbarátkozott, mint én.

Nyikiforics, a lába elé nézve, unottan kérdezte:

- Miért nem jössz el sosem hozzám?

Este elmentem hozzá; éppen akkor ébredt fel, az ágyon ülve kvászt ivott; az asszony a kis ablaknál görnyedve, férje nadrágját foltozta.

- Így van ez - kezdte a rendőr, mosómedveszörzettel benőtt mellét vakargatva, és tűnődve nézett rám. - Letartóztatták. Találtak nála egy lábast: abban főzte a festéket az uralkodó ellen szóló röplapokhoz.

A padlóra köpött, és mérgesen rákiáltott a feleségére:

- Ide a nadrágot!

- Mindjárt - felelte az asszony, s fel sem emelte a fejét.

- Sajnálja, sír - mondta az öreg, szemével a feleségére mutatva. - Én is sajnálom. De hát mit tehet egy diák az uralkodó ellen?

Öltözködés közben így szólt:

- Kimegyek egy percre... Tedd fel a számovárt, hallod.

Felesége mozdulatlanul kibámult az ablakon, de amikor a rendőr eltűnt az őrház ajtaja mögött, sebesen megfordult, az ajtó felé nyújtotta erősen ökölbe szorított kezét, és vad haraggal, fogait vicsorítva mondta:

- Hú, a vén dög!

Arca duzzadt volt a sírástól, bal szemét majdnem eltakarta egy jókora kék folt. Felugrott, a kályhához ment, és a számovár fölé hajolva sziszegte:

- Megcsalom, de úgy megcsalom, hogy üvölteni fog! Üvölteni fog, mint a farkas. Ne higgy neki, egyetlen szavát se hidd! Meg akar fogni. Hazudik... nem sajnál ő senkit. A halász! Mindent tud rólatok. Ezért él. Ez a kedvtelése: elkapni az embereket...

Odalépett hozzám, és rimánkodva kérdezte:

- Légy kedves hozzám, jó?

Kellemetlennek tartottam ezt az asszonyt, fél szeméből azonban olyan elkeseredett, fájó szomorúság áradt felém, hogy átöleltem, és simogatni kezdtem a kemény szálú, borzas és zsíros haját.

- Kit figyel most az öreg?

- Valakit a Halsoron, egy fogadóban.

- A nevét nem tudod?

Az asszony mosolyogva felelte:

- Megállj, megmondom ám neki, miről faggattál! Jön... Gurocskát is ő leste ki...

És a kályhához ugrott.

Nyikiforics egy üveg vodkát, lekvárt, kenyeret hozott. Leültünk teázni. Marina mellettem ült, és feltűnő kedvességgel kínált, s az arcomba pillantgatott ép szemével; az élete párja pedig oktatott:

- Ez a láthatatlan fonál a szívetekben, a csontotokban van, nosza, próbáld kiirtani, kitépni! A cár isten a népnek!

És váratlanul megkérdezte:

- Te sok könyvet olvastál, hát az evangéliumot olvastad-e? Nos, szerinted minden igaz, ami benne áll?

- Nem tudom.

- Szerintem fölösleges is akad benne. És nem is kevés. Például a szegényekről: boldogok a szegények; ugyan miért volnának boldogok? Oktalan beszéd ez. Egyáltalán: sok érthetetlen dolog akad benne a szegényekről. Különbséget kell tenni szegény és elszegényedett között. Szegény: annyi, mint rossz! Aki pedig elszegényedett, az talán szerencsétlen. Így kell okoskodni. Így helyesebb.

- Miért?

Fürkészőn nézett rám, s elhallgatott; majd tagoltan és nyomatékosan beszélni kezdett, nyilván alaposan megfontolta mondanivalóját.

- Sok az irgalom az evangéliumban, az irgalom pedig kártékony jószág. Így gondolom én. Az irgalom hatalmas kiadásokat követel haszontalan, sőt káros emberekre. Menhelyek, börtönök, a sok örültekháza. Az erős, egészséges embereken kell segíteni, hogy ne fecséreljék hasztalanul az erejüket. Mi pedig a gyengéken segítünk; ettől talán erős lesz a gyenge? Az efféle huzavonától az erők elgyengülnek, a gyengék meg a nyakunkra ülnek. Lám, ezzel kellene törődni! Sok mindent fontolóra kell venni. Értsük meg: az élet régen elfordult az evangéliumtól, a maga útját járja. Lám, mi miatt bukott el Pletnyev? Az irgalom miatt. A koldusoknak alamizsnát adunk, a diákok pedig elpusztulnak. Hol itt az ész, mi?

Először hallottam ezeket a gondolatokat ilyen éles formában, bár azelőtt is találkoztam velük: sokkal szívósabbak és elterjedtebbek, mintsem általában vélik. Mintegy hét esztendő múlva, amikor Nietzsche-ről olvastam, igen élénken eszembe ötlött a kazanyi rendőr filozófiája. Mellesleg szólva: ritkán akadtam a könyvekben olyan gondolatokra, melyeket ne hallottam volna korábban az életben.

Az öreg „embervadász” pedig egyre csak beszélt, s közben szavai ütemére dobolt ujjaival a tálca szélén. Rideg arcát szigorúan ráncba vonta; de nem rám nézett, hanem a fényesre tisztított számovár réztükrébe.

- Indulnod kell - figyelmeztette kétszer is a felesége; a rendőr azonban nem felelt, s tovább fűzte szavait gondolata fonálára, de egyszerre, számomra észrevétlenül, más útra siklott.

- Eszes, tanult legény vagy, hát való neked a pékmesterség? Több pénzt kereshetnél, ha másként szolgálnád a cár országát...

Miközben szavait hallgattam, arra gondoltam, hogyan figyelmeztessem azokat az ismeretlen embereket a Halsoron, hogy Nyikiforics a nyomukban van? Ott lakott a fogadóban Szergej Szomov, aki nemrég tért vissza jalutorovszki száműzetéséből; sok érdekeset meséltek róla.

- Az okos embereknek egy csomóban kell élniük, ahogyan például a méhek élnek a kaptárban vagy a darazsak a fészükben. A cár országa...

- Nézd: már kilenc óra - szólt az asszony.

- Ördög vinné!

Nyikiforics felállt, s begombolta zubbonyát.

- No, sebj, konflison megyek. Isten veled, öcsém! Nézz be máskor is, ne szégyelld magad!...

Az őrházból távozóban szilárdan elhatároztam magamban, hogy soha többé nem megyek „vendégségbe” Nyikiforics-hoz: visszataszító volt az öreg, noha érdekelt. Az, amit az irgalom kártékonyságáról mondott, nagyon felkavart, s mélyen emlékezetembe vésődött. Valami igazságot éreztem benne, de bosszantott, hogy ennek az igazságnak a forrása: a rendőr.

Erről a témáról gyakran folyt vita, s az egyik különösen kegyetlenül felizgatott.

Felbukkant a városban egy „tolsztojánus”, az első, akivel találkoztam; magas, inas, barna arcú ember, fekete kecskeszakálla és vastag négerajka volt. Görnyedten járt, a földre bámult, olykor azonban hirtelen mozdulattal felvetette kopaszodó fejét, és szinte perzselt a sötét, nedves szemének szenvedélyes ragyogása: szúrós tekintetében gyűlölet izzott. Egy professzor lakásán folyt a beszélgetés; sok fiatalember gyűlt össze, s volt közöttük egy karcsú, elegáns kis pópa, hittudományi doktor; fekete selyemtalárja igen előnyösen árnyékolta be sápadt, szép arcát, melyet hideg, szürke szemének bágyadt mosolya világított meg.

A tolsztojánus hosszasan beszélt az evangélium nagy igazságainak örökérvényűségéről; hangja kissé tompa volt, mondatai kurták, szavai azonban élesen csengtek, az őszinte hit ereje érződött bennük; szőrös bal keze ütemes, szinte vágó mozdulattal kísért minden szavát, jobb kezét pedig a zsebében tartotta.

- Színész - súgta valaki mellettem a sarokban.

- Nagyon színpadias, igen...

Nemrég olvastam egy könyvet - talán Drapertől - a katolicizmusnak a tudomány ellen vívott harcáról; s most úgy tetszett, ez a szónok egyike azoknak, akik bőszen hiszik, hogy a világot meg lehet menteni a szeretet erejével, de pusztán könyörületből hajlandók embertársaikat lemészárolni és máglyán elégetni.

Bő ujjú, fehér ing volt rajta, fölötté pedig valamilyen szürkés, ócska köntös - ez is megkülönböztette a többiektől. Prédikációja végén felkiáltott:

- Nos, hát: Krisztussal tartotok, avagy Darwinnal?

Mint a követ, úgy vetette ezt a kérdést a sarokba, ahol szorosan egymás mellett ültek a fiatalok, s ahonnan rettegéssel és elragadtatással szegeződött rá az ifjak és a leányok szeme. Beszéde szemlátomást mindenkit megdöbbséget; valamennyien hallgattak, és töprengve lehorgasztották fejüket. A szónok végighordozta rajtuk izzó tekintetét, és szigorúan így folytatta:

- Csupán a farizeusok próbálhatják összeegyeztetni e két, merőben ellentétes elvet, és ha össze tudják egyeztetni, akkor szemérmetlenül hazudnak önmaguknak, s hazugságukkal megrontanak másokat...

Ekkor felállt a kis pópa, gondosan feltúrta talárja ujját, és folyékonyan, maró udvariassággal és elnéző mosollyal kezdett beszélni:

- Ön bizonyára a farizeusokról elterjedt vulgáris vélemény híve, amely nem csupán otromba, hanem merőben téves is...

Nagy ámulatomra azt kezdte bizonygatni, hogy a farizeusok a júdeai nép hagyományainak igazi, becsületes őrzői voltak, és a nép mindig velük tartott az ellenségeivel szemben.

- Olvassa például Josephus Flaviust...

A tolsztojánus talpra ugrott, széles, megsemmisítő kézmozdulattal elsöpörte Flaviust, és harsogni kezdett:

- A népek manapság is ellenségeikkel tartanak a barátjaikkal szemben, a népek nem önszántukból haladnak: kergetik, erőszakolják őket. Mit számít nekem az ön Flaviusa?

A kis pópa és a többiek parányi ízekre szaggatták a vita alaptémáját, s az elenyészett.

- Az igazság: a szeretet! - kiáltotta a tolsztojánus, szemében azonban gyűlölet és megvetés szikrázott.

Úgy éreztem, megittasultam ezektől a szavaktól, de a gondolatot nem tudtam megfogni bennük; a föld ingott alattam a szóviharban, és gyakran kétségbeesetten döbbségetem rá, hogy nincs nálam ostobább és tehetségtelenebb ember a földön.

A tolsztojánus pedig a verejtéket törülgette rákvörös arcáról, és bőszen ordított:

- Vessétek el az evangéliumot, felejtsetek el, hogy ne hazudjatok! Feszítsétek meg Krisztust másodszor, ez becsületesebb!

Falként tornyosult elém a kérdés: hogyan lehetséges? Ha az élet szüntelen harc a földi boldogságért, akkor a könyörület és a szeretet bizonyára csak akadályozza a harc sikerét.

Megtudtam a tolsztojánus nevét: Klopszkijnak hívták; kiderítettem, hol lakik, és másnap este betoppantam hozzá. A ház két földbirtokoslányé volt, velük ült a kertben az asztalnál, az óriási, vén hársfa árnyékában. Fehér nadrágot és hasonló inget viselt, amely ki volt gombolva, és kilátszott sötét, szőrös melle; s a hőrihorgas, szögletes, szikár ember nagyon jól illett az igazságot hirdető vándorapostolról alkotott elképzelésemhez.

Tejes málnát kanalizott ezüstkanállal egy tányérból, élvezettel nyelte, cuppogott kövér ajkával, és minden falat után lefújta a fehér cseppeket gyér kandúrbajuszáról. Az egyik leány, aki kiszolgálta, az asztalnál állt, a másik pedig a hársfa törzsének támaszkodott, mellén összefont karral, és ábrándosan bámult a porlepte, forró égre. Mind a ketten könnyű, lila ruhát viseltek, és annyira hasonlítottak egymáshoz, hogy alig lehetett megkülönböztetni őket.

Klopszkij nyájasan és szívesen beszélt nekem a szeretet teremő erejéről, arról, hogy ezt az érzést ápolni kell lelkünkben, mivel egyedül ez képes „összekötni az embert a világ szellemével” - a szeretettel, amely mindenütt el van hintve az életben.

- Csupán ezáltal lehet összekötni az embert! Aki nem szeret, képtelen megérteni az életet. Akik azt mondják: az élet törvénye a harc, azok vak emberek, akik pusztulásra vannak kárhoztatva. A tüzet nem győzheti le a tűz, éppúgy a rosszat sem győzheti le a rossz ereje!

Mikor pedig a két lány összeölelkezve eltűnt a kert belsejében, a ház irányában, a tolsztojánus összehúzott szemmel utánuk nézett, és megkérdezte:

- Hát te ki vagy?

Végighallgatott, majd ujjaival az asztalon dobolva arról kezdett beszélni, hogy az ember mindenütt ember, és nem az életben elfoglalt helyünk megváltoztatására kell törekednünk, hanem lelkünket kell az emberszeretetre nevelnünk.

- Minél alacsonyabban áll az ember, annál közelebb van az élet valódi igazságához, szent bölcsességéhez...

Kissé kételkedtem benne, hogy ő ismeri ezt a „szent bölcsességet”, de hallgattam, mivel éreztem, hogy untatom; taszító pillantással mért végig, ásított, tarkójára kulcsolta kezét, kinyújtóztatta a lábát, és fáradtan lehunyva a szemét, mintegy félálomban mormolta:

- A szeretet alázata... az élet törvénye...

Összerezcent, fellendítette karját, mintha kapkodna valami után a levegőben, s riadtan meredt rám:

- Mi az? Fáradt vagyok, bocsáss meg!

Újra lecsukta szemét, és erősen összeszorította kivillanó fogait, mintha fájna valamije; alsó ajka lefittyedt, a felső felcsúszott, és gyér bajuszának kékes szálai felborzolódtak.

Ellenszenves érzéssel távoztam, és homályos kétség élt bennem az őszinteségét illetően.

Néhány nap múlva, kora reggel, cipókat vittem egy ismerős magántanárnak, aki iszákos és aggregény volt - s viszontláttam Klopszkijt. Bizonyára nem aludt az éjjel, arca szürke volt, szeme vörös és dagadt; úgy rémlett, alaposan elázott. A részegségében könnyező, kövérkés magántanár alsóneműben, gitárral a kezében ült a padlón, eltolt bútorok, sörösuvegek, ledobált felsőruhák tömkelege közepette himbálta magát, és ordított:

- Irr-galom!

Klopszkij metsző hangon, dühösen kiáltozta:

- Nincs irgalom! Elpusztulunk a szeretettől, vagy eltipornak az érte vívott harcban, egyre megy: pusztulásra vagyunk ítélve...

Vállon ragadott, bevitt a szobába, és így szólt a magántanárhoz:

- Itt van, kérdezd meg, mit akar? Kérdezd meg: szüksége van-e az emberek iránti szeretetre?

Az rám nézett könnyes szemével, és elnevette magát:

- Hisz ez a péklegény! Tartozom neki.

Zsebébe nyúlt, s megtántorodott; kulcsot húzott elő, és felém nyújtotta:

- Nesze, vedd el mind!

A tolsztojánus azonban elszedte tőle a kulcsot, és legyintett felém.

- Eredj! Majd máskor megkapod.

És a sarokban levő díványra hajította a cipókat, amelyeket átvett tőlem.

Nem ismert meg, és én örültem ennek. Távozóban magammal vittem emlékezetemben, amit a szeretet okozta pusztulásról mondott, szívemben pedig undort éreztem iránta.

Nemsokára azt hallottam, hogy szerelmet vallott az egyik házikisasszonynak, és még aznap a másiknak is. A nővérek elmondták egymásnak örömeiket, és az haraggá változott a szerelmes ellen; megüzenték a házmesterrel, hogy a szerelem apostola azonnal takarodjék a házukból. És ő eltűnt a városból.

A szeretetnek és az irgalomnak a jelentősége az emberek életében, ez a félelmes és bonyolult kérdés már korán elém döbbsent: előbb a lelkemben dülő kusza, de éles diszharmónia formájában, azután pedig határozott, világos szavak szabatos alakjában: „Milyen szerepet játszik a szeretet?”

Mindaz, amit olvastam, a kereszténység, a humanizmus eszméivel, az emberek iránti részvét sirámaival volt tele - ugyanerről beszéltek ékesszólóan és lelkesen a legkülönb emberek, akiket abban az időben ismertem.

Amit közvetlenül tapasztalhattam, viszont jóformán teljesen idegen volt az emberek iránti együttérzéstől. Az élet úgy tárult elém, mint az ellenségeskedés és a kegyetlenség végtelen láncolata, mint a semmiség birtoklásáért vívott szüntelen, szennyes harc. Nekem, személy szerint, csak könyvekre volt szükségem, a többinek nem volt jelentősége szememben.

Csak ki kellett mennem az utcára, és egy órácskát üldögegni a kapu előtt, s máris megértettem, hogy mindezek a kocsisok, házmesterek, munkások, hivatalnokok, kereskedők nem úgy élnek, mint én és az általam kedvelt emberek, nem azt akarják, nem arra tartanak. Azok pedig, akiket tiszteltem, akiknek hittem, furcsán magányosak, idegenek és feleslegesek a többség között, az életbolyt serényen építő hangyák piszkos és furfangos munkájában; ez az élet velejéig ostobának, gyilkosan unalmasnak tetszett. Láttam, hogy az emberek csak szavaikban irgalmasak és szeretettől áradozók, valójában - önmaguk számára észrevétlenül - alávetik magukat az élet általános rendjének.

Nagyon nehéz dolgom volt.

Egy ízben Lavrov, a vízkórtól sárga és puffadt állatorvos fulladozva mondta nekem:

- A kegyetlenséget addig kell fokozni, amíg valamennyien megcsömörlenek tőle, amíg minden ember megutálja, akár ezt az átkozott öszt!

Az őszi korai, esős és hideg volt, sok betegséget és öngyilkosságot hozott. Lavrov is megmérgezte magát ciánkálival, nem akarta megvárni, amíg megfojtja a vízkór.

- Barmokat gyógyított, baromként döglött is meg! - jegyezte meg lakásadója, Mednyikov szabó, amikor utolsó útjára kísérte az állatorvost; ösztövé, istenfélő emberke volt, s betéve tudta valamennyi Mária-dicséretet. Gyermekeit, hétéves lányát és tizenegy esztendősi gimnazista fiát háromágú szíjkorbáccsal verte, felesége lábikrájára is rászózott bambuszbotjával, és így panaszkodott:

- A békebíró elítélte, hogy én állítólag egy kínaitól tanultam el ezt a fogást, pedig soha életemben nem láttam kínait, legfeljebb cégtáblán meg képen.

Egyik munkás, egy csüggeteg, görbe lábú ember, akit „Dunyka férjé”-nek csúfoltak, így vélekedett gazdájáról:

- Félek a szelíd emberektől, az istenfélőktől! A szilaj embert mindjárt észre lehet venni, és mindig van idő elbújni előle, a szelíd azonban láthatatlanul kúszik feléd, mint alattomos kígyó a fűben, és hirtelen megmar a lelked legsebezhetőbb pontján. Félek a szelídektől...

Dunyka férje szelíd, furfangos besúgó volt, Mednyikov kedvence, de szavaiban igazság rejlett.

Néha úgy rémlett, hogy a szelídek, akár a zuzmó, fellazítják az élet kőszívét, és lágyabbá, termékenyebbé teszik; többnyire azonban, mikor elnéztem a szelídek nyüzsgését, a hitványsághoz való ügyes alkalmazkodásukat, lelkük megfoghatatlan változékonyságát és hajlékonyságát, szűnyogdünnyögésüket, úgy éreztem magam, mint béklyózott lábú ló a bögölyök felhőjében.

Ez járt az eszemben, amikor a rendőrtől távoztam.

Szél sóhajtozott, imbolyogtak az utcalámpák fényei, s úgy tetszett, a sötétszürke ég reszket, s porszemszerű októberi esővel permetezi a földet. Ázott utcalány felfelé vonszolt az utcán egy részeget, karonfogva vitte, taszigálta, a férfi mormolt valamit, szipogott. A nő fáradtan, tompán mondta:

- Ez a te sorsod...

„Lám - gondoltam -, engem is vonszol, taszigál valami a csúf zugokba, s feltárja előttem a szennyet, a szomorúságot és a furcsán tarka emberek világát! Belefáradtam.”

Talán nem ezekbe a szavakba öltözött, de éppen ez a gondolat villant fel agyamban, éppen ezen a bús estén éreztem először, hogy lelkem fáradt, és szívemet maró penész rágja. Ettől az órától fogva rosszabbul éreztem magam, mintegy kívülállóként, hűvösen, idegen és ellenséges szemmel néztem önmagamra.

Láttam, hogy majdnem minden emberben milyen otrombán és sután keverednek az ellentétes szavak és tettek, sőt érzések is; ezeknek szeszélyes játéka különösképp nyomasztott. Ezt a játékot megfigyeltem magamban is, s ez még rosszabb volt. Vonzódtam mindenfelé: a nőkhöz és a könyvekhez, a munkásokhoz és a vidám diákokhoz, de sehová sem jutottam el, és így éltem, „sem itt, sem ott”, pörgettyűként forgolódtam, egy láthatatlan, de erős kéz azonban vadul hajszolt láthatatlan ostorával.

Mikor megtudtam, hogy Jakov Saposnyikov kórházba került, elmentem meglátogatni; egy ferde szájú, kövér asszony fogadott - szemüveget viselt, fehér kendője alól kikandikált vörösre főtt füle -, és szárazon közölte:

- Meghalt.

Látva, hogy nem megyek el, hanem szótlánul toporgok előtte, méregbejött, és rám kiáltott:

- No? Mi kell még?

Én is megharagudtam.

- Ostoba - mondtam.

- Nyikolaj, dobd ki!

Nyikolaj holmi rézrudakat fényesített ronggyal; krárogott egyet, és az egyik rúddal a hátamra szózott. Erre átnyaláboltam, kivittem az utcára, és leraktam egy tócsába a kórház bejárata előtt. Nyugodtan fogadta az eseményt, szótlánul üldögélt egy percre, rám meresztve szemét, azután feltápáskodott, s így szólt:

- Eh, te ebfajzat!

A Gyerzsavin-kertbe mentem, és leültem egy padra a költő szobra előtt. Heves vágyat éreztem, hogy valami gonoszat, gyalázatosat tegyek, s emiatt egy sereg ember rohanjon rám, nekem pedig jogom legyen megverni őket. Az ünnep ellenére a park kihalt volt, és körülötte sehol egy lélek, csak a szél nyargalászott, száraz leveleket kergetett, és megzizegett a leváló hirdetések a lámpaoszlopon.

Áttetszőn kék, hideg alkony sűrűsödött a kert fölött. Elöttem tornyosult a hatalmas bronzbábvány, én elnéztem, s ezt gondoltam: élt a földön egy Jakov nevű magányos ember, lelke minden erejével igyekezett elpusztítani az Istent, és közönséges halállal halt meg. Közönséges halállal. Volt ebben valami nyomasztó s igen sérelmes.

„Ez a Nyikolaj pedig hülye; birokra kelhetett volna velem, vagy rendőrt hívhatott volna, hogy az őrszobára vitessen...”

Elmentem Rubcovhoz; ott ült odújában az asztalnál, a kicsiny lámpa előtt, és kabátját javította.

- Jakov meghalt.

Az öreg felemelte kezét a tűvel, nyilván keresztet akart vetni, de csak legyintett, elvarrta a cérnát, és halkán, cifrán káromkodott.

Majd dohogni kezdett:

- Egyébként mindnyájan meghalunk, ilyen ostoba szokásunk van; bizony, testvér! Lám, meghalt ő, aztán volt itt egy rézműves, őt is ki lehet húzni a listából. Azon a vasárnapon történt, a csendőrökkel. Engem Gurka hozott össze vele. Okos ember volt a rézműves. De egy kicsit összegabalyodott a diákokkal. Hallottad, lázonganak a diákok, igaz-e? Nosza, varrd csak meg a kabátomat, fenét se látok...

Átadta a rongyait, a tűt a cérnával, és kezét hátrátéve róni kezdte a szobát, köhögött és mormogott:

- Hol itt, hol amott lobban fel a láng, az ördög meg ráfúj... és megint csak unalom! Szerencsétlen város ez. Elmegyek innét, amíg még járnak a hajók.

Megállt, és koponyáját vakarva megkérdezte:

- De hová menjek? Mindenütt voltam. Bizony. Mindenfelé jártam, de csak magamat rágtam.

Kiköpött, s így folytatta:

- No, az élet meg pocsék! Éltem, éltem, de hiába reméltem, nem szereztem semmit se lelkemnek, se testemnek...

Elhallgatott, a sarokban álldogált az ajtónál, és mintha hallgatózott volna; aztán határozottan odalépett hozzám, s leült az asztal szélére.

- Mondok neked valamit, Lekszej Makszimicsom, hasztalanul pazarolta Jakov a maga nemes szívét Istenre. Sem Isten, sem a cár nem lesz jobb, ha megtagadom őket; az kell, hogy az emberek megharagudjanak önmagukra, elvessek a maguk hitvány életét, úgy ám! Eh, vén vagyok, elkéstem vele, nemsokára egészen megvakulok; nagy baj ez, pajtás! Megvarrtad? Köszönöm... Menjünk a kocsmába teázni...

Útközben, a kocsmá felé menet, botorkált a sötétben, a vállam után kapdosott, s így dünnyögött:

- Emlékezzél a szavamra: betelik a pohár, megdühödnek valamikor az emberek, és törni-zúzni kezdenek mindent, porba döntik hitvány építményeiket! Betelik a pohár...

A kocsmába nem jutottunk el: a nyilvánosházast ostromló matrózokba ütköztünk; a kaput az Alafuzov-gyár munkásai védték.

- Minden ünnepnapon verekednek! - jegyezte meg Rubcov helyeslően, s levetette szemüvegét; amikor pedig társaira ismert a ház védelmezői között, nyomban beleavatkozott a küzdelembe, buzdított, tüzelt:

- Tartsátok magatokat, gyáriak! Tiporjátok el a békafajzatot! Fojtsátok meg a férgeket! He-e-e-ej!

Furcsa és mulatságos látvány volt, hogy milyen lelkesen és ügyesen működött az eszes öreg: keresztültört a folyami matrózok tömegén, elhárította ökölcsapásaikat, vállával pedig ledöntött a lábáról jó néhányat. Harag nélkül, vidáman, pusztá virtusból, túlárado erőből verekedtek; a testek sötét kupacba verődtek a kapunál, odaszorítva a gyáriakat; recsegetek a deszkák, hetyke kiáltás szállt:

- Üsd a kopasz vezért!

Ketten felkapaszkodtak a háztetőre, és ütemesen, fürgén énekelték:

Nem vagyunk mi tolvajok, zshiványok, betyárok,
Csak hajósok s halászhok, halászhó halászhok!

Rendőrsíp süvített, rézgombok csillantak a sötétben, cuppogott a latyak a lábak alatt, a tetőről pedig szállt az ének:

Kivetjük mi hálóinkat a száraz partokra,
Hombárokra, dús kamrákra, megrakott boltokra...

- Megállj! Ne üsd a földön fekvőt...

- Nagyapó, erősen tartsd az állad!

Azután Rubcovot, engem és még vagy öt embert - ellenséget és barátot vegyesen - az őrszobára indítottak. Az őszi éjszaka elcsitult sötétje fürgén szálló énekével kísért:

Hej, fogtunk negyven csukát,
Varrj belőlük jó subát!

- Micsoda derék nép él itt a Volga mentén! - lelkendezett előttem Rubcov, miközben sűrűn fújta az orrát, köpdösött, és odasúgta nekem: - Oldj kereket! Válaszd ki az alkalmas pillanatot, és uzsgyi! Minek lábatlankodnál az őrszobán?

Egy sikátorba iramodtam - nyomomban egy hórihorgas matróz is -, átugrottunk egy kerítésen, még egyen, és ez éjszaka óta többé nem láttam Nyikita Rubcovot, ezt a drága, okos embert.

Üresség támadt körülöttem. Diákforrongások ütötték fel a fejüket: értelmük ismeretlen volt előttem, indokaik homályosak. Láttam a vidám sürgést-forgást, de nem éreztem meg benne a drámát, s azt gondoltam, hogy az egyetemi tanulás boldogságáért még kínzásokat is el lehet viselni. Ha valaki ezt ajánlotta volna: „Eredj tanulni, ennek fejében azonban minden vasárnap megbotozunk a Nyikolaj téren!” - bizonyára elfogadtam volna ezt a feltételt.

Benéztem Szemjonov perecsütődéjébe, és megtudtam: a perecesek az egyetemre készülnek, hogy eldöngessék a diákokat.

- Súlyokkal püföljük el őket! - mondogatták vidám haraggal.

Vitatkoztam, szitkozódtam velük, de hirtelen szinte rémülten eszméltem rá, hogy nincs kedvem, nincs szavam a diákok védelmére.

Emlékszem, úgy hagytam el a pincét, mint akit megnyomorítottak: leküzdhetetlen, halálos fájdalom égett szívemben.

Éjszaka a Kaban partján üldögéltem, köveket hajigáltam a fekete vízbe, és egyre három szó járt a fejemben, vég nélkül ismétlődve: „Mitévő legyek hát?”

Bánatomban hegedűtanulásra adtam a fejemet, éjjelente az üzletben cincogtam, háborgattam az éjjeliőrt meg az egereket. Szerettem a zenét, és nagy lelkesedéssel kezdtem foglalkozni vele; tanárom azonban, a színházi zenekar hegedűse, egy lecke közben - amikor kimentem az üzletből - kihúzta a pénztárfiókot, amelyet nem zártam be, és mire visszatértem, már javában gyömöszölte a pénzt a zsebeibe. Amikor észrevett az ajtóban, kinyújtotta nyakát, odatartotta unott, borotvált arcát, s halkán így szólt:

- No... üss meg!

Ajka reszketett, színtelen szeméből olajszerű, furcsán kövér könnycseppek peregtek.

Kedvem támadt megütni a hegedűst; hogy fékezzem magam, leültem a padlóra, magam alá raktam két öklömet, és ráparancsoltam, hogy tegye vissza a pénzt a kasszába. A hegedűs kiürítette zsebeit, és az ajtóhoz indult, de megállt, és bárgyún magas, ijesztő hangon mondta:

- Adj tíz rubelt!

A pénzt odaadtam, de a hegedűtanulást abbahagytam.

Decemberben elhatároztam, hogy megölöm magam. Elhatározásom indokát *Makar életéből* című elbeszélésemben próbáltam megírni. De nem sikerült: az elbeszélés esetlen, suta lett, nem volt benne belső igazság. Szerintem éppen azt kell erényéül felróni, hogy teljesen hiányzik belőle ez az igazság. A tények igazak, megvilágításuk azonban szinte nem tőlem való, s az elbeszélés nem rólam szól. Irodalmi értékétől eltekintve, van benne valami kellemes számomra: mintha keresztülléptem volna önmagamat.

A vásáron megvettem a dobos revolverét négy tölténnyel, és mellbe lőttem magam; a szívembe akartam találni, de csak a tüdőmet ütötte át a golyó; egy hónap múlva újra a pékműhelyben dolgoztam - roppant zavarban voltam, és módfelett ostobának éreztem magam.

De nem tartott sokáig. Egy március végi estén, amikor bementem a sütödéből az üzletbe, az elárusítólány szobájában találtam Hoholt. Az ablaknál ült, tűnődve szívta vastag cigarettáját, és figyelmesen nézte a füstkarikákat.

- Ráér? - kérdezte, s nem is üdvözölt.

- Húsz percig.

- Üljön le, beszédem van magával.

Szokás szerint „ördögbőrből” varrott, szoros kozákkaftán feszült rajta; széles mellén szétterült szőke szakáll, makacs homloka fölött kemény szálú, kurtára nyírt sörtehaja meredezett; nehéz parasztsizmája erős kátrányszagot árasztott.

- Nos, kérem - kezdte nyugodtan, halkán -, nem volna kedve hozzám jönni? Krasznovidovo faluban lakom, negyvenöt versztányira innen, a Volgán lefelé; boltom van ott, maga segíteni fog nekem az üzletben, ez nem veszi el sok idejét; jó könyveim vannak, segítségére leszek a tanulásban... rendben van?

- Igen.

- Pénteken reggel hatkor menjen ki a Kurbatov-mólóra, keresse a krasznovidovói dereglyét: Vaszilij Pankov a gazdája. Különben én már ott leszek, és találkozunk. Viszontlátásra!

Felállt, felém nyújtotta széles tenyerét, másik kezével pedig súlyos, hagyma alakú ezüstórát húzott elő kabátja alól, és így szólt:

- Hat perc alatt elintéztük. Igaz is: engem Mihajlo Antonovnak hívnak, a vezetéknevem pedig Romasz. Úgy.

Elment; vissza sem nézett, keményen rakta lábát, könnyedén vitte szoborszerű, nehéz testét.

Két nap múlva elindultam Krasznovidovóba.

A Volgán nemrég kezdődött a zajlás, a zavaros vízen szürke, széttöredezett jégtáblák úsztak lefelé keringve, a dereglye megelőzi őket, azok a széléhez dörzsölődnek, és az ütéstől csikorogva ezernyi éles kristályra hullanak szét. Fentről fúj a szél, hullámokat hajt a partra, vakítón ragyog a nap, és élénk, fehér foltokban verődik vissza a jégtáblák kékes-üvegszínű élein. A hordókkal, zsákokkal, ládákkal súlyosan megrakott dereglye vitorlával halad; a kormánynál Pankov áll: fiatal parasztember, mellén tarka zsinórral díszített, pompás, cserzett báránybőr zekét visel.

Arca nyugodt, szeme hideg, s a hallgatag legény alig hasonlít parasztra. A dereglye orrán áll, szétterpesztett lábbal, csáklyával a kezében Pankov bérese, Kukuskin: csapzott kis parasztember, rongyos ködmönét kötél fűzi össze, gyűrött papkalapot visel, arca csupa véraláfutás és horzsolás. Hosszú csáklyájával szétlökdösi a jégtáblákat, és megvetőn szitkozódik:

- Kotródj!... Hová mászol?

Én Romasz mellett ülök a ládákon, a vitorla alatt, s ő halkán beszél hozzám:

- A parasztok nem szeretnek engem, különösen a gazdagok! Ezt az ellenszenvet majd maga is tapasztalhatja, önmagával szemben.

Kukuskin lába elé fekteti a csáklyát, keresztben a bárka peremén, felénk fordítja megtépázott arcát, és elragadtatással mondja:

- Kivált a pópa nem szível téged, Antonics...

- Az ám - helyesel Pankov.

- Szálka vagy annak a rühes ebnek a szemében!

- De barátaim is vannak, és magának is lesznek - hallom Hohol hangját.

Hideg van. A márciusi nap még gyengén süt. A parton csupasz fák sötét ágai hajladoznak, a meredek part hasadékaiban és bokrai tövében néhol még bársonyos csomóként fekszik a hó. A folyón mindenütt jégtáblák, akár a legelésző juhnyáj. Úgy érzem magam, mintha álmodnék.

Kukuskin pipáját tömködi, s így bölcsekedik:

- Mondjuk, te nem vagy a pópa felesége, de neki a hivatása folytán kötelessége szeretni minden teremtményt, amint az meg van írva.

- Ki vert össze ennyire? - kérdezi Romasz mosolyogva.

- Hát valamilyen sötét mesterségű népek, biztosan szélhámosok - feleli Kukuskin megvetően. S büszkén folytatja: - Egyszer elverték a tüzérek, az volt aztán a nemulass! Nem is fér a fejembe, hogyan maradtam élve.

- Miért vertek meg? - kérdezi Pankov.

- Tegnap? Vagy a tüzérek?

- No, hát tegnap?

- Lehet is tudni azt, miért verik az embert? Olyan nálunk a nép, akár a kecskebak, alig nyúlsz hozzá, máris öklel! Kötelességüknek tartják a verekedést!

- Úgy gondolom - mondja Romasz -, a nyelved miatt vernek meg téged, gyakran eljár a szád...

- Meglehet! Kíváncsi természetű ember vagyok, mindenről szoktam kérdezősködni. Nekem öröm, ha valami újat hallok.

A dereglye orra erősen nekiütközik egy jégtáblának, palánkja mérgesen sustorog.

Kukuskin megtántorodik, felkapja a csáklyát, Pankov szemrehányóan mondja:

- Törődj a dolgoddal, Sztyepan!

- Te meg ne beszéljess velem! - dünnyögi Kukuskin, s ellöki a jégtáblákat. - Nem tudom egyszerre a kötelességem teljesíteni meg csevegni is veled...

Harag nélkül vitáznak, Romasz pedig így szól hozzám:

- Errefelé rosszabb a föld, mint nálunk Ukrajnában, az emberek azonban jobbak. Nagyon tehetséges nép!

Figyelmesen hallgatom, és hiszek neki. Tetszik nyugalma és higgadt, egyszerű, magvas beszéde. Érezni lehet, hogy ez az ember sokat tud, és a maga módján értékeli az embereket. Különösen jólesik, hogy nem kérdezősködik, miért lőttem magamra. Helyében bárki más régen megkérdezte volna, én pedig már torkig vagyok ezzel a kérdéssel. Meg válaszolni is nehéz. Ördög tudja, miért szántam rá magam az öngyilkosságra. Bizonyára hosszú és ostoba választ adtam volna Hoholnak. Különben nincs is kedvem visszaemlékezni rá - oly kellemes, olyan szabad és derűs itt a Volgán.

A dereglye a part mentén úszik, balra szélesen kiterébélyesedik a folyó, előnti a lapályos, homokos partot. Látni, amint dagad a víz, paskolja és himbálja a part menti bokrokat, a szurdokokban és a hasadékokban pedig zajosan hömpölyögnek feléje a fényes tavaszi vízpatakok. Mosolyog a nap, sugaraiban csillog a sárga csőrű vetési varjak fekete-acélszínű tollazata: buzgón kárognak, fészket építenek. A verőfényben meghatóan ütközik az élénkzöld sarjú, a nap felé repes. A test fázik, a lélekben azonban csendes öröm ömlik el, és derűs remények zsenge csírái fakadnak. Nagyon kellemes tavasszal a földön.

Délre Krasznovidovóhoz értünk; magas, meredeken lejtő dombon égszínkéék kupolájú templom áll, libasorban húzódnak a domb szélén a takaros, erős házak, csillog sárga zsindeletetejük vagy bársonyos zsúpfödelük. Egyszerű és szép.

Hányszor gyönyörködtem ebben a faluban, amint hajónk elhaladt mellette.

Kukuskinnal együtt nekiláttam a dereglye kirakásához. Romasz, miközben a zsákokat adogatta nekem a fedélzetről, megjegyezte:

- Mi tagadás... van ereje magának!

És rám sem nézve megkérdezte:

- Hát a melle nem fáj?

- Egy cseppet se.

Nagyon meghatott kérdésének tapintatossága: semmiképp sem szerettem volna, hogy a parasztok tudomást szerezzenek öngyilkossági kísérletemről.

- Ereje az van, mondhatni, több a kelleténél - fecsegett Kukuskin. - Melyik kormányzóságból való vagy, szép öcsém? Nyizsnyij-novgorodi? Vízhörpölőknek csúfolnak titeket. Meg ez is rólatok szól. „Ide süss, sebesen suhan a sirály.”

A domboldali lejáró fellazult agyagján, az ezüstösen csillogó patakok szövevénye között öles léptekkel, meg-megcsúsztatva és dülöngélve igyekezett lefelé egy hórihorgas, szikár parasztember: mezítláb, egy szál ingben, gatyában; göndör szakálla és dús vörös haja volt.

A partra érve, csengő, nyájas hangon mondta:

- Isten hozott.

Körülnézett, felemelt egy vastag karót, még egyet, végüket a dereglye peremére fektette; könnyedén beugrott hozzánk, és kiadta a vezényszót:

- Vessétek neki a lábatokat a rudak végének, hogy le ne csússzanak a peremről, és fogjátok meg a hordókat! Te meg, legény, gyere ide, segíts!

Festőien szép volt, és nyilván nagyon erős. Pirospozsgás arcából, melyet egyenes, nagy orrszelt ketté, szigorúan csillogott a kékes szeme.

- Meghúlsz, Izot - mondta Romasz.

- Én-e? Ne félj attól.

Partra gurítottak egy petróleumoshordót. Izot végigmért, és megkérdezte:

- Az új segéd?

- Birkózzál vele - ajánlotta Kukuskin.

- Hát neked megint elcsúfították a képed?

- Mit csináljak velük?

- Kikkel?

- Hát akik vernek...

- Eh, te! - mondta Izot sóhajtván, és Romaszhoz fordult: - Mindjárt leérnek a szekerek. Messziről megláttalak titeket, amint jöttetek a vízen. Jól jöttetek. Te eredj, Antonics, én majd ügyelek itt.

Látszott, hogy ez az ember barátságos és gondoskodón bánik Romasszal, sőt pártfogón, noha Romasz jó tíz esztendővel idősebb volt.

Félóra múlva egy vadonatúj ház tiszta és barátságos szobájában ültem; a falakból még kátrány és kóc szaga áradt. Egy fürge, szúrós szemű asszony ebédhez terített, Hohol könyveket válogatott a bőröndből, s a kályha melletti polcra rakosgatta.

- A maga szobája a padláson van - mondta.

A padlásablakból látszott a falu egy része, a házunkkal szemben húzódó árok s benne a bokrok között a fürdőházak tetői. Az árkon túl kertek és fekete szántók következtek; szelíd lankákkal távolodtak a láthatár peremén levő kék erdőtaraj felé. Az egyik fürdőház tetejének ormán kék parasztember lovagolt, egyik kezében fejszét tartott, másik kezét pedig szeme elé árnyékolta, s lefelé nézett a Volgára. Szekér csikorgott, keservesen bögött egy tehén, zúgtak a patakok. Egy házból kilépett egy öregasszony, talpig feketében, hátrafordult a kapu felé, s keményen mondta:

- Dögöljete meg!

Két lurkó, aki kövekkel és sárral buzgón eltorlaszolta a patak útját, a vénasszony hangja hallatára hanyatt-homlok eliszkolt; az pedig felemelt a földről egy fadarabkát, ráköpött, s bedobta a vízbe. Azután parasztcizmás lábával szétrombolta a gyerekek építményét, és lefelé indult a folyóhoz.

Hogyan fogok itt élni?

Ebédelni hívtak. Odalent ott ült az asztalnál Izot: kinyújtóztatta hosszú lábát - lába feje vörös volt -, s beszélt valamiről, de elhallgatott, amikor meglátott.

- Mi lelt? - kérdezte Romasz komoran. - Beszélj!

- Nincs miről, mindent elmondtam. Tehát így döntöttek: magunk is megbirkózunk vele, aszongya. Te pedig pisztollyal járj, vagy legalább vastag bottal! Barinov előtt nem lehet mindenről beszélni, neki meg Kukuskinak eljár a szája. Halászni szeretsz-e, te legény?

- Nem.

Romasz arra terelte a szót, hogy meg kell szervezni a kis kerttulajdonosokat, ki kell ragadni őket a felvásárlók karmaiból. Izot figyelmesen végighallgatta, s megjegyezte:

- A népnyzók semmiképp sem hagynak nyugtot neked.

- Meglátjuk.

- De bizony, így van!

Izotra néztem, s ezt gondoltam: „Nyilván az ilyen parasztokról írja elbeszéléseit Karonyin és Zlatovratszkij...”

Hát végre sikerült valami komoly dologhoz férnem, és az igaz ügy embereivel fogok együtt dolgozni?

Ebéd után így szólt Izot:

- Te csak ne hamarkodd el, Mihajlo Antonov, a jó nem lesz meg gyorsan. Csínján kell bánni vele!

Amikor elment, Romasz elgondolkozva mondta:

- Okos ember, becsületes. Kár, hogy iskolázatlan, alig tud olvasni. De szívósan tanul. Lám: ebben segíthetne neki!

Egészen estig az üzletben levő cikkek árát magyarázgatta.

- Én olcsóbban árulok, mint a falu két másik boltosa - mondta -, ez persze nincs így. Borsot törnek az orrom alá, el akarnak verni. Nem azért élek itt, mintha kellemes vagy előnyös volna itt a kereskedés, más okaim vannak. Olyasféle dolog ez, mint a maguk péküzlete...

Azt feleltem, sejtem a dolgot.

- Hát igen... Az embereket elvégre józan észre kell tanítani, ugye?

A bolt zárva volt, lámpával a kezünkben jártuk végig; az utcán is járkált valaki: óvatosan cuppogott a latyakban, néha pedig súlyosan tapodta a bejárat lépcsőit.

- Hallja? Jár valaki! Ez Pislogó: zsellér, gonosz féreg, örül, ha rosszat tehet, akár a szép lány, ha kacérkodhat. Óvatos legyen vele a beszédben, meg különben is...

Azután a szobában pipára gyújtott, széles hátát a kályhának támasztotta, és szemét összehúzza füstkiyókat eregetett a szakállába, s közben lassan fűzte szavait egyszerű, világos mondatokba: arról beszélt, hogy már régen észrevette, milyen haszontalanul fecserlem ifjú éveimet.

- Maga tehetséges ember, természettől fogva makacs, és szemlátomást jó szándékú. Magának tanulnia kell, de úgy, hogy a könyv ne takarja el maga elől az embereket. Nagyon helyesen mondta egy kis öreg szektás: „Mindenféle tanítás az embertől ered.” Az emberek fájdalmasabban tanítanak, durván tanítanak, de tudásuk mélyebb nyomot hagy.

Azután olyasmiről beszélt, ami ismerős volt nekem: hogy mindenekelőtt értelemre kell ébreszteni a falu népét. De az ismerős szavakból is mélyebb, számomra új értelmet szűrtem le.

- Ott, maguknál, sokat fecsegnek a diákok a nép iránti szeretetről. Hát én azt mondom erről: a népet nem szabad szeretni. Üres szavak ezek, a nép iránti szeretet...

Szakállába mosolyogva, fürkészően pillantott rám, majd járkálni kezdett a szobában, és közben határozottan, meggyőzően beszélt tovább:

- Szeretni annyi, mint megalkudni, elnézni, szemet hunyni, megbocsátani. Nővel kell így bánni. De vajon lehet szemet hunyni a nép tudatlansága fölött, megalkudni elméjének tévelygésével, elnézni minden hitványságát, megbocsátani vadállati kegyetlenségét? Lehet?

- Nem.

- No látja! Ott maguk között mindenki Nyekraszovot olvassa és énekl, de jegyezze meg, hogy Nyekraszovval nem sokra mennek! A parasztnak a lelkére kell beszélni: „Te, testvér, önmagadban ugyan nem vagy rossz ember, de rosszul élsz, és semmit sem tudsz tenni, hogy életed könnyebb, jobb legyen. Talán még az állat is okosabban gondoskodik önmagáról, mint te, az állat is jobban védi magát. Pedig belőled, parasztból nőtt ki minden: nemesség, papság, tudósok, cárok; ezek mind parasztok voltak valamikor. Látod? Érted? No, akkor tanulj meg élni, hogy ne sanyargassanak...”

Kiment a konyhába, és meghagyta a szakácsnőnek, hogy tegye fel a szamovárt; azután megmutatta nekem a könyveit. Jóformán csupa tudományos munka volt: Buckle, Lyell, Lecky, Hartpole, Lubbock, Taylor, Mill, Spencer, Darwin, az oroszok közül pedig: Piszarev, Dobroljubov, Csernisevskij, Puskin, Goncsarov *Pallada fregatt*-ja, Nyekraszov.

Széles tenyerével becézően simogatta a könyveit, mint a kiscicákat, és szinte elérzékenyülve mormogta:

- Jó könyvek! Ez pedig a legritkább: a cenzúra elégettette. Ha meg akarja tudni, mi az állam, ezt olvassa el!

Hobbes *Leviathan*-ját adta kezembe.

- Ez is az államról szól, de könnyebb, vidámabb!

A vidám könyv *A fejedelem* volt, Machiavellitől.

Teánál elmondott egyet-mást önmagáról: csernyigovi kovács fia volt, kocsikenő lett a kijevi pályaudvaron, itt ismerkedett meg a forradalmárokkal, munkás-tanulókört szervezett, letartóztatták, vagy két évig börtönben ült, azután pedig tíz évre száműzték a jakut tartományba.

- Eleinte nomád faluban éltem, jakutok között, és azt gondoltam, belepusztulok. Tudja, olyan ott a tél, az ördög vinné, hogy az emberben megfagy a velő. Felesleges ott az ész. Aztán látom: itt is, ott is gunnyaszt egy orosz, nem nyüzsögnek, de mégis akad néhány! És hogy ne unatkozzanak, gondosan szaporítják a számukat. Derék emberek voltak. Ott volt Vlagyimir Korolenko, főiskolai hallgató, most már ő is hazatért. Jól megfértem vele, de azután eltávolodtunk egymástól. Kiderült, sokban hasonlítunk egymáshoz, márpedig hasonlóságra nem épülhet barátság. Komoly, kitartó ember, mindenféle munkához ért. Még szentképeket is festett, ez nem tetszett nekem. Állítólag most folyóiratokba ír, és jól ír.

Sokáig beszélt, egészen éjfélig, nyilván egy csapásra erősen magához akart fűzni. Most először éreztem magam igazán jól valakivel. Öngyilkossági kísérletem után nagyot estem saját szememben, hitványnak éreztem magam, bűnösnek valakivel szemben, és szégyelltem élni. Romasz bizonyára megértette ezt, és azzal, hogy emberien, egyszerűen kitárta előttem élete ajtaját, visszaadta lelki egyensúlyomat. Feledhetetlen nap volt.

Vasárnap a déli istentisztelet után nyitottuk ki a boltot, és nyomban szállingózni kezdtek a parasztok a bejárat elé. Elsőnek Matvej Barinov jelent meg; piszkos, csapzott, hosszú majomkarú ember volt, szép, lányos szeme szórakozottan futkározott.

- Mit hallani a városban? - kérdezte, miután üdvözölték egymást, s meg sem várva a választ, odakiáltotta Kukuskinnak:

- Sztyepan! A macskáid megint felfaltak egy kakast!

És azonnal elmesélte: a kormányzó Kazanyból Pétervárra utazott, hogy kieszközölje a tatárok kitelepítését a Kaukázusba és Turkesztánba. Dicsérte a kormányzót:

- Okos ember! Érti a dolgát...

- Magad eszelte ki az egészet - jegyezte meg Romasz nyugodtan.

- Én? Mikor?

- Nem tudom...

- Mennyire nem hiszel te az embereknek, Antonics - felelte Barinov szemrehányón, és részvételt csóválta a fejét. - Pedig én sajnálom a tatárokat. A Kaukázust bizony meg kell szokni.

Cingár kis emberke oldalgott oda; idegenről levetett, rongyos zeke volt rajta, szürke arcát görcsös rángás csúfította el, amely sötét ajkát fájdalmas mosolyra torzította; szúrós bal szeme szüntelenül pislogott, s fölötte reszketett a sebhely szaggatta, ősz szemöldöke.

- Üdv Pislogónak! - köszöntötte gúnyosan Barinov. - Mit loptál az éjjel?

- A te pénzedet - válaszolta csengő tenor hangján Pislogó, s levette sapkáját Romasz előtt.

Házigazdánk és szomszédunk, Pankov is kijött az udvarból: zakó volt rajta, nyakában piros kendő, lábán gumi sárcipő, mellén pedig gyeplő hosszúságú ezüzlánc. Dühösen mérte végig Pislogót:

- Ha még egyszer beteszed a lábad a veteményeskertembe, te vén ördög, karóval csépelem el a lábadat!

- Kezdődik a szokásos társalgás - jegyezte meg nyugodtan Pislogó, és sóhajtván tette hozzá: - Hát lehet verekedés nélkül élni?

Pankov szidni kezdte, ő azonban visszavágott:

- Még hogy vén vagyok? A negyvenhat évemmel...

- Hiszen karácsonykor ötvenhárom voltál! - kiáltott fel Barinov. - Magad mondtad: ötvenhárom! Miért hazudsz?

Eljött Szuszlov,⁹ egy tekintélyes, szakállas öregember, meg Izot, a halász - vagy tízen gyűltek össze. Hohol a lépcsőn ült, a bolt ajtaja előtt, pipáját szívta, és némán hallgatta a parasztok beszélgetését; azok is letelepedtek a bejárat lépcsőjén meg a kétoldalt levő padkákon.

Hideg, változékony idő volt, az átfagyott téli kék égen sebesen úsztak a felhők, fény és árnyék foltjai fürödtek a patakokban és a tócsákban, hol vakító élesen csillogtak, hol pedig simogatták a szemet bársonyos puhaságukkal. Takarosan öltözött leányzók páváskodtak az utcán: lefelé igyekeztek, a Volgához; átlépdeltek a tócsákon, felemelték szoknyájuk alját, és kivillant acélszürke cipellőjüket. Gyerkecsők futkároztak hosszú horgászbottal vállukon, higgadt parasztemberek ballagtak, mogorván fürkésztek a boltunk előtt összeverődött tömeget, szótlanul megemelték ellenzős sapkájukat vagy nemezkalapjukat.

Pislogó békésen tárgyalt Kukuskinnal egy homályos kérdést: ki tud jobban verekedni, a kereskedő vagy az úr? Kukuskin a kereskedő mellett kardoskodott, Pislogó a földesurat vette védelmébe, és csengő tenor hangja túlharsogta Kukuskin kusza beszédét.

- Fingerov úr atyuskája megtépázta Bonaparte Napóleon szakállát. Maga Fingerov úr pedig akárhányszor kettőt is üstökön ragadott, a tarkóján; széttárta a kezét, összekoccantotta a homlokukat, és punktum! Ott heverték mozdulatlanul.

- Ettől biz heverhetnek is! - hagyta rá Kukuskin, de hozzátette: - Viszont a kereskedő többet eszik, mint az úr...

A tisztas külsejű Szuszlov a legfelső lépcsőfokon ült, és panaszkodott:

- Egyre gyengébb lesz a paraszt a földön, Mihajlo Antonov. Az uraknál nem lehetett a napot lopni, mindenkit munkára fogtak...

- Hát adj be kérvényt, hogy állítsák vissza a jobbágyságot - felelte Izot. Romasz szótlanul ránézett, és kiveregette pipáját a bejárat korlátján.

Vártam, mikor szólal már meg. Figyelmesen hallgattam a parasztok zagyva beszédét, s megpróbáltam elképzelni, mit mond majd Hohol? Úgy véltem, már sok alkalmas pillanatot elmulasztott, amikor beavatkozhatott volna a parasztok beszélgetésébe. Ő azonban egykedvűen hallgatott, mozdulatlanul ült, akár a bálvány, s arra figyelt, hogyan fodrozza a szél a pocsolyák vizét, kergeti a felhőket, és préseli őket sűrű, szürke esőfelhővé. A folyón hajó

⁹ Rosszul emlékszem a parasztok vezetéknévére, valószínűleg összekevertem vagy eltorzítottam a nevüket. (Gorkij jegyzete)

búgott, lentről a leányok sivító éneke szállt, harmonikakísérettel. Az utcán egy részeg ballagott lefelé, csuklott és bőfögött, hadonászott, lába furcsán rogyadozott, és a tócsákba huppant. A parasztok egyre lassabban beszéltek, szavukból csüggedtség áradt, és lassanként engem is szomorúság fogott el, mert a hideg ég esővel fenyegetett; eszembe ötlött a város szüntelen moraja, kusza hangzavara, az utcákon sürgő emberek, pergő beszédük, elmét ingerlő szóáradatuk.

Az esti teánál megkérdeztem Hoholt: mikor beszél hát a parasztokkal?

- Miről?

- Vagy úgy - mondta, miután figyelmesen végighallgatott -, nos, tudja, ha én erről beszélnék velük, ráadásul az utcán, bizony visszaküldenének a jakutokhoz...

Megtömte pipáját, rágyújtott, s nyomban füstfelhőbe burkolózott. Nyugodtan és nyomatékosan kezdte magyarázni, hogy a paraszt óvatos, bizalmatlan ember. Fél önmagától, fél a szomszédjától, de különösen minden idegentől. Még harminc éve sincs, hogy felszabadult, minden negyvenesztendő paraszt rabsorban született, és emlékszik erre. Hogy mi a szabadság, nehéz megérteni. Egyszerűen okoskodva: a szabadság azt jelenti, hogy úgy élek, ahogyan akarok. De mindenütt van hatóság, és állandóan gáncsolja az életet. A cár elvette a parasztokat a földesuraktól, tehát most a cár az egész parasztság egyedüli ura. De megint csak: mi az a szabadság? Egyszer majd eljön a nap, amikor a cár megmagyarázza, mit jelent. A paraszt szilárdan hisz a cárbán, mint az egész föld és minden gazdagság urában. A cár elvette a parasztokat a földesuraktól - elveheti a hajókat és az üzleteket is a kereskedőktől. A paraszt cárpárti, mivel tudja: ha sok úr van, rossz; ha egy, akkor jobb. Várja, hogy eljöjjön a nap, mikor a cár kihirdeti neki a szabadság értelmét. Akkor aztán: markolj, amit tudsz! Ezt a napot mindenki kívánja, és mindenki fél tőle, s mindenki arra ügyel magában, nehogy elmulassza az általános osztzkodás döntő napját. És önmagától is fél: sokat akar, és van mit elvenni, de hogyan veszi el? Mindenki ugyanarra feni a fogát. Tetejébe mindenütt ott a teméntelen hatóság, amely mind nyílt ellensége a parasztnak meg a cárnak is. De hatóság nélkül nem lehet élni: mindenki hajba kapna, agyonvernék egymást.

A szél mérgesen csapkodta az ablaküvegeket bőséges tavaszi esővel. Szürke sötétség ömlött el az utcán: lelkemre is szürke unalom borult. Romasz nyugodt, halk hangja megfontoltan csengett:

- Magyarázzátok meg a parasztnak: tanulja meg, hogyan kell fokozatosan a cártól a maga kezébe ragadni a hatalmat. Mondjátok meg neki: a népnek feltétlen joga, hogy a maga köréből válassza előljáróit: a rendőrfőnököt, a kormányzót, a cárt...

- Száz év is beletelik!

- Talán azt hitte, hogy egykettőre el lehet végezni az egészet? - kérdezte Hohol komolyan.

Este elment valahová, tizenegy óra tájt pedig lövést hallottam az utcáról: a közelben csattant. Kírontottam a sötétbe a zuhogó esőben, és észrevettem, hogy Mihail Antonovics nagy fekete alakja közeledik a kapuhoz: tempósan halad, s gondosan elkerüli a vízpatakokat.

- Mi az? Én lőttem...

- Kire?

- Karókkal rontottak rám néhányan. Mondom: „Félre, mert lövök”, de nem hallgatnak rám. No, akkor aztán a levegőbe lőttem, abban nem teszek kárt...

A pitvarban állt, s vetkőzött; kinyomta nedves szakállát, és olyanokat horkant, akár a ló.

- Ördög vigye a csizmámat, úgy látszik, lyukas! Másikat kell húznom. Ért a revolvertisztításhoz? Kérem, itt van; különben megrozsdásodik. Petróleummal kenje be!...

Rendíthetetlen nyugalma s a szürke szeméből sugárzó csendes eltökéltség rajongással töltött el. A szobában, míg kifésülte szakállát a tükör előtt, intelmekkel látott el:

- Óvatosan járjon a faluban, kivált ünnepnap estefelé: bizonyára magát is meg akarják verni. Botot azonban ne hordjon, ez felbőszíti az izgágákat, azt a gondolatot keltheti, hogy maga fél. Félni pedig nem kell! Hisz eléggé gyáva népség...

Életem igen kellemesre fordult, minden nap újat és fontosat hozott. Habzsoltam a természettudományos könyveket. Romasz pedig oktatott:

- Ezt mindenekelőtt és mindennél jobban kell tudni, Makszimics: ebben a tudományban rejlik a legtisztább emberi értelem.

Háromszor hetente eljött Izot: írni-olvasni tanítottam. Eleinte bizalmatlan volt irántam, enyhe gúnnyal bánt velem, de néhány lecke után nyájasan kijelentette:

- Jól magyarázol! Tanítónak kellene menned, te legény...

Majd váratlanul ezt ajánlotta:

- Azt mondják, erős vagy: nosza, húzzunk pálcát, jó?

Hoztunk a konyhából egy botot, leültünk a földre, talpukat egymásnak támasztottuk, és sokáig igyekeztünk felemelni egymást. Hohol mosolyogva biztatott:

- No, mi lesz? Rajta!

Izot felemelt engem, és ez talán még jobban a javamra hangolta.

- Sebaj, derék legény vagy! - vigasztalt. - Kár, hogy nem szeretsz halászni, különben kijárhatnál velem a Volgára. Éjszaka a Volgán: mennyei paradicsom!

Szorgalmasan tanult, eléggé eredményesen, és roppantul csodálkozott; megesett, hogy lecke közben hirtelen felállt, levett egy könyvet a polcról, felvonta szemöldökét, és erőlködve elolvasott néhány sort - majd elpirulva rám nézett, és álmélkodva mondta:

- Lám, olvasok, azt a nemjóját!

És szemét lehunyva ismételte:

Akár az anya fia sírja fölött,
Nyög a szalonka a sivár föld fölött...

- Látod?

Néhányszor fojtott hangon, óvatosan megkérdezte:

- Magyarázd meg nekem, öcsém, hogyan is van ez az egész? Nézi az ember ezeket a vonalakokat, azok meg szavakká állnak össze, és én ismerem őket: élő szavak, a mieink! Honnan tudom én ezt? Senki sem súgja meg. Ha képek volnának, no, akkor még érthető volna. Itt pedig mintha a gondolatokat nyomtatták volna oda, hogyan lehetséges ez?

Mit felelhettem neki? „Nem tudom” - s ez elkeserítette Izotot.

- Varázslat! - mondogatta sóhajtozva, és a világosság felé tartva mustrálta a könyv oldalait.

Volt benne valami kedves és megható naivság, valami átlátszó, gyermeki; mindinkább azokra a nagyszerű parasztokra emlékeztetett, akikről a könyvek szólnak. Mint majdnem minden

halász, ő is költő volt, szerette a Volgát, a csendes éjszakákat, a magányos, a szemlélődő életmódot.

A csillagokat nézte, és kérdezősködött:

- Azt mondja Hohol: lehet, hogy ott is élnek valamilyen lények, a mi fajtánkhoz hasonlóak, mit gondolsz, igaz ez? Nem lehetne jelt adni nekik, megkérdezni, hogyan élnek? Hátha jobban, vidámabban, mint mi...

Lényegében elégedett volt életével: árva volt, föld nélküli, és kedvelt, csendes halászmesterségében nem függött senkitől. A parasztokat azonban nem szívelte, és engem is óvott tőlük:

- Ne azt nézd, hogy nyájasak: furfangos, álnok népség, ne higgy nekik! Ma így beszélnek veled, holnap úgy. Mindegyik csak önmagával törődik, a köz ügyét pedig átoknak tartják.

A magafajta szelíd lelkű embernél szokatlan gyűlölettel beszélt a „népnyzókról”:

- Miért gazdagabbak ők a többenél? Mert okosabbak. Ne feledjétek, bitangok, ha van eszetek: a parasztságnak egy nyájba kell tömörülnie, össze kell fognia, akkor ő az erő! De a parasztok széthasogatják a falut, akár a fahasábot, úgy bizony! Önmaguknak ellenségei. Gonosz nép ez. Lám, hogy kínlódik velük Hohol...

Szép volt és erős; nagyon tetszett az asszonyoknak, és egészen a rabjuk lett.

- Persze, ebben elkényeztettek - vallotta be kedélyesen. - A férjeknek sérelmes, magam is megsértődnék az ő helyükben. De a fehérsépet okvetlenül sajnálni kell: olyan az asszony, mintha a második lelked volna. Él, éldegél, ünnep nélkül, szeretet nélkül; robotol, mint az igavonó, és semmi egyéb. A férjek nem érnek rá a szerelemre, én meg szabad ember vagyok. Sok asszonyt már házassága legelső évében ütlegekkel töm a férje. Bizony, ebben bűnös vagyok: incselkedni szoktam velük. Csak egyet kérek: ti, asszonyok, ne haragudjatok egymásra, jut belőlem valamennyiőtöknek! Ne irigykedjétek, nekem mind egyformák vagytok, mind-egyikőtököt sajnálom...

Zavartan a szakállába mosolygott, úgy mesélte:

- Kis híján még egy úrihölgygel is összeakaszkodtam: a városból érkezett nyaralni. Gyönyörű volt, fehér, mint a tej, a haja pedig, akár a len. A szemecskéje pedig kék, olyan kedves. Halat adtam el neki, és egyre csak bámultam. „Mit akarsz?”, kérdi. „Jól tudja”, mondom. „No jó, feleli, elmegyek hozzád az éjjel, várj!” És úgy is lett: eljött. Csakhogy zavarták a szúnyogok, nagyon marták, és így nem történt semmi. „Nem bírom, mondja, nagyon csípnek.” És majd-hogynem sír. Másnap megjött az ura, valamilyen bíróféle. Lám, milyenek az úriasszonyok - fejezte be szomorúan, szemrehányóan -, a szúnyogok nem hagyják élni őket...

Izot nagyon dicsérte Kukuskint:

- Vedd csak szemügyre ezt a parasztembert: jó lélek! Nem szeretik, pedig semmi ok rá! Persze fecsegő, de hát mindenkinek megvan a maga hibája.

Kukuskinnak nem volt földje; felesége részeges béresasszony, pöttömnyi, de igen ügyes, erős és mérges. Bérbe adta házát a kovácsnak, és a fürdőházban húzta meg magát; Pankovnál dolgozott. Nagyon szerette a híreket, és amikor nem voltak, maga eszelt ki mindenféle históriát, amelyet mind egy kaptafára húzott.

- Mihajlo Antonov, hallottad-e? A tyinkyovói csendbiztos otthagyja a hivatalát, és szerzetesnek áll: nem nyúzom többé a parasztot, aszongya, elég volt!

Hohol komolyan mondja:

- Lám, így menekül majd el tőletek minden hatásági személy.

Kukuskin szalmaszálat, szénát, csirketollat cibál ki borzas szőke hajából, és közben így okoskodik:

- Mind nem menekül el, de akinek van lelkiismerete, annak nehéz kitartania a hivatalában. Látom, Antonics, te nem hiszel a lelkiismeretben. Pedig hát lelkiismeret nélkül nem boldogulsz, bármilyen okos vagy is! Hallgasd csak meg ezt az esetet...

Egy „roppant okos” földbirtokosnőről mesél:

- Olyan gonosz volt, hogy magas hivatala ellenére még a kormányzó is vendégségbe járt hozzá. „Úrnőm, monda, mindenesetre legyen óvatosabb, a kegyed hitvány aljasságának már Pétervárott is híre ment!” Az asszony persze likőrrel kínálta, aztán így szólt: „Menjen isten hírével, én nem tudom megváltoztatni a természetemet!” Eltelt három esztendő meg egy hónap, s a földbirtokosnő egyszer csak összehívja a parasztjait: „Nos, nektek adom minden földemet, isten veletek, bocsássatok meg nekem, merthogy én...”

- Kolostorba vonulok - füzi a szót Hohol. Kukuskin figyelmesen ránéz, és megerősíti:

- Csakugyan, főnökasszony lett! Tehát már hallottál róla?

- Sohasem hallottam.

- Akkor honnan ismered?

- Téged ismerlek.

Az ábrándkergető fejét csóválva dohog:

- Mennyire nem hiszel te az embereknek...

Így van ez mindig: az elbeszéléseiben szereplő rossz, gonosz emberek ráunnak a gonoszságra, és „nyomtalanul eltűnnek”, Kukuskin azonban többnyire kolostorba irányítja őket, mint ahogyan a szemetet a szemétdombra szállítják.

Olykor váratlan, különös gondolatai támadnak - hirtelen ráncba vonja a homlokát, és kijelenti:

- Kár volt legyőznünk a tatárokat: a tatárok különbek nálunk! Pedig a tatárokról abban az időben senki sem beszélt, de annál több szó esett a kertgazdálkodók artyelbe szervezéséről.

Romasz Szibériáról mesél, a gazdag szibériai parasztról, de Kukuskin hirtelen tűnődve mormogja:

- Ha két-három évig nem halásznának heringre, annyira elszaporodhat, hogy a tenger kilép a partjai közül, és előzönlí az embereket. Csuda szapora hal!

A faluban üresfejű embernek tartják Kukuskint, története és fura gondolatai felingerlik a parasztokat, szitkokra, gúnyolódásra fakasztják őket; mégis mindig érdeklődéssel, figyelemmel hallgatják, mintha igazságra akarnának bukkanni koholt meséiben.

- Szószátyár - így hívják a tekintélyes gazdák, és csak a piperkőc Pankov mondja komolyan:

- Sztjepan rejtélyes ember...

Kukuskin igen ügyes munkás: kádár, kályhás, ért a méhekhez, baromfitenyésztésre tanítja az asszonyokat, ügyesen ácsol, és minden sikerül neki, noha pizmogva, kelleetlenül dolgozik. Szereti a macskákat, a fürdőházban vagy tíz jól táplált macskát és kiscicát tart, s varjúval, csókával eteti őket; azzal, hogy rászoktatja állatait a madárfogyasztásra, csak fokozza az ellenszenvet önmaga iránt; macskáit megfojtják a csirkéket, tyúkokat, az asszonyok pedig

vadásznak Sztjepan fenevadjaira, könyörtelenül irtják őket. Kukuskin fürdőházánál gyakran hallható az elkeseredett asszonyok bösz sivítózása, ez azonban nem zavarja őt.

- Buta libák: a macska vadászállat, ügyesebb a kutyánál. Megtanítom madárfogásra, százsámra tenyésztjük majd a macskákat, aztán eladjuk, és haszon üti a markotokat, buta népség!

Ismerte a betűt, de elfelejtette, és nem akart visszaemlékezni rá. Természetes eszével ő ragadja meg leghamarabb a lényegét Hohol mondanivalójában.

- Úgy, úgy - mondja, és behunyja szemét, akár a keserű orvosságot nyelő gyermek. - Tehát Rettegett Iván nem ártott a kisembernek...

Ő, Izot meg Pankov esténként eljár hozzánk, és gyakran éjfélig elüldögélnek: hallgatják Hohol magyarázatát a világ berendezéséről, más államok életéről, a népek forradalmi megmozdulásairól. Pankovnak tetszik a francia forradalom.

- Ez bizony nagyot fordított az életen - jelenti ki helyeslően.

Pankov két évvel ezelőtt külön költözött az apjától, egy óriás-golyvás, ijesztően dülledt szemű, gazdag paraszttól, és „szerelemből” feleségül vette Izot árva unokahúgát. Az asszonnyal szigorúan bánik, de városiasan öltözteti. Apja kiátkozta Pankovot makacssága miatt, és valahányszor elmegy a fiú vadonatúj háza előtt, bösz haraggal kiköp. Pankov bérbe adta házát Romasznak, és boltot építtetett hozzá, a módos gazdák akaratával dacolva; ezek gyűlölik emiatt, ő meg látszólag közömbösen viselkedik irántuk, lenézően beszél róluk, durván és gúnyosan bánik velük. Terhére van a falusi élet:

- Csak tudnék valami mesterséget, városban lakhatnék...

Arányos termetű, mindig rendesen öltözködik, higgadtan viselkedik, és nagyon hiú; óvatos eszű, bizalmatlan.

- Szíved szerint vagy számításból fogtál ebbe a dologba? - kérdi Romasztól.

- Hát te mit gondolsz?

- Nem: magad mondd meg.

- Szerinted hogyan jobb?

- Nem tudom! Hát szerinted?

Hohol azonban makacs, s végül szólásra bírja a parasztot.

- Persze hogy jobb, ha az eszedre hallgatsz! Az ész mindig a hasznot nézi, és ahol haszon van, az biztos ügy. A szív rossz tanácsadónk. Ha a szívemre hallgatnék, olyat tennék, hogy szörnyű! A pópa házát okvetlenül felgyújtánám: minek üti olyasmibe az orrát, amihez semmi köze!

A pópa, egy vakondokpofájú, gonosz kis öregember, sok borsot tört Pankov orra alá azzal, hogy beavatkozott az apjával való perpatvarba.

Pankov eleinte barátságtalanul és majdnem ellenségesen bánt velem, sőt néha parancsolón rám ripakodott; nemsokára felhagyott ezzel, de mégis éreztem, hogy titkolt bizalmatlanság lappang benne; és Pankov nekem is ellenszenves volt.

Elevenen élnek emlékezetemben a gerendafalú, tiszta kis szobában töltött esték. A zsaluk szorosan behajtva, az asztalon, a sarokban lámpa ég, előtte ül a meredek homlokú, simára nyírt hajú, dús szakállú férfi, s így beszél:

- Az élet lényege az, hogy az ember minél jobban eltávolodjék a baromtól...

Három parasztember hallgatja figyelmesen, mindegyiknek tiszta a szeme, okos az arca. Izot mindig mozdulatlanul ül, mintha valami távoli dologra fülelne, amit csak ő hall. Kukuskin forgolódik, mintha szűnyogok marnák, Pankov pedig szőke bajuszkáját tépdesi, és csendesen fontolgatja:

- Tehát mégis szükséges volt, hogy a nép rendekre szakadjon.

Nagyon tetszik nekem, hogy Pankov sohasem gorombáskodik Kukuskinnal, a béresével, és figyelmesen hallgatja az ábrándkergető mulatságos elmeszüleményeit.

Véget ér a beszélgetés, és felmegyek szobámba, a padlásra. Ülök a nyitott ablaknál, nézem az álomba merült falut és a földeket, ahol háborítatlan csend uralkodik. Az éj sötétjét átszövik a ragyogó csillagok, amelyek annál közelebb vannak a földhöz, minél messzebb esnek tőlem. A némaság parancsolóan szorítja össze szívemet, elmém pedig a végtelen messzeségbe kalandozik: ezer meg ezer falut látok, amely éppily hallgatagon tapad a sík földhöz, mint ahogyan a mi falunk lapul oda. Mozdulatlanság, csend mindenütt.

A sötét üresség melegen átölel, és mintha ezernyi láthatatlan piócával tapadna lelkemhez, lassanként bágyasztó gyengeség ömlik el rajtam, kusza aggodalom dúl szívemben. Kicsiny és gyarló vagyok a földön...

A falu élete sivárnak tetszik. Sokszor hallottam és olvastam, hogy falun egészségesebben és bensőségebben élnek, mint városban. Most azonban látom, hogy a parasztok szakadatlan fegyencmunkában őrlődnek, sok beteg, agyonhajszolt ember akad közöttük, vidám pedig jóformán egyáltalán nincs. A városi mesterlegények és munkások nem dolgoznak kevesebbet, de vidámabban élnek, és nem panaszkodnak olyan fásult unalommal az életükre, mint ezek a komor emberek. Úgy látom, a paraszt élete nem könnyű: buzgó törődést kíván a föld iránt és sok finom ravaszságot az emberekkel való bánásmódban. És ez az értelemben szegény élet nem is bensőséges: megfigyelhető, hogy minden falusi tapogatózva, vak módjára él, mind fél valamitől, nem hisz a másoknak, valami farkasszerű lappang benne.

Nehezemre esik megérteni, miért utálják olyan csökönyösen Hoholt, Pankovot és a „mieinket” egytől egyig: azokat, akik értelmesen akarnak élni.

Világosan látom a város előnyeit, boldogságszomját, értelmének merész kíváncsiságát, céljainak és feladatainak sokrétűségét. Ezeken az éjszakákon mindig eszembe ötlük két városi polgár:

„F. KALUGIN ÉS Z. NYEBEJ

Órásmesterek, elfogadnak továbbá javításra mindenféle készüléket,
sebészi műszert, varrógépet, bármely rendszerű zenélődobozt és egyebeket.”

Ez a cégtábla egy kis üzlet szűk ajtaja fölött lóg, az ajtó két oldalán poros ablakok, az egyik mögött ül F. Kalugin: kopasz ember, sárga koponyáján dudor, fél szemén nagyító; kerek arcú és testes, szinte állandóan mosolyog, közben pedig finom kis csipeszével egy óra szerkezetében turkál, vagy kerekre tátja ősz kefebajusza alatt rejtőző száját és dúdol. A másik ablak mögött Z. Nyebej ül: göndör fekete hajú férfi, nagy görbe orra, szilva nagyságú szeme és hegyes kis szakállá van; a szikár, ösztövé ember ördöghöz hasonlít. Ő is apró alkatrészeket szed szét és rakosgat össze, s néha váratlanul felzúg basszus hangja:

- Tra-ta-tam, tam, tam!

Hátuk mögött zűrzavaros összevisszaságban dobozok, gépek, kerekék, arisztonok, földgömbök tornyosulnak, a polcokon szanaszét különböző alakú fémtárgyak hevernek, a falakon temérdek óra himbálja ingait. Naphosszat elnézném, hogyan dolgozik ez a két ember, hosszú testem azonban eltakarja előlük a fényt: ijesztő fintorokat vágnak felém, és integetnek, hogy hordjam el magam. Távozóban irigyen gondolom: „Micsoda boldogság, ha valaki mindenhez ért!”

Tisztelem őket, és azt hiszem, hogy minden gép, műszer titkait ismerik, s a világon mindent meg tudnak javítani. Nagyszerű emberek!

De a falu nem tetszik, a parasztok érthetetlenek. Az asszonyok különösen gyakran panaszkodnak mindenféle betegségre: valami „gurul a szívük felé”, „mellüket szorítja”, és állandóan „szaggat a hasuk” - erről beszélnek legtöbbit és legszívesebben, mikor ünnepnapon házuk előtt vagy a Volga partján üldögélnek. Valamennyien roppant hamar feldühödnek, és ilyenkor éktelenül pocskondiázzák egymást. Egy tizenkét kopejkás, ütött-kopott agyagfazék miatt három család karóval rontott egymásnak: eltörték egy öregasszony karját, szétzúzták egy fiú koponyáját. Majdnem minden héten előfordul ilyen verekedés.

A legények leplezetlen cinizmussal bánnak a lányokkal, és durva csínyt űznek velük: elkapják a lányokat a mezőn, felcsapják a szoknyájukat, és az alját faháncsal erősen összekötözik a fejük fölött. Ezt úgy hívják, hogy „virágba borítani a lányt”. A deréktól lefelé csupasz lányok sivalkodnak, szitkozódnak, de nyilván kedvükre van a játék, mert szemlátomást lassabban bontják ki a szoknyájukat, mintsem tehetnék. A templomban, az éjszakai istentiszteleten, a legények a lányok fenekét csipkedik - úgy látszik, csak ezért járnak templomba. Vasárnap így beszél a pápa a szószékről:

- Barmok! Hát nem akad más hely a fajtalankodástokra?

- Ukrajnában a nép talán költőibb a vallásban - mondja Romasz -, itt meg az istenhit leple alatt csak a rémület és a mohóság durva ösztöneit látom. Tudja, olyan őszinte istenszeretet, olyan elragadtatás Isten szépsége és ereje iránt, az ittenieknél nem tapasztalható. Ez talán jó is: könnyebben megszabadulhatnak a vallástól, amely a legkárosabb előítélet; nekem elhiheti!

A legények hetvenkedők, de gyávák. Már vagy három ízben meg akartak verni, éjjel rontottak rám az utcán; de nem sikerült, és csak egyszer ütötték meg bottal a lábamat. Az efféle csetepatékról természetesen nem szóltam Romasznak, ő azonban észrevette, hogy bicegek, s kitalálta az okát.

- Aha, hát mégis ellátták a baját? Megmondtam magának!

Noha ő sem tartotta tanácsosnak, hogy éjnek idején sétálgassak, néha mégis kimentem a kertek alján a Volgához, és elüldögéltem a fűzfák alatt; az éj átlátszó függönyén keresztül néztem lefelé, a folyó túlsó partján elterülő rétekre. Fenségesen lassú a Volga folyása, dúsan megaranyozzák a láthatatlan nap sugarai, melyek a halott holdról verődnek vissza. Nem szeretem a holdat, valami vészjósló van benne, és akárcsak a kutyában, én bennem is szomorúságot kelt: szeretnék keservesen vonítani. Nagyon örültem, amikor megtudtam, hogy nem a saját fényével világít, hogy halott, és nincs, nem is lehet élet rajta. Azelőtt úgy képzeltem, hogy rézemberek lakják, akik háromszögekből állnak, és úgy mozognak, mint a körzők, fűlsiketítő, nagybőjti harangozással. Minden rézből van ott: növények, állatok, és egyre csak csengenek, szakadatlanul, fojtottan, fenyegetik a földet, és rosszat forralnak ellene. Jólesett megtudnom, hogy a hold üres pont az égbolton, de mégis szerettem volna, ha egy nagy meteor zuhanna rá, akkora erővel, hogy a hold fellobbanjon az ütéstől, és saját fényével ragyogjon a föld fölött.

Elnéztem, miként fodrozza a brokátszerű fénycsík a Volga árja, amely valahol a messzi sötétben születik, és eltűnik a meredek part fekete árnyékában - s úgy érzem, elmém fürgébb és élesebb lesz. Könnyedén gondolkodom valami szavakkal megfoghatatlan, mindentől idegen dologról, amelyet a nap folyamán éltem át. A víztömeg fenséges hömpölygése szinte teljesen zajtalan. A széles, sötét vízi úton hajó kúszik: olyan, mint valami tüzes tollú, óriás madár, nyomában könnyű zúgás száll, akár a nehéz szárnyak suhogása. A lapályos part mentén fénycske úszik, éles, vörös sugár terül szét a vízen: halász csalogatja a halat; azt lehetne hinni, hogy magányos csillag ereszkedett alá az égből a folyóra, és tüzes virágként száll a víz fölött.

Olvasmányaim különös ábrándképekbe olvadnak, képzeletem páratlan szépségű képeket fest lankadatlanul, és mintha a folyó nyomában úsznék az enyhe éjszakai levegőben.

Mellém szegődik Izot: éjszaka még erősebbnek, még megnyerőbbnek látszik.

- Megint itt vagy? - kérdi, és letelepszik mellém. Sokáig figyelmesen hallgat, a folyót és az eget nézi, s közben aranyszínű szakállja finom selymét simogatja.

Azután ábrándokat sző:

- Kitanulok, sokat olvasok... aztán végigmegyek minden folyó mentén, és mindent érteni fogok! Tanítani fogom az embereket! Bizony. Jólesik, öcsém, ha kitárhatsz a lelked valaki előtt! Még a fehérszínű közöl is megérti egynéhány, ha őszintén a szívéhez szólnak. Nemrég ott ült a csónakomban egy fehérűcseléd, és kérdezősködött: „Mi lesz velünk, ha meghalunk? Nem hiszek én se pokolban, se másvilágban.” Hallod? Hát ők is, testvér...

Nem találta a megfelelő szót, ezért hallgatott egy sort, majd végül hozzátette:

- Élő lelkek...

Izot éjszakai ember volt. Jól megérezte a szépséget, s jól tudott beszélni róla, egy ábrándozó gyermek csendes szavaival. Félelem nélkül - bár a vallás szerint - hitt Istenben; nagy, méltóságteljes öregembernek képzelte, a világ jó és okos urának, aki csak azért nem tudja legyőzni a rosszat, mert „nem futja idejéből, teméntelenül elszaporodott az ember. No de se baj, majd csak időt kerít rá, meglátod! De Krisztust nem tudom ésszel felérni, semmiképp sem! Semmit sem tudok kezdeni vele. Van Isten, ez rendben lenne. De itt egy másik is! A fia... mondják. Hát aztán, ha a fia? Hiszen Isten még nem halt meg...”

Többnyire azonban Izot szótlanul üldögél, töprenkedik, és csak nagy ritkán szólal meg sóhajtva:

- Bizony, így van ez...

- Micsoda?

- Csak magamban beszélek...

Megint felsóhajt, a homályos messziségbe réved.

- Jó élni!

Egyetértek vele:

- Bizony, jó!

Fenségesen siklik a sötét víz bársonycsíkja, fölötte a tejút ezüst sávja húzódik, arany pacsirtaként ragyognak a nagy csillagok, és a szív halkán dalolja balga ábrándjait az élet titkairól.

Messze a rétek fölött, a vöröslő felhők közül napsugarak törnek elő - s a nap kibontja színpompás pávafarkát az égen.

- Csodálatos dolog a nap! - mormolja Izot boldog mosollyal.

Virágzanak az almafák, rózsaszín felhő és kesernyészó illat borul a falura, az illat behatol mindenüvé, elfojtja a kátrány és a trágya szagát. Ünnepi rózsaszó szíromköntösbe öltözött, virágzó fák százai húzódnak szabályos sorokban a falutól a mező felé. Holdas éjszakákon a virágok kelyhe hajladozik az enyhe szélben, alig hallhatóan zizeg, és úgy rémlik, mintha kékes-aranyos, nehéz hullámok öntené el a falut. Fáradhatatlanul, szenvedélyesen dalolnak a csalogányok, nappal pedig hetykén pörölnék a seregélyek, s a láthatatlan pacsirták elárasztják a földet szakadatlan, lágy trilláikkal.

Ünnepnapokon estefelé a lányok és a menyecskék dalolva járkálnak az utcákat, kitélik szájukat, akár a madárfiókák, és epedőn, mámorosan mosolyognak. Izot is mosolygott, akár a részeg; megsoványodott, szeme beesett mély gödrébe, arca még szigorúbb, még szebb lett és átszellemültebb. Naphosszat aludt, csak estefelé jelent meg az utcán gondterhesen, csendesen ábrándozva.

Kukuskin nyers nyájassággal kötekedett vele, ő meg zavartan mosolygott:

- Hallgass már, te. Mit tegyek hát?

És lelkendezett:

- Ó, milyen édes élni! És milyen boldogan lehet élni, micsoda szavakat talál a szív! Némelyiket mindhalálíg nem felejtet el, és ha feltámadsz... ez jut először eszedbe!

- Vigyázz, ellátják a bajodat a férfiek - intette Hohol, és ő is nyájasan mosolygott.

- Van is miért - helyeselt Izot.

Majdnem minden éjjel a csalogányok énekével együtt szállt a kerteken, a mezőn, a folyóparton Pislogó izgatón, magas hangja: csodálatosan énekelte a szép dalokat, s ezért még a parasztok is sok mindent megbocsátottak neki.

Szombat estéken egyre többen verődtek össze boltunk előtt; állandó vendég volt az öreg Szuszlov, Barinov, Krotov kovács és Pislogó. Üldögélnek, tünődve beszélgetnek; egyik-másik elmegy, újak jönnek, így tart ez majdnem éjfélig. Néha egy-egy részeg botrányt csap, leggyakrabban Kosztyin, egy félszemű katona, akinek a bal kezén két ujj hiányzik. Feltűri zubbonya ujját, és öklét rázva, harcikakas-léptekkel odamegy az üzlethez, és torkaszakadtából, rekedten ordít:

- Hohol, te kártékony fajzat, pogány eb! Felelj: miért nem jársz templomba, mi? Eretnék lélek! Bajkeverő! Felelj, ki fia-borja vagy te?

Kötekednek vele:

- Miska, miért lötted el az ujjadat? Tán megijedtél a töröktől?

Kosztyin már nekigyürkőzik, hogy öltre menjen velük, de megragadják, és nevetve, rikoltozva letaszítják az árokba: pörgettyűként bukfencezik a lejtőn, és éktelenül sívalkodik:

- Segítség! Megöltek!

Majd tetőtől talpig porosan kimászik, és pénzt kér Hoholtól egy pohárka pálinkára.

- Miért?

- A mulatságért - feleli Kosztyin. - A parasztok kórusban hahotáznak.

Egy ünnepnap reggelén, amikor a szakácsnő begyűjtött a kemencébe, és kiment az udvarra, én meg a boltban voltam, hirtelen erős dörrenés hallatszott a konyhából. A bolt megremegett, hullottak a polcokról a karamellás dobozok, csörömpöltek a kitörött ablaküvegek, robajlott a föld. A konyhába iramodtam: ajtajából fekete füstfellegek gomolyogtak a szoba felé, mögöttük sistergett, ropogott valami - Hohol pedig vállon ragadott:

- Megálljon!

A pitvarban a szakácsnő jajveszékelt.

- Eh, ostoba...

Romasz belevetette magát a füstbe, csörömpölt valamivel, majd cifrát káromkodott.

- Hagyd már abba! Víz! - kiáltotta.

A konyhában fahasábok füstölögtek a padlón, aprófa égett, téglák heverték szanaszét, a kemence fekete torka pedig olyan üres volt, mintha kisépérték volna. A füstben kitapogattam egy vödör vizet, a földön lángoló tűzre zúdítottam, és nekifogtam, hogy visszahajigáljam a hasábokat a kályhába.

- Óvatosabban! - mondta Hohol, aki kézen fogva vezette a szakácsnőt; betuszkolta a szobába, és kiadta a parancsot:

- Bezárni a boltot! Vigyázzon, Makszimics: még robbanhat... - Leguggolt, és vizsgálni kezdte a kerek fenyőhasábokat, majd kirángatta a kemencéből azokat, amelyeket én már visszadobáltam.

- Mit művel?

- Ahá: megvan!

Furcsán széttépett, kerek tuskót nyújtott felém. Észrevettem, hogy a belseje ki van fúrva, és különös módon kormos.

- Érti? A gazfickók puskaporral töltötték meg a tuskót. Ostoba népség! Hát mit lehet kezdeni egy font puskaporral?

Félretette a tuskót, kezét mosott.

- Szerencse, hogy Akszinya éppen kiment, különben megsebesülhetett volna...

A savanykás füst eloszlott, és látni lehetett, hogy a polcon összetört az edény, valamennyi ablaküveg kihullott a keretéből, a kemence torkából pedig kiszakadtak a téglák.

Ebben az órában Hohol nyugalma nem tetszett nekem: úgy viselkedett, mintha egy cseppet sem háborodna fel ezen az ostoba csínyen. Az utcán pedig gyerekek futkároztak, csengő hangjuk szállt:

- Tűz van Hoholnál! Tűz van!

Valahol egy parasztasszony siránkozott, jajveszékelt, a szobából pedig Akszinya riadt kiáltása hallatszott:

- Betörnek a boltba, Mihajlo Antonics!

- Jó, jó, csak csendesebben! - felelte az, s közben megtörülte nedves szakállát a törülközővel.

A szoba nyitott ablakain rémülettől és haragtól eltorzult szőrös ábrázatok bámultak be, hunyorogtak a füstmarta szemek, valaki pedig izgatottan, sikongva kiáltotta:

- Űzzük ki őket a faluból! Csupa botrány az életük! Hát ez meg mi, Uramisten?

Egy vörös hajú kis paraszt, miközben hányta magára a keresztet, és hangtalanul mozgatta ajkát, megpróbált bemászni az ablakon, de nem sikerült; jobb kezében fejsze volt, a bal pedig görcsösen kapdosott az ablakpárkány után, de minduntalan lecsúszott.

Romasz, a tuskót kezében tartva, megkérdezte:

- Hová igyekszel?

- Oltani, bátyuska...

- De hisz sehol sem ég...

A paraszt ijedten eltátotta a száját s eltűnt; Romasz pedig kiment az üzlet bejárata elé, megmutatta a tuskót, és így szólt a tömeghez:

- Valamelyikőtök puskaporral töltötte meg ezt a kerek tuskót, és a mi tüzelőnk közé dugta. A puskapor azonban kevés volt, és nem tett kárt...

Én Hohol mögött álltam, a tömeget néztem, és hallottam, amint a fejszés paraszt ijedten meséli:

- Ahogy rám lendíti azt a hasábot...

Kosztyn katona pedig, aki már felöntött a garatra, így harsogott:

- Űzzük ki a faluból az istentelent! Törvény elé!

Legtöbben azonban hallgattak, tekintetüket Romaszra függesztették, és bizalmatlanul figyeltek szavaira.

- Ahhoz, hogy felrobbantsátok a házat, sok puskapor kell... talán egy pudnyi is! No, menjetek hát...

Valaki megkérdezte:

- Hol a sztarosza?

- A csendbiztost kell hívni!

Az emberek ráérősen, kelletlenül széledtek szét, mintha sajnálnának valamit.

Leültünk teázni. Akszinya töltött; olyan kedves és jóságos volt, mint még soha; együttérzőn nézett Romaszra, és megjegyezte:

- Nem tesz panaszt ellenük, hát ezért garázdálkodnak.

- Nem bosszantja a dolog? - kérdeztem.

- Nem érek rá, hogy minden ostobaságon bosszankodjam.

Azt gondoltam: „Bárcsak mindenki ilyen nyugodtan végezné a maga dolgát!”

Romasz pedig már arról beszél, hogy nemsokára Kazanyba utazik, s megkérdezte, milyen könyveket hozzon.

Olykor úgy véltem, ennek az embernek a lelke helyén - akár az órában - valami szerkezet működik, amelyet mindjárt az egész életre felhúztak. Szerettem Hoholt, nagyon tiszteltem, de örültem volna, ha egyszer megharagszik rám vagy valaki másra, kiabál, toporzékol. Ő azonban nem tudott, vagy nem akart haragudni. Ha bosszantotta valamilyen ostobaság vagy hitványság, csak gúnyosan összehúzta szürke szemét, és néhány kurta, hideg szót mondott, ami mindig nagyon egyszerű, de kíméletlen volt.

Egyszer például megkérdezte Szuszlovtól:

- Miért csűr-csavar mindent öregember létére, mi?

Az öreg sárga arca és homloka lassan bíborvörösre gyúlt, és mintha még a fehér szakállának töve is elvörösödött volna.

- Hiszen haszna nincsen belőle, a megbecsülést pedig eljátssza.

Szuszlov lehorgasztotta a fejét.

- Igaz, hasznom nincs belőle! - ismerte be.

Később ezt mondta Izotnak:

- Igazi lelki kalauz ez az ember! Ilyeneket kellene előjáróul választani...

Röviden, értelmesen magyarázza Romasz, mit és hogyan kell tennem távollétében; s nekem úgy tetszik, már el is felejtette, hogy meg akarták félemlíteni a robbantással, mint ahogyan a légycsípést felejtí el az ember.

Jött Pankov, szemügyre vette a kályhát, és komoran kérdezte:

- Nem ijedtetek meg?

- Ugyan mitől?

- Háború ez!

- Ül le teázni.

- Vár az asszony.

- Hol voltál?

- Halászni. Izottal.

Elment, s a konyhában tűnődve ismételte:

- Háború.

Hohollal mindig kurtán beszélt, mintha már rég megtárgyaltak volna minden fontos és bonyolult dolgot. Emlékszem, amikor egyszer Izot meghallgatta Rettegett Iván uralkodásának történetét Romasz elbeszélésében, a végén megjegyezte:

- Borzasztó cár volt!

- Mészáros - fűzte hozzá Kukuskin, Pankov pedig határozottan kijelentette:

- Nem látszik, hogy különösebben eszes lett volna. Kipusztította a hercegeket, helyükbe meg elszaporította a kismemeseket. Még idegeneket is idehordott külföldről. Ebben nincs ész. A kisbirtokos rosszabb a nagynál. A légy nem farkas, puskával nem ölöd meg, de jobban felbőszíti az embert, mint a farkas.

Kukuskin egy veder hígított agyaggal jelent meg, és nekilátott a kemence tégláinak betapasztásához.

- Mit ki nem eszeltek, az ördögfajzatjai! - mondta. - A tetveiket nem tudják kiirtani, de egy embert elveszejteni, azt igen! Ne hozz egyszerre sok árut, Antonics, inkább kevesebbet és gyakrabban: különben még felgyújtanak. Most, ha nyélbe ütöd ezt a dolgot, elkészülhetsz a legrosszabbra!

„Ez a dolog” - amit a falu módos gazdái igen rossz szemmel néztek - a kertgazdálkodók artyelbe szervezése volt. Hohol már majdnem elintézte, Pankov, Szuszlov és még néhány értelmes parasztember segítségével. A gazdák java része már nyájasabban bánt Romasszal, az üzletben szemlátomást adott a vevők száma, sőt még a „semmirekellő” parasztok is - Barinov, Pislogó - iparkodtak mindenféleképp előmozdítani Hohol ügyét, tehetségük szerint.

Nekem nagyon tetszett Pislogó, szerettem a szép, bánatos dalait. Éneklés közben sűrűn lehunyta a szemét, és mártírcát ilyenkor nem rángatta görcs. Sötét éjszakákon élt igazán, amikor nem volt hold, vagy sűrű felhőfüggöny takarta az eget. Gyakran már este hívogatott csendes szóval:

- Gyere ki a Volgára.

A parton felszereli a kecsgehalászatra tilos horgot, lovaglólülésben ül csónakja farán, sötét, görbe lábát a vízbe lógatva, s közben fojtott hangon beszél:

- Ha úr űz csúfot belőlem, hát jól van, eltűröm, egye meg a fene: ő valaki, ő olyasmit tud, amit én nem. De amikor a magamfajta paraszt szorongat, hát ehhez mit szólnak? Mi a különbség közöttünk? Ő rubelban számol, én meg kopejkában, ennyi az egész!

Pislogó arca fájdalmasan megrándul, szemöldöke ugrándozik, ujjai sebesen járnak - szétszedi és reszelővel megélesíti a horgokat -, nyájas hangja pedig halkán cseng:

- Tolvajnak tartanak, igaz, bűnös vagyok! De hiszen mindenki rablásból él, mindenki a másikat szívja és marja. Bizony. Isten nem szeret bennünket, az ördög meg incselkedik!

Lassan siklik el mellettünk a fekete folyó, fekete felhők úsznak fölötte, a lapályos part nem látszik a sötétben. Óvatosan paskolják a hullámok a part homokját, áztatják a lábamat, mintha magukkal ragadnának a parttalan, tovasuhanó sötétségbe.

- Minek is élünk? - kérdi sóhajtva Pislogó.

Főnt a dombtetőn keservesen vonít egy kutya. Szinte félálomban tűnődöm: „Ugyan miért is élnek az olyanok, mint te, s úgy, mint te?”

Nagy csönd van a folyón, koromfekete és félelmetes. És nincs vége ennek a meleg sötétségnek.

- Megölik Hoholt. Vigyázz, téged is megölnék! - dünnyögi Pislogó, azután váratlanul halk nótába kezd:

Szeretett engem az anyácskám,
Mindig mondogatta:
Jasa, Jasa, lelkecském, drágám,
Vigyázz magadra...

Szemét lehunyja, hangja erősebben és bánatosabban cseng, ujjai meglassúdva bogozzák a horog zsinegét.

Nem hallgattam a kedvesre én,
Hej - nem hallgattam...

Különös érzés fog el: mintha súlyosan áramló, híg tömeg mosná alá a földet - a föld belézúdul, én pedig lecsúszom, alásiklom a sötétbe, oda, ahol mindörökké elmerült a nap.

Pislogó éppoly váratlanul fejezi be énekét, mint elkezdte; szótlánul a vízbe taszítja csónakját, beleül, és szinte zajtalanul eltűnik a feketeségben. Utánanézek, és ezt gondolom: „Minek élnek az ilyen emberek?”

Barátaim közé tartozik Barinov is; szertelen, hencegő, naplopó, pletykafészek és nyughatatlan csavargó. Moszkvában is élt, és sercintgetve így beszélt róla:

- Pokoli város! Zagyva hely. Templom van ott tizennégyezer meg még hat, a nép pedig egytől egyig zsvány! És mind rühes, akár a ló, biz' isten! Kereskedők, katonák, polgárok, ahányan csak vannak, lépten-nyomon vakaróznak. Igaz is: van ott egy nagy ágyú, óriási jószág! Maga Nagy Péter öntötte, hogy a lázadókra lőjön vele; egy nemesasszony lázadást szított ellene, szerelemfáltásból. Kerek hét esztendeig élt vele a cár, napról napra, azután otthagyta három gyermekével. Haragra gerjedt az asszony, és kitört a lázadás! Így hát, öcskös, amikor ezzel az ágyúval a cár a lázadók közé dörrentett: kilencezer-háromszáznyolc ember nyomban fűbe harapott! Erre maga is megijedt: „Hát nem, mondja Filaret metropolitának, be kell szegezni a hitvány jószágot, hogy ne ejtsen kísértésbe!” Be is szegezték...

Azt mondom neki, hogy mindez badarság, ő pedig megharagszik:

- Ur-ram Teremtőm! Micsoda pocsék természeted van! Ezt a történetet egy tudós ember mesélte el nekem, töviről hegyire, te meg...

Kijevben is járt, „a szent helyeken”, és erről így mesélt:

- Ez a város olyasféle, mint a mi falunk, szintén dombon áll, folyó partján, de hogy melyikén, azt már elfelejtettem. A Volgához képest pocsolya! Zűrzaros város, annyi szent. Minden utca girbe-gurba, és hegynek fut. A nép meg hohol, de nem olyan fajtájú, mint Mihajlo Antonov, hanem félig lengyel, félig tatár. Nem is beszél, inkább ugat. Torzonborz, mocskos népség. Békát fal: a béka tízfontosra is megnő náluk. Ökörfogaton hajt, sőt ökörrel is szánt. Bámulatos ökreik vannak, a legkisebb is négyszer akkora, mint a miénk. Nyolcvanhárom pudot nyom. Ötvenhétezer szerzetes él ott, meg kétszázhetvenhárom főpap... No, te híres! Mersz-e vitatkozni velem? Magam láttam mindezt, a saját szememmel. Hát te jártál ott? Nem jártál. Az ám! Én, öcskös, mindennél jobban szeretem a pontosságot...

Szerette a számokat, megtanulta tőlem az összeadást meg a szorzást, az osztást azonban ki nem állhatta. Buzgón szorzott többjegyű számokat, közben bátran tévedett; bottal írta homokba a hosszú számsorokat, majd döbbsen, gyermekszemét kimeresztve bámult rájuk, és így kiáltott fel:

- Ilyen huncut jószágot ki sem tud mondani senki fia!

Esetlen, borzas, rongyos ember, arca pedig szépnek mondható; göndör, vidám szakáll kere-tezi, kék szeme gyermeki derűvel mosolyog. Benne és Kukuskinban van valami közös vonás, s bizonyára ezért idegenkednek egymástól.

Barinov kétszer járt a Kaspi-tengeren, halászni - és így ábrándozik róla:

- A tenger, öcskös, semmihez sem fogható. Szűnyog vagy hozzá képest! Nézed, nézed, és mintha nem is volnál! Édes ott az élet. Odacsődül mindenféle népség, még egy archimandrita is volt közöttük: egészen jól dolgozott! Akadt egy szakácsnő is; egy ügyésznek volt a babája, hát kell ennél több? Mégsem bírta. „Nagyon szeretlek, te ügyész, de mégis, ég veled!” Mert aki csak egyszer is látta a tengert, az mindig visszavágyik. Ott van szabad térség. Akár az égen... semmi tülekedés! Magam is odaköltözöm, örökre. Nem szívelem az embereket, bizony! Remetének kéne mennem, remetelakba, de nem ismerek egyetlen valamirevalót se...

Úgy csellengett a faluban, mint a kivert kutya; lenézték, de meséit éppoly gyönyörűséggel hallgatták, mint Pislogó énekét.

- Ügyesen hazudik! Mulatságos!

Képzeteének csapongása néha még az olyan határozott emberek agyát is megzavarta, amilyen Pankov; ez a bizalmatlan parasztember egy ízben így szólt Hoholhoz:

- Azt bizonygatja Barinov, hogy Rettegett Ivánról nincs minden megírva a könyvekben, sok mindent eltitkoltak. Állítólag varázsló volt, sassá tudott átváltozni... az ő ideje óta vésnek sást a pénzre, az ő tiszteletére.

- Megfigyeltem - ugyan hányadszor? -, hogy minden szokatlan, fantasztikus dolog, minden nyilvánvaló, sőt esetleg képtelen kitalálás sokkalta jobban tetszik az embereknek, mint az élet igazságáról szóló komoly beszéd.

Mikor azonban megemlítettem ezt Hoholnak, ő mosolyogva torkolt le:

- Elmúlik! Csak tanuljanak meg az emberek gondolkodni, akkor maguktól rájönnek az igazságra. Az efféle csodabogarakat meg, mint Barinov, Kukuskin, meg kell értenie. Tudja, az ilyenek művészelkek, költők. Bizonyára ilyen fura szerzet volt Krisztus is. És ismerje el, egyet-mást nem is olyan rosszul gondolt ki...

Meglepett, hogy ezek az emberek keveset és nem szívesen beszélnek Istenről; csak az öreg Szuszlov jegyezte meg gyakran, mély meggyőződéssel:

- Minden Istentől van!

Én mindig valami reménytelenséget éreztem ezekben a szavakban. Nagyon jól megfértem ezekkel az emberekkel, és sokat tanultam tőlük a beszélgetések éjszakáin. Úgy rémlett, Romasz minden kérdése, akár egy hatalmas fa, az élet sűrűjébe bocsátja gyökereit, s ott a mélyben ezek a gyökerek egy másik, szintén évszázados fa gyökereivel fonódnak össze, és minden águkon színpompás gondolatok szöknek virágba, csengő szavak dús levelei bomlanak ki. Szinte éreztem, hogy a könyvek serkentő mézétől eltelve egyre növekszem; mind magabiztosabban beszéltem, és Hohol már többször is mosolyogva dicsért:

- Jól halad, Makszimics!

Mennyire hálás voltam ezekért a szavakért!

Pankov néha elhozta a feleségét, egy szelíd arcú, kék szemű, okos tekintetű, „városiasan” öltözött asszonykát. Csendesen leült a sarokba, tartózkodóan összeszorította ajkát, nemsokára azonban szája csodálkozóan kinyílt, szeme ijedten tágra meredt. Olykor pedig, amikor valami találó szócskát hallott, zavartan nevetett, és eltakarta arcát. Pankov pedig hunyorított Romasznak:

- Pedzi már!

Gyakran titokzatos vendégek érkeztek Hoholhoz; feljött velük hozzám a padlásra, és órák hosszat üldögéltek itt.

Akszinya ételt, italt hozott nekik, s itt is aludtak; senki sem látta őket, csak én meg a szakácsnő, aki kutyahűséggel csüngött Romaszon, valósággal imádta. Izot és Pankov éjszaka, csónakon fuvarozta ezeket a vendégeket az arra haladó gőzhajóra vagy a lobiski mólóra. Elnéztem a dombról, amint a fekete vagy holdfénytől ezüstös folyón tovasiklik a mákszemnyi csónak, lámpás fénye repdes fölötte, hogy észrevegye a hajó kapitánya - néztem, s úgy éreztem, egy nagy, titkos ügy részese vagyok.

Marija Gyerenkova is el-ellátogatott a városból. Tekintetében azonban már nem leltem meg azt, ami akkor felkavart: szeme egyszerűen olyan volt, mint azé a lányé, aki boldog, mert tudja, hogy csinos, és örömmel fogadja egy ilyen jól megtermett, szakállas férfi udvarlását. Romasz éppoly nyugodtan és kissé gúnyosan beszélt vele, mint mindenkivel, csak sűrűbben

simogatta a szakállát, és a szeme melegebben csillogott. A lány vékony hangocskája pedig vígan csengett; kék ruhát, szőke hajában kék szalagot hordott. Gyermekes keze furcsán nyugtalan volt: mintha keresett volna valamit, amiben megfogózhat. Szinte állandóan dúdolt csukott szájjal, és zsebkendőjével legyezte örömtől sugárzó, rózsás arcát. Volt benne valami újszerűen izgató, ellenszenves és bosszantó. Igyekeztem minél ritkábban látni.

Július derekán eltűnt Izot. Azt beszélték, hogy vízbe fűlt, és két nap múlva igazolódott a hír: vagy hét versztányira a falu alatt, a lapos partra vetette az ár betört fenekű, szétzúzott palánkú csónakját. A szerencsétlenséget úgy magyarázták, hogy Izot valószínűleg elaludt a vízen, és az ár nekisodorta ladikját a körülbelül öt versztányira a falu alatt horgonyzó uszályok köteleinek.

Romasz Kazanyban volt, amikor ez történt. Este bejött hozzám a boltba Kukuskin, csüggedten letelepedett a zsákokra, lábára bámulva hallgatott egy ideig; majd rágyújtott, s megkérdezte:

- Mikor jön meg Hohol?

- Nem tudom.

Tenyérével erősen dörzsölni kezdte megtépázott arcát, halkan, cifrán káromkodott, és el-elbódult, mintha csont akadt volna a torkán.

- Miiéit?

Rám nézett, ajkát harapdálta. Szeme kivörösödött, állkapcsa remegett. Láttam, hogy nem tud beszélni, és aggódva vártam valami szomorú hírt. Végül kipillantott az utcára, és nagy nehezen, akadozva kibökte:

- Odavezetem Pislogóval. Megnéztük Izot csónakját. Fejsze szakította át a fenekét... érted? Tehát megölték Izotuskát! Úgy bizony...

Fejét rázta, és csak a cifra szavakat sorjázta, s könnytelenül, hevesen szipogott; majd elhallgatott, és hányta magára a keresztet. Kibírhatatlan volt nézni, mennyire szeretne sírva fakadni, de nem tud, csak reszket minden ízében, dühtől és szomorúságtól fuldokolva. Végre felugrott, és fejét rázva elment.

Másnap este a gyerekek fürdés közben rábukkantak Izotra egy kiszáradt uszályroncs alatt, amely valamivel a falu fölött hevert a parton. Az uszály feneké félig a parti köveken feküdt, félig a vízbe lógott, a tat alatt pedig, a letöredezett kormánylapátba akaszkodva, arccal lefelé nyúlt el Izot hosszú teste: koponyája üres volt, a víz kimosta belőle az agyvelőt. Hátulról sújtottak a halászra, tarkóját valósággal lemetszette a fejsze. Az ár táncoltatta Izotot, ki-kidobta lábát a partra, lóbálta karját, s úgy tetszett, mintha a halász minden erejét megfeszítené, hogy kikecmeregjen a partra.

A parton vagy húsz gazdag paraszt állott, és komoran figyelt; a szegények még nem tértek vissza a földekről. Botjával hadonászva sürgött-forgott az alattomos, gyáva sztaroszta, orrát húzta, és megtörülte rózsaszín inge ujjával. Szélesen szétterpesztett lábbal, hasát kidüllesztve állt Kuzmin, a köpcös boltos, és felváltva hol rám, hol Kukuskinra nézett. Fenyegetően összevonta szemöldökét, fakó szeme azonban könnybe lábadt, és ragyás arca szánalmasnak tetszett.

- Ó, micsoda csúfság! - jajveszékelt a sztaroszta, miközben szaporán szedte görbe lábát. - Ó, emberek, rút dolgot műveltetek!

Menye, egy telt fiatalasszony, egy kövön ült, bambán bámult a vízbe, és reszkető kezével keresztet vetett, szája mozgott, duzzadt, piros alsó ajka csúnyán lefittyedt, akár a kutyaé, és kivillantak sárga birkafogai. A domboldalon tarka fűtőkben lányok, gyerekek özönlöttek alá, porlepte parasztok lépdeltek sietve.

A tömeg óvatosan, halkán zúgott:

- Kötekedő ember volt.

- Ugyan miért?

- Az ott, Kukuskin a kötekedő...

- Kár volt elpusztítani...

- Izot békésen élt...

- Békése-en? - üvöltött Kukuskin, és a parasztok felé iramodott. - Akkor hát miért öltétek meg, mi? Rongy népség! No?

Hirtelen hisztérikusan felkacagott egy parasztasszony, és az eszelős kacaj ostorként vágott végig a tömegen; a parasztok ordítani kezdtek, egymásnak estek, káromkodtak, üvöltöztek; Kukuskin pedig a boltoshoz ugrott, és nagy lendülettel belecsapott érdes arcába:

- Nesze, te barom!

Öklével hadonászva, nyomban kiugrott a dulakodás sűrűjéből, és szinte vidáman kiáltotta felém:

- Eredj innét, verekedés lesz!

Már megütötték, vért köpött felhasított ajkából, arca azonban elégedetten ragyogott...

- Láttad, hogy odasóztam Kuzminnak?

Odafutott hozzánk Barinov, és félénken nézegette az uszálynál szoros csapatba verődött tömeget, amelyből kivált a sztarszta vékony hangja:

- Bizonyítsd be hát, ki iránt vagyok én részrehajló? Bizonyítsd be!

- El kell mennem innét - mormogta Barinov, és elindult felfelé. Forró este volt, a fojtó fülledtség miatt alig lehetett lélegzeni. A bíborszínű nap a sűrű, kékes felhők közé hanyatlott, vörös visszfény ragyogott a bokrok lombján; valahol mennydörgés morajlott.

Elöttem hullámozott Izot teste, szétfúzott koponyáján szinte égnek álltak a víz sodrától felegyenesező hajszálok. Eszembe ötlött kissé tompa hangja, szép szava:

„Minden emberben van valami gyermeki, és erre a gyermekire kell támaszkodni! Nézd például Hoholt: ő szinte vasból van, de a lelke gyermeki!”

Kukuskin mellettem haladt, és mérgesen mondta:

- Így járunk mindnyájan... Úristen, micsoda ostobaság!

Hohol két nap múlva érkezett meg, késő éjjel; nagyon elégedettnek látszott, és szokatlanul kedves volt. Amikor beengedtem a házba, megveregette a vállamat, s így szólt:

- Keveset alszik, Makszimics!

- Megölték Izotot.

- Mi-i?

Arccsontja kidagadt, szakálla reszketni kezdett, szinte hullámozott, a mellére folyt. Le sem vette sapkáját; megállt a szoba közepén, összehúzta szemét, és a fejét csóválta.

- Úgy. És nem tudni, hogy ki volt? Hát persze...

Lassan az ablakhoz ment, leült, kinyújtózta lábát.

- Pedig mondtam neki... Itt járt a hatóság?

- Tegnap. A rendőrfőnök.

- No és mit ért? - kérdezte, s maga felelt meg rá: - Persze hogy semmit!

Elmondtam, hogy a rendőrfőnök szokása szerint Kuzminnál szállt meg, és hűvösre tétette Kukuskint, mert az pofon vágta a boltost.

- Úgy. Nos, mit szólhatunk hozzá?

Kimentem a konyhába, hogy feltegyem a szamovárt.

Teánál Romasz beszélni kezdett:

- Sajnálom ezt a népet: a legjobbjait öli meg! Azt lehetne hinni: fél tőlük. „Nem közibénk valók”, ahogyan itt mondják. Amikor Szibériába toloncoltak, útközben az egyik fegyenc elmesélte az életét. Rablás volt a mestersége, bandával járt, ötödmagával. És egyszer így szólt valamelyikük: „Hagyjunk fel a rablással, testvérek, hisz úgymint mindegy: nincs értelme, rosszul élünk!” És emiatt megfojtották, amikor részeg fejjel elnyomta az álmot. Az elbeszélő igen dicsérte a meggyilkoltat: „A másik hármát később eltemtem láb alól, mesélte, értük nem kár, de ezt a cimborámat mindmáig sajnálom, jó pajtás volt, okos, vidám, tiszta lelkű.” „Hát akkor miért öltétek meg, kérdeztem, talán féltetek, hogy elárul?” Meg is sértődött erre: „Nem, mondta, semmi szín alatt nem árult volna el, semmi szín alatt! Csak valahogy nem volt rendjén, hogy barátkozzunk egymással, mi bűnösök: ő meg igaz ember. Nem illik.”

Hohol felállt, és hátratett kézzel, pipáját a fogai közt szorongatva, fel-alá járkált a szobában, talpig fehérben volt, sarkig erő, hosszú tatár ingben. Meztelen talpa súlyosan dobbant, s közben halkán, elgondolkozva beszélt:

- Sokszor tapasztaltam én már, hogy félnek az igaz embertől, és a derék embert elmarják maguk közül. Kétféle módon viselkednek velük szemben: vagy minden eszközükkel a vesztükre törnek, miután előbb jól meghajszolták őket, vagy pedig kutya módra, hason csúsztatva sandítanak a szemükbe. Ez ritkább. De hogy megtanulják tőlük, miként kell élni, hogy kövessék őket, ezt nem tudják, erre nem képesek. Talán nem is akarják?

Felvette a poharat, amelyben már kihűlt a tea:

- Lehet, hogy nem is akarják! Gondolja csak meg: az emberek nagy ügyel-bajjal kialakítottak maguknak valamilyen életformát, hozzászoktak, egyvalaki pedig fellázad: nem jól éltek! Nem jól! De az ördögbe is, hiszen a legjobb erőnköt adtuk bele ebbe az életbe! Így hát puff! fejbe kólintják a tanítómestert, az igazéletűt! Ne zavarj! De az élő igazság mégis azokkal van, akik kimondják: nem jól éltek! És ők viszik előre az életet a jobb felé.

A polcon sorakozó könyvekre bökött, s hozzátette:

- Meg főleg ezek! Hej, ha én könyvet tudnék írni! De hát nem vagyok alkalmas erre: nehézkesek, esetlenek a gondolataim.

Leült az asztalhoz, rákönyökölt, két kezébe szorította fejét, és így szólt:

- Milyen kár Izotért...

Azután sokáig hallgatott.

- No, menjünk lefeküdni...

Felmentem a padlásra, és az ablakhoz ültem. A mezők fölött száraz villámok cikáztak, elborították az égbolt felét; úgy rémlett, ijedten reszket a hold, valahányszor előmlik az égen az áttetsző, vöröses fény. Keservesen ugattak és vonítottak a kutyák, és ha nincs e vonítás, lakatlan szigeten élőnek képzelhettem volna magam. Távoli mennydörgés dübörgött, füledt meleg nehéz hulláma áradt be az ablakon.

Ott feküdt előttem Izot teste: a parton, a fűzbokrok tövében. Kék arca az ég felé fordult, üveges szeme pedig szigorúan nézett befelé, önmagába. Aranyszínű szakálla hegyes csomókba tapadt, mögötte rejtőzött álmélkodóan eltátott szája.

„Legfontosabb a jóság, a kedvesség, Makszimics! A húsvétot is azért szeretem, mert a legkedvesebb ünnep!”

Kék lábára, melyet tisztára mosott a Volga, rátapadt a rekkenő napon megszáradt nadrág. A halász arca fölött legyek zúgtak, teste kábító, émelyítő szagot árasztott.

Súlyos léptek dobbantak a lépcsőn; Romasz jött be, az ajtóban meggörnyedve, leült ágyamra, s marokra fogta a szakállát.

- Én meg, tudja, megházasodom. Bizony...

- Nehéz lesz itt egy asszonynak...

Figyelmesen nézett rám, mintha azt várta volna, mit mondok még. Én azonban nem találtam semmi mondanivalót. A száraz villámok visszfényei beszöktek a szobába, kísérteties fénnel öntötték el.

- Masa Gyerenkovát veszem el...

Önkéntelenül elmosolyodtam: eddig a percig eszembe sem jutott, hogy ezt a lányt Masának is lehet nevezni. Mulatságos. Nem emlékszem, hogy apja vagy fivérei így hívták volna: Masa.

- Min nevet?

- Csak úgy.

- Gondolja: öreg vagyok hozzá?

- Ó, dehogy!

- Említette nekem, hogy maga szerelmes volt bele.

- Úgy rémlik: igen.

- És most? Elmúlt?

- Igen, azt hiszem.

Kiengedte szakállát ujjai közül, s halkán mondta:

- A maga korában gyakran rémlik az ilyesmi, az én koromban azonban már nem rémlik, hanem egyszerűen mindent betölt, és az ember semmi másra nem tud gondolni, nincs ereje!

Gunyorosan mosolyogva kivicsorította nagy fogait, s így folytatta:

- Antonius azért vesztette el az actiumi ütközetet Octavianus Caesarral szemben, mert otthagya flottáját és parancsnoki tisztét, s hajóján Kleopátra után sietett, mikor az megijedt, és elvitorlázott a csata színhelyéről; lám, mi minden történhet!

Romasz felkelt, kiegyenesedett, és mintha akarata ellenére cselekedne, megismételte:

- Hát bizony, megházasodom!

- Hamarosan?

- Ősszel. Mihelyt végzünk az almával.

Kiment; az ajtóban a kelleténél mélyebbre hajtotta a fejét. Lefeküdtem aludni, s arra gondoltam, talán jobb lesz, ha ősszel elmegyek innen. Miért említette Antoniust? Ez sehogy sem tetszett.

Közeledett a korán érő almafajták szedésének ideje. A termés bőséges volt, az almafák ágai földig hajoltak a gyümölcs súlya alatt. Balzsamos illat borult a kertekre, ahol gyermekek zsidongtak: a fészegrágták és szélverte sárga és rózsaszín almákat szedegettek.

Augusztus elején Romasz két dereglyével érkezett Kazanyból: az egyikén árut hozott, a másikon háncskosarakat. Hétköznap reggel volt, nyolc óra lehetett. Hohol átöltözött, megmosdott, és éppen teázni készült.

- De jó éjjel hajózni a folyón! - mondta vidáman.

Hirtelen szimatolni kezdett, s gondterhesen kérdezte:

- Mintha pernyeszag volna, ugye?

Ugyanabban a pillanatban Akszinya jajszava hallatszott az udvarról:

- Tűz van!

Kirohantunk az udvarra. A fészker fala égett a veteményeskert felőli oldalán; a fészkerben petróleumot, kátrányt, olajat tartottunk. Néhány másodpercig meghökkenve néztük, amint a vakító napsütésben megfakult sárga lángnyelvek serényen nyaldossák a falat, s a tetőre is felkúsznak. Akszinya odacipelt egy vödör vizet, Hohol ráloccsantotta az élénken virító falra, azután elhajította a vödröt, és így szólt:

- Ördög vinné! Gurítsa ki a hordókat, Makszimics! Akszinya, a boltba!

Gyorsan kigurítottam az udvarra és onnan az utcára egy kátrányoshordót, és megragadtam a petróleumosat, de mikor megfordítottam, kiderült, hogy a szája nyitva van, s a petróleum kicsorgott a földre. Amíg a dugót kerestem, a tűz nem késlekedett, a hegyes lángnyelvek átbújtak a fészker deszkafalán, ropogott a tető, és mintha gúnyosan énekelt volna valami. Kigurítottam a félig üres hordót, s észrevettem, hogy az utcán mindenfelől asszonyok, gyerekek futnak, jajveszékelnek és sívítóznak; Hohol meg Akszinya kihordja az árut az üzletből, leviszi az árokba, az utca közepén pedig egy fekete ruhás, ősz vénasszony áll, fenyegetően rázza az öklét, és metsző hangon üvölt:

- He-e-ej, ördögfajzat!...

Amikor visszarohantam a fészkerbe, ott már sűrű füst gomolygott, a füstben zúgás, recsegés hallatszott, a tetőről kigyózó vörös szalagok csüngtek alá, a fal pedig már izzó ráccsá változott. A füst fojtogatott és majd megvakított, alig volt annyi erőm, hogy egy hordót a fészker ajtajáig gurítsak; ott aztán megakadt, és nem mozdult, a tetőről pedig szikrák hullottak rám, perzselték a bőrömet. Segítségért kiáltottam: odaszaladt Hohol, kézen ragadott, és kituszkolt az udvarra.

- Fusson! Mindjárt robban...

A pitvarba iramodott, én a nyomában; felrohantam a padlásra, ahol sok könyvem volt. Kihajigáltam a könyveket az ablakon, és egy láda sapkát is utánuk akartam küldeni, az ablak azonban szűk volt, ezért nekifogtam, hogy egy félpudós súllyal kiverjem a szárnyát; ekkor hirtelen tompa puffanás hallatszott, valami erősen csobbant a tetőn, s rájöttem, hogy fel-

robbant a petróleumos hordó, fejem fölött tüzet fogott a tető, recsegett-ropogott, az ablak előtt rőt lángoszlop csapkodott, be-bekandikált - és tűrhetetlen melegem lett. A lépcsőhöz ugrottam: sűrű füstfelhők törtek föl, a lépcsőfokokon bíborvörös kígyók kúsztak felfelé, lent pedig, a pitvarban, olyan ropogás hallatszott, mintha vasfogak fát őrölnének. Elveszítettem a fejemet. A füsttől vakon, fuldokolva, mozdulatlanul álltam néhány végtelennek tetsző másodpercig. A lépcső fölötti tetőablakon rőt szakállú, sárga ábrázat bámult be: görcsös fintort vágott, majd eltűnt, és a tetőt nyomban átdöfték a lángok véres dárdái.

Emlékszem, úgy rémlett, hogy még a hajam is ropog, és ezenkívül semmilyen más hangot nem hallottam. Tudtam, hogy elvesztem; lábam elnehezült, szemem fáj, bár eltakartam a kezemmel.

A bölcs életösztön megsúgta a menekülés egyetlen módját: felnyaláboltam matracomat, párnámat, egy köteg háncsot, fejemre pedig ráhúztam Romasz báránybőr bekecsét - és kiugrottam az ablakon.

Az árok szélén ocsúdtam fel; Romasz guggolt előttem, és kiabált:

- Hogy va-an?

Talpra álltam, és tébolyultan bámultam, mint zsugorodik házunk a vörös forgácsok özönében, előtte pedig mintha élénkpiros kuvasznyelvek nyaldosnák a fekete földet. Az ablakok fekete füstöt okádtak, a tetőn hajladozva nyíltak a sárga lángvirágok.

- No, hogy van? - ordította Hohol. Verejtékben fürdő, koromfoltos arca piszkos könnyeket sírt, szeme ijedten pislogott, nedves szakállába háncs gabalyodott. Engem elöntött az öröm üdítő hulláma - milyen óriási, hatalmas érzés! -, majd hirtelen fájdalom nyilallt a bal lábamba, lefeküdtem, és így szóltam Hoholhoz:

- Kificamítottam a lábamat.

Megtapogatta a lábamat, s hirtelen rántott egyet rajta - éles fájdalom hasított belém, s néhány perc múlva, az örömtől mámorosan, sántikálva cipeltem le fürdőházunkhoz a megmentett holmit; Romasz pedig - pipával a foga között - vidáman mondta:

- Már bizonyos voltam, hogy benn ég, amikor a hordó felrobbant, és a petróleum a tetőre ömlött. Tűzoszlop szökött fel, nagyon magasra, azután valami gombaféle rajzolódott ki az égen, és az egész ház nyomban lángba borult. No, gondoltam, Makszimicsnak befellegzett!

Nyugodt volt már, mint mindig; szép rendesen egy csomóba rakta a holmit, és így szólt a szurtos, csapzott Akszinyához:

- Maradjon itt, vigyázzon, nehogy lába keljen, én meg megyek oltani...

Az árok alján fehér papírfoszlányok keringtek a füstben.

- Ej - mondta Romasz -, be kár a könyvekért! Szívemhez nőttek...

Már négy ház égett. Csendes idő volt, a tűz ráérősen hömpölygött jobbra-balra, hajlékony horgocskái szinte kelletlenül kapaszkodtak a sövénykerítésekbe és a háztetőkbe. Az izzó taraj a szalmatetőket borzolta, a tüzes, görbe ujjak úgy futottak végig a sövényeken, mint a hárfán; a füstös levegőben a láng kárörvendőn vijjogó forró dala és a hamvadó fa halk, szinte finoman csengő ropogása szállt. A füstfelhőből arany csóvák hullottak az utcára és az udvarokba; fejtellenül sűrögtek a parasztok és az asszonyok, mindegyik csak a magáéval törődött; és szüntelenül csengett a jajgató kiáltás:

- Vize-et!

A víz messze volt, a domb tövében: a Volga. Romasz vállon ragadta, tuszkolta s hamar összerelte a parasztokat; azután két csoportra osztotta őket, és megparancsolta, hogy bontsák le a sövényeket és a pajtákat a tűzfészek mindkét oldalán. Engedelmesen követték szavát, és most már értelmesebb harc kezdődött a tűznek azon határozott törekvése ellen, hogy eleméssze az egész „sort”, az egész utcát. De mégis félénken és szinte reménytelenül dolgoztak, mintha a más munkáját végeznék.

Vidám hangulatban voltam, és olyan erősnek éreztem magam, mint még soha. Az utca végén megpillantottam a módos gazdák csoportját, a sztarosztával és Kuzminnal az élén, tétlenül álltak, akár a nézők, kiabáltak, hadonásztak, botjukat lóbálták. A mezőről lovon vágattak a parasztok, könyökük fölig lendült a nagy hajzában, az asszonyok jajgatva fogadták őket, a gyerekek ide-oda futkostak.

Egy másik udvar pajtái is meggyúltak; a lehető leggyorsabban szét kellett bontani az istálló vastag ágakból font falát, melyet már bíborvörös lángnyelvek ékesítettek. A parasztok neki-fogtak, hogy kivagdossák a sövény karóit; szikra, pernye hullott rájuk, ők pedig elugráltak, és tenyerükkel dörzsölték tüzet fogó ingüket.

- Ne féljete! - kiáltotta Hohol.

Nem segített. Akkor letépte valakinek a sapkáját, és a fejembe nyomta:

- Vágja azon a végén, én meg innen!

Kivágtam egy karót, még egyet: a fal megingott. Ekkor felmásztram rá, megkapaszkodtam a tetejében, Hohol pedig lábamnál fogva maga felé húzott - és az egész sövénydarab leomlott, s majdnem a fejemig elborított. A parasztok együttes erővel kivonszolták az utcára.

- Megégette magát? - kérdezte Romasz.

Gondoskodása fokozta erőmet és ügyességemet. Ki akartam tűnni e számomra oly drága ember előtt, és valósággal tomboltam, csak hogy megérdemeljem dicséretét. A füstfelhőben pedig egyre szálltak könyveink lapjai, akár a galambok.

Jobb felől sikerült gátat vetni a tűz terjedésének, bal felé azonban mindjobban elharapózott, és már a tizedik udvart is elnyelte. Romasz itthagyt néhány parasztot, hogy ügyeljen a vörös kakas furfangjaira, java részüket pedig bal felé hajtotta; mikor elszaladtam a módos parasztok mellett, gonosz kiáltás ütötte meg a fületem:

- Gyújtogatás!

A boltos pedig megjegyezte:

- Körül kell nézni abban a fürdőházban!

Ezek a szavak kellemetlenül vésődtek emlékezetembe.

Köztudomású, hogy az izgalom, kiváltképp az örömteli izgalom, megsokszorozza az ember erejét; én pedig izgatott voltam, önfeledten dolgoztam, és végül is kifulladtam. Emlékszem, hogy a földön ültem, s valami égőnek támasztottam a hátamat; Romasz vödörből vizet locsolt rám, a körénk sereglő parasztok pedig elismerően dűnnyögtek:

- Van ereje a fiúnak!

- Ez nem hagy cserben...

Én Romasz lábához szorítottam a fejemet, és szégyenszemre sírva fakadtam, ő meg a nedves hajamat simogatta, s így szólt:

- Pihenjen! Eleget fáradt.

Kukuskin és Barinov - mindkettő füstös, akár az ördög - az árokhoz vezetett.

- Sebaj, pajtás! Vége van - vigasztaltak.

- Megijedtél?

Ki sem pihentem magam, és fel sem ocsúdtam, amikor láttam, hogy vagy tíz módos paraszt ereszkedik le az árokba, a fürdőházunkhoz, élükön a sztarosza, hátul pedig két falusi rendőrbiztos karon fogva vezeti Romaszt. Ő hajadonfőtt van, nedves ingének ujja leszakadt, pipáját a foga között szorongatja, arca komor, ráncba vont és ijesztő. Kosztyin katona botját lóbálja, és torkaszakadtából ordít:

- Máglyára az eretnek kutyát!

- Nyisd ki a fürdőházat...

- Törjétek fel a lakatot: elveszett a kulcs - szólt Romasz hangosan.

Talpra ugrottam, felkaptam egy karót a földről, és Romasz mellé álltam. A rendőrbiztosok hátrahúzódtak, a sztarosza pedig ijedten sívította:

- Pravoszlávok: lakatot feltörni tilos!

Kuzmin rám mutatott és felkiáltott:

- Itt van még ez is... Ugyan kiféle?

- Nyugalom, Makszimics - szólt Romasz. - Azt hiszik, hogy árut rejtettem el a fürdőházban, és magam gyújtottam fel a boltot.

- Mind a ketten!

- Törd fel!

- Pravoszlávok...

- Felelünk érte!

- Mi vagyunk a felelősek...

Romasz odasúgta:

- Álljon háttal a hátamhoz! Hogy hátulról ne üthessenek...

A fürdőház lakatját feltörték, néhányan nyomban befurakodtak az ajtón, de szinte rögtön ki is bújtak; én pedig közben Romasz kezébe nyomtam a karót, s másikat vettem fel a földről.

- Semmi sincs ott...

- Semmi?

- Ó, a sátánfajzat!

Valaki félénken megjegyezte:

- Kár volt, emberek...

Válaszul vad, szinte részeg hangok harsantak:

- Hogyhogy kár?

- Máglyára velük!

- Bajkeverők!

- Artyelt tervelnek!

- Tolvajok! Az egész bandájuk tolvaj!

- Csend! - kiáltotta hangosan Romasz. - Hiszen láthattátok, hogy nem rejtettem el árut a fürdőházban, mit akartok még? Mindenem elégett, ennyi maradt, látjátok? Ugyan mi hasznom lett volna belőle, ha felgyújtom a sajátomat?

- Be van biztosítva!

És megint tíz torok üvöltötte bőszen:

- Mit bámuljuk őket?

- Eleget túrtuk már!

Lábam remegett, szemem előtt elsötétült a világ. Vöröses ködön keresztül láttam a vad ábrázatokat, a bozontos, tátongó szájakat, s alig tudtam elfojtani azt a gonosz vágyat, hogy rájuk ne rontsak. Ők meg csak ordítottak, és ugrándoztak körülöttünk.

- Ahá-á, karót ragadtak!

- Karóval?!

- Még kitepik a szakállam - mondta Hohol, és éreztem, hogy gúnyosan mosolyog. - Magának is kijut, Makszimics, eh! Csak nyugalom, fő a nyugalom...

- Nézzétek: a fiatalnál fejsze van!

Valóban ácsfejsze állt ki az övemből, meg is feledkeztem róla.

- Úgy látszik, félnek - fontolgatta Romasz. - Mégse használja a fejszét, ha netán...

Egy ismeretlen, alacsony, sánta parasztocska mulatságosan ugrándoizva, éktelenül sivítozott:

- Téglával kell agyonverni őket! Ide üss, ha mersz!

Fel is kapott egy tégladarabot, nekihuzakodott, és a hasamba dobta; de még mielőtt elláthatam volna a baját, olyvként csapott le rá Kukuskin, s egymásba kapaszkodva lehempereedtek az árokba. Kukuskin után iramodott Pankov, Barinov, a kovács és még vagy tízen. Kuzmin pedig nyomban szelídebb húrokat pengetett:

- Te okos ember vagy, Mihajlo Antonov, tudhatod, hogy a tűz megőrjíti a parasztot...

- Menjünk ki a partra, Makszimics, a kocsmába - mondta Romasz; kivette a pipát a szájából, és hirtelen mozdulattal nadrágzszebébe dugta. A karóra támaszkodva, fáradtan kimászott az árokból, és amikor Kuzmin, aki melléje szegődött, mondott valamit, Romasz rá sem nézve így felelt:

- Eredj innét, ostoba!

Házunk helyén aranyszínű parázshalom hamvadt. Közepén állott a kemence, épen maradt csövéből égszínkéék füstcsík szállt a magasba. Ágyam vörösen izzó rúdjai úgy meredeztek, mint a pók lábai. A megszenesedett ajtófélfák fekete strázsaként álltak őrt a máglyánál, az egyiket vörös parázs-sapka és kakastollakhoz hasonló tűzcsóvák koronázták.

- Elégtek a könyveim - sóhajtott fel Hohol. - Bosszantó!

Néhány lurkó bottal jókora üszkös fadarabokat kergetett az utca latyakjába, akár a malacokat: sisteregve aludtak ki, és csípős, fehér füsttel töltötték meg a levegőt. Egy ötesztendő, lenhajú, kék szemű emberpalánta a meleg, fekete pocsoltyában üldögélt, bottal vert egy horpadt vödröt, és élvezettel hallgatta a vasra zúduló ütések kongását. Komoran jártak-keltek a tűzkárosultak,

megmaradt ingóságait szedték halomba. Az asszonyok sírtak és szitkozódtak, még az égett fadarabokon is hajba kaptak. A tűzfészken túl, a kertekben mozdulatlanul álltak a fák, soknak a lombja megbarnult a hőségtől, és előbukkant a pirospozsgás almák dús tömege.

Lementünk a folyóhoz, megfürödtünk, azután szótlanul teáztunk a parti kocsmában.

- Az almával bizony elszámították magukat a népnýúzóók - jegyezte meg Romasz.

Megjött Pankov: tñnőđő volt és szelídebb, mint máskor.

- No, mi az, testvér? - kérdezte Hohol.

Pankov vállat vont:

- Be volt biztosítva a házam.

Egy ideig furcsán hallgattak, mint az idegenek, s fürkészőn méregették egymást.

- Mihez kezdesz most, Mihail Antonics?

- Gondolkodom rajta.

- El kell menned innét.

- Majd meglátom.

- Kitérveltem valamit - szólt Pankov -, menjünk ki a szabadba, megbeszéljük.

Kimentek. Pankov megfordult az ajtóban, és visszaszólt nekem:

- Neked bizony helyén a szíved! Te itt maradhatsz, tőled félni fognak...

Én is kísétáltam a partra, leheveredtem a bokrok tövében, és a folyót néztem.

Hőség volt, noha a nap már nyugat felé hanyatlott. Széles tekeresként bomlott ki előttem mindaz, amit átéltem ebben a faluban: mintha ráfestették volna a folyó csíkjára. Szomorú voltam. De hamarosan erőt vett rajtam a fáradtság, és mély álomba merültem.

- Hé! - hallottam félálomban, s éreztem, hogy valaki ráz, és ráncigál valahova. - Meghaltál, mi? Ébredj!

A folyón túl, a rétek fölött, a bíborszínű hold ragyogott: akkora volt, mint egy nagy kerék. Barinov hajolt fölém, és rázogatótt.

- Eredj, Hohol keres, aggódik!

Mögöttem ment, és zsörtölődött:

- Nem szabad ott aludnod, ahol eszedbe jut! Megy valaki a domboldalon, megbotlik, és követ gurít rád. Vagy szándékosan gurítja rád. Mifelénk nem sokat teketóriáznak. A nép emlékszik a rosszra, pajtás. Rosszon kívül nincs is mire emlékeznie.

A parti bokrok között csendesesen matatótt valaki: hajladoztak az ágak.

- Megtaláltad? - hallatszott Pislogó csengő hangja.

- Itt hozom - felelte Barinov.

Vagy tíz lépés után sóhajtva mondta:

- Megy halat lopni. Ennek a Pislogónak se fenékig tejfő az élete.

Romasz mérges szemrehányással fogadótt:

- Hát maga hol csatangol? Azt akarja, hogy elagyabugyálják?

Mikor pedig újra kettesben voltunk, borúsan, csendesen közölte:

- Pankov azt ajánlja magának, maradjon nála. Boltot akar nyitni. Én azonban nem tanácsolom. Ide hallgasson: eladtam neki mindent, ami megmaradt, Vjatkába költözöm, és hamarosan magát is odaveszem. Rendben van?

- Gondolkodom rajta.

- Gondolkodjék.

Lefeküdt a padlóra, kis ideig szöszmötölt, azután elcsendesedett. Én az ablaknál ültem, és a Volgát néztem. A hold visszfénye a tűzvész lángját juttatta eszembe. A lapályos part mentén vontatógőzös lapátkereke dohogott súlyosan, a három árboclámpás fénye úszott a sötétben, meg-megsuhintotta, és olykor elfödte a csillagokat.

- Haragszik a parasztoakra? - kérdezte álmosan Romasz. - Nem kell haragudni. Hiszen csak ostobák. A gonoszság nem egyéb, mint ostobaság.

Szavai nem vigasztaltak, nem tudták enyhíteni elkeseredésemet, az engem ért fájó sértést. Magam előtt láttam a szőrös, vadállati pofákat, amint gonosz üvöltés tör ki torkukból:

„Téglával kell agyonverni őket!”

Ebben az időben még nem tudtam elfeledni azt, amire nem volt szükségem. Láttam, hogy ezek az emberek külön-külön nem nagyon gonoszak, sőt némelyik egyáltalán nem az. Valójában jóindulatú vadak: bármelyiket könnyűszerrel gyermeki mosolyra lehet deríteni, bármelyik gyermeki bizalommal hallgatná az értelem és a boldogság kereséséről, a nemes lelkű hőstettekről szóló történeteket. Az efféle emberek különös lelkének drága minden, ami reményt ébreszt arról, hogy lehetséges egy könnyebb élet is, amely az egyéni akarat törvényeire épül.

Amikor azonban ezek az emberek a falusi gyűléseken vagy a parti kocsmában szürke csomóba verődnek össze, akkor elrejtik mindazt, ami jó bennük, és a hazugság, a képmutatás talárját öltik magukra, akár a papok, kutya módra törleszkednek az erősekhez, s ilyenkor undorító rájuk nézni. Vagy pedig hirtelen farkasdüh fogja el őket, s berzenkedve, acsarkodva, vadul üvöltenek egymásra, holmi semmiségért hajlandók egymásnak rontani, és meg is teszik. Ilyen pillanatokban félelmetesek, s nem áthatják lerontani a templomot, ahová tegnap este még oly szelíden és alázatosan mentek, mint bárányok az akolba. Vannak költőik és mesemondóik, de senki sem szereti őket, és a falu csúfjára, magukra hagyatva, megvetetten élnek.

Nem tudok, képtelen vagyok ilyen emberek között élni. E keserű gondolataimat kifejtettem Romasz előtt azon a napon, amikor elváltunk.

- Elsietett következtetés - jegyezte meg szemrehányón.

- De mitévő legyek, ha erre jutottam?

- Helytelen következtetés! Alaptalan.

Okos szavakkal, hosszasan próbált meggyőzni arról, hogy nincs igazam, tévedek.

- Ne ítéljen elhamarkodva! Elítélni a legegyszerűbb, ne ragadtassa el magát. Higgadtan nézzen mindenre, csak egyet tartson a szeme előtt: minden elmúlik, minden jobbra fordul. Hogy lassan? Viszont biztosan! Tekintsen mindenfelé, tapasztaljon ki mindent, legyen rettenthetetlen, de ne ítéljen elhamarkodva. Viszontlátásra, drága barátom!

Ez a viszontlátás tizenöt év múlva, Siedlcében következett be, miután Romasz a „narodopravecek”¹⁰ ügye miatt újabb tíz esztendőt töltött száműzetésben, a jakut tartományban.

Ólomként zúdult rám a bánat, mikor Romasz elhagyta Krasznovidovót, úgy hanyódtam a faluban, mint a gazdáját vesztett kutyakölyök. A falvakat jártam Barinovval, gazdag parasztnál dolgoztunk, csépeztünk, krumplit szedtünk, kertet gyomláltunk. Barinovnál laktam a fürdőházban.

- Lekszej Makszimicsom, sereg nélküli vezérem, hát mitévők legyünk, mi? - kérdezte egy esős éjszakán. - Útra kelünk holnap a tengerre, jó? Biz’ isten, mit keresünk itt? Nem szívelik errefelé a magunkfaját. Részeg fejjel pedig még...

Nem először beszélt így Barinov. Valamiért ő is elbúsult, majomkarja ernyedten csüngött le, csüggedten pillantgatott körül, mint aki eltévedt az erdőben.

A fürdőház ablakát eső verdeste, sarkát alámosta a víz árja, mely vadul zúdult az árok fenekére. Bágyadtan cikáztak a csendesülő vihar sápadt villámai. Barinov halkán kérdezgette:

- Útra kelünk, jó? Holnap?

Elindultunk.

...Kimondhatatlanul jó őszi éjjelen a Volgán hajózni, az uszály tatján ülve, a kormánynál, amelyet egy hatalmas fejű, bozontos szörnyalak forgat; a kormányt fordítja, súlyos lábával dobog a fedélzeten, és öblösen sóhajtozik:

- Ho-up!... Ho-rro-u...

A tat mögött selymesen csorog, halkan csobban a gyantasűrű, parttalan víz. A folyam fölött fekete, őszi esőfelhők gomolyognak. Körös-körül nincs más, csak lomhán sikló sötétség; elmosta a partokat, s úgy rémlik, hogy az egész föld felolvadt benne, füstszerű és híg anyaggá vált, mely szakadatlanul, vég nélkül úszik egész tömegével valahová lefelé, a kietlen, néma ürességbe, ahol nincs sem nap, sem hold, sem csillagok.

Elöl, a nyirkos sötétben lomhán pöfög és zihál a láthatatlan vontatógőzös, mintha ellenállást fejtene ki egy rugalmas erővel szemben, amely magához vonzza. Három fényecske kíséri - kettő a vízen és egy magasán fölöttük; hozzám közelebb, a felhők alatt, még négy úszik, mint megannyi aranyszínű kárász, s az egyik a mi uszályunk árboclámpája.

Úgy érzem magam, mintha hideg, olajos hólyagba volnék zárva, amely lassan siklik lejtős pályáján, és én beléragadtam, akár a muslinca. Úgy tetszik, lassanként elcsitul a mozgás, és közel a pillanat, amikor végképp megszűnik: a gőzös nem dohog többé, nem kavarja lapátkerekeivel a sűrű vizet, minden hang elhull, mint levél a fáról, elmosódik, akár a krétaírás, és parancsolón rám borul a mozdulatlanság, a csend.

És a kormánykerék mellett lépdelő, szakadt báránybőr subát és bozontos báránybőr sapkát viselő hatalmas ember örökre megbabonázva, mozdulatlanná dermed, s nem üvölti többé:

- Ho-orr-op! Ho-urr...

Megkérdeztem:

- Hogy hívnak?

¹⁰ Narodnoje Pravo (Népjog) néven szervezkedett illegálisan a kispolgári értelmiség 1893-ban, a Narodnaja Volja (Népakarat) feloszlása után.

- Mi közöd hozzá? - válaszolta tompán.

Napnyugtakor, mikor elhagytuk Kazanyt, megfigyeltem, hogy ennek a medveszerűen esetlen embernek szőrös az arca, és alig látszik a szeme. A kormányhoz állva, a fameregetőbe töltött egy üveg pálinkát, és kétszerre felhajtotta, akár a vizet, s almát evett hozzá. Amikor pedig a vontatógőzös megrántotta az uszályt, a kormány rúdjaiba kapaszkodva feltekintett a nap vörös korongjára, megrázta üstökét, és szigorúan mondta:

- Isten nevében!

A gőzös négy uszályt visz a nyizsnyij-novgorodi vásárból Asztrahanyba, rakományuk vasáru, cukroshordók és valamilyen nehéz ládák: Perzsiába szállítják. Barinov lábával megkopogtatta a ládákat, szimatolt, kis ideig gondolkodott, majd kijelentette:

- Ez bizony puska az izsevszki gyárból...

A kormányos azonban öklével hasba bökte:

- Mi dolgoz vele?

- Csak úgy gondoltam...

- Akarsz egyet a pofádba?

Személyhajón nem tudtuk volna megfizetni a viteldíjat, „könyörületből” vettek fel az uszályra, s noha „őrszolgálatot végzünk”, akár a matrózok, mégis úgy néz ránk mindenki, mint a koldusokra.

- Te mindig azt hajtogatod: hogy a nép... - veti szememre Barinov. - Pedig csak az a dolog nyitja, hogy ki ül a másik nyakára...

A sötétség olyan sűrű, hogy nem látszanak az uszályok, csak az árbocok csúcsa tűnik elő a lámpások fényében, a füstös esőfelhők háttéréből. A felhők olajszagot árasztanak.

Bosszant a kormányos mogorva hallgatása. A hajómester „őrszolgálatra” osztott be a kormányhoz, hogy segítsen ennek a vadállatnak. A fények mozgását figyeli a kanyarulatokban, és halkan odaszól:

- Hé, fogd meg!

Talpra ugrom, és fordítom a kormány rúdját.

- Jól van - dörmögi.

Megint leülök a fedélzetre. Sehogy sem sikerül beszélgetésbe elegyednem ezzel az emberrel: kérdésekkel válaszol:

- Hát neked mi közöd hozzá?

Vajon mire gondol? Amikor elhaladtunk a mellett a hely mellett, ahol a Káma sárga habjai a Volga acélszínű csíkjába ömlenek, észak felé nézett, és felmordult:

- Gazfickó.

- Kicsoda?

Nem válaszolt.

Valahol messze, a sötétség mélyén kutyák vonítanak és ugatnak. Ez az élet halvány nyomaira vall, amelyeket még nem mosott el a sötétség. De elérhetetlenül messzinek és fölöslegesnek tűnik.

- Gonoszak itt a kutyák - szólal meg váratlanul a kormánynál álló ember.
- Hol: itt?
- Mindenütt. Minálunk a kutya igazi vadállat...
- Hová valósi vagy?
- Vologdai.

És mint krumpliszemek a szakadt zsákból, úgy gurultak belőle a szürke, súlyos szavak:

- Ki ez, akivel vagy: a bácsid? Ostoba, annyi szent. Az én nagybátyám okos. Gonosz. Gazdag. Szimbirszkben saját kikötőhelye van. Kocsmája. A parton.

Miután lassan és szinte erőlködve kibökte ezt, láthatatlan szemével a hajó árboclámpásának fényére meredt, és nyomon követte, amint aranypókként tovakúszott a sötétség hálójában.

- Fogd meg már, no... Ismered a betűt? Nem tudod, ki írja a törvényeket?

Meg sem várva válaszat, így folytatta:

- Különbözőképp mondják: egyik szerint a cár, a másik szerint a metropolita, a szenátus. Csak tudnám biztosan, hogy kicsoda: elmennék hozzá. Azt mondanám neki: úgy írd a törvényt, hogy az ember neki se tudjon huzakodni, nemhogy ütni! A törvénynek vasból kell lennie. Akár a kulcsnak. Hogy bezárja a szívemet, és punktum! Akkor aztán felelek érte! De így nem felelek! Nem én.

Egyre halkabban és kuszábban mormogott magában, öklével a kormány farúdján dobolt.

A gőzösről hangtölcséren átkiáltottak valamit; a tompa emberi hang éppoly fölöslegesnek tetszett, mint a kutyaugatás és a vonítás, melyet már felszívott a sűrű éjszaka. A hajó oldala mentén sárga olajfoltokként úsznak a fekete vízben a lámpák visszfényei, és szertefoszlanak, nem képesek megvilágítani semmit. Fölöttük pedig mintha iszap folynék, oly tapadásak és sűrűk a párából duzzadó, sötét felhők. Mind mélyebbre siklunk a sötétség néma ölébe.

Zordan kesereg a kormányos:

- Mire jutottam? Alig ver a szívem...

Közöny hatalmasodott el rajtam, közöny és hideg bánat. Aludni szerettem volna.

Óvatosan az égre lopakodott a nap nélküli, bágyadt, szürke hajnal, nagy nehezen tört át a felhők között. Ólomszínűre festette a vizet, elővillantotta a parton a sárga bokrokat, a vasszínű, rozsdaborította fenyőket, ágaik sötét bojtját, a falu házsorát, s egy parasztember szinte kőből vésett alakját. Az uszály fölött sirály suhant el, ferde szárnya süvített.

Engem meg a kormányost leváltottak az őrségről; egy ponyva alá bújtam, és elaludtam. De csakhamar - nekem legalább így rémlett - lábdobogásra és kiáltozásra riadtam fel. Kidugtam fejemet a ponyva alól, és láttam, hogy három matróz a kis íróállványhoz szorítja a kormányost, és összevissza kiabál:

- Térj észre, Petruha!
- Isten áldjon - hagyd abba!
- Elég már, hallod!

A kormányos nyugodtan állt, karját összefonta, ujjáival vállába fogózott; lábával batyut szorított a fedélzethez. Végighordozta tekintetét valamennyiünkön, és rekedt hangon kérlelte őket:

- Engedjete elmenekülnöm a bűn elől!

Mezítláb volt, hajadonfőtt, egy szál ingben-gatyában; borzas haja fekete csomóban meredezett, lecsüngött boltozatos, makacs homlokára; vérbe borult, apró vakondoksze me könyörgőn, riadtan pislogott.

- Belefűlsz! - mondták neki.

- Én? Dehog y. Eresszete k, testvére k! Ha nem engedte k, bizony megölöm. Mihelyt Szimbirszkbe érünk, biz én...

- Hagyd már abba!

- Hej, testvére k!

Lassan, széles mozdulattal széttárt a karját, és térdre ereszkedett, karját nekivetette az íróállványnak, akár a keresztrefeszített.

- Engedjete elmenekülnöm a bűn elől! - ismételte.

Furcsán mély hangjában volt valami megrendítő, evező hosszúságú, széttárt karja reszketett, tenyere a matrózok felé fordult. Reszketett bozontos szakállú medvearca is, vaksi vakondoksze me sötét golyóként düledt ki gödréből. Úgy rémlett, mintha láthatatlan kéz ragadta volna torkon, és fojtogatná.

A hajósok szótlantul szétváltak előtte, ő meg esetlenül talpra állt, felemelte batyuját, és így szólt:

- Köszönöm nektek!

A fedélzet szélére ment, és meglepő könnyedséggel a vízbe ugrott. Én is odairamodtam, s láttam, amint Petruha csapkod a fejével, sapka helyett batyuját teszi rá, és az árral keresztben a homokos part felé úszik, ahol feléje hajladoznak a bokrok a szélben, s a vízbe hullajtják sárga leveleiket.

A hajósok így szóltak:

- Mégis erőt vett magán?

Megkérdeztem:

- Megháborodott, ugye?

- Ugyan mért? Hisz a lelke üdvéért teszi...

Petruha már kiért a sekélybe, mellig érő vízben állt, és meglóbálta feje fölött a batyuját.

- Isten vele-ed! - kiáltották a matrózok.

Valaki megkérdezte:

- Mihez kezd igazolvány nélkül?

Egy vörös hajú, görbe lábú matróz nagy gyönyörűséggel mesélte nekem:

- Szimbirszkben lakik a nagybátyja, aki esküdt ellensége, ő tette tönkre. Petruha meg azt tervelte, hogy elteszi láb alól, de megsajnálta önmagát, és kerekét oldott a bűn elől. Olyan ez az ember, mint a vadállat, de jó a szíve! Derék ember...

A derék ember pedig már a keskeny, homokos partcsíkon lépkedett, felfelé a folyó mentén, és eltűnt a bokrok között.

A matrózok jóra való legények voltak, valamennyi földim, tősgyökeres volgai; estére már otthon éreztem magam közöttük. Másnap azonban észrevettem, hogy mogorván, bizalmatlanul nézegetnek. Mindjárt kitaláltam, hogy az ördög taplót dugott Barinov nyelve alá, és ez az ábrándkergető mesélt valamit a matrózoknak.

- Meséltél?

Barinov asszonyszemével mosolyogva, zavartan vakargatta a füle tövét.

- Mesélgettem egyet-mást - ismerte be.

- Úgy; pedig kértelek, hogy hallgass, ugye?

- Hisz hallgattam én, de hát olyan érdekes ez a história! Kártyázni akartak, a kormányos meg felkapta a lapokat, unalmas! Erre én...

Kérdősködni kezdtem, s kiderült, hogy Barinov merő unalomból roppant érdekes históriát költött; azzal végződött, hogy Hohol meg én, akár a régi vikingek, fejszével vagdalkoztunk a parasztok hada ellen.

Nem volt értelme, hogy haragudjam rá: hiszen az igazságot csak a való életen kívül tudta elképzelni. Egy ízben, amikor munka után jártunk, letelepedtünk a mezőn, egy árok szélére, és ő meggyőződéssel, nyájasan magyarázta nekem:

- Az igazságot úgy kell megválasztani, hogy kedves legyen az ember lelkének! Amott, az árkon túl, nyáj legel, kutya futkos, pásztor járkál. Hát aztán? Mi haszna ebből a mi lelkünknek? Értsd meg hát, komám: rossz ember, igaz, hogy van; de hol a jó? A jót bizony még nem eszelték ki, nem bizony!

Szimbirszkben a matrózok igen barátságtalanul partra tessékeltek bennünket.

- Nem vagytok közénk valók - mondták.

Csónakon a szimbirszki mólóra vittek, mi pedig megszáritkoztunk a parton. Harminchét kopejka csörgött a zsebünkben.

Kocsmába mentünk, teázni.

- Mihez kezdünk most?

Barinov határozottan kijelentette:

- Hogyhogy mihez? Tovább utazunk.

Szamaráig személyhajón jutottunk el mint potyautasok. Szamarában elszegődtünk egy uszályra, és hét nap múlva különösebb viszontagság nélkül megérkeztünk a Kaspi-tenger partjára, és beálltunk a mocskos kalmük Kabankul-baj telep halászáinak kis csoportjába.

-&-